هٰذَا بَيَانٌ لِّلنَّاسِ وَهُدًى وَّمَوْعِظَةٌ لِّلْمُتَّقِيْنَ ۝

تفهيم القرآن

ابوالاعلیٰ مودودی

دریم جلد

د سورة الكهف نه د سورة الروم پورے

— پښتو ترجمه —

پروفیسر شفیق الرحمٰن
تخت بهائی

جمله حقوق د حق د ناشر محفوظ دي.

ناشر .... حافظ عبید الله ناظم جماعت اسلامي سرکل تخت بهائي

خورونکي .... مکتبهٔ جماعت اسلامي سرکل تخت بهائي ضلع مردان

پریس .... A.A پرنٹرز بابال گنج لاهور

کتابت کوونکي .... نثار احمد محله جنګي پېښور ښار فون، ۲۱۹۱۰۳

اولنی چهاپ .... ۲۰، اګست ۱۹۹۳ء

تعداد .... ۱۰۰۰ (یو زر)

هدیه ...... 270/— [redacted]

د ملاوېدو پته

- و دفتر جماعت اسلامي رشید مارکیټ تخت بهائي ضلع مردان
- و خټک بک سیلرز پټ بابا روډ تخت بهائي ضلع مردان
- و جمیل بکسیلرز مین بازار درګئ ملاکنډ ایجنسي
- و جمیل بکسیلرز مین بازار بټ خېله ملاکنډ ایجنسي
- و نور محمد ایډووکیټ البدر سټیل ورکس بټ خېله ملاکنډ ایجنسي
- و البدر بکسیلرز ائیرپورټ روډ مینګوره سوات
- و مکتبه دعوة القرآن والحدیث نیو روډ مینګوره سوات
- و الفضل نیوز ایجنسي نزد فلائنګ کوچ اډه دیر خاص
- و مولانا احمد غفور صاحب سواړ ګک چوبازار تیمرګره
- و فضل مولا صاحب الفضل میډیکوز دیو انه بابا روډ سواړے بازار بونیر
- و مکتبه تطهیر افکار وهکي منور شاه قصه خواني بازار پېښور
- و پیر سردار شاه بازار پبي ضلع نوښهره
- و حاجي زرین خان امیر جماعت اسلامي ضلع صوابي (مقام داګئ)
- و عبد الغفور عابدي صاحب معرفت محمد اسحاق کونسلر فرنټیر کالوني بنارس چوک کراچي
- و ډاکټر نور الحق، حق کلینک ډي / 258 م بلاک نمبر ۲ میټروویل سائیټ کراچي
- و دفترونه د تحریک محنت پښاور، نوښهره، مردان، صوابي۔

دَمضمونونو فهرست

دَشمارے نمبر	دَسورۃ نوم	دَسورۃ نمبر	صفحه
۱	الکهف	۱۸	۵
۲	مریم	۱۹	۵۱
۳	طٰهٰ	۲۰	۸۳
۴	الانبیاءؑ	۲۱	۱۴۱
۵	الحج	۲۲	۱۹۵
۶	المؤمنون	۲۳	۲۵۷
۷	النور	۲۴	۳۰۵
۸	الفرقان	۲۵	۳۲۹
۹	الشعراء	۲۶	۴۷۳
۱۰	النمل	۲۷	۵۵۱
۱۱	القصص	۲۸	۶۰۹
۱۲	العنکبوت	۲۹	۶۷۱
۱۳	الروم	۳۰	۷۲۳
۱۴	ضمیمه ع۱		۷۶۹
۱۵	ضمیمه ع۲		۷۷۱
۱۶	دَموضوعاتو فهرست		۷۷۳

دَارض القرآن دَتصویرونو فهرست او دَنقشو فهرست

۱ دَحضرت موسیٰ او دَخضر علیهما السلام دَ تیصے نقشه ۳۴
۲ دَ ذوالقرنین دَ تیصے نقشه ۴۳
۳ دَخانه کعبے نقشه ۲۱۸
۴ دَبنی المُصطلق دَغزا نقشه ۳۰۹
۵ دَالعلاء ښَر
۶ دَ مدائن صالح ښَر ۵۲۲
۷ دَ مدائن صالح یو څو ثمودی عمارتونه
۸ په مدین کښے دَ ثمودی طرز یو عمارت
۹ په پیترا کښے دَ نبطی طرز یو عمارت
۱۰ په مدائن صالح کښے ثمودی عمارتونه
۱۱ دَ مدائن صالح ثمودی عمارتونه
۱۲ په مدائن صالح کښے هغه کوهے چه دَ هغے نه به دَحضرت صالح اُوښے اُوبه څکلے
۱۳ په پیترا کښے دَ ثمودی طرز عمارتونه
۱۴ په مدین کښے دَ ثمودی طرز یو عمارت
۱۵ په پیترا کښے دَ نبطی طرز یو عمارت ۵۲۴
(5–15: ۵۲۲–۵۲۴)
۱۶ دَکوه طور په لمن کښے دَ سینٹ کیتهرائن خانقاه ۵۵۸
۱۷ هغه ونه چه دَ هغے نه حضرت موسیٰ علیه السلام ته دَ کلامِ الٰهی آواز راتلو ۵۵۸
۱۸ دَ کوهِ طور په لمن کښے دَ سینٹ کیتهرائن دَخانقاه هغه ځائے چه هلته موسیٰ علیه السلام ته په جاره کښے لګیدلے وُو دپه نظر راتلو ۔ ۵۵۸
۱۹ هغه کوهے چه هلته به موسیٰ علیه السلام چیلو له اوبۀ ورکولے ۔ ۶۲۷
۲۰ دَ مداین وادی ۶۲۷

تفہیم القرآن

الکہف

۱۸

الکهف

نوم دَدے سورة نوم دَ اولے رکوع دَ نهم آیت إِذْ أَوَى الْفِتْيَةُ إِلَى الْكَهْفِ نه اخستلے شوے دے. دَدے نوم مطلب دا دے چه هغه سورة چه په هغے کښے لفظ کهف راغلے دے.

دَ نازلیدو زمانه دَدے ځائے نه هغه سورتونه شروع کیږی چه هغه دَ مکی ژوند په دریم دور کښے نازل شوی دی. مکی ژوند مونږه په څلورو لویو حصو کښے تقسیم کړے دے چه تفصیل ئے دَ سورة انعام په دیباچه کښے تیر شوے دے. دَدے تقسیم په لحاظ سره دریم دور تقریباً دَ ۵ سنه نبوی دَ اول نه شروع کیږی او قریب قریب دَ ۱۰ سنه نبوی پورے چلیږی. په نورو دَ وړومبو دورونو کښے به اکثر قریشو دَ نبی صلی الله علیه وسلم او دَ هغه دَ تحریک او دَ هغه دَ پیروانو دَ دبا دولو دَ پاره ټوقے او خندا ګانے کولے، اعتراضونه به ئے کول، الزامونه به ئے لګول، مسلمانان به ئے ډارول، لالچ او طمع به ئے ورکوله او مخالف پروپیګنډه به ئے کوله. لیکن په دے دریم دور کښے هغوی ظلمونه شروع کړل، مسلمانان به ئے تنګول، معاشی دباؤ ئے پرے راوستو، اَن تردے پورے چه ډیرو مسلمانانو ملک پریښودو او حبشے ته لاړل، او کوم مسلمانان چه پاتے شو هغوی او نبی صلی الله علیه وسلم او دَ هغه خاندان ئے په شعب ابی طالب کښے رابند کړل، لین دین او تلل راتلل ئے ورسره مکمل طور پریښودل. بیا هم په دغه دور کښے دوه کسان —— ابوطالب او ام المؤمنین حضرت خدیجه رض —— داسے وو چه دَ هغوی دَ ذاتی اثر دَ وجه نه دَ قریشو دوه لوئ لوئ خاندانونه دَ نبی صلی الله علیه وسلم په شا باندے ولاړ وو. په ۱۰ سنه نبوی کښے چه دا دواړه کسان دَ دُنیا نه لاړل نو دا دور ختم شو او څلورم دور شروع شو. په مسلمانانو باندے په مکه کښے ژوند تیرول تنګ کړے شو، اَن تردے پورے چه نبی صلی الله علیه وسلم دَ ټولو مسلمانانو سره دَ مکے نه هجرت اوکړو.

دَ سورة کهف په مضمون باندے چه سړے غور اوکړی نو دا اندازه معلومیږی چه دا به دَ دریم دور په شروع کښے نازل شوے وی چه سخت ظلمونه شروع شوی وو خو لا حبشے ته هجرت نه وو شوے. په دغه وخت کښے چه کوم مسلمانانو باندے ظلمونه کیدل هغوی ته دَ اصحاب کهف قیصه واورولے شوه چه دَ هغوی حوصلے اوچتے شی او دا ورته معلومه شی چه دَدے نه مخکښے مؤمنانو دَ خپل ایمان دَ بچ کولو دَ پاره څه څه کړی دی.

موضوع او مضمون دَ مکے مشرکانو دَ اهلِ کتابو په مشوره سره دَ نبی صلی الله علیه وسلم نه دَ امتحان اخستلو په غرض درے تپوسونه کړی وو، دا سورة دَ هغے دریو تپوسونو په جواب کښے نازل شوے دے. تپوسونه دا دی:

اصحاب کهف څوک وو؟ دَ خضر دَ قيصې حقيقت څه دے؟ او دَ ذوالقرنين قيصه څه ده؟ دا درے واړه قيصې دَ عيسايانو او دَ يهوديانو دَ تاريخ سره تعلق لري. په حجاز کښې دَ دے قيصو هيڅ شهرت نه وو. په دے وجه اهلِ کتابو دَ امتحان په غرض دا قيصې غوره کړے وے چه دا خبره ښکاره شي چه آيا دَ محمد صلی الله عليه وسلم سره واقعي دَ علم څه غيبي ذريعه شته او که نه. خو الله تعالیٰ يوا ځے دا نه چه دَ خپل نبي په ژبه ئے دَ دغه سوالونو پوره جواب ورکړو، بلکه دغه درے واړه قيصې ئے دَ هغه حالت سره اُولګولے کوم چه په دغه وخت کښې په مکّه کښې دَ کفر او دَ اسلام په مينځ کښې وُو:

۱. دَ اصحابِ کهفو په حقله ئے اُووئيل چه هغوئ هم دَ هغے توحيد قائل وُو کوم چه دا قرآن پيش کوي، او دَ هغوئ حال دَ مکّے دَ يو موټي مظلومانو مسلمانانو دَ حال نه او دَ هغوئ دَ قوم عمل دَ قريشو دَ کافرانو دَ عمل نه هيڅ مختلف نه وو. بيائے دَ دے قيصے نه مؤمنانو ته دا سبق ورکړو چه که چرے دَ کافرانو غلبه زياته وي او يو مؤمن ته په ظالمانو خلقو کښې دَ ساه اخستلو مُهلت نه وي، نو بيا هم هغه له پکار دي چه باطل ته سر ټيټ نه کړي بلکه په الله بروسه اُولري. په دے سلسله کښې ئے دَ مکے کافرانو ته دا هم اُووئيل چه دَ اصحاب کهفو قيصه دَ آخرت دَ عقيدے دَ صحيح والي يو ثبوت دے. لکه څنګه چه خدائ تعالیٰ دَ ويرے موده پورے اصحاب کهف دَ مرګ په خوب بانديِ اُوده کړل او بيائے راپاسول نو دغه شان دَ مرګ نه روستو بيا راپاسول هم دَ هغه دَ قدرت نه څه لرے خبره نه ده چه تاسو ترِ انکار کوئ.

۲. دَ اصحابِ کهفو دَ قيصے نه روستو په هغه ظُلمونو او سپکو سپورو خبرو بانديِ خبرے اتيے شروع کړے شوے کومے چه به دَ مکّے سردارانو و مالدارانو دَ خپل کلي په مسلمانانو پورے کولے. په دے سلسله کښې يو طرفته نبي صلی الله عليه وسلّم ته هدايت اُوکړے شو چه مهٔ دَ دے ظالمانو سره څه مصالحت کوه او مهٔ دَ خپلو غريبو ملګرو په مقابله کښې دے لويو لويو خلقو له څه اهميت ورکوه. بل طرفته دَ مکے سردارانو ته نصيحت اُوکړے شو چه دَ وے يو څو ورځو په ژوند بانديِ مهٔ خوشحاليږئ بلکه دَ هغه ښيرونو طلبګار شئ چه هغه هميشه او پائيدار دي.

۳. په دے سلسله کښې دَ خضرؑ او دَ موسیٰؑ قيصه څه په داسے انداز سره واورولے شوه چه په هغے کښې دَ کافرانو دَ تپوسونو جواب هم وُو او دَ مؤمنانو دَ پاره پکښې تسلّي هم وه. په دے قيصه کښې چه په اصل کښې کوم سبق ورکړے شوے دے هغه دا دے چه دَ الله دَ مشيت کارخانه

ك په روايانو کښې راځي چه دويم تپوس دَ روح په حقله وُو چه دَ هغے جواب دَ سورة بني اسرائيل په لسم رکوع کښې ورکړے شوے دے. ليکن دَ سورة کهف او دَ سورة بني اسرائيل دَ نازليدو په زمانه کښې ډير ګلوُنه فرق دے، او په سورة کهف کښې دَ دوؤ په ځائے درے قيصے بيان کړے شوي دي، په دے وجه زمونږ دا خيال دے چه دويم تپوس په اصل کښې دَ خضرؑ دَ قيصے په حقله وُو دَ روح په حقله نه وُو. په خپله په قرآن کښې هم يو اشاره داسے شته چه دَ هغے نه زمونږ دَ خيال تائيد کيږي (وګورئ حاشيه نمبر ۶۱).

په کومو مصلحتونو باندې روانده هغه چونکه ستاسو د نظر نه پټ دی نو په دې وجه تاسو په هر کار حیرانیږئ چه دا ولې اوشو؟ دا څه اوشو؟ دا خو لوئ غضب اوشو، حالانکه که پرده اوچته کړې شوه نو تاسو ته به پخپله معلومه شي چه دا د لته څه کیږي دا ټیک کیږي او په ظاهره چه په کوم څیز کښې خرابوالے ښکاری، آخر هغه هم د هغه ښیګړې د پاره وي

۴- د دې نه روستو د ذوالقرنین قیصه کیږي او په هغې کښې تپوس کونکو ته دا سبق ورکړې کیږي چه تاسو خو په دې خپلو وړو وړو سردارو باندې د خوشحالئ نه پرسیږئ، حالانکه ذوالقرنین دومره لوئ بادشاه او بودا سے زبردست فاتح، او د لویو لویو ذریعو مالک وُو خو بیا هم هغه خپل حقیقت نه وُو هیر کړے او خپل خالق ته به ئے همیشه د منتې سر ښکته لولو- دا سې تاسو دا وایئ چه ستاسو دا ورے ورے بنګلے او باغچے به همیشه وي لیکن هغه د دُنیا د ټولو نه زیات محکم دیوال جوړ کړو او بیا ئے هم دا یقین وُو چه اصل د بروسے لائق الله تعالی دے نه چه دا دیوال - چه ترڅو پورے د الله مرضی وی تر هغې پورے به دا دیوال دشمنان منع کوی، او کله چه د هغه مرضنا بدله شوه نو په دے دیوال کښې به د چاودو نه سیوا بل هیڅ نه وی-

د غه شان کافرانو چه کوم آزمینتي تپوسونه کړي وُو هغه ئے واپس د هغوئ د حالاتو سره اونکول او په آخره کښې ئے بیا هم هغه خبرې دوباره بیان کړې کومے چه په شروع کښې شوې وې، یعنی دا چه توحید او آخرت سراسر حق دی او ستاسو ښیګړه په دے کښې ده چه دا اومنئ، د دې مطابق خپله اصلاح اوکړئ او په دنیا کښې په دے خیال ژوند تیر کړئ چه الله له به د هرے خبرے جواب ورکوئ- که داسے مو ونه کړل نو ستاسو ژوند به خراب شي او ټول عملونه به مو عبث لاړ شي-

سُورَةُ الْكَهْفِ مَكِّيَّةٌ

ایاتها ۱۱۰ رکوعاتها ۱۲

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِيْٓ اَنْزَلَ عَلٰى عَبْدِهِ الْكِتٰبَ وَلَمْ يَجْعَلْ لَّهٗ عِوَجًا ۞ ۱
قَيِّمًا لِّيُنْذِرَ بَاْسًا شَدِيْدًا مِّنْ لَّدُنْهُ وَيُبَشِّرَ الْمُؤْمِنِيْنَ الَّذِيْنَ
يَعْمَلُوْنَ الصّٰلِحٰتِ اَنَّ لَهُمْ اَجْرًا حَسَنًا ۞ ۲ مَّاكِثِيْنَ فِيْهِ اَبَدًا ۞ ۳ وَّ
يُنْذِرَ الَّذِيْنَ قَالُوا اتَّخَذَ اللّٰهُ وَلَدًا ۞ ۴ مَا لَهُمْ بِهٖ مِنْ عِلْمٍ وَّلَا
لِاٰبَآئِهِمْ ۭ كَبُرَتْ كَلِمَةً تَخْرُجُ مِنْ اَفْوَاهِهِمْ ۭ اِنْ يَّقُوْلُوْنَ اِلَّا كَذِبًا ۞ ۵

تعریف د الله د پاره دے چه په خپل بنده باندې ئے دا کتاب نازل کړو او په دے کښې ئے هیڅ کوږوالے او نه دے ساتلے.[1] ټیک ټیک صحیح خبره کوونکے کتاب، د پاره د دے چه د خدائے د سخت عذاب نه خلق خبردار کړی، او نیک عمله مؤمنانو له زیرے ورکړی چه د هغوی د پاره ښه اجر دے چه هغوی به په کښې همیشه اوسیږی، او هغه خلق ویروی چه وائی چه الله ځان له ځوئے نیولے دے.[2] د دے خبرے نه د هغوی سره څه علم شته او نه د هغوی د پلار نیکه سره وو.[3] غټه خبره ده چه د هغوی د خولو نه وځی - هغوی خالص دروغ وائی.

---

[1] یعنی نه په دے کښې څه تاؤ راتاؤ خبره شته چه سړے پرې پوه نشی، او نه په کښې د حق او د صداقت د نیغے لارے نه په د ده څه داسے خبره شته چه هغه د یو راستباز انسان د پاره د منلو نه وی.

[2] یعنی چه خدائے ته د اولاد نسبت کوی. په دے کښې عیسایان هم شامل دی او یهودیان هم او د عربو مشرکان هم.

[3] یعنی د هغوی دا خبره چه فلانے د خدائے ځوئے دے، یا خدائے پاک فلانے په ځوئ والئ نیولے دے، څه په دے بنیاد باندې نه ده چه ګنی هغوی ته د دے علم دے، بلکه خالص په خپله عقیده کښې خوښیدلی دی او د خپله ځانه ئے حکم لګولے دے او دا ورته هیڅ پته نه لګی چه هغوی څومره سخته د ګمراهئ خبره کوی او د الله رب العالمین په حق کښې څومره لویه ګستاخی کوی او څومره د دروغجن الزام لګوی.

فَلَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَّفْسَكَ عَلٰٓى اٰثَارِهِمْ اِنْ لَّمْ يُؤْمِنُوْا بِهٰذَا الْحَدِيْثِ
اَسَفًا ﴿۶﴾ اِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى الْاَرْضِ زِيْنَةً لَّهَا لِنَبْلُوَهُمْ اَيُّهُمْ
اَحْسَنُ عَمَلًا ﴿۷﴾ وَاِنَّا لَجٰعِلُوْنَ مَا عَلَيْهَا صَعِيْدًا جُرُزًا ﴿۸﴾

بنه، نو ائے محمدﷺ! شاید چه ته به په دوی پسے د ډیر غم د لاسه خپل ځان ضایع کړے که چرے دوئ په دے تعلیم باندِ ایمان رانوړی[۴] حقیقت دا دے چه دا کوم څیزونه په دے زمکه باندِ دی دا مونږه د دے زمکے بنایست جوړ کړے دی د پاره د دے چه دا خلق وآزمایو چه څوک پکښے بهتر عمل کونکے دی[۵]. آخر به مونږه د دے ټولو څیزونو نه یو هوار میدان جوړ ووو.[۶]

[۴] دا هغې حالت ته اشاره ده چه په هغې کښے په هغه وخت کښے نبی صلی الله علیه وسلم مبتلا وُو. د دے نه صفا معلومیږی چه نبیؑ سره غم د هغې تکلیفونو نه وُو کوم چه هغه ته او د هغه ملګرو ته ورکړے کیدل، بلکه د کوم څیز فکر چه د هغه سره په زړهٔ کښے دننه وُو هغه دا وُو چه هغه خپل قوم د ګمراهئ او د بد اخلاقئ نه ایستل غوښتل او هغوئ په هیڅ حالت کښے د هغې نه وتلو ته تیار نهٔ وُو. د هغه یقین وُو چه د دے ګمراهئ لازمی نتیجه تباهی ده او عذاب الٰهی دے. د دے نه د هغوئ د بچ کولو د پاره به نبیؑ خپلے ورځے شپے یو کولے. لیکن د هغه قوم په دے خبره ټینګ ولاړ وُو چه د خدائے عذاب ورا شی. نبی صلی الله علیه وسلم خپله دا حالت په دے طریقه بیانوی چه "زما او ستاسو مثال د هغې سړی پشان دے چه هغه د رنړا د پاره وُور بل کړو، خو پتنګان ورله د سوزیدو د پاره راځی. هغه سړے دا کوشش کوی چه دا په هغه طریقه د وُور نه بچ شی، خو پتنګان د هغه یوه خبره نهٔ منی. هم د غسے حال زما دے چه زهٔ تاسو لمُونځه ناکلم او تاسو په وُور کښے ځان ورغوزوئ." (بخاری، مسلم. د اسے د تقابل د پاره وګوره الشعراء، آیت ۳)

په دے آیت کښے خو په ظاهره بس دومره خبره شوی ده چه شاید ته به په دوی پسے خپل ځان ضایع کړے، خو په دے کښے په یو باریک انداز سره هغه له دا تسلی هم ورکړے شوی ده چه د هغوئ د ایمان راوړلو ذمه واری په تا باندِ نهٔ ده، نو ولے ته خپل ځان په غم کښے ویلی کوے؟ ستا کار خو بس زیرے ورکول او ویرول دی خلق مؤمنان کول ستا کار نهٔ دے. ته بس د تبلیغ خپل فرض ادا کوه چه څوک اُومنی هغه ته زیرے ورکړه او چه څوک اُونهٔ منی هغه د بد انجام نه خبردار کړه.

[۵] اولنے آیت نبی صلی الله علیه وسلم ته وُو او دا دواړه آیتونه کافرانو ته دی. نبی صلی الله علیه وسلم له د تسلئ ورکولو نه روستو اُوس منکرینو ته دا اَوروی چه دا کوم څیزونه د زمکے په مخ تاسو ګوری او چه ستاسو ورسره ډیره مینه ده، دا یو عارضی بنایست دے، او دا څیزونه صرف ستاسو آزمیښت د پاره دی. تاسو په دے دوکه کښے پراته یئ چه دا هر څهٔ مونږه ستاسو د عیش د پاره پیدا کړی دی، په دے وجه تاسو مزو چرچو نه بغیر بل مقصد ته توجه نهٔ کوئ،

اَمْ حَسِبْتَ اَنَّ اَصْحٰبَ الْكَهْفِ وَالرَّقِيْمِ كَانُوْا مِنْ اٰيٰتِنَا عَجَبًا ﴿۹﴾ اِذْ اَوَى الْفِتْيَةُ اِلَى الْكَهْفِ فَقَالُوْا رَبَّنَآ اٰتِنَا مِنْ لَّدُنْكَ رَحْمَةً

آیا تهٔ گمان کوے چه غار[۶] والا او لیکلی شوی تختے[۷] والا[۸] زمونږ په نښو کښے یوه ډیره عجیبه نښه وه[۹]؟ کله چه هغه یو څو ځوانانو په غار کښے پناه واخستله او ووئیل چه "اے پروردګاره، په مونږ خپل خاص رحمت وکړه

او په مه وجتا سوډ پوهه کونکی په خبره باندے غور هم نهٔ کړوی. خو حقیقت دا دے چه دا د عیش سامان نهٔ دے بلکه دا د امتحان وسائل دی، په دے وسائلو کښے تاسو ته کتلے کیږی چه په تاسو کښے څوک خپل اصل حیثیت هیره وی او د دُنیا په دے مزو کښے اخته کیږی او څوک خپل اصل مقام (د رب بندګی) یاد لری او صحیح پاتے کیږی. په کومه ورځ چه دا امتحان ختم شی په هغه ورځ به دا د عیش تخته باستر کړے شی او دا زمکه به د یو هوار میدان نه بغیر بل هیڅ نهٔ وی.

[۶] په عربی ژبه کښے "کهف" فراخه غار ته وائی او د "غار" لفظ د تنګ د ځائے د پاره استعمالیږی خو په اُردو یا پښتو ژبه کښے د غار او د کهف یوه معنیٰ ده.

[۷] د الرقیم په معنیٰ کښے اختلاف دے. د ځینو صحابو او تابعینو نه دا خبره نقل کړے شوے ده چه دا د هغه کلی نوم دے په کوم ځائے کښے چه دا واقعه شوی وه او هغه د اَیله (یعنی د عَقَبَه) او د فلسطین په مینځ کښے وو. او ځینی پخوانی مفسرین وائی چه د دے نه مراد هغه لیکلی شوی تختیٰ ده چه د اصحاب کهف په غار باندے د یادګار د پاره لګولے شوی وه. مولانا ابوالکلام آزاد په خپل تفسیر "ترجمان القرآن" کښے اولنیٔ معنیٰ له ترجیح ورکړې ده او دا خیال ئے ظاهر کړے دے چه دا هغه مقام دے چه د بائیبل په یشوع نومے کتاب (باب ۱۸- آیت ۲۷) کښے ورته رقم یا راقم وئیلے شوے دے. بیا وائی چه دا د نبطیا نو د تاریخی مرکز پیترا پخوانے نوم دے. لیکن هغه په دے خبره باندے غور نهٔ دے کړے چه په یشوع کتاب کښے د رقم یا د راقم ذکر د بنی بن یمین د میراث په سلسله کښے راغلے دے او هم په دغے کتاب کښے دا بیان دے چه د دغے قبیلے د میراث علاقه د اُردن دریاب او د بحرلوط په مغرب کښے ده چه په هغے کښے د پیترا د راتلو هیڅ امکان نشته. د پیترا کنډرات چه په کومه علاقه کښے موندلے شوی دی په هغے کښے او د بنی بن یمین د میراث په مینځ کښے خو د یهوداه او اَدومیه پوره علاقه وه. دا وجه ده چه د اوسنی زمانے د آثار قدیمه محققینو په دے خبره کښے سخت شک کړے دے چه پیترا او راقم یو شے دے (وګورئ انسائیکلو پیډیا برټانیکا طبع ۱۹۴۶ء جلد ۱۷- ص ۶۵۸). زمونږ په نیز صحیح خبره دا معلومیږی چه د رقیم نه مراد کُتبه یعنی لیکلی شوی تختیٰ ده.

[۸] یعنی کوم خدائے چه زمکه او آسمانونه پیدا کړی دی آیا تهٔ د هغه خدائے د قدرت نه دا خبره بهر ګڼړې چه هغه یو څو کسان د دوه درے سوو کالو پورے ویده اوساتی او بیائے هم هغسے ځوانان

وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ أَمْرِنَا رَشَدًا ﴿١٠﴾ فَضَرَبْنَا عَلَىٰ آذَانِهِمْ فِي الْكَهْفِ
سِنِينَ عَدَدًا ﴿١١﴾ ثُمَّ بَعَثْنَاهُمْ لِنَعْلَمَ أَيُّ الْحِزْبَيْنِ أَحْصَىٰ لِمَا لَبِثُوا
أَمَدًا ﴿١٢﴾ نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ نَبَأَهُمْ بِالْحَقِّ ۚ إِنَّهُمْ فِتْيَةٌ آمَنُوا بِرَبِّهِمْ

او زمونږه معامله صحیح کړه، " نو مونږه هم په دغه غار کښې د ډیرو کلونو دپاره هغوئ په ده لاسه سره په دوب خوب اُوده کړل، بیا مونږه هغوئ ددے دپاره راپاسول چه اُوکورو چه د هغوئ په دوو ډلو کښې کومه ډله د خپلے مودے ټیک شمار کوی۔ ع

مونږه د هغوئ اصل قیصه تاته اوروُ ۔ هغوئ یو څو ځوانان وُو چه په خپل رب باندے ایمان راوړے وو

او صحیح سالم راپاسیږی لکه څنګه چه هغوئ ویده شوی وُو؟ که چرے د نمرا و د سپوږمئ او د زمکے په پید ایښ باندے تا غور کړے وے نو تا به هیچرے دا خیال نه کولے چه د خدائے دپاره کښی دا څه کوم کار دے۔

9 د دے قیصے د تولو نه پخوانے شهادت د شام د جیمس سروجی نومے یو عیسائی پادری په وعظونو کښې موندلے شوے دے چه هغه په سُریانی ژبه کښې لیکلی شوی وُو۔ دا سړے د اصحاب کهف د وفات نه یو څو کاله روستو په ۴۵۲ء کښې پیدا شوے وُو او هغه د ۴۷۴ء په خوا وشا زمانه کښې خپل وعظونه لیکلی وُو۔ په دے وعظونو کښې هغه دا تول واقعه ښه په تفصیل سره بیان کړی دی۔ دا سُریانی روایت یو طرفته زمونږه اولنی دور مفسرینو ته ورسید وچه ابن جریر طبری د مختلفو سندونو سره په خپل تفسیر کښې نقل کړے دے، او بل طرفته دا روایت یورپ ته ورسید چه هلته د هغے ترجمے او خلاصے په یونانی او لاطینی ژبو کښې چاپ شولے۔ گبن د خپل کتاب "تاریخ زوال و سقوط دولتِ روم" (یعنی د روم د زوال او ورځک کید و تاریخ) په باب ۳۳ کښې د "اُوده اُوده کسانو" (Seven Sleepers) د عنوان لاندې د دغے روایت نه چه د دے قیصے کوم خلاصه ...

ده هغه زمونږ د مفسرینو د روایتونو سره دومره یوشان ده چه دوانړه قیصے تقریباً یو معلومیږی لکه چه د یو روایت نه اخستلے شوی وی۔ مثلاً د کوم بادشاه د ظلم نه چه اصحاب کهف تښتیدلی وُو او په غار کښې ئے پناه اخستلی وه، نو زمونږ مفسرین وائی چه د هغه نوم دقیانوس یا دَقیانوس یا دَقیُوس وُو، او گبن وائی چه هغه قیصر دیسیس (Decius) وُو چه د ۲۴۹ء نه د ۲۵۱ء پورے په سلطنتِ روم باندِ بادشاهی کړې ده، او چه د هغه زمانه د مسیح علیه السلام په پیروکارانو باندِ د ظلمونو کولو په حقله ډیره بد نامه ده۔ په کوم ښار کښې چه دا واقعه شوی ده، زمونږ مفسرین یئې چه د هغے نوم اَفسُس یا افسوس دے، او گبن وائی چه د هغے نوم اِفِسُس (Emphesus) دے چه د ایشیائے کوچک په مغربی غاړه باندِ د رومیانو د ټولو نه لوئ ښار او مشهوره بندرگاه وه، چه د هغے کنډرات نن د موجوده تُرکی ښار ازمیر (سمرنا) نه شل پنځویشت میله جنوب طرفته دی (وګورئ نقشه نمبر ۲ صفحه ۴۳)۔ بیا چه د کوم باد شاه په زمانه کښې اصحاب کهف راپاسیدل

وَزِدْنٰهُمْ هُدًى ﴿۱۳﴾ وَّرَبَطْنَا عَلٰى قُلُوْبِهِمْ اِذْ قَامُوْا فَقَالُوْا رَبُّنَا
رَبُّ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ لَنْ نَّدْعُوَا۠ مِنْ دُوْنِهٖۤ اِلٰهًا لَّقَدْ قُلْنَاۤ اِذًا
شَطَطًا ﴿۱۴﴾ هٰۤؤُلَاۤءِ قَوْمُنَا اتَّخَذُوْا مِنْ دُوْنِهٖۤ اٰلِهَةً ؕ لَوْ لَا

او مونږ دوی ته په هدایت کښې ترقي ورکړې وه.[۱۱] او مونږ دَ هغوئ زړونه په هغه وخت کښې مضبوط کړل کله چه هغوئ راپاسیدل او اعلان ئے اُوکړو چه "زمونږه رب خو بس هغه دے چه دَ آسمانونو او دَ زمکے رب دے. مونږ به دَ هغه ځائے بل ته آواز نه کوو. که مونږه داسے اُوکړل نو بالکل بے ځایه خبره به اُوکړو." (بیا هغوئ په خپلو کښې یو بل ته اُووئیل) "دے زمونږه قوم خو دَ کائیناتو دَ رب ځائے بل خدایانے جوړ کړې دے. دا خلق دَ هغوئ

نو زمونږ مفسرین لیکي چه دَ هغه نوم تیاوسیس ده او کښ وائي چه هغوئ دَ قیصر تهیودوسیس (Theodosus) دوئم په زمانه کښې راپاسیدلي وُو، چه دَ رومي سلطنت دَ عیسائیت قبلو نه روستو دَ سنه ۴۰۸ء نه دَ سنه ۴۵۰ء پورے دَ روم بادشاه (قیصر) وُو. دَ دواړو بیانات دومره یو شان دي چه اصحابِ کهف کله راپیدا رشوا و خپل کوم ملګرے ئے دَ خوراک راوړلو دپاره ښار ته لیږلے وُو، نو زمونږ مفسرین وائي چه دَ هغه نوم یملیخا دے او کښ لیکي چه دَ هغه نوم یملیخُس دے. دَ قیصے تفصیلات په دواړو روایتونو کښې یو شان دي او دَ هغې خلاصه دا ده چه کله دَ قیصر دیسیس په زمانه کښې دَ مسیح علیه السلام په پیروکارانو باندې سخت ظلمونه کیدل نو دے اُووه ځوانانو په یو غار کښې پناه اخستې وه. بیا دَ قیصر تهیودوسیس دَ سلطنت په دوه کم څلویښتم کال کښې (یعنی تقریبًا په سنه ۴۴۵ء یا سنه ۴۴۶ء کښې) دوئ راپیدا رشول چه ټول رومي سلطنت دَ مسیح علیه السلام پیروکار جوړ شوے وُو. په دے حساب سره په غار کښې دَ هغوئ موده تقریبًا څلورکم دوه سوه کاله جوړیږي.

دَ مشرقي ژبو ځینو مغربي عالمانو (یعنی مستشرقینو) وئیلي دي چه دا قیصه دَ اصحاب کهفو قیصه نه ده ځکه چه په قرآن کښې دَ اصحابِ کهف دَ غار موده درے سوه نهه کاله بیان شوې ده. لیکن دِ دے جواب مونږه په حاشیه نمبره ۲۵ کښې ورکړے دے.

دَ دے سُریاني روایت او دَ قرآن په بیان کښې څه جُزوي اختلافات هم دي چه دَ هغې په بنیاد باندې کښ په نبي صلی الله علیه وسلم باندې دَ "جهالت" اِلزام لګولے دے، حالانکه چه دَ کوم روایت په وجه هغه دا دومره زړور تیا کړې ده دَ هغې په حقله هغه خپله دا مني چه دا روایت دَ شام یو سرِي دَ دغې واقعې نه دیرش څلویښت کاله روستو لیکلے دے او په دومره موده کښې چه زباني روایت دَ یو ملک نه بل ملک ته رسي په هغې کښې دَ څه نه څه فرق ضرور راځي. دَ دے قسم دَ یو روایت په حقله دا خیال کول چه دا حرف په حرف صحیح دے او دَ دے دَ یو جُز نه اختلاف کول لازمًا دَ قرآن غلطي ده، نو دا خبره صرف دَ هغې ضد یا نو خلقو سره ښائي چه په مذهبي

يَأْتُونَ عَلَيْهِمْ بِسُلْطٰنٍۭ بَيِّنٍ ؕ فَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ
كَذِبًا ۝﴿۱۵﴾ ؕ وَاِذِ اعْتَزَلْتُمُوْهُمْ وَمَا يَعْبُدُوْنَ اِلَّا اللّٰهَ فَاْوٗٓا اِلَى الْكَهْفِ
يَنْشُرْ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِّنْ رَّحْمَتِهٖ وَيُهَيِّئْ لَكُمْ مِّنْ اَمْرِكُمْ مِّرْفَقًا ۝﴿۱۶﴾ وَتَرَى
الشَّمْسَ اِذَا طَلَعَتْ تَّزٰوَرُ عَنْ كَهْفِهِمْ ذَاتَ الْيَمِيْنِ وَاِذَا غَرَبَتْ تَّقْرِضُهُمْ
ذَاتَ الشِّمَالِ وَهُمْ فِيْ فَجْوَةٍ مِّنْهُ ؕ ذٰلِكَ مِنْ اٰيٰتِ اللّٰهِ ؕ مَنْ يَّهْدِ اللّٰهُ

په معبودیت باندې یو واضح دلیل ولې نه راوړي؟ آخر د هغه سړي نه زیات ظالم بل څوک کیدې شي چه په الله پورې دروغ تړي؟ اوس چه تاسو د هغوئ سره او د هغوئ د معبود اِنِ غیرالله سره تعلق ختم کړې دے نو ځئ اوس په فلاني غار کښې پناه واخلئ. ستاسو رب به په تاسو باندې د خپل رحمت لمن راخوره کړي او ستاسو د کار د پاره به سامان راپیدا کړي"۔

چه هغوئ ته به د په غار کښې کتل[۱۳] نو تا ته به داسې ښکاریدل چه نمر کله راخیژي نو د هغوئ د غار نه ښي طرفته راخیژي او چه کله پریوزي نو د هغوئ نه ګس طرفته پریوزي او هغوئ په غار کښې ننه یو فراخه ځائ کښې پراته دي[۱۴]۔ دا د الله د نښونه یوه نښه ده. چا ته چه الله هدایت وکړي

تعصب کښې د عقل معمولي تقاضې ته هم توجه نه ورکوي. (د اصحاب کهف د قیصې په حقله زیات معلومات په ضمیمه نمبرا کښې بیان کړے شوي دي چه هغه د کتاب په آخر کښې درج ده.)

[۱۲] یعني هر کله چه هغوئ په رښتیا سره ایمان راوړو نو الله تعالیٰ د هغوئ په هدایت کښې اضافه اُوکړه او هغوئ له ئې دا توفیق ورکړو چه په حق او په صداقت باندې کلک شي، او خپل ځان په خطره کښې اچول خوره کړي خو چه باطل ته سر ټیټ نه کړي.

[۱۳] په کومه زمانه کښې چه دے خدا پرستو ځوانانو ګلے پریښودے وُو او په غر کښې ئې پناه اخستې وه په هغه وخت کښې په ایشیائے کوچک کښې اِفِسُس ښار د بُت پرستئ او د جادوګرئ د ټولونه لوئ مرکز وُو. هلته د ډائنا نومې بزرګه ښځې (دیوي) یو عظیم الشان مندر وُو چه شهرت ئې په ټوله دُنیا کښې خور شوے وُو او خلق به د لرے لرے نه د هغې د عبادت د پاره راتلل. د هغه ځائ جادوګران، عاملان، فال کتونکي او تعویذ لیکونکي په ټوله دُنیا کښې مشهور وُو. د شام او د فلسطین او د مصر پورې د هغوئ کاروبار چلیدو او په دے کاروبار کښې د یهودیانو هم کافي حصه وه چه هغوئ به د خپل فن نسبت حضرت سلیمان ته کولو (وګوره سائیکلوپیډیا آف ببلیکل لټریچر. عنوان) د شرک او د وهم پرستئ په دے ماحول کښې چه به د خدا پرستو خلقو کوم حال وُو د هغې اندازه د اصحاب کهف د هغه وینا نه لګیدے شي کوم چه په وړاندې رکوع کښې راغلے ده چه "که چرې هغوئ مونږ ه اُونیولو نو سنګسار به مو کړي او یا به مو په زور خپل مِلّت ته واپس واړوي".

فَهُوَ الْمُهْتَدِ ۖ وَمَن يُضْلِلْ فَلَن تَجِدَ لَهُ وَلِيًّا مُّرْشِدًا ﴿١٧﴾ وَتَحْسَبُهُمْ
أَيْقَاظًا وَهُمْ رُقُودٌ ۚ وَنُقَلِّبُهُمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَذَاتَ الشِّمَالِ ۖ
وَكَلْبُهُم بَاسِطٌ ذِرَاعَيْهِ بِالْوَصِيدِ ۚ لَوِ اطَّلَعْتَ عَلَيْهِمْ لَوَلَّيْتَ مِنْهُمْ
فِرَارًا وَلَمُلِئْتَ مِنْهُمْ رُعْبًا ﴿١٨﴾ وَكَذَٰلِكَ بَعَثْنَاهُمْ لِيَتَسَاءَلُوا بَيْنَهُمْ ۚ
قَالَ قَائِلٌ مِّنْهُمْ كَمْ لَبِثْتُمْ ۖ قَالُوا لَبِثْنَا يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ ۚ

هم هغه هدایت مونده وکے دے او څوک چه الله بے لارے کړي نو د هغه د پاره ته څوک مُرشِد ولی (یعنی لاربنود و کے مددګار) نه شے موندلے. ته چه هغوی ته به و کتل نو تا به وئیل چه ویښ دی، حالانکه هغوی اوده وُو. موږ به هغوی ښئ او کس طرفته ورته په ورځے اړول. او د هغوی سپے د غار په خوله کښے خوړے څنګلے ناست وُو. که تا به هغوی ته سر وربښکاره کړو نو واپس به تښتیدے او د هغوی د لید و د وجے نه به درباندې یره راتلله[۱۵] او همدا رنګه په ناآشنا طریقې سره[۱۶] موږ هغوی راپاسول چه لږ په خپلو کښے د یو بل نه تپوس اوکړي. په هغوی کښې یو تن تپوس اوکړو "اُوو اېئ، څومره وخت مو په دے حال کښے وُشو؟" نورو ورته اُووئیل "شاید چه یوه ورځه ورځ یا د ورځے نه څه کم وخت به مو شوے وی".

۱۲ په منځ کښے د ذکر پرېښودو مطلب چه هغوی د دے خبرې مطابق د ښار نه اُووتل او د غرونو په منځ کښے په یو غار کښے پټ شول چه د سنګسار کیدو یا په زور باندې د مرتد کیدو نه بچ شی.

۱۳ یعنی د هغوی د غار خُوله قُطب طرفته وه چه په یو موسم کښے به هم په کښے نمر د ننه نه لګیدو او د بهر نه چه به څوک تیریدل هغوی ته به هیڅ نه ښکاریدل چه د ننه څوک دی.

۱۴ یعنی د بهر نه که به چا سر وربښکاره هم کړو نو د اُوده کسان به وخت په وخت د دے په ترخ اوړیدل او د دے وجے نه د هغه دا ګمان راتلو چه دوئ کښې هسے ملاست دی اوده نه دی.

۱۵ یعنی په غرونو کښے پټ په یو تُور غار کښے یو څو کسان او یو سپے چه د هغوی مخے ته ناست وُو، دا سے ښکاریدل چه چا به لیدل نو وئیل به ئے چه دا داکوان دی او واپس به په منډه تښتیدو. او دا غټه وجه وه چه د ومره ډیرے مودے پورے د هغوی حال چا ته ښکاره نه شو. هیچا دا زړه وَرتیا نه شوه کولے چه د ننه تلے وے او د اصلی معاملے نه ئے خان خبر کړے وے.

۱۶ یعنی تکه څنګه چه په ناآشنا طریقې سره هغوی اُوده کړے شوی وُو او د دُنیا خلق د هغوی د حال نه ناخبره ساتلے شوی وُو هم د غه شان په ناآشنا طریقې سره د ډیرے مُودے د تیریدو نه روستو هغوی راپاسولے شو.

قَالُوْا رَبُّكُمْ اَعْلَمُ بِمَا لَبِثْتُمْ فَابْعَثُوْٓا اَحَدَكُمْ بِوَرِقِكُمْ هٰذِهٖٓ اِلَى الْمَدِيْنَةِ
فَلْيَنْظُرْ اَيُّهَآ اَزْكٰى طَعَامًا فَلْيَاْتِكُمْ بِرِزْقٍ مِّنْهُ وَلْيَتَلَطَّفْ وَلَا
يُشْعِرَنَّ بِكُمْ اَحَدًا ﴿١٩﴾ اِنَّهُمْ اِنْ يَّظْهَرُوْا عَلَيْكُمْ يَرْجُمُوْكُمْ اَوْ يُعِيْدُوْكُمْ
فِيْ مِلَّتِهِمْ وَلَنْ تُفْلِحُوْٓا اِذًا اَبَدًا ﴿٢٠﴾ وَكَذٰلِكَ اَعْثَرْنَا عَلَيْهِمْ لِيَعْلَمُوْٓا
اَنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ وَّاَنَّ السَّاعَةَ لَا رَيْبَ فِيْهَا ۚ اِذْ يَتَنَازَعُوْنَ بَيْنَهُمْ

بیا هغوی اُو وئیل "الله ته بنه معلوم دے چه په دے حالت کښې زمونږه څومره وخت تیر شو. څئ، اُوس په خپلو کښې یو تن له دَ چاندئ دا سکه ورکړئ او ښار ته ئې اُولیږئ او هغه دِ اُوګوری چه دَ تولو ښه طعام کوم ځائې ملاویږی. دَ هغه ځائے نه دِ هغه څه دَ خوراک دَپاره راوړی. او پکار دی چه لږ په هوښیارتیا سره کار اوکړی، هسے نه چه زمونږ دَ دے ځائے دَ دیره کیدو نه څوک خبر کړی. که چرے هغوی مونږه اُونیولو نو سنګسار به مو کړی یا به مو په زور بانده خپل ملت ته واپس وَارَوِی، او که داسے اُوشوه نو مونږ به هیچرے فلاح اُونه مومندے شو" ـــــ په دے طریقه مونږه دَ ښار خلق دَ هغوی په حال بانده خبر کړل ۱۷ دَپاره دَ دے چه خلقو ته معلوم شی چه دَ الله وعده رښتینی ده او دا چه دَ قیامت ورځ به بے شکه راځی. ۱۸ (لیکن لږ خیال اُوکړئ چه هر کله دَ سوچ کولو اصلی خبره او ده نو) په هغه وخت کښې هغوی په خپلو کښې په دے خبره جګړه کوله

۱۷ یعنې هر کله چه هغه سړے دَ طعام اخستلو دَپاره ښار ته لاړو نو ګنیاپن له شوی وه. بُت پرست روم عیسائی شوے وُو او دیره مُوده تیره شوی وه. په ژبه، په تهذیب، په ناسته پاسته او په کپړو وغیره کښې ښکاره دیر فرق راغلے وُو. دَ تیرو شوو دوه سوو کالو دا سړے دَ خپل کړه وړه، جامه، ژبے او دَ هر څیز په اعتبار سره فوراً دَ خلقو یوه تماشا جوړه شوه. او کله چه هغه دَ خوراک اخستلو دَپاره دَ قیصر دیسیَس دَ زمانے سکه دوکاندار ته پیش کړه نو دوکاندار اریان دریان شو. دَ سُریانی روایت مطابق دَ دوکاندار ورته شک راغے چه دَ دَ ګنج دَ پخوانئ زمانے خزانه مونده لی ده ـ نو هغه دَ خواوشا دَ خلقو توجه دَ ده طرفته راوګرځوله او آخر دا چه هغه دَ حکومت خلقو ته پیش کړے شو. هلته چه لاړ نو دا خبره ښکاره شوه چه دا سړے خو دَ مسیح په هغه پیروکارانو کښې دے چه هغوی دوه سوه کاله مخکښے دَ خپل ایمان دَ بچ کولو دَپاره تښتیدلی وُو. دا خبر په یو ساعت کښے دَ ښار په عیسایانو کښے خور شو او دَ حاکمانو سره دَ خلقو یوه ګڼه ډله غار ته اُورسیده. اُوس چه اَصحابو کهف ته پته اُولګیده چه هغوی دَ دوو سوو کالو دَ خوب نه روستو بیا راپا سیدلی دی نو هغوی خپلو عیسائی رونړو ته سلام اُوکړو او سملاستل او روح ئې پرواز شو.

۱۸ دَ سُریانی روایت مطابق هلته په دغه زمانه کښے دَ قیامت او دَ آخرت په مسئله بانده ښه په زور شور سره بحثونه کیدل ـ اګرچه دَ رومی سلطنت دَ اثر دَ وجه نه عامو خلقو مسیحیت قبول کړے وُو چه دَ

أَمْرَهُمْ فَقَالُوا ابْنُوا عَلَيْهِمْ بُنْيَانًا ۖ رَّبُّهُمْ أَعْلَمُ بِهِمْ ۚ قَالَ الَّذِينَ غَلَبُوا

چه دَدے (اصحاب کهف) سره به څه وکړے شي. څه خلقو اُوویل" په دوئ باندې یو دیوال جوړ کړئ، دَ دوئ رب دَ دوئ په معامله باندې ښه علم لری" خو کوم خلق چه دَ هغوی په معاملاتو باندې غالب وُو

هغوی بنیادی عقیدو کښې دَ آخرت عقیده هم شامله وه، لیکن په خلقو باندې لا تر اوسه پورے دَ رُومی شرک او مادیت پرستۍ او دَ یونانی فلسفے اثرات ښه قوی پراته وُو چه دَ هغې په وجه ډیر خلق دَ آخرت نه انکار یا آخرت په باره کښې شکمن وُو. دَ خلقو دا شک په دے وجه زیات وُو چه په اِفِسُس ښار کښې ډیر یهودیان آباد وُو او په هغوی کښې یوه فرقه وه (چه دَ صدوقی په نوم یادیدله) او هغه دَ آخرت نه په ښکاره منکره وه. دا چه دلے به دَ کتاب الله (یعنی دَ تورات) نه دَ آخرت په انکار باندې دلیلونه پیش کول او دَ مسیحی عُلماؤ سره دَ هغې په مقابله کښې مضبوط دلیلونه نه وُو. په متی، مرقس او لوقا درے وارو انجیلونو کښې دَ صدوقیانو او دَ مسیح علیه السلام دَ هغې مناظرے ذکر شته کوم مناظره چه دَ آخرت په مسئله باندې شوی وه، خو درے وارو دَ مسیح علیه السلام دَ طرفنه داسے کمزورے جواب نقل کړے وے چه دَ هغې کمزوری پخپله مسیحی عالمان هم تسلیم کوی. (وګورئ متی باب ۲۲- آیت ۲۳- ۳۳- مرقس باب ۱۲- آیت ۱۸- ۲۷- لوقا باب ۲۰- آیت ۲۷- ۴۰) دا وجه وه چه دَ آخرت نه انکار کونکی خلق به ورځ په ورځ زیاتیدل او دَ آخرت منونکی هم په شک کښې اخته کیدل. عین په دغه وخت کښې دَ اصحاب کهفو دَ راپاسیدو دا واقعه اُوشوه او په دے سره دَ مرګ نه روستو دَ را ژوندی کیدو یو داسے ثبوت ملاؤ شو چه دَ هغې نه انکار نه شو کیدے.

۱۹ؔ دَ کلام دَ انداز نه معلومیږی چه دا دَ صالحانو نصاراؤ قول وُو. دَ هغوی رائے دا وه چه هغوی په غار کښې څنګه پراته دی هم دغه شان ئے پراته پریږدئ او دَ غار خولے ته دَ کانړو دیوال جوړ کړئ، دَ هغوی رب ښه معلومه ده چه دوی څوک دی، دَ کومے مرتبے دی او دَ څه جزا مستحق دی.

۲۰ؔ دَ دے نه مُراد دَ رُومی سلطنت دَ اقتدار خاوندان او دَ مسیحی کلیسا مذهبی پیشوایان دی چه دَ هغوی په مقابله کښې دَ صحیح عقیدے والو عیسایانو خبره نه چلیده. دَ پنځمے صدئ دَ منځه پورے په عام عیسایانو کښې او خاص طور په رومن کیتهولک کلیسا کښې دَ شرک او دَ اولیاء پرستۍ او دَ قبر پرستۍ ښه پوره زور جوړ شوے وُو، دَ بزرګانو په دربارونو کښې به عبادتونه کیدل، او دَ مسیح، دَ مریم او دَ حواریانو مجسمے به په کرجو کښې کیښودے کیدے. دَ اصحاب کهفو دَ را ژوندی کیدو نه یو څو کاله مخکښې په ۴۳۱ء کښې دَ ټوله عیسائی دُنیا دَ مذهبی پیشوایانو یوه غونډه هم په دے اِفِسُس ښار کښې شوی وه چه په هغه کښې دَ مسیح علیه السلام دَ خُدائی عقیدہ او دَ حضرت مریم په حقله دا عقیده چه هغه "دَ خدائے مور" وه، دَ چرچ یوه سرکاری عقیده ګرځولے شوی وه. دَ دے تاریخ ترمخه دا صفا معلومیږی چه دَ الَّذِينَ غَلَبُوا عَلَىٰ أَمْرِهِمْ نه مراد هغه خلق دی چه په هغه وخت کښې دَ مسیح دَ رښتینی پیروکارانو

عَلٰٓى اَمْرِهِمْ لَنَتَّخِذَنَّ عَلَيْهِمْ مَّسْجِدًا ﴿٢١﴾ سَيَقُوْلُوْنَ ثَلٰثَةٌ رَّابِعُهُمْ كَلْبُهُمْ
وَيَقُوْلُوْنَ خَمْسَةٌ سَادِسُهُمْ كَلْبُهُمْ رَجْمًا بِالْغَيْبِ ۚ وَيَقُوْلُوْنَ سَبْعَةٌ

هغوی اُوویل" مونږ خو به په هغوی باندې یوه عبادت خانه[21] جوړه وو."
څه خلق به وائي چه هغوی دره وو او څلورم د هغوی سپے وو. او څوک به وائي چه هغوی
پنځه وو او شپږم د هغوی سپے وو. دوئ ټول آټکل خبرے کوی. څه نور خلق وائي چه اُوه وو

په مقابله کښے د عیسائی خلقو مشران جوړ شوی وو او د مذهبی او سیاسی معاملو واګے د هغوی په لاسونو کښے وے. دا خلق په اصل کښے مشرکان وو او هم دوئ دا فیصله اُوکړه چه په اصحاب کهف باندې مقبره جوړه کړئ چه د هغے نه عبادت خانه جوړه کړے شی.

[21] په مسلمانانو کښے ځینو خلقو د قرآن مجید د دے آیت نه بالکل اُلټا مطلب اخستے دے. هغوی کوم د دلیل جوړ کړی دی او د نیکانو صالحانو په قبرونو باندې عمارتونو او جماتونو جوړولو ته جائز وائی. حالانکه دلته قرآن د هغوی د دے ګمراهئ ته اشاره کوی چه کوم نښه دے ظالمانو ته د مرګ نه روستو د ژوند او د آخرت د یقین راوستلو د پاره ښودلے شوی وه هغه دوی د شرک کولو د پاره یو لا خدائی موقع اُوګڼله. او دا خیال ئے اُوکړو چه زه کثیره څه نور اولیاء د عبادت د پاره په لاس راغلل. آخر د دے آیت نه د صالحانو په قبرونو باندې د جماتونو جوړولو څنګه استدلال کیدے شی چه هرکله د نبي صلی الله علیه وسلم دا ارشادات د هغے نهی کوی:

لعن الله تعالٰی زائرات القبور والمتخذین علیها المساجد والسُّرج۔ (احمد، ترمذی، ابوداؤد، نسائی، ابن ماجه)۔

الله لعنت کړے دے په هغه ښځو باندې چه د قبرونو زیارت کوی، او په هغه خلقو باندې چه په قبرونو جماتونه جوړوی او ډیوے پرے بلوی۔

الا وان من کان قبلکم کانوا یتخذون قبور انبیاءهم مساجد فانی انهکم عن ذلك (مسلم)

خبردار اوسئ، ستاسو نه مخکښے خلقو به د خپلو پیغمبرانو د قبرونو نه عبادتخانے جوړولے، زه تاسو د دے حرکت نه منع کوم۔

لعن الله تعالٰی الیهود والنصارٰی اتخذوا قبور انبیاءهم مساجد (احمد، بخاری، مسلم، نسائی)۔

الله لعنت اوکړو په یهودیانو او په نصارٰی باندې، هغوی د خپلو پیغمبرانو د قبرونو نه عبادتخانے جوړے کړے دے۔

انّ اُولٰٓئِكَ اذا کان فیهم الرجل الصالح فمات بنوا علی قبره مسجدا وصوروا فیه تلك الصور اولٰٓئِكَ شرار الخلق یوم القیمة (احمد، بخاری، مسلم، نسائی)

د دغه خلقو حال دا وو چه که په هغوئ کښے بڅوک نیک سړے وو نو د هغه د مرګ نه روستو به هغوی د هغه په قبر باندې جماتونه جوړول او د هغه تصویرونه به ئے تیارول. دوی به د قیامت په ورځ بد ترین مخلوق وی۔

وَّثَامِنُهُمْ كَلْبُهُمْ ۚ قُلْ رَّبِّيْٓ اَعْلَمُ بِعِدَّتِهِمْ مَّا يَعْلَمُهُمْ اِلَّا قَلِيْلٌ ڨ فَلَا
تُمَارِ فِيْهِمْ اِلَّا مِرَآءً ظَاهِرًا ۖ وَّلَا تَسْتَفْتِ فِيْهِمْ مِّنْهُمْ اَحَدًا ﴿۲۲﴾ وَ

او اتم دَ هغوئ سپے وُو. ورته اُووایه، چه زما رب ته ښۀ معلوم دَه چه هغوئ څومره وُو. ډیر
کمو خلقو ته دَ هغوئ صحیح تعداد معلوم دے. پس ته دَ سرسری خبرے نه زیات دَ هغوئ دَ تعداد
په حقله دَ خلقو سره بحث مه کوه، او مه دَ هغوئ په حقله دَ چا نه پوښتنه کوه ـــــــ آو کوم

دَ نبی صلی الله علیه وسلم دَ دے صریح ارشاداتو په موجودګئ کښے کوم خدا ترسه سړے دا زړورتیا
کولے شی چه په قرآن مجید کښے دَ عیسائی پادریانو او دَ رومی حکمرانانو کوم اِصحاب کهف دَ قیصے په طور ذکر
کړے شوے دے هغه هم ټیک دَ دغے کار دَ کولو دَ پاره دلیل او حجت اوګرځوی؟
په دے موقع به دا ذکر کول هم دَ فایدے نه خالی نۀ وی چه په ۱۸۳۴ء کښے ریورنډ ټی ارنډیل
(Arundell) دَ "ایشیائے کوچک دَ اکتشافاتو Discoveries in Asia Miror" په نوم
سره خپل کوم مشاهدات شایع کړی وُو په هغے کښے هغه وائی چه دَ پخوانی اِنسس ښار دَ کنډراتو سره
جُوخت په یو غرباندِ هغه دَ حضرت مریمؑ او دَ "اُوۀ وهلکانو" (یعنی اصحابِ کهف) دَ مقبرو
آثار موندلی دی.
۲۲ه دَ دے نه معلومیږی چه دَ دے واقعے نه پاؤکم درے سوه کاله روستو، دَ قرآن دَ نازلیدو په
زمانه کښے دَ دے قیصے دَ تفصیلاتو په حقله مختلفے افسانے په عیسایانو کښے خورے شوے وے او عام طور
صحیح معلومات دَ خلقو سره موجود نۀ وُو. ظاهره ده چه هغه دَ پرنټس زمانه نۀ وه چه په
کوموکتابونو کښے دَ هغے په حقله څۀ قدرے زیات معلومات وُو چه هغه عام شائع شوے وے. واقعات
به اکثر زبانی خوریدل، او دَ وخت په تیریدو سره به دَ هغے دَ زیاتے حصے نه افسانه جوړیدله. بیا
هم چونکه دَ دریم قول تردید الله تعالٰی نۀ دے کړے، دَ دے وجه نه دا ګمان کیدے شی چه دَ هغوئ صحیح
تعداد اُوۀ وُو.
۲۳ه مطلب دا دے چه اصل څیز دَ هغوی تعداد نۀ دے، بلکه اصل څیز هغه سبق دے کوم چه دَ دے
قیصے نه ملاویږی. دَ دے نه دا سبق ملاویږی چه یو ریښتینی مومن له په هیڅ حال کښے دَ حق نه دَ مخ
اړولو او باطل ته دَ سر ټیټولو دَ پاره تیاریدل نۀ دی پکار. دَ دے نه دا سبق ملاویږی چه دَ مومن
بروسه دَ دنیا په سامان باندِ نۀ بلکه په الله باندِ پکار ده، او که دَ حق پرستئ دَ پاره په ظاهره ماحول
موزون نۀ ښکاری نو بیا هم دَ الله په بروسه په حق لار کښے قدم اغستل پکار دی. دَ دے نه دا سبق
ملاویږی چه کوم "عادتِ جاریه" ته خلق "دَ فطرت قانون" وائی او دا خیال کوی چه په دُنیا کښے
دَ دے قانون خلاف هیڅ نۀ شی کیدے، الله تعالٰی په حقیقت کښے دَ دے قانون پابند نۀ دے، هغه چه کله
او په کوم ځائے کښے اُوغواړی دا عادت بدلولے شی او چه کوم کار کول غواړی هغه کولے شی، دَ هغه
دَ پاره دا څلوئ کار نۀ دے چه څوک دَ دوه سوه کالو پورے اُوده کړی او بیائے په دا سے طریقه

وَلَا تَقُوْلَنَّ لِشَایْءٍ اِنِّیْ فَاعِلٌ ذٰلِكَ غَدًا ﴿۲۳﴾ اِلَّآ اَنْ یَّشَآءَ اللّٰهُ ۚ
وَاذْكُرْ رَّبَّكَ اِذَا نَسِیْتَ وَقُلْ عَسٰٓی اَنْ یَّهْدِیَنِ رَبِّیْ لِاَقْرَبَ مِنْ
هٰذَا رَشَدًا ﴿۲۴﴾ وَلَبِثُوْا فِیْ كَهْفِهِمْ ثَلٰثَ مِائَةٍ سِنِیْنَ وَازْدَادُوْا

دَ څه څیز په حقله هیچرے دا مۀ وایه چه زۀ به صبا له دا کار کوم. (تۀ هیڅ نۀ شئ کولے) ماسوا دَ دے نه چه الله اُوغواړی. که چرے په هیره سره دِدا سے خبره دَ خولے نه وُځی نو فوراً خپل رب یاد کړه او اُووایه "اُمید دے چه زما رب به په دے معامله کښے ما ته دا سے خبره اُوښائی چه هغه به صحیح والی ته دَ تګلو نه زیات نزدے وی." ——— او هغوی په خپل غار کښے درے سوه کاله وخت تیر کړو، او (څه خلق دَ مودے په شماره کښے) نهه کاله نور هم وَرزیات

دا پاسوی لکه چه هغه یو څو کښے اُودۀ شوے وی، او دَ هغه چه عمر په شکل، په جامو او په صحت، غرض په هر څیز باندِ دَ وخت دَ تیریدو هیڅ اثر نۀ وی. - دَ دے نه دا سبق ملاویږی چه دَ انسانانو تول ورائیه روستونسلونه په یو وخت را ژوندی کول، لکه څنګه چه پیغمبرانو وئیلی دی او په آسمانی کتابونو کښے لیکلے شوی دی، دَ الله تعالیٰ دَ قدرت نه هیڅ لرے خبره نۀ ده. دَ دے نه دا سبق ملاویږی چه جاهلان خلق به کوم طریقه په هره زمانه کښے دَ الله دَ نښونه دَ عبرت اخستلو په ځائے اُلټا ځان له ګمراهئ سامان جوړ وی. دَ اصحابِ کهف دا معجزه الله تعالیٰ دَ دے دَ پاره ښودلے وه چه خلق دَ دے نه دَ آخرت یقین حاصل کړی، لیکن هغوی هم دغه نښه دا سے اُوګڼله چه ګنی الله تعالیٰ هغوی له ځمونږ او لیاء دَ عبادت دَ پاره ورکړل ـــ دا دی هغه اصلی عبرتونه چه سړی له دَ دے قیصے نه اخستل پکار دی او په دے قیصه کښے هم دا خبرے دَ توجه قابل دی. - دَ دے نه توجه لرے کول او په دے خبرو پسے ګیدل چه اصحابِ کهف څومره وُو او څو مره نۀ وُو، او دَ هغوی څه څه نومونه وُو او دَ هغوی دَ سپی څه رنګ وُو، نو دا دَ هغے خلقو کار دے چه مغز پریږدی او صرف دَ پوټکو سره مینه لری. - په دے وجه الله تعالیٰ نبی صلی الله علیه وسلم ته او دَ هغه په واسطه سره مؤمنانو ته دا تعلیم ورکړو چه که نور خلق دغسے بے ضرورته بحثونه کوی هم خو تۀ څه مۀ کوه، مۀ دَ دا سے تپوسونو په تحقیق کولو کښے څه وخت ضایع کوه، بلکه خپله توجه صرف دَ کار په خبرو باندِ ساته. - هم دا وجه ده چه الله تعالیٰ پخپله دَ هغوی صحیح تعداد نۀ دے بیان کړے دَ پاره دَ دے چه فضول شوق لرونکو ته غذا ملاؤ نۀ شی -

۲۵ دا په منځ کښے یوه خبره ده چه دَ روستنی آیت دَ مضمون سره مناسبت لری او په دے وجه دَ کلام په منځ کښے بیان کړے شوی ده. - په تیر شوی آیت کښے دا خبره شوی وه چه دَ اصحاب کهف دَ تعداد صحیح علم الله تعالیٰ ته دے، او دَ دے تحقیق کولو ته هیڅ ضرورت نشته، نو خامخا دَ یو بے غیر ضروری خبرے دَ تلاش کولو نه ځان ساته، او په هغے باندِ دَ چا سره بحث مۀ کوه. - په دے سلسله کښے دَ تنبیهٔ خبرے کولو نه روسته یوه بله خبره په منځ کښے نبی صلی الله علیه وسلم ته او مؤمنانو ته اُوشوه او هغه

تِسۡعًا ﴿۲۵﴾ قُلِ اللّٰهُ اَعۡلَمُ بِمَا لَبِثُوۡا ۚ لَهٗ غَيۡبُ السَّمٰوٰتِ وَالۡاَرۡضِ ؕ اَبۡصِرۡ بِهٖ
وَاَسۡمِعۡ ؕ مَا لَهُمۡ مِّنۡ دُوۡنِهٖ مِنۡ وَّلِىٍّ وَّلَا يُشۡرِكُ فِىۡ حُكۡمِهٖۤ اَحَدًا ﴿۲۶﴾ وَ
اتۡلُ مَاۤ اُوۡحِىَ اِلَيۡكَ مِنۡ كِتَابِ رَبِّكَ ؕ لَا مُبَدِّلَ لِـكَلِمٰتِهٖ ۚ وَلَنۡ تَجِدَ مِنۡ دُوۡنِهٖ
مُلۡتَحَدًا ﴿۲۷﴾ وَاصۡبِرۡ نَفۡسَكَ مَعَ الَّذِيۡنَ يَدۡعُوۡنَ رَبَّهُمۡ بِالۡغَدٰوةِ وَالۡعَشِىِّ

شوی دی.[۲۵] ته ورته ووایه الله ته د هغوی د قیام موده ښه معلومه ده، د آسمانونو او د ځمکې ټول پټ حالونه خاص هغه ته معلوم دي، څنګه ښه دے هغه لیدونکے او اوریدونکے (د ځمکې او د آسمانونو د مخلوقاتو) خبر اخستونکے د هغه سوا بل څوک نشته، او هغه په خپل حکومت کښې څوک نه شریکوی.

[۲۶] اے نبی، ستا د رب د کتاب نه چه څه وحی په تا باندې شوی ده هغه (هوبهو) واوروه، هیڅوک د هغه د حکمونو د بدلولو اختیارمند نه دے، (او که چرے ته د چا د خاطره په هغې کښې رد و بدل اوکړونو) د هغه نه به د بچ کیدو د پاره ځان له د پناه ځائے بیا نه مومے.[۲۷] او خپل زړه له د هغه خلقو په ملګرتیا باندې تسلی ورکړه چه هغوی د خپل رب د رضا طلبګار دی او صبا بېګا

دا چه ته په دغوی سره هیچرے دا مه وایه چه زه به صبا لګ فلانے کار کووم - تا ته څه معلومه ده چه ته به هغه کار اوکړے شے او که نه. نه تا ته د غیبو علم شته او نه ته په خپلو کارونو کښې دا سې خود مختار یې چه څه غواړې او هغه اوکړے شې. نو که چرته خیال دِ نه وی او دا سې خبره دِ د خولے نه ووځی نو فوراً خبردار شه او الله یاد کړه او اِن شاء الله اُووایه. دا رنګے تا ته دا هم معلومه نه ده چه د کوم کار د کولو خبره ته کوې، نو چه آیا په هغې کښې خیر دے یا بل څه کار د هغې نه بهتر دے. نو بس په خدائے باندې بروسه کوه او دا سې وایه چه اُمید دے چه زما رب به په دے معامله کښې ما ته دا سې خبره اُوښائی چه هغه به زیاته صحیح وی.

[۲۵] زمونږ په نزد دے فقرے تعلق د جمله معترضے (یعنی د منځنۍ خبرے) نه چه کومه رومبنۍ فقره ده د هغې سره دے. یعنی عبارت دا سې دے چه "څه خلق به وائی چه هغوی درے وو او څلورم د هغوی سپے وو، ..... او څه خلق وائی چه هغوی په خپل غار کښې درے سوه کاله پراته وو او څینې خلق وائی موده په شمار کښې نهه کاله نور هم ور زیات شوی دی". په دے عبارت کښې چه درے سوه او درے سوه نهه کاله تعداد بیان کړے شوے دے زمونږ په خیال کښې دا په اصل کښې د خلقو د قول حکایت دے نه دا چه د الله تعالی خپل قول دے. او په دے باندې دلیل دا دے چه پسرو ستنئ فقره کښې الله تعالی پخپله فرمائی چه ته ورته اُووایه، الله ته د هغوی موده ښه معلومه ده. که درے سوه نهه کاله تعین اد الله پخپله فرمائیلے وے، نو د هغې نه روستو د دے فقرے د ویلو هیڅ معنی نه وه - او که دے دلیل په وجه

يُرِيدُونَ وَجْهَهُ ۖ وَلَا تَعْدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ تُرِيدُ زِينَةَ الْحَيَوٰةِ الدُّنْيَا ۚ

هغوی (لټوی) او د هغوی نه سترګې هرګز مه اړوه. آیا ته د دُنیا زینت خوښوې؟ ۲۸

حضرت عبدالله بن عباس رض همدا معنیٰ اختیار کړی ده چه دا د الله تعالیٰ قول نه دے بلکه د غلقو د قول حکایت دے.

ـــه ۲۵ د اصحاب کهفو د قیصے ختمولو نه روستو اوس دلته ځائے نه دویم مضمون شروع کیږی او په دے کښے په هغه حالاتو باندِ تبصره شوی ده کوم چه په هغه وخت کښے په مکه کښے مسلمانانو ته پیښ شوی وو.

ـــه ۲۶ د دے مطلب دا نه دے چه معاذ الله په هغه وخت کښے نبی صلی الله علیه وسلم د مکے د کافرانو د خاطره په قرآن مجید کښے د څه ردّ و بدل کولو او د څه کمی زیاتی راوستلو سوچ کولو او الله تعالیٰ هغه د دے نه منع کولو. بلکه په اصل کښے خبره د مکے کافرانو ته ده اګرچه خطاب په ظاهره نبی صلی الله علیه وسلم ته دے. کافرانو ته دا ښودل مقصد دی چه محمد صلی الله علیه وسلم د خدائے په کلام کښے د خپل طرفنه د څه کمی زیاتی راوستلو اختیار نه لری. د هغه کار بس دا دے چه څه خدائے نازل کړی دی هغه پوره په پوره انسانانو ته ورسوی. تاسو که منئ نو هغه پوره دین هو بهو اُومنئ کوم چه د خدائے د طرفنه پیش کیږی، او که نه منئ نو په شوق سره ئے مه منئ. لیکن په هیڅ حال کښے دا اُمید مه لرئ چه ستاسو د راضی کولو د پاره به په دے دین کښے ستاسو د خواهشاتو مطابق څه بدلون اُوکړے شی، اګر که هغه څوره لږ او جزوی بدلون وی. دا جواب دے د کافرانو د هغه مطالبے چه هغوی به بار بار کوله چه دا څه ضد دِ را تینګ کړے دے چه موږ به ستا ټولے خبرے منو. اخر څو زموږ د دین د عقیدو او د رسمونو د یوا جونو لحاظ کوه. څه ته زموږه اُومنه، څه به موږ ستا اُومنو. په دے راضی نامه کیدے شی او ورودولی به په ځائے پاتے شی. په قرآن کښے د هغوی د دے مطالبے ذکر په ډیرو ځایونو کښے شوے دے او د هغے هم دا جواب ورکړے شوے دے. د مثال په طور د سورة یُونس آیت ۱۵ وګوره: وَإِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ ۙ قَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا ائْتِ بِقُرْآنٍ غَيْرِ هَٰذَا أَوْ بَدِّلْهُ ۚ "کله چه زموږ آیتونه هغوی ته صفا صفا اوروله کیږی نو هغه خلق چه موږ ته د حاضریدو اُمید نه لری هغوی وائی چه د دے په ځائے بل قرآن را وړه یا په دے کښے څه ترمیم اُوکړه".

ـــه ۲۸ د ابن عباس رض د روایت مطابق د قریشو سردارانو به نبی صلی الله علیه وسلم ته ویل چه دا بلال رض او صهیب رض او عمار رض او خباب رض او ابن مسعود رض غوندِ غریبان خلق چه ستا سره کینی نو موږ د هغوی سره نه شو کینا ستے دوی لرے کړه نو موږ به درشو او دا به معلوم کړو چه ته څه ویل غواړے. په دے باندِ الله تعالیٰ نبی صلی الله علیه وسلم ته وفرمائیل چه کوم خلق د خدائے د رضا د پاره ستا نه چاپیره راجمع شوی دی او شپه ورځ خپل رب یادوی، د هغوی په مقابله کښے خپل زړه مطمئن کړه او د هغوی نه سترګے هرګز مه اړوه. آیا ته د دے مخلصو خلقو په ځائے دا غواړے چه دُنیوی شان لرونکی خلق ستا سره کینی؟ دا خبره هم په ظاهره نبی صلی الله علیه وسلم ته ده، لیکن مقصد ئے د قریشو سردارانو ته اورول دی چه ستاسو

وَلَا تُطِعْ مَنْ اَغْفَلْنَا قَلْبَهٗ عَنْ ذِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوٰىهُ وَكَانَ اَمْرُهٗ فُرُطًا ﴿٢٨﴾
وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَّبِّكُمْ قف فَمَنْ شَآءَ فَلْيُؤْمِنْ وَّمَنْ شَآءَ فَلْيَكْفُرْ لا

د يو داسې سړي اِطاعت مه کوه[۲۹] چه د هغه زړهٔ مونږ د خپل ياد نه غافل کړے دے او چه هغه د خپل نفس د خواهشاتو پيروي اختيار کړې ده او چه د هغه د کار بنياد په افراط وتفريط باندې[۳۰] دے۔ صفا ورته اُووايه چه دا حق دے ستاسو د رب د طرفه، اُوس چه د چا زړهٔ غواړي نو دِ مني او چه د چا زړهٔ غواړي نو انکار د اُو کړي۔[۳۱]

د دنيا دا شان وشوکت چه تاسو پرې خوشحاليږئ، د الله او د هغه د رسول په نظر کښې هيڅ قدر و قيمت نهٔ لري۔ ستاسو نه هغه غريبان خلق زيات قيمتي دي چه په زړونو کښې ئے اخلاص دے او خپل رب هر وخت ياد وي۔ ټيک هم دا معامله د حضرت نوحؑ او د هغه د قوم د سردارانو په مخ کښې راغلې وه۔ هغوي حضرت نوحؑ ته وئيل وَمَا نَرٰىكَ اتَّبَعَكَ اِلَّا الَّذِيْنَ هُمْ اَرَاذِلُنَا بَادِيَ الرَّاْيِ۔ "مونږ خو داوينو چه په مونږ کښې کوم رذيلان خلق دي هغوي بے سوچه او بے فکره په تا پسے تکيد لي دي۔" او د حضرت نوحؑ جواب دا وُو چه مَآ اَنَا بِطَارِدِ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا، "زهٔ مؤمنان شړلے نهٔ شم۔" او وَلَآ اَقُوْلُ لِلَّذِيْنَ تَزْدَرِيْٓ اَعْيُنُكُمْ لَنْ يُّؤْتِيَهُمُ اللّٰهُ خَيْرًا، "کوم خلق ته چه تاسو په سپک نظر کورئ زهٔ د هغوي په حقله دا نشم وئيله چه الله هغوي له هيڅ خير نهٔ دے ورکړے۔" (هود آيت ۲۷-۲۹-۳۱۔ سورة انعام آيت ۵۲۔ سورة الحجر آيت ۸۸)۔

[۲۹] يعني د هغه خبره مهٔ منه، هغه ته مهٔ ښکته کيږه، د هغه منشا مهٔ پوره کوه او د هغه په وينا عمل مهٔ کوه۔ دلته د "اطاعت" لفظ په خپل وسيع مفهوم کښې استعمال شوے دے۔

[۳۰] کَانَ اَمْرُهٗ فُرُطًا۔ د دے يو مطلب خو هغه دے کوم چه مونږه په ترجمه کښې بيان کړے دے، او دويم مطلب ئے دا دے چه "څوک حق شاته پريږدي او اخلاق حدونه مات کړي او بے اختياره په مخه روان وي"۔ په دواړو ترجمو کښې مطلب يو دے۔ کوم سړے چه خدائے پريږدي او د نفس بنده شي نو د هغه په هر کار کښې بے اعتدالي راپيدا شي او حدونه نهٔ پيژني۔ د داسې سړي د خبرے منلو مطلب دا دے چه منونکے هم په خپله د حدونو نه نا آشنا شي او چه په کوم کنده هغه سروي په مخ کښې دِ ورپسے دے هم سرګردانه روان شي۔

[۳۱] دلته چه سړے راورسي نو صفا پوهه شي چه د اصحاب کهف د قيصے او د ورلونه روستو دا خبره په کوم مناسبت سره شوې ده۔ د اصحاب کهف چه کوم واقعات بره بيان کړے شوي دي په مخ کښې دا وئيلے شوي وُو چه په توحيد باندې د ايمان راوړلو نه روستو هغوي څنګه رااُوچت شو او دا صفا خبره ئے اُوکړه چه "زمونږ رب صرف هغه دے کوم چه د آسمانونو او د زمکے رب دے" او بيا څنګه هغوي د خپل ګمراه قوم سره ځه مصالحت کولو ته تيار نهٔ شو بلکه هغوي بنه په کلکه اراده دا اُووے چه "مونږ به د هغه سوا بل اِلٰه آواز نهٔ کوو، که مونږه داسے وُکړل نو مونږ به ډير بے ځايه خبره اُوکړو" او څنګه هغوي خپل قوم او د هغوي معبودان پريښودل او بغيرهٔ ځه ساز و سامان نه ئے يو غار ته تلل قبول کړل،

إِنَّآ أَعْتَدْنَا لِلظَّٰلِمِينَ نَارًا أَحَاطَ بِهِمْ سُرَادِقُهَا ۚ وَإِن يَسْتَغِيثُوا۟
يُغَاثُوا۟ بِمَآءٍ كَٱلْمُهْلِ يَشْوِى ٱلْوُجُوهَ ۚ بِئْسَ ٱلشَّرَابُ وَسَآءَتْ مُرْتَفَقًا ﴿٢٩﴾
إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجْرَ مَنْ أَحْسَنَ عَمَلًا ﴿٣٠﴾

موږ د (انکارکونکو) ظالمانو دپاره یو اور تیار ساتلے دے چه د هغې کیره د هغوی نه را چاپیره شوې ده[31]. هلته که هغوی اُوبه غواړی نو هغوی له به داسې اُوبه ورکړے کیږی چه د تیلو د دیخ د خیرې پشان[32] به وی او د هغوی مخونه به وَرِیتوی، ډیر خراب څیز د څښلو او ډیر خراب ځائے د آرام! پاتے شو هغه خلق چه ایمان راوړی او نیک عمل اُوکړی، نو یقین لرئ چه موږ د داسې نیکانو خلقو اجر نه ضائع کوو.

خو دا ئے خوښه نه کړه چه د حق نه د وینتهو مره اخواشی او د خپل قوم سره مصالحت وکړی او چه کله هغوی را بیدار شو نو بیا هم د هغوی سره فکر د دے خبرے وُو چه خدائے دِ نه کړی که زموږ قوم موږ ته خپل ملت ته په واپس راولی نو کامیاب شو نو موږ به هیچرے فلاح بیا نه مومندے شو. د دے واقعاتو د ذکر کولو نه روستو اُوس نبی صلی الله علیه وسلم ته خطاب کیږی ـــــ او مقصد په اصل کښې د اسلام مخالفینو ته اوړونده ده ـــــ چه د دے مشرکانو او د منکرینو سره مصلحت کول قطعاً د بحث کولو نه خارج دی. کوم حق چه د خدائے د طرفه راغلے دے هغه پوره پوره دوی ته اُوړ سره. که منی نو دِ یې منی که نه یې منی نو خپله به خراب انجام اُووینی. چاچه منلے دے، که هغه د کم عمر ځوانان دی، یا غریبان فقیران دی، یا غلامان او مزدوران دی خو بهرحال هم هغوی قیمتی دی، د هغوی سره به مینه کیږی او د هغوی په ځائے به د هغه لویو لویو سردارانو هیڅ پرواه نه ساتلے کیږی چه هغوی د دنیا شان و شوکت هر څو مره لری خو د خدائے نه غافل دی او د خپل نفس بندګان دی.

٣١ د سُرادق اصلی معنیٰ ده شامیانه او هغه پردے چه د خیمے نه کیر چاپیره لګولے کیږی. لیکن د جهنم په مناسبت سره چه اُوکتلے شی نو دا خیال راځی چه د سُرادق نه مُراد د جهنم هغه بهرنی حدُونه دی چه هلته د جهنم د لمبو تاؤ رسی. په آیت کښې فرمایلے شوی دی چه "د جهنم سُرادق د هغوی نه را چاپیره شوی دی" ځینو خلقو د دے معنیٰ په مستقبل سره کړی ده، یعنی هغوی د دے نه دا مطلب اخلی چه په آخرت کښې به د جهنم پردے هغوی راګیروی. لیکن موږ د دے نه دا مطلب اخلو چه د حق نه مخ اړونکی ظالمان هم د دے ځائے نه د جهنم په کیره کښې راغلی دی او د هغه نه بچ کیدل د هغوی دپاره ممکن نه دی.

٣٢ په لُغت کښې د "مُهل" مختلفے معنے بیان کړے شوی دی. ځینې وائی چه د دے معنیٰ د "تیلو د ویخ خیره" ده. ځینې وائی چه دا لفظ د "لاوے" په معنیٰ کښې راځی یعنی د زمکے هغه خټه چه د ویرے ګرمئ د وجه نه ویلی شوی وی. د ځینو په نیز د دے نه مُراد ویلی شوی وسپنه ده. او ځینې وائی چه د دے معنیٰ وینے زوے دی.

أُولَٰئِكَ لَهُمْ جَنَّاتُ عَدْنٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ
مِن ذَهَبٍ وَيَلْبَسُونَ ثِيَابًا خُضْرًا مِّن سُندُسٍ وَإِسْتَبْرَقٍ مُّتَّكِئِينَ فِيهَا
عَلَى الْأَرَائِكِ ۚ نِعْمَ الثَّوَابُ وَحَسُنَتْ مُرْتَفَقًا ﴿٣١﴾ وَاضْرِبْ لَهُم مَّثَلًا
رَّجُلَيْنِ جَعَلْنَا لِأَحَدِهِمَا جَنَّتَيْنِ مِنْ أَعْنَابٍ وَحَفَفْنَاهُمَا بِنَخْلٍ وَجَعَلْنَا
بَيْنَهُمَا زَرْعًا ﴿٣٢﴾ كِلْتَا الْجَنَّتَيْنِ آتَتْ أُكُلَهَا وَلَمْ تَظْلِم مِّنْهُ شَيْئًا ۚ وَفَجَّرْنَا
خِلَالَهُمَا نَهَرًا ﴿٣٣﴾ وَكَانَ لَهُ ثَمَرٌ فَقَالَ لِصَاحِبِهِ وَهُوَ يُحَاوِرُهُ أَنَا

دَ هغوی دَپاره همیشه سمسور جنتونه دی چه دَ هغې لاندې به نهرونه بهیږی، هلته به هغوی ته دَ سرو زرو بنګړی اچولے کیږی، [۳۴] دَ باریکو ریښمو اودَ اطلسو اودَ دیبا شنې جامې به اغوندی، اوپه اوچتو تختونو [۳۵] باندې به تکیا کانونه وهی وهی. بهترینه بدله ده اودَ اعلیٰ درجې قیام ګاه ده۔ ع

اے محمد ، دوی ته یو مثال پیش کړه۔ [۳۶] دوه کسان وو۔ په هغوی کښې یو له مونږه دَ انګورو دوه باغونه ورکړل اودَ هغې دوارو نه موچاپیره دَ کجورو ونې اولګولې او دَ هغې په مینځ کښې موږ کروندې زمکې جوړې کړې۔ دواړه باغونو ښه ترقی اوکړه اوپه بارینولو کښې ئې هیڅ کمے پرے نښودو۔ دَ دغه باغونو په مینځ کښې مونږه یو نهر جاری کړو اوهغه ته به نفع حاصله شوه۔ دا هر څه دَ هغه وو او یوه ورځ ئې خپل ګاونډی ته په خبرو خبرو کښې اُوئیل

---

[۳۴] په پخوا زمانه کښې به بادشاهانو دَ سرو زرو بنګړی اچول۔ دَ جنتیانو په لباس کښې دَ دې څیز دَ ذکر کولو مقصد دا دے چه هلته به هغوی ته شاهانه لباس اغوستولے کیږی۔ یو کافر و فاسق بادشاه به هلته خوار اوذلیل وی او یو مومن او صالح مزدور به هلته دَ بادشاهانو شان دَ شان شوکت سره وی۔

[۳۵] آرائک جمع ده دَ اریکه۔ اریکه په عربی ژبه کښې دا سے تخت ته وائی چه په هغې باندې چتر لګیدلے وی. دَ دې دَ ذکر کولو مقصد هم دا دے چه هلته به هر جنتی په شاهی تخت باندې ناست وی۔

[۳۶] دَ دې مثال په مناسبت باندې دَ پوهیدو دَپاره دَ تیرې شوې رکوع هغه آیت په نظر کښې ساتل پکار دی چه په کوم کښې دَ مکې دَ مغروره سردارانو دَ دې خبرې جواب ورکړے شوے دے چه مونږه دَ غریبو مسلمانانو سره نه شو کیناستے، که دوئ لرے کړے شو نو مونږ به راشو او خبره به دَ اورو چه ته څه وئیل غواړې۔ دلته په هغه مثال باندې هم نظر ساتل کوم چه دَ سورة القلم په آیتونو ۱۷ تا ۳۳ کښې بیان کړے شوے دے۔ دا سګه دَ سورة مریم په آیتونو ۷۳، ۷۴۔ دَ سورة المؤمنون په آیتونو ۵۵ تا ۶۱۔ دَ سورة سبا په آیتونو ۳۴ تا ۳۶ اودَ سورة حمٓ سجده په آیتونو ۴۹، ۵۰ باندې هم یو نظر واچوئ۔

أَكْثَرُ مِنكَ مَالًا وَأَعَزُّ نَفَرًا ﴿٣٤﴾ وَدَخَلَ جَنَّتَهُ وَهُوَ ظَالِمٌ لِّنَفْسِهِ قَالَ
مَا أَظُنُّ أَن تَبِيدَ هَٰذِهِ أَبَدًا ﴿٣٥﴾ وَمَا أَظُنُّ السَّاعَةَ قَائِمَةً وَلَئِن
رُّدِدتُّ إِلَىٰ رَبِّي لَأَجِدَنَّ خَيْرًا مِّنْهَا مُنقَلَبًا ﴿٣٦﴾ قَالَ لَهُ صَاحِبُهُ وَهُوَ
يُحَاوِرُهُ أَكَفَرْتَ بِالَّذِي خَلَقَكَ مِن تُرَابٍ ثُمَّ مِن نُّطْفَةٍ ثُمَّ سَوَّاكَ
رَجُلًا ﴿٣٧﴾ لَّٰكِنَّا هُوَ اللَّهُ رَبِّي وَلَا أُشْرِكُ بِرَبِّي أَحَدًا ﴿٣٨﴾ وَلَوْلَا إِذْ دَخَلْتَ

"زه ستا نه په مال زیات مالدار یم او ستا نه په سړو نو زیات طاقتور یم." بیا هغه خپل جنت ته ورداخل شو او د خپل نفس په حق کښې ظالم شو او وې ویل[۳۶] "زما گمان نه راځي چه دا دولت به څړ فنا شي او زه امید نه لرم چه د قیامت وخت به چرې راشي. بیا هم که چرې زه خپل رب ته واپس کړې شوم نو ځا خامخا به د دې نه هم زیات شاندار ځائے بیا مومم." [۳۷] خپل کا ونډي ورسره خبرې کولې او ورته ئې اُووې "آیا ته کفر کوې د هغې ذات سره چه ته ئې د خاورې نه او بیا د نطفې نه پیدا کړې او ستا نه ئې یو پوره سړے جوړ کړو؟ [۳۹] پاتې شوم زه، نو زما رب خو هم هغه الله دے او زه د هغه سره هیڅوک نه شریکوم. او هرکله چه ته خپل جنّت ته ورننوتلې

۳۶؎ یعنې کوم باغونه چه هغه خپل جنت گڼړلو. کم ظرفه خلقو ته چه په دُنیا کښې څه شان و شوکت حاصل شي نو هغوي همیشه په دې دوکه کیږي چه هغوئ ته هم په دنیا کښې جنت نصیب شوے دے. اُوس بل لاڅه جنت دے چه د هغې د حاصلولو فکر اُوکړي.

۳۸؎ یعنې بالفرض که چرې دویم ژوند وي هم نو زه به هلته د دې نه زیات خوشحاله یم، ځکه چه دلته زما دا خوشحالي د دې خبرې دلیل دے چه زه د خدائے مینَن او پیاروے یم.

۳۹؎ اګر چه هغه د خدائے د هستئ نه انکار نه وو کړے، بلکه وَلَئِن رُّدِدتُّ إِلَىٰ رَبِّي الفاظ دا ظاهروي چه هغه که خدائے د وجود قائیل وُو، لیکن د دې باوجود د هغه کا ونډي هغه ته د کفر بالله مجرم اُووې. د دې وجه دا ده چه کفر بالله صرف د خدائے د هستئ نه د انکار کولو نوم نه دے بلکه تکبر او فخر او غرور او د آخرت نه انکار کول هم کفر بالله دے. د چا چه دا خیال وي چه بس هم زه یم، زما دولت او شان و شوکت ما ته د چا بخشش نه دے بلکه زما د قوت او د قابلیت نتیجه او زما دولت به همیشه وي، دا زما نه څوک اخستلے نه شي، زما سره حساب کتاب نشته، هغه که خدائے مني هم خو بس دومره ئې مني چه نشته، د خپل مالک او د خپل بادشاه په حیثیت سره ئې نه مني. حالانکه ایمان بالله هم په دې حیثیت سره خدائے منلو ته وائي نه چه یواځې د خدائے وجود منلو ته.

جَنَّتَكَ قُلْتَ مَا شَآءَ اللّٰهُ ۙ لَا قُوَّةَ اِلَّا بِاللّٰهِ ۚ اِنْ تَرَنِ اَنَا اَقَلَّ مِنْكَ مَالًا

وَّوَلَدًا ﴿۳۹﴾ فَعَسٰى رَبِّيْۤ اَنْ يُّؤْتِيَنِ خَيْرًا مِّنْ جَنَّتِكَ وَيُرْسِلَ عَلَيْهَا

حُسْبَانًا مِّنَ السَّمَآءِ فَتُصْبِحَ صَعِيْدًا زَلَقًا ﴿۴۰﴾ اَوْ يُصْبِحَ مَآؤُهَا غَوْرًا

فَلَنْ تَسْتَطِيْعَ لَهٗ طَلَبًا ﴿۴۱﴾ وَاُحِيْطَ بِثَمَرِهٖ فَاَصْبَحَ يُقَلِّبُ كَفَّيْهِ عَلٰى

مَاۤ اَنْفَقَ فِيْهَا وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلٰى عُرُوْشِهَا وَيَقُوْلُ يٰلَيْتَنِيْ لَمْ اُشْرِكْ

بِرَبِّيْۤ اَحَدًا ﴿۴۲﴾ وَلَمْ تَكُنْ لَّهٗ فِئَةٌ يَّنْصُرُوْنَهٗ مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ وَمَا كَانَ

مُنْتَصِرًا ﴿۴۳﴾ هُنَالِكَ الْوَلَايَةُ لِلّٰهِ الْحَقِّ ۗ هُوَ خَيْرٌ ثَوَابًا وَّخَيْرٌ عُقْبًا ﴿۴۴﴾

نو په هغه وخت کښې تا داولې نهٔ وئیل چه مَا شَآءَ اللّٰهُ، لَا قُوَّةَ اِلَّا بِاللّٰهِ؟[۳۹] که ته ما په مال او په اولاد کښې دَ خپل ځان نه کم وینې نو لرې نهٔ ده چه زما رب ما له ستا دَ جنت نه بهتره راکړی او ستا په جنت باندې دَ آسمان نه څهٔ آفت رااولیږی چه په هغې سره هغه یو صفا میدان پاتې شی، یا ئې اوبهٔ په زمکه کښې ننوځی او بیائې ته په هیڅ شان سره رااونهٔ ویستلې شې." آخر داسې اوشو چه دَ هغهٔ ټول ثمر ختم کړے شو او هغه چه دَ انګورو خپل باغ په سپرونو پاسته پروت اولیدو نو په خپل خرچ شوی مال باندې ئې لاسونه ومروړل او هغه وئیل چه" افسوس! کهٔ ما دَ خپل رب سره څوک شریک کړے نهٔ وے"——— او دَ هغهٔ سره دَ الله نه سیوا بله یوه ډله ملګری نهٔ شوه چه دَ هغهٔ سره ئې امداد کړے وے، او نهٔ ئې پخپله دَ دے آفت مقابله اوکړے شوه ——— په دغه وخت کښې معلومه شوه چه دَ کارونو سمولو اختیار خاص هم حق خدائے له دے، انعام هم هغه بهتر دے چه هغه ئې ورکړی او انجام هم هغه ښه دے چه هغه ئې ورښائی.

---

[۳۹] یعنی چه څهٔ الله غواړی هغه به کیږی. زما او دَ بل چا هیڅ زور نشته. زمونږه که څه وَس رسی هغه دَ الله په توفیق او په تائید سره رسی."

وَاضْرِبْ لَهُم مَّثَلَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَاءٍ أَنزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَاءِ فَاخْتَلَطَ
بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ فَأَصْبَحَ هَشِيمًا تَذْرُوهُ الرِّيَاحُ ۗ وَكَانَ اللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ
شَيْءٍ مُّقْتَدِرًا ﴿٤٥﴾ الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ۖ وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ
خَيْرٌ عِندَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ أَمَلًا ﴿٤٦﴾ وَيَوْمَ نُسَيِّرُ الْجِبَالَ وَتَرَى الْأَرْضَ
بَارِزَةً وَحَشَرْنَاهُمْ فَلَمْ نُغَادِرْ مِنْهُمْ أَحَدًا ﴿٤٧﴾ وَعُرِضُوا عَلَىٰ رَبِّكَ صَفًّا

او اے نبیؐ، دوی ته د دُنیا د ژوند په حقیقت باندې په دې مثال سره پوهه کړه چه نن مونږه د آسمان اُوبه را اُورولے نو د زمکے بُوټی به ګڼ شو، او سبا له دغه بُوټی ذره ذره شو چه هوا ګانے یے الوزوی را الوزوی. الله په هر څیز باندې قدرت لري.[٤١] دا مال او دا اولاد صرف د دُنیا د ژوند یو لنډ وختی زینت دے. په اصل کښے خو ستا د رب په نزد باقی پاتے کیدونکی نیکیانے د نتیجے په لحاظ سره بهتر دی او هم د هغے سره به اُمیدونه تړلے کیدے شی. فکر د هغے ورځے پکار دے کله چه مونږه دا غرونه روان کړو،[٤٢] او ته دا زمکه بالکل لغړه اُوونیسے[٤٣] او مونږ به ټول انسانان په کیره کښے داسے را جمع کړو چه (د مخکینو او روستنو) یو هم پاتے نه شی[٤٤] او ټول به ستا د رب په دربار کښے قطار په قطار پیش کړے شی۔

[٤١] یعنی هغه ژوند هم ورکوی او مرګ هم۔ هغه ترقی هم ورکوی او زوال هم۔ د هغه په حکم سره پسرلے هم راځی او خزان هم۔ که نن تاته خوشحالی نصیب ده نو په دے غرور مه کوه چه دا حالت به همیشه وی۔ د کوم خدائے په حکم سره چه دا هر څه تاته ملاؤ شوی دی، هم د هغه په حکم سره دا هر څه ستا نه تلے هم شی۔
[٤٢] یعنی هم کله چه د زمکے مضبوط نظام سُست کړے شی او غرونه داسے روان شی لکه وریځے چه روانے وی۔ دا حالت په یو بل ځائے کښے په قرآن کښے په دے طریقه بیان کړے شوے دے: وَتَرَى الْجِبَالَ تَحْسَبُهَا جَامِدَةً وَهِيَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ ۚ (النحل۔ آیت ۸۸) "ته غرونو ته ګورے او دا خیال کوے چه دا مضبوط ولاړ دی، لیکن دا به داسے روان شی لکه وریځے چه روانے وی"
[٤٣] یعنی په زمکه باندې به څه شینکے او څه آبادی پاتے نه شی، بالکل یو صفا هوار میدان به جوړ شی۔ دا هم هغه خبره ده کوم چه د دے سورة په شروع کښے شوې وه چه "دا څه چه په زمکه باندې دی دا مونږه د خلقو د آزمینت د پاره یو عارضی ښائست جوړ کړے دے۔ یو وخت به راشی چه دا به بالکل یو بے اُوبو او بے شینکی میدان جوړ شی"

لَقَدۡ جِئۡتُمُوۡنَا كَمَا خَلَقۡنٰكُمۡ اَوَّلَ مَرَّةٍۢ بَلۡ زَعَمۡتُمۡ اَلَّنۡ نَّجۡعَلَ لَكُمۡ
مَّوۡعِدًا ﴿۴۸﴾ وَوُضِعَ الۡكِتٰبُ فَتَرَى الۡمُجۡرِمِيۡنَ مُشۡفِقِيۡنَ مِمَّا فِيۡهِ
وَيَقُوۡلُوۡنَ يٰوَيۡلَتَنَا مَالِ هٰذَا الۡكِتٰبِ لَا يُغَادِرُ صَغِيۡرَةً وَّلَا
كَبِيۡرَةً اِلَّاۤ اَحۡصٰٮهَا ۚ وَوَجَدُوۡا مَا عَمِلُوۡا حَاضِرًا ؕ وَلَا يَظۡلِمُ رَبُّكَ
اَحَدًا ﴿۴۹﴾ ع وَاِذۡ قُلۡنَا لِلۡمَلٰۤٮِٕكَةِ اسۡجُدُوۡا لِاٰدَمَ فَسَجَدُوۡۤا اِلَّاۤ اِبۡلِيۡسَ ؕ

ع ۶ ۱۸

—— اوس اوګورئ کنه، تاسو موږ ته هم هغسې راغلئ لکه څنګه چه موږ تاسو په اول ځل پیدا کړي وئ.[۴۵] ستاسو خو دا خیال وُو چه موږ ستاسو د پاره د وعدے څه وخت هم مقرر کړے نهٔ دے —— او عملنامه به مخے ته کیښودے شي. په دغه وخت کښے به ته اُووینے چه مجرمان خلق به د خپل ژوند د عملنامے نه یریږي او وائي به چه هائے زموږه کم بختي، دا څنګه عملنامه ده چه زموږه یو ورو کے او لوئ عمل داسے نهٔ دے پاتے شوے چه هغه په دے کښے لیکلے شوے نهٔ دے. څهٔ چه هغوی کړي وُو هغه ټول به خپلے مخے ته حاضر بیا موی او ستا رب به په هیچا یوه ذره ظلم نهٔ کوی.[۴۶] ع
یاد کړه، کله چه موږه فرښتو ته اُووئیل چه آدم ته سجده اُوکړئ نو هغوی سجده اُوکړه خو ابلیس اُونهٔ کړه[۴۷]

۴۴ یعني هم انسان چه د آدم نه را واخله تر د قیامت د آخري وخته پورے پیدا شوے دے، خواه که هغه د پیدا کیدو نه روستو صرف یوه ساه اغستې وی، په دغه وخت کښے به دوباره راپیدا کړے شي او ټول به په یو وخت کښے راجمع کړے شي.

۴۵ یعني په هغه وخت کښے به د آخرت نه انکار کونکو خلقو ته اُووئیلے شي چه ګورئ، د پیغمبرانو خبر رښتینے ثابت شو کنهٔ. هغوی به تاسو ته وئیل چه لکه څنګه الله تعالیٰ تاسو په اول ځل پیدا کړي یئ دغه شان به مو دوباره پیدا کړي، خو تاسو به د دے د منلو نه انکار کولو. اُووایئ، اوس دوباره تاسو پیدا کړے شوئ او که نهٔ؟

۴۶ یعني داسے به هم کله نهٔ وي چه چا یو جرم نهٔ وی کړے او هغه به د هغه په عملنامه کښے اُولیکلے شی او نهٔ به داسے وی چه سړي له د هغه د جرم نه زیاته سزا ورکړے شي او یا به ګناه ناروا اُونیولے شي او سزا ورکړے شي.

۴۷ په دے مقام کښے د آدم او د ابلیس قیصے ته د اشارے کولو مقصد دا دے چه ګمراه انسانان څومره دے بے وقوفي یا نڍ خبره کړے شی چه هغوی خپل مهربانه پروردګار او خپل خیرخواه پیغمبران پریږدی او د هغه ازلي دُشمن په جال کښے ښخلي چه هغه د پیدا ئښت د ورځے نه د هغوی خلاف حسد لري.

كَانَ مِنَ الْجِنِّ فَفَسَقَ عَنْ اَمْرِ رَبِّهٖؕ اَفَتَتَّخِذُوْنَهٗ وَ ذُرِّيَّتَهٗۤ اَوْلِيَآءَ مِنْ دُوْنِيْ وَ هُمْ لَكُمْ عَدُوٌّؕ بِئْسَ لِلظّٰلِمِيْنَ بَدَلًا ﴿۵۰﴾ مَاۤ اَشْهَدْتُّهُمْ خَلْقَ السَّمٰوٰتِ وَ الْاَرْضِ وَ لَا خَلْقَ اَنْفُسِهِمْ۪ وَ مَا كُنْتُ مُتَّخِذَ الْمُضِلِّيْنَ عَضُدًا ﴿۵۱﴾

هغه د پیریانو نه وو ځکه د خپل رب د حکم منلو نه بهر شو[۴۸] - آیا اوس تاسو ما پریږدئ او هغه او د هغه اولاد خپل سرپرستان جوړوئ حالانکه هغوئ ستاسو دشمنان دي؟ ډیر خراب بدل دے چه دا ظالمان خلق ئے کوي.

ما د آسمانونو او د زمکے د پیدا کیدو په وخت کښے هغوئ نه وو راغوښتلي او نه پخپله د هغوئ په خپل پیدائښت کښے ما هغوئ شریک کړي وو. زما دا کار نه دے چه ګمراه کوونکي خلق خپل مددګاران جوړ کړم.

[۴۸] یعني ابلیس د فرښتو نه وو بلکه د پیریانو نه وو، په دے وجه د حکم نافرمانی کول د هغه د پاره ممکن شو. د فرښتو په حقله قرآن صفا وائی چه هغوی فطرةً فرمان منونکي دي، "لَا يَعْصُوْنَ اللّٰهَ مَاۤ اَمَرَهُمْ وَ يَفْعَلُوْنَ مَا يُؤْمَرُوْنَ (التحریم-۶)" الله چه کوم حکم هغوی ته کوي هغوئ د هغے نافرماني نه کوي او هغه کوي چه دغه ورته حکم ورکړے کیږي." وَ هُمْ لَا يَسْتَكْبِرُوْنَ ۔ يَخَافُوْنَ رَبَّهُمْ مِّنْ فَوْقِهِمْ وَ يَفْعَلُوْنَ مَا يُؤْمَرُوْنَ ۝ (النحل - ۵۰) "هغوئ سرکشي نه کوي، او د پاسه د خپل رب نه یریږي او هغه کوي چه د هغے حکم هغوئ ته کیږي." د دے برخلاف پیریان د انسانانو په شان یو اختیار والا مخلوق دے چه پیدائشي فرمان منونکي نه دي جوړ کړے شوي بلکه د کفر کولو او د ایمان راوړلو، د منلو او د نه منلو طاقت ورکړے شوے دے - دا حقیقت دلته ښکاره کړے شوے دے چه ابلیس د پیریانو وو ځکه هغه په خپل اختیار سره د نافرمانئ لار خوښه کړه - دا بیان هغه ټولے غلطیانے ختموي چه عام طور د خلقو په ذهنونو کښے دي چه ابلیس د فرښتو نه وو او فرښته هم معمولي نه بلکه د فرښتو ساده (معلم الملکوت). (د زیاتے تشریح د پاره وګوره الحجر، آیت ۲۷، او الجن، آیتونه ۱۳-۱۵).

پاتے شوه دا خبره چه کله ابلیس د فرښتو نه نه وو نو بیا د قرآن دا بیان څنګه صحیح کیدے شي چه "مونږ فرښتو ته اووے چه آدم ته سجده وکړئ نو هغوئ ټولو سجده وکړه لیکن ابلیس ونه کړه"؟ د دے جواب دا دے چه فرښتو ته د سجدے کولو د حکم مطلب دا وو چه د زمکے هغه ټول مخلوقات هم د انسان فرمان منونکي جوړ شي کوم چه د زمکے په مخ باندے په کار کولو کښے د فرښتو د انتظام لاندے آباد دي. نو د فرښتو سره دے ټولو مخلوقاتو هم سجده وکړه. لیکن ابلیس د هغوئ د ملګرتیا کولو نه انکار وکړو - (د ابلیس د معنیٰ د پاره وګوره المؤمنون حاشیه ۷۳).

[۴۹] مطلب دا دے چه دا شیطانان آخر ستاسو د بندګئ څنګه مستحق شو؟ د بندګئ مستحق خو صرف خالق کیدے شي - او د دے شیطانانو حال دا دے چه د آسمان او د زمکے په پیدائښت کښے د دوئ شریک کیدل

وَيَوْمَ يَقُولُ نَادُوا شُرَكَاءِيَ الَّذِينَ زَعَمْتُمْ فَدَعَوْهُمْ فَلَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُمْ وَ
جَعَلْنَا بَيْنَهُمْ مَّوْبِقًا ﴿٥٢﴾ وَرَاَ الْمُجْرِمُونَ النَّارَ فَظَنُّوا أَنَّهُمْ مُّوَاقِعُوهَا
وَلَمْ يَجِدُوا عَنْهَا مَصْرِفًا ﴿٥٣﴾ ع وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فِي هَٰذَا الْقُرْآنِ لِلنَّاسِ مِنْ كُلِّ ع ٧ / ١٩
مَثَلٍ ۚ وَكَانَ الْإِنْسَانُ أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا ﴿٥٤﴾ وَمَا مَنَعَ النَّاسَ أَنْ يُؤْمِنُوا إِذْ جَاءَهُمُ

بیا به څه کوی دا خلق په هغه ورځ کله چه دَ دوئ رب دوئ ته اُووائي چه آواز وُکړئ دَ من هغه هستیانو ته چه تاسو زما سره شریک گنړلی وُو[۵۰]. دوئ به هغوئ ته آواز وُکړي، خو هغوئ به دَ دوئ مدد له رانشي او مونږ به دَ دوئ په مینځ کښې دَ هلاکت یو کنده شریکه کړو[۵۱]- ټول مجرمان به په دغه ورځ وُور وینی او پوهیږي به چه وُس به پکښې ورغورزیږي او هغوئ به دَ هغې نه دَ بچ کیدو دپاره دَ پناه هیڅ ځائے وُنه مومي؟
مونږ په دے قرآن کښې خلق په هر طریقه پوه کړل خو انسان ډیر جګړه مار دے[۵۲]- دوئ ته چه کله هدایت راغے نو دَ هغې دَ منلو نه او دَ خپل رب په حضور کښې دَ معافئ غوښتلو نه آخر څه

خو پریږده، دوئ مخلوق دی.

۵۰ دلته بیا هغه خبره بیان کړے شوی ده چه هغه دَ دے نه مخکښې هم په قرآن کښې په ډیرو ځایونو کښې شوی ده چه سړے دَ الله حکمونه او دَ هغه هدایات پریږدی او دَ بل چا په حکمونو پسے روان شی نو دا په عمل کښې هغه بل څوک په خدائی کښې دَ الله شریک کول دی، خواه که سړے هغه بل څوک په ژبه دَ خدائے شریک کوی او که نه- بلکه که سړے په دغه نورو هستو باندے لعنت هم لیږی خو چه دَ خدائے دَ حکمونو په مقابله کښې دَ هغې نورو هستو دَ حکمونو پیروی کوی نو هغه دَ شرک مجرم دے- دغه رنګے تاسو دلته دَ شیطانانو په معامله کښې په دُنیا کښې وینئ چه هر یو پرے لعنت وائی، لیکن دَ دغے لعنت ویلو باوجود چه څوک دَ هغوئ پیروی کوی، قرآن هغوئ ټولو ته دا وائی چه تاسو شیطانان دَ خدائے شریکان جوړ کړی دی- دا شرک دَ عقیدے شرک نه دے بلکه دَ عمل شرک دے او قرآن دے ته هم اصل شرک وائی. (دَ زیاتے تشریح دَ پاره وُګوره تفهیم القرآن جلد اول، النساء، حاشیه ۹۱- ۱۴۵- الانعام حاشیه ۸۷- ۱۰۷- جلد دویم، التوبه، حاشیه ۳۱- ابراهیم، حاشیه ۳۲- دریم جلد، مریم حاشیه ۲۷- المؤمنون، حاشیه ۴۱- الفرقان، حاشیه ۵۶- القصص، حاشیه ۸۶- څلورم جلد سبا- حاشیه ۵۹- ۶۰- ۶۱- ۶۲- ۶۳- یٰسٓ، حاشیه ۵۳، الشوریٰ حاشیه ۳۸- الجاثیه حاشیه ۳۰)

۵۱ مفسرینو دَ دے آیت دوه مطلبونه بیان کړی دی. یو هغه چه مونږ په ترجمه کښې بیان کړے دے. او دویم مطلب دا دے چه "مونږ به دَ هغوئ په مینځ کښې دُشمنی پیدا کړو" یعنی په دُنیا کښې دَ هغوئ

الْهُدٰى وَيَسْتَغْفِرُوْا رَبَّهُمْ اِلَّآ اَنْ تَاْتِيَهُمْ سُنَّةُ الْاَوَّلِيْنَ اَوْ يَاْتِيَهُمُ
الْعَذَابُ قُبُلًا ﴿۵۵﴾ وَمَا نُرْسِلُ الْمُرْسَلِيْنَ اِلَّا مُبَشِّرِيْنَ وَمُنْذِرِيْنَ ۚ
وَيُجَادِلُ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا بِالْبَاطِلِ لِيُدْحِضُوْا بِهِ الْحَقَّ وَاتَّخَذُوْٓا اٰيٰتِيْ
وَمَآ اُنْذِرُوْا هُزُوًا ﴿۵۶﴾ وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنْ ذُكِّرَ بِاٰيٰتِ رَبِّهٖ فَاَعْرَضَ
عَنْهَا وَنَسِيَ مَا قَدَّمَتْ يَدٰهُ ۭ اِنَّا جَعَلْنَا عَلٰي قُلُوْبِهِمْ اَكِنَّةً اَنْ يَّفْقَهُوْهُ

دوی منع کړل؟ بل هیڅ نه دی خو دوی بس د دې خبرې انتظار کوي چه د دوی سره هم هغه څه وشي کوم چه د تیرو شوو قومونو سره شوي دي یا دا چه دوی عذاب ته راروان اووینی[۵۲]. رسولان مونږ د دې کار نه سوا د بل څه غرض د پاره نه لیږو چه بس د زیري ورکولو او د یرولو خدمت سرته ورسوي[۵۳]. مګر د کافرانو دا حال دی چه دوی د باطل په ذریعه د حق لاندې کولو کوشش کوي او دوی زما د آیتونو او کوم خبردارې چه دوی ته شوې دي هغې ټپوقه مسخره جوړه کړې ده. او د هغه سړي نه زیات ظالم بل څوک دی چه هغه ته د خپل رب د آیتونو او رولو په ذریعه نصیحت وکړې شي او هغه د هغې نه مخ واړه وي او هغه خراب انجام ترهیر شي کوم چه هغه په خپلو لاسونو د خپل ځان د پاره تیار کړې دی؟ (کوم خلقو چه دا طریقه اختیار کړې ده) د هغوی په زړونو باندې مونږه پردې غوړولې دي چه هغوی د قرآن په خبره باندې پوهه نه شي او د هغوی په غوږونو ...

په منځ کښې کومه دوستي وه هغه به په آخرت کښې په سخته دشمنۍ کښې بدله شي.

[۵۲] یعنی ترڅو پورې چه د دلیل او د حجت تعلق دی، نو قرآن په حق واضح کولو کښې هیڅ کمې نه دې پریښې او د ماغو نه چه هرڅومره اثر کونکي طریقي اختیار ول ممکن وو، هغه ټولې دلته په بهترین انداز کښې اختیار کړې شوي دي، نو س څه څیز پاتې دی چه دوی ئې د حق د قبلولو نه منع کړي دي؟ بس صرف د س دوی د عذاب انتظار کوي. دوی چه د ځپلې ګذار په سوند وي خو پلے نو سیدي نه.

[۵۳] د دې آیت هم دوه مطلبونه دي او دواړه دلته ټیک لږي:

یو دا چه رسولان مونږه د دې غرض د پاره لیږو چه د فیصلې د وخت د راتلو نه مخکښې فرمان منونکي د ښه انجام نه او نافرمانه خلق د بد انجام نه خبر کړي. لیکن دا بې وقوفه خلق د دې وړاندې خبردارولو نه هیڅ فائده نه اخلي او هغه بد انجام لیدو ته ئې تلوار ده د کوم نه چه ئې دا رسولان بچ کول غواړي.

دویم مطلب دا دی چه که عذاب لیدل خامخا غواړئ نو د هغې مطالبه پیغمبر نه مه کوئ ځکه چه پیغمبر د عذاب ورکولو د پاره نه بلکه د عذاب راتلو نه مخکښې صرف د خبردارولو د پاره لیږلے کیږي.

وَفِيٓ اٰذَانِهِمْ وَقْرًا ۭ وَاِنْ تَدْعُهُمْ اِلَى الْهُدٰى فَلَنْ يَّهْتَدُوْٓا اِذًا
اَبَدًا ﴿٥٧﴾ وَرَبُّكَ الْغَفُوْرُ ذُو الرَّحْمَةِ ۭ لَوْ يُؤَاخِذُهُمْ بِمَا كَسَبُوْا
لَعَجَّلَ لَهُمُ الْعَذَابَ ۭ بَلْ لَّهُمْ مَّوْعِدٌ لَّنْ يَّجِدُوْا مِنْ دُوْنِهٖ مَوْىِٕلًا ﴿٥٨﴾
وَتِلْكَ الْقُرٰٓى اَهْلَكْنٰهُمْ لَمَّا ظَلَمُوْا وَجَعَلْنَا لِمَهْلِكِهِمْ مَّوْعِدًا ﴿٥٩﴾ ع ۸

او د هغوی په غوږونو کښې موږ دروند والی پیدا کړی دی. که ته هغوی هر څو مره هدایت طرف ته راوبلې، هغوی به په دې حالت کښې هیچرې هدایت ونه موندی[54].

ستا رب ډېر معاف کوونکی او رحیم دی. که هغه دوی په عملونو باندې د دوی نیول غوښتلی نو ژر به یې پرې عذاب راولېږلی. لیکن د دوی د پاره د وعدې یو وخت مقرر دی او دوی به د هغې نه د تېښتې هیڅ لار ونه موندی[55].

دا عذاب وهلي کلي ستاسو مخې ته موجود دي[56]. هغوی چه کله ظلم وکړو نو موږ هغوی هلاک کړل، او په هغوی کښې د هر یو د هلاکت د پاره موږ ده وخت مقرر کړی وو. ع

[54] یعنی هر کله چه یو سړی یا یوه ډله د دلیل او د حجت او د نصیحت په مقابله کښې جګړه او بحث او د حق مقابله په دروغو او په دوکو سره شروع کړي، او د خپل عمل د بد انجام لیدو نه مخکښې د چا په نصیحت باندې خپله غلطي منلو ته نه تیاریږي، نو الله تعالیٰ بیا د هغه په زړه باندې جندرې لګوي او د هغه غوږونه د هر حق آواز اورېدو د پاره کاڼه کوي. دا شان خلق په نصیحت سره سیده نه منی بلکه چه کله د هلاکت کنده ته ورغورځیږي نو هله یې یقین راشي چه دا په کومه لار باندې موږ روان وو هغه خو د هلاکت لار وه.

[55] یعنی د الله تعالیٰ دا طریقه نه ده چه د چا نه په کوم وخت کښې ګناه وشي، په هغه وخت یې را ونیسي او سزا ورکړي. دا د هغه رحمت دی چه د مجرمانو په نیولو کښې "تلوار" نه کوي او ډېر مره هغوی ته د سمولو د پاره موقع ورکوي. لیکن سخت ناپوه دي هغه خلق چه د دې مهلت نه غلط مطلب اخلي او دا ګمان کوي چه که څوک هر څه کوي، د تپوس کوونکی څوک نشته.

[56] اشاره ده د سبا او د ثمود او د مدین او د لوط د قوم هغه ورانو کلو ته چه په هغې به د قریشو خلق په تجارتي سفر کښې تلل راتلل او دغه کلي به یې لیدل او چه د عربو نور خلق ترې هم ښه واقف وو.

وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِفَتَاهُ لَا أَبْرَحُ حَتَّىٰ أَبْلُغَ مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ أَوْ أَمْضِيَ
حُقُبًا ﴿٦٠﴾ فَلَمَّا بَلَغَا مَجْمَعَ بَيْنِهِمَا نَسِيَا حُوتَهُمَا فَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ

(دوی ته هغه قيصه هم واوروه کوم چه موسیٰؑ ته پيښه شوې وه) کله چه موسیٰ خپل خادم ته ووئيل ووچه "زه به خپل سفر ترهغې پورې نه ختموم ترڅو چه زه د دواړو دريابونو د يو ځائے کيدو مقام ته ونه رسم، کنه نو ډيره موده به زه هم د غسے روان يم" بيا چه کله هغوی د هغې دواړو دريابونو د يو ځائے کيدو مقام ته ورسيدل نو د خپل ماهي نه بے پروا شول او هغه (ماهي) را اوتو او په درياب کښې [illegible]

[illegible] دلته د دے قيصے د اوږولو مقصد کافرانو او مؤمنانو ته د يو اهم حقيقت خبردارے ورکول دی او هغه دا دے چه کوم خلق ظاهر ته کوری نو دا په دُنيا کښې چه څه کاروونه کيږی هغوی چه دے ته کوری نو د دے نه په ظاهره بالکل غلطے نتيجے اخلی ځکه چه الله تعالیٰ د کوم مصلحت لاندې کارکوی هغه هغې ته نه کوری۔ د ظالمانو خلقو ترقی کول او په بے گناه خلقو باندې تکليفونه راتلل، په نافرمانو خلقو باندې د انعامونو باران او په فرمانبردارانو باندې د مصيبتونو دور، د بد کارانو [illegible] او د نيکانو خلقو بد حالی، دا هغه حالات دی چه هميشه ئے انسانان وينی، او صرف په دے وجه چه خلق ئے په حقيقت نه پوهيږی د هغوئ په ذهنونو کښې شکونه او غلط فهمئ راپيدا کيږی۔ کافران او ظالمان خلق د دے نه دا نتيجے راوباسی چه دا دُنيا د بے انصافئ حکومت دے، د دے څوک بادشاه نشته او که شته نو هغه ړوند يعنی ناپوهه دے۔ دلته چه د چا زړه څه غواړی هغه کوی هيڅوک د تپوس کولو نشته۔ مؤمنان چه دا سے واقعات اُووينی نو زړونه ئے مات شی او اکثر څو د سختو آزميښتونو په وخت کښې د هغوئ ايمانونه هم اُوخوزيږی۔ په دا سے حالاتو کښې الله تعالیٰ حضرت موسیٰ عليه السلام ته د خپل مشيت د کارخانے نه پرده اُوچته کړه او يو نظر ئے ورته د هغې حقيقت اُوښودو د پاره د دے چه هغه ته معلومه شی چه دلته دا شپه ورځ څه کيږی دا څنګه کيږی او د کوم حکمت لاندې کيږی او د دے ظاهر د حقيقت نه څنګه مختلف وی۔
حضرت موسیٰ ته دا واقعه کله او په کوم ځائے کښې پيښه شوه؟ د دے هيڅ وضاحت قرآن نه دے کړے۔ په حديث کښې د عوفی دا يو روايت خو ضرور شته چه په هغې کښې هغه د ابن عباس دا قول نقل کړے دے چه دا واقعه په هغه وخت کښې شوی وه کله چه د فرعون د هلاکت نه روستو حضرت موسیٰ په مصر کښې خپل قوم آباد کړے وُو۔ ليکن د دے نه چه کوم زيات قوی روايتونه د ابن عباسؓ نه په بخاری او د حديثو په نورو کتابونو کښې نقل کړے شوی دی هغه د دے بيان تائيد نه کوی، او نه د څه بلے ذريعے نه دا ثابتيږی چه کله د فرعون د هلاکت نه روستو حضرت موسیٰؑ په مصر کښې اُوسيدلے وُو۔ بلکه قرآن د دے خبرے وضاحت کوی چه د مصر نه د وتلو نه روستو د هغه ټول وخت په سينا او په تيه کښې تير شو۔ په دے وجه دا روايت د قبلولو قابل نه دے۔ البته چه کله مونږه بخپله د دے قيصے

فِي الْبَحْرِ سَرَبًا ﴿٦١﴾ فَلَمَّا جَاوَزَا قَالَ لِفَتٰىهُ اٰتِنَا غَدَآءَنَا ؕ لَقَدْ

دا یے روان شو لکه چه مخے ته ئے سُرنګ وی۔ وړاندې چه لاړل موسیٰ خپل غلام ته ووئیل "راوړه زمونږ ناشته، زنی

په تفصیلاتو باندې غور کوؤ نو دوه خبرے صفا په ذهن کښے راځی. یوه دا چه دا حالات په حضرت موسیٰ ته هغه د نبوت په اولنو ورځو کښے بنودلے شوی وی، ځکه چه د نبوت په اولنو ورځو کښے پیغمبرانو ته د دے قسمه تعلیم او تربیت ضرور وی. دویمه دا چه حضرت موسیٰ ته به د دے حالاتو د ښودلو ضرورت په هغه زمانه کښے پیښ شوے وی په کومه زمانه کښے چه په بنی اسرائیلو باندې هم هغسے حالات راغلی وُو لکه څنګه چه په مکه معظمه کښے په مسلمانانو باندې راغلی وُو. د دے دواړو خبرو په وجه زمونږ قیاس دا دے (او اصلی علم الله له دے) چه د دے قیصے تعلق د هغه زمانے سره دے چه په مصر کښے لا په بنی اسرائیلو باندې د فرعون ظلمونه جاری وُو او په عذاب کښے د تاخیر په وجه د قریشو سردارانو پشان د فرعون او د هغه د دربار یانو هم دا خیال وُو چه د هغوئی نه د تپوس کولو هیڅوک نشته، او د مکے د مظلومانو مسلمانانو پشان د مصر مظلومانو مسلمانانو هم په بے قرارۍ سره دا تپوس کولو چه اے خدایه، په دے ظالمانو باندې به د انعامونو باران او په مونږ باندې به د مصیبتونو باران تر کومه پورے وی؟ آن تر دے پورے چه بخپله حضرت موسیٰؑ دا ووئیل وُو چه رَبَّنَآ اِنَّكَ اٰتَيْتَ فِرْعَوْنَ وَمَلَاَهٗ زِيْنَةً وَّاَمْوَالًا فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا ۙ رَبَّنَا لِيُضِلُّوْا عَنْ سَبِيْلِكَ "اے پروردګاره، تا فرعون او د هغه درباریانو له د دُنیا په ژوند کښے لوئ شان و شوکت او مال و دولت ورکړے دے، اے پروردګاره، دا د دے د پاره چه هغه د دُنیا خلق ستا د لارے نه بے لارے کړی؟" (تفهیم القرآن جلد دویم صفحه ۳۰۸)۔

که چرے زمونږه دا قیاس صحیح وی نو بیا ګمان کیدے شی چه د حضرت موسیٰ دا سفر غالبًا چه د سوډان طرف ته وُو او د مجمع البحرین نه مراد هغه مقام دے په کوم ځائے کښے چه د موجوده ښار خرطوم خواته د دریائے نیل دوه شاخونه البحر الابیض او البحر الازرق یو ځائے کیږی (وګوره نقشه نمبرا صفحه ۳۲) حضرت موسیٰ چه خپل ټول ژوند په کومو علاقو کښے تیر کړے دے په هغے کښے د دے یو ځائے نه علاوه بل هیچرته مجمع البحرین نشته۔

بائیبل د دے واقعے په حقله بالکل خاموش دے. البته په تلمود کښے د دے ذکر شته، خو هغه دا واقعه حضرت موسیٰ په ځائے د ربی یهوحانان بن لاوی سره تړی او وائی چه د دے سره دا واقعه د حضرت الیاس په مکرتیا کښے راغلی وه چه هغه د دُنیا نه ژوندے پورته کړے شوے دے او په فرښتو کښے شامل کړے شوے دے او د دُنیا په انتظام باندې مامور دے.

مکنه ده چه دا واقعه هم د خروج نه د مخکینو واقعو پشان په بنی اسرائیلو کښے په خپل صحیح شکل کښے محفوظ نه وی پاتے شوی او په سوونو کالو روستو هغوی د قیصے کړۍ د یو ځائے نه د بل ځائے سره نکولی وی. په مسلمانانو کښے ځینی خلقو د تلمود د دے روایت نه اثر قبول کړے دے او وئیلی ئے دی چه په قرآن کښے

لَقِيْنَا مِنْ سَفَرِنَا هٰذَا نَصَبًا ﴿۶۲﴾ قَالَ اَرَءَيْتَ اِذْ اَوَيْنَآ اِلَى الصَّخْرَةِ

سفر کښې خو مونږ ډیر ستړي شوي یو". خادم اُووئیل "تاو لیدل؟ دا څه وُشو؟ کله چه مونږ د هغه ګټ خواته

دلته د موسیٰ نه مراد حضرت موسیٰ نه دے بلکه چرته یو بل موسیٰ دے. لیکن نه خو په تلمود کښې هر روایت ځانله صحیح تاریخ ګرځیدے شي، نه زمونږ د پاره د دے ګمان کولو څه مناسب وجه شته چه په قرآن کښې به د یو بل نامعلوم موسیٰ ذکر په دے طریقه شوے وي، او بیا چه کله په معتبر حدیثو کښې د حضرت اُبَيّ بن کعب دا روایت موجود دے چه نبي صلی الله علیه وسلم د دے قیصے په تشریح کښې د موسیٰ نه مُراد حضرت موسیٰ د بني اسرائیلو پیغمبر اخستلے دے نو د مسلمان د پاره د تلمود بیانونه توجه لائق نه پاتے کیږي.

د مشرق ژبو مغربي ماهرینو د خپل عادت مطابق د قرآن مجید د دے قیصے په حقله هم دا کوشش کړے دے چه د دے اصل څه دے، او دغه شان په دریو قیصو باندے ئے کوته اینبودلې ده چه دا ئې هغه ځایونه چه د هغے نه محمد (صلی الله علیه وسلم) نقل کړے دے او دا قیصه ئے جوړه کړې ده او بیا ئے دا دعوی کړې ده چه دا په ما باندے وحی نازل شوې ده. یوه قیصه د ګلګامیش، دویمه سُریاني سکندرنامه او دریمه د یهودي هغه روایت چه د هغے مونږه برِه ذکر کړے دے. لیکن دا بد نیته خلق چه د علم په نوم باندے کوم تحقیقات کوي په هغے کښې د تولونه اول د هغوئ دا فیصله وي چه په هر حالت کښې به قرآن د الله د طرفه نازل شوے کتاب نه منو، او د هر ځائے نه چه وي خو د دے خبرے ثبوت به ضرور پیش کوُو چه دا څه محمد (صلی الله علیه وسلم) په دے قرآن کښې پیش کړي دي دا د فلاني فلاني ځایونو نه غلا را اخستلے شوي مضامین او معلومات دي. په دے قسم تحقیق کښې دا خلق دومره په بے شرمئ سره ډیر ځائے او ډیل ځائے نه دروغ راغونډ وي چه سړي له ترې اختیاره نفرت ورشي او په دے مجبوره شي چه دا اُووائي چه که علمي تحقیق دے ته وائي نو لعنت دے په دے علم باندے او په دے تحقیق باندے. او د هغوئ نه خو که یو طالب علم صرف د دے څلورو خبرو تپوس وکړي نو د هغوی د تعصب نه ډک د دروغو الزامونه په ډاګه پاتے شي:

اول دا چه ستاسو سره هغه کوم دلیل دے چه د هغے په وجه تاسو کله په یقین او دا څلورو کتابونو کښې د قرآن د بیان سره یو شان مضمون اُووینئ نو دا دعوی کوئ چه د قرآن بیان خامخا د دے کتابونو نه را اخستلے شوے دے؟

دویم دا چه د مختلفو ژبو څومره کتابونه تاسو د قرآن مجید د قیصو او د نورو بیانونو ماخذ یعنې اصلي بنیاد ګرځولي دي که د هغے نه فهرست جوړ کړے شي نو د یو صلوٰة کتب خانے فهرست ترے جوړیږي - آیا دا سے یو کتب خانه چرته په هغه وخت کښې په مکه کښې موجود وه او آیا د مختلفو ژبو ترجمه کونکي ناست وُو او محمد صلی الله علیه وسلم ته ئے خبرے بنودلے؟ که چرے دا سے نه ده او ستاسو ټول اعتماد په هغه دوُو دریو سفرونو باندے دے کوم چه نبي صلی الله علیه وسلم د نبوت نه ډیر کلونه مخکښې د عرب نه بهر کړي وو، نو سوال دا دے چه آخر په دے تجارتي سفرونو کښې نبي څومره کتب خانے نقل کړے یا حفظ کړے

فَإِنِّي نَسِيتُ الْحُوتَ وَمَا أَنْسَانِيهُ إِلَّا الشَّيْطَانُ أَنْ أَذْكُرَهُ وَ
اتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ عَجَبًا ﴿٦٣﴾ قَالَ ذَٰلِكَ مَا كُنَّا نَبْغِ فَارْتَدَّا عَلَىٰ
آثَارِهِمَا قَصَصًا ﴿٦٤﴾ فَوَجَدَا عَبْدًا مِنْ عِبَادِنَا آتَيْنَاهُ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا
وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا ﴿٦٥﴾ قَالَ لَهُ مُوسَىٰ هَلْ أَتَّبِعُكَ عَلَىٰ أَنْ تُعَلِّمَنِ

حصار شوی وُ چه په هغه وخت کښې زما هیڅ ته خیال نه وُو او شیطان زهٔ داسې بې پروا کړم چه (تا ته) د هغې ذکر کول زما هېر شو. هغې خو په عجیب طریقه سره اُوتو او دریاب ته ورننوتو" موسیٰ اُووئیل "دغه خو هغه ځائے وُو چه مونږه لټولو." نو هغوی دواړه په خپله لاره بیا واپس روان شو هلته. هغوی زمونږ د بندګانو نه یو بنده وُ موند وچه په هغه باندې مونږه خپل رحمت کړے وُو او د خپل طرفنه مو ورته خاص علم ورکړے وُو.

موسیٰ هغه ته اُووئیل "آیا زهٔ ستا سره پاتے کیدے شم د دے غرض د پاره چه ته ما ته هم د هغې پوهه نه

دے؟ او د نبوت په دعوه چه د نبیؐ په خبرو او تر کښې د دے قسم د معلوماتو هیڅ نوم او نشان نه وُو نو آیا د دے څه معقوله وجه ده؟

دریم دا چه د مکے کافران او یهودیان او عیسایان، ټول ستا سو پښان په دے تلاش کښې وُو چه محمد صلی الله علیه وسلم دا مضمونونه د کوم ځائے نه راوړی. آیا تاسو داسې ثبوت چه د نبیؐ مخالفینو ته د دے غلاؤ پته نه لګیدو څه وجه وه؟ هغوی ته خو به بار بار ویلے کیدل چه دا قرآن د الله د طرفنه نازل شوے دے د دے ماخذ د وحی نه سیوا بل هیڅ نه دے، که چیرے تاسو دے ته د بشر کلام وائې نو ثابته کړئ چه بشر داسې کلام ویلے شی. وے وینا د نبیؐ د زمانے د اسلام د دُښمنانو ملا ماته کړله، خو هغوی هیڅ داسې ماخذ (بنیاد) اُګښودلے شو چه په هغې باندې یو عقلمند انسان دا یقین بلکه دا شک قدرے اُوکړي چه د دے نه قرآن را غښتلے شوے دے. سوال دا دے چه د هغې زمانے مخالفین په دې پېژنده کولو کښې کامیاب نه شو او اُوس زر ولس سوه کاله روستو عناد کونکو خلقو ته په دے کښې څنګه کامیابي نصیب کیږي؟

آخری او د ټولو نه اهم سوال دا دے چه د دے خبرے امکان خو په هر حال شته چه قرآن د الله د طرفنه نازل شوے وی او هغه د پخوانی تاریخ د هغه واقعاتو صحیح خبر ورکوی کوم چه نورو خلقو ته د سوونو کالو په دوران کښې په زبانی خبرو سره کړه وړه ورسیدلی وی او په قیصو کښې شامل شوی وی. دا امکان په څه دلیل سره بالکل د بحث نه خارج کړے شو او صرف په دے یو امکان باندې د بحث او د تحقیق کولو بنیاد ولے کېښودلے شو چه قرآن د د هغې قیصو نه را غښتلے شوے وی کومے قیصے چه د خلقو سره د زبانی روایاتو او د افسانو په شکل کښې موجود وے؟ آیا د مذهبی تعصب او عناد نه سیوا د دے ترجیح څه بله وجه بیا نیدے شی؟

مِمَّا عُلِّمْتَ رُشْدًا ﴿٦٦﴾ قَالَ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا ﴿٦٧﴾ وَكَيْفَ
تَصْبِرُ عَلَىٰ مَا لَمْ تُحِطْ بِهِ خُبْرًا ﴿٦٨﴾ قَالَ سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ صَابِرًا
وَلَا أَعْصِي لَكَ أَمْرًا ﴿٦٩﴾ قَالَ فَإِنِ اتَّبَعْتَنِي فَلَا تَسْأَلْنِي عَنْ شَيْءٍ حَتَّىٰ
أُحْدِثَ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا ﴿٧٠﴾ فَانْطَلَقَا حَتَّىٰ إِذَا رَكِبَا فِي السَّفِينَةِ خَرَقَهَا
قَالَ أَخَرَقْتَهَا لِتُغْرِقَ أَهْلَهَا لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا إِمْرًا ﴿٧١﴾ قَالَ أَلَمْ أَقُلْ

تعلیم راکړې کومه چه تاته ښودلے شوی دہ"؟ هغه ورله جواب ورکړو" تۀ زما سره صبر نشے کولے، او د کوم څيز چه تا ته خبر نۀ وی آخر تۀ به په هغې باندې څنګه صبر وکړے شے"؟ موسیٰ اُووئيل "اِنْ شاءَالله تۀ به ما صبرناک اُووينې او زۀ به په هيڅ معامله کښې ستا نافرمانی نۀ کوم"۔ هغه اُووئيل "ښه، که تۀ زما سره ځې نو زما نه د څۀ خبرې تپوس نۀ کوې ترڅو چه زۀ پخپله تاته د هغې ذکر ونۀ کړم"۔ع

اُوس هغوی دواړه روان شو، اَن تردې پورې چه کله هغوی دواړه په يوه کشتۍ کښې سواره شو نو هغه سړي په کشتۍ کښې سُوری وکړو۔ موسیٰ اُووئيل "تا په دې کښې سُورے د دې دپاره وکړو چه کشتۍ ټول خلق ډوب کړې؟ دا خو تا يو سخت حرکت وکړو"۔ هغه اُووئيل "ما تا ته ونۀ وئيل چه

په دې سوالونو باندې چه هرڅوک غور وکړي نو هغه به د دې نتيجې ته ضرور رسي چه د مشرقی او مغربی ماهرينو د "علم" په نوم څۀ پيش کړي دی هغه په حقيقت کښې يو طالب علم د پاره هم د توجه قابل نۀ دی۔

۵۸ يعنی د منزل مقصود خوهم دا نښه موږ ته ښودلې شوی وه ـ د دې نه دا خبره پخپله معلوميږی چه د حضرت موسیٰ دا سفر د الله تعالیٰ په حکم سره وُو هغه ته د منزل مقصود دا نښه ښودلے شوی وه چه په کوم ځائے کښې د هغوی ناشته مَهی غائب شی نو هلته به هغه بنده وی چه د کوم سره د ملاقات کولو د پاره هغه ليږلے شوے وُو ۔

۵۹ د دې بنده نوم په ټولو معتبرو احاديثو کښې خضر دے ۔ په دې وجه د هغې خلقو قول نۀ هم د توجه قابل نۀ دی کوم خلقو چه د اسرائيلی رواياتو نه ترقبول کړے دے او وائي چه دا تيمه د حضرت الياس دے ـ د هغوی دا قول نۀ صرف په دې وجه غلط دے چه دا د نبی صلی الله عليه وسلم د ارشاد سره ټکراؤ خوری ، بلکه په دې وجه هم سراسر لغو دے چه حضرت الياس د حضرت موسیٰ نه په سوونو کالو روستو پيدا شوے دے ۔

د حضرت موسیٰ د خادم نوم هم په قرآن کښې نۀ دے ښودلے شوے۔ البته په ځينو رواياتونو کښې ذکر شته چه هغه حضرت يوشع بن نون وُو چه روستو بيا د حضرت موسیٰ خليفه شو۔

إِنَّكَ لَن تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا ﴿٦٧﴾ قَالَ لَا تُؤَاخِذْنِي بِمَا نَسِيتُ وَلَا
تُرْهِقْنِي مِنْ أَمْرِي عُسْرًا ﴿٧٣﴾ فَانطَلَقَا حَتَّىٰ إِذَا لَقِيَا غُلَامًا فَقَتَلَهُ
قَالَ أَقَتَلْتَ نَفْسًا زَكِيَّةً بِغَيْرِ نَفْسٍ لَّقَدْ جِئْتَ شَيْئًا نُّكْرًا ﴿٧٤﴾

قَالَ أَلَمْ أَقُل لَّكَ إِنَّكَ لَن تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا

قَالَ إِن سَأَلْتُكَ عَن شَيْءٍ بَعْدَهَا فَلَا تُصَاحِبْنِي قَدْ بَلَغْتَ مِن لَّدُنِّي
عُذْرًا ﴿٧٦﴾ فَانطَلَقَا حَتَّىٰ إِذَا أَتَيَا أَهْلَ قَرْيَةٍ اسْتَطْعَمَا أَهْلَهَا فَأَبَوْا
أَن يُضَيِّفُوهُمَا فَوَجَدَا فِيهَا جِدَارًا يُرِيدُ أَن يَنقَضَّ فَأَقَامَهُ قَالَ لَوْ
شِئْتَ لَتَّخَذْتَ عَلَيْهِ أَجْرًا ﴿٧٧﴾ قَالَ هَٰذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ سَأُنَبِّئُكَ

ته زما سره صبر نشې کولے" موسیٰ اُووے "په هیره باندې ما مه نیسه. زما په معامله کښې لږ دَ سختۍ نه کار مه اخله"

بیا هغوی دواړه روان شو، اَن تردے پورے چه هغوی لره یو هلک مخے له ورغے او هغه سړی هغه قتل کړو. موسیٰ اُووے "تا یو بے ګناه قتل وُکړو حالانکه هغه دَ چا وینه نه وه توئ کړے؟ دا کار خو تا ډیر خراب وُکړو" هغه اُووے "ما تاته نه وُو ویلی چه ته زما سره صبر نشے کولے"؟ موسیٰ اُووے "دَدے نه روستو که ما ستا نه څه تپوس وُکړو نو ما بیا مه ملګرے کوه. څه او بس خو زما دَ طرفه تاته عذر ملاوُ شو"

بیا هغوی وړاندې روان شو، اَن تردے پورے چه یو کلی ته ورسیدل او دَ هغه کلی دَ خلقو نه ئے دوډۍ اوغوښتله. خو هغوی دَدے دواړو دَ میلمستیا نه انکار اُوکړو هلته هغوی یو دیوال اولید چه را پریوتو ته نردے وُو. هغه سړی دغه دیوال بیا جوړ کړو. موسیٰ اُووے "که تا غوښتلے نو دَدے کار مزدوری دِ ترے اخستلے شوه" هغه اُووے "بس زما او ستا ملګرتیا ختمه شوه. اُوس زهٔ تاته دَ هغه خبرو

بِتَاْوِيْلِ مَا لَمْ تَسْتَطِعْ عَّلَيْهِ صَبْرًا ﴿٧٨﴾ اَمَّا السَّفِيْنَةُ فَكَانَتْ لِمَسٰكِيْنَ
يَعْمَلُوْنَ فِي الْبَحْرِ فَاَرَدْتُّ اَنْ اَعِيْبَهَا وَكَانَ وَرَآءَهُمْ مَّلِكٌ يَّاْخُذُ
كُلَّ سَفِيْنَةٍ غَصْبًا ﴿٧٩﴾ وَاَمَّا الْغُلٰمُ فَكَانَ اَبَوٰهُ مُؤْمِنَيْنِ فَخَشِيْنَآ اَنْ
يُّرْهِقَهُمَا طُغْيَانًا وَّكُفْرًا ﴿٨٠﴾ فَاَرَدْنَآ اَنْ يُّبْدِلَهُمَا رَبُّهُمَا خَيْرًا مِّنْهُ
زَكٰوةً وَّاَقْرَبَ رُحْمًا ﴿٨١﴾ وَاَمَّا الْجِدَارُ فَكَانَ لِغُلٰمَيْنِ يَتِيْمَيْنِ فِي
الْمَدِيْنَةِ وَكَانَ تَحْتَهٗ كَنْزٌ لَّهُمَا وَكَانَ اَبُوْهُمَا صَالِحًا ۚ فَاَرَادَ
رَبُّكَ اَنْ يَّبْلُغَآ اَشُدَّهُمَا وَيَسْتَخْرِجَا كَنْزَهُمَا ۖ رَحْمَةً مِّنْ رَّبِّكَ ۚ ١٠ ع ١١
وَمَا فَعَلْتُهٗ عَنْ اَمْرِيْ ۭ ذٰلِكَ تَاْوِيْلُ مَا لَمْ تَسْطِعْ عَّلَيْهِ صَبْرًا ﴿٨٢﴾ ع

حقیقت بنایم چه په کوموخبرو باندِ تا صبراُونکړے شو. دَهغې کِشتۍ معامله داده چه هغه دَیو څو غریبانو کسانو وه چه په دریاب کښې به ئې محنت مزدوري کوله. ما اراده وُکړه چه په دے کښې عیب راپیدا کړم، ځکه چه وړاندِ دَیو داسے بادشاه علاقه وه چه هر یوه کِشتۍ به ئې په زوره نیوله. پاتے شو هغه هلک، نو دَهغه مور او پلار مؤمنان وُو، مونږ سره دَے فکر شو چه دا هلک به په خپله سرکشۍ او په خپل کفر سره هغوئی تنګ کړي، ځکه مونږه اراده وُکړه چه دَ هغوی رب دَدهٔ په بدله کښې هغوئی له داسے اولاد ورکړي چه په اخلاقو کښې هم دَ هغه نه بهتروي او دَ صله رحمۍ تِرِهم زیات اُمید وي. او دَدے دیوال معامله دا چه دا دَ دوو یتیمانو هلکانو دے چه په دے ښار کښې اُوسیږي. دَدے دیوال لاندې دَ دے بچو دَپاره یوه خزانه ښخه کړے شوې ده او دَ هغوی پلار یو نیک سړے وُو. په دے وجه ستا رب اُوغوښتل چه دا دواړه بچي دِ بالغان شي او خپله خزانه راوُباسي، دا کار ستا دَرب دَ رحمت په وجه شوے دے، ما ئې په خپل اختیار سره نه دے کړے. دا دے حقیقت دَ هغه خبرو چه په هغې باندې تا صبراُونه کړے شو ع

٦٠ په دے قیصه کښې د یر کړکیچ دے چه دَ هغه لره کول ضروري دي. حضرت خِضَر چه دا کوم دره کارونه کړي دي په دے کښې دا دریم کار خو خیر دَ شریعت سره ټکراوُنه خوري، لیکن رومبني دواړه کارونه یقیناً دَ هغه حکمونو سره ټکراوُ خوري کوم چه دَ انسانیت دَ اوله زمانے نه دَ نن زمانے پورے دَ خدائے په ټولو شریعتونو کښې ثابت پاتے شوي دي. هیڅ یو شریعت هم یو انسان ته دا اجازت نهٔ ورکوي چه هغه دِ دَ چا دَ ملکیت خیر خراب کړي، او څوک دِ بے ګناه قتل کړي. اَن تر دے پورے چه که یو انسان ته

دَ الهام په ذريعه هم دا معلومه شي چه يوه کِشتۍ به وراندې يو سړے په زوره اخلي، او فلانے هلک که لوئي شو نو هغه به سرکشه او کافر وي، خو بيا هم دَ خدائے په يو شريعت کښې دَ هغه دَ پاره دا اجازت نشته دے چه دے خپل الهامي علم په وجه په کِشتۍ کښې سورے اُوکړي او يو بے ګناه هلک قتل کړي. دَ دے په جواب کښې دا وئيل چه حضرت خِضر دا دواړه کارونه دَ الله په حکم سره کړي وُو، دا په حقيقت کښې اکرچه هم وختوي نه. سوال دا نه دے چه حضرت خِضر دا کار دَچا په حکم کړے وُو. دا په يقين سره ثابته ده چه دا کارونه ئے دَ خدائے په حکم کړي وُو ځکه چه حضرت خِضر پخپله فرمائي چه دا کارونه ما په خپل اختيار سره نه دي کړي بلکه دا دَ الله دَ رحمت په وجه شوي دي او دَ دے تصديق الله پخپله کړے دے چه حضرت خِضر ته دَ الله دَ طرفه يو خاص علم حاصل وُو نو دا خبره خو ښيشکه ده چه دا کار دَ الله په حکم سره شوے وُو. خو اصلي سوال چه دلته پيدا کيږي هغه دا دے چه دا الله دَ دے حکمونو نوعيت څه وُو؟ يعني دا کوم قسم حکمونه وُو؟ ظاهره خبره ده چه دا حکمونه تشريعي نه وُو، يعني دَ خدائے دَ شريعت مطابق نه وُو، ځکه چه دَ خدائے په شريعتونو کښې کوم بُنيادي اُصول دَ قرآن او دَ وړاندې نورو آسماني کتابونو نه ثابت دي په هغه کښې يو انسان دَ پاره هم دا اجازت نشته چه هغه وبے ثبوته بل انسان قتل کړي. نو په دے وجه [illegible] الله تعالیٰ دَ هغه [illegible] حکمونو چه په دُنيا کښې هر وخت کيږي. تک څوک بيماريږي او چا ته صحت ورکولے کيږي، چا له مرګ ورکولے کيږي او چاله ژوند، څوک تباه کولے کيږي او په چا باندې نعمتونه رانازلولے کيږي. اوس که چرے دا کارونه تکويني حکمونه وي نو دا صرف فرښته کولے شي چه دَ هغوي په حقله هيڅ دا سوال نه راپيدا کيږي چه دا کار په شريعت کښې جائز دے او دا ناجائز دے، ځکه چه دَ هغوي خپل ذاتي هيڅ اختيار نه وي. هغوي بس صرف دَ الله حکمونه مني. پاتے شو انسان، نو که هغه بے ارادے څه کار اُوکړي او که دَ الهام په ذريعه څه کار اُوکړي، خو چه هغه دَ شرعي حکم سره ټکر اُوخوري (يعني په شريعت کښې ناجائزه وي) نو هغه خامخا ګنهګار دے، دے په هيڅ حال کښې دَ ګنهګاريدو نه بچ کيدے نشي. ځکه چه انسان به دَ شريعت حکم منځامخا الازمًا مني او دَ شريعت په اُصولو کښې دا خبره هيچرته نشته چه دَ يو انسان دَ پاره صرف په دے وجه دَ شريعت په حکمونو کښې دَ يو حکم خلاف ورزي کول جائز دي چه هغه ته دالهام په ذريعه دَ دے دَ خلاف ورزئ کولو حکم ملاؤ شوے دے او دَ علم غيب په ذريعه هغه ته دَ دے دَ خلاف ورزئ مصلحت ښودلے شوے دے.

دا يوه داسے خبره ده چه په دے باندې نه يوازے دَ شريعت ټول عالمان متفق دي، بلکه لوئي لوئي صوفيان هم په اتفاق سره دا خبره کوي. چنانچه علامه آلوسي په تفصيل سره دَ عبدالوهاب شعراني، محي الدين ابن عربي، مجدد الف ثاني، شيخ عبدالقادر جيلاني، جُنيد بغدادي، سري سقطي، ابوالحسن النوري، ابو سعيد الخراز، ابوالعباس احمدالدينوري او امام غزالي غوندے بزرګانو قولونه نقل کړي دي او دا ئے ثابته کړي ده چه دَ صوفيانو په نزد هم يو داسے الهام باندې عمل کول جائز نه دي

وَيَسْـَٔلُوْنَكَ عَنْ ذِي الْقَرْنَيْنِ ۭ قُلْ سَاَتْلُوْا عَلَيْكُمْ مِّنْهُ ذِكْرًا ۝۸۳

او اے محمد، دا خلق ستا نه د ذوالقرنین په حقله تپوس کوی.[61] دوی ته اووایه، زۀ د هغه څۀ حال تاسو ته اوروم.[62]

چه هغه د شرعی نص خلاف وی. (روح المعانی جلد ۱۶ صفحه ۱۶-۱۸) څنګه چه صاحب الهام الهام په دا سے الهام عمل کول جائز نه دی چه هغه د نص خلاف وی.

اوس آیا مونږ ده ته اُومنو چه د دے قاعدے نه صرف یو سړے بهر کړے شوے دے او هغه حضرت خضر دے؟ یا دا چه خضر انسان نه وو بلکه د الله په هغه بندګانو کښے وو چه د خدائے د مشیت (اراده) مطابق (نه چه د خدائے د شریعت مطابق) کار نه کوی؟

اولنی خبره مونږ ده هله منو که قرآن په صفا الفاظو سره دا ویلی وے چه هغه "بنده"، چه حضرت موسیٰ له د تربیت د پاره لیږلے شوے وو، انسان وو. لیکن قرآن صفا دا سے نه وائی چه هغه انسان وو بلکه صرف عَبْدًا مِّنْ عِبَادِنَا "زمونږ د بندګانو نه یو بنده" وائی چه صفا ظاهره ده چه د هغه بنده نه انسان مراد اخستل ضروری نه دی، په قرآن مجید کښے په ډیرو ځایونو کښے د فرښتو د پاره هم دا الفاظ استعمال شوے دے مثلاً وګورئ سورة انبیاء، آیت ۲۶، او سورة زخرف آیت ۱۹. بیا په یو صحیح حدیث کښے هم د نبی صلی الله علیه وسلم نه څه دا سے ارشاد نقل کړے شوے نه دے چه په هغے کښے دا صفا ویلی شوی وی چه حضرت خضر یو انسانی فرد وو بیرته د باب کښے د ټولو نه مستند روایتونه هغه دی چه د عن سعید بن جبیر عن ابن عباس، عن اُبیّ بن کعب، عن رسول الله صلی الله علیه وسلم په سند سره د حدیثو اماما نو ته رسیدلی دی. په هغے کښے د حضرت خضر د پاره صرف د "رَجُل" لفظ راغلے دے، چه که نارینو انسانانو د پاره استعمالیږی خو دا لفظ یو ازے د انسانانو د پاره خاص نه دے. څنګه چه په قرآن کښے دا لفظ د پیریانو د پاره استعمال شوے دے لکه چه په سورة جن کښے ارشاد دے وَّ اَنَّهٗ كَانَ رِجَالٌ مِّنَ الْاِنْسِ يَعُوْذُوْنَ بِرِجَالٍ مِّنَ الْجِنِّ. دا ښکاره خبره ده چه پیرے یا فرښته یا بل هغه څیز چه په نظر نه راځی دا چه کله انسانانو ته راځی نو خامخا به په انسانی شکل کښے راځی او بیا به ورته بشر یا انسان ضرور ویلے کیږی. حضرت مریم ته چه کله فرښته راغلی وه نو قرآن هغه واقعه دا سے بیانوی چه فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا سَوِيًّا. نو د نبی صلی الله علیه وسلم دا ارشاد چه "هلته هغه یو سړے بیا موندو" په دے خبره باندے صفا دلالت نه کوی چه حضرت خضر انسان وو. د دے نه روستو زمونږ د پاره د دے ګرکیچ د ختمولو صرف یو صورت پاتے کیږی چه مونږ ده اُومنو چه "خضر" انسان نه وو بلکه د فرښتو نه وو یا د خدائے بل داسے مخلوق وو چه هغوی د شریعت پابند نه وی بلکه د خدائے د مشیت کار کن وی. په مخکنو عالمانو کښے هم ځینو خلقو دا رائے ظاهره کړی ده چه هغه ابن کثیر په خپل تفسیر کښے د ماوردی په حواله سره نقل کړی ده.

[62] د "وَيَسْـَٔلُوْنَكَ عَنْ ذِي الْقَرْنَيْنِ" عطف خامخا د تیرے قیصے سره دے. د دے نه څنګه دا ارشاد ملاویږی چه د موسیٰ او د خضر قیصه هم د خلقو د تپوس په جواب کښے اورولے شوی ده او اخیر

إِنَّا مَكَّنَّا لَهُ فِي الْأَرْضِ وَآتَيْنَاهُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ سَبَبًا ﴿۸۴﴾

موږ هغه ته په زمکه کښې اقتدار ورکړے وُو او هغه له موږ هر قسم اسباب او ذرائع ورکړي وُو۔

زموږ دغه قیاس تائید کوی چه دَ دے سورة دا دریه واړه قیصے دَ مکے کافرانو په اصل کښې دَ اهل کتابو په مشوره سره دَ امتحان په غرض تپوس کړے وے۔

۶۲ ۵ دا مسئله دَ پخوا زمانے راسے دَ اوسه پورے مختلف فیه ده چه دا "ذوالقرنین" چه دلته ئے ذکر کیږی، چه دا څوک وُو۔ په پخوانئ زمانه کښې دَ مفسرینو میلان سکندر طرفته وُو، لیکن په قرآن کښې چه دَ ده کوم صفتونه او خاصیتونه ذکر کړے شوی دی هغه ډیر په مشکله دَ سکندر سره برابریږی۔ په اوسنئ زمانه کښې دَ تاریخی معلوماتو په وجه دَ مفسرینو زیات میلان دَ ایران پادشاه خورس (خسرو یا سائرس) طرفته دے، او دا نسبتهً قیاس ته نزدے دے، خو بهرحال تر اوسه پورے په یقین سره څوک دده مصداق نشی کرځولے کیدے۔

قرآن مجید چه دَ ذوالقرنین ذکر په کومه طریقه کوی دَ هغے نه څلور خبرے موږ ته په وضاحت سره معلومیږی:

(۱) دَ هغه لقب ذوالقرنین (چه لغوی معنی ئے "دَ دوه ښکرو والا" ده) یکاندی چه کم از کم یهودیانو به ضرور پیژندو، ځکه چه دَ هغوی په اشاره دَ مکے کافرانو دَ ده په متعلق دَ نبی صلی الله علیه وسلم نه تپوس کړے وُو۔ نو په دے وجه موږ په دغه اسرائیلی کتابونو ته رجوع کوُو کیداے شی چه موږ ته معلومه کړو چه هغوی "دَ دوه ښکرو والا" چا ته وئیلو۔

(۲) یکاردی چه هغه ضرور یو لوئ بادشاه او فاتح وی چه دَ هغه فتوحات دَ مشرق نه دَ مغرب پورے رسیدلی وی، او دریم طرفته شمال یا جنوب ته هم خواره شوی وی۔ دا سے کسان دَ قرآن دَ نازلیدو نه مخکښے یو څو تیر شوی دی او موږ به خامخا دَ هغوی نه په یو کښے باقی نښے خاصیتونه ګورو۔

(۳) یکاردی چه هغه ضرور یو داسے بادشاه وی چه هغه په خپله بادشاهئ کښے دَ یاجوج او دَ ماجوج دَ حملو نه دَ بچ کولو دَ پاره دَ غر په یوه دره کښے یو مضبوط دیوال جوړ کړے وی۔ دَ دے نښے دَ تحقیق کولو دَ پاره موږ به دا هم معلومه وُو چه دَ یاجوج او دَ ماجوج نه مراد کوم قومونه دی، او بیا به دا هم ګورو چه دَ هغوی دَ علاقے سره جوخت کوم داسے یو دیوال چرته په دُنیا کښے جوړ کړے شوے دے او هغه چا جوړ کړے دے۔

(۴) یکاردی چه په هغه کښے دَ دے پاسنو خاصیتونو سره دا خاصیت هم وی چه هغه یو خدا پرسته او انصاف والا بادشاه وی، ځکه چه په قرآن کښے دَ نورو ټولو نه زیات دَ هغه دا خاصیت ذکر کړے شوے دے۔

په دے کښې اولنئ علامت بنه په آسانئ سره دَ خورس سره لګی، ځکه چه دَ بائیبل په دانی ایل صحیفه کښے چه دَ دانیال نبی کوم خوب بیان کړے شوے دے په هغے کښے هغه دَ یونانیانو دَ ترقی نه مخکښے دَ میدیا او دَ فارس یو متحد سلطنت دَ یو ګډ په شکل کښے وینی چه دَ هغه دوه ښکرے وے۔ په

فَاَتْبَعَ سَبَبًا ﴿۸۵﴾ حَتّٰۤی اِذَا بَلَغَ مَغْرِبَ الشَّمْسِ وَجَدَهَا

هغه (اول مغرب طرفته د یو مهم) تیاره وکړه، آن تر دې پورې چه کله هغه تر د لمر د پرېوتو حده اورسېده نو

یهودیانو کښې د ده "د ورځو څکرو والا" تحت شهرت وو ځکه چه ده د بابل سلطنت دړه وړه کړو، او بنی اسرائیل ئې د قید نه آزاد کړل. (تفهیم القرآن سورة بنی اسرائیل، حاشیه-۸).

دویم علامت د دیره حدٔ پورې د هغه سره لګی، خو پوره پوره نهٔ لګی. د هغه فتوحات په شکه چه مغرب کښې د ایشیائے کوچک او د شام د ساحل علاقو پورې، او په مشرق کښې د باختر (بلخ) پورې وُو، لیکن په شمال (یعنی قطب) کښې یا په جنوب (یعنی سویل) کښې د هغه د غه لوئی مهم پته لا تراوسه پورې په تاریخ کښې نهٔ ده ملاوُ شوی، حالانکه قرآن بښه په صفائیٔ سره د یو دریم مهم ذکرهم کوی. بیا هم قیاس کیدٔ شی چه دا مهم (یعنی سفر) شوے وی، ځکه چه په تاریخ کښې د خورس بادشاهی په شمال کښې د کاکیشیا (قفقاز) پورې وه.

دریم علامت په باره کښې تقریبًا دا خبره تحقیق ته رسیدلې ده چه د یاجوج او د ماجوج نه مراد روس او د قطبی چین هغه قبایل دی چه په تاتاری، منګولی، هُن او سیتهین وغیره نومونو باندې مشهور دی او د پخوا زمانے نه په ملک او ملکونو باندې حملے کوی. دا ځکه دا هم معلومه ده چه د هغوی د حملونه د بچ کیدو د پاره د قفقاز په سویلی علاقه کښې د دربند او د داریال مضبوط دیوالونه جوړ شوی وه، لیکن دا تراوسه پورې نهٔ ده ثابته شوی چه دا مضبوط دیوالونه هم دغه خورس کړی وه او که نهٔ؟

آخری علامت د پخوانی زمانے په مشهورو فاتحانو کښې صرف په خورس باندې چسپان کیږی. ځکه چه د هغه دشمنان هم د هغه د عدل تعریف کوی او د بائیبل کتاب عزرا په دے خبره باندې ګواه دے چه هغه ضرور یو خداپرسته او خدا ته منونکے بادشاه وُو، هغه د خپلې خداپرستۍ په وجه بنی اسرائیل د بابل د قید نه آزاد کړل او د الله وحده لا شریك د عبادت د پاره ئے په بیت المقدس کښې د هیکل سلیمانی د دوباره جوړولو حکم اُوکړو.

په دے وجه مونږ خو دا ضرور منو چه د قرآن د نازلیدو نه مخکښې د دُنیا څومره مشهور فاتحین تیر شوی دی په هغوی ټولو کښې صرف په خورس کښې د "ذوالقرنین" زیات علامات موندلے کیږی. لیکن د هغه په حقله دا وینا کول چه هغه هم خاص ذوالقرنین دے، د دے د پاره لا د نورو شهادتونو ضرورت دے. بیا هم قرآن چه کوم علامات ښودلی دی هغه په بل یو فاتح کښې هم دومره پوره نهٔ دی لکه څنګه چه په خورس کښې دی.

د تاریخی بیان د پاره صرف دومره ذکر کافی دے چه خورس یو ایرانی بادشاه وُو چه د هغه ترقی سنه ۵۴۹ ق م ته په نزدے زمانه کښې شروع شوه. هغه په یو څو کاله کښې دننه د میډیا (الجبال) او لیډیا (ایشیائے کوچک) حکومتونه تابع کړل. او په سنه ۵۳۹ ق م کښې ئے بابل هم فتح کړو، چه د هغه نه روستو بیا یو طاقت هم د هغه مخے له نشو راتللے. د سند ها او د صُغد (موجوده ترکستان) نه واخله د مصر او د لیبیا پورې او بل

تَغْرُبُ فِىْ عَيْنٍ حَمِئَةٍ وَّ وَجَدَ عِنْدَهَا قَوْمًا ۬ؕ قُلْنَا يٰذَا الْقَرْنَيْنِ
اِمَّاۤ اَنْ تُعَذِّبَ وَاِمَّاۤ اَنْ تَتَّخِذَ فِيْهِمْ حُسْنًا ﴿۸۶﴾ قَالَ اَمَّا مَنْ
ظَلَمَ فَسَوْفَ نُعَذِّبُهٗ ثُمَّ يُرَدُّ اِلٰى رَبِّهٖ فَيُعَذِّبُهٗ عَذَابًا نُّكْرًا ﴿۸۷﴾
وَاَمَّا مَنْ اٰمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهٗ جَزَآءَ ۨالْحُسْنٰى ۚ وَسَنَقُوْلُ لَهٗ
مِنْ اَمْرِنَا يُسْرًا ﴿۸۸﴾ ثُمَّ اَتْبَعَ سَبَبًا ﴿۸۹﴾ حَتّٰۤى اِذَا بَلَغَ مَطْلِعَ
الشَّمْسِ وَجَدَهَا تَطْلُعُ عَلٰى قَوْمٍ لَّمْ نَجْعَلْ لَّهُمْ مِّنْ دُوْنِهَا

ولیدُ چه نمر په تورو اوبُو کښې ډوبيږي[٦٣] او هلته د هغه سړي توم مِلاؤ شو. مونږه ورته اُووئيل "اے ذوالقرنينه" تاته دا طاقت هم حاصل دے چه ته دوئ له تکليف ورکړے او دا هم چه ته د دوئ سره نيکه طريقه اختيار کړې[٦٥]" هغه اُووئيل "څوک چه په هغوئ کښې ظلم کوي مونږ به هغوئ له سزا ورکوؤ بيا به هغوي خپل رب طرفته واپس کړے شي او هغه به ورله نور زيات سخت عذاب ورکړي. او څوک چه په هغوي کښې ايمان راوړي او نيک عمل کوي د هغه د پاره ښه جزا ده او مونږ به هغه ته نرم حکمونه کوؤ" بيا هغه (ديو دويم مهم (سفر) تياره وُکړو ان ترمه پورے چه د نمر د ختو حد ته اُورسيدو. هلته هغه وليدل چه نمر په يو داسے قوم باندِ راخيژي چه د هغوي د پاره د نمر نه د بچ کيدو څه ذريعه مونږ نه ده

طرفته د تهريس او د مقدونيه پورے علاقے هغه فتح کړے او قطب ته د هغه بادشاهي د قفقاز (کاکيشيا) او د خوارزم پورے وه. د هغه وخت تپوله مُهذبه دُنيا عملاً د هغه د حکم لاندِ وه.

٦٣ د نمر د ډوبيدو نه مراد، لکه څنګه چه ابن کثير ليکلي دي، "اقصٰى ما يسلك فيه من الارض من ناحية المغرب" دے، د نمر د ډوبيدو ځائے ته مُراد نه دے. مطلب دا دے چه هغه مغرب طرفته ملکونه فتح کول او روان وُو ان ترمے پورے چه د خشکئ آخري سر ته اُورسيدو چه د هغے نه وړاندِ سمندر وُو.

٦٤ يعني هلته د نمر د ډوبيدو په وخت کښې داسے معلوميدو چه نمر د سمندر په تورتکے اُوبو کښې ډوبيږي که واقعي د ذوالقرنين نه مراد هم د غه خورس وي نو دا به د ايشيائے کوچک مغربي غاړه وي چه هلته د بحرِ ايجين نه واړه واړه خليجونه جوړ شوي دي. د دے قياس تائيد دا خبره هم کوي چه قرآن دلته د بحر په ځائے لفظ "عين" استعمالوي چه سره له د سمندر په ځائے د ډنډ يا د خليج د پاره زيات صحيح استعمالولے شي.

٦٥ ضروري نه ده چه الله تعالیٰ دا خبره ذوالقرنين ته نيغ په نيغه د وحي يا د الهام په ذريعه کړي وي، چه د هغے نه د ذوالقرنين نبي کيدل يا محدث کيدل لازمي شي. بلکه دا خبره د زبان حال په ذريعه هم کيدے شي، او دا قياس ته ډيره نزدے ده. ذوالقرنين په دغه وخت کښې فتح کړي وه او

سِتْرًا ﴿٩٠﴾ كَذٰلِكَ ۚ وَقَدْ اَحَطْنَا بِمَا لَدَيْهِ خُبْرًا ﴿٩١﴾ ثُمَّ اَتْبَعَ سَبَبًا ﴿٩٢﴾
حَتّٰٓى اِذَا بَلَغَ بَيْنَ السَّدَّيْنِ وَجَدَ مِنْ دُوْنِهِمَا قَوْمًا ۙ لَّا يَكَادُوْنَ
يَفْقَهُوْنَ قَوْلًا ﴿٩٣﴾ قَالُوْا يٰذَا الْقَرْنَيْنِ اِنَّ يَاْجُوْجَ وَمَاْجُوْجَ مُفْسِدُوْنَ
فِي الْاَرْضِ فَهَلْ نَجْعَلُ لَكَ خَرْجًا عَلٰٓى اَنْ تَجْعَلَ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُمْ سَدًّا ﴿٩٤﴾

جوړه کړې.[٦٦] داحال وو دَ هغوئ، او دَ ذوالقرنین سره چه څه وو هغه مونږ ته معلوم وو. بیا هغه (دَ یوبل مهم (سفر)) تیاره وکړه، تردے پورے چه کله دَ دوو غرونو مینځ ته اُورسید[٦٧] و نو هلته ورته یو قوم ملاؤ شو چه دیره مشکله به یې خبره پوهیدل.[٦٨] هغو خلقو ووئیل "اے ذوالقرنین یاجوج او ماجوج[٦٩] په دے زمکه کښے فساد خوره وی. نو آیا مونږه تاله څه ټیکس دَ دے کار دَ پاره درکړو چه ته زمونږه او دَ هغوئ په مینځ کښے یو بند جوړ کړے؟

په دغه علاقه بانیسه قبضه کړې وه. دَ هغے علاقے خلق دَ هغه په قبضه کښے وو. الله تعالیٰ په هغه وخت کښے دَ هغه زړه ته دا خبره وراندِ کړله چه دا ستا دَ امتحان وخت دے. دا قوم تا ته بے وسه دے. که ته پرِ ظلم کول غواړې نو هم پرِ کولے شے او که دَ شرافت سلوک ورسره کول غواړے نو هم ستا اختیار دے.

[٦٧] یعنی هغه مُلکونه فتح کول او مشرق طرفته دے علاقے ته اُورسید چه دَ هغه حکمرانۍ سرحد بو خلقو سرحد ختم شوے وو او وراندِ دَ داسے وحشي او ځنګلي قومونو علاقه وه چه کوره سبوره ول خوخت خبره ده، هغوی په خیر جوړو نو هم نه پوهیدل.

[٦٨] چونکه وراندِ دا خبره راروانه ده چه دَ دے دواړو غرونو نه بله غاړه ته دَ یاجوج او دَ ماجوج علاقه وه، نو په دے وجه دَ دے غرونو نه مراد خامخا دَ کاکیشیا دَ غرونو هغه سلسله کیدے شی چه دَ بحر خزر (کیسپین) او دَ بحر اسود په مینځ کښے ده.

[٦٨] یعنی دَ هغوئ ژبه دَ ذوالقرنین او دَ هغه دَ ملګرو دَ پاره تقریباً نا آشنا وه. چونکه سخت وحشیان وو نو په دے وجه نه څوک دَ هغوی دَ ژبے نه واقف وو او نه هغوی دَ نورچا دَ ژبو نه واقف وو.

[٦٩] دَ یاجوج او دَ ماجوج نه مُراد، لکه څنګه چه بره په حاشیه نمبر ۶۲ کښے هغے ته اشاره شوی ده، دَ ایشیا دَ قطبي مشرقي علاقو هغه قومونه دی چه دَ پخوانۍ زمانے راسے په مالدار ملکونو باندِ حملے کوي او چه دَ هغوئ دَ لوټ مار سیلاب په ایشیا او په یورپ باندِ وخت په وخت وریږي. دَ بائیبل په کتاب پیدائش (باب ۱۰) کښے دوئ دَ حضرت نوح دَ ځوی یافث په نسل کښے شمار کړے شوی دی، او مسلمانان مؤرخین هم دغسے بیان کوي. دَ حزقی ایل په صحیفه (باب ۳۸، ۳۹) کښے بیان کړے شوی دی چه دَ دوئ علاقه روس او توبل (موجوده توبالسک) او مسک (موجوده ماسکو) ده. یوسیفوس نومے اسرائیلي تاریخ دان وائي چه دَ دے نه مراد دَ سیتهین قوم دے، چه علاقه ئې دَ بحر اسود په قطب

قَالَ مَا مَكَّنِّي فِيهِ رَبِّي خَيْرٌ فَأَعِينُونِي بِقُوَّةٍ أَجْعَلْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ
رَدْمًا ﴿٩٥﴾ آتُونِي زُبَرَ الْحَدِيدِ ۖ حَتَّىٰ إِذَا سَاوَىٰ بَيْنَ الصَّدَفَيْنِ قَالَ
انفُخُوا ۖ حَتَّىٰ إِذَا جَعَلَهُ نَارًا قَالَ آتُونِي أُفْرِغْ عَلَيْهِ قِطْرًا ﴿٩٦﴾ فَمَا
اسْطَاعُوا أَن يَظْهَرُوهُ وَمَا اسْتَطَاعُوا لَهُ نَقْبًا ﴿٩٧﴾ قَالَ هَٰذَا رَحْمَةٌ
مِّن رَّبِّي ۖ فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ رَبِّي جَعَلَهُ دَكَّاءَ ۖ وَكَانَ وَعْدُ رَبِّي حَقًّا ﴿٩٨﴾

هغه اُووے "څه چه زما رب ماله راکړي دي هغه ډیر دي، تاسو بس په محنت کولو سره زما مدد وکړئ زه ستاسو او دَ هغوی په مینځ کښے بند جوړ وُدم [۶۹] ماله دَ وسپنے ټکړے راوړئ" [۷۰] آخر دا چه کله دَ دواړو غرونو مینځنے ځائے هغه په دَ کولو برابر کړو نو خلقوته ئے اُووے چه اُوس اُور بل کړئ. آن تردے پورے چه کله (دا دَ وسپنے دیوال) بالکل دَ اُور پشان سور شو نو هغه اُووئیل "راوړئ اُوس زه په دے باندے ویلے کړے شوی تانبا اچوم" (دا بند داسے وُو چه) یاجوج ماجوج په هغے باندے ورختلے هم نشو او په هغے کښے سوری کول خو ورته نور هم گران وُو. ذوالقرنین اُووئیل "دا زما دَ رب رحمت دے. خو چه کله زما دَ رب دَ وعدے وخت راشی نو هغه به ئے دَ خاورو سره هوار کړي، [۷۱] او زما دَ رب وعده حقه ده." [۷۲]

او په مشرقی کښے وه. جیروم وائی چه ماجوج دَ کاکیشیا په قطب کښے دَ بحرِ خزر خوا ته آباد وُو.

[۶۹] یعنی دَ بادشاه په حیثیت سره زما دا فرض دي چه خپل رعیت دَ دا کوانو دَ حملے نه بچ کړم. دَ دے کار دَ پاره په تاسو باندے بوجُد اَیښکس لګول ماله جائز نه دی. دَ ملک کومه خزانه چه الله تعالیٰ ماته حواله کړي ده هغه دَ دے خدمت دَ پاره کافی ده. البته دَ لاسو پښو په محنت سره به تاسو زما مدد کوئ.

[۷۱] یعنی اګرچه ما خو دَ خپل وَس مطابق ډیر مضبوط دیوال جوړ کړے دے، خو دا همیشه نه دے. تر هغو پورے چه دَ الله مرضی وی تر هغے پورے به وی، او کله چه هغه وخت راشی کوم چه الله دَ دے دَ تباهئ دَ پاره مقرر کړے دے نو بیا دا دَ ټوکړے ټوکړے کیدو نه هیڅوک نه شی بچ کولے. "دَ وعدے وخت" دَ دے دوه معنی کیدے شی. دَ دے نه مُراد دے دیوال دَ تباهئ وخت هم دے او هغه وخت ترے هم مراد دے کوم چه الله تعالیٰ دَ هر څیز دَ فنا کیدو دَ پاره مقرر کړے دے، یعنی قیامت. (دَ دے دیوال په حقله دَ تفصیلی معلوماتو دَ پاره وګوره ضمیمه نمبر ۲).

[۷۲] دلته دَ ذوالقرنین قیصه ختمیږی. دا قیصه اګرچه دَ مکے دَ کافرانو دَ آزمیښتی تپوسونو په جواب کښے اورولے شوی ده، خو دَ اصحابِ کهف دَ قیصے پشان او دَ موسیٰ او دَ خضر دَ قیصے پشان دا قیصه هم قرآن دَ خپلے قاعدے مطابق دَ خپل غرض دَ پاره ښه پوره استعمال کړی ده. په دے کښے وئیلے شوی دی چه ذوالقرنین، چه دَ هغه دَ لوئ شان حال تا سو دَ اهلِ کتابونه اوریدلے دے،

وَتَرَكْنَا بَعْضَهُمْ يَوْمَئِذٍ يَمُوجُ فِي بَعْضٍ وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَجَمَعْنَاهُمْ جَمْعًا ﴿٩٩﴾
وَعَرَضْنَا جَهَنَّمَ يَوْمَئِذٍ لِّلْكَافِرِينَ عَرْضًا ﴿١٠٠﴾ الَّذِينَ كَانَتْ أَعْيُنُهُمْ فِي غِطَاءٍ
عَن ذِكْرِي وَكَانُوا لَا يَسْتَطِيعُونَ سَمْعًا ﴿١٠١﴾ أَفَحَسِبَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَن
يَتَّخِذُوا عِبَادِي مِن دُونِي أَوْلِيَاءَ ۚ إِنَّا أَعْتَدْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ نُزُلًا ﴿١٠٢﴾

(او په هغه ورځ به مونږه خلق پرېږدو چه (دَ سمندرَ دَ چپو پشان) په یو بل کښې ورننوځي او صُور به پُوک وهلے شي او مونږ به ټول انسانان یو ځائے را جمع کړو- او هم دغه ورځ به وي چه مونږ به جهنم دَ کافرانو مخے ته راولو، دَ هغې کافرانو مخے ته چه زما دَ نصيحت نه رانده جوړ شوي وُو او دَ څه اورېدو دَ پاره هسې وتيار نه وُو. ع
نو آیا دا خلق چه کومو چه کفر اختیار کړے دے، دوئ دا خیال لري چه ما پرېږدي او زما بندګان خپل کارساز جوړ کړي؟ مونږ دَ داسې کافرانو دَ میلمستیا دَ پاره جهنم تیار ساتلے دے-

دا یو څو دَ ملکونو فتح کوونکے انسان نه وُو، بلکه دَ توحيد او دَ آخرت قایل وُو، دَ عدل او دَ انصاف او سخاوت په اصولو باندې عمل کوونکے وُو، او ستاسو پشان نه وُو چه لږه شان سرداري در ته ملاو شي نو بیا مو دا خیال وي چه "هم چو من دیگرے نیست" چه زمونږ پشان بل څوک نشته.
۷۳ یعني دَ قیامت په ورځ - ذوالقرنین چه کومه اشاره دَ قیامت دَ ځتے وعدے طرف ته کړې وه دَ هغې په مناسبت سره دا یو څو فقرے دَ هغه په قول زیاتے فرمایلے کیږي.
۷۴ دا دَ ټول سورة دَ کلام خاتمه ده، په دے وجه دَ دے مناسبت دَ ذوالقرنین په قیصه کښې کتل نه دي پکار بلکه دَ سورة په ټول مضمون کښې کتل پکار دي. دَ سورة مجموعي مضمون دا دے چه نبي صلی الله علیه وسلم خپل قوم ته دا دعوت ورکولو چه شرک پرېږدئ او توحید اختیار کړه او دُنیا پرستي پرېږدي او په آخرت یقین وُ لري- خو دَ قوم لویو لویو سردارانو دَ خپل دولت او دَ خپل شان و شوکت په نشه کښې نه یوازے دَ نبي دعوت رد کولو، بلکه کومو خلقو چه دعوت قبول کړے وُو په هغوي باندې یے ظلمونه هم کول- په دے باندې هغه ټول تقریر اوشو، کوم چه دَ سورة دَ شروع نه دَ دے ځائے پورے را وَرسیدو، او کومے قیصے چه اصحاب الکهف دَ آزمینت په غرض دَ نبي نه تپوسلے وے هغه درے واړه قیصے هم په دے تقریر کښې ټیک په موقع باندې دَ څمو پشان په یو بل پسے وُ نکولے شوے- اُوس دَ تقریر په ختمید وکښې بیا خبره هغه مدعا ته راګرزولے کیږي کوم چه دَ تقریر په شروع کښې پیش کړے شوے وُو او په کوم باندې چه دَ څلورمے رکوع نه دَ اتمے رکوع پورے مسلسل بحث شوے دے.

قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمَالًا ﴿۱۰۳﴾ الَّذِينَ ضَلَّ سَعْيُهُمْ فِي الْحَيٰوةِ

الدُّنْيَا وَهُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا ﴿۱۰۴﴾ أُولٰئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيٰتِ

رَبِّهِمْ وَلِقَائِهِ فَحَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فَلَا نُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَزْنًا ﴿۱۰۵﴾

اے محمدؐ، دوی ته اُووایه، آیا مونږ ه تاسو ته اُوښایو چه په خپلو عملونو کښے د ټولو نه زیات ناکام او نامراده خلق څوک دی؟ هغه خلق دی چه د دُنیا په ژوند کښے د هغوی ټول کوشش د نیغ لارے نه بے لارے شوے وی او د هغوی دا خیال وی چه هغوی هر څه ټیک کوی. دا هغه خلق دی چه هغوی د خپل رب د آیتونو منلو نه انکار اُوکړو او د هغه سره د پیښیدو یقین ئے اُونه کړو. په دے وجه د هغوی ټول عملونه ضایع شول، د قیامت په ورځ به مونږ ه هغوی له هیڅ وزن نه ورکوو.

۸۵ یعنی آیا دے هر څه اوریدو نه روستو هم د هغوی دا خیال دے او هغوی دا گمان کوی چه دا طریقه به د هغوی د پاره فائده منده وی؟

۸۶ د دے آیت دوه مطلبونه کیدے شی. یو هغه چه کوم مونږ ه په ترجمه کښے بیان کړے دے. او دویم دا چه " د هغوی ټول کوشش ونه د دُنیا په ژوند کښے ورک پاتے شو" یعنی هغوی چه هر څه کړی دی د خدائے نه بے پروا او د آخرت نه بے فکره صرف د دُنیا د پاره ئے کړی دی. د دُنیا ژوند ئے اصلی ژوند گنړلے دے. د دُنیا کامیابیانے او خوشحالیانے ئے خپل مقصد جوړ کړے دے. د خدائے د هستئ که قایل وو هم نو د دے خبرے فکرئے هیچرے نه دے کړے چه د خدائے څرمنا څه ده او مونږ ه به یو ورځ د هغه سره د عملونو حساب هم کوی. خپل ځان ئے یو آزاد او بے غیرذمه وار هغه هوښیار ملنگ گنړلے دے چه د هغه د پاره بل هیڅ کار نشته سیوا د دے نه چه د دُنیا د دے شین چمن نه فائده واخلی.

۸۷ یعنی دے قسم خلقو چه په دُنیا کښے هر څو مره لوئے لوئے کارنامے کړی وی، هغه به ټولے د دُنیا د ختمیدو سره ختمے شی. دا خپلے مانړئ او محلونه، دا خپلے یونیورسټئ او کتب خانے، دا خپلے کارخانے او ملونه، دا خپل سړکونه او گاړی، دا خپل ایجادونه او دا خپل جوړ کړی څیزونه، دا خپل علوم او مهارت، او د خپل هُنر دا لوړ لوړ مکانونه، او نور ټول هغه څیزونه چه په هغوی باندے دوئ فخر کوی په دے کښے به یو څیز هم د ځان سره خدائے له وړے نه شی چه د خدائے په میزان کښے ئے کیږدی. هلته چه کوم څیز باقی پاتے کیدونکے دے هغه صرف د عمل مقصد وته او د عمل نتیجه دی. اُوس که د چا ټول مقصد وته په دُنیا پورے محدود وو او نتیجے ئے هم هغه په دُنیا کښے غوښتلے وے او په دُنیا کښے هغه د خپل عمل نتیجے لیدلی هم دی نو د هغه هر څه د دے فانی دنیا سره فنا شو. په آخرت کښے چه کوم څیز په پیش کولو سره سړے وزن موندلے شی هغه خو بکاردی چه ضرور دے چه کارنامه وی چه هغه سړی د خدائے د رضا د پاره کړی وی، د هغه د حکمونو په پابندئ کښے ئے

ذٰلِكَ جَزَآؤُهُمْ جَهَنَّمُ بِمَا كَفَرُوْا وَاتَّخَذُوْٓا اٰيٰتِيْ وَرُسُلِيْ هُزُوًا ﴿١٠٦﴾ اِنَّ
الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَعَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ كَانَتْ لَهُمْ جَنّٰتُ الْفِرْدَوْسِ نُزُلًا ﴿١٠٧﴾
خٰلِدِيْنَ فِيْهَا لَا يَبْغُوْنَ عَنْهَا حِوَلًا ﴿١٠٨﴾ قُلْ لَّوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لِّكَلِمٰتِ
رَبِّيْ لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ اَنْ تَنْفَدَ كَلِمٰتُ رَبِّيْ وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهٖ مَدَدًا ﴿١٠٩﴾
قُلْ اِنَّمَآ اَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُوْحٰٓى اِلَيَّ اَنَّمَآ اِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَّاحِدٌ ۚ فَمَنْ كَانَ يَرْجُوْا
لِقَآءَ رَبِّهٖ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَّلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهٖٓ اَحَدًا ﴿١١٠﴾

د هغوی بدله جهنم دی د هغې کفر په بدل کښې کوم چه هغوی اوکړو او د هغې تو تو په سزا کښې کوم چه هغوی زما د آیتونو او زما د رسولانو سره کولې. البته کوم خلقو چه ایمان راوړو او نیک عمل ئې اوکړو، د هغوی د میلمستیا د پاره به د فردوس[٧٨] باغونه وی، چه هغوی به په کښې همیشه اوسیږی او هیڅکله به د هغوی زړونه د هغه ځائې نه بل ځائې ته د تلو اونه غواړی[٧٩]

اے محمدؐ، اووایه که زما د رب د خبرو[٨٠] د لیکلو د پاره د سمندر نه سیاهی جوړه شی نو هغه به ختمه شی او زما د رب خبرے به ختمې نه شی، بلکه که د هغې هومره سیاهی موږ نوره راوړو نو هغه به هم پوره نه شی.

اے محمدؐ، اووایه چه زه خو یو انسان یم ستاسو په شان، ما ته وحی کیږی چه ستاسو خدائے خو بس هم یو خدائے دے، پس څوک چه د خپل رب د ملاقات اُمید لری هغه له پکار دی چه نیک عمل اُوکړی او په بندګئ کښې د خپل رب سره بل څوک شریک نه کړی. ع

کړي وي او په دے غرض ئې کړي وي چه فائده به ورته په آخرت کښې ملاؤ شی. که دا ئې یوه کارنامه د سرې په حساب کښې نه وی نو بیشکه چه د هغه هغه ټول کوششونه عبث لاړل کوم چه هغه په دُنیا کښې کړي وُو.

٧٨ـه د تشریح د پاره وګوره تفهیم القرآن جلد دریم، سورة المؤمنون، حاشیه ١٠

٧٩ـه یعنی د هغې حالت نه به بل ښه حالت نه وی چه د هغې د بدلولو د پاره د هغوی په زړونو کښې څه خواهش راپیدا شی.

٨٠ـه د "خبرو" نه مُراد د هغه کارونه، کمالات او د هغه د قدرت او د حکمت کارنامے دی. د تشریح د پاره وګوره تفهیم القرآن جلد څلورم، سورة لقمان، حاشیه ٤٨.

تفہیم القرآن

مریم

مَرْیَمْ

نوم دَ دے سورت نوم دَ آیت وَاذْکُرْ فِی الْکِتٰبِ مَرْیَمَ نه اخستلے شوے دے۔ مطلب دا دے چه هغه سورت چه په هغے کښے دَ حضرت مریم ذکر را غلے دے۔

دَ نازلیدو زمانه دا دَ حبشے دَ هجرت نه مخکښے نازل شوے دے۔ دَ معتبرو روایتونو نه معلومیږی چه کله دَ اسلام مهاجرین دَ نجاشی دربار ته اوغوښتلے شونو په هغه وخت کښے حضرت جعفرؓ په ډک دربار کښے دا سورت تلاوت کړے وُو۔

تاریخی حالات په کومو دورکښے چه دا سورت نازل شو دَ هغے دَور حالاتو ته موږ دَ سورت کهف په دیباچه کښے څه لږه شان اشاره کړی ده۔ لیکن هغه لږه اشاره په دے سورت باندے دَ پوهیدلو دَ پاره او دَ دے دَور په نورو سورتونو باندے دَ پوهیدلو دَ پاره کافی نه ده، نو په دے وجه موږه دَ هغے وخت حالات لږ شان زیات په تفصیل سره بیانوُو۔

دَ قریشو سردارانو چه کله په توقوخندا ګانوسره، په ویرولو او په طمع لالچ ورکولو سره او دَ دروغو په الزامونو لګولو سره اسلامی تحریک ماتَ نه کړے شونو ظلم زیاتے، وَهل ټکول او معاشی دباؤ استعمالول ئے شروع کړل۔ دَ هرے قبیلے خلقو به دا کوشش کوؤ چه دَ خپلے خپلے قبیلے نوی نوی مسلمانان تنګ کړی، قید ئے کړی او لوږے تندے پریتیے کړی او ان تر دے پورے چه سختے سختے بدنی سزاګانے ورکړی او هغوی په اسلام پریښودلو باندے مجبور کړی. په دے سلسله کښے خاص طور غریبان خلق او هغه غلامان چه دَ قریشو ماتحت وُو ډیر وُ زیپلے شوے، مثلاً بلال، عامر بن فُهیره، اُم عُبیس، زِنّیره، عَمّار بن یاسر او دَ دوئ مور پلار وغیرهم۔ دا خلق به په وَهلو وَهلو بے هوشه کړے کیدل، ورځی تږی به قید کړے کیدل، په وَرتَوْ ګی نمرکښے به دَ مکے په ګرمو شګو باندے سملولے کیدل او په سینه باندے به ئے درانه کانړی په کینښولو کیښودلے کیدل۔ کوم خلق چه به کسب ګروُو په هغوی باندے به ئے کارکولو او په مزدورئ ورکولو کښے به ئے ډیر خفه کول. په صحیحینو کښے دَ حضرت خَبّاب بن اَرت دا روایت دے چه:

"ما په مکه کښے دَ لوهارئ کارکولو په ما باندے عاص بن وائل کار اُوکړو، بیا چه کله زهٔ دَ مزدورئ اخستلو دَ پاره ورغلم نو هغه راته اُووئیل چه ترهغے مزدوری نه درکوم ترڅو چه ته دَ محمدؐ نه انکار اُونه کړے۔"

دغه شان چه کوم خلقو به تجارت کولو دَ هغوی دَ کاروبار دَ بربادولو کوشش به کیدو او څوک چه به عزتمند وُو هغوی به په څه طریقه ذلیله کړے کیدل۔ هم دَ دے زمانے حال حضرت خباب بیانوی او وائی چه یوه ورځے نبی صلی الله علیه وسلم دَ کعبے په سوری کښے ناست وُو، زهٔ دَ هغه په خدمت کښے حاضر شوم او عرض مے اوکړو "اے دَ الله رسولَ، اوس خو دَ ظلم حد

دے، تهٔ تخدائے نهٔ دُعا نهٔ غوارے"؟ دَدے خبرے په اَوریدو سره دَ نبیؐ مخ مبارک سُور شو او وے فرمائیل" ستاسو نه مخکښے چه کوم مؤمنان وُو په هغوی باندې دَدے نه زیات ظلمونه شوی دی۔ دَ هغوی په هډوکو باندې به دَ اُوسپنے گومنزے راخکولے کیدلے۔ دَ هغوی سرونه به آره کیدل، بیا به هم هغوی دَ خپل دین نه نهٔ اوړیدل۔ یقین اُوکړئ چه الله به دا کار پوره کوی اَن تر دے پورے چه یو وخت به راشی چه یو سرے به دَ صَنعَاء نه حضرموت پورے سفر کوی او دَ الله نه بغیر دَ بل چا له به نهٔ یریږی، خو تاسو تلوار کوئ" (بخاری)۔

دا حالات چه کله داسے حد ته اُورسیدل چه نور څه نهٔ شو برداشت کیدلے نو دَ نبوت په میاشت کښے په ۴۵ عام الفیل (۵ سنه نبوی) کښے نبیؐ خپلو صحابو ته اُوفرمائیل چه "لو خرجتم الی ارض الحبشة فان بها ملکا لا یظلم عنده احد وهی ارض صدق حتی یجعل الله لکم فرجا مما انتم فیه" "بهتر به دا وی چه تاسو اُوځئ او حبشے ته لاړشئ۔ هلته یو داسے بادشاه دے چه دَ هغه په بادشاهئ کښے په چا باندې ظلم نهٔ کیږی او هغه دَ نیکئ زمکه ده۔ تر هغه پورے تاسو هلته وسئ چه ترڅو پورے الله تعالی ستاسو دَدے مصیبت ختمولو څه صورت پیدا نکړی".

دَدے حکم په وجه اول یولس سړی او څلور ښځے حبشے ته روان شو. قریش ورپسے دَ سمندر دَ غاړے پورے لاړل، خو خوش قسمتی دا وه چه دَ شُعَیبَه په بندرگاه باندې هغوی ته په وخت کِشتئ ملاؤ نهٔ شوه او دَ نیولو نه بچ شول۔ بیا یو څو میاشتے پس نورو خلقو هجرت اُوکړو ان تر دے پورے چه په حبشو کښے درے اتیا (۸۳) سړی یولس ښځے او اَوه غیر قریشی مسلمانان جمع شول او په مکه کښے دَ نبی صلی الله علیه وسلم سره صرف څلویښت کسان پاتے شو۔

دَدے هجرت په وجه دَ مکے په کور کور کښے شور جوړ شو، ځکه چه دَ قریشو په خاندان کښے یو داسے خاندان نهٔ وو چه دَ هغوی دَ زړهٔ قطره به په دے مهاجرو کښے شامله نهٔ وه. دَ چا بچئ خو ځئ تلے وُو، دَ چا بچئ خوم، دَ چا لور تلی وه او چا رور او دَ چا خور. دَ ابوجهل رور سَلَمه بن هِشام، دَ هغهٔ دَ تره ځوے هِشام بن ابی حُذَیفه او عیاش بن ابی رَبیعه او دَ هغهٔ دَ تره لور حضرت ام سَلَمَه۔ دَ ابو سفیان لور ام حَبیبَه۔ دَ عُتبه ځوے او دَ هند سکه رور ابو حُذیفه۔ دَ سُهیل بن عمرو لور سَهلَه۔ او دغه شان دَ قریشو دَ نورو سردارانو او دَ اسلام دَ مشهورو دُشمنانو دَ زړهٔ قطرے دَ دین دَ خاطره دَ کورونو نه وتلی وُو او وطن ئے پریښودے وُو نو داسے کور نهٔ وو چه هغه په هجرت سره متأثره شوے نهٔ وُو. ځینی خلق دَدے په وجه دَ اسلام سره په دُشمنئ کولو کښے دَ اول نه زیات سخت شو، او دَ ځینو خلقو په زړونو باندې دَدے داسے اثر اُوشو چه آخر هغوی مسلمانان شو. چنانچه دَدے هجرت دَ وجه نه په حضرت عمرؓ باندې اول اثر اُوشو. دَ هغه یوه نزدے خپله رشته دار لیلی بنت حَثمَه بیان کوی چه ما دَ هجرت دَ پاره خپل سامان تړلو، او زما خاوند عامر بن رَبیعه دَ څه کار دَ پاره بهر ته تلے وُو، په دے

کښې عُمر ﷺ اغه ماته ودریدو او زما کار ته ئې کتل. لږ ساعت پس ئې اُووئیل "د عبدالله مور ته څه؟" ما ورته اُووئیل "هو، قسم په خدائے چه تاسو مونږه ډیر تنګ کړلو. د خدائے زمکه فراخه ده، اُوس به مونږه چرته داسې ځائے ته ځو چه هلته راله خدائے امان راکړي" چه دا خبره ئې واورېدله نو د عُمر په مخ باندې د ترس داسې څیزې ښکاره شوې چه ما چرته نه وې لیدلې او بیا دا ئې اُووئیل او وتلو چه "خدائے دې ستاسو سره مل وي."

د هجرت نه روستو د قریشو سره ارمان پوځائے کیناستل او دا فیصله ئې اُوکړه چه عبدالله بن ابي ربیعه (چه د ابوجهل سکه رور ؤ) او عمرو بن عاص له ډیر قیمتي قیمتي تحفې ورکړې شي او حبشې ته دې اُولیږلې شي او دوئ دې په څه طریقه نجاشي په دې خبره راضي کړي چه هغه دا مهاجر خلق مکې ته واپس راواُولیږي. د مومنانو مور حضرت اُم سلمې (چه پخپله په مهاجرو کښې شامله وه) دا واقعه ډیره په تفصیل سره بیان کړې ده. هغه فرمائي چه د قریشو دا دواړه هوښیار ارمان سفیران په مونږ پسې حبشې ته راُورسیدل. هغوئ اول د نجاشي په وزیرانو باندې تحفې تقسیم کړې او تول ئې په دې خبره راضي کړل چه نجاشي بادشاه ته به په اتفاق سره وائي چه مهاجر واپس کړي. بیا نجاشي بادشاه سره ملاؤ شول او هغه ته ئې قیمتي نذرانې ورکړې او ورته ئې اُووئیل چه "زمونږ د ښار یو څو بې وقوفه ځلمي هلکان ستاسو ملک ته راتښتیدلي دي او د قوم شریفو خلقو مونږه تاسو ته رالیږلي یُو چه تاسو دوي مونږ ته واپس کړئ. دا هلکان زمونږ د دین نه وتلي دي او ستاسو په دین کښې هم نه دي داخل شوي بلکه دوي یو نااشنا دین رااېستلې دے." چه د دوي خبرې ختم شوې نو سمدستي د بادشاه د هر طرفه نه ټینګه شروع کړې چه "دا خلق ضرور واپس کول پکار دي، د دوي د قوم خلق دا ښه پیژني چه په دوي کښې څه عیب دے، د دوي ساتل ښه نه دي." نو نجاشي غصه شو او ورته وئیل چه "زه خو دغه دوي نه حواله کوم. کوم خلقو چه نورو ملکونو پرېښودل او زما په ملک باندې ئې اعتماد اُوکړو او دلته د پناه اخستلو دپاره راغلل نو زه د هغوي سره به وفائي نه شم کولے. اول به زه هغوي راغواړم اوتحقیق به کوم چه دا دوي د هغوي په باره کښې څه وائي چه د دې حقیقت څه دے." نو نجاشي بادشاه د رسول الله صلی الله علیه وسلم اصحاب خپل دربار ته راوغوښتل.

د نجاشي په پیغام ټول مهاجر راجمع شول او په خپلو کښې مشوره اُوکړه چه بادشاه ته به وایو. آخر په اتفاق سره دا فیصله اُوکړه چه نبي صلی الله علیه وسلم کوم تعلیم مونږ له راکړے دے مونږ خو به هغه پوره په پوره پیش کوو. خواه که نجاشي مونږه د وطن نه اُوباسي او که نه ئې اُوباسي. چه دربار ته اُورسیدل نو نجاشي بادشاه ترڅونا تپوس اُوکړو چه "دا تاسو څه کړي دي چه خپل د قوم دین مو پرېښودو او زما په دین کښې هم داخل نه شوئ او نه مو د دنیا په نورو دینونو کښې یو دین اختیار کړو؟ آخر دا ستاسو نوے دین څه دے؟" د مهاجرو د طرفه جعفر بن ابي طالب په هغه وخت تقریر اُوکړو، اول ئې د جاهلیت د زمانې د دین او اخلاق خرابي بیان کړه، بیا ئې

دَ نبي صلی الله علیه وسلم ذکر اُوکړو او وې وئیل چه هغهٔ دا تعلیمات پیش کوی، بیا ئے دَ هغه ظلمونو ذکر اُوکړو کوم چه قریشو دَ نبیؐ په ملګرو باندے کول، او خپل تقریر ئے په دے خبره باندے ختم کړو چه دَ نورو ملکونو په ځائے مونږه ستا ملک ته په دے اُمید راغلو چه دلته به په مونږ باندے ظلم نهٔ وی. نجاشی چه دا تقریر واوریدو نو وے وئیل چه هغه کلام خو لږ شان ماته هم واوروه کوم چه تاسو وائیئ چه دَ خدائے دَ طرف نه ستاسو په نبیؐ باندے نازل شوے دے. په جواب کښے ورته حضرت جعفرؓ دَ سورة مریم هغه ابتدائی حصه واوروله کومه چه دَ حضرت یحیٰی او دَ حضرت عیسیٰ علیهما السلام سره تعلق لری. نجاشی بادشاه دغه کلام اوریدو او ژړل ئے او تر دے پورے چه ږیره ئے لمده شوه. هر کله چه حضرت جعفرؓ تلاوت ختم کړو نو نجاشی اُووئیل چه یقیناً دا کلام او کوم چه عیسیٰؑ راوړے وُو دواړه دَ یوے رڼړے نه راوتلی دی، قسم په خدائے زهٔ تاسو دوی ته نهٔ حواله کوم.

بله ورځ عمرو بن العاص نجاشی بادشاه ته اُووے چه "لږ شان خو دا خلق راوُغواړه او دا تپوس ترے اُوکړه چه دَ عیسیٰ بن مریمؑ په باره کښے دَ دوی څه عقیده ده. دا خلق دَ هغهٔ په متعلق یوه غټه خبره کوی". نجاشی بادشاه بیا مهاجرین راوُغوښتل. مهاجرینو ته داول نه دَ عمرو دَ سازش پته لګیدلی وه. هغوئ راجمع شو او بیا ئے مشوره اُوکړه چه که چرے نجاشی دَ حضرت عیسیٰؑ په باره کښے تپوس اُوکړو نو څه جواب به ورکوو؟ وخت ډیر نازک وُو او ټول په دے خبره ډیر پریشانه وو. خو بیا هم دَ رسول الله صلی الله علیه وسلم صحابو دا فیصله اُوکړه چه څه کیږی نو کیږی دې، مونږ به هغه خبره کوو کومه چه الله فرمائیلی ده او دَ الله رسول مونږ ته ښودلی ده. کله چه دوی دربار ته لاړل او نجاشی ترے دَ عمرو بن العاص هغه تپوس اُوکړو نو جعفر بن ابی طالب پاسیدو او فوراً ئے اُووے چه "هو عبدالله ورسوله وروحه وکلمته القاها الی مریم العذراء البتول". "هغه دَ الله بنده او دَ الله رسول دے او دَ الله دَ طرف نه یو روح او یو کلمه ده چه په پیغله مریم کښے ئے واچوله". نجاشی چه دا واوریدل نو دَ زمکے نه ئے یو دکے راُوچت کړو او وے وئیل "په خدائے مې قسم دے، چه څه تا وئیلی دی، عیسیٰؑ دَ هغے نه دَ دے دکی هومره هم زیات نهٔ وُو". دَ دے نه روستو نجاشی دَ قریشو تحفے واپس کړے او وے وئیل چه زهٔ رشوت نهٔ اخلم او مهاجرینو ته ئے اُووئیل چه تاسو بالکل په اطمینان سره اوسئ.

موضوع او مضمون

دَ دے تاریخی حالاتو سره چه کله مونږه دے سورت ته ګورو نو په دے کښے دَ ټولو نه اول دا خبره زمونږ مخے ته راځی چه اګر که مسلمانان مظلومان وُو او دَ ظلم دَ وجے نه ئے خپل وطن پرینښودلو او بل وطن ته تلل، خو په دے حالت کښے هم الله تعالیٰ هغوئ له دَ دین په معامله کښے دَ ذرے هومره دَ سستئ کولو تعلیم ورنه کړو، بلکه دَ تلو په وخت کښے ئے ورله دا سورت دَ توښے په طور ورکړو چه دَ عیسایانو په ملک کښے دَ عیسیٰ علیه السلام صحیح حیثیت

پیش کړي او دَ دې خبرې نه صفا صفا انکار اُوکړي چې هغه دَ الله څوئ دے۔

په اولنو دَوو رکوعګانو کښې دَ حضرت یحییٰ او دَ حضرت عیسیٰ قیصه شوې ده، بیا دریمه په دریمه رکوع کښې دَ هغې وخت دَ حالاتو په مناسبت سره دَ حضرت ابراهیمؑ قیصه اوروله شوې ده ځکه چې په دغسې حالاتو کښې هغه هم دَ خپل پلار او دَ خپل خاندان او دَ خپل وطن دَ خلقو دَ ظلم نه تنګ شوے وُو او دَ وطن نه بهرته تلے وُو۔ دَ دې قیصے نه یو طرفته دَ مکے کافرانو ته دا سبق ورکړې شوے دے چې نن کومو مسلمانانو هجرت کړے دے دَ دوی حیثیت دَ ابراهیمؑ پشان دَے او ستاسو حیثیت دَ هغه ظالمانو پشان دے چې ستاسو پلار او پیشوا حضرت ابراهیم علیه السلام ئې کور نه ایستلے وُو۔ بل طرفته مهاجرینو ته دا زیرے ورکړې شوے دے چې لکه څنګه ابراهیم علیه السلام دَ وطن نه په وتلو سره تباه نه شو بلکه نور هم زیات عزتمند شو هم دغسې به انجام ستاسو وی۔

دَ دې نه روستو په څلورمه رکوع کښې دَ نورو پیغمبرانو ذکر شوے دے، دَ هغې مقصد دا دے چې تول پیغمبرانو هم هغه دین راوړے وُو کوم چې محمد صلی الله علیه وسلم راوړے دے، خو دَ پیغمبرانو دَ تلو نه روستو دَ هغوی اُمتونه خراب شول، او نن چې په دے مختلفو اُمتونو کښې کومے ګمراهیانے نیکارې دا دَ دے خرابوالی نتیجه ده۔

په آخري دوو رکوعګانو کښې دَ مکے دَ کافرانو په ګمراهو باندې سخت تنقید شوے دے او دَ کلام دَ ختمولو په وخت کښے مومنانو ته دا خوشخبري اورولے شوې ده چې دَ حق دَ دوشمنانو دَ تولو کوششونو با وجود به تاسو غوره او بهترینه مخلوق یئ۔

آیاتها ۹۸ سُوْرَةُ مَرْيَمَ مَكِّيَّةٌ رکوعاتها ۶

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

كٓهٰيٰعٓصٓ ﴿۱﴾ ذِكْرُ رَحْمَتِ رَبِّكَ عَبْدَهٗ زَكَرِيَّا ﴿۲﴾ اِذْ نَادٰى
رَبَّهٗ نِدَآءً خَفِيًّا ﴿۳﴾ قَالَ رَبِّ اِنِّيْ وَهَنَ الْعَظْمُ مِنِّيْ وَاشْتَعَلَ
الرَّاْسُ شَيْبًا وَّلَمْ اَكُنْۢ بِدُعَآئِكَ رَبِّ شَقِيًّا ﴿۴﴾ وَاِنِّيْ خِفْتُ الْمَوَالِيَ

ک، ه، ی، ع، ص۔ ذکر دے د هغه رحمت چه ستا رب په خپل بنده زکریاؑ باندې کړے وُو کله چه هغه خپل رب ته پټ پټ آواز اُوکړو۔

هغهٔ عرض اُوکړو اے پروردګاره، زما هډوکی کمزوری شوی دی او سرم د بوډاوالی د وجے نه سپین پړق شوے دے۔ اے پروردګاره، ما چه کله ستا نه دُعا غوښتلې ده نونامراده پاتې شوے نهٔ یم۔ ما سره زمانه روستو د خپلو رونړو عزیزانو د بد عملئ

له د تقابل د پاره د سورة آل عمران څلورم رکوع د نظر و باندې ساتل پکار دی، په هغې کښې دا قیصه په بله طریقه بیان شوی ده۔ (تفهیم القرآن اول جلد صفحه ۲۴۹ - ۲۵۰)۔

ٹه دا حضرت زکریا د حضرت هارون د خاندان نه وُو۔ د دهٔ د حیثیت پیژندلو د پاره ضروری ده چه سړے د بنی اسرائیلو په نظام کهانت Priesthood د غیبو خبرے کول) باندې ځان ښهٔ پوه کړي۔ بنی اسرائیلو چه په فلسطین باندې قبضه اُوکړه نو ټول ملک ئې د حضرت یعقوب په اولاد باندې په دولسو قبیلو کښې تقسیم کړو، او دیارلسمه قبیله (یعنی د لاوی بن یعقوب کورنئ) ئې د مذهبی خدمت د پاره خاص کړله۔ بیا په بنی لاوی کښې هم هغه خاندان چه په مقدس کښې ئې مخد و اللّٰه ته د بخُور یعنی د خوشبویه څیز سوزولو خدمت" کولو، او" د پاکو څیزونو د پاکئ بیانولو کار" ئې کولو، هغه په اصل کښې د حضرت هارون خاندان وُو۔ باقی نور بنی لاوی خلق به مقدس ته دننه نهٔ شو تللے بلکه د خدا وند د کور د خدمت کولو په وخت کښې به ئې په انګنړ او کمرو کښې کار کولو، د سبت په ورځ او د اخترونو په موقع باندې به ئې د سوزیدو قربانئ کولے، او د مقدس په حفاظت کولو کښې به ئې د بنی هارون سره امداد کولو.

د بنی هارون څلیر ویشت خاندانونه وُو چه وار په وار به د مقدس د خدمت د پاره حاضریدل، په دې خاندانونو کښې یو خاندان ابیاه وُو چه د هغې سردار حضرت زکریا وُو۔ چه کله به د دوی د خاندان نمبر وُو نو دوی به مقدس ته تلوا و د خداوند په دربار کښې به ئې د بخُور یعنی د خوشبویه څیزونو د سوزولو کار کولو۔ (د تفصیل د پاره اُوګوره د بائیبل کتاب تواریخ اول۔ باب ۲۳ و ۲۴)۔

مِنْ وَّرَآءِىْ وَكَانَتِ امْرَاَتِىْ عَاقِرًا فَهَبْ لِىْ مِنْ لَّدُنْكَ وَلِيًّا ۝٥
يَّرِثُنِىْ وَيَرِثُ مِنْ اٰلِ يَعْقُوْبَ ۖ وَاجْعَلْهُ رَبِّ رَضِيًّا ۝٦ يٰزَكَرِيَّآ
اِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلٰمِ ِۨ اسْمُهٗ يَحْيٰى لَمْ نَجْعَلْ لَّهٗ مِنْ قَبْلُ سَمِيًّا ۝٧
قَالَ رَبِّ اَنّٰى يَكُوْنُ لِىْ غُلٰمٌ وَّكَانَتِ امْرَاَتِىْ عَاقِرًا وَّقَدْ بَلَغْتُ
مِنَ الْكِبَرِ عِتِيًّا ۝٨ قَالَ كَذٰلِكَ ۚ قَالَ رَبُّكَ هُوَ عَلَىَّ هَيِّنٌ وَّقَدْ
خَلَقْتُكَ مِنْ قَبْلُ وَلَمْ تَكُ شَيْـًٔا ۝٩ قَالَ رَبِّ اجْعَلْ لِّىْٓ اٰيَةً ؕ

یره ده[۳]، او زما ښځه شنډه ده. نو ماله په خپل خاص فضل سره یو وارث راکړه چه زما وارث هم شي او د یعقوب د اولاد وارث هم شي[۴]، او اے پروردګاره، دے یو غوره انسان کړه[۵].

(جواب ورکړے شو) "اے زکریا، مونږه تاله د یو هلک زیری درکوو چه د هغه نوم به یحیٰ وی. مونږه په دے نوم د دهٔ نه مخکښے هیڅوک پیدا کړے نهٔ دے[۶]"

عرض ئے اوکړو، "اے پروردګاره، زما به څنګه بچے اوشی چه ښځه مې شنډه ده او زهٔ د بوډا والی نه وچ شوے یم"؟

جواب ورته ملاؤ شو "هم دغسے به کیږی. ستا رب فرمائی چه دا خو زما د پاره یو معمولی شان خبره ده، آخر د دے نه مخکښے ما ته پیدا کړے ئے چه ته هډو هیڅ څیز نهٔ وے"

زکریا اُووے، "پروردګاره، زما د پاره څه نښه مقرر کړه"

۳ مطلب دا دے چه د انبیاء په خاندان کښے زما نه وروستو څوک داسے په نظر نه راځی چه هغه په دینی او اخلاقی حیثیت سره د هغے منصب قابل وی کوم منصب چه ما سنبال کړے دے. روستو چه کوم نسل را روان دے د هغوی طور طریقے خرابے شوی دی.

۴ یعنی زهٔ یواځے د خپل ذات وارث نهٔ غواړم بلکه د یعقوب د خاندان د نیکو عادتونو وارث غواړم.

۵ د لوقا په انجیل کښے دا الفاظ دی "ستا په خاندان کښے د چا دا نوم نشته" (۱: ۶۱)

۶ د حضرت زکریا په دے تپوس او د فرښتے په دے جواب باندے غور اُوکړئ، څکه چه وړاندے د حضرت مریم په قیصه کښے بیا دا خبره راځی او د دے چه دلته څه مطلب دے هم هغه مطلب ئے هلته هم کار دے. حضرت زکریا اُووے چه زهٔ بوډا یم او زما ښځه شنډه ده، زما به هلک څنګه اوشی. فرښته ورله جواب ورکړو چه "هم دغسے به کیږی"، یعنی اګر چه ته

قَالَ اٰیَتُكَ اَلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ ثَلٰثَ لَیَالٍ سَوِیًّا ﴿۱۰﴾ فَخَرَجَ عَلٰی قَوْمِهٖ
مِنَ الْمِحْرَابِ فَاَوْحٰۤی اِلَیْهِمْ اَنْ سَبِّحُوْا بُكْرَةً وَّ عَشِیًّا ﴿۱۱﴾

الله اُو فرمایل: ستا د پاره نښه دا ده چه ته به مسلسل درے ورځے د خلقو سره خبرے نشے کولے نو هغهٔ د محراب[۵] نه راؤوتو او خپل قوم ته راغے او په اشارو سره ئے ورته هدایت اُوکړو چه سحر او ماښام تسبیح وایئ[۶]

بوډا ئے او ستا ښځه شنډه ده خو ستا به هلک کیږی. او بیا ئے ورله د الله د قدرت حواله ورکړه چه کوم خدائے ته د نشت نه شته کړے د هغهٔ د قدرت نه دا هیڅ څیز لرے نه دے چه ستا غوندې د بوډا سړی نه او د یوے داسے ښځے نه اولاد پیدا کړی چه هغه ټول عمر شنډه وه.

[۵] د محراب د تشریح د پاره اُوګوره تفهیم القرآن اول جلد، آلِ عمران، حاشیه ۳۶.

[۶] د دے واقعے چه کوم تفصیلات د لوقا په انجیل کښے بیان شوی دی هغه مونږ دلته نقل کوو چه د خلقو په علم کښے د قرآن د روایت سره مسیحی روایت هم وی. په منځ منځ کښے چه په دوؤ قوسونو کښے کوم عبارت دے هغه زمونږه خپل عبارت دے،

"د یهودیه هیرودیس نومے بادشاه په زمانه کښے (اُوګوره تفهیم القرآن دویم جلد، بنی اسرائیل حاشیه ۹) د ابیاه د ډلے نه زکریا نومے یو کاهِن (یعنی د پیریانو په ذریعه د غیبو خبرو ښودونکے) وو او د هغهٔ ښځه د هارون د اولاد نه وه او د هغے نوم الیشبع (Elizabeth) وو. او دوئ دواړه د خدائے په دربار کښے ریښتونی او د خدائے په حکمونو او قانون باندې صحیح تلونکی وو، او د دوئ اولاد نه وو ځکه چه الیشبع شنډه وه او دواړه بوډا کان وو. هر کله چه هغهٔ د خپلے ډلے په واربانئ د خدائے په دربار کښے د کهانت کار (یعنی د غیب ګوئ یا د فالونو کتلو کار) کولو نو دا عمل شوه چه د کهانت د دستور مطابق د هغهٔ د نوم حسترے راؤوتو چه د خداوند مقدس ته ورلاړ شی او خوشبوئی دِلوګے کړی. او د خوشبوئ د لوګی کولو په وخت کښے ټولو خلقو بهر دُعا کوله چه د خداوند فرښته د خوشبوئ د مذبح ښئ طرفته ولاړه وه او هغهٔ ته ښکاره شوه. او زکریا چه هغه اُولیده نو اُو یریدو او وارخطائ پرے راغله. خو فرښتے ورته اُووے، اے زکریا، یریږه مه ځکه چه ستا دُعا او ورېده لے شوه (د حضرت زکریا د دُعا ذکر په بائیبل کښے هیڅ رته نشته) او ستا به ستا د ښځے الیشبع نه ځوئ وی. د هغهٔ نوم یوحنا (یعنی یحیی) کیږده او تا له به خوشحالی وی او ډیر خلق به د هغهٔ د پیدا کیدو په وجه خوشحا وی ځکه چه هغهٔ به د خدائے په دربار کښے بزرګ وی (په سورة آلِ عمران کښے د دے د پاره لفظ سَیِّدًا استعمال شوے دے) او هر ګز به نهٔ شراب څکی او نهٔ به د شرابو د قسمه نور څه (تَقِیًّا) او د خپلے مور د ګیډے نه به د روح القدس نه ډکیږی (وَاٰتَیْنٰهُ الْحُكْمَ صَبِیًّا)

يٰيَحْيٰى خُذِ الْكِتٰبَ بِقُوَّةٍ ؕ وَاٰتَيْنٰهُ الْحُكْمَ صَبِيًّا ﴿۱۲﴾ وَّحَنَانًا مِّنْ لَّدُنَّا

"اے يحيىٰ، دَ خُدائے كتاب مضبوط اُونيسه."[9]

مونږه هغهٔ له په ورُوكوالى كښے "حُكم"[10] وركړو، او دَ خپل طرف نه مو ورله دَ زړهٔ نرموالے[11]

او د بنى اسرائيلو په حق كښے ... اوند طرفته را اُوګرځوى . او هغه به دَ ايلياه (الياس عليه السلام) په روح او قوت كښے دَ هغهٔ نه وړاندے وړاندے ځى دَ پاره دَ دے چه دَ پلارانو زړونه اولاد طرفته را اُوګرځوى او نافرمانه خلق دَ رښتينو خلقو په پوهه باندے تللو ته را اُوګرځوى او دَ خداوند دَ پاره يو تكړه قوم تيار كړى."

"زكريا فرښتے ته اُووے چه زهٔ په دے خبره څنګه پوهه شم؟ ځكه چه زهٔ بوډا يم او زما ښځه بوډۍ ده. فرښتے ورته اُووے چه زهٔ جبريل يم چه دَ خدائے په دربار كښے ولاړيږم او دَ دے دَ پاره رالېږلے شوے يم چه ستا سره كلام اُوكړم او تاله دَ دے خبر وزيرے دركړم. او ګوره چه دَ كوم ورځے پورے دا خبره شوے نهٔ وى نو ته به چپ يے او خبرے به ونهٔ شے كړے ځكه چه تا زما په هغه خبرو باور نهٔ كړو كوم چه به په خپل وخت باندے پوره كيږى. (دا بيان دَ قرآن نه مختلف دے. قرآن وائى چه ... او دَ لوقا روايت دے ته سترا وائى. دا رنګے قرآن وائى چه صرف درے ورځے به خاموشه يے او لوقا وائى چه دَ دغے وخت نه واخله دَ حضرت يحيىٰ دَ پيدائيد و پورے حضرت زكريا ګونګے وُو) او خلقو دَ زكريا لاره ته كتل او تعجب ئے كولو چه دهٔ په مقدس كښے ولے ناوخته كړو. كله چه هغهٔ بهر را اُووَتو نو خبرے ئے نهٔ شوے كولے. نو هغوئ معلومه كړه چه دهٔ په مقدس كښے رويا (خوب) ليدلے دے، او هغهٔ هغوى ته اشارے كولے او ګونګے وُو." (لوقا. باب ۱. آيت ۵ تا ۲۲).

[9] په منځ كښے دا خبره پاتے شوى ده چه دَ الله تعالىٰ دَ دے فرمان مطابق حضرت يحيىٰ پيدا شو او دَ ځوانئ عمر ته اُورسيدو. اُوس دا ويلے كيږى چه كله هغه ځوانئ ته اُورسيدو نو دَ هغه نه څه كار واخستلے شو. دلته صرف په يوه فقره كښے هغه مقصد بيان كړے شوے دے كوم چه دَ پيغمبرئ دَ وخت نه هغه ته حواله كړے شوے وُو. يعنى چه هغهٔ به خپله په تورات باندے مضبوط وى او دا كوشش اُوكړى چه بنى اسرائيل پرے مضبوط پاتے شى.

[10] "حكم" يعنى دَ فيصلے كولو قوت، دَ اجتهاد قوت، په دين كښے پوهه، په معاملاتو كښے دَ صحيح رائے قائمولو صلاحيت او په معاملاتو كښے دَ الله دَ طرفه دَ فيصلے كولو اختيار.

[11] په اصل كښے لفظ حَنَان استعمال شوے دے چه معنىٰ ئے تقريبًا ده "دَ مور مينه". يعنى دَ خپله مور چه كومه بے كچه مينه دَ خپل اولاد سره وى، او دَ هغے مينے په وجه دَ بچى دَ هر تكليف سره بے قراره وى، هم دغسے مينه دَ حضرت يحيىٰ په زړهٔ كښے دَ خدائے دَ مخلوق سره پيدا كړے شوه.

وَ زَكٰوةً ؕ وَ كَانَ تَقِيًّا ﴿١٣﴾ وَّ بَرًّۢا بِوَالِدَيْهِ وَ لَمْ يَكُنْ جَبَّارًا عَصِيًّا ﴿١٤﴾
وَ سَلٰمٌ عَلَيْهِ يَوْمَ وُلِدَ وَ يَوْمَ يَمُوْتُ وَ يَوْمَ يُبْعَثُ حَيًّا ﴿١٥﴾ ع

او پاکیزګي ورکړه، او هغه ډیر پرهیزګار او د خپل مور او پلار حق شناس وو. هغه جبار نه وو او نه نافرمان وو. سلام دې وي په هغه باندې چې په کومه ورځ پیدا شو او چې په کومه ورځ هغه مړ شي او چې په کومه ورځ هغه دوباره ژوندے را پاسولے شي[12] ع

[12] د حضرت یحییٰ چه کوم حالات په مختلفو انجیلونو کښې خواره واره پراته دي هغه مونږ دلته راجمع کوو او د هغه د پاک سیرت یوه نقشه پیش کوو. د مه نقشې نه به د سورة آل عمران او د دے سورة وضاحت اوشي.

د لوقا د بیان مطابق حضرت یحییٰ د حضرت عیسیٰ نه شپږ میاشتې مشر وو. د هغه مور او د حضرت عیسیٰ مور په خپلو کښې د رشته دارانے وه. تقریباً د دیرش کالو په عمر کښې هغه پیغمبر شو او د یوحنا د روایت مطابق هغه د شرق اُردن په علاقه کښې د دعوت الی الله کار شروع کړو. هغه به وئیل:

"زه په بیابان کښې د یو آواز کونکي آواز یم چه تاسو د خداوند لار سیده کړئ" (یوحنا ۱: ۲۳)

د مرقس بیان دے چه هغه به په خلقو باندې د ګناهونو نه توبه ایستله او د توبې نه روستو به ئے ورله غسل ورکولو چه روح او بدن نه دواړه پاک شي. چه غسل ورکولو ته "بپتسمه" وائي. د یهودیه د علاقے او د یروشلم د علاقے ډیر خلق د هغه مرید ان شوي وو او هغه به هلته تللو او هغوی له به ئے غسل ورکولو. (مرقس ۱: ۴-۵). په دے وجه د هغه نوم یوحنا بپتسمه (غسل) ورکونکے (John the Baptist) مشهور شوے وو. بنی اسرائیلو عام طور د هغه پیغمبري منلی وه (متی ۲۱: ۲۶) د مسیح علیه السلام قول دو چه "کوم بچي د ښځو نه پیدا شوي دي په هغوی کښې د یوحنا بپتسمه (غسل ورکونکي نه لوئي هیڅوک نشته" (متی ۱۱: ۱۱).

هغه به د اُوښ د وړي جامے اغوستلے وے او د څرمنے پټه باندې به ئے ملا تړلې وه او د هغه خوراک مُلخان او د ځنګل شهد وو (متی ۳: ۴). دا د فقیرئ ژوند به ئے تیرولو او آواز به ئے کولو چه "توبه اُوباسئ ځکه چه د آسمان باد شاهي نزدے راغلې ده." (متی ۳: ۲) یعنی د مسیح علیه السلام پیغمبري شروع کیدونکې ده. په دے وجه هغه ته عام طور د حضرت مسیح "ارهاص" وئیلے کیږي، او هم دا خبره د هغه په حقله په قرآن کښې وئیلے شوې ده چه مُصَدِّقًۢا بِكَلِمَةٍ مِّنَ اللّٰهِ (آل عمران = ۳۹)

هغه به خلقو ته د روژو نیولو او د مونځ کولو نصیحت کولو (متی ۹: ۱۴ - لوقا ۵: ۳۳ - لوقا ۱۱: ۱).

هغه به خلقو ته وئیل چه "د چا سره دوه قمیصونه وي نو هغه دې د هغه چا سره تقسیم کړي چه د چا سره نه وي او چه د چا سره خوراک وي هغه دې هم داسے اُوکړي." محصول اخستونکو تپوس اُوکړو چه اُستاذ مونږ څه اُوکړو نو هغه ورته اُوفرمائیل "چه څه ستاسو د پاره مقرر دي د هغے نه زیات مه اخلئ." سپاهیانو تپوس اُوکړو زمونږ د پاره څه هدایات دي؟ هغه اُوفرمائیل "مه په چا ظلم کوئ

وَاذْكُرْ فِي الْكِتٰبِ مَرْيَمَ ۘ إِذِ انْتَبَذَتْ مِنْ أَهْلِهَا مَكَانًا شَرْقِيًّا ﴿١٦﴾
فَاتَّخَذَتْ مِنْ دُونِهِمْ حِجَابًا ۞ فَأَرْسَلْنَا إِلَيْهَا رُوحَنَا فَتَمَثَّلَ لَهَا

او اے محمدؐ، په دے کتاب کښې دَ مریم حال بیان کړه.[۱۵] هر کله چه هغه دَ خپلو خلقو نه جُدا شوه او یو طرف ته چک[۱۶] شوې وه او په پرده کښې دَ هغوی نه پټه ناسته وه.[۱۷] په دے حالت کښې مونږه هغې ته خپل رُوح (یعنی فرښته) اولیږله او هغه (فرښته) دَ هغې په مخ کښې دَ یو پوره انسان

او مه ناحقه دَ چا نه څه اَخلئ او په خپله تنخواه باندې گزاره کوئ" (لوقا ۳: ۱۰-۱۴). دَ بنی اسرائیلو خراب شوی او بے لارے عالمان، فریسیان او صدوقیان چه ورله کله دَ غسل دَ پاره راغلل نو دوی ته یے اوفرمائیل "اے دَ مارچیچو! تاسو ته چا اُووئیل چه دَ راتلونکی غضب نه اُوتختئ؟ ...... په خپلو زړونو کښې دَ دے وینا خیال مه کوئ چه ابراهام زمونږه پلار دے...... اُوس دَ ونو په جرړو باندې تبر کیښودلے شوے دے، چه کومه ونه ښه میوه نه نیسی هغه پریکړے کیږی او وُر ته غورزولے کیږی" (متی ۳: ۷-۱۰).

دَ یحییٰ په زمانه کښې یو یهودی بادشاه وُو چه نوم ئے هیرود اینتی پاس وُو. دَ دے بادشاه په ریاست کښې یحییٰ دَ دعوتِ حق کار کولو. هیرود اینتی پاس په رومی تهذیب کښې غرق وُو او دَ هغه په وجه په ټول ملک کښې گناه خوریدله. هغه دَ خپل رُور فیلپ ښځه هیرود یاس په خپل کور کښې ساتلی وه. حضرت یحییٰ په دے خبره باندې هیرود ملامته کولو او دَ هغه دَ دے گناه خلاف ئے آواز پورته کړو. دَ دے جُرم په وجه هیرود بادشاه حضرت یحییٰ اُونیوُو او جیل ته ئے اُولیږلو. خو بیا هم هغه ته حضرت یحییٰ یو پاک او رښتینی سړے ښکاریده او دَ هغه احترام او عزت به ئے کولو. په خلقو کښې دَ حضرت یحییٰ دیر عزت اثر وُو، دَ دے اثر دَ وجه نه هم بادشاه یریدلو (وسزا ئے نه ورکوله). لیکن دَ هیرودیاس ښځے دا خیال وُو چه یحییٰ علیه السلام کوم اخلاقی روح په خلقو کښې اچوی نو په دے سره هغه دَ خلقو په نظر کښې دَ هغې پشان ښځے ذلیله کوی. په دے وجه هغه ښځے دَ یحییٰ په مرگ پسے ورپسے شوه. آخر دا چه کله دَ هیرود په سالگره باندې جشن کیدو نو هغې له موقع پلاس ورغلله. دَ جشن په دربار کښې دَ هغې لُور نڅا کړه شوه او دَ هغې په نڅا باندې بادشاه هیرود خوشحاله شو او ورته ئے اُووې چه ته څه غواړے هغه اُوغواړه. لُور دَ خپلے بد کارے مور نه تپوس اُوکړو چه څه اُوغواړم؟ مور ورته اُووے چه دَ یحییٰ سر اُوغواړه. نو لُور ئے دَ هیرود مخے ته لاس اُوتړلو او عرض ئے اُوکړو چه ماله دیو بیتسمه ورکونکی سر په یو تالی کښې اوس دا اُوغواړه. هیرود بادشاه چه دا واوریدل نو دیر غمگین شو، خو دَ خپلے محبوبے دَ لُور خبره ئے نه شوه غورزولے. هغه فوراً دَ قید خانے نه دَ یحییٰ علیه السلام پریکړے سر راأُوغوښتو او په یو تالی کښې ئے کیښودو او دے ته ئے په ننداره کښې پیش کړو (متی ۱۴: ۳-۱۲، مرقس ۶: ۱۷-۲۹. لوقا ۳: ۱۹-۲۰).

[۱۵] دَ تقابل دَپاره اُوگوره تفهیم القرآن اول جلد، آل عمران، حاشیه ۴۲، ۵۵. النساء، حاشیه ۱۹۰-۱۹۱.

بَشَرًا سَوِيًّا ﴿۱۷﴾ قَالَتْ إِنِّيْٓ أَعُوْذُ بِالرَّحْمٰنِ مِنْكَ إِنْ كُنْتَ تَقِيًّا ﴿۱۸﴾
قَالَ إِنَّمَآ أَنَا رَسُوْلُ رَبِّكِ ۖ لِأَهَبَ لَكِ غُلٰمًا زَكِيًّا ﴿۱۹﴾ قَالَتْ أَنّٰى
يَكُوْنُ لِيْ غُلٰمٌ وَّلَمْ يَمْسَسْنِيْ بَشَرٌ وَّلَمْ أَكُ بَغِيًّا ﴿۲۰﴾ قَالَ كَذٰلِكِ ۚ
قَالَ رَبُّكِ هُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌ ۚ وَلِنَجْعَلَهٗٓ اٰيَةً لِّلنَّاسِ وَرَحْمَةً مِّنَّا ۚ

په شکل کښې ښکاره شو۔
مریم ورته زر اُووے چه "که ته څوک خدائے نه یریدونکے سړے یې نو زه ستا نه په رحمٰن پورې پناه غواړم"
هغه ورته اُووے "زه خو ستا د رب استازے یم او د دے د پاره رالیږلے شوے یم چه تا له یو پاکیزه
هلک درکړم"۔
مریم اُووے "زما به څنګه هلک اُوشي چه یو بشر ماله ګوتے قدر له را وړے نه دی او زه څه
بدکاره ښځه نه یم"۔
فرښتے اُووے "هم دغسے به کیږي، ستا رب فرمائي چه دا ئے کول زما د پاره ډیر آسان دی۔ او
مونږ به دا ځکه کوو چه هغه هلک د خلقو د پاره یوه نښه وګرځوو او د خپل طرفه یو رحمت

۱۲ په سورة آلِ عمران کښې دا ویلی شوی دی چه مریم خپلے مور د خپلے نذر له مطابق په بیت المقدس کښې
د عبادت د پاره کینولی وه او حضرت زکریاؑ د هغے د حفاظت او د هغے د پالنے ذمه اخستلی وه۔ هلته دا ذکر هم
تیر شوے چه حضرت مریم د بیت المقدس په یو محراب کښې په اعتکاف کښې ناسته وه۔ اوس دلته دا ویلے
کیږي چه په کوم محراب کښې حضرت مریم د اعتکاف د پاره ناسته وه هغه محراب د بیت المقدس د مشرقي اړخ
ته وو او هغے د عام اعتکاف کونکو په شان یو پرده زورنده کړي وه او خپل ځان ئے د خلقو د نظر نه
محفوظ کړے وو۔ کوم خلقو چه صرف د بائیبل په وجه د مکاناً شرقیاً نه مراد ناصره اخستلے ده هغوي
غلطي کړي ده، ځکه چه ناصره د یروشلم په شمال کښې ده نه چه په مشرق ته۔
۱۳ لکه څنګه چه مونږه په حاشیه نمبر ۱۲ کښې اشاره کړي ده، چه د حضرت مریم په حیرانتیا باندې
د فرښتے دا وینا چه "هم دغسے به کیږي" د دے هرګز دا مطلب نه شي کیدے چه بشر به تا له ګوتے دروړي او د
هغے نه به ستا هلک پیدا کیږي، بلکه د دے صفا مطلب دا دے چه ستا به هلک پیدا کیږي اګر چه یو بشر تا له
ګوتے نه دی دروړي۔ بره هم په دغسے الفاظو سره د حضرت زکریا حیرانتیا نقل کړے شوې ده او فرښتے
هم دغه جواب ورکړے دے۔ ښکاره خبره ده چه کوم مطلب د دے جواب هلته دے هغه دلته هم دے۔ دغه شان د
سورة ذاریات په آیت ۲۸۔ ۳۰ کښې چه کله فرښتے حضرت ابراهیمؑ ته د ځوي ورکولو زیرے ورکوي او حضرت
ساره وائي چه زه ما بوډۍ او شنډې به ځوے څنګه اُوشي نو فرښتے ورله جواب ورکوي چه "کَذٰلِکِ" هم
دغسے به وي"۔ ښکاره خبره ده چه د دے نه مراد د بوډا والي او د شنډ والي باوجود د هغے اولاد کیدل دي

وَكَانَ أَمْرًا مَّقْضِيًّا ﴿٢١﴾ فَحَمَلَتْهُ فَانتَبَذَتْ بِهِ مَكَانًا قَصِيًّا ﴿٢٢﴾
فَأَجَاءَهَا الْمَخَاضُ إِلَىٰ جِذْعِ النَّخْلَةِ قَالَتْ يَا لَيْتَنِي مِتُّ قَبْلَ
هَٰذَا وَكُنتُ نَسْيًا مَّنسِيًّا ﴿٢٣﴾ فَنَادَاهَا مِن تَحْتِهَا أَلَّا تَحْزَنِي قَدْ
جَعَلَ رَبُّكِ تَحْتَكِ سَرِيًّا ﴿٢٤﴾ وَهُزِّي إِلَيْكِ بِجِذْعِ النَّخْلَةِ تُسَاقِطْ عَلَيْكِ

او دا کار به خامخا کېږي".

د مریم دغه بچې په ګېډه شو او د دغې حمل سره هغه یو لرې ځائې ته لاړه[17]. بیا هغه ته د بچې پیدا کېدو د دردونو د وجې د یوې کجورې ونې ته راورسېدله. هغې اووې" ارمان دې چې زه د دې نه مخکښې مړه شوې وې او زما نوم نښان نه وې پاتې شوې. فرښته ورته د ښکته طرفه آواز وکړو چې "غم مه کوه. ستا رب ستا لاندې یوه چینه روانه کړې ده او ته لږ شان د دې ونې ډډ اوخوځوه، تاته به تازه تازه

د دې نه علاوه که چرې "کَذٰلِكَ" نه دا مطلب واخستلې شي چې بشر به تا له کوم درونږی او ستا به په هغه طریقه بچې کېږي لکه څنګه چې په ټوله دنیا کښې د عامو ښځو کېږي، نو بیا روستنۍ دواړه فقرې بې مطلبه کېږي. په دې صورت کښې د دې وینا څه ضرورت پاتې کېږي چې ستا رب وائي چې دا ماته کول زما د پاره ډېر آسان دي، او دا چه موږ غواړو چه دا هلک یوه نښه اوګرځوو. د "نښه" دا لفظ دلته صریحاً د معجزې په معنیٰ کښې استعمال شوې دې، او په دې معنیٰ باندې دا فقره هم دلالت کوي چې دا ماته کول زما د پاره ډېر آسان دي"، نو د دې حکم مطلب بغیر د دې نه بل هیڅ نه دې چې موږ غواړو چه دا هلک د یوې معجزې په حیثیت سره بني اسرائیلو ته پیش کړو. روستو چه بیا کوم تفصیلات بیان شوې دي هغه پخپله د دې خبرې تشریح کوي چې حضرت عیسیٰ علیه السلام څنګه د معجزې په طور پیش کړې شو.

۱۷ د لرې ځائې نه مراد بیت لحم دې. حضرت مریم چه د خپل اعتکاف نه راووتله او دغلته لاړه نو دا یوه قدرتي خبره وه. د بني اسرائیلو په کور کښې د بني هارون جینۍ، او بیا هغه جینۍ چه په بیت المقدس کښې د خدائې د عبادت د پاره وقف شوې ناسته وه، هغه ناساپه حامله شوه. په دې حالت کښې که چرې هغه پخپل ځائې په اعتکاف کښې ناسته پاتې شوې وې او خلقو ته دا پته لګېدلې وې چه حامله شوې ده نو یوازې د خپل خاندان خلقو به نه، بلکه د قوم نورو خلقو به هم د هغې ژوند سخت کړې وو. هغه په دې سخت آزمېښت کښې اخته شوې وه. او د دې وجې نه هغه په خاموشۍ سره د خپل اعتکاف د کمرې نه راووتله چه ترڅو پورې د الله مرضا پوره شوې نه وي نو چه د هغې پورې خو د قوم د لعنت ملامت نه او د عام بدنامۍ نه بچ شي. دا واقعه پخپله د دې واقعې یو غټ دلیل دې چه حضرت عیسیٰ علیه السلام بغیر پلار پیدا شوې وو. که چرې هغه واده شوې وې او بچې یې

رُطَبًا جَنِيًّا ﴿٢٥﴾ فَكُلِي وَاشْرَبِي وَقَرِّي عَيْنًا ۖ فَإِمَّا تَرَيِنَّ مِنَ الْبَشَرِ
أَحَدًا فَقُولِي إِنِّي نَذَرْتُ لِلرَّحْمَٰنِ صَوْمًا فَلَنْ أُكَلِّمَ الْيَوْمَ إِنْسِيًّا ﴿٢٦﴾
فَأَتَتْ بِهِ قَوْمَهَا تَحْمِلُهُ ۖ قَالُوا يَا مَرْيَمُ لَقَدْ جِئْتِ شَيْئًا فَرِيًّا ﴿٢٧﴾
يَا أُخْتَ هَارُونَ مَا كَانَ أَبُوكِ امْرَأَ سَوْءٍ وَمَا كَانَتْ أُمُّكِ بَغِيًّا ﴿٢٨﴾

کجُورے را اُوغورزیږی. بس ته خوره او څکه او خپلے سترګے یخے کړه. بیا که چرے څوک سړے تا ته په نظر راشی نو هغهٔ ته اُووایه چه ما د رحمٰن د پاره د روژے نذر منلے دے، نو زهٔ به نن د چا سره خبرے[۱۵] نهٔ کوم"۔

بیا هغے خپل بچے راغستے وو او خپل قوم ته راغله. خلقو اُووے "اے مریم، دا تا خو ډیره[۱۶] آشنا او بے ځایه کار اوکړو. اے د هارون خور، نه ستا پلار یو سړے بد سړے وو او نه ستا مور څه بد کاره ښځه[۱۷] وه"؟

د ځاوند نه وے نو بیا ولے د مونږ کورته یا د سفر کورته نه تلله او ولے بچی د پیدا کید و د پاره اِکی پوازے یو لرے ځائے ته تلله۔

[۱۷] د دے الفاظو نه دا اندازه لګیدے شی چه حضرت مریم په هغه وخت کښے څومره پریشانه وه. د مارکے موقع ته چه سړے اوګوری نو ښکاره پرے پوهیږی چه د هغے د خولے نه دا الفاظ د دردونو د تکلیف د وجه نه نهٔ وو وتلی، بلکه د هغے سره دا فکر وو چه الله تعالیٰ په کوم خطرناک آزمیښت کښے هغهٔ اچولی ده چه هغه به څنګه په خیریت سره پوره شی. حمل خو ئے په څه طریقه د اُوسه پورے پټ کړو. اُوس دا بچے کوم خوا ته وبیسی. د دے روستنیٔ فقرے نه چه فرښتے ورته اُووے چه "غم مهٔ کوه" دا معلومیږی چه حضرت مریم دا الفاظ ولے وئیلی وو. د واده شوی جینئ چه کله اولنے بچے کیږی نو که د دردونو تکلیف ورته هر څومره وی، خو غم او پریشانی یے ورسره هیڅکله نه وی۔

[۱۸] مطلب دا دے چه د بچی په معامله کښے تا ته د ونیا ضرورت نشته. د هغهٔ په پیدا کید و چه څوک اعتراض کوی د هغے جواب ورکول اُوس زمونږ ذمه دے. (په بنی اسرائیلو کښے د خاموشئ د روژے نیولو عام رواج وو). د دے الفاظو نه هم دا خبره صفا معلومیږی چه د حضرت مریم اصلی پریشانی څه وه. دا رنګے دا خبره هم د غور کولو قابل ده چه د واده شوی جینئ اولنے بچے که چرے د دنیا د عام طریقے مطابق پیدا کیږی نو آخر څه ضرورت دے چه هغه د خاموشئ روژه نیسی؟

[۱۹] د دے الفاظو دوه مطلبونه کیدے شی. یو دا چه د دے ظاهری معنیٰ واغستلے شی یعنی چه هارون نومے یو سړے د حضرت مریم رورو وی. دویم دا چه د عربئ ژبے مطابق د اُخت هارون معنیٰ "د هارون د خاندان جینئ" واغستلے شی، ځکه چه په عربئ ژبه کښے عام طور دا سے وئیلے کیږی. مثلاً د مُضر قبیلے سړی ته "یا اخا مُضر" (اے د مضر روره) وئیلے کیږی او د همدان قبیلے سړی

فَأَشَارَتْ إِلَيْهِ ۖ قَالُوا كَيْفَ نُكَلِّمُ مَن كَانَ فِي الْمَهْدِ صَبِيًّا ﴿۲۹﴾ قَالَ إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ آتَانِيَ الْكِتَابَ وَجَعَلَنِي نَبِيًّا ﴿۳۰﴾ وَجَعَلَنِي مُبَارَكًا

مريم د بچي طرفته اشاره اُوکړه.[۲۰] خلقو اُووے "موږ به دده سره څه خبرے اُوکړو چه په زانګو کښې پروت يو (ماشوم) بچے دے"؟ ماشوم بچي اُووے "زه د الله بنده يم. هغه ما له کتاب راکړو، او زه ئے نبي جوړ کړم، او زه ئے برکتي کړم

"يا اخا هٰرون" (اے د هارون روره) ويلے کيږي. د اولنۍ معنىٰ په حق کښې دليل دا دے چه په ځينو روايتونو کښې پخپله د نبي صلى الله عليه وسلم نه دا معنىٰ نقل کړے شوي ده. او د دويمې معنىٰ په تائيد کښې دليل دا دے چه د دے موقع او محل سره دا معنىٰ لږي. ځکه چه د دے واقعے په وجه په قوم کښې کومه غصه راپورته شوي وه د هغې وجه دا نه شي کيدے چه هارون نومے يو ورک سړے وو او د هغه نا واده کړي خور په غير کښې بچے راغلے وو او قوم ته راغلي وه، بلکه د خلقو د حيرانتيا دا يو وجه کيدے شي چه د بني اسرائيلو د پاکے کورنۍ يعني د هارون د خاندان يوه پيغله په دا سے حالت کښې مبتلا وه. اګرچه د يو مرفوع حديث په موجودګۍ کښې بله معنىٰ اُصولاً نه شي کيدے، په مسلم، په نسائي او په ترمذي وغيره کښې چه دا حديث په کوم الفاظو نقل شوے دے د هغې نه دا مطلب نه راوځي چه د دے الفاظو معنىٰ خامخا "د هارون خور" ده. د مغيرة بن شعبه په روايت کښې چه څه بيان شوي دي هغه دا دي چه د نجران عيسايانو حضرت مغيرة ته دا اعتراض پيش کړو چه په قرآن کښې حضرت مريم ته د هارون خور ويلي شوي ده، حالانکه حضرت هارون د هغې نه په سوونو کاله مخکښې تير شوے وو. حضرت مغيرة د هغه د دے اعتراض جواب ورنه کړے شو او راغے او نبي صلى الله عليه وسلم ته ئے دا قيصه اُوکړه. نبي ورته اُو فرمايل چه "تا دا جواب ولے ورنه کړو چه بني اسرائيلو به خپل نومونه د پيغمبرانو او صالحانو خلقو په نومونو پورے کيښودل"؟ د نبي د ارشاد نه صرف دا خبره راوځي چه د بے جوابه کيدو په ځائے به دے جواب سره اعتراض دفع کيدے شو.

۱۹الف کوم خلق چه د حضرت عيسىٰ د معجزانه پيدائيښت نه منکر دي هغوي آخر د دے خبرے څه مناسب جواب ورکولے شي چه حضرت مريم ماشوم بچے په غيږ کښې نيولے وو او راغله نو قوم پرے ولے غصه شو او ولے ئے په هغې طعن تکولو و ملامته کوله ئے؟

۲۰ کوم خلق چه د قرآن معنوي تحريف کوي هغوي د دے آيت نه دا مطلب اخستلے دے چه "موږ به د ده سره څه خبرے اُوکړو چه هغه پرون بچے دے." يعني د هغوي په نزد دا وينا د حضرت عيسىٰ د ځوانۍ په زمانه کښې شوي وه او د بني اسرائيلو مشرانو او بوډاګانو خلقو ورته چه بنه دے ملک سره به موږ څه خبرے اُوکړو چه پرون لا موږ په مخکښې په زانګو کښې پروت وو. خو چه څوک څه لږ ډير په موقع او په محل باندې او په وړاندې روستو عبارت باندې غور اُوکړي نو هغه ته به معلومه شي چه دا هسې يوه بے مطلبه معنىٰ ده چه د معجزے نه د بچ کيدلو د پاره شوي ده. که نور هيڅ نه وے او

اَیۡنَ مَا كُنۡتُ ۪ وَاَوۡصٰنِیۡ بِالصَّلٰوةِ وَالزَّكٰوةِ مَا دُمۡتُ حَیًّا ﴿۳۱﴾
وَّبَرًّۢا بِوَالِدَتِیۡ ۫ وَلَمۡ یَجۡعَلۡنِیۡ جَبَّارًا شَقِیًّا ﴿۳۲﴾ وَالسَّلٰمُ عَلَیَّ یَوۡمَ
وُلِدۡتُّ وَیَوۡمَ اَمُوۡتُ وَیَوۡمَ اُبۡعَثُ حَیًّا ﴿۳۳﴾ ذٰلِكَ عِیۡسَی ابۡنُ
مَرۡیَمَ ۚ قَوۡلَ الۡحَقِّ الَّذِیۡ فِیۡهِ یَمۡتَرُوۡنَ ﴿۳۴﴾ مَا كَانَ لِلّٰهِ اَنۡ یَّتَّخِذَ
مِنۡ وَّلَدٍ ۙ سُبۡحٰنَهٗ ؕ اِذَا قَضٰۤی اَمۡرًا فَاِنَّمَا یَقُوۡلُ لَهٗ كُنۡ فَیَكُوۡنُ ﴿۳۵﴾

هرچرته چه زۀ یم، او دَ مانځۀ او دَ زکوٰة دَ پابندئ کولو حکم ئے راته او کړو ترڅو پورے چه زۀ ژوندے یم، او دَ خپلې مور حق اداکوُنکے ئے جوړ کړم[۲۰] او زۀ ئے جبار او شقی جوړ نۀ کړم. سلام دے په ما باندې هرکله چه زۀ پیدا شوَم او هرکله چه زۀ مړ شم او هرکله چه زۀ بیا دوباره ژوندے راپاڅولے شم[۲۱]
دا دے عیسیٰ ابن مریم او دا ده دَ هغۀ په باره کښې هغه رښتینی خبره چه خلق پکښې شک کوی. دَ الله دا کار نۀ دے چه هغۀ څوک لۀ ځان له ځوے اُونیسی. هغۀ پاک ذات دے. هغۀ چه کله دَ څۀ خبرے فیصله کوی نو وائی چه شه، او بس هغه کیږی.[۲۲]

دے ظالمانو دا سوچ کړے وے چه په کومه خبره باندې دَ قوم خلقو اعتراض کړے وُو هغه خود بچی دَ پیدائش په وخت کښې بیبنه شوی وه نۀ چه دَ هغۀ دَ ځوانئ په وخت کښې. دَ دے نه علاوه دَ سورة آل عمران آیت ۴۶ او دَ سورة مائده آیت ۱۱۰ دواړه قطعی طور دا خبره ښکاره کوی چه حضرت عیسیٰؑ دا خبرې په ځوانئ کښې نۀ وے کړے بلکه دَ ماشوم بچی په حیثیت سره ئے په زانګو کښې کړے وے. په اولنی آیت کښې فرښته حضرت مریم له دَ ځوی زیرے ورکوی او ورته وائی چه هغۀ به دَ خلقو سره په زانګو کښې هم خبرے کوی او په ځوانئ کښې هم. په دویم آیت کښې الله تعالیٰ پخپله حضرت عیسیٰؑ ته فرمائی چه تا به دَ خلقو سره په زانګو کښې هم خبرے کولے او په ځوانئ کښې هم.

۲۰ الله دا نۀ اُونۀ فرمائیل چه دَ مور او دَ پلار حق اداکوُنکے. صرف دا ئے او فرمائیل چه دَ مور حق اداکوُنکے. دا هم کۀ دے خبرے دلیل دے چه دَ حضرت عیسیٰؑ پلار نۀ وُو. او کۀ دے یو ښکاره دلیل دا دے چه په قرآن کښې هرځائے کښې هغۀ ته عیسیٰ ابن مریم (عیسیٰ دَ مریم ځوئے) ویلے شوے دے.

۲۱ دا ده هغه "نښه" چه دَ حضرت عیسیٰ علیه السلام په ذات کښې دَ بنی اسرائیلو وړاندې پیش کړے شوه. الله تعالیٰ غوښتل چه بنی اسرائیلو له دَ عبرتناکے سزا ورکولو نه مخکښې په هغوی باندې حجت تمام کړی. دَ دے دَ پاره الله تعالیٰ دا تدبیر اوکړو چه دَ نبی هارون بودا سے پرهیزګاره او عبادت ګزاره پیغله جینئ چه په بیت المقدس کښې په اعتکاف کښې ناسته وه او حضرت زکریا ئے پرورش کولو، هغۀ ئے په ناوادۀ کړې حالت کښې حامله کړه دَ پاره دَ دے چه کله هغه بچے په غیږ کښې راوړی نو چه ټول قوم له ورشی او دَ ټولو خلقو فکر هغې ته شی. بیا چه کله دَ دے تدبیر مطابق څه خلق په حضرت مریم

وَ اِنَّ اللّٰهَ رَبِّیْ وَ رَبُّكُمْ فَاعْبُدُوْهُ ؕ هٰذَا صِرَاطٌ مُّسْتَقِیْمٌ ﴿۳۶﴾
فَاخْتَلَفَ الْاَحْزَابُ مِنْۢ بَیْنِهِمْ ۚ فَوَیْلٌ لِّلَّذِیْنَ كَفَرُوْا مِنْ
مَّشْهَدِ یَوْمٍ عَظِیْمٍ ﴿۳۷﴾ اَسْمِعْ بِهِمْ وَ اَبْصِرْ ۙ یَوْمَ یَاْتُوْنَنَا لٰكِنِ
الظّٰلِمُوْنَ الْیَوْمَ فِیْ ضَلٰلٍ مُّبِیْنٍ ﴿۳۸﴾ وَ اَنْذِرْهُمْ یَوْمَ الْحَسْرَةِ اِذْ قُضِیَ
الْاَمْرُ ۘ وَ هُمْ فِیْ غَفْلَةٍ وَّ هُمْ لَا یُؤْمِنُوْنَ ﴿۳۹﴾ اِنَّا نَحْنُ نَرِثُ الْاَرْضَ وقف لازم

(او عیسیٰؑ ویلی وُو چه) الله زمارب هم دے او ستاسو رب هم دے، پس تاسو دَهغهٔ بندګی کوئ، هم دا نیغه لار ده. [۲۳] خو بیا مختلفو ډلو په خپلو کښې اختلاف شروع کړو. نو کومو خلقو چه کفر اوکړو دَ هغوئ دَ پاره به هغه وخت ډیر دَ تباهئ وی کله چه هغوئ به لویه ورځ اُوینی - کله چه هغوئ مونږ ته حاضریږی نو په هغه ورځ به ئے غوږونه هم ښهٔ اوریدل کوی او سترګے به ئے هم ښهٔ لیدل کوی لیکن نن دا ظالمان په ښکاره ګمراهئ کښے پراته دی. اے محمدؐ، هر کله چه دا خلق غافله دی او ایمان نهٔ راوړی نو په دے حالت کښے دوی دَ هغے ورځے نه اُویرَوه کله چه فیصله اُوکړے شی او دَ افسوس نه سوا به هیڅ لارنهٔ وی. آخر دا چه یوازے مونږ به دَ زمکے

بانډ الزاما ولګو وُو نو الله تعالیٰ دَ دغے ماشوم بچی نه دَ دے غرض دَ پاره خبرے اُوویسلے چه کله دا بچے لوئ شی او پیغمبری ورته مِلاوُ شی نو چه په توم کښے په زرګونو خلق دا سے موجود وی چه هغوئ ګواهی کوی چه په دے هلک کښے هغوئ یوه نا آشنا معجزه لیدلی ده - په دے بانډ هم چه کله دا قوم دَ هغه دَ پیغمبرئ نه انکار اوکړی او دَ هغه پیروی قبوله نهٔ کړی بلکه دَ هغه نه مجرم جوړ کړی او دا کوشش اوکړی چه هغه په سولئ او خیږوی نو بیا دَ هغے ورله داسے عبرتناکه سزا ورکړے شی چه په دُنیا کښے یو قوم له نهٔ وی ورکړے شوی. (دَ زیاتے تشریح دَ پاره اوګوره تفهیم القرآن اول جلد، آل عمران، حاشیه ۴۴، ۵۳ - النساء، حاشیه ۲۳ - ۲۱۳. دریم جلد، الانبیاء، حاشیه ۸۸ - ۸۹ - ۹۰. المومنون، حاشیه ۴۳)

[۲۳] دَ دے ځائے پورے چه کومه خبره عیسایا نو ته ویلے شوی ده هغه دا ده چه دَ حضرت عیسیٰ علیه السلام په حقله هغوئ دَ ابن الله کومه عقیده اختیار کړیده هغه باطله ده. لکه څنګه چه په یوه معجزه سره حضرت یحییٰؑ خدائے پیدا کړو او دَ دے معجزانه پیدائش په وجه هغه دَ خدائے ځوئے جوړنهٔ شو نو دغه شان په یوه بله معجزه سره الله تعالیٰ عیسیٰؑ پیدا کړو، نو دَ حضرت عیسیٰؑ دا معجزانه پیدائش هم دا سے یو شئ نهٔ دے چه دَ هغے په وجه دِ ګنی هغه دَ خدائے تعالیٰ ځوئے جوړ شی - دَ عیسایانو په خپلو روایتونو کښے هم دا خبره شته چه حضرت یحییٰؑ او حضرت عیسیٰؑ دواړه یو شان په معجزه سره پیدا شوی وُو. چنانچه دَ لوقا په انجیل کښے دَ دے دواړو معجزو ذکر دَ قرآن پشان په یوه سلسله کښے بیان کړے شوے دے. لیکن دا دَ عیسایانو دَ حدنه اوریدلی چه

وَّ مَنْ عَلَيْهَا وَ اِلَيْنَا يُرْجَعُوْنَ ﴿۴۰﴾ وَ اذْكُرْ فِى الْكِتٰبِ اِبْرٰهِيْمَ ۬ؕ اِنَّهٗ
كَانَ صِدِّيْقًا نَّبِيًّا ﴿۴۱﴾ اِذْ قَالَ لِاَبِيْهِ يٰۤاَبَتِ لِمَ تَعْبُدُ مَا
لَا يَسْمَعُ وَ لَا يُبْصِرُ وَ لَا يُغْنِىْ عَنْكَ شَيْـًٔا ﴿۴۲﴾ يٰۤاَبَتِ اِنِّىْ

او دَدے دَ ټولو څيزونو وارثان يو او ټول به مونږ ته واپس کړے کيږي[۲۵] ع
او په دے کتاب کښے دَ ابراهيمؑ قيصه بيان کړه،[۲۶] بے شکه هغهٔ يو رښتينے انسان او نبي ؤ
(دوي ته لږ شان هغه وخت ورياد کړه) کله چه هغهٔ خپل پلار ته اُووے چه" بابا جانه، ته
ولے دَ هغے څيزونو عبادت کوے چه هغه نهٔ اوري او نهٔ ويني او نهٔ ستا څه کار جوړولے شي؟ بابا جانه، ما

هغوي په يوه معجزه سره پيدا کيدونکي انسان ته دَ الله بندهٔ وائي او په بله معجزه سره چه کوم انسان
پيدا شوے دے دَ هغهٔ نسب دَ الله ځوئے جوړ کړے دے۔

[۲۳] دلته عيسايانو ته وئيلي شوي دي چه دَ حضرت عيسىٰ عليه السلام دعوت هم هغه ؤ د کوم چه دَ
نورو ټولو پيغمبرانو ؤ۔ هغهٔ دَدے نه سيوا بل هيڅ شے تاسو ته نهٔ ؤ ښودلي چه صرف دَ يو خدائ بندګي
اُوکړئ۔ اُوس چه تاسو دَ هغهٔ نه دَ بندهٔ په ځائے خُدائے جوړ کړے دے او هغه په عبادت کښے دَ الله
سره شريکوئ نو دا ستاسو خپل ايجاد دے۔ ستاسو پيغمبر دا تعليم هيڅکله نهٔ ؤ ورکړے۔ (دَ زيات تفصيل
دَ پاره اُوګورئ تفهيم القرآن اول جلد، آلِ عمران، حاشيه ۶۸۔ المائده، حاشيه ۱۰۰ - ۱۰۱ - ۱۳۰-
څلورم جلد، الزخرف حاشيه ۵۷ - ۵۸)۔

[۲۴] يعني دَ عيسايانو ډلے۔

[۲۵] دلته هغه تقرير ختميږي کوم چه عيسايانو ته دَ اورولو دَ پاره نازل شوے ؤ۔ دَ دے تقرير دَ
عظمت صحيح اندازه هله لګيدے شي چه کله سړے دا اولي او هغه تاريخي حالاتو ته په نظر کښے وي
کوم چه مونږ دَ دے سورت په ديباچه کښے بيان کړي دي۔ دا تقرير په هغه موقع باندې نازل شوے ؤ
کله چه دَ مکے مسلمانان دَ ظلم دَ لاسه يو عيسائي وطن ته دَ پناه اخستلو دَ پاره تلل، او دَ دے غرض
دَ پاره نازل کړے شوے ؤ چه کله هلته دَ مسيح په حقله دَ اسلامي عقيدے خبره ؤ چيړلے شي نو چه
دا "سرکاري بيان" عيسايانو ته واورولے شي۔ دَ دے نه زيات بل څه ثبوت دَ دے خبرے کيدے شي چه
اسلام مسلمانانو ته په يو حالت کښے هم دَ حق او دَ صداقت په معامله کښے دَ خوشامند کيدو کولو
تعليم نهٔ دے ورکړے۔ بيا چه کومو مسلمانانو حبشے ته هجرت کړے ؤ دَ هغوي دَ ايمان قوت هم سړے
حيرانوي چه هغوي په شاهي دربار کښے پاسي او په داسے نازکه موقع دا تقرير بادشاه ته اوروي
چه دَ نجاشي بادشاه درباريانو رشوت خوړلے ؤ او په دے خبره زور لګوي چه مسلمانان دِ دشمنانو
ته حواله کړے شي۔ په هغه وخت کښے دَ دے خبرے ښهٔ پوره خطره وه چه دَ عيسائيت په بنيادي عقيدو
باندې دَ اسلام دَ دے غير جانبدارانه تبصرے او ريدو سره نجاشي بادشاه هم غصه شي او دا مظلومان

قَدْ جَآءَنِیْ مِنَ الْعِلْمِ مَا لَمْ یَاْتِكَ فَاتَّبِعْنِیْۤ اَهْدِكَ صِرَاطًا سَوِیًّا ﴿۴۳﴾
یٰۤاَبَتِ لَا تَعْبُدِ الشَّیْطٰنَ ؕ اِنَّ الشَّیْطٰنَ كَانَ لِلرَّحْمٰنِ عَصِیًّا ﴿۴۴﴾
یٰۤاَبَتِ اِنِّیْۤ اَخَافُ اَنْ یَّمَسَّكَ عَذَابٌ مِّنَ الرَّحْمٰنِ فَتَكُوْنَ لِلشَّیْطٰنِ
وَلِیًّا ﴿۴۵﴾ قَالَ اَرَاغِبٌ اَنْتَ عَنْ اٰلِهَتِیْ یٰۤاِبْرٰهِیْمُ ۚ لَئِنْ لَّمْ تَنْتَهِ
لَاَرْجُمَنَّكَ وَاهْجُرْنِیْ مَلِیًّا ﴿۴۶﴾ قَالَ سَلٰمٌ عَلَیْكَ ۚ سَاَسْتَغْفِرُ لَكَ رَبِّیْ ؕ

یو داسے علم راغلے دے چه هغه تاته نه دے راغلے، ته په ما پسے راځه، زهٔ به تاته نیغه لار اوښایم -
یا باجانه ته دَ شیطان بندگی مهٔ کوه[۲۷]، شیطان خو دَ رحمٰن نافرمانه دے. باباجانه، زهٔ یریږم
چه ته چرته دَ رحمٰن په عذاب کښے مُبتلا نهٔ شے او دَ شیطان ملګرے جوړ شے".
پلار ورته اُووے "ابراهیمه، ولے ته زما دَ معبودانو نه اوړیدلے یې؟ که چرے ته منع نهٔ
شوے نو زهٔ به تا سنګسار کړم. بس ته دَ همیشه دَپاره زما نه جُدا شه" [۲۷ الف]
ابراهیمؑ ورته اُووے "سلام دے تاته. زهٔ به دَ خپل رب نه دُعا غواړم چه تا معاف کړی،

مسلمانان دَ قریشو ظالمانو ته حواله کړی. لیکن دَدے باوجود هغوی دَ حق په پیش کولو کښے دَ ذره هومره
ناراستی اُو نهٔ کړه.

[۲۶] دَدے ځائے نه خبره مکے والو ته شروع کیږی. مکے والو خپل ځامن، خپل رُونړه او خپل نور
رشته داران دَ خُدا پرستئ په جُرم کښے په کور پرینبودلو باندِ هم هغه مجبور کړی وُو لکه څنګه چه
حضرت ابراهیمؑ خپل پلار او دَ خپلے ګوروالئ خلقو دَ وطن نه ایستلے وُو. دَدے غرض دَپاره دَ نورو
پیغمبرانو په ځائے خاص طور دَ حضرت ابراهیمؑ قیصه په دے وجه بیان کړے شوه چه دَ قریشو خلقو
هغه خپل پیشوا منلو او په دے به ئے فخر کولو چه مونږه دَ ابراهیمؑ ولادیُو.

[۲۷] اصل الفاظ دی لَا تَعْبُدِ الشَّیْطٰنَ یعنی "دَ شیطان عبادت مهٔ کوه". اګرچه دَ حضرت ابراهیمؑ
پلار او دَ قوم نورو خلقو دَ بُتانو عبادت کولو، لیکن چونکه هغوی خبره دَ شیطان منله، نو په دے
وجه حضرت ابراهیمؑ دَ هغوی دے کار ته چه دَ شیطان اِطاعت کوی او دَ هغه خبره منی، هم دَ
شیطان عبادت اُووئیلو. دَدے نه معلومه شوه چه عبادت یوازے دَ آداب او دَ تعظیم کولو
او دَ رسم ادا کولو نوم نهٔ دے بلکه دَ اطاعت او دَ حکم منلو نوم هم دے. دا رنګے دَدے نه دا هم
معلومه شوه چه که چرے څوک په چا باندِ لعنت هم وائی او دَ هغه بندګی کوی نو دا لکه چه دے
دَ هغه عبادت کوی او دے دَ هغه دَ عبادت کولو په وجه مجرم دے، ځکه چه شیطان په یوه زمانه کښے
هم دَ خلقو "معبود" (په عامه معنیٰ سره) نهٔ دے پاتے شوے بلکه په هره زمانه کښے خلق دَ هغهٔ په
نوم باندِ لعنت وائی. (دَ تشریح دَپاره اُوګوره تفهیم القرآن دریم جلد، الکهف، حاشیه ۴۹ - ۵۰).

إِنَّهُ كَانَ بِي حَفِيًّا ﴿٤٧﴾ وَأَعْتَزِلُكُمْ وَمَا تَدْعُونَ مِن دُونِ اللَّهِ وَأَدْعُو
رَبِّي عَسَىٰ أَلَّا أَكُونَ بِدُعَاءِ رَبِّي شَقِيًّا ﴿٤٨﴾ فَلَمَّا اعْتَزَلَهُمْ وَمَا
يَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللَّهِ وَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ ۖ وَكُلًّا جَعَلْنَا
نَبِيًّا ﴿٤٩﴾ وَوَهَبْنَا لَهُم مِّن رَّحْمَتِنَا وَجَعَلْنَا لَهُمْ لِسَانَ صِدْقٍ عَلِيًّا ﴿٥٠﴾
وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ مُوسَىٰ ۚ إِنَّهُ كَانَ مُخْلَصًا وَكَانَ رَسُولًا نَّبِيًّا ﴿٥١﴾

زما رب په ما باندې ډیر مهربان دے. زهٔ تاسو هم پریږدم او دغه هستیانے هم پریږدم چه تاسو هغوی رابللئ او خدائے پریږدئ. زهٔ خو به خپل رب رابلم، اُمید دے چه زهٔ به د خپل رب په رابللو سره نامراده پاتے نهٔ شم.»
نو هر کله چه هغهٔ د هغې خلقو او د هغوی د هغه معبودانو نه چه غیر الله وو جدا شو نو مونږه ورله اسحٰق او د یعقوب غوندې اولاد ورکړل او د هر یو نه مو پیغمبر جوړ کړل او هغوی ته مو خپل رحمت اوبخښلو او ورښتینے شهرت مو ورکړو.[28] ع
او ذکر اوکړه په دے کتاب کښے د موسیٰ. هغهٔ یو غوره سړے وو[29] او رسول نبی وو[30]

---

[27] الفِیَ د تشریح د پاره اوګورو تفهیم القرآن دویم جلد، التوبه، حاشیه ١١٢

[28] دا تسلی ده د هغه مهاجرینو د پاره چه هغوی د کورونو نه په وتلو باندې مجبوره شوی وُو. هغوی ته وئیلے کیږی چه لکه څنګه ابراهیم علیه السلام د خپل خاندان نه جدا شو او تباه نهٔ شو بلکه نور عزتمند شو دغه شان به تاسو هم نهٔ برباد کیږئ او هغه عزت به بیا مومئ چه د قریشو دا جاهلان کافران به د هغې خیال هم نهٔ شی کولے.

[29] په اصل کښے لفظ مُخلَص استعمال شوے دے چه معنیٰ ئے ده "خالص کړے شوے" مطلب دا دے چه حضرت موسیٰ یو داسے سړے وُو چه هغه الله تعالیٰ ځان له خالص کړے وُو.

[30] د "رسول" معنیٰ ده "استازے"، "لیږلے شوے" د دے معنیٰ په لحاظ سره په عربئ ژبه کښے دا لفظ د قاصد، د پیغام رسان او د سفیر د پاره استعمالیږی. او په قرآن کښے دا لفظ یا خو د هغې فرښتو د پاره استعمال شوے دے چه هغوی د الله تعالیٰ د طرفه د څه خاص کار د پاره لیږلے کیږی، یا بیا د هغه انسانانو د پاره استعمال شوے دے چه هغوی د الله تعالیٰ مخلوق ته د خپل پیغام رسولو د پاره مقرر کړی دی.
د "نبی" په معنیٰ کښے د لُغت والو اختلاف دے. څینی وائی چه دا لفظ د "نَبَأ" نه مشتق دے چه معنیٰ ئے ده "خبر". او د دے معنے په لحاظ سره د نبی معنیٰ ده "خبر ورکونکے". څینی وائی چه د دے ماده نبوده او معنیٰ ئے ده "اُوچتوالے". د دے معنے په لحاظ سره د نبی مطلب دے "اُوچته مرتبه" او

وَنَادَيْنٰهُ مِنْ جَانِبِ الطُّوْرِ الْاَيْمَنِ وَقَرَّبْنٰهُ نَجِيًّا ﴿۵۲﴾ وَوَهَبْنَا لَهٗ

مونږ هغهٔ ته د طور د ښي اړخ نه آواز اُوکړو[۳۱] او د راز په خبرو موهغهٔ ځان ته را نږدې کړو او په خپله مهربانۍ

"اُوچت مقام"۔ ازهري د کسائي نه يو دريم قول هم نقل کړے دے هغه وائي چه دا لفظ په اصل کښې نبي ده چه معنیٰ ئے ده "لاره"۔ او پيغمبرانو ته نبي ځکه وائي چه هغوئ د الله تعالیٰ طرف ته د تللو لاره ده۔

نو يو سړي ته د "رسول نبي" ويلو مطلب يا خو "د اُوچتې مرتبې پيغمبر" دے، يا د "الله تعالیٰ د طرفه خبرورکونکے پيغمبر" يا "هغه پيغمبرچه د الله لار ښودونکے دے"۔

په قرآن مجيد کښې دا دواړه لفظونه عام طور په يو معنیٰ سره استعمال شوي دي. مونږ وينو چه يو انسان ته په يو ځائے کښې صرف رسول ويلے شوے دے او په بل ځائے کښې ورته صرف نبي او په بل ځائے کښې ورته رسول او نبي دواړه ويلے شوي دي. ليکن په ځينو ځايونو کښې رسول او نبي په داسې طريقه هم استعمال شوي دي چه د هغې نه دا معلوميږي چه په دے دواړو کښې د مرتبې يا د کار په لحاظ سره څه اصطلاحي فرق شته. مثلاً د سورة حج په اُووم رکوع کښې فرمائي "وَمَآ اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَّسُوْلٍ وَّلَا نَبِيٍّ اِلَّآ ......" "مونږ ستاسو وړاندې نه دے ليږلے يو رسول او نه يو نبي مګر......"۔ د دے الفاظو نه صفا معلوميږي چه رسول او نبي دوه داسې جُدا لفظونه دي چه د معنیٰ په لحاظ سره ئے په مينځ کښې څه فرق ضرور شته۔ دا وجه ده چه د مفسرينو په مينځ کښې دا بحث چليږي چه دا کوم قسم فرق دے. ليکن حقيقت دا دے چه په قطعي دليلونو سره هيچا هم د رسول او د نبي په مينځ کښې څه فرق نه دے کړے شوے۔ د زيا تو نه زيات چه کومه خبره په يقين سره ويلے کيدے شي هغه دا ده چه د رسول لفظ د نبي په نسبت خاص دے، يعني هر رسول نبي هم وي خو هر نبي رسول نه وي، يا په دے الفاظو سره چه په پيغمبرانو کښې د رسول لفظ هغه قدرمنو هستو د پاره ويلے کيږي چه هغوي ته د عامو پيغمبرانو په نسبت زيات لوئ منصب حواله کړے شوے وي۔ د دے خبرے تائيد د هغې حديث نه هم کيږي چه امام احمد د حضرت ابو اُمامه نه او حاکم د حضرت ابوذر نه نقل کړے دے چه د نبي صلی الله عليه وسلم نه تپوس اُوکړے شو چه رسولان شمره دي نو نبي اُوفرمائيل چه درے سوه او ديارلس يا درے سوه او پنځلس،[۳۱۳ / ۳۱۵] او چه د نبيانو تپوس ترې اُوکړے شو چه نبيان شمره دي نو هغهٔ اُوفرمائيل چه يو لاکه او څليرويشت زره[۱۲۴۰۰۰]۔ اګرچه د دے حديث سندونه ضعيف دي خو چه کله د درے سند ونو نه يوه خبره نقل شي نو د ديره حده پورے د هغې ضعف لرے کوي۔

[۳۱] د کوه طور د ښي طرفه مراد د کوه طور مخا ته طرف دے۔ حضرت موسیٰؑ چه کله د مدين نه مصر ته تللو نو په هغه لار تللو چه کومه د کوه طور سويل ته ده - او د سويل د طرفه چه سړے اُوګوري نو ښي طرفه ئے مخا ته راځي او کس طرفه ئے شا په پريواته راځي، نو د حضرت موسیٰؑ د نسبت په وجه د طور مخا ته طرفته "ښي اړخ" اُوويلے شو. کنې نو دا خو ښکاره خبره ده چه د غر څه ښي يا

مِنْ رَّحْمَتِنَآ اَخَاهُ هٰرُوْنَ نَبِيًّا ﴿۵۳﴾ وَاذْكُرْ فِي الْكِتٰبِ اِسْمٰعِيْلَ ۚ اِنَّهٗ كَانَ صَادِقَ الْوَعْدِ وَكَانَ رَسُوْلًا نَّبِيًّا ﴿۵۴﴾ وَكَانَ يَاْمُرُ اَهْلَهٗ بِالصَّلٰوةِ وَالزَّكٰوةِ ۖ وَكَانَ عِنْدَ رَبِّهٖ مَرْضِيًّا ﴿۵۵﴾ وَاذْكُرْ فِي الْكِتٰبِ اِدْرِيْسَ ۚ اِنَّهٗ كَانَ صِدِّيْقًا نَّبِيًّا ﴿۵۶﴾ وَّرَفَعْنٰهُ مَكَانًا عَلِيًّا ﴿۵۷﴾

مو دَهغه ورور هارونٔ نبي جوړ کړو او هغهٔ ته مو ردَمدد کار په طور) ورکړو۔

او په دے کتاب کښے دَ اسماعیلٔ ذکر اُوکړه۔ هغهٔ دَ وعدے رښتینے وو او رسول نبي وُو۔ هغهٔ به خپل کور والو ته دَ مونځ او دَ زکوٰة حکم کولو او دَ خپل رب په نزد یو غوره انسان وُو۔

او په دے کتاب کښے دَ ادریس[۳۲] ذکر اُوکړه۔ هغه یو رښتینے انسان او یو نبي وُو او هغه مونږ، لوړ مقام ته اُوچت کړے وُو[۳۳]

کس طرف نهٔ وی۔

[۳۲] دَ تشریح دَ پاره اُوګوره تفهیم القرآن اول جلد، النسآء حاشیه ۲۰۹۔

[۳۳] دَ حضرت ادریس په باره کښے اختلاف دے۔ څینی وائی چه هغه دَ بنی اسرائیلو نبیو نبي وُو۔ خو اکثره وائی چه هغه دَ حضرتِ نوحٔ نه هم مخکښے تیر شوے دے۔ په دے باره کښے دَ نبي صلی الله علیه وسلم نه صحیح حدیث مونږ ته نهٔ دے را رسیدلے، البته دَ قرآن یوه اشاره دَ دے خبرے تائید کوی چه هغه دَ حضرت نوحٔ نه مخکښے وُو۔ ځکه چه په روستنی آیت کښے دا فرمایلے شوی دی چه دا پیغمبران (دَ کوموذکر چه بره تیر شوے دے) دَ آدمٔ اولاد، دَ نوحٔ اولاد، دَ ابراهیمٔ اولاد او دَ اسرائیل اولاد دی۔ اُوس خو دا خبره معلومه ده چه حضرتِ یحیٰی، عیسٰی او موسٰی علیهم السلام خو دَ بنی اسرائیلو نه دی، او حضرت اسماعیل، حضرت اسحٰق او حضرت یعقوب دَ ابراهیمٔ دَ اولاد نه دی، او حضرت ابراهیم دَ نوحٔ دَ اولاد نه دے۔ دَ دے نه روستو حضرتِ ادریسٔ دا سے پاتے کیږی چه دَ هغهٔ په باره کښے دا خیال کیدے شی چه هغه دَ آدمٔ دَ اولاد نه دے۔

دَ مفسرینو عام خیال دا دے چه په بائیبل کښے کوم بزرګ نوم حنوک (Enoch) ښودلے شوے دے هم هغه حضرت ادریسٔ دے۔ دَ هغهٔ په باره کښے دَ بائیبل بیان دا دے:

"او حنوک دَ پنځه شپیته[۶۵] کالو وُو چه دَ هغه نه متوسلح پیدا شو او دَ متوسلح دَ پیدائش نه روستو حنوک دَ دریه سوو کالو پورے دَ خدائے سره سره روان وُو...... او هغه غائب شو ځکه چه خدائے هغه اُوچت کړو۔" (پیدائش، باب ۵۔ آیت ۲۱-۲۴)۔

دَ تلمود په اسرائیلی روایتونو کښے دَ حنوک حالات لږ زیات په تفصیل سره دی۔ دَ هغے خلاصه دا ده چه دَ حضرت نوح نه مخکښے کله دَ آدمٔ په اولاد کښے خرابیا شروع شوه نو دَ خدائے فرښته حنوک

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِم مِّنَ النَّبِيِّينَ مِن ذُرِّيَّةِ آدَمَ وَمِمَّنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ وَمِن ذُرِّيَّةِ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْرَائِيلَ وَمِمَّنْ هَدَيْنَا وَاجْتَبَيْنَا ۚ إِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُ الرَّحْمَٰنِ خَرُّوا سُجَّدًا وَبُكِيًّا ۩ ﴿۵۸﴾ فَخَلَفَ مِن بَعْدِهِمْ خَلْفٌ أَضَاعُوا الصَّلَاةَ وَاتَّبَعُوا الشَّهَوَاتِ

دا هغه پیغمبران دي چه الله پرانعام کړے دے. دَ آدمؑ د اولاد نه دي، او دَ هغه خلقو د نسل نه دي چه هغوی مونږه دَ نوحؑ سره په کشتۍ کښے سواره کړي وُو، او دَ ابراهیمؑ دَ نسل نه دي او دَ اسرائیل دَ نسل نه دي. او دوی دَ هغه خلقو نه وُو چه مونږه هغوی ته هدایت کړے وُو او مونږه خوښ کړي وُو. دَ هغوی دا حال وُو چه کله به دَ رحمٰن آیتونه هغوی ته اورولے کیدل نو په ژړا ژړا به په سجده پریوتل. بیا دَ هغوی نه روستو هغه ناخلف (یعني بدعمله) خلق دَ هغوی په ځائے راغلل چه مونځونه ئے ضایع کړل[۳۵] او دَ نفس په خواهشاتو

تر. چه دَ خلقو نه به ئے ځان لے جُدا دَ پرهیزکارۍ ژوند تیرولو، آوازئے وکړو چه "اے حنوک، پاسه دَ کوټ نه راوُوزه او دَ زمکے په اوسیدونکو خلقو کښے اوګرځه راوګرځه او هغوی ته هغه لار اوښایه چه په کومه باندے هغوی له تلل پکار دي او هغه طریقه ورته اوښایه چه په کومه باندے هغوی له عمل کول پکار دي." دَ دے حکم نه روستو هغه راووتو او ځائے په ځائے ئے خلق راجمع کړل او وعظ او نصیحت ئے ورته اوکړو او خلقو دَ هغه اطاعت قبول کړو او دَ الله بندګي ئے اختیار کړه. حنوک دَ دریه سوه دریه پنځوس کالو پورے په انسانانو باندے حکمران وُو. دَ هغهٔ حکومت دَ انصاف او دَ حق پرستۍ حکومت وُو. دَ هغه په زمانه کښے په زمکه باندے دَ خدائے رحمتونه داوریدل.

(The Talmud Selections P.P.18.21)

۳۴ دَ دے سیده ساده مطلب خو دا دے چه الله تعالیٰ حضرت ادریسؑ له اوچته مرتبه ورکړے وه، لیکن دَ اسرائیلی روایتونو نه دا خبره په مونږ کښے مشهوره شوه چه الله تعالیٰ حضرت ادریسؑ آسمان ته پورته کړو. په بائیبل کښے خو صرف دومره قدر له خبره ده چه هغه غائب شو ځکه چه خدائے له پورته کړو. لیکن په تلمود کښے دَ دے یوه اوږده قیصه بیان شوی ده او هغه قیصه په دے خبره ختمه شوی ده چه "حنوک دَ هوا په یوه ګولۍ کښے دَ وورد کاډۍ او دَ آسونو سره آسمان ته اوختو."

۳۵ یعني مونځ کول ئے پریښودل، یا ئے دَ مانځه نه بے پرواۍ شروع کړه. دا دَ هر اُمت دَ زوال اولے قدم دے. مونځ هغه اولنۍ رابطه ده چه دَ مومن عملي تعلق دَ خدائے سره ټینګ او ورځ ترلے ساتي او هغه دَ خدائے پرستۍ دَ مرکز نه پرانسته نه پریږدي. دا تړون چه وُ شلیږي نو سړے دَ خدائے نه رو رو لرے کیږي ان تر دے پورے چه دَ عملي تعلق دَ ختمیدو سره دَ هغه خیالي تعلق هم دَ خدائے

فَسَوْفَ يَلْقَوْنَ غَيًّا ﴿٥٩﴾ إِلَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَأُولٰٓئِكَ
يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ وَلَا يُظْلَمُونَ شَيْئًا ﴿٦٠﴾ جَنّٰتِ عَدْنِ ِالَّتِي وَعَدَ الرَّحْمٰنُ
عِبَادَهُ بِالْغَيْبِ ۚ إِنَّهُ كَانَ وَعْدُهُ مَأْتِيًّا ﴿٦١﴾ لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا إِلَّا
سَلٰمًا ۖ وَلَهُمْ رِزْقُهُمْ فِيهَا بُكْرَةً وَعَشِيًّا ﴿٦٢﴾ تِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتِي نُورِثُ

پسې روان شو، نو زر ده چه هغوی دَ ګمراهئ دَ انجام سره مخ شي. البته څوك چه توبه اُوباسي او ایمان راوړي او نیک عمل اختیار کړي نو هغوی به جنت ته داخلیږي او دَ ذرې هومره حق به دَ هغوی نه وهلے کیږي. دَ هغوی دَ پاره دَ همیشه اُوسیدو جنتونه دي چه دَ هغې وعده رحمٰن دَ خپلو بندګانو سره غائبانه کړې ده[٣٦] او یقیناً دا وعده به خامخا پوره کیږي. هلته به هغوی څه فضول خبره نهٔ اَوري، چه څه اَوري، بس ټیک به اَوري[٣٨] او دَ هغوی رزق به هغوی ته صبا بیګاه ملاویږي. دا دے هغه جنت چه دَ دے وارث به مونږه

سره باقي پاتے نهٔ شي. دا وجه ده چه الله تعالیٰ دلته دا خبره دَ یوے عقیدے په طور بیان کړې ده چه دَ پخوانو پیغمبرانو په اُمتونو کښے خرابتیا دَ مونځ ضایع کولو نه شروع شوې ده.

٣٦ دا دَ الله سره دَ تعلق کم ساتلو یا دَ تعلق نهٔ ساتلو لازمي نتیجه ده. دَ مونځ پریښودلو په وجه چه کله زړهٔ دَ خدائے دَ یاد نه بے پروائي نو دا بے پروائي چه څومره زیاتیږي هغومره دَ نفس دَ خواهشاتو په بندګئ کښے هم اضافه کیږي. اَن تر دے پورے چه دَ سړي اخلاق او دَ سړي ټول معاملات دَ خدائے دَ حکمونو په ځائے دَ خپلے خوښے دَ طریقو پابند شي.

٣٧ یعني دَ هغې وعده رحمان په داسے حالت کښے کړې ده چه هغه جنتونه دَ هغوی دَ سترګو نه پناه دي.

٣٨ په اصل کښے لفظ "سلام" استعمال شوے دے چه معنیٰ ئے ده دَ عیب او دَ نقص نه محفوظ. په جنت کښے چه به کوم نعمتونه انسان ته ملاویږي په هغې کښے به یو لوئ نعمت دا وي چه هلته به څه بیهوده یا فضول یا ګنده خبره سړے نهٔ اَوري. هلته به ټول خلق پاک صفا او پاکیزه وي. هلته به هر سړے صحیح مزاج والا وي. هلته چه څوك اُوسیږي هغوی به غیبتونه، کنځلے، بے حیا سندرے او نور غلط آوازونه نهٔ اَوري. هلته چه به هر سړے څه اَوري، هغهٔ به ښه او مناسب او صحیح خبره وي. دَ دے نعمت په قدر هغه سړے پوهیدے شي چه هغه په دے دنیا کښے په پاکیزه او صفا طبیعت لري. ځکه چه هغهٔ دا خبره احساس کولے شي چه دَ انسان دَ پاره په دے ګنده خلقو کښے اُسیدل څومره لوئ مصیبت دے چه هلته هر وخت دروغ، غیبت، دَ شر فسا او دَ شرارت خبرې او دَ ګندګئ او دَ شهوت خبرې وي.

مِنْ عِبَادِنَا مَنْ كَانَ تَقِيًّا ﴿٦٣﴾ وَمَا نَتَنَزَّلُ إِلَّا بِأَمْرِ رَبِّكَ ۖ لَهُ مَا بَيْنَ
أَيْدِينَا وَمَا خَلْفَنَا وَمَا بَيْنَ ذَٰلِكَ ۚ وَمَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّا ﴿٦٤﴾
رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا فَاعْبُدْهُ وَاصْطَبِرْ لِعِبَادَتِهِ ۚ هَلْ
تَعْلَمُ لَهُ سَمِيًّا ﴿٦٥﴾ وَيَقُولُ الْإِنسَانُ أَإِذَا مَا مِتُّ لَسَوْفَ أُخْرَجُ حَيًّا ﴿٦٦﴾

په خپلو بندګانو کښې هغه څوك جوړوو چه پرهیزګاروی.

اے محمد ٣٩، مونږه ستا د رب د حکم نه بغیر نه راکوزیږو. څه چه زمونږ په وړاندې دی او څه چه زمونږ نه روستو دی او څه چه د دے په مینځ کښې دی د هر څیز مالك هم هغه دے او ستا رب هیرږونکے نه دے. هغه د آسمانو نو او د زمکے رب دے او څه چه د آسمانونو او د زمکے په مینځ کښې دی د هغے ټولو رب دے. پس ته د هغه بندګی کوه او د هغه په بندګئ باندې ټینګ اوسه ٤٠. آیا ستا په علم کښې د هغه د مرتبے برابر یو هستی شته؟ ع

انسان وائی چه آیا واقعی کله زه مړ شم نو بیا به ژوندے را اوویستلے شم؟

٣٩ د اټول پیراګراف هغه په مینځ کښې یوه جمله ده چه د یو کلام د تمهید و نه روستو او د بل کلام د شروع کید و نه مخکښې بیان شوی ده. د کلام د انداز نه صفا معلومیږی چه دا سورة د ډیر وخت نه روستو په داسے زمانه کښې نازل شوے دے چه نبی صلی الله علیه وسلم او د هغه ملګری ډیر د پریشانئ په حالت کښې وو. نبی او د هغه ملګرو ته هر وخت د وحی انتظار وو د پاره د دے چه څه لار ورته اوښائی او څه تسلی ورته هم حاصله شی. څومره چه به په وحی راتلو کښې وخت زیاتید و هغومره به پریشانی زیاتیده. په دے حالت کښې جبرئیل علیه السلام د فرښتو په یوه ډله کښې تشریف راورو. اول ئے هغه فرمان واورولو چه په هغه موقع کښې د ضرورت په لحاظ سره فوراً پکار وو. بیا د الله تعالیٰ په اشاره سره وړاندې دا یو څو کلمے د خپل طرفه وائی چه په هغے کښې د ډیر وخته پورے د نه حاضریدو معذرت هم دے، د الله تعالیٰ د طرفه نه کښې تسلی هم ده، او ورسره د صبر کولو نصیحت هم دے.

دا خبره یوازے د دے کلام نه پخپله نه راوځی بلکه ډیرو روایتونو دا صفا کړی چه د دے تصدیق کوی چه هغه ابن جریر، ابن کثیر او روح المعانی صاحب او نورو مفسرینو د دے آیت په تفسیر کښې نقل کړی دی.

٤٠ یعنی د الله تعالیٰ د بندګئ په لار باندې په مضبوطیا سره ځه او په دے لار کښې چه کوم مشکلات او مصیبتونه درته راشی د هغے مقابله په صبر سره کوه. که چرے د الله د طرفه نه په مدد کولو کښې او په تسلی کښې څه وخت اوګټی نو په هغے کبرا وېږه مه. او د یو فرمانبردار بنده په شان په هر حال

أَوَلَا يَذْكُرُ الْإِنسَانُ أَنَّا خَلَقْنَاهُ مِن قَبْلُ وَلَمْ يَكُ شَيْئًا ﴿٦٧﴾ فَوَرَبِّكَ
لَنَحْشُرَنَّهُمْ وَالشَّيَاطِينَ ثُمَّ لَنُحْضِرَنَّهُمْ حَوْلَ جَهَنَّمَ جِثِيًّا ﴿٦٨﴾ ثُمَّ
لَنَنزِعَنَّ مِن كُلِّ شِيعَةٍ أَيُّهُمْ أَشَدُّ عَلَى الرَّحْمَٰنِ عِتِيًّا ﴿٦٩﴾ ثُمَّ لَنَحْنُ
أَعْلَمُ بِالَّذِينَ هُمْ أَوْلَىٰ بِهَا صِلِيًّا ﴿٧٠﴾ وَإِن مِّنكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا ۚ كَانَ عَلَىٰ
رَبِّكَ حَتْمًا مَّقْضِيًّا ﴿٧١﴾ ثُمَّ نُنَجِّي الَّذِينَ اتَّقَوا وَّنَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا جِثِيًّا ﴿٧٢﴾

آیا انسان په یاد نه کښې دا نه راځي چې مونږ اول د پیدا کړې دے هرکله چې دے هیڅ هم نه وُو؟ ستا په رب م د قسم وی، مونږ به دوئ ټول او د دوئ سره شیطانان هم[۴۱] ضرور راجمع کړو، بیا به ئې د دوزخ نه چاپېره حاضر کړو او د ګونډو په طرف به ئے (پرمخې) ورغورزوو، بیا به د هر ډلے نه هغه سرے رابیل کړو چه هغه د رحمن په مقابله کښې زیات سرکشه جوړ شوے وُو[۴۲]، بیا دا مونږ ته پته ده چه په دوی کښې څوک د ټولو نه زیات جهنم ته د غورزولو مستحق دے. په تاسو کښې هیڅوک داسے نشته چه په دوزخ باندې به نه ورځي[۴۳]، دا خو یوه فیصله شوې خبره ده چه پوره کول ئے ستا د رب ذمه ده. بیا به مونږ هغه خلق بچ کړو چه (په دنیا کښې) متقیان وُو او ظالمانو به کښې غورزیدلي پریږدو.

کښې د هغه په کار باندې راضي نه سے او بیا په کلکه اراده سره هغه خدمت کوه کوم چه تا ته د یو بنده او د یو رسول په حیثیت سره حواله کړے شوے دے.

[۴۱] په اصل کښې لفظ سَمِيّ استعمال شوے دے چه لغوي معنیٰ ئے ده "یو نوم والا". مطلب دا دے چه الله تعالیٰ خو الٰه دے آیا څوک بل الٰه هم ستا په علم کښې شته؟ که چرې نشته او تا ته معلومه ده چه نشته نو بیا ستا د پاره د دے نه سیوا بله لار کومه ده چه د هغه بندګي اُوکړې او د هغه د حکم بنده شے.

[۴۲] یعنی هغه شیطانان چه دوی ئے مُریدان جوړ شوی دي او چه د هغوئ په بهودنه د دوئ دا خیال راغلے دے چه ژوند هم بس دا د دُنیا ژوند دے، د دے نه روستو بل ژوند نشته چه مونږ به ئے لاهلته خدائے ته حاضریږو او د عملونو تپوس به را نه کوي.

[۴۳] یعنی د هر باغي ډلے لیډر (مشر).

[۴۴] د "وَارِدُهَا" لوېعني ورتللو" معنیٰ په څینو روایتونو کښې "داخلیدل" بیان شوې ده، لیکن په هغه روایتونو کښې د یو روایت سند هم نبي صلی الله علیه وسلم ته په قابلِ اعتماد ذریعے سره نه دے رسیدلے. او بیا دا خبره د قرآن مجید او د هغه کثیر و صحیح حدیثونو نه هم خلاف ده چه په هغې کښې د دے خبرے قطعي نفي شوې ده چه ګني مومنان صالحان به دوزخ ته ځي. د دے نه علاوه د "وُرُود" معنیٰ "داخلیدل" نه ده. نو د دے صحیح

وَإِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا
أَيُّ الْفَرِيقَيْنِ خَيْرٌ مَّقَامًا وَأَحْسَنُ نَدِيًّا ﴿٧٣﴾ وَكَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُم
مِّن قَرْنٍ هُمْ أَحْسَنُ أَثَاثًا وَرِئْيًا ﴿٧٤﴾ قُلْ مَن كَانَ فِي الضَّلَالَةِ
فَلْيَمْدُدْ لَهُ الرَّحْمَٰنُ مَدًّا ۚ حَتَّىٰ إِذَا رَأَوْا مَا يُوعَدُونَ إِمَّا الْعَذَابَ
وَإِمَّا السَّاعَةَ فَسَيَعْلَمُونَ مَنْ هُوَ شَرٌّ مَّكَانًا وَأَضْعَفُ جُندًا ﴿٧٥﴾
وَيَزِيدُ اللَّهُ الَّذِينَ اهْتَدَوْا هُدًى ۗ وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ

دے خلقو ته چه کله زمونږه صفا صفا آیتونه اورولے کیږی نو انکار کونکی ایمان والو ته وائی "چه په مونږه دواړو ډلو کښے کومه ډله په بهتره حالت کښے ده او د چا مجلسونه زیات شاندار دی؟" حالانکه د دوی نه مخکښے مونږه ډیر داسے قومونه هلاک کړی دی چه د هغوی سازوسامان د دوی نه زیات وو او په ظاهری شان و شوکت کښے هم د دوی نه زیات وو. دوی ته اُووایه' چه کوم سړے په ګمراهئ کښے مبتلا وی رحمٰن هغه ته مهلت ورکوی آن تر دے پورے چه کله داسے خلق هغه څیز اووینی د کوم څیز چه د هغوی سره وعده شوی ده ـــــ خواه که هغه د الله عذاب وی او که د قیامت ساعت وی ـــــ نو هله ورته معلومه شی چه د چا حال خراب دے او د چا ډله کمزوری ده، د دے برعکس چه کوم خلق په نیغه لاره تلی نو الله تعالیٰ هغوی ته د نیغے لارے په تللو کښے ترقی ورکوی او باقی پاتے کیدونکی نیکیانے ستا د

مطلب دا دے چه په دوزخ باندے به تیریږی خو ټول خلق نیکن، لکه څنګه چه په روستنی آیت کښے دی، پرهیزګار خلق به د هغے نه بچ کړے شی او ظالمان به پکښے وړغوزار کړے شی۔

۴۵ یعنی د هغوی دلیل دا وو چه وګورئ په دُنیا کښے په چا د الله فضل دے او چا له د الله نعمتونه ورکړے کیږی۔ د چا کورونه زیات شاندار دی؟ د چا ژوند ښه دے؟ د چا مجلسونه په شان و شوکت کښے وی؟ که چرے دا ټول هر څه مونږ ته حاصل وی او تاسو د دے نه محروم یئ نو بیا خپله سوچ اُوکړئ چه آخر دا څنګه کیدے شوه چه مونږ دِ په باطل باندے یُو او مونږه د کوړو او تاسو دِ په حق باندِ یئ او داسے بد حاله دِ یئ؟ د زیاتے تشریح د پاره وګوره تفهیم القرآن دریم جلد، الکهف، حاشیه ۳۷ - ۳۸۔

۴۶ یعنی د هر آزمیښت په وخت کښے الله تعالیٰ هغوی له صحیح فیصلے کولو او د صحیح لارے

عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَّخَيْرٌ مَّرَدًّا ﴿٧٦﴾ أَفَرَءَيْتَ الَّذِي كَفَرَ بِآيَاتِنَا وَقَالَ
لَأُوتَيَنَّ مَالًا وَّوَلَدًا ﴿٧٧﴾ أَطَّلَعَ الْغَيْبَ أَمِ اتَّخَذَ عِندَ الرَّحْمَٰنِ
عَهْدًا ﴿٧٨﴾ كَلَّا ۚ سَنَكْتُبُ مَا يَقُولُ وَنَمُدُّ لَهُ مِنَ الْعَذَابِ مَدًّا ﴿٧٩﴾
وَّنَرِثُهُ مَا يَقُولُ وَيَأْتِينَا فَرْدًا ﴿٨٠﴾ وَاتَّخَذُوا مِن دُونِ اللَّهِ آلِهَةً لِّيَكُونُوا
لَهُمْ عِزًّا ﴿٨١﴾ كَلَّا ۚ سَيَكْفُرُونَ بِعِبَادَتِهِمْ وَيَكُونُونَ عَلَيْهِمْ ضِدًّا ﴿٨٢﴾

رب په نزد جزا او د انجام په اعتبار سره بهتر دی۔

آیا تا اولید و هغه سړے چه زمونږ د آیتونو منلو نه انکار کوی او وائی چه ما لخو به مال او اولاد راکړے کیدے شی؟[٤٧] آیا ده ته د غیبو څه پته لګیدلی ده یا ده د رحمٰن نه څه وعده اخستلی ده؟ ——— هرګز نه، څه بکواس چه دے کوی هغه به مونږ لیکو[٤٨] او د ده د پاره به په سزا کښے نور هم زیاتے کوو۔ د کوم ساز و سامان او د کوم لښکر چه دے ذکر کوی هغه ټول به زمونږ سره پاتے کیږی او دے به اکیلے یوازے مونږ ته حاضریږی۔

دے خلقو الله پریښودے دے او خپل څه خدایان ئے جوړ کړی دی د پاره د دے چه هغوی د دوی ملاتړ شی[٤٩] هیڅ ملاتړ به نه وی۔ هغوی ټول به د دوی د عبادت نه انکار کوی او الټا به د دوی مخالفین یشو

اختیار ولو توفیق ورکوی، هغوی د بد او د غلطو کارونو نه بچ کوی او د الله په هدایت او رهنمائی سره برابر په نیغه لار روان دی۔

٤٧ یعنی هغه وائی که تاسو هر څو مره ما ته ګمراه او بدکاره وائی او د عذاب الٰهی نه م یروئ، خو زه نن هم ستاسو نه زیات خوشحاله یم او په راتلونکی وخت کښے به هم په ما باندے نعمتونه راوریږی۔ زما دولت اوګورئ، زما مرتبه او زما سرداری اوګورئ، زما مشهور و خامنو ته اوګورئ، زما په ژوند کښے آخر تاسو ته څه څیز داسے ښکاری چه په ما باندے د خدائے غضب شوے دے؟ ——— دا قسم خیالات په مکه کښے یوازے د یو سړی نه وو بلکه د مکے په کافرانو کښے هر شیخ او هر سردار په دے سودا کښے اخته وو۔

٤٨ یعنی د هغه په عملنامه کښے به د هغه د غرور دا وینا هم شامله کړے شی او د دے مزه به هم هغه څکی

٤٩ په اصل کښے لفظ عِزًّا استعمال شوے دے، یعنی چه هغوی د دوی د پاره د عزت سبب وی۔ لیکن په عربی ژبه کښے د عزت نه مراد داسے طاقت ورکیدل او زبردست کیدل دی چه په هغه باندے هیڅوک زیاتے نه شی کولے او یو سړے د بل سړی د پاره د عزت سبب

أَلَمْ تَرَ أَنَّا أَرْسَلْنَا الشَّيَاطِينَ عَلَى الْكَافِرِينَ تَؤُزُّهُمْ أَزًّا ﴿٨٣﴾ فَلَا تَعْجَلْ
عَلَيْهِمْ ۖ إِنَّمَا نَعُدُّ لَهُمْ عَدًّا ﴿٨٤﴾ يَوْمَ نَحْشُرُ الْمُتَّقِينَ إِلَى الرَّحْمَٰنِ وَفْدًا ﴿٨٥﴾
وَنَسُوقُ الْمُجْرِمِينَ إِلَىٰ جَهَنَّمَ وِرْدًا ﴿٨٦﴾ لَا يَمْلِكُونَ الشَّفَاعَةَ إِلَّا مَنِ
اتَّخَذَ عِندَ الرَّحْمَٰنِ عَهْدًا ﴿٨٧﴾ وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمَٰنُ وَلَدًا ﴿٨٨﴾ لَّقَدْ جِئْتُمْ

آیا ته نه ګورې چه مونږه په کافرانو پسې شیطانان وړېږي کړي دي چه دوي ښه ورتیږوي (د حق په مخالفت باندې)؟ ښه، نو اوس ته په دوي باندې د عذاب د نازلیدو د پاره بې قراره مه کېږه. مونږه د دوي ورځې شمارو[۵۰]. هغه ورځ راتلونکې ده چه متقیان خلق به مونږه د میلمنو په شان د رحمٰن په دربار کښې پیش کړو، او مجرمان به د تږو څناورو په شان دوزخ ته اوشړو. په دغه وخت کښې به خلق د سفارش کولو قدرت نه لري بغیر د هغه چا نه چه د رحمٰن نه ئې اجازت نامه حاصله کړې وي[۵۲].
هغوي وائي چه رحمان څان له څوک څوئے نیولے دے ـــ ډیره نامناسبه خبره ده چه

جوړیدل دا معنی لري چه هغوي به د هغوي حمایت کوي او د هغوي د دے حمایت په وجه به د هغوي مخالف هغوي ته بره هم نه شي کتلے.

[۵۰] یعنی هغوي به وائي چه نه مونږه دوي ته وئیلي وو چه زمونږه عبادت اوکړئ او نه مونږه د دے نه خبر وو چه دا بیوقوفان ګنې زمونږه عبادت کوي.

[۵۱] مطلب دا دے چه د دے د زیاتو په وجه ته بې صبره کیږه مه. د دوي د تباهئ ورځے نزدے شوي دي. د دوي پیمانه ډکیدونکې ده. الله چه کومه مهلت دوي له ورکړے دے په هغې کښې څه ورځې باقي دي، پریږده چه هغه پوره شي.

[۵۲] یعنی سفارش به د هغه چا په حق کښې کیږي چه چا اجازت نامه حاصله کړې وي، او هغه سړے به سفارش کولے شي چه چا ته اجازت نامه ملاؤ شوې وي. د آیت الفاظ دا سے دي چه د دواړو اړخونو یو شان وضاحت کوي.
دا خبره چه سفارش به صرف د هغه چا په حق کښې کیدے شي چه چا د رحمٰن نه اجازت نامه حاصله کړې وي، د دے مطلب دا دے چه چا په دُنیا کښې ایمان راوړے وي او د خدائے سره ئې څه تعلق جوړ کړے وي او خپل ځان ئې د خدائے د معافئ مستحق کړے وي. او دا خبره چه سفارش به صرف هغه سړے کولے شي چه چا ته اجازت نامه

شَيْـًٔا اِدًّا ﴿۸۹﴾ تَكَادُ السَّمٰوٰتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْهُ وَتَنْشَقُّ الْاَرْضُ وَتَخِرُّ
الْجِبَالُ هَدًّا ﴿۹۰﴾ اَنْ دَعَوْا لِلرَّحْمٰنِ وَلَدًا ﴿۹۱﴾ وَمَا يَنْۢبَغِيْ لِلرَّحْمٰنِ
اَنْ يَّتَّخِذَ وَلَدًا ﴿۹۲﴾ اِنْ كُلُّ مَنْ فِي السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ اِلَّاۤ اٰتِي
الرَّحْمٰنِ عَبْدًا ﴿۹۳﴾ لَقَدْ اَحْصٰىهُمْ وَعَدَّهُمْ عَدًّا ﴿۹۴﴾ وَكُلُّهُمْ اٰتِيْهِ
يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فَرْدًا ﴿۹۵﴾ اِنَّ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَعَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ سَيَجْعَلُ
لَهُمُ الرَّحْمٰنُ وُدًّا ﴿۹۶﴾ فَاِنَّمَا يَسَّرْنٰهُ بِلِسَانِكَ لِتُبَشِّرَ بِهِ

تا سو ډېره سخته بېهوده خبره جوړه کړې ده. قریبه ده چه آسمانونه اُوشلېږي، زمکه توټه شي او غرونه را اُوغورځېږي، په دې خبره باندې چه خلقو د رحمان د پاره د اولاد نیولو دعوی اُوکړه!! او د رحمان دا شان نه دے چه هغه څوک ځوئے ونیسي. په زمکه او په آسمانونو کښې چه څه دي دا ټول به رحمان ته د بندګانو په حیثیت پېش کېږي. ټول د هغه په احاطه کښې دي او هغه شمار کړي دي. ټول به د قیامت په ورځ هغه ته یو یو حاضرېږي.

یقیناً چه کومو خلقو ایمان راوړے دے او نیک عملونه کوي ډېر زر به رحمان د خلقو په زړونو کښې د هغوی د پاره محبت پیدا کړي. پس اے محمد ﷺ، دا کلام مونږ په آسانه کړو او ستا په ژبه مو ځکه نازل کړو

ملاؤ شوی وي، د دې مطلب دا دے چه خلق ځان له کوم سفارشیان نیولي دي هغوی به سفارش نه شي کولے بلکه خدائے چه چا له اجازت ورکړے وي صرف هغه به د شفاعت د پاره وینا کولے شي.

[illegible] یعنی تن خو دوی د مکې په کوڅو کښې ذلیل او خوار کېدے شي، لیکن دا حالت به ډېر نه وي. هغه وخت ډېر نزدې دے چه دوی به د خپلو نیکو عملونو او د ښو اخلاقو په وجه د خلقو خوښ شي. زړونه به د دوی طرفته مائل شي. د دُنیا خلق به د دوی عزت کوي. د نافرمانئ او د ګناهونو په طاقت باندې، د غرور او د تکبر په طاقت باندې او د دروغو او د ریا کارئ په طاقت باندې چه کوم حکومت قائم وي، هغه خلق فرمانبردار کولے شي خو

الْمُتَّقِينَ وَتُنذِرَ بِهِ قَوْمًا لُّدًّا ﴿٩٧﴾ وَكَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُم مِّن قَرْنٍ
هَلْ تُحِسُّ مِنْهُم مِّنْ أَحَدٍ أَوْ تَسْمَعُ لَهُمْ رِكْزًا ﴿٩٨﴾

چه ته پرهیزګارو خلقو له زیرے ورکړے او ضدیان خلق اُو یروے. د دوئ نه مخکښې موږ ډیر قومونه هلاک کړي دي. آیا ته تا سو د هغوی نښه چرته وینې یا د هغوی کنګوسه قدرله چرته آورې؟-

خوږ روونه منفورکولے نه شي. د دے برعکس چه کوم خلق په صداقت او په دیانتداری سره په اخلاص او په ښو اخلاقو سره نیغې لارے ته خلق رابلي، د هغوئ نه اول اول خلق هر څومره ځان لرے ساتي، خو آخر به د خلقو زړونه هغوئ ته مائله کیږي او د بد عمله خلقو دروغ د نیاتو ځنته پورے د هغوئ لار نه شي بندولے -

تفہیم القرآن

طٰہٰ

٢٠

طٰهٰ

دَ نازلیدو زمانه دَدې سورة دَ نازلیدو زمانه دَ سورة مریمَ دَ زمانې سره نژدې ده. کیدے شي چه دا دَ حبشې دَ هجرت په زمانه کښې یا دَ هغې نه روستو نازل شوې وي. بهرحال دا خبره یقیني ده چه دَ حضرت عمرؓ دَ اسلام قبلولو نه مخکښې دا سورة نازل شوې وَه.

دَ حضرت عمرؓ دَ اسلام قبلولو دَ تولو نه زیات مشهور او معتبر روایت دا دے چه کله هغه دَ نبي صلی الله علیه وسلم دَ قتل په اِراده اُووتو نو په لار کښې ورته یو سړي اُووے چه اول دِ دَ خپل کور خبر واخله. ستا خور او اُوښے دواړه پردے نوي دین کښې داخل شوي دي. دې خبرې په اَوریدو سره حضرت عمرؓ نیغ دَ خپلې خور کور ته لاړو. هلته دَ هغې خور فاطمهؓ بنت خطاب او دَ هغه اُوښے سعید بن زید ناست وُو او دَ حضرت خبابؓ بن ارت نه ئې دَ یو صحیفې تعلیم حاصلولو. چه حضرت عمرؓ پرې غږ تو خور ئې صحیفه فوراً پټه کړه. لیکن حضرت عمرؓ دَ هغې دَ لوستلو آواز اَوریدلے وُو. هغه اول څه تپوس مپوس اُوکړو او بیائې په خپل اُوښي باندې دَ وهلو شروع اُوکړه. خور ئې دَ هغه دَ بچ کولو اِراده اُوکړه نو هغه ئې هم اُووهله. آن تردے پورے چه دَ هغې سر زخمي شو. آخر دا چه خور او اُوښي دواړو ورته اُووے چه هو، مونږه مسلمانان شوي یُو، تا چه څه کولے شې هغه اُوکړه. حضرت عمرؓ چه اُولیدل چه دَ خور دَ سر نه ئې وینه بهیږي نو لږ پښیمانه شو او وے وئیل چه بښه ده ما ته هم هغه ځیز اُوښایئ کوم چه تاسو لوستلو. خور ترې اول قسم واخستو چه نه به ئې شلوے. بیائې ورته اُووے چه تاسو پورے غسل نه وي کړے نو تهٔ دے پاکه صحیفې له گوتے نهٔ شے وړوړلې. حضرت عمرؓ غسل اُوکړو بیائې هغه صحیفه را واخستله او په لوستلو ئې شروع اُوکړه. په هغې کښې هم دا سورة طٰهٰ لیکلې شوې وَه. دَ لوستلو په دوران کښې ئې ناساپه دَ خولې نه اُووتل ”څه ښکلے کلام دے“. دَدې خبرې په اَوریدو سره حضرت خبابؓ بن ارت چه دَ دوئ نه پټ شوے وُو، بهر ته را اُووتو او وے وئیل چه ”قَسَم په خُدائے، اُمید دے چه الله تعالیٰ به دَ خپل نبي په دعوت خورولو کښې ستا نه ډیر خدمت واخلی، پرون ما دَ نبي صلی الله علیه وسلم نه دا اوریدلی دي چه اے خدایا، ابوالحکم بن هشام (ابوجهل) یا عمر بن خطابؓ په دواړو کښې یو ک اسلام حامي او مددگار کړې. پس اے عمرهٔ دَ الله طرفته روان شه، دَ الله طرف ته روان شه.“ په دې خبره پاتې شوے کے پوره شوا و په هغه وخت باندې حضرت عمرؓ دَ حضرت خبابؓ سره لاړو او دَ نبي صلی الله علیه وسلم په خدمت کښې ئې اسلام قبول کړو. دا قیصه دَ حبشې دَ هجرت نه لږه موده روستنۍ ده.

موضوع او بحث سورة په دې طریقه شروع شوې ده چه اے محمدؐ، دا قرآن دَ دې دَ پاره په تا باندې نه دے نازل کړے شوے چه خامخا ته په مصیبت کښې واچولے شې. ستا نه دا مطالبه نه کیږي چه دَ کافرو ختانو نه دِ ایمان ویستلے جاري کړه، چه څوک نه مني په هغوی ئې په زور اُومنه، او دَ منډیا نو خلقو په زړونو کښې

ایمان راپیدا کړو. دا خو بس یو نصیحت دے او یو یادګیرنه ده چه د چا په زړه کښې د الله یره وی او چه څوک د الله د عذاب نه څان بچ کول غواړی نو چه هغه دا واوری او ځان صحیح کړی. دا د زمکې او د آسمان د مالک کلام دے. او د هغه نه بغیر بل هیڅ خدائی نشته. دا دواړه حقیقتونه په خپل ځائے صحیح دی، خواه که څوک ئې منی او که ئې نه منی.

د دے نه روستو د حضرت موسیٰؑ قیصه شروع شوی ده. په ظاهره خو دا د یو قیصې په شکل بیان شوی ده، د هغې وخت د حالاتو په حقله هیڅ اشاره نشته. لیکن په کوم ماحول کښې چه دا قیصه اوروله شوی ده هغې حالاتو ته چه سړے اوګوری نو دا معلومیږی چه په دې قیصه د مکې خلقو ته په داسے رنګ کښې خپل مطلب بیانوی چه هغه د دے په الفاظو کښې نشته. بلکه د دے د مضمون نه پټ لګیدلی دی. د هغې د مطلب بیانولو نه مخکښې ځان په دے خبره بنه پوهه کول پکار دی چه په عربو کښې چونکه یهودیان په کثیر تعداد کښې اوسیدل، او د عربو په خلقو باندې د یهودیانو علمی بادی وو، د رومی او د حبشې د عیسائی حکومتونو اثرهم په عربو باندې وو، نو په دے وجه په عربو کښې عام طور حضرت موسیٰ علیه السلام د خدائے نبی منلے شو. په دے حقیقت باندې پوهیدلو نه روستو اوس ګورئ چه هغه د مطلب خبرې څه دی چه د دے قیصې په شکل کښې د مکې خلقو ته بنودلے شوی دی:

(۱) الله تعالیٰ چا له نبوت په دے طریقه نه ورکوی چه ډول تماشه اوغږوی شی او خلق راجمع کړے شی او بیا د یو جلس په شکل کښې اعلان اوکړے شی چه فلانے سړے مونږ د نن نه نبی مقرر کړے دے. نبوت چه چا ته ورکړے شوے دے هغه هم داسے پټ په پټه ورکړے شوے دے لکه څنګه چه حضرت موسیٰؑ له ورکړے شوے وو. او س تاسو په دے خبره تعجب ولے کوئ چه محمد صلی الله علیه وسلم ناڅاپه نبی شو او تاسو له راغے، او د هغه د پیغمبرئ اعلان نه د آسمان نه اوشو او نه په زمکه باندې فرښتو د هغې شهرت اوکړو. داسے اعلانونه د رومبو پیغمبرانو په مقرر ولو باندې کله شوی وو چه نن دې هم اوشی؟

(۲) کومه خبره چه نن محمد صلی الله علیه وسلم پیش کوی (یعنی توحید او آخرت) تیک هم دغه خبره الله تعالیٰ موسیٰ علیه السلام ته ښودلی وه کله چه ئې ورته پیغمبری حواله کوله.

(۳) بیا لکه څنګه چه نن محمد صلی الله علیه وسلم بغیر د څه ساز وسامان نه او بغیر د څه لښکر ونه اکے یوازے د قریشو په مقابله کښې د دعوت حق د کار د پاره ودرولے شوے دے، هم داسے رنګه موسیٰ علیه السلام ته ناڅاپه د دومره لوئی کار حواله کړے شوے وو چه لاړ شه او د فرعون غوندې جابر بادشاه ته نصیحت اوکړه چه د سرکشئ نه منع شی. د هغه سره هم څه لښکرونه وو لیږلے شوے. د الله تعالیٰ معاملے هم دغسے عجیبه دی. یو مسافر د مدین نه مصر ته ځی هغه ئې په لاره کښې رانیسی او ځان ته را غواړی او ورته وائی چه لاړ شه او د وخت یو لوئی بادشاه سره اوجنګیږه. هغه دیر څه اوکړل خو په دیخواست باندې ئې ورله صرف د هغه د ورور مددګار په طور ورکړو. څه فوج لښکرے او هاتیان او آسونه ئې ورله د دے لوئی کار د پاره ورنه کړل.

(۴) کوم اعتراضونه او شک شبهې او الزامونه او د ظلم او د مکر فریب چلونه چه نن د مکې خلق

د محمد صلی الله علیه وسلم په مقابله کښې کوی د دے نه زیات چلونه فرعون د موسیٰ علیه السلام په مقابله کښې کړی وو. بیا اُو ګوره چه هغه څنګه په چلونو بیرونو کښې ناکام شو او آخر څوک غالب شو؟ آیا د خدائے هغه تش لاس نبی؟ او که د لښکرو والا فرعون؟ په دے سلسله کښې مسلمانانو ته په پټه هم اشاره یوه تسلی ورکړے شوی ده چه خپل تش لاس او د قریشو ساز و سامان ته مه ګوری، په کوم کار کښې چه د خدائے لاس وی هغه په آخر کښې خامخا غالب کیږی. د دے سره مسلمانانو ته د مصر د جادوګرانو نمونه پیش کړے شوی ده چه هر کله هغوی ته حق ښکاره شو نو بغیر د څه ویرے نه ئے پرایمان راوړو او بیا که فرعون هم څومره په سزا ورکولو ویرول خو هغوی ئے د ویښته هومره هم د ایمان نه وانه ړولے شو.

(۵) په آخر کښې د بنی اسرائیلو د تاریخ نه یوه واقعه پیش کړے شوی ده او دا وښودلے شوی دی چه اول اول دیوتاګان او معبودان په کومه طریقه جوړیږی، او بیا دا وښودلے شوی دی چه د خدا نبی هر وخت دا کوشش کړے دے چه د دیوتاګانو وغیره نوم نښان ختم شی. پس نن چه محمد صلی الله علیه وسلم د شرک او د بُت پرستئ کومه مخالفت کوی نو دا د نبوت په تاریخ کښې څه اوله واقعه نه ده.

دغه شان د موسیٰ علیه السلام د قیصے په شکل کښې هغه نوے خبره ښکاره کړے شوی دی کومه چه په هغه وخت کښې د نبی صلی الله علیه وسلم او د هغوی په منځ کښې وه. د دے نه پس پوره شان وعظ شوے دے چه دا قرآن یو نصیحت او یادګیرنه ده چه ستاسو پوهے د پاره ستاسو په خپله ژبه کښې درلیږلے شوے دے. که په دے مو عمل اوکړو او عبرت مو تری واخستو نو ستاسو خپل ځان سره به نیکړه اُوکړئ. او که مو ونه منلو نو بد انجام به په خپله اُووینئ.

بیا د آدم علیه السلام قیصه بیان شوی ده. په دے کښې دے خبرے ته اشاره شوی ده چه په کومه لار ستاسو روان یئ دا په اصل کښې د شیطان پیروی ده. کله ناکله د شیطان په دوکه کښې راتلل خو خیر وختی خبره ده چه انسان تر ډیره په مشکله سره بچ کیدے شی. لیکن د انسان د پاره صحیح طریقه دا ده چه کله هغه ته خپله غلطی ورا و ښودلے شی نو د خپل پلار آدم په شان د هغه صفا صفا اُومنی، توبه د اُباسی او بیا د خدائے اطاعت کښې ته واپس راشی. په خپله غلطئ باندې ټینګیدل، او په نصیحتونو باندې نه واپس کیدل خو خپله څپله په تبر باندې وهل دی، د دے نقصان به هغه سړی ته په خپله رسی، بل به هیڅ ته نه رسی.

په آخر کښې نبی ع او مسلمانانو ته وښودلے شوی دی چه کوم خلق د حق نه منکر دی د دوی په معامله کښې تلوار د بے صبری مه کوی. د خدائے قاعده دا ده چه هغه یو قوم د کفر او د انکار په وجه فوراً نه رانیسی بلکه ځان سمولو ته پوره کافی مهلت ورکوی. نو کبرا او پریشانه مه. بنه په صبر سره د خلقو زیاتیانے برداشت کوئ. او د نصیحت کولو حق ادا کوئ.

په دے سلسله کښې د مونځ تاکید شوے دے د پاره د دے چه په مؤمنانو کښې صبر، برداشت، د خدائے په رضا او د ځان سره حساب کول، دا قسم صفتونه پیدا شی چه د دعوت حق د خدمت د پاره ضروری دی.

آیاتہا ۱۳۵ سُوْرَۃُ طٰہٰ مَکِّیَّۃٌ رکوعاتہا ۸

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

طٰهٰ ﴿۱﴾ مَآ اَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْاٰنَ لِتَشْقٰٓى ﴿۲﴾ اِلَّا تَذْكِرَةً لِّمَنْ يَّخْشٰى ﴿۳﴾
تَنْزِيْلًا مِّمَّنْ خَلَقَ الْاَرْضَ وَالسَّمٰوٰتِ الْعُلٰى ﴿۴﴾ اَلرَّحْمٰنُ عَلَى الْعَرْشِ
اسْتَوٰى ﴿۵﴾ لَهٗ مَا فِى السَّمٰوٰتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَمَا تَحْتَ
الثَّرٰى ﴿۶﴾ وَاِنْ تَجْهَرْ بِالْقَوْلِ فَاِنَّهٗ يَعْلَمُ السِّرَّ وَاَخْفٰى ﴿۷﴾ اَللّٰهُ لَآ اِلٰهَ

طٰهٰ. مونږه دا قرآن پر تا باندې د دے دپاره نه دے نازل کړے چه ته په مصیبت کښے پرېوځے. دا خو یوه یاد کېرنه ده د هر هغه چا دپاره چه یرېږي.[1] نازل کړے شوے دے د هغه ذات د طرف نه چه زمکه او اوچت آسمانونه ئے پیدا کړي دي. هغه رحمان (د کائناتو) د بادشاهۍ په تخت باندې قائم دے.[2] مالک دے د هغه ټولو څیزونو چه په آسمانونو او په زمکه کښے دي او څه چه د زمکے او د آسمان په مینځ کښے دي او څه چه د خاورو لاندے دي. ته که په زوره خبره اوکړے، خو هغه په پټه خبرو او د دے نه هم په پټه خبره پوهیږي.[3] هغه الله دے، د هغه نه بغیر بل خدائے

۱ د دا فقرے او اولنۍ فقرے مطلب ښکاره کوي. چه دواړو فقرے یو ځلے اولوستلے شي نو دا مطلب ئے جوړیږي چه د قرآن په نازلولو سره مونږه ستا نه دا کار اخستل نه غواړو چه هغه نه کیدونکے وي. تا ته دا خدمت نه دے حواله کړے شوے چه کوم خلق نه منل غواړي ته ئے په هغوی په زور اومنے، او چه د چا زړونو ته ایمان نه کوزیږي نو ته ئے ورته خامخا ورکوز کړه. دا خو بس یو نصیحت او یادکېرنه ده او د دے دپاره در لیږلے شوے دے چه د چا په زړونو کښے د خدائے نه څه یره وي چه هغوئ ئے واوري او په هوش کښے راشي. اوس که چرے څه خلق داسے دي چه د هغوی په زړونو کښے د خدائے یره نشته، او هغوی دا هیڅ پروا نه لري چه حق څه دے او باطل څه دے، نو خامخا په هغوی پورے نښتلو هیڅ ضرورت نشته.

۲ یعنی د پیدا کولو نه روستو چرته اوده شوے نه دے بلکه په خپله د خپل کائناتو نظام چلوي او په دے بے پایاوه سلطنت باندے حکومت کوي. هغه یوازے خالق نه دے بلکه عملاً حکمران هم دے.

۳ یعنی چه کوم زور ظلم په تا باندے او ستا په ملګرو باندے کیږي او کوم شرارتونو په ذریعه چه ستاسو د رسوا کولو کوشش کیږي، دا څه ضروري نه ده چه په دے باندے تاسو په اوچت آواز فریاد اوکړئ. الله ته ښه معلومه ده چه په تاسو باندے څه حالت تیریږي. هغه ستاسو د زړونو خبرو نه هم خبر دے.

إِلَّا هُوَ لَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ ﴿٨﴾ وَهَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ مُوسَىٰ ﴿٩﴾ إِذْ
رَأَىٰ نَارًا فَقَالَ لِأَهْلِهِ امْكُثُوا إِنِّي آنَسْتُ نَارًا لَعَلِّي آتِيكُمْ مِنْهَا
بِقَبَسٍ أَوْ أَجِدُ عَلَى النَّارِ هُدًى ﴿١٠﴾ فَلَمَّا أَتَاهَا نُودِيَ يَا مُوسَىٰ ﴿١١﴾
إِنِّي أَنَا رَبُّكَ فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ إِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى ﴿١٢﴾

نشته، بهترین نومونه دَ هغهٔ دَ پاره دی[4]۔
او تا ته دَ موسیٰ څه خبر هم رارسیدلے دے؟ کله چه هغهٔ یو وُور اُولیدو[5] او خپل کوروالو
ته ئے اُووے چه "لږ ودریږئ، ما یو وُور لیدلے دے۔ شاید چه ستاسو دَ پاره یوه لمبه
نیمه راوړم، یا په دے وُور باندِ ماته (دَ لارے په حقله) څه پته ولږی[6]"۔
هلته چه اُورسیدو نو آواز ورته اُوشو "اے موسیٰ، زهٔ ستا ربّ یم، پیزار اُوباسه[7]، ته په مقدس[8] مقام طویٰ کښے ئے

---

[4] یعنی هغهٔ دَ بهترینو صفتونو مالک دے۔

[5] دا دَ هغه وخت قیصه ده کله چه حضرت موسیٰ دَ وطن نه اُوشړلے شو، هغهٔ مدین ته لاړو او هلته ئے وادهٔ اُوکړو او اُوږد وخت ئے تیر کړلو، چه هلته ئے یو څو کاله تیر کړل نو دَ خپلے بی بی سره دَ مدین نه مصر ته واپس راروان وُو او دا قیصه اُوشوه۔ دَ دے نه مخکښې قیصه په سورة قصص کښے بیان شوے ده چه دَ هغے خلاصه دا ده چه کله دَ حضرت موسیٰ دَ لاسه یو مصرے سړے هلاک شوے وُو نو هغهٔ دَ خپلے گرفتارئ دَ وجے نه دَ مصر نه مدین ته تلے وُو او هلته ئے پناه اخستے وه۔

[6] دا ښه معلومیږی چه دا شپه وه او دَ یخنیٔ موسم وُو۔ حضرت موسیٰ دَ سینا په سویلی علاقه باندِ تیریدو۔ هغهٔ دَ لرے نه یو وُور اُولیدو، او دا خیال ئے اُوکړو چه یا خو به هلته لږ وُور ملاؤ شی او دَ بال بچ دَ گرمولو بند وبست به اُوشی، او یا به دَ هغهٔ ځائے نه دا پته اُولږی چه وړاندے لار کومه خواته ده۔ خیال ئے دا وُو چه هلته به ورته دَ دُنیا لار ملاؤ شی، او ملاؤ شوه ورته دَ عقبیٰ لار۔

[7] غالباً دَ دے واقعے دَ وجے نه په یهودیانو کښے دا یو شرعی مسئله جوړه شوه چه دَ پیزار سره مونځ کول جائز نهٔ دی۔ نبی صلی الله علیه وسلم دَ دے غلطیٔ لرے کولو دَ پاره اُو فرمائیل خالفوا الیهود فانهم لا یصلون فی نعالهم ولا خفافهم، "دَ یهودیانو خلاف عمل کوئ۔ ځکه چه هغوی دَ پیزارونو او دَ څرمنے دَ موزو سره مونځ نهٔ کوی" (ابوداؤد)۔ دَ دے دا مطلب نهٔ دے چه ضرور دَ پیزار سره مونځ کول پکار دی، بلکه مطلب دا دے چه دا ئے کول جائز دی، نو په دواړو طریقو باندِ عمل کیدے شی۔ په ابوداؤد کښے دَ عمرو بن عاص رضی روایت دے چه هغه نبی صلی الله علیه وسلم په دواړو طریقو سره په مونځ کولو لیدلے دے۔ په مسند احمد او په ابوداؤد کښے دَ ابوسعید روایت دے چه نبیؐ فرمائی "کله چه په تاسو کښے څوک جومات ته راشی نو پیزار ته دِ واپس اُوگوری - که څه گندگی

وَاَنَا اخْتَرْتُكَ فَاسْتَمِعْ لِمَا يُوْحٰى ﴿١٣﴾ اِنَّنِىْٓ اَنَا اللّٰهُ لَآ اِلٰهَ اِلَّآ اَنَا

فَاعْبُدْنِىْ ۙ وَاَقِمِ الصَّلٰوةَ لِذِكْرِىْ ﴿١٤﴾ اِنَّ السَّاعَةَ اٰتِيَةٌ اَكَادُ

او ما نه غوره کړے ئے، واوره هغه څه چه وحی درته کیږی. زه الله یم، زما نه سوا بل خدائے نشته پس ته زما بندګی کوه او زما د یاد د پاره مونځ قائم کړه. قیامت وخت ضرور راتلونکے دے

در پوره لګیدلی وی نو په زمکه څخے او مړی او صفا ئے کړی او د هغے پیزار سره مونځ اوکړی." د ابو داؤد په روایت کښے د نبیﷺ دا الفاظ دی "که په تاسو کښے د چا پیزار پلیتے ګکړ شوے وی نو خاورے د پاکولو د پاره کافی ده." او د حضرت اُم سلمهؓ په روایت کښے دی، یطهره ما بعده، یعنی "په پوندو کښے په (په پیزار باندے) کندګی لګیدلی وی نو د تلو تلو سره به په بل ځائے کښے د زمکے سره پخپله هغه کندګی پاکه شوی وی." د دے کثرو روایتونو په وجه امام ابو حنیفهؒ، امام ابو یوسفؒ، امام اوزاعیؒ او اسحاق بن راهویه وغیره عالمان د دے خبرے قائل دی چه پیزار به هر حال کښے د زمکے د خاورے سره پاکیږی. یو یو قول د امام احمدؒ او د امام شافعیؒ هم د دے په تائید کښے دے. لیکن د امام شافعیؒ مشهور قول د دے نه خلاف دے. غالباً چه هغه د پیزار سره مونځ کول د ادب نه خلاف ګنړی او په دے وجه ئے منع کوی. اګرچه وئیلے کیږی چه هغه په نرو پیزار پښو او د سره په مړو باندے نه پاکیږی. (په دے سلسله کښے دا خبره د ذکر کولو قابله ده چه په مسجد نبوی کښے د فرش انتظام هم نه وو، بلکه نرئ بجرئ پرته پرته وه. لهٰذا د دے حدیثونو په دلیل سره د مخکنی زمانے جوماتونه د پیزار سره تلل غوارل نو د ابه صحیح نه وی. البته په کیا باندی یا په آمت میدان کښے د پیزار سره مونځ کیدے شی. پاتے شو هغه خلق چه په میدان کښے جنازه د مونځ کولو په وخت کښے هم په پیزار ایستلو باندے زور ور کوی، نو هغوی په اصل کښے د حکمونو نه خبر نه دی).

۸ه عام خیال دا دے چه "طوی" د دے میدان نوم وو. لیکن مفسرینو د "وادی مقدس طوی" دا مطلب هم بیان کړے دے چه" هغه میدان چه د یو ساعت د پاره مقدس کړے شوے وو".

۹ه د لته د مونځ اصلی غرض بیان کړے شوے دے چه سړے د خدائے نه غافل نه شی، د دُنیا دا دوکه کوونکی څیزونه هغه د دے حقیقت نه بے فکره نه کړی چه زه د چا بنده یم، آزاد او خود مختاره نه یم. د دے فکر د تازه کولو د پاره او د خدائے سره د تعلق جوړولو د پاره د تولو نه غوره ذریعه مونځ ده چه هره ورځ څو څو ځله سړے د دُنیا د کشالو نه د خدائے طرف ته بوځی.

بعضو خلقو د دے نه دا مطلب هم اخستے دے چه مونځ قائم کړی د پاره د دے چه زه تاسو یاد کړم، لکه څنګه چه په بل ځائے کښے فرمائی فَاذْكُرُوْنِىْٓ اَذْكُرْكُمْ، "ما یاد کړئ زه به تاسو یاد کړم".

ورسره ورسره د دے آیت نه دا مسئله هم راوځی چه د کوم سړی د مونځ هیر شی نو چه کله ورته وریاد شی نو پکار دی چه مونځ اوکړی. په حدیث کښے د حضرت انسؓ نه روایت دے چه نبیﷺ اوفرمائیل من نسی صلاة فلیصلها اذا ذکرها لا کفارة لها الا ذٰلك، "د چا نه چه په څه وخت کښے مونځ هیر

أُخْفِيهَا لِتُجْزَىٰ كُلُّ نَفْسٍ بِمَا تَسْعَىٰ ﴿١٥﴾ فَلَا يَصُدَّنَّكَ عَنْهَا مَنْ لَا يُؤْمِنُ
بِهَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ فَتَرْدَىٰ ﴿١٦﴾ وَمَا تِلْكَ بِيَمِينِكَ يَا مُوسَىٰ ﴿١٧﴾ قَالَ
هِيَ عَصَايَ أَتَوَكَّأُ عَلَيْهَا وَأَهُشُّ بِهَا عَلَىٰ غَنَمِي وَلِيَ فِيهَا مَآرِبُ أُخْرَىٰ ﴿١٨﴾

پټ ساتل غواړم، د پاره د دے چه هر نفس د خپل کوشش مطابق بدله بیا موی.[۱۱] نو بودا سے سړی چه په هغے ایمان نه راوړي او د خپل نفس د خواهشاتو بنده جوړ شوے وی، هغه تا چرته د دغے وخت د فکر نه منع نه کړی، کنی نو په هلاکت کښے به پریوزے --- او اے موسیٰ، دا ستا په لاس کښے څه دی؟"

موسیٰ جواب ورکړو" دا زما همسا ده زه د دے په سهاره کرځم، په دے پانړه خپلو ګډو بیزوله پانړه راڅنډوم، او نورهم ډیر کارونه دی چه زما د دے نه اخلم"[۱۳]

شوے وی نو هغه له پکاردی چه کله وریادشی نو ؤ دے کړی، د دے نه بغیره هغه بله هیڅ کفاره نشته" (بخاری، مسلم، احمد) هم د دغے معنی یو روایت د حضرت ابوهریرهؓ نه هم روایت کړے شوے دے چه مسلم، ابوداؤد او نسائی وغیره راخستے دے. او د ابوقتادهؓ روایت دے چه د نبیؐ نه تپوس اوکړے شو چه که چرے موږه د مانځه په وخت کښے اُوده پاتے شوی نو بیا څه اوکړو؟ نبیؐ ورته اُوفرمائیل" په خوب کښے هیڅ قصور نشته، قصور خو د ویښے په حالت کښے دے. هر کله چه په تاسو کښے د یو سړی نه هیر شی یا اُوده شی نو چه کله هغه را بیدارشی یا وریادشی نو مونځ دِ اُوکړی." (ترمذی، نسائی، ابوداؤد)

[۱۱] د توحید نه روستو دویم حقیقت آخرت دے چه په هره زمانه کښے تولو پیغمبرانو ته ښکاره کړے شوے دے او هر پیغمبر ته د آخرت په تعلیم ورکولو بانو حکم شوے دے. دلته نه یوازے دا حقیقت بیان کړے شوے دے بلکه د دے مقصد هم ښکاره کړے شوے دے. دا د انتظار وخت په دے څکه راځی چه هر سړی په دُنیا کښے کوم کوشش کړے دے چه د هغے بدله په آخرت کښے بیا موی. او د قیامت د راتلو وخت څکه پټ ساتلے شوے دے چه د آزمینت کولو مقصد پوره شی. د چا سړی چه د انجام څه فکر وی د هغه سړی به هر وخت د دغے ساعت یره وی او دا یره به هغه د بے لارے کید و نه بچ ساتی. او څوک چه په دُنیا کښے د دب اُو سید ل غواړی د هغه به دا خیال وی چه قیامت لا لرے هم چرته په نظر نه راځی.

[۱۲] دا تپوس د علم د حاصلولو د پاره نه ؤ. دا خو الله تعالیٰ ته معلومه وه چه د موسیٰ په لاس کښے همسا ده. د تپوس کولو مقصد دا ؤ چه د حضرت موسیٰ په ذهن کښے دا خبره بنه کیني چه دا همسا ګیر څه نه دی، او بیا د الله د قدرت معجزه ته اُوګوری.

[۱۳] اګرچه په جواب کښے صرف دومره وئیل کافی ؤ چه جناب دا همساده، لیکن حضرت موسیٰ چه د دے تپوس اُوږد جواب ورکړو نو دا د هغه د هغه وخت د زړه د حالت یوه نقشه پیش کوی. د عامه قاعده خبره ده چه کله یو سړی ته د یو غټ شخصیت سره د خبرو کولو موقع ملاؤ شی نو هغه د خپلے

قَالَ اَلْقِهَا يٰمُوْسٰى ﴿١٩﴾ فَاَلْقٰهَا فَاِذَا هِيَ حَيَّةٌ تَسْعٰى ﴿٢٠﴾ قَالَ خُذْهَا
وَلَا تَخَفْ ٚ سَنُعِيْدُهَا سِيْرَتَهَا الْاُوْلٰى ﴿٢١﴾ وَاضْمُمْ يَدَكَ
اِلٰى جَنَاحِكَ تَخْرُجْ بَيْضَآءَ مِنْ غَيْرِ سُوْٓءٍ اٰيَةً اُخْرٰى ﴿٢٢﴾
لِنُرِيَكَ مِنْ اٰيٰتِنَا الْكُبْرٰى ﴿٢٣﴾ اِذْهَبْ اِلٰى فِرْعَوْنَ اِنَّهٗ طَغٰى ﴿٢٤﴾

الله ورته اُوفرمائیل "دا اُوغورځوه اے موسیٰ۔"
هغهٔ اُوغورځوله او یو دم هغه یو مار وُو چه منډه ئے وهله۔
الله اُوفرمائیل "دا رااُونیسه او یریږه مهٔ، مونږ به بیا دا هغسې کړو لکه څنګه چه وه۔ او دا خپل لاس دِ لیږ شان په ترخ کښې ورکړه، ځلیدونکے به رااُوځی بغیر د څهٔ تکلیف نه[13] دا دویمه نښه ځکه چه مونږ به تا ته خپلې لوئې نښې ښایو۔ اوس ته فرعون ته لاړشه، هغه سرکشه شوے دے"۔ ع

څېره دَ اُوړه دولو کوشش کوی دَ پاره دَدے چه دَ هغهٔ سره ورته دَ ریا تو خبرو کولو شرف حاصل شی۔

[13] یعنی روښانه به داسے وی لکه نمر، لیکن ستا به دَ هغې نه هیڅ تکلیف نه وی۔ په بائبل کښې دَ یَدِ بیضاء یو بل معنیٰ شوے ده چه دَ هغه ځائے نه بیا زمونږه په عام تفسیرو نو کښې لیکلے شوی ده هغه دا چه حضرت موسیٰ کله په ترخ کښې لاس ورکړو او بیله رابهر کړو نو ټول لاس ئے لکه دَ برګی دَ مریض په شان سپین وُو، چه دوباره ئے بیا په ترخ کښې کیښودو نو په خپل اصلی حالت شو په تلمود کښې هم دَدے معجزے دا معنیٰ بیان کړے شوی ده او دَ هغې دا حکمت ښودے شوے دے چه په فرعون باندې برګې وُو او هغهٔ دا مرض پټ کړے وُو، نو دَ هغهٔ په مخکښې دا معجزه ځکه پیش کړے شوه چه وګوره دا په یو ساعت کښې دَ برګی مرض راپیدا کیږی هم او ښائسته کیږی هم۔ لیکن اول خو صحیح طبیعت دا خبره نه خوښوی چه یو نبی له دِ دَ برګی معجزه ورکړے شی او هغه دِ بیا دَ یو بادشاه دربار ته اُولیږلے شی۔ دویم دا که چرے فرعون ته پته دَ برګی بیماری وه نو دَ یَدِ بیضاء معجزه صرف دَ هغهٔ دَ ذات دَ پاره کیدے شوه، دَ هغهٔ په دربار یانو باندې دَدے معجزے هیڅ رُعب نه راتلو۔ لهٰذا صحیح خبره هم هغه ده کومه چه مونږه بره بیان کړے ده چه په دے کښې رڼا کښې به دَ نمر په شان بره تاپیدا کیده چه سترګے به ورته بریښیدلے۔ په پخوانو مفسرینو مفسرینو دَدے دا معنیٰ کړی ده۔

قَالَ رَبِّ اشْرَحْ لِيْ صَدْرِيْ ﴿٢٥﴾ وَيَسِّرْ لِيْ أَمْرِيْ ﴿٢٦﴾ وَاحْلُلْ
عُقْدَةً مِّنْ لِّسَانِيْ ﴿٢٧﴾ يَفْقَهُوْا قَوْلِيْ ﴿٢٨﴾ وَاجْعَلْ لِّيْ وَزِيْرًا مِّنْ

موسیٰ عرض اُوکړو پروردګاره، زما سینه فراخه کړه[۱۵] او زما کار زما دَ پاره آسان کړه او زما دَ ژبے غوټه پرانزه چه خلق زما په خبرو پوهه شی[۱۶]، او زما دَ پاره زما دَ خپل خاندان نه یو وزیر

[۱۵] یعنی زما په زړهٔ کښے دَ دے لوئی منصب دَ سنبالولو همت پیدا کړه او زما حوصله زیاته کړه. چونکه دا یو ډیر لوئی کار حضرت موسیٰ ته حواله کیدو چه دَ هغے دَ پاره دَ غټ حوصلے ضرورت وُو، نو دَ دے دَ پاره هغهٔ دُعا اوغوښتله چه ما له هغه صبر، هغه مزاج او هغه برداشت، هغه بهادری او هغه کلکه اراده راکړه کوم چه دَ دے کار دَ پاره پکار دَه.

[۱۶] په بائبل کښے چه دَ دے کوم تشریح بیان شوی دَه هغه دا ده چه حضرت موسیٰ عرض اُوکړو "اے خداونده، زهٔ صفا خبره نهٔ شم کولے، نهٔ اول صفا کولے شوم او نهٔ دَ هغه وخت نه چه تا کلامٔ خپل بنده سره کلام اُوکړو. بلکه بند بند خبره کوم او زما ژبه تته ده" (خروج ۴: ۱۰) لیکن په تلمود کښے دَ دے یو اوږده قیصه بیان شوی ده. په هغے کښے دی چه حضرت موسیٰ کله ورکوټے وُو او دَ فرعون په کور کښے غټیدو، نو یوه ورځ هغهٔ دَ فرعون دَ سر نه تاج را واخستلو او په خپل سر ئے کیښودو. په دے باندے اخبره پیدا شوه چه آیا دے بچی دا کار په اراده سره کړے دے او که نهٔ هسے دَ بچی دَ پوهے کار دے. آخر دا فیصله اُوشوه چه دَ بچی مخے ته دِ سرهٔ زر او ورے دوارهٔ کیښودے شی. هم دغسے اُوشوه دوارهٔ ئیز ورته مخے ته کیښودل او حضرت موسیٰ ورے را اُوچت کړو او په خوله کښے ئے واچوو. دَ مرګ نه خو بچ شو لیکن په ژبه ئے دَ همیشه دَ پاره تتوالے راغے.

دا قیصه دَ اسرائیلی روایتونو نه زمونږ په تفسیرونو کښے هم اُولیکلے شوه. لیکن عقل دَ دے دَ منلو نه انکار کوی. ځکه چه که چرے بچی ورے لاس ورو ړے هم وی نو دا ممکنه کیدے شی چه هغه وسکروته لاس اُوچت کړی او خوله دِ ئے پوهی. بچے خو چه دَ ورے په ګرموالی پوهه شی نو لاس راغونډ وی. خوله ته ورل پکښے څنګه راتلے شی؟ دَ قرآن دَ الفاظو نه چه کوم معتبره زمونږ په پوهه کښے راځی هغه دا ده چه حضرت موسیٰ علیه السلام په خپل ځان کښے دَ خطابت کولو یعنی بل چاته دَ خبرو کولو طاقت نهٔ لیدوا او دَ هغهٔ سره فکر وُو چه دَ نبوت دَ کار دَ پاره که چرته دَ تقریر کولو ضرورت راشی (چه تر دغه وخته پورے هغهٔ چرته تقریر نهٔ وُو کړے) نو دَ هغه دَ طبیعت شرمګیری به پکښے په مخه کښے خنډ جوړیږی. دَ دے وجے نه هغهٔ دُعا اُوغوښتله چه اے الله زما دَ ژبے غوټه پرانزه چه په خپله خبره خلق ښهٔ پوه کړے شم. دا ئیز ؤ چه په دے فرعون هغهٔ له پیغور ورکړو چه "دا سړے خو خپله خبره هم پوره نهٔ شی بیانولے" (وَلَا يَكَادُ يُبِيْنُ) (الزخرف-۵۲) او دا هغه کمزوری وه چه حضرت موسیٰ ته معلومه وه او دَ مدد دَ کار په طور ئے خپل مشر ورور حضرت هارون دَ خدائے نه اُوغوښتو. په سورۃ قصص کښے دَ هغهٔ دا قول نقل کړے شوے دے. "وَأَخِيْ هٰرُوْنُ هُوَ أَفْصَحُ مِنِّيْ لِسَانًا فَأَرْسِلْهُ مَعِيَ رِدْءًا" "زما ورور هارون زما

اَهْلِيْ ﴿۲۹﴾ هٰرُوْنَ اَخِي ﴿۳۰﴾ اشْدُدْ بِهٖٓ اَزْرِيْ ﴿۳۱﴾ وَاَشْرِكْهُ فِيْٓ اَمْرِيْ ﴿۳۲﴾
كَيْ نُسَبِّحَكَ كَثِيْرًا ﴿۳۳﴾ وَّنَذْكُرَكَ كَثِيْرًا ﴿۳۴﴾ اِنَّكَ كُنْتَ بِنَا بَصِيْرًا ﴿۳۵﴾
قَالَ قَدْ اُوْتِيْتَ سُؤْلَكَ يٰمُوْسٰى ﴿۳۶﴾ وَلَقَدْ مَنَنَّا عَلَيْكَ مَرَّةً اُخْرٰٓى ﴿۳۷﴾
اِذْ اَوْحَيْنَآ اِلٰٓى اُمِّكَ مَا يُوْحٰٓى ﴿۳۸﴾ اَنِ اقْذِفِيْهِ فِي التَّابُوْتِ فَاقْذِفِيْهِ
فِي الْيَمِّ فَلْيُلْقِهِ الْيَمُّ بِالسَّاحِلِ يَاْخُذْهُ عَدُوٌّ لِّيْ وَعَدُوٌّ لَّهٗ ؕ

مقرر کړه. هارون چه زما ورور دے[۱۶]. د هغهٔ په ذریعه زما لاس مضبوط کړه او هغه زما په کار کښے شریک کړه، د پاره د دے چه مونږه به ستا پاکی بیان کړو او به ستا شهرت اُوکړو. ته همیشه زمونږ په حال باندے نګران یئے".

الله اُوفرمایل،" درکړے شو هغه څه چه تا غوښتل اے موسٰی، مونږ بیا یو ځل په تا باندے احسان اُوکړو[۱۷]. یاد کړه هغه وخت چه کله مونږ ستا مور ته اشاره اُوکړه، داسے اشاره چه د وحی په ذریعه کیدے شی چه دا بچے په صندوق کښے واچوه او صندوق په دریاب کښے پریږده دریاب به ئے غاړے ته اُوغورزوی او هغه څوک به ئے راواخلی چه هغه زما او د دے بچی دُشمن دے

نه زیات په صفائی سره خبری کولے شی، هغه زما سره د مددګار په طور اُولیږه". وړاندے بیا دا معلومیږی چه د حضرت موسٰی دا کمزوری لرے شوی وه او هغهٔ به زور دار تقریر کولے شو، چنانچه په قرآن کښے او په بائیبل کښے چه د هغهٔ کوم روستنی تقریرونه راغلی دی په هغے کښے د ژبے ښهٔ صفائی او روانی ده.

دا خبره د عقل نه خلاف ده چه الله تعالیٰ د هغهٔ سړے خپل رسول مقرر کړی چه د هغهٔ ژبه د تته وی او سړے روغه روغه خبره و نه شی کولے. رسولان همیشه د شکل او د شخصیت او د صلاحیتونو په لحاظ سره بهترین خلق وی د هغوی ظاهر او باطن دواړه داسے وی چه هم په زړونو اثر کوی او هم په سترګو اثر کوی. یو رسول هم د داسے عیب سره نهٔ دے رالیږلے شوے او نهٔ رالیږلے کیدے شو چه د هغے په وجه هغهٔ په خلقو کښے په خند او جوړه شی یا ورته په سپک نظر اُوکتے شی.

[۱۶] د بائیبل د روایت مطابق حضرت هارون د حضرت موسٰی نه دریے کاله مشر وو (خروج ۷:۷).

[۱۷] د دے نه روستو الله تعالیٰ حضرت موسٰی ته هغه یو یو احسان وریاد وی چه د پیدائش د وخت نه تر دے وخته پورے په هغهٔ باندے کړی وُو. د دے واقعاتو تفصیل په سورة قصص کښے بیان شوے دے. دلته صرف اشارات شوی دی چه مقصد ئے دا دے چه حضرت موسٰی ته دا اُوښائی چه ته د کوم کار د پاره پیدا کړے شوے ئے او د هغه کار د پاره د ځن ورځے نه پورے ستا پرورش خاص طور په سرکاری نګرانئ کښے کیدو کوم چه اوس تا ته حواله کیږی

وَأَلْقَيْتُ عَلَيْكَ مَحَبَّةً مِّنِّي ۚ وَلِتُصْنَعَ عَلَىٰ عَيْنِي ﴿٣٩﴾ إِذْ
تَمْشِي أُخْتُكَ فَتَقُولُ هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَىٰ مَن يَكْفُلُهُ ۖ فَرَجَعْنَاكَ
إِلَىٰ أُمِّكَ كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَ ۚ وَقَتَلْتَ نَفْسًا فَنَجَّيْنَاكَ
مِنَ الْغَمِّ وَفَتَنَّاكَ فُتُونًا ۚ فَلَبِثْتَ سِنِينَ فِي أَهْلِ مَدْيَنَ
ثُمَّ جِئْتَ عَلَىٰ قَدَرٍ يَا مُوسَىٰ ﴿٤٠﴾ وَاصْطَنَعْتُكَ لِنَفْسِي ﴿٤١﴾ اذْهَبْ
أَنتَ وَأَخُوكَ بِآيَاتِي وَلَا تَنِيَا فِي ذِكْرِي ﴿٤٢﴾ اذْهَبَا إِلَىٰ فِرْعَوْنَ إِنَّهُ
طَغَىٰ ﴿٤٣﴾ فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَّيِّنًا لَّعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَىٰ ﴿٤٤﴾

ما د خپل طرفه په تا باندې محبت راخور کړو او د دې انتظام مې اوکړو چه ته زما په نګرانۍ کښې اوپالل شې. یاد کړه (هغه وخت) کله چه ستا خور روانه وه، بیا چه ورغله نو وائې، آیا زه درته د هغه چا پته درکړم چه د دې ماشوم به ښه پالنه اوکړي؟ د غه شان موږ ته بیا خپلې مور ته اورسولې چه د هغې سترګې (د ربانې) خوږې شي او هغه غمژنه نه شي. او (دا هم یاد کړه چه) تا یو سړے قتل کړے وو، موږ ته د دې مصیبت نه رااوویستلې او د مختلفو آزمیښتونو نه مو واړولې او ته کلونه کلونه په مَدیَن خلقو کښې دیرکلونه اوسیدلې. بیا اوس ټیک په خپل وخت باندې راغلې یې ته اے موسٰی. ما ستا نه د خپل کار سړے جوړ کړے دے لاړ شه، ته او ستا ورور زما د نښو سره اوګورئ، تاسو زما په یاد کولو کښې مه کوئ، ځئ لاړ شئ تاسو دواړه فرعون ته، ځکه چه هغه سرکشه شوے دے. د هغه سره په نرمۍ خبرې اوکړئ کیدے شي چه هغه نصیحت قبول کړي یا اوویریږي[18]۔

[18] د سرې نیغې لارې ته د راتلو دوه طریقې دي. یا خو هغه د پوهې او د نصیحت په ذریعه صحیح لار اختیاروي، یا بیا د بد انجام نه اوویریږي او صحیح شي۔

قَالَا رَبَّنَآ اِنَّنَا نَخَافُ اَنْ یَّفْرُطَ عَلَیْنَآ اَوْ اَنْ یَّطْغٰی ﴿۴۵﴾ قَالَ لَا تَخَافَآ
اِنَّنِیْ مَعَكُمَآ اَسْمَعُ وَاَرٰی ﴿۴۶﴾ فَاْتِیٰهُ فَقُوْلَآ اِنَّا رَسُوْلَا رَبِّكَ فَاَرْسِلْ
مَعَنَا بَنِیْٓ اِسْرَآءِیْلَ ۙ۬ وَلَا تُعَذِّبْهُمْ ؕ قَدْ جِئْنٰكَ بِاٰیَةٍ مِّنْ رَّبِّكَ ؕ وَالسَّلٰمُ
عَلٰی مَنِ اتَّبَعَ الْهُدٰی ﴿۴۷﴾ اِنَّا قَدْ اُوْحِیَ اِلَیْنَآ اَنَّ الْعَذَابَ عَلٰی مَنْ كَذَّبَ وَتَوَلّٰی ﴿۴۸﴾

۱۸
دواړو عرض اوکړو "پروردګاره، مونږ سره ډیره ده چه هغه به په مونږ باندې زیاتے اوکړی یا به مو اودهي."

الله اوفرمائیل "یرېږئ مه، زه درسره یم، هر څه اورم او وینم. دواړه هغه له ورشئ او ورته اووایئ چه مونږ ستا د رب استاذی یو، بنی اسرائیل پرېږده چه زمونږ سره لاړ شی او هغوی له تکلیفونه مه ورکوه. مونږ تا ته ستا د رب نښه راوړې ده او سلامتیا ده د هغه چا د پاره چه په نیغه لار روان شی. مونږ ته دا خبره د وحی په ذریعه ښودلے شوی ده چه عذاب دے د هغه چا د پاره چه هغه دروغ اوګڼړی او مخ واړوی."۱۹

---

۱۸ معلومیږی چه دا د هغه وخت خبره ده چه کله حضرت موسیٰ مصر ته اورسید او حضرت هارون ورسره عملاً په کار کښې شریک شو. په دغه وخت کښې به فرعون ته د ورتللو نه مخکښې دواړو الله تعالیٰ ته دا درخواست کړے وی.

۱۹ دا واقعه چه په بائیبل او په تلمود کښې په کومه طریقه بیان کړے شوی ده هغه هم یو نظر اوګورئ چه دا اندازه درته معلومه شی چه قرآن مجید د پیغمبرانو ذکر په کوم شان سره کوی او د بنی اسرائیلو په روایتونو کښې د هغې کوم شکل پیش کړے شوے دے. د بائیبل بیان دے چه کله په اول ځل خدائے موسیٰ ته اووے چه "اوس تا زه فرعون ته لیږم چه ته زما قوم بنی اسرائیل د مصر نه راولے" نو حضرت موسیٰ ورته په جواب کښې اووئیل "چه زه څوک یم چه فرعون ته به ورشم او بنی اسرائیل به د مصر نه راولم؟" بیا خدائے پاک حضرت موسیٰ ډیر څه پوه کړو، حوصله ئے ورله اوچته کړه، معجزے ئے ورله ورکړے، لیکن حضرت موسیٰ بیا دا او وے چه "اے خدا وند، زه درته منت کوم چه بل هر څوک چه ته غواړے د هغه په لاس دا پیغام اولیږه" (خروج ۴). د تلمود روایت د دے نه هم یو څو قدمه وړاندې دے. د هغې بیان دے چه د الله تعالیٰ او د حضرت موسیٰ په مینځ کښې د اوو ورځو پورے په دے خبره باندې بحث کیدو. الله به وئیل چه نبی شه، خو موسیٰ به وئیل چه زما ژبه نه پرانستلے کیږی زه څنګه نبی شم. آخر الله اووئیل چه زه په دے خوشحاله یم چه ته نبی شے. حضرت موسیٰ ورته اووئیل چه د لوط د بچ کولو د پاره تا فرښتے رالیږلے، هاجره چه کله د ساره د کور نه راووتله نو د هغې د پاره دې پنځه فرښتے رالیږلے، او اوس خپل خاص بچی (بنی اسرائیل) د مصر د ایستلو د پاره ته ما لیږے.

قَالَ فَمَنْ رَّبُّكُمَا يٰمُوْسٰى ﴿۴۹﴾ قَالَ رَبُّنَا الَّذِيْٓ اَعْطٰى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهٗ

فرعون[۲۰] اُووے" بنہ، نو ستاسو دواړو رب څوک دے اے موسیٰ؟"[۲۱]

موسیٰ ورته اُووے" زمونږ رب هغه دے[۲۲] چه هر شیز ته ئے خپل شکل ورکړو،

بانډ خدائے ناراضه شو او پیغمبري ئے ورسره حضرت هارون شریک کړو او د موسیٰ اولاد ئے د کهانت د کاره (یعنی د غیبو خبرو بنودلو نه یا د علم نجوم نه) محروم کړو او دا کار ئے د هارون اولاد ته ورکړو ـــــ دا هغه کتابونه دي چه د دے په حقله بے شرمه خلق وائي چه په قرآن کښے دا قیصے د دے کتابونو نه رانقل کړے شوي دي.

[۲۰] دلته د قیصے دا تفصیلات پرینبودے شوي دي چه حضرت موسیٰ څنګه فرعون ته ورورسید او خپل دعوت ئے ورته څنګه پیش کړو. دا تفصیلات د سورة اعراف په دیارلسم رکوع کښے تیر شوي دي او وړاندي د سورة شعراء په دویمه دریمه رکوع کښے، د سورة قصص په څلورم رکوع کښے او د سورة نازعات په اوله رکوع کښے راروان دي.

د فرعون په حقله د ضروري معلوماتو دپاره اُوګوره تفهیم القرآن دویم جلد، الاعراف، حاشیه ۸۵.

[۲۱] په دواړو رونړو کښے چونکه اصلي دعوت ورکونکے موسیٰ علیه السلام وُو نو په دے وجه فرعون هغه نه خبره اُوکړه. او کیدے شي چه هغه ته د خبرے کولو دا مقصد هم وُو چه حضرت هارون له د خبرو کولو موقع ورنه کړي. څکه چه هغه په خبرو کښے چالاک وُو او د حضرت موسیٰ د غیر چالاکۍ نه فائده ئے ...

د فرعون د دے پوښتنے مطلب دا وُو چه تاسو دواړو څوک شان له رب جوړ کړے دے. د مصر او د مصر د خلقو خو زهٔ رب یم. په سورة نازعات کښے د هغه دا قول نقل کړے شوے دے چه اَنَا رَبُّكُمُ الْاَعْلٰى "اے مصر والو، ستاسو رب اعلیٰ زهٔ یم". په سورة زخرف کښے هغه په ډک دربار کښے وائي يٰقَوْمِ اَلَيْسَ لِيْ مُلْكُ مِصْرَ وَهٰذِهِ الْاَنْهٰرُ تَجْرِيْ مِنْ تَحْتِيْ، "اے قومه، آیا د مصر پادشاهي زما نه ده؟ او دا نهرونه زما لاندې نه بهیږي؟" (آیت ۵۱). په سورة قصص کښے هغه د خپلو درباریانو په مخکښے دا لاپه کوي يٰٓاَيُّهَا الْمَلَاُ مَا عَلِمْتُ لَكُمْ مِّنْ اِلٰهٍ غَيْرِيْ فَاَوْقِدْ لِيْ يٰهَامٰنُ عَلَى الطِّيْنِ فَاجْعَلْ لِّيْ صَرْحًا لَّعَلِّيْٓ اَطَّلِعُ اِلٰٓى اِلٰهِ مُوْسٰى، "اے د قوم سردارانو، ما ته نه دي معلوم چه زما نه بغیر ستاسو بل اِلٰه شته. اے هامانه، لږ خښتے پخے کړه او یو ډک عمارت زما دپاره تیار کړه چه لږ شان بره اُوخیژم او اُوګورم چه دا د موسیٰ خدائے دے" (آیت ۳۸) په سورة شعراء کښے هغه حضرت موسیٰ ته په رټنه سره وائي چه کینږو لَئِنِ اتَّخَذْتَ اِلٰهًا غَيْرِيْ لَاَجْعَلَنَّكَ مِنَ الْمَسْجُوْنِيْنَ، "که چرے تا زما نه بغیر بل څوک الٰه جوړ کړو نو یاد سا تهٔ چه زهٔ به تا جیل ته اُولیږم" (آیت ۲۹).

د دے دا مطلب نه دے چه فرعون د خپل قام واحد معبود وُو او هلته د هغه نه بغیر د بل چا عبادت نه کیدو. دا خبره مخکښے تیره شوي ده چه فرعون به ویل چه زهٔ نمرديوتا (رع یا راع) یم او په انساني شکل کښے راغلے یم او ما ته د بادشاهۍ کولو حق حاصل دے، او د مصر د تاریخ نه دا خبره هم ثابته ده چه د د خداؤ

ثُمَّ هَدٰى ۞ قَالَ فَمَا بَالُ الْقُرُوْنِ الْاُوْلٰى ۞

او بیا ئے ورته لاره اُوښودله"۲۳
فرعون اُووے" او هغه پخوانی چه کوم نسلونه تیر شوی دی نو د هغوئ بیا څه حالت وو؟"۲۴

په مذهب کښے په ډیرو دیوتاګانو او دیویانو عبادت کیدلو. نو د فرعون دعوی دا نه وه چه زه به ستاسو د عبادت مرکزیم. بلکه د هغه دعوی دا وه چه عملاً د مصر انتظام او پالنه وسیاسی خدائی زما ده او د نظریے په لحاظ سره په اصلی معنو کښے د ټولو انسانانو سیاسی پالنه زما حق ده، هغه دے خبرے منلو ته تیار نه وو چه زما د پاسه بل حکمران هستی وی او د هغه نمایندګان به ما ته حکم اوکړی او د هغه د منلو مطالبه به زما نه وکړی. فرعون چه کومے اُوچتے خبرے کولے د هغے په وجه څینی خلق دوکه شوی دی او وائی چه فرعون د الله تعالیٰ نه منکر وو او بیخیله ئے د خدائی دعوی کړی وه. لیکن دا خبره د قرآن نه ثابته ده چه هغه په عالم بالا باندے د بل چا حکمرانی او پادشاهی منله. سورة مؤمن آیتونه د ۲۸ نه د ۳۴ پورے او سورة زخرف آیت ۵۳ په غور سره اُوګورئ. دا آیتونه په دے خبره ګواهی کوی چه د الله تعالیٰ نه او د فرښتو نه د هغه انکار نه وو. البته هغه په دے کوم څیز منلو ته تیار نه وو هغه دا وو چه د هغه په سیاسی خدائی کښے دخل وکړی او د الله رسول به راشی او په هغه به حکم اُوچلوی. (د زیاتے تشریح د پاره اُوګوره تفهیم القرآن دریم جلد، القصص، حاشیه ۵۳).

۲۲ یعنې موږ په هر لحاظ سره صرف هغه رب منو، نمونځ په ترڅانو، پالونکے، مالک، حاکم او پادشاه هر څه هغه دے. د هغه نه بغیر بل رب موږ په هیڅ لحاظ سره نه منو.

۲۳ یعنې د دنیا هر څیز چه په کوم شکل جوړ شوے دے، دا د هغه په حکم جوړ شوے دے. د هر څیز نه کوم جوړښت او شکل ورکړے شوے دے، او هر څیز کښے چه کوم طاقت او صفت دے دا د هغه بخښش دے. لاس ته په دنیا کښے د خپل کار کولو د پاره د کوم شکل ضرورت وو هغه ئے هغه له ورکړو او خپه ته چه د کوم مناسب شکل ضرورت وو هغه ئے هغوئ له ورکړو. انسان، څناور، کانړی، بوټی، هوا، اُوبه، رڼا او هر څیز ته الله تعالیٰ هغه خاص شکل ورکړے دے چه په کائناتو کښے د خپل خپل کار پوره کولو د پاره هغه ته د هغے ضرورت وو.

بیا الله تعالیٰ دا هم نه دی کړی چه په خاص شکل باندے د پیدا کولو نه روستو ئے هر څیز هم داسے پریښودو بلکه د پیدا کولو نه روستو هغه د هر څیز رهنمائی هم کوی یعنې هر څیز ته خپله خپله لازمی ښائی. د دنیا یو څیز داسے نشته چه هغه ته ئے د خپل شکل نه د کار اخستلو او د خپل مقصد پوره کولو طریقه نه وی ښودلی. غوږ ته اوریدل او سترګو ته لیدل هغه ښودلی دی. ماهی ته لامبو وهل او مرغۍ ته الوتل هغه ښودلی دی. ونے ته میوے او ګل نیول او زمکے ته بوټی راټوکول هغه ښودلی دی. غرض دا چه هغه یوازے د دے کائناتو او د دے د هر څیز خالق نه دے، بلکه د دوئ ښودونکے او د دوئ معلم هم دے.

په دے مختصره او کوټلے جمله کښے ورته حضرت موسیٰ صرف دا اُونه ښودل چه د هغه رب څوک دے،

قَالَ عِلْمُهَا عِنْدَ رَبِّيْ فِيْ كِتٰبٍ ۚ لَا يَضِلُّ رَبِّيْ وَلَا يَنْسَى ﴿۵۲﴾

موسیٰ اُووے "دَ هغوی علم زما دَ رب سره په یو کتاب کښې محفوظ دے. زما رب نه خطا کیږی نه هیریږی"۲۵

بلکه دا ئے ورته هم اُوښودل چه هغه ولے رب دے او په څه وجه دَ هغه نه بغیر بل رب نه شی منلے کیدے. دَ دے سره دَ دے دلیل هم په دے وړو فقرو کښې راغلے دے. بنکاره خبره ده چه هر کله فرعون او دَ هغه دَ رعیت هر سړے دَ خپل وجود دَ پاره دَ الله احسانمند دے، او هر کله چه په هغو کښې یو تن هم تر هغے دَ یو بیکنډ دَ پاره ژوندے نه شی پاتے کیدے تر څو چه دَ هغه لږه او دَ هغه پرورش او دَ هغه معده دَ الله دَ ښودلی شوی لارے مطابق خپل کار او نه کړی. نو دَ فرعون دا دعوی چه هغه دَ خلقو رب دے، او خلقو دا خبره منله چه هغه واقعی هم رب دے، دَ تیښے بیوقوفتیا نه بغیر بل هیڅ نه شی کیدے.

دَ دے نه علاوه، په دے وړه شان فقره کښې حضرت موسیٰ اِشارتاً دَ رسالت دلیل هم پیش کړو چه هغه فرعون نه منلو. دَ هغه په دلیل کښې دا اشاره معلومیږی چه خدائے پاک چه ټول کائنات ته لار ښودلے ده، او هر څیز ته دَ هغه دَ حالت او دَ ضرورت مطابق لار ښائی، نو دَ هغه دَ دے عالمگیر هدایت تقاضا ده چه هغه انسان ته دَ ژوند تیرولو لار هم اُوښائی. او دَ انسان دَ ژوند تیرولو دَ پاره دَ رهنمائی هغه شکل موزون نه شی کیدے کوم چه دَ مهی او دَ چرګے دَ پاره موزون دے. دَ دے دَ ټولو نه زیات مناسب شکل دا دے چه دَ الله تعالیٰ دَ طرفه دَ انسانانو دَ هدایت دَ پاره یو عقلمند انسان مقرر کړے شی او هغه دَ انسانانو عقل او فکر ته اپیل اُوکړی او هغوی ته نیغه لار اُوښائی.

۲۴ یعنی که چرے خبره داوی چه چا هر څیز له خپل شکل ورکړو او په ژوند کښې ئے دَ هغه دَ کار کولو لار اُوښودله دَ هغه نه بغیر بل هیڅ رب نشته، نو دا نو بیا دا ټول پلرونه نیکونه چه دَ سوګونو کالو راسے پشت په پشت دَ نورو خدایانو بندګی کوی، ستاسو په نزد دَ هغوی څه حالت دے؟ آیا هغوی ټول ګمراهان وو؟ آیا هغوی ټول دَ عذاب مستحق وو؟ آیا هغوی ټول بے عقله وو؟ ... او دا دَ فرعون سره دَ حضرت موسیٰ دَ دے دلیل جواب. کیدے شی چه هغه دا جواب دَ ناپوهئ په وجه ورکړے وی او کیدے شی چه دَ شرارت په وجه ئے ورکړے وی. او دا هم کیدے شی چه په دے کښې دواړه څیزونه شامل وی یعنی هغه څه هم په دے خبره باندے سخت غصه شوے وی چه په دے مذهب کښې خو زمونږ ټول نیکونه په ګمراهئ کښې راځی، او کیدے شی چه دا مقصد ئے هم وو چه دَ خپلو درباریانو او دَ عامو خلقو په زړونو کښې دَ حضرت موسیٰ دَ دے دعوت خلاف تعصب راپیدا کړی. دَ حق پرستو دَ تبلیغ خلاف همیشه دا دوکه درکے شوی دی او دَ ناپوه خلقو په غصه کولو کښې ئے ډیر اثر کړے دے. خاص طور په هغه زمانه کښې کله چه دَ قرآن دا آیتونه نازل شوی وو په مکه کښې دَ نبی صلی الله علیه وسلم دَ دعوت خلاف کافرو دَ ټولو نه زیات په دے طریقه کیدو. نو دلته دَ حضرت موسیٰ په مقابله کښې دَ فرعون دَ دے چالاکئ ذکر بالکل په موقع باندے وو.

۲۵ دَ حضرت موسیٰ دا جواب دَ حکمت نه ډک جواب دے او دَ دے نه دَ تبلیغ حکمت ...

الَّذِیْ جَعَلَ لَكُمُ الْاَرْضَ مَهْدًا وَّ سَلَكَ لَكُمْ فِیْهَا سُبُلًا وَّ
اَنْزَلَ مِنَ السَّمَآءِ مَآءًؕ فَاَخْرَجْنَا بِهٖۤ اَزْوَاجًا مِّنْ نَّبَاتٍ شَتّٰى ﴿۵۳﴾
كُلُوْا وَ ارْعَوْا اَنْعَامَكُمْؕ اِنَّ فِیْ ذٰلِكَ لَاٰیٰتٍ لِّاُولِی النُّهٰى ﴿۵۴﴾ مِنْهَا
خَلَقْنٰكُمْ وَ فِیْهَا نُعِیْدُكُمْ وَ مِنْهَا نُخْرِجُكُمْ تَارَةً اُخْرٰى ﴿۵۵﴾

هم هغه چه ستاسو دَ پاره ئے دَ زمکے فرش اُوغوړوو، او په هغے کښے ئے ستاسو دَ تلو دَ پاره لارے جوړے کړے، او دَ بره نه ئے اُوبه را اُووَرولے. بیا ئے دَ هغے په ذریعه قسما قسم پیداوار را اُوویستو[27] خورئ او خپل څاروی هم څروئ. بیشکه چه په دے کښے ډیرے نښے دی دَ عقلمندو خلقو دَ پاره. دَ دے زمکے نه مونږ تاسو پیدا کړی یئ، دَ دے ته به مونږ واپس بوزو او دَ دے نه به مو دوباره را اُوباسو.[28]

دَ فرعون دا مقصد وو چه دَ تول قوم خلق حضرت موسیٰؑ ته په غصه کړی. که حضرت موسیٰ دا ووئیلے وے چه هو هغوی ټول گمراهان او جاهلان وو او هغوی ټول به دَ دوزخ خشاک وی، نو اگرچه دا به دَ حق دینا کولو یوه زبره سته نمونه وه، لیکن په دے جواب سره به دَ حضرت موسیٰ په مقابله دَ فرعون مقصد زیات ترسره شوے وے. ځکه ورته حضرت موسیٰ ډیر په هوښیارتیا سره داسے جواب ورکړو چه منصفان هم وُوا او دَ فرعون نه یله مقصد ترهم ترسره نه شو. هغهٔ ورته اُوفرمائیل چه هغوی که هر څنگه وُو خو په دُنیا کښے ئے خپل کار کړے دے او خپل خدائے له تلی دی. زما سره دَ هغوی دَ عملونو او دَ هغوی دَ نیتونو معلومولو هیڅ ذریعه نشته چه زهٔ دَ هغوی په باره کښے څه حکم اُولگوم. دَ هغوی ټول عمل دَ الله سره محفوظ دے. دَ هغوی یو یو حرکت الله ته معلوم دے. نه دَ خدائے دَ نظر نه څه هم پاتے کیدے شی او نه دَ هغهٔ نه څه هیریږی. دَ هغوی سره چه خدائے هر څه کوی هغه الله به پیژنی. ماله او تاسو لره فکر نهٔ دے پکار چه هغوی څه کول او دَ هغوی انجام به څه وی. مونږ له خو دَ دے خبرے فکر پکار دے چه زمونږ عمل څنگه دے او زمونږ به څه انجام وی.

[29] دَ کلام دا انداز صفا معلومیږی چه دَ حضرت موسیٰؑ جواب په "نه ئے هیریږی" باندے ختم شو او دَ دے ځائے نه دَ پیرگراف دَ آخره پورے ټول عبارت دَ الله تعالیٰ دَ طرفنه دَ تشریح او یادگیرنے په طور ارشاد شوے دے. په قرآن کښے دغسے مثالونه ډیر زیات دی چه کله یوه تیره شوی یا راتلونکی واقعه بیانیږی او په هغے کښے دَ یو سړی یو قول نقل کړے شی نو دَ هغه نه روستو زیات شو فقرے دَ نصیحت په طور یا دَ تشریح او وضاحت په طور زیاتے بیانیږی او صرف دَ کلام دَ انداز نه داپته لگی چه دا دَ هغه سړی قول نهٔ دے چه اول ئے ذکر کیدو، دا دَ الله تعالیٰ خپل قول دے.

یاد ساتئ چه دَ دے عبارت تعلق یوازے دَ دے تردے فقرے "زما رب نه خطا کیږی او نه ئے هیریږی" سره نهٔ بلکه دَ حضرت موسیٰ دَ ټول کلام سره دے چه دَ "رَبُّنَا الَّذِیْٓ اَعْطٰى كُلَّ شَیْءٍ" نه شروع شوے دے.

وَلَقَدْ اَرَيْنٰهُ اٰيٰتِنَا كُلَّهَا فَكَذَّبَ وَاَبٰى ﴿۵۶﴾ قَالَ اَجِئْتَنَا لِتُخْرِجَنَا
مِنْ اَرْضِنَا بِسِحْرِكَ يٰمُوْسٰى ﴿۵۷﴾ فَلَنَاْتِيَنَّكَ بِسِحْرٍ مِّثْلِهٖ فَاجْعَلْ
بَيْنَنَا وَبَيْنَكَ مَوْعِدًا لَّا نُخْلِفُهٗ نَحْنُ وَلَآ اَنْتَ مَكَانًا سُوًى ﴿۵۸﴾

موږ فرعون ته خپلې ټولې نښې اوښودلې[۲۹] خو هغه دروغ اوګڼلې او انکار ئې اوکړو. وې وئیل "اے موسیٰ، آیا ته موږ ته دې د پاره راغلې یې چې د خپل جادو په زور موږ د خپل ملک نه بهر اوباسې؟[۳۰] ښه ده، موږ هم ستا په مقابله کښې د غسې جادو را وړاندې کوُو. مقرر کړه چې په کوم ځائے کښې به مقابله وی او کله به وی. نه به موږ د دې مقررې وعدې نه اوړو او نه به ته. بس کاره میدان ته را وړاندې شه."

۲۷ یعنی کوم خلق چې د پاک عقل نه کار اخلی او حق تلاش کول غواړی نو هغوی ته دې نښو په مدد سره د حقیقت منزل ته د رسیدو لار معلومولې شی. دا نښې به هغوی ته دا حقیقت اوښائی چې د دې کائنات رب دے او د هر څیز پالنه هغه کوی. د بل رب د پاره دلته هیڅ ګنجائش نشته.

۲۸ یعنی هر انسان به خامخا د درې مرحلو نه تیریږی. یوه مرحله په دُنیا کښې د پیدائش نه تر مرګه پورې. دویمه مرحله د مرګ نه د قیامته پورې او دریمه د قیامت په ورځ د دوباره ژوندی کیدو نه روستو مرحله. دا درې واړه مرحلې به د دې آیت ترجمه په دې زمکه باندې تیریږی.

۲۹ یعنی د دُنیا او د نفس د دلیلونو نښې هم او هغه معجزې هم کومې چې حضرت موسیٰ ته ورکړې شوې وې. په قرآن کښې په ډیرو ځایونو کښې د حضرت موسیٰ هغه تقریرونه هم شته کوم چې هغه د فرعون د پوهولو د پاره کړی وُو. او د هغه معجزو ذکر کښې هم شته کومې چې فرعون ته مسلسل ښودلې شوې وې.

۳۰ د جادو نه مراد د همسا او د ځلنده لاس (یعنی ید بیضا) معجزو ده چې تفصیل ئې په سورة اعراف او په سورة شعراء کښې شوے دے او د دې تفصیل مطابق حضرت موسیٰ د اول ملاقات په وخت کښې دا معجزې په ډک دربار کښې پیش کړې وې. او د دې معجزې په لیدو سره چې کومه وارخطائی په فرعون باندې راغلې وه د هغې اندازه د هغه د دې فقرې نه لګیدے شی چې "ته د جادو په زور موږ د خپل ملک نه بهر ایستل غواړې". د دُنیا په تاریخ کښې نه مخکښې چېرې داسې واقعه راغلې وه او نه روستو چېرې راغله چې یو جادوګر د خپل جادو په زور یو ملک فتح کړے وی. د فرعون په خپل ملک کښې په سوګونو او په زرګونو جادوګران موجود وُو چې خلقو ته به ئې تماشې ښودلې او انعامونه به ئې ترې غوښتل. نو فرعون چې یو طرفته دا وئیل چې ته جادوګرې، او بل طرفته ئې دا خطره ظاهروله چې ته زما نه باد شاهی اخستل غواړې، نو دا د هغه د وارخطائی ښکاره ثبوت دے. په اصل کښې هغه چې د حضرت موسیٰ کوم د عقل نه ډک او مدلل تقریرونه واوریدل او بیائے د هغه معجزې اولیدلې نو په دې پوهه شو چې د دې اثر به نه یوازې زما په درباریانو باندې کیږی بلکه زما د رعیت په عام خاصو

قَالَ مَوْعِدُكُمْ يَوْمُ الزِّينَةِ وَأَنْ يُحْشَرَ النَّاسُ ضُحًى ﴿٥٩﴾ فَتَوَلَّىٰ فِرْعَوْنُ
فَجَمَعَ كَيْدَهُ ثُمَّ أَتَىٰ ﴿٦٠﴾ قَالَ لَهُمْ مُوسَىٰ وَيْلَكُمْ لَا تَفْتَرُوا عَلَى

موسیٰ اُووے چہ دَ جشن ورځ منظور شوه، او په رڼا ورځ دِ خلق را جمع شی.[۳۰]
فرعون واپس شو او خپلے ټولے اَکے دُوکے ئے را جمع کړے او مقابلے له راغے.[۳۱]
موسیٰ (عین په موقع باندِ دَ مخالفے ډلے خلقوته مخاطب[۳۲]) اُووے "بد نصیبیو، دَ دروغو تهمتونه په

خلقو باندِ هم کیږی. نو په دے وجه هغهٔ دا کوشش شروع کړو چه په دروغه او په دوکه سره خلق را غُصه کړی. نو وے ویئیل چه دا معجزه نه ده جادو دے، او زمونږ وطن هم جادوګرو غه شان دَ همسا نه ماریدونکے شی. هغهٔ خلقو ته اُوویئیل چه لږ شان سوچ اُوکړئ دے خو دا غواړی چه ستاسو پلار نیکه ګمراهان وُو او دَ هغوی زوړ خیال دی. هغهٔ خلقو ته اُووے چه اے خلقو هوښیار وُ شئ، دا پیغمبر میغمبر نه دے. دا دَ اقتدار اوږے دے، دے غواړی چه دَ یوسف دَ زمانے پشان بیا دلته دَ بنی اسرائیلو بادشاهی قائمه شی او دَ قبطیانو نه بادشاهی واخستے شی. په دے چل ول هغهٔ دا غوښتله چه دَ حق دعوت ختم شی او لاندے شی. (دَ زیاتے تشریح دَ پاره اُوګورئ تفهیم القرآن، دویم جلد، الاعراف، حاشیے ۸۷، ۸۸، ۸۹، یونس، حاشیه ۷۵)

دلته په دے خبره باندِ هم نظر ساتل پکار دی چه په هره زمانه کښے دَ اقتدار خلقو دَ حق په داعیانو باندِ هم دا الزام لګولے دے چه دوئ په اصل کښے دَ اقتدار اوږی دی او ټولے خبرے هم دَ دے مقصد دَ پاره کوی. دَ مثال دَ پاره اُوګورئ الاعراف، آیت ۱۱۰، ۱۲۳، یونس، آیت ۷۸، المومنون، آیت ۲۴.

[۳۱] دَ فرعون مقصد دا وُو چه یو ځل زما جادوګران دَ همسا کانو او دَ رسۍ نه ماران جوړ کړی او خلقو ته اُوښائی نو دَ موسیٰ دَ معجزے چه کوم اثر دَ خلقو په زړونو باندِ شوے دے هغه به لرے شی. حضرت موسیٰ هم دا غوښتله. هغهٔ اُوفرمائیل چه دَ میلے ورځ او دَ دِ کار دَ پاره دَ مقرر ولو ضرورت دے. دَ جشن ورځ نزدے ده، او دَ ټول وطن خلق په دے مقام ته راځی. هم دغلته دَ میلے په میدان کښے مقابله اُوشی چه ټول قوم ئے اُووینی. او وخت هم رڼا ورځ پکار ده چه هیڅ شک شبهه پکښے پاتے نه شی.

[۳۲] دَ فرعون او دَ هغهٔ دَ درباریانو دا خیال وُو چه هم په دے فیصله باندِ دَ هغوی دَ قسمت فیصله ده. په ټول ملک کښے ئے سړی اُوګرځول چه دَ هر ځائے نه به ماهران جادوګران را غونډ کړی او میدان ته ئے را ولی. عام خلقوته هم به په کلکه اُوویئیلے شو چه په کثرت سره دَ کښے را جمع شی او په خپلو سترګو دَ جادو کمالات اُووینی او دَ موسیٰ دَ همسا رُعب او دبدبه ختمه شی. صفا به ئے ویئیل چه اوس زمونږه دین دَ جادو ګرو په لاس کښے دے. که هغوی اُوګټله خو زمونږ دین به بچ شی کنی نو دَ موسیٰ دین به خور شی. (اُوګوره سورة شعراء رکوع ۳).

دلته دا حقیقت هم په نظر کښے ساتل پکار دی چه دَ مصر دَ شاهی خاندان او دَ امیرانو مذهب دَ عامو خلکو مذهب نه بیخ کافی مختلف وُو. دَ دواړو دیوتا او مندرونه جُدا جُدا وُو، مذهبی

اللّٰهِ كَذِبًا فَيُسْحِتَكُمْ بِعَذَابٍ ۚ وَقَدْ خَابَ مَنِ افْتَرٰى ﴿۶۱﴾ فَتَنَازَعُوْٓا

اَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ وَاَسَرُّوا النَّجْوٰى ﴿۶۲﴾ قَالُوْٓا اِنْ هٰذٰنِ لَسٰحِرٰنِ يُرِيْدٰنِ اَنْ

په الله پورې مه تړئ کنې نو هغه به مو په يو سخت عذاب سره نيست ونابود کړي. دروغ چه چا جوړکړل هغه نامراد شو.»

دا دې په اوريدو سره د هغوی په منځ کښې اختلاف راغے او پټ پټ مشورې ئې شروع کړې.[۳۵] آخر دا چه ئې خلقو ته اُووے چه[۳۶] «دا دواړه خو تش جادوګران دي. د دوی مقصد دا دے چه د خپل جادو په

رسمونه ئې هم پوشان نه شُوه او د ژوند نه روستو د مرګ په معامله کښې هم د دواړو په اهتمام کښې ډيرلوی فرق وُو (اوګوره د Toynbee's کتاب A study of History صفحه ۳۱-۳۲). د دې نه علاوه په مصر کښې چه څکښې کوم مذهبي انقلابونه راغلي وُو د هغې په وجه هلته دا سې خلق راپيدا شوي وُو چه د شرک مذهب له به ئې ترجيح نه ورکوله او د توحيد مذهب له به ئې ترجيح ورکوله. مثلاً بني اسرائيل په خپله او کوم خلق چه د هغوی په مذهب وُو هغوی ټول ګم نه ګم د آبادۍ لسمه حصه وه. د دې نه علاوه فرعون اَمينوفِس يا اخناتون (سنه ۱۳۷۷. سنه ۱۳۶۰ ق م) چه کوم مذهبي انقلاب د حکومت په زور راوستے وُو او په هغې کښې ئې نور ټول معبودان ختم کړي وُو او صرف يو معبود آتون ئې پاتے کړے وُو، د هغې لا پوره يو نيم سل کاله هم نه وُو شوي. اګر چه دا انقلاب بيا د حکومت په زور سره ختم کړے شو، ليکن څه نه څه خپل اثر خو ئې هم پريښودے وُو. چه د سرِي دا حالات په نظر کښې وي نو بيا په هغه سبب ښه پوهيږي د کوم سبب په وجه چه فرعون په دغه موقع کښې ترديد و.

[۳۳] دا خبره هغه هوا موته نه وه چه په ميدان کښې راغونډ شوي وُو او د حضرت موسیٰ په باره کښې به دا فيصله کوي چه آيا د هغه سره معجزه ده او که جادو، بلکه دا خبره فرعون او د هغه درباريانو ته وه چه موسیٰ ته ئې جادوګر وئيلو.

[۳۴] يعني د هغه معجزې ته جادو منه وايئ او د هغه پيغمبرۍ ته دروغژن او جادوګر مه وايئ.

[۳۵] د دې نه معلوميږي چه دې خلقو خپل ځان کمزورے ليدو. هغوی ته معلومه وه چه حضرت موسیٰ دا څه ښودلي دي دا جادو نه دے. د هغوی په زړه کښې د اول نه دا موجود وه، او کله چه حضرت موسیٰ هغې په موقع باندې خبردارے ورکړو نو د هغوی حوصله خرابه شوه. کيدے شي چه د هغوی اختلاف په دې خبره باندې راغلے وي چه آيا د دې غټ جشن په ورځ چه د ټول ملک نه خلق راغونډ شوي وي په رڼا ورځ به دے قرابنه ميدان کښې مقابله کول ټيک دي او که نه. که چرې دلته موږ ته شکست اُوخوړو او د ټولو په مخکښې د جادو او د معجزې فرق ښکاره شو نو بيا خبره په هيڅ شان نه شي جوړيدے.

[۳۶] او دا ويناب خاځاذ فرعون د ډلے هغه منديانو خلقو کړې وي چه هغوی د حضرت موسیٰ په مخالفت کښې هر لوبه کولو ته تيار وُو. هو نبيا دا نوا او يو هغه خلقو به د وړاندې قدم اخستو نه ډډه کړې وي. او د منديانو کښې به وئيلي وي چه خامخا لره سوچو نه کول پريږدئ، زړه ټينګ کړئ او مقابلے ته را وړاندې شئ.

يُخْرِجٰكُمْ مِّنْ اَرْضِكُمْ بِسِحْرِهِمَا وَيَذْهَبَا بِطَرِيْقَتِكُمُ الْمُثْلٰى ﴿۶۳﴾
فَاَجْمِعُوْا كَيْدَكُمْ ثُمَّ ائْتُوْا صَفًّا ۚ وَقَدْ اَفْلَحَ الْيَوْمَ مَنِ اسْتَعْلٰى ﴿۶۴﴾
قَالُوْا يٰمُوْسٰٓى اِمَّآ اَنْ تُلْقِيَ وَاِمَّآ اَنْ نَّكُوْنَ اَوَّلَ مَنْ اَلْقٰى ﴿۶۵﴾ قَالَ
بَلْ اَلْقُوْا ۚ فَاِذَا حِبَالُهُمْ وَعِصِيُّهُمْ يُخَيَّلُ اِلَيْهِ مِنْ سِحْرِهِمْ اَنَّهَا
تَسْعٰى ﴿۶۶﴾ فَاَوْجَسَ فِيْ نَفْسِهٖ خِيْفَةً مُّوْسٰى ﴿۶۷﴾ قُلْنَا لَا تَخَفْ اِنَّكَ اَنْتَ

نُور ستاسو دَ ځلے ژوکے نه به دخله کړی او ستاسو دَ ژوند مثالی لاره چارے ختمے کړی[۳۷] خپل ټول تدبیرونه تن را جمع کړئ او په اتفاق سره میدان ته راشئ[۳۸]، بس داسے وګنړئ چه نن ټوک غالب شو نو هغه اوګټله"۔

جادوګرانو اُووے "موسیٰ، ته غورزوے که اول مونږه اُوغورزوو؟"

موسیٰ اُووے، "نه، تاسو اُوغورزوئ"۔

فوراً دَ هغوی رسئ او دَ هغوی همسا ګانے دَ هغوی دَ جادو په زور سره موسیٰ ته داسے ښکاره شوے لکه چه منډی وهی[۳۹]، او موسیٰ په خپل زړه کښے اُویریدو[۴۰]۔ مونږ ورته اُووے "مه یریږه هم ته به غالب

[۳۷] یعنی دَ هغه خلقو مطلب په دوه خبرو کښے وو۔ یو دا چه که جادوګرانو هم دَ موسیٰ په شان دَ همسا ګانو نه ماران جوړ کړل او خلقو ته ئے اُوښودل نو عامو خلقو ته به دا ثابته شی چه موسیٰ جادوګرے دَ دویم دا چه هغوی دا غوښتل چه حکمران طبقه په غصه کړی او دا یره ورسره کړی چه که چرے موسیٰ غالب شو نو دا وطن به ستاسو دَ لاس نه لاړ شی او ستاسو دَ ژوند هغه مثالی (Ideal) او شاندار طریقه به ختمه شی. هغوی دَ ملک با اثره خلق یرول چه که چرے دَ موسیٰ په لاس کښے اقتدار راغے نو دا ستاسو دَ ژوند دا ښکلے طریقے، او دا ستاسو فنکاری، او دا ستاسو ښایسته استوګنه، او دا ستاسو لوبے تماشے او دا ستاسو دَ ښځو آزادی (چه یو شان ارمثال ئے دَ یوسف دَ زمانے ښځو پیش کړے وو) غرض دا چه هغه ټول څه چه دَ هغے نه بغیر دَ ژوند هیڅ مزه نه وی، هغه ټول به تباه او برباد شی۔ بیا خو به صرف یو "مذهبی" ژوند وی چه دَ هغے نمرک بنه دے۔

[۳۸] یعنی دَ دوی په مقابله کښے ټول یو دله شئ۔ که په دے وخت کښے په تاسو کښے بے اتفاقی راغله او دَ مقابلے په وخت کښے موږ عام اولس په ګکښے دا یره او دَ غوړ ذبیره شروع کړے نو دا وس له به کمزوری لګی او خلق به دریاندی پوه شی چه تاسو ته خپل ځان پخپله په حق نه ښکاری او په لړه لو کښے مو یره پرته ده۔

[۳۹] په منځ کښے دا تفصیل پریښودے شو چه په دے باندے دَ فرعون دَ خلقو حوصله اُوچته شوه او دَ مقابلے کولو فیصله ئے اُوکړه او جادوګرانو ته ئے حکم اُوکړو چه میدان ته راشئ۔

الْاَعْلٰى ﴿٦٨﴾ وَاَلْقِ مَا فِىْ يَمِيْنِكَ تَلْقَفْ مَا صَنَعُوْا ۭ اِنَّمَا صَنَعُوْا كَيْدُ
سٰحِرٍ ۭ وَلَا يُفْلِحُ السّٰحِرُ حَيْثُ اَتٰى ﴿٦٩﴾ فَاُلْقِيَ السَّحَرَةُ سُجَّدًا قَالُوْٓا

يې - اُوغورځوه دا څه چه ستا په لاس کښې دى، اوس به دا ټول جوړ کړى څيزونه تير کړى دوى چه څه جوړ کړى دى دا خو تش د جادوګر فريب دے، او جادوګر هيڅکله کاميابيدے نه شى خواه که په هر شان سره راشى". آخر دا اوشو چه ټول جادوګران په سجده پريوتل شو او وې ويل

٤١ په سورة اعراف کښې بيان شوى دى چه "فَلَمَّا اَلْقَوْا سَحَرُوْٓا اَعْيُنَ النَّاسِ وَاسْتَرْهَبُوْهُمْ" هم کله چه هغوى خپل جادو غورزار کړو نو د خلقو نظرو نه ئې بند کړل او په هغوى ئې ډيره را وستله (آيت ١١٦) دلته داوئيلے کيږى چه دا اثر يوازے په عام خلقو نه ؤ شوے، بلکه په حضرت موسىٰ باندې هم د جادو اثر شوے ؤ - يوازے د هغه سترګو ته دا سے نه ښکاريده بلکه د هغه په خيال باندې هم دا اثر اوشو چه کښې هغه امسا او رسيانے په رښتيا ماران دى او منډے وهى۔

٤٢ دا سے معلوميږى چه څنګه د حضرت موسىٰ د خولے نه دا خبره اووتله چه "غورزار کړئ" نو په هغه ساعت جادوګرانو خپلے همسا ګانے او رسيانے د هغه طرف ته غورزانه کړے او يو د م هغه اوليدل چه په سونو ماران د هغه طرف ته په منډو روان دى. په دے سره که فورى طور د حضرت موسىٰ په زړه کښې ډيره ډاغلى ؤ نو وى به دا څه د حيرانتيا خبره نه ده - انسان په هر حال کښې انسان وى - خواه که هغه پيغمبر وى خو د انسانيت تقاضے د هغه نه جدا کيدے نه شى . د دے نه علاوه دا هم ممکنه ده چه په هغه وخت کښې د حضرت موسىٰ سره دا فکر راپيدا شوے وى چه د جادو خو تقريباً د معجزے سره يو شان دے په دے به عام خلق دوکه شى او خامخا به په فتنه کښې پريوزى۔

دلته د دے خبرے ذکر مناسب ښکاري چه قرآن په دے ځائے کښې د دے خبرے تصديق کوى چه د عام انسانانو په شان په پيغمبر هم د جادو اثر کيدے شى - اګرچه جادوګر دا طاقت نه لرى چه د پيغمبر پيغمبرى ختمه کړى، يا چه کومه وحى په هغه نازليږى په هغے کښې څه خلل راولى او يا د جادو په زور هغه بے لارے کړى، ليکن هسے د لږ ساعت د پاره د هغه په قوتونو باندې يو قسم اثر ضرور راپيدا کيدے شى. په دے سره د هغه خلقو خيال غلط ثابتيږى څوک چه په احاديثو کښې دا اولولى چه په نبى صلى الله عليه وسلم باندې د جادو اثر شوے ؤ نو هغوى نه يوازے د هغه احاديثو ته د روغ وائى بلکه د ټولو احاديثو په متعلق وائى چه دا د بيخى اعتبار

٤٣ کيدے شى چه په معجزے سره کومه ازدها پيدا شوى وه هغے هغه ټولے همساګانے او رسيانے تيرے کړے وى کوم چه په ماران ښکاريدل. ليکن په کومو الفاظو سره چه دلته او د قرآن په نورو ځايونو کښې دا واقعه بيان کړے شوى ده د هغے نه په ظاهره د سړى دا ګمان راپيدا کيږى چه هغے ازدها د هغه همساګانے او رسيانے تيرے نه کړے بلکه د جادو هغه اثر ئې ختم کړو چه د هغے په وجه هغه ښامارانو ښکاريدل. په سورة اعراف او په سورة شعراء کښې الفاظ دا دى چه "تَلْقَفُ مَا يَاْفِكُوْنَ" "کوم دروغ چه هغوى جوړول هغه ئې تيرول". او دلته الفاظ دا دى چه "تَلْقَفْ مَا صَنَعُوْا" "هغه به تير کړى هغه څيز

اٰمَنَّا بِرَبِّ هٰرُوْنَ وَمُوْسٰى ۝ قَالَ اٰمَنْتُمْ لَهٗ قَبْلَ اَنْ اٰذَنَ لَكُمْ ۚ اِنَّهٗ

"مونږه اُومنو د هارونؑ او د موسیٰؑ رب"۔[۴۳]

فرعون اُووے "تاسو زما د اجازت نه مخکښې په هغهٔ باندې ایمان راوړو؟ معلومه

کوم چه هغوئ جوړ کړے دے." اُوس دا ښکاره خبره ده چه د هغوئ "دروغ" او د هغوئ "بناوټ" خو دغه همسا ګانے او رسیانے نه وے بلکه په اصل کښې د هغوئ دروغ او بناوټ هغه جادو وُو چه د هغوئ وجه دغه همسا ګانے او رسیانے بنامارانے ښکاریدلے. په دے وجه زما دا خیال دے چه دغه اژدها به کوم خوا تلله نو هغه همسا ګانے او رسیانے به ئې تیرولے او شاته به ئې دا هغه غورزولے چه هم همسا، همسا او هم رسئ به رسئ ښکاره شوه۔

[۴۳] یعنی هر کله چه هغوئ د موسیٰؑ د همسا کارنامه اُولیده نو د هغوئ فوراً یقین راغے چه دا بیشکه معجزه ده، جادو هرګز نه دے، ځکه هغوئ بے اختیاره په سجده باندے پریوتل لکه چه چا ټوک ئې اُوچت کړو او په زمکه ئې را پرې باسی۔

[۴۴] د دے مطلب دا دے چه هر چا ته دا معلومه وه چه دا د دغه مقابله ده. په ټول مخلوق کښې چا دا نه وئیل چه مقابله د موسیٰ او د جادوګرانو د کمالونو ده او فیصله د دے خبرے ده چه د چا کمال به لوئ او بهتر وی. ټولو ته دا معلومه وه چه یو طرفته موسیٰؑ خپل ځان د الله تعالیٰ د پیغمبر په حیثیت سره پیش کوی، او د خپلے پیغمبرئ په ثبوت کښې دا دعوی کوی چه د هغه د همسا د معجزے په طور اژدها جوړیږی او بل طرفته فرعون جادوګران راغونډ کړی دی او خلقو ته دا ثابتول غواړی چه د همسا اژدها جوړیدل معجزه نه ده بلکه د جادو کمال دے. یعنی هلته فرعون او جادوګران او ټول تماشکی خلق د معجزے او د جادو د فرق نه واقف وُو. او د اهمیت د دے خبرے وُو چه موسیٰؑ کوم څیز پیش کوی چه آیا هغه جادو دے او که معجزه ده. او دا وجه ده چه جادوګران کله په خپل جادو کښې ناکامه شو نو هغوئ اُونه وئیل چه "مونږه اُومنله چه موسیٰ زمونږ نه په کمال کښې زیات دے" بلکه د هغوئ فوراً دا یقین راغے چه موسیٰ واقعی د الله رب العٰلمین رښتینے پیغمبر دے او هغوئ چغے کړے چه مونږه هغه خدای اُومنو چه موسیٰ او هارون د هغه د پیغمبرانو په حیثیت سره راغلی دی۔

د دے نه اندازه لګیدے شی چه په هغه ګڼړه خلقو به د دے شکست څه اثر پریوتی وی او بیا به په ټول ملک کښې به د دے څومره غټه اثر شوے وی. فرعون په غټه او مرکزی میله کښې دا مقابله د دے غرض د پاره مقرر کړې وه چه د مصر د هر کوټ نه خلق راشی او په خپلو سترګو دا اُووینی چه د همسا نه مار جوړول د موسیٰ څه نا اشنا کمال نه دے، بلکه هر جادوګر دا کمال ښودے شی، نو د موسیٰ د معجزے زور به پخپله ختم شی. لیکن د هغه دا تدبیر پخپله د هغه مخالف ثابت شو، او د ملک د هر کلی نه چه کوم خلق راغلی وُو د هغوئ په مخکښې پخپله جادوګرانو په اتفاق سره د دے خبرے تصدیق اُوکړو چه موسیٰ څه پیش کوی دا جادو نه دے، دا په حقیقت کښې معجزه ده چه صرف د خدای پیغمبر ئې ښودلے شی۔

لَكَبِيْرُكُمُ الَّذِيْ عَلَّمَكُمُ السِّحْرَ فَلَاُقَطِّعَنَّ اَيْدِيَكُمْ وَاَرْجُلَكُمْ
مِّنْ خِلَافٍ وَّلَاُوصَلِّبَنَّكُمْ فِيْ جُذُوْعِ النَّخْلِ وَلَتَعْلَمُنَّ اَيُّنَآ
اَشَدُّ عَذَابًا وَّاَبْقٰى ﴿٧١﴾ قَالُوْا لَنْ نُّؤْثِرَكَ عَلٰى مَا جَآءَنَا مِنَ الْبَيِّنٰتِ

شوه چه د استاسو مشر اُستاذ دے چه تاسو ته ئے جادو ښودلے وو۴۵- ښه ده نو زۀ اُوس ستاسو لاسونه او ښپې د مخالفو طرفونو نه پریکوم۴۶ او د کجورو په ډډونو باندې تاسو په سُولئ خیژوم۴۷ - بیا به تاسو ته پته اُولګی چه په مونږ دواړو کښې د چا عذاب زیات سخت او محکم دے"۴۸ (یعنی چه زۀ درله زیاته سخته سزا ورکولے شم او که موسیٰ)۔
جادوګرانو ورله جواب ورکړو "قسم دے په هغه ذات چه مونږ ئے پیدا کړی یو، دا هیڅکله کیدے نه شی

۴۵ په سورة اعراف کښې الفاظ دا دی "اِنَّ هٰذَا لَمَكْرٌ مَّكَرْتُمُوْهُ فِي الْمَدِيْنَةِ لِتُخْرِجُوْا مِنْهَآ اَهْلَهَا." "دا یو سازش دے چه تاسو د ملک په دے ښار کښې په دے غرض کړے دے چه د دے ملک مالکان ئے قتد ارنه بے دخله کړئ" (آیت ۱۲۳)۔ دلته د دے قول سره دا خبره زیاته کړے شوی ده چه ستاسو په منځ کښې یوا زے ساز باز نۀ دے شوے، بلکه دا ھم معلومیږی چه دا موسیٰ ستاسو مشر دے او ستاسو اُستاذ دے، تاسو د هغه نه شکست نۀ دے خوړلے بلکه د خپل استاذ د جادو نه مو شکست خوړلے، او تاسو په خپلو کښې دا فیصله کړی ده چه خپل اُستاذ به غالب کوؤ او دا غلبه به د هغه د پیغمبرئ یو ثبوت شی او د دلته به یو سیاسی انقلاب راولو۔
۴۶ یعنی د یو طرفه لاس او د بل طرفه خپه۔
۴۷ د صلیب یا د سولئ خیژولو پخوانئ طریقه دا وه چه د کیڅ پشان یوا و به د لرګے به ئے په زمکه کښې ښخ کړو، یا چرته د یوه زړه ونې تۀ د یه ئے د دے د پاره استعمالوله، او د هغه په بره سر کښې به ئے یوه تخته په ترس اُوتړله، بیا به ئے مُجرم بره اُوخیژوو او د دواړه لاسونه به ئے ورله خوا ته کړل او د هغه تختې د پاسه به ئے پرِ میخونه ټکوهل۔ د هغه شان به مجرم د تختې نه ښکته ځړیدو او ډیر وخت به ئے سکنئ وهلے او مړ به شو۔ د غه مجرم به ډیر موده هم د هغے ځړیدو د پاره د دے چه خلق ترینه عبرت واخلی۔
۴۸ د بائیبلی شوی لوبے د کتلو د پاره دا د فرعون آخری کوشش وو۔ هغه غوښتل چه جادوګران د ډیرے سختې سزا په وجه اُ دیرَدم او د هغوی نه دا بیان واخلم چه واقعی دا د هغوی او د موسیٰ علیه السلام په منځ کښې صلاح مشوره شوی وه او د حکومت خلاف ئے یو سازش جوړ کړے وو۔ خو د جادوګرانو د مضبوط ایمان په وجه د هغه دا آخری کوشش هم اُلټا ثابت شو۔ جادوګرانو د هغه سختې سزا ته غاړه کیښوده او ټولو خلقو ته ئے دا ثابته کړه چه د فرعون نه اُوس خبره وړانه شی ده هغه د خپلے خبرې جوړولو د پاره په مونږ باندې د سازش کولو الزام لګوی دا هسے یو سیاسی چال

وَالَّذِيْ فَطَرَنَا فَاقْضِ مَآ اَنْتَ قَاضٍ ۭ اِنَّمَا تَقْضِيْ هٰذِهِ الْحَيٰوةَ
الدُّنْيَا ۝۷۲ اِنَّآ اٰمَنَّا بِرَبِّنَا لِيَغْفِرَ لَنَا خَطٰيٰنَا وَمَآ اَكْرَهْتَنَا عَلَيْهِ
مِنَ السِّحْرِ ۭ وَاللّٰهُ خَيْرٌ وَّاَبْقٰى ۝۷۳ اِنَّهٗ مَنْ يَّاْتِ رَبَّهٗ مُجْرِمًا فَاِنَّ
لَهٗ جَهَنَّمَ ۭ لَا يَمُوْتُ فِيْهَا وَلَا يَحْيٰى ۝۷۴ وَمَنْ يَّاْتِهٖ مُؤْمِنًا قَدْ
عَمِلَ الصّٰلِحٰتِ فَاُولٰۗىِٕكَ لَهُمُ الدَّرَجٰتُ الْعُلٰى ۝۷۵ جَنّٰتُ عَدْنٍ

چه روښانه نښې مخې ته دَ راتلونه روستو هم مونږه تاله (په صداقت باندې) ترجيح ورکړو. نو ته چه هر څه کول غواړې هغه اُوکړه. ته خو دَ دنيا تو ته ژوند بس دَ دې دُنيا دَ ژوند فيصله کولے شے. مونږه خو په خپل رب ايمان راوړو، دَ پاره دَ دې چه مونږ ته خپلې خطاګانې معاف کړي او دا جادو را ته معاف کړي په کوم چه تا مونږه مجبور کړي وُو. الله بهتر دے او هغه باقې پاتې کيدُنکے دے. حقيقت دا دے چه څوک خپل رب ته دَ مجرم په حيثيت ورشي دَ هغهٔ دَ پاره دوزخ دے چه نه به پکښې مري او نه به ژوندے وي[۵۱]. او چه څوک ورته دَ مؤمن په حيثيت ورشي، چه نيک عملونه کړي وي، نو دَ داسې ټولو خلقو دَ پاره اُوچتې مرتبې دي، دَ هميشه سپرلى باغونه دي

دے او سراسر دروغ دي، او اصلي حقيقت دا دے چه مونږه په ربتيا سره په موسىٰ عليه السلام باندې دَ پيغمبر په حيثيت سره ايمان راوړے دے.

[۵۰] دَ دے آيت دويمه ترجمه دا هم کيدے شي: "دا هيڅکله کيدے نه شي چه دَ هغه روښانه نښو په مقابله کښې کومه چه مونږه مخې ته راغلې دي او دَ هغې ذات په مقابله کښې چه مونږه هغه پيدا کړي يُو مونږ تاله ترجيح ورکړو".

[۵۰] دا دَ جادوګرانو په قول باندې دَ الله خپل پوزياتې بيان دے. دَ کلام دَ انداز نه په خپله معلومېږي چه دا عبارت دَ جادوګرانو دَ قول حصه نه ده.

[۵۱] يعنې که مرګ او دَ ژوند په مينځ کښې به وي. نه به مري چه دَ تکليفونو او مصيبتونو نه خلاص شي او نه به ژوندي چه دَ ژوند په مزه پوهه شي او ژوند لهٔ په مرګ باندې ترجيح ورکړي. دَ ژوند نه به ويزاره وي، خو مرګ به ورته نه نصيب کيږي. مرګ به غواړي خو مړ کيږي به نه. په قرآن مجيد کښې چه دَ دوزخ دَ عذابونو څومره تفصيلات راغلي دي په هغې کښې دَ ټولو نه زيات دَ ويرې عذاب هم دا دے چه سړے ورته خيال اُوکړي نو روح بسئ دَ ويرې نه اُوريږي.

تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهٰرُ خٰلِدِيْنَ فِيْهَا ۭ وَذٰلِكَ جَزٰۗؤُا مَنْ تَزَكّٰى ﴿۷۶﴾

وَلَقَدْ اَوْحَيْنَآ اِلٰى مُوْسٰٓى ڏ اَنْ اَسْرِ بِعِبَادِيْ فَاضْرِبْ لَهُمْ طَرِيْقًا فِي

الْبَحْرِ يَبَسًا ۙ لَّا تَخٰفُ دَرَكًا وَّلَا تَخْشٰى ﴿۷۷﴾ فَاَتْبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ بِجُنُوْدِهٖ

فَغَشِيَهُمْ مِّنَ الْيَمِّ مَا غَشِيَهُمْ ﴿۷۸﴾ وَاَضَلَّ فِرْعَوْنُ قَوْمَهٗ وَمَا هَدٰى ﴿۷۹﴾

چه لاندې به ترې نهرونه بهیږي، په هغې کښې به هغوئ همیشه اُوسیږي. دا جزاده د هغه سړي چه پاکوالے اختیار کړي. ع

موږ موسیٰ ته وحي اُوکړه چه اُوس شپه په شپه زما بندګان د خپل ځان سره بونه او په سمندر کښې د هغوئ دپاره وچ سړک جوړ کړه،[۵۳] دا یره مه کوه چه څوک به درپسې روستو درځي او (په سمندر کښې تیریدو نه) زړهٔ له یره مه راوله.

روستو ورپسې فرعون د خپل لښکر سره ورورسیدو او بیا سمندر په هغوئ باندې داسې ورخور شو لکه څنګه چه د سمندر د ورخوریدو حق وو. فرعون خپل قوم بے لارے کړو او سمه لار ئے ورته اُونه ښوده.

---

[۵۲] په منځ کښې هغه ټول تفصیل پریښودلے شو دے کوم چه د دې نه روستو په مصر کښې په هغه تیر شو. د دغې تفصیلاتو دپاره اُوګورئ سورة اعراف رکوع ۱۵-۱۶، سورة یونس رکوع ۹، سورة مومن رکوع ۴ تا ۵ او سورة زخرف رکوع ۵.

[۵۳] د دې تفصیل دا دے چه آخر الله تعالیٰ یوه شپه مقرر کړه چه په هغې کښې به اسرائیلیان او غیر اسرائیلیان ټول مسلمانان (چه د هغوی دپاره لفظ "زما بندګان" استعمال کړے شوے دے) د مصر د هرځائے نه د هجرت دپاره را اُوځي. دا ټول خلق یو خاص ځائے ته راجمع شو او د یوه قافلې په شکل کښې روان شو. په هغه زمانه کښې نهرِ سویز نه وُو. د بحرِ احمر نه د بحرِ روم (میډیټرینین) پورې ټول علاقه فراخه وه. خو د دې علاقې په ټولو لارو باندې فوجي چاؤنړۍ مقررې وې چه د هغې نه سرې صحیح سلامت نه شو تلے نو په دې وجه حضرت موسیٰؑ د بحرِ احمر په لاره روان شو. غالباً چه د هغهٔ به دا خیال وُو چه د سمندر په غاړه غاړه به لاړ شي او سینا طرف ته به اُوځي. لیکن د هغې طرف نه ورپسې فرعون د لوئې لښکر سره تیک په هغه موقع ورا ُورسیدو چه لا دا قافله د سمندر په غاړه وه. په سورة شعراء کښې وئیلے شوي دي چه د مهاجرینو دا قافله د فرعون د لښکرو او د سمندر په منځ کښې راګیره شوې وه. بالکل په دغه وخت کښې الله تعالیٰ موسیٰؑ ته حکم اُوکړو چه "اِضْرِبْ بِّعَصَاكَ الْبَحْرَ"، په خپله همسا سمندر اُووهه، "فَانْفَلَقَ فَكَانَ كُلُّ فِرْقٍ كَالطَّوْدِ الْعَظِيْمِ"، فوراً سمندر اُوشلیدو او هره حصه د یوے لوئې غونډۍ پشان ودریده." او په منځ کښې د قافلې د تللو دپاره لار جوړه شوه بلکه دا لار د دې آیت مطابق د یو وچ سړک پشان جوړه شوه.

د دے بیان نه معلومیږی چه دا یوه ښکاره معجزه وه، او د هغې متعلق خیره غلطه ده چه وائی چه د هوا د طوفان په وجه یا د اوبو د جزر په وجه سیند وچ شوے وو، بلکه څنګه چه په ده طریقه اوبه د غرونو په شان نه ودریږی او نه کېښې په منځ کښې د وچ سړک په شان لار جوړیږی (د زیاتې تشریح د پاره اوګورئ تفهیم القرآن دریم جلد الشعراء، حاشیه ۴۷)۔

۵۴ په سورة شعراء کښې وئیلے شوی دی چه د مهاجر بنو اسرائیلو پورې توسره فرعون او د هغه لښکر سمندر په دغه لار ورغلل (آیت ۶۳-۶۶)۔ دلته وئیلی شوی دی چه هغه او د هغه لښکر په سمند رکښې ډوب شو۔ په سورة بقره کښې دی چه فرعون او د هغه لښکر کله غرق کیدو نو بنی اسرائیلو د سمندر په غاړه ننداره لیدله (آیت ۵۰)۔ او په سورة یونس کښې دی چه د ډوبیدو په وخت کښې فرعون چغه کړې "اٰمَنۡتُ اَنَّهٗ لَاۤ اِلٰهَ اِلَّا الَّذِیۡۤ اٰمَنَتۡ بِهٖ بَنُوۡۤا اِسۡرَآءِیۡلَ وَاَنَا مِنَ الۡمُسۡلِمِیۡنَ" ما اُومنله چه بل خدائے نشته سوا د هغه خدائے نه چه په هغه باندې بنی اسرائیلو ایمان راوړے دے او زه هم د مسلمانانو نه یم۔ خو د هغه دا د آخری وخت ایمان قبول نه کړے شو او په جواب کښې ورته اُووئیلے شو "آٰلۡـٰٔنَ وَقَدۡ عَصَیۡتَ قَبۡلُ وَكُنۡتَ مِنَ الۡمُفۡسِدِیۡنَ ۝ فَالۡیَوۡمَ نُنَجِّیۡكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُوۡنَ لِمَنۡ خَلۡفَكَ اٰیَةً" اُوس ایمان راوړے؟ او اول پورې دا حال وو چه نافرمانی دې کوله او فساد دې کوو۔ بس نن مونږه ستا کالبوت بچ کوو چه د روستنو نسلونو د پاره د عبرت نښه جوړه شی" آیتونه ۹۰-۹۲۔

۵۵ دیره په بایبل او تاریخ کښې د مکے کافرانو ته خبر د رسے ورکړے کیږی چه ستاسو سرداران او لیډران هم تاسو په هغه لار روان په کومه لار چه فرعون خپل قوم بوتللو۔ اُوس تاسو خپله اُوګورئ چه دغه سړے لار رخونه وه۔

د دے قیصے په آخر کښې پکار دی چه د بایبل د بیانونو هم جائزه واخستے شی د پاره د دے چه د هغې خلقو د دروغو حقیقت ښکاره شی چه هغوئ وائی چه په قرآن کښې دا قیصے د بنی اسرائیلو نه را نقل کړے شوی دی۔ د بایبل په خروج کتاب (Exodus) کښې چه د دے قیصے کوم تفصیلات بیان شوی دی د هغې لاندینی خبرے د توجه قابل دی:

(۱) په باب ۴، آیت ۲-۵ کښې وئیلے شوی دی چه د امسا معجزه حضرت موسیٰ له ورکړے شوې وه۔ او په آیت ۱۷ کښې هغه ته دا هدایت شوے دے چه "ته دا امسا په خپل لاس کښې را واخله او د دے نه معجزے خلقو ته ښایه" خو وړاندې دا پته نه لګی چه په کومه طریقه دا امسا د حضرت هارون په قبضه کښې ورغلله او هغه د دے نه معجزے ښودل شروع کړل۔ د اووم باب نه را واخله په روستنو ټولو بابونو کښې مونږ ته ښکاری چه حضرت هارون د امسا معجزه ښایی۔

(۲) په پنځم باب کښې د فرعون او د حضرت موسیٰ د اولنی ملاقات حال بیان شوے دے، او په هغه کښې هغه بحث هډو شته دے نه کوم چه د هغه او د فرعون په منځ کښې د الله تعالیٰ د توحید او د الله د ربوبیت په باره کښې شوے وو۔ فرعون وائی چه "خداوند څوک دے چه زه د هغه خبره اُومنم او بنی اسرائیل پریږدم؟ زه خداوند نه پیژنم۔" خو حضرت موسیٰ او هارون ورله د دے نه سوا بل جواب ورنه کړو چه "د عبرانیانو خدائے

مړ نو سره ملاؤ شوے مه" (باب ۵ - آیت ۲ - ۳) -

(۳) د جادوګرانو سره د مقابلې کولو ټوله قیصه بس په دې یو څو فقرو کښې را جمع شوې ده:

"او خدائ وند موسیٰ او هارون ته اُووې چه کله فرعون تاسو ته اُووائي چه تاسو خپله معجزه اُوښایئ نو هارون ته اُووایه چه خپله همسا د فرعون مخې ته غورزاره کړي چه د هغې نه مار جوړ شي - او موسیٰ او هارون فرعون ته لاړل او د خدائ د حکم مطابق کار ئے اُوکړو. او هارون خپله همسا د فرعون او د هغه د خادمانو مخې ته غورزاره کړه او د هغې نه مار جوړ شو. بیا فرعون هم هوښیاران او جادوګران راوغوښتل او د مصر جادوګرانو هم په خپل جادو سره د غسې کار اُوکړو. ځکه چه هغوئ هم خپله خپله همسا مخې ته غورزاره کړه او د هغې نه ماران جوړ شو. لیکن د هارون همسا د هغوئ ټولې همسا ګانے تیرے کړے" (باب ۷، آیت ۸ - ۱۲) -

چه سره د دے بیان مقابله د قرآن د بیان سره اُوکړئ او ګورئ نو پته لګی چه د قیصے اصلی مطلب د لته د ے بیان کړے شوے. د ټولو نه زیاته عجیبه خبره داده چه د جشن په ورځ په یو آزاد میدان کښے مقابله کول او بیا د شکست نه روستو د جادوګرانو ایمان راوړل، چه دا د قیصے اصلی مطلبي ځلے دے، د دے هدو د لته هیڅ ذکر نشته -

(۴) قرآن وائي چه د حضرت موسیٰؑ مطالبه دا وه چه بنی اسرائیل آزاد کړئ. بائیبل دا وائي چه مطالبه صرف دا وه چه" موږ له اجازت راکړه چه موږ د درے ورځو په فاصله بیابانه ته لاړ شو او د خدائ او خپل خدائ د پاره قربانی اُوکړو" (باب ۵ - آیت ۳)

(۵) د مصر نه د وتلو او د فرعون د غرق کیدو تفصیلي حالات د باب ۱۱ نه د باب ۱۴ پورے بیان شوی دی. په دے کښے ډیر داسے معلومات او د قرآن د مختصر ځایونو تفصیلات هم موږ ته ملاویږي، او د ورسره ډیرے عجیبے عجیبے خبرې هم ملاویږي مثلاً په باب ۱۴، آیتونو ۱۵ - ۱۶ کښے حضرت موسیٰؑ ته حکم کیږي چه " ته خپله همسا (هغه همسا کومه چه حضرت هارون نه واپس حضرت موسیٰ له ورکړے شوې ده) اُوچته کړه او خپل لاس د سمندر د پاسه راُوږده کړه او دا دوه حصے کړه او بنی اسرائیل به د سمندر په منځ کښے په وچه لار روان شي او وبه وځي" لیکن وړاندې په آیتونو ۲۱ - ۲۲ کښے ویلے کیږي چه "بیا موسیٰ خپل لاس په سمندر باندې ورا کړو او خدائ وند ټوله شپه تیز ختیځه هوا تیره تیره اُوچلوله او سمندر ئے را روستو کړو، وچه زمکه ئے جوړه کړه او اُوبه دوه حصے شوے او بنی اسرائیل د سمندر په منځ کښے په وچه لار لاړل او د هغوی نیغی طرف او کس طرف ته اُوبه د دیوال په شان ولاړے وے" په دے پوهه نه شو چه آیا دا معجزه وه او که یو عامه طبعي واقعه وه؟ که معجزه وه نو د همسا د وهلو سره به شوې وه، لکه څنګه چه په قرآن کښے ویلے شوی دی. او که عامه واقعه وه نو دا څو عجیبه کار دے چه تیز ختیځې هوا سمندر په منځ اُوشلولو او اُوبه ئے دواړو طرفته د دیوال په شان و دَرولے او په منځ کښے ئے وچه لار جوړه کړه - آیا په عام حالاتو کښے چرته هوا داسے کار کوی؟

د تلمود بیان نسبتاً د بائیبل نه مختلف دے او د قرآن بیان ته نزدے دے لیکن چه سړے د دواړو مقابله اُوکړي نو صفا معلومیږي چه په یو ځائے کښے واقعات د علم وحی په بنیاد بیانیږي او په بل ځائے کښے د صدیو نو کالو په دا سے زړو روایتونو کښے چه پت پراته د خاندان په خلقو کښے یو بل ته منتقل کیږي، د

يٰبَنِيْٓ اِسْرَآءِيْلَ قَدْ اَنْجَيْنٰكُمْ مِّنْ عَدُوِّكُمْ وَوٰعَدْنٰكُمْ جَانِبَ الطُّوْرِ الْاَيْمَنَ وَنَزَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوٰى ﴿۸۰﴾ كُلُوْا مِنْ طَيِّبٰتِ مَا رَزَقْنٰكُمْ وَ

اے بنی اسرائیلو، مونږه تاسو ستاسو د دشمن نه خلاص کړئ، او د طور په ښی طرف مو ستاسو د حاضریدو د پاره وخت مقرر کړو او په تاسو مو منّ او سلویٰ نازل کړل — کوم پاک رزق چې مونږ درکړے دے، هغه خوراک

واقعات اصلی شکل بدل کړے شوے دے، اُوګورئ (The Talmud Selections
H. Polano PP 150-154

۵۶ د سمندر د پورې غاړې نه راواخله د سینا د غرۀ لمن پورې ټول قیصه په مخکښې پرېښودلے شوې ده. د تفصیلات د سورۃ اعراف په رکوع ۱۶-۱۷ کښې تېر شوې دي. هلته دا خبره هم شوې ده چې بنی اسرائیل کله د مصر نه اُووتل او په سینا کښې ئې پړاؤ واچولو نو هلته ئې د یو بُت جوړولو د پاره د موسیٰ نه مطالبه کړې وه. (تفهیم القرآن دویم جلد، الاعراف حاشیه ۹۸).

۵۷ یعنی د طور په ښی خوا ته لمن کښې.

۵۸ د سورۃ بقره په رکوع ۶ کښې او د سورۃ اعراف په رکوع ۱۷ کښې دا بیان شوے دے چې بنی اسرائیلو ته د شرعي کتاب ورکولو د پاره الله تعالیٰ د څلوېښتو ورځو میعاد مقرر کړے وو. ده نه روستو حضرت موسیٰ ته د کاڼو په تختو باندې لیکلې شوې حکمونه ورکړے شو.

۵۹ د منّ او سلویٰ د تفصیل د پاره اُوګورئ تفهیم القرآن اول جلد البقرة، حاشیه ۷۳، الاعراف، حاشیه ۱۱۹. د بائبل بیان دے چې بنی اسرائیل کله د مصر نه اُووتل او د سین په دشت کښې د ایلم او د سینا په مینځ کښې تېریدل او خوراک ورسره ختم شو او لوږې تندې پرې تېرېدلے، نو په دغه وخت کښې د منّ او سلویٰ نازلیدل شروع شو، او د فلسطین آبادې علاقې ته د رسیدو پورې څلوېښت کاله دا خوراک جاري وو. (خروج باب ۱۶، کنتی باب ۱۱، آیت ۷-۹، یشوع، باب ۵، آیت ۱۲). په خروج کتاب کښې د منّ و سلویٰ دا حالت بیان کړے شوے دے:

"او دا سے وشوه چې د ماښام د وخت مرزان راغلل چې د هغوی د خېمو ځایونه ئې پټ کړو- او سحر خېمو خوا وشا ته پرخه پرته وه، او هر کله چې دغه پرخه وچه شوه، نو په بیابان کښې د پرخې کدا سے هومره واړه واړه غونډ غونډ څیزونه په زمکه باندې پراته وو. بنی اسرائیلو چې دغه څیز اُولید نو یو بل ته ئې اُوویل چې مَن؟ ځکه چې هغوی ته دا پته نه وه چې دا څه څیز دے" (باب ۱۶- آیت ۱۳-۱۵).

"او بنی اسرائیلو د هغه نوم مَن کېښودو او هغه د دنیا د تخم په شان سپین وو او د هغې مزه دا سے وه لکه چې د شهدو نه چې ترکاري جوړه شي" (آیت ۳۱).

په کتاب کنتی کښې د دے زیاته تشریح دا ده:

"خلق به اُخوا دېخوا تلل او هغه به ئې راجمع کول او په مېچن به ئې دُره کول یا به ئې په هاوَنګ کښې کوټل

لَا تَطْغَوْا فِيْهِ فَيَحِلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبِيْ ۚ وَمَنْ يَّحْلِلْ عَلَيْهِ غَضَبِيْ
فَقَدْ هَوٰى ﴿۸۱﴾ وَاِنِّيْ لَغَفَّارٌ لِّمَنْ تَابَ وَاٰمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا ثُمَّ
اهْتَدٰى ﴿۸۲﴾ وَمَآ اَعْجَلَكَ عَنْ قَوْمِكَ يٰمُوْسٰى ﴿۸۳﴾ قَالَ هُمْ اُولَآءِ عَلٰٓى اَثَرِيْ
وَعَجِلْتُ اِلَيْكَ رَبِّ لِتَرْضٰى ﴿۸۴﴾ قَالَ فَاِنَّا قَدْ فَتَنَّا قَوْمَكَ مِنْۢ بَعْدِكَ

د هغې په خوراک کښې سرکشي مه کوئ، کنې نو زما غضب به در باندې راشي. او په چا چې زما غضب راغې هغه بیا غور زیدلے پاتے شو. البته په څوک توبه اُوباسي او ایمان راوړي او نیک عمل اُوکړي او بیا نیغ روان وي، نو د هغه دپاره زه ډیر بخښونکے یم [۶۰]

او [۶۱] په څه وجه ته د خپل قوم نه مخکښې په تلوار راغلے اے موسیٰ [۶۲]؟

هغه عرض اُوکړو "هغوي خو بس په ما پسے روستو راروان دي. زه په تلوار تاته راغلم اے زما ربه، ځکه چې ته زما نه خوشحاله شے"

الله اُوفرمائیل، "بنه ده نو واوره، مونږه ستا نه روستو ستا قوم په آزمینښت کښې واچولو

بیا به ئے هغه په کټورو کښې پښوول او د وډۍ به ئے ترې جوړولے. د هغې خوند د تازه تیلو پشان ؤ. او د شپې چې به کله د لښکر په ځائے کښې پرخه پریوتله نو کښې سره به مَن هم راپریوتل" (باب ۱۱. آیت ۸-۹)

دا هم یوه معجزه وه. ځکه چې څلویښت کاله روستو بیا کله د بنی اسرائیلو د پاره د خوراک فطري ذریعے جوړے شوے نو دا سلسله بنده کړے شوه. اوس په هغه علاقه کښې نه زیات مرزان شته او نه مَن. ډیر خلق په هغه علاقه کښې ګرزیدلی دي په کومه علاقه کښې چې د بائیبل د بیان مطابق بنی اسرائیل څلویښت کالو پورے ګرزیدلی ؤ، خو مَن ئے چرته بیا نه موندل. البته کاروباري خلق د خلقو د دوکه کولو دپاره د مَن حلوا خرڅوي.

۶۰ یعنې د بخښنې دپاره څلور شرطونه دي. اول توبه، یعنې د سرکشۍ او نافرمانۍ نه یا د شرک او کفر نه واپس کیدل. دویم ایمان، یعنې الله او رسول او کتاب او آخرت د زړه په صدق سره منل. دریم نیک عمل، یعنې د الله او د رسول د هدایاتو مطابق نیک عمل کول. څلورم اهتداء، یعنې په نیغه لاره کلک ودریدل او غلطے لارے ته بیا نه اوړیدل.

۶۱ د دے ځائے نه د بیان سلسله د هغه ځائے سره لږي کوم چې اُوس بره بیان شوے ده. یعنې د بنی اسرائیلو سره دا وعده شوې وه چې تاسو د طور ښي طرف ته ودریږئ او څلویښت ورځے پس به درته هدایت نامه درکړے شي.

۶۲ د دے فقرے نه معلومیږي چې حضرت موسیٰ خپل قوم روستو پریښودلے ؤ او د خپل رب د ملاقات په شوق کښې د هغوي نه وړاندې تلے ؤ. د طور ښي اړخ ته، یعنې د کوم ځائے وعده چې د بنی اسرائیلو سره

وَاَضَلَّهُمُ السَّامِرِيُّ ﴿۸۵﴾ فَرَجَعَ مُوْسٰۤى اِلٰى قَوْمِهٖ غَضْبَانَ اَسِفًا ۚ قَالَ

او سامري[۶۳] هغوئ ګمراه کړل!"
موسیٰ د سختې غصې او د غم په حالت کښې خپل قوم طرفته واپس راغے. د ورتلو سره ئې ورته اُووے

شوی وه، لا قافله رسيدلې نه وه چه حضرت موسیٰ يوازے روان شو او الله ته حاضر شو. په دغه موقع باندې چه د بنده او د خدائے په منځ کښې څه معامله اُوشوه هغه د سورة اعراف په رکوع ۱۷ کښې په تفصيل سره بيان شوی ده. حضرت موسیٰ د الله د ديدار د پاره درخواست اُوکړو او الله ورته اُوفرمائيل چه ته مانه شې ليدلے، بيا الله تعالیٰ خپله تجلّی يو غرته ښکاره کړه او هغه ريزه ريزه شو او موسیٰ بے هوشه راپريوتو، بيا ورته د کا نړی په تختو باندې ليکلی شوی حکمونه ورکړے شو، دا ټول د هغه وخت واقعات دی. دلته د دے واقعاتو نه صرف هغه واقعه بيانيږی کوم چه د بنی اسرائيلو د سخّی سره تعلق لری. د دے بيان مقصد د مکے کافرانو

يٰقَوْمِ اَلَمْ يَعِدْكُمْ رَبُّكُمْ وَعْدًا حَسَنًا ەؕ اَفَطَالَ عَلَيْكُمُ الْعَهْدُ اَمْ اَرَدْتُّمْ اَنْ يَّحِلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبٌ مِّنْ رَّبِّكُمْ فَاَخْلَفْتُمْ مَّوْعِدِيْ ﴿۸۶﴾

"اے زما د قوم خلقو، آیا ستاسو رب ستاسو سره ښۀ وعدے نۀ وے کړے؟[64] آیا په تاسو ډیرے ورځے تیرے شوی دی؟[65] یا تاسو د خپل رب غضب په ځان راوستل غوارئ چه زما د وعدے نه مو خلاف اوکړو[66]

یا دوه ځایونه قطعاً نۀ وُو۔ حالانکه سُمیری نومے قوم د ځوا لی تاریخ یو مشهور قوم وُو چه د حضرت ابراهیم علیه السلام په زمانه کښے په عراق، او په خوا وُشا علاقهانو خوارۀ شوی وُو، او د دے خبری ډیر قوی امکان دے چه د حضرت موسیٰؑ په زمانه کښے به د دے قوم خلقو ته په مصر کښے سامری ویلے کیدو۔ بیا پخپله د سامریه اصل ته اُوګوره چه د دے په نسبت سره د شمالی فلسطین خلقو ته سامری ویل شروع شو۔ د بائیبل بیان دے چه د اسرائیلی حکومت بادشاه عمریٰ د "سمر" نومے یو سړی نه هغه غرا خستلے وُو چه بیا ئے پرے روستو خپل دارالسلطنت جوړ کړو۔ او چونکه د غرۀ پخوانی مالک نوم "سمر" وُو نو ځکه د هغے ښار نوم سامریه کیښودے شو (سلاطین ۱، باب ۱۶۔ آیت ۲۴)۔ د دے نه صفا معلومیږی چه د سامریه ښار جوړیدو نه مخکښے "سمر" نومے سړی موجود وُو او د هغوی په نسبت سره د هغوی د نسل یا د هغوی د قبیلے نوم سامری، یا د یو ځائے نوم سامریه کیدل کم از کم ممکن ضرور وُو۔

[64] "ښۀ وعدہ نۀ وه کړی" دا ترجمه هم کیدے شی۔ په متن کښے چه کومه ترجمه مونږ ه کړی ده د هغے مطلب دا دے چه د نن پورے ستاسو رب ستاسو د ښیګړے څومره وعدے کړی دی هغه ټولے تاسو ته حاصلے شوی دی۔ تاسو ئے د مصر نه په خیریت سره اُوویستلئ، د غلامئ نه ئے خلاص کړئ، ستاسو دشمن ئے تس نس کړو، ستاسو د پاره ئے په صحرا کانو او غرونو کښے د سُوری او خوراک بند وبست اُوکړو۔ آیا دا ټولے ښه وعدے پوره نۀ شوے؟ د دویمے ترجمے مطلب به دا وی چه تاسو ته د شریعت او د هدایت نامے درکولو کومه وعده شوی وه، نو آیا هغه ستاسو په نزد خیرا و د ښیګړے وعده نۀ وه؟

[65] دویمه ترجمه دا هم کیدے شی چه "آیا په وعده پوره کیدو کښے ډیر وخت اُولږید چه تاسو بے صبره شوئ؟" د اولنئ ترجمے مطلب به دا وی چه په تاسو باندِ الله تعالیٰ وَس وَس کوم عظیم الشان احسانات کړی دی، آیا په هغے څه ډیره موده تیره شوی ده چه کنی ستاسو نه هغه هیر شوی دی؟ آیا ستاسو د مصیبتونو په زمانه باندِ په سوؤنو کلونه تیر شوی دی چه ستاسو په سرونو کښے مستی راغلے او بے لارے شوئ؟ د دویمے ترجمے مطلب صفا دے چه د هدایت نامے ورکولو کومه وعده شوی وه، د هغے په پوره کیدو کښے څه تاخیر خونۀ دے شوے چه هغه تاسو د ځان د پاره عذرا و بهانه جوړه کړئ۔

[66] د دے نه مراد هغه وعده ده چه هر قوم ئے د خپل نبی سره کوی۔ یعنی په هغے پسے د تللو وعده۔ د هغه هدایت باندِ د مضبوط اُوسیدلو وعده۔ د الله نه بغیر د بل چا د بندګئ د نۀ کولو وعده۔

قَالُوْا مَآ اَخْلَفْنَا مَوْعِدَكَ بِمَلْكِنَا وَلٰكِنَّا حُمِّلْنَآ اَوْزَارًا مِّنْ زِيْنَةِ الْقَوْمِ فَقَذَفْنٰهَا فَكَذٰلِكَ اَلْقَى السَّامِرِيُّ ﴿۸۷﴾ فَاَخْرَجَ لَهُمْ عِجْلًا جَسَدًا

هغوئ جواب ورکړو "موږ ستا د وعدې نه خلاف په خپل اختیار سره نه دے کړے، کار داسے اُوشو چه د خلقو کالی په موږ بار بوج کړے شوی ؤ او موږ هغه غورزولی ؤو"[٦٦] —— بیا دغسے سامری هم څه اُوغورزول او د هغوئ د پاره ئې د یو سخی شکل جوړ کړو او بهر ئې را اُو ویستو چه ځنے د[٦٨]

[٦٦] کوم خلق چه د سامری په فتنه کښے اخته شوی وُو دا د هغوئ عذر وُو. د هغوئ د وینا وه چه موږ خو کالی غورزولی وُو. نه زموږ نیت د سخی د جوړولو وُو او نه مو دا ته دا معلومه وه چه څه به تر جوړیږی. د هغے نه روستو چه کومه معامله پیښه شوه هغه وه څه دا رنګے چه د هغے په لید وسره موږ بے اختیاره په شرک کښے مبتلا شو.

" د خلقو کالی په موږ ه را بوج کړے شوی وُو" د دے سیده ساده مطلب خو دا دے چه زموږ ه ناریینو او ښځو کوم درانه درانه کالی د مصر د رواج مطابق اچولی وُو هغه د دے صحرا په سفر کښے په موږ باندے بوج شوی وُو او موږ ه پریشانه وو چه دا بوج به تر کومه حده پورے ګرځوو. لیکن د بائیبل بیان دے چه د مصر نه د تللو په وخت کښے د هر اسرائیلی د کور زنانو او ناریینو د خپل مصری ګاونډیانو نه دا کالی غوښتی وُو او دغه شان هر یو اسرائیلی خپل ګاونډی لوټلے وُو او وشپه په شپه ئې " هجرت" کړے وُو. دا اخلاق کارنامه صرف د دے حده پورے نه وه چه کوم هر اسرائیلی دا کار په خپله کړے وُو، بلکه دا د خیر کار هغوئ ته د الله نبی حضرت موسیٰ ښودلے وُو، او نبی ته هم د الله د طرفه حکم شوے وُو. د بائیبل په خروج کتاب کښے دی چه :

" خدائے تعالیٰ موسیٰ ته اُووے ...... لاړشه او اسرائیلی بزرګان یو ځائے ته را جمع کړه او هغوی ته اُووایه..... چه تاسو کله وځئ نو خالی لاس به نه وځئ بلکه ستاسو یوه یوه زنانه به د خپلے ګاونډئ نه او د خپل خپل کور د میلمه نه د سرو سپینو کالی او جامے اُوغواړی. هغه به تاسو خپلو ځامنو او لونړو ته وروا غوندئ وی او مصریان به لوټ کړی." (باب ۳۰ آیتونه ۱۴ تا ۲۲) .

" او خداوند موسیٰ ته اُووے .... اُوس ته د خلقو په غوږ کښے دا خبره واچوه چه په هغوی کښے هر سړے د خپل ګاونډی نه او هره ښځه د خپلے ګاونډئ نه د سرو سپینو کالی واخلی، او خداوند به هغه خلقو باندے مصریان مهربانه کړل." (باب ۱۱ ۰ آیت ۲-۳) .

" او بنی اسرائیلو د موسیٰ د وینا مطابق دا هم وکړل چه د مصریانو نه ئې د سرو سپینو کالی او جامے اوغوښتلے او خداوند د مصریانو په نظر کښے دا خلق داسے عزتمند کړل چه څه ئې هم ترے خلقو اوغوښتل هغه ئې ورله ورکړل. په دے طریقه هغوئ مصریان لوټ کړل." (باب ۱۲ ۰ آیت ۳۵-۳۶) .

افسوس دے چه زموږ مفسرینو هم د قرآن کریم د دے آیت په تفسیر کښے د بنی اسرائیلو دا روایت په پټو سترګو را نقل کړے دے او د هغوئ د دے غلطئ د وجه نه په مسلمانانو کښے هم دا خیال عام شوے دے چه د

لَهٗ خُوَارٌ فَقَالُوْا هٰذَآ اِلٰهُكُمْ وَاِلٰهُ مُوْسٰى ۥ فَنَسِىَ ﴿۸۸﴾ اَفَلَا يَرَوْنَ
اَلَّا يَرْجِعُ اِلَيْهِمْ قَوْلًا ۥ وَّلَا يَمْلِكُ لَهُمْ ضَرًّا وَّلَا نَفْعًا ﴿۸۹﴾ وَلَقَدْ
قَالَ لَهُمْ هٰرُوْنُ مِنْ قَبْلُ يٰقَوْمِ اِنَّمَا فُتِنْتُمْ بِهٖ ۚ وَاِنَّ رَبَّكُمُ
الرَّحْمٰنُ فَاتَّبِعُوْنِىْ وَاَطِيْعُوْٓا اَمْرِىْ ﴿۹۰﴾ قَالُوْا لَنْ نَّبْرَحَ

غوې پشان آواز را وتلو. خلقو چغې کړې "دا دے ستاسو خدائ او د موسیٰ خدائ، دا د موسیٰ هیر شوے دے".
آیا دوی نه کتل چه هغه نه دوی له د خبرې جواب ورکوی او نه د دوی د نفع او د نقصان څه اختیار لری؟
هارونؑ دغې خلقو ته (د موسیٰ د راتلو نه) مخکښې وئیلی وُو چه "اے خلقو، تاسو د دے په وجه په فتنه کښې اخته
شوی یئ، ستاسو رب خو رحمٰن دے پس تاسو زما پیروی اوکړئ او زما خبره اومنئ". خو هغوی هغه ته اُووئے چه "مونږ خو به د

کالو د ایوج د دے لوټ بوج وُو.

د آیت د دویمے ټوټې "او مونږ د هغه غورزولی وُو" زما په نزد مطلب دا دے چه خلق به د کالو د
کوځولو نه تنګ شوی وُو او په خپل منځ کښې به ئے په دے خبره مشوره کړې وی چه ټول کالی د یو ځائے نه راجمع
کړے شی، او د هر چا د کالو مقدار د ځان له ځان له اُولیکلے شی چه د چا څومره سره زر دی او د چا څومره
سپین زر دی، بیا د هغه ویلی کړے شی او بټخې او سیخو نه دِ ترجوړ کړے شی، د یاره د دے چه د خلقو د سامان
سره په خرو او په غویانو باندِ په وړلو کښې آسان شی. چنانچه د دے فیصلې مطابق به هر سړی خپل خپل
کالی راوړی وی او یو ډیری ته به ئے غورزولی وی.

۶۸ د دے ځائے نه د پیراګراف د آخره پورے چه کوم عبارت شه د هغه نه صفا معلومیږی چه د قوم
جواب په "غورزولی وُو" باندِ ختم شوے دے او د هغه نه دا روستنۍ تفصیل الله تعالیٰ پخپله بیانوی. د دې
نه دا معلومیږی چه واقعه دا سے ده چه خلق د دے نه ووځبر چه روستو به څه فتنه جوړیږی خو خپل خپل
کالی ئے راوړل او ډیره ئے ترجوړ کړو او سامرے صاحب هم په دوی کښې شامل وُو. روستو بیا
سامری صاحب د کالو د ویلو کولو خدمت په خپله ذمه واخستو او څه داسے چل ئے ورسره اُوکړو چه
د سرو زرو د سخنتو او سیخانو په ځائے د یو سخی شکل د بتې ئې نه را اُووتو چه د هغه نه د غوې پشان
آواز راوتلو. دغه شان سامری قوم له دوکه ورکړه او ورته ئے اُووے چه ما خو صرف سره زر ویلی کړې
دی، دا ستاسو خدائ پخپله په دے شکل کښې را غلے دے.

عَلَيۡهِ عٰكِفِيۡنَ حَتّٰى يَرۡجِعَ اِلَيۡنَا مُوۡسٰى ﴿۹۱﴾ قَالَ يٰهٰرُوۡنُ مَا مَنَعَكَ

عبادت کوؤ ترڅو چه موسیٰ موږ ته واپس نهٔ وی راغلے".۶۹
موسیٰ (چه قوم له زورنه ورکړه نو بیا هارون ته متوجه شو او) ووئیل "اے هارونه، تا چه کله اوکتل چه

۶۹ د دے برعکس بائیبل په حضرت هارون باندې الزام لګوی چه د سخی جوړولو او د هغهٔ عبادت کولو لویه ګناه د هغه نه شوی وه:

"او کله چه خلقو اولیدل چه موسیٰ د غر نه په راکوزیدو ناوخته کړو نو هغوی د هارون خواته راجمع شو او ورته ئے اُووے چه پاسه او موږ له خدائے جوړ کړه چه زموږ نه مخکښه روان وی، ځکه چه موږ ته پته نهٔ لګی چه په هغه موسیٰ، چه موږ ئے د مصر نه راأوویستلو، څه اُوشو. هارون هغوی ته اُووے چه ستاسو د ښځو او د هلکانو او د جینکو په غوږونو چه کوم د سرو زرو والئ دی هغه اوباسئ او ماله ئے راوړئ. نو ټولو خلقو د هغوی د غوږونو نه د سرو زرو والئ راوښکلے او هارون له ئے راوړے. هارون د هغوی نه هغه والئ واخستلے او یو قالب شوے سخے ئے ترې جوړ کړو چه شکل ئے ورله په اوزارو ټیک راټیک کړو. پس د هغے نه هغوی اُووے چه اے اسرائیل! هم دا ستا هغه خدائے دے چه ته ئے د مصر نه راأوویستے. د دے په لیدو سره هارون د هغه مخے ته د قربانئ یو ځائے جوړ کړو او هغه اعلان اوکړو چه صباله به د خداوند د پاره اختر وی" (خروج، باب ۳۲ - آیت ۱-۵)۔

دا خبره ډیره ممکنه ده چه په بنی اسرائیلو کښے دا غلط روایت په دے وجه مشهور شوے وی چه د سامری نوم به هم هارون وو، او روستنو خلقو به دا هارون د نبی هارون سره خلط ملط کړے وی. لیکن نن عیسائی تبلیغیان او د مشرقی ژبو مغربی ماهران په دے خبره زور ورکوی چه قرآن دلته هم په غلطئ دے، په اصل کښے د هغوی پاک نبی د سخی نه خدائے جوړ کړے وو او قرآن چه د هغه د لمن نه دا داغ صفا کړے دے نو دا ئے احسان نهٔ دے کړے بلکه اُلټا ګناه ئے کړی ده. دا دے د دے خلقو د ضد حال، دوی ته دا په نظر نهٔ راځی چه هم په دے باب کښے یو څو کرښے وړاندې بائیبل څنګه د خپل غلط بیان راښکاره کوی. د دے باب په آخری لس آیتونو کښے بائیبل دا بیان کوی چه حضرت موسیٰ د دے نه روستو بنی لاوی قبیله راجمع کړه او د الله تعالیٰ دا حکم ئے ورته واوروو چه کوم خلقو د شرک دا لویه ګناه کړے ده هغوی دِ قتل کړے شی، او هر مومن دِ په خپل لاس خپل هغه رور او ملګرے او ګاونډی قتل کړی چا چه د سخی عبادت کړے وو. چنانچه په دغه ورځ درے زره سړی قتل کړے شو. اُوس خبره دا ده چه حضرت هارون ولے پرینبودے شو؟ که چرے هغه د دے جرم بنیا اېښودونکے وو نو هغه د عام قتل نه څنګه معاف کړے شو؟ آیا بنی لاوی به دا نه وئیل چه اے موسیٰ، ته خو موږ ته حکم کوے چه موږ دِ خپل ګنهګار رونړه او ګنهګار ملګری او ګنهګار ګاونډیان په خپلو لاسونو قتل کړو، خو خپل رور ته هیڅ نهٔ وائے حالانکه اصلی ګنهګار هم هغه وو؟ وړاندې بیا بیان کوی چه موسیٰ خداوند له لاړو او عرض ئے اُوکړو چه اُوس که بنی اسرائیلو ګناه معاف کړه، کنه نو زما نوم د خپل کتاب نه لرے کړه. الله ورله جواب ورکړو چه

إِذْ رَأَيْتَهُمْ ضَلُّوا ﴿۹۲﴾ أَلَّا تَتَّبِعَنِ ۖ أَفَعَصَيْتَ أَمْرِي ﴿۹۳﴾ قَالَ يَبْنَؤُمَّ
لَا تَأْخُذْ بِلِحْيَتِي وَلَا بِرَأْسِي ۖ إِنِّي خَشِيتُ أَنْ تَقُولَ فَرَّقْتَ بَيْنَ
بَنِي إِسْرَاءِيلَ وَلَمْ تَرْقُبْ قَوْلِي ﴿۹۴﴾ قَالَ فَمَا خَطْبُكَ يَا سَامِرِيُّ ﴿۹۵﴾

دوئی بے لارے کیږی نو تۀ چا منع کړې وې چه زما په طریقه د عمل نۀ کوې؟ آیا تا زما د حکم خلاف ورزی اوکړه؟[۷۲]
هارون ورله جواب ورکړو "اے زما د مور ځویه، زما دیرو مه نیسه، او زما د سر ویښته مۀ راکاږه،
زما سره خو دا خبره وه چه تۀ به راشے او وایے به چه تا په بنی اسرائیلو کښے بے اتفاقی راوستله
او خما د خبرے لحاظ دِ اُو نۀ کړو"[۷۳]
موسیٰ اُووے[۷۴] او سامریه، ستا څه معامله ده؟"

"چا زما گناه کړی ده زۀ به د هغه نوم د خپل کتاب نه لرے کوم" لیکن مونږه وینو چه د حضرت هارون نوم
لرے نۀ کړے شو. بلکه د دے برعکس هغوئی او د هغوئی اولادے ته په بنی اسرائیلو کښے د تولو نه عزتمند
عهده. یعنی د بنی لاوی سرداری او د مقدِس کهانت ورکړے شو (گنتی، باب ۱۸- آیت ۱-۷)- آیا
د بائبل دا خپل شهادت په خپله د خپل ځکینی بیان تردید نۀ کوی او د قرآن د بیان تصدیق نۀ کوی؟
[۷۲] د حکم نه مراد هغه حکم دے کله چه حضرت موسیٰ غرته تلو او حضرت هارون ئے په خپل ځائے د
بنی اسرائیلو سردار جوړ کړو او حکم ئے ورته اُوکړو. په سورة اعراف کښے دا حکم په دے الفاظو سره بیان
کړے شوے دے: وَقَالَ مُوسَىٰ لِأَخِيهِ هَارُونَ اخْلُفْنِي فِي قَوْمِي وَأَصْلِحْ وَلَا تَتَّبِعْ سَبِيلَ الْمُفْسِدِينَ
"او موسیٰ (چه کله تلو) خپل رور هارون ته اُووے چه تۀ زما په قوم کښے زما په ځائے کار کوه او
اصلاح کوه، د مفسد انو په لار مۀ ځه" (آیت ۱۴۲)-
[۷۳] د دے آیت په ترجمه کښے مونږه د دی خبرے لحاظ ساتلے دے چه حضرت موسیٰ کشر رور وُو خو د
منصب په لحاظ سره مشر وُو، او حضرت هارون مشر وُو خو د منصب په لحاظ سره کشر وُو-
[۷۴] د حضرت هارون د دے جواب مطلب هرگز دا نۀ دے چه گنی د قوم اتحاد زیات اهمیت لری د دے
خبرے نه چه هغوی په نیغه لار روان وی، یعنی د قوم اتحاد اگر که په شرک باندِ وی خو د بے اتفاقی نه بهتر دے
خواه که بے اتفاقی د حق او د باطل په بنیاد باندِ وی. څوک چه د دے آیت نه دا مطلب اخلی نو هغه
به د قرآن نه د هدایت په ځائے گمراهی اخلی. د حضرت هارون په پوره خبره باندِ د ځان پوهه کولو
د پاره دا آیت د سورة اعراف د آیت ۱۵۰ سره یو ځائے لوستل پکار دی. هلته هغه فرمائی چه
" اِبْنَ أُمَّ إِنَّ الْقَوْمَ اسْتَضْعَفُونِي وَكَادُوا يَقْتُلُونَنِي فَلَا تُشْمِتْ بِيَ الْأَعْدَاءَ وَلَا تَجْعَلْنِي
مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ " "زما د مور ځویه، دے خلقوزۀ دبالا کړم او قریب وه چه زۀ ئے وژلے وے.
پس تۀ دشمنانو له دا موقع مۀ ورکوه چه په ما پورے اُوخاندی او په دے ظالمو خلقو کښے ما مه
شماره" اوس دا دواړه آیتونه را یو ځائے کړه او اُوگوره نو اصل واقعه دا معلومیږی چه

قَالَ بَصُرْتُ بِمَا لَمْ يَبْصُرُوْا بِهٖ فَقَبَضْتُ قَبْضَةً مِّنْ اَثَرِ الرَّسُوْلِ فَنَبَذْتُهَا وَكَذٰلِكَ سَوَّلَتْ لِيْ نَفْسِيْ ﴿۹۶﴾

هغه جواب ورکړو "ما هغه څيز اُوليد وکوم څيز چه دے خلقو ته په نظر رانغے، نو ما د رسول د قدم د نښه نه يو موټے را اُوچت کړو او هغه مے ورواچوو، زما نفس ما ته څه دارنګے ښه ښکاره کړه"[۷۳]

حضرت هارون خپل ښه کوشش اُوکړو چه خلق د دے ګمراهئ نه منع کړي، ليکن خلقو د هغه خلاف سخت فساد راپورته کړو او د هغه مرګ ته تيار شو. هغه مجبوره شو او د دے ويرے نه خاموش شو چه هسے نه د حضرت موسیٰؑ د راتلو نه مخکښے دلته خانه جنګي شروع شي، او چه بيا هغه راشي او دا شکايت اُوکړي چه ته حالات سمولے نه شو نو خرابوؤ دِ څله، او زما د راتلو انتظار دِ ولے اُونه کړو. د سورة اعراف د آيت د آخري فقرے نه دا هم معلوميږي چه په قوم کښے د دوا پوړو نو دشمنان موجود وُو.

[۷۳] د دے آيت په تفسير کښه دوؤ ډلو عجيبه عجيبه خبرے کړي دي.

د پخوانو مفسرينو يوه ډله د دے دا مطلب بيان کړے دے چه "سامري رسول يعني حضرت جبرئيل په تلو کښه ليدلے وُو، او د هغه د قدم د نښے نه ئے يو موټے خاوره را اُوچته کړے وه، او دا د هغه خاورے کرامت وو چه د د غويي په بُت باندِ واچولے شوه نو په هغه کښه ژوند راپيدا شو او د ژوندي غويي په شان آوازونه ئے شروع کړل." حالانکه قرآن دا نه وائي چه په حقيقت کښه هم دا سے شوي وه. قرآن صرف دا وائي چه د حضرت موسیٰؑ د تپوس په جواب کښه سامري دا خبره د ځانه جوړه کړه. نو اُوس مونږ په دے نه پوهيږو چه د مفسرينو څنګه دا يقين راغلے دے چه دا واقعي يو حقيقت دے او قرآن بيان کړے دے.

دويمه ډله د سامري د دے قول يو بله معنیٰ کوي. هغوي وائي چه سامري په اصل کښه دا ويلي وُو چه "ما ته په رسول کښه، يعني په حضرت موسیٰ کښه، يا د هغه په دين کښه هغه کمزوري ښکاره شوه چه نورو ته په نظر رانغله. څکه ما د يو حده پورے د هغه پيروي اُوکړه، خو روستو مے بيا د هغه پيروي پريښوده" دا معنیٰ غالبًا چه د ټولو نه اول ابومسلم اصفهاني کړې وه، بيا امام رازي دغه معنیٰ په خپل تفسير کښه نقل کړه او په هغه باندِ ئے خپله خوښتيا ظاهره کړه. او اُوس د نوي طرز مفسرين عام طور دے له ترجيح ورکوي. ليکن دے حضراتو دے خبرے ته فکر نه دے کړے چه قرآن د معما او د اردو په ژبه کښه نه دے نازل شوے بلکه په صفا او عامه او واضحه عربي ژبه کښه نازل شوے دے چه يو عام عربي سړے پرے د خپلے علم ژبے مطابق پوهه شي. څوک چه د عربي ژبه نه واقف وي، هغه هيڅکله دا خبره نه شي منلے چه د سامري د دے خبرے دا کولو د پاره به په واضحه عربي ژبه کښه هغه الفاظ استعماليږي کوم الفاظ چه د دے آيت په تفسير کښه استعمال شوي دي. يو عام عربي چه دا الفاظ واوري نو هغه ترهيڅکله دا مطلب نه شي اخستلے کوم مطلب چه تردا حضرات اخلي. چه يو سړے د لغت په کتابونو کښه يو دا سے لفظ اُوګوري چه د هغه ډير مطلبونه وي، او د هغه مطلبونو نه يو مطلب په دا سے عبارت کښه اولګوي چه په هغه کښه يو عام

قَالَ فَاذْهَبْ فَإِنَّ لَكَ فِي الْحَيَاةِ أَن تَقُولَ لَا مِسَاسَ ۖ وَإِنَّ

موسیٰ ورته اُووے "بس ده ته ځه، اُوس به ته تول ژوند داچغې وهے چه ماله مه لاس وړې[۷۴] او

عربي د غه لفظ د دغه مطلب د پاره نه استعمالوي، نو دا په ژبه پوهیدل خونددي البته د خبرو جوړولو کمال کیدے شي. که سړے ډکشنري را واخلي او د دے حضراتو د اردو یا د انګریزئ د مضمونونو سره هم د غسے کار شروع کړي، او دوئ د خپل مضمون یو دوه ټکو ریدل ل بدل مطلبونه واوري نو کیدے شي چه دوئ چغے سورے جوړے کړي. په قرآن کښے دا سے معنا ګانے په هغه وخت کښے کیږي کله چه یو سړے د یو آیت صفا او سیده مطلب اُووینی او هغه په خپل عقل کښے دا ګمان کوي چه د لته خو د الله تعالیٰ نه ډیره بے احتیاطی شوې ده، را شه دا خبره په ورله زۀ دا سے جوړه کړم چه د هغۀ غلطی پټه پاتے شي او خلقو له دا موقع په لاس ورنه شي چه په هغۀ پورے اُوخاندي.

دا قسم فکر چه سړے پرینږدی او په روان عبارت کښے دا آیت اُولولی نو ډیر په آسانئ سره به پوهه شي چه سامري یو فسادي سړے وُو او ډیر په سوچ سمجھ ئے د یو زبردست فریب سکیم تیار کړے وُو. هغۀ یوازے دا نه چه د سرو زرو سخئ جوړ کړو او په څه چل ئے تر د سخی پشان آواز را اُوښکلو او د ټول قوم به وئے په دوکه کښے واچول، بلکه دا نړ ورتیا ئے هم اُوکړه چه موسیٰ ته ئے د دروغو یوه قیصه جوړه کړه. هغۀ دا دعوی اُوکړه چه ما هغه څه اُولیدل چه نورو خلقو ته په نظر نه راتلل، او دا خبره ئے ورسره د غه انه جوړه کړه چه د رسول د قدم د لاندے نه ما یو موټے خاوره را واخستله او هغه م په سخی واچوله او دا کرامات را ښکاره شو. کیدے شي د رسول نه مراد جبریل وي، لکه څنګه چه ځنو مفسرینو ویلي دي. لیکن که سړے دا اُووائي چه هغۀ د رسول لفظ په خپله د حضرت موسیٰ د پاره استعمال کړے وُو، نو دا د هغۀ یوه بله مکاري وه. په دے طریقه هغه حضرت موسیٰ له د هغې رشوت ورکول غوښتل چه د خپلے خپے د خاورے کرامت واوري او خوشحاله شي او سامري ته اُووائي چه شاباسے زما په حقله دغسے نور کرامتونه هم مشهور کړه. قرآن دا ټوله معامله په دا سے طریقه پیش کوي چه دا د سامري دوکه وه، او په دا سے طریقه ئے نه پیش کوي چه ګني دا یوه واقعه وه او حقیقت وُو چه په بیانولو سره پکښے عیب ښکاري او سړے ورله خامخا د الفاظو په زور خبره سمه راسمه کړي. بلکه په روستنئ فقره کښے چه حضرت موسیٰ هغه په کومه طریقه رټلے دے او هغه ته ئے کومه سزا اورولی ده نو د هغې نه دا صفا معلومیږي چه حضرت موسیٰ کله د هغه د فریب نه ډکے خبرے واوریدلے نو واپس ئے ورله په مخ ورا اُووَیشتله.

[۷۴] یعنی یوازے دا نه چه تول عمر ئے د خلقو سره تعلقات ختم کړے شو او د "پلیت" نوم پرے کیښودے شو، بلکه دا ذمه واري ئے هم په هغه کیښوده له چه هغه به په خپله هر سړے ته دے له خبروي چه زۀ ناپاک یم ماله ګوتے مه راوړه. د بائیبل په کتاب احبار کښے چه د جذام د بیمارئ نه د پاک کیدلو د پاره خلقوته کومے قاعدے بیان کړے شوې دي په هغې کښے یوه قاعده دا هم ده چه:

"او کوم جذامي مریض چه په دے مصیبت کښے اخته وي د هغه کپړے دِ شلیدلی وي او د هغه

لَكَ مَوْعِدًا لَّنْ تُخْلَفَهُ ۚ وَانْظُرْ إِلَىٰ إِلَٰهِكَ الَّذِي ظَلْتَ عَلَيْهِ عَاكِفًا ۖ
لَّنُحَرِّقَنَّهُ ثُمَّ لَنَنْسِفَنَّهُ فِي الْيَمِّ نَسْفًا ﴿٩٧﴾ إِنَّمَا إِلَٰهُكُمُ اللَّهُ الَّذِي
لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ ۚ وَسِعَ كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا ﴿٩٨﴾ كَذَٰلِكَ نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ
أَنْبَاءِ مَا قَدْ سَبَقَ ۚ وَقَدْ آتَيْنَاكَ مِنْ لَدُنَّا ذِكْرًا ﴿٩٩﴾ مَنْ
أَعْرَضَ عَنْهُ فَإِنَّهُ يَحْمِلُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وِزْرًا ﴿١٠٠﴾ خَالِدِينَ فِيهِ ۖ

ستانه دَ پوښ کولو دَپاره یو وخت مقرر دے چه دَ هغې نه هډو ګرځ خلاصے نشته ـ او وګوره دے خپل خدائ ته دچه ستا ورسره څو مره مینه وه، اوس به مونږه سوزوو او ذره ذره کوو به ئے او په دریاب کښے به ئے بهیوو ـ اے خلقو، ستاسو خدائے خو بس یو الله دے چه دَ هغه نه بغیر بل خدائے نشته، دَ هغهٔ علم په هر څیز باندې خور دے ؟

ا عـحمدٌ، دغسے دَ تیرو شوو حالاتو خبرونه مونږه تاته اوروو، او مونږه تاله خاص دَ خپل طرفنه یو "ذکر" (دَ نصیحت سبق) درکړے دے ـ چا چه دَ دے نه مخ واړوو هغه به دَ قیامت په ورځ دَ ګناهونو ډَک بار اوچتوی، او کوم خلق چه دغسے دی هغه تول به دَ دے په سزا کښے همیشه وسی،

دَ سرو ډیځته دِ خوارهٔ وارهٔ وی او هغه دِ په پته خوله چغه وهی چه ناپاک ناپاک ـ څومره ورځے چه هغه په دے مصیبت کښے اخته وی هغو مره به هغه ناپاکه وی او هغه هم ناپاکه ـ نو بس هغه دِ بوازے وی، دَ هغه مکان دِ دَ لښکر دَ ځائے نه بهر وی" (باب ۱۳ ـ آیت ۴۵ ـ ۴۶) ـ

دَ دے نه داګمان پیدا کیږی چه یا خو به دَ الله تعالیٰ دَ طرفنه دَ عذاب په طور دَ ده دَ جُذام په مرض رنځور کړے شوے وی، یا به مُدهٔ دَ پاره دا سزا مقرر کړے شوی وی چه لکه څنګه په بدن باندې رنځور جُذامی مریض دَ خلقونه جُدا ساتلے کیږی دغه شان دِ دا اخلاقی جُذامی رنځور دَ خلقونه جُدا وساتلے شی، او دَ ده دِ هم دَ جذامی رنځور پشان خلقو ته په چغو چغو وائی چه زهٔ ناپاکه یم، ما له کوتے مهٔ راورئ ـ

ف۵ دَ موسیٰ علیه السلام قیصه ختمه شوه او اوس بیا خبره هغه ځائے له لاړله دَ کوم ځائے نه چه سورة شروع شوے وه ـ یو ځل بیا دَ سورة هغه اولنی آیتونه اُولوله چه دَ هغے نه روستو فوراً دَ حضرت موسیٰؑ قیصه شروع شوی وه ـ په دے سره به دِ دا خبره ښه په ذهن کښے کیني چه دَ سورة دَ بحث کولو اصلی موضوع څه ده، او په منځ کښے دَ موسیٰؑ قیصه دَ څه غرض دَ پاره بیان شوی ده، او اوس قیصه ختمه شوه او خبره بیا څنګه خپل موضوع له واپس لاړه ـ

ف۶ یعنی دا قرآن، چه دَ دے په حقله دَ سورة په شروع کښے ویلی شوی وو چه دا دے دَ پاره نه دے نازل کړے شوے چه ستا نه یو ناشونے کار وا خلی او تا په یوه سخته کښے اخته کړی، دا خو یو یاد دهانی

وَسَآءَ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ حِمْلًا ﴿۱۰۱﴾ يَّوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّوْرِ وَنَحْشُرُ الْمُجْرِمِيْنَ يَوْمَئِذٍ زُرْقًا ﴿۱۰۲﴾ يَّتَخَافَتُوْنَ بَيْنَهُمْ اِنْ لَّبِثْتُمْ اِلَّا

او د قیامت په ورځ به د هغوی د پاره (د دے جُرم د ذمه وارئ بوج) ډیر د تکلیف بوج وی، په دغه ورځ چه صُور ته پوک وهلے شی او موږ به مُجرمان په داسے حال کښے راګیر کړو چه (د ډیرے ډیرے) د هغوی د سترګو نظر نه لږی.۷۹ په خپلو منځ کښے به پټ پټ وائی چه په دُنیا کښے به تاسو په مُشکل سره لس ورځے

دے او یو نصیحت (یعنی تذکره) ده د هغه چا د پاره چه په زړهٔ کښے ئے د خدائے یره وی.

۷۷ په دے کښے اوله خبره خو دا اُوشوه چه څوک د نصیحت د دے سبق نه، یعنی د قرآن نه مخ اړوی او د دے د حکمونو نه انکار کوی، نو هغه به خپل نقصان کوی، د محمد صلی الله علیه وسلم او د هغه د خدائے هیڅ نقصان نه شی کولے، د هغوی دا بے وقوفیا به په اصل کښے د هغوی د خپل ځان سره دشمنی وی. دویمه خبره دا اُوشوه چه چا ته د دے قرآن نصیحت اُورسی او قبول ئے نه کړی، نو هغه به په آخرت کښے د سزا نه بچ کیدے نه شی. د آیت الفاظ عام دی. د یو قوم یا د یو ملک یا د یو زمانے سره خاص نه دی. تر څو پورے چه دا قرآن په دنیا کښے موجود وی او کومو خلقو ته ورسی، نو د هغوی د پاره به دوه لارے وی. یا به دا منی او د دے پیروی به اختیاروی او یا به دا نه منی او د دے نه به مخ اړوی. کوم خلق چه اوله لار اختیار کړی د هغوی انجام به وړاندې بیان شی. او کوم خلق چه دویمه لار اختیار کړی نو د هغوی انجام دا دے کوم چه په دے آیت کښے بیان شوے دے.

۷۸ صُور، یعنی تُرئ، دا سے بګر چه د هغے نه آواز اُوځی. ن صبا د دے ځائے بګل ده چه د فوځیانو د راجمع کولو د پاره وهلے کیږی. الله تعالیٰ چه کله انسان ته هغه څیزونو په حقله څه وائی چه د هغه د خپلو کائناتو نظام چلوی نو هغه ورته هغه الفاظ استعمالوی کوم چه د انسانی ژوند په نظام کښے هغے ته نږدے استعمالیږی. د دے الفاظو د استعمالولو مقصد دا دے چه زمونږ ده خیال اصلی څیز ته ورنږدے شی، دا نه چه الله تعالیٰ د خپلے بادشاهئ نظام په کومو څیزونو چلوی هغه مونږه بعینه د دنیا د څیزونو په شان اوګنړو. د پخوا زمانے راسے د خلقو د راجمع کولو د پاره او د ضروری خبرو د اعلان کولو د پاره داسے څیز ضرور وهلے کیږی چه هغه د تُرئ یا د بګل په شان وی. الله تعالیٰ فرمائی چه هم د غسے یو څیز به د قیامت په ورځ وهلے کیږی چه هغه به د دُنیا د تُرئ او د بګل غوندے وی. یو ځل به اُوو هلے شی او ټول به مړه شی چه په دویم ځل اُوو هلے شی نو ټول به را ژوندی شی او د زمکے د هر کوټ نه به را اوځی او میدان حشر ته به رامنډی وهی. (د زیات تفصیل د پاره اُوګوره تفهیم القرآن دریم جلد سورة النمل، حاشیه ۱۰۶).

۷۹ په اصل کښے لفظ "زُرْقًا" استعمال شوے دے چه د اَزرَق جمع ده. ځینو خلقو د دے نه دا مطلب اخستلے دے چه هغوی به خپله اَزرَق (یعنی سپینوالی ته مائل شنه) شی ځکه چه د ډیرے یرے او د ډیر هیبت د وجه نه به په هغوی کښے وینه وچه شی او داسے به شی لکه چه د وینے یو څاڅکے په کښے نه وی.

عَشْرًا ﴿۱۰۳﴾ نَحْنُ اَعْلَمُ بِمَا يَقُوْلُوْنَ اِذْ يَقُوْلُ اَمْثَلُهُمْ طَرِيْقَةً

تیره کړی وي" ـــــ مونږ ته ښه معلوم ده چه هغوئ به څه خبری کوی (مونږ ته دا هم معلوم دی[۸۳]) په دغه وخت کښې څوک به دوی کښې ډیره احتیاطًا اندازه لګوونکے وي هغه به اُووائی چه

او ځینو نورو خلقو د دے نه دا مطلب اخیستلے دے چه هغوی به ازرق العین (یعنی شنو سترګو والا) شی یعنی د ډیر هیبت د وجه نه به د هغوئ سترګے بے نظره شی یعنی نظر به ترِلاړ شی. او چه د چا سترګو نه نظر لاړ شی نو د هغه د سترګو کاتی شنه سپین پاتے شی.

[۸۳] دویمه معنیٰ ئے دا هم کیدے شی چه "د مرګ نه روستو به د دے وخته پورے په تاسو باندې په مشکله لس ورځے تیره شوې وي؟" د قرآن مجید د نورو ځایونو نه معلومیږی چه د قیامت په ورځ به خلق د دُنیا د ژوند په حقله هم دا اندازه لګوی چه د دُنیا ژوند ډیر لږ وُو، او د مرګ نه روستو د قیامته پورے چه کوم وخت تیر شوے وی د هغې په حقله به هم خلق دغسے اندازه لګوی. په یو ځائے کښې دی چه قَالَ كَمْ لَبِثْتُمْ فِى الْاَرْضِ عَدَدَ سِنِيْنَ ○ قَالُوْا لَبِثْنَا يَوْمًا اَوْ بَعْضَ يَوْمٍ فَسْئَلِ الْعَادِّيْنَ ○" الله تعالیٰ به تپوس اوکړي چه تاسو په زمکه کښې څو کاله وُسیدلی یئ؟ خلق به جواب ورکړی چه یوه ورځ یا د ورځے څه حصه به وُسید لی یُو، د شمار کوونکو خلقو نه تپوس اُوکړه." (المؤمنون آیتونه ۱۱۲-۱۱۳). په بل ځائے کښې فرمائی، "وَيَوْمَ تَقُوْمُ السَّاعَةُ يُقْسِمُ الْمُجْرِمُوْنَ مَا لَبِثُوْا غَيْرَ سَاعَةٍ كَذٰلِكَ كَانُوْا يُؤْفَكُوْنَ ○ وَقَالَ الَّذِيْنَ اُوْتُوا الْعِلْمَ وَالْاِيْمَانَ لَقَدْ لَبِثْتُمْ فِىْ كِتٰبِ اللّٰهِ اِلٰى يَوْمِ الْبَعْثِ فَهٰذَا يَوْمُ الْبَعْثِ وَلٰكِنَّكُمْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُوْنَ ○" او په کومه ورځ چه قیامت قائم شی نو مجرمان خلق به قسمونه خوری چه مونږه (د مرګ په حالت کښې) د یو ساعت نه زیات وخت نۀ دے تیر کړے. دغه شان به هغوئ په دنیا کښې هم دوکه کیدل. او کوم خلقو ته چه علم او ایمان ورکړے شوے وُو هغوی به وائی چه په کتاب الله کښې خو تاسو د یوم البعث پورے وخت تیر کړے دے او دا هم دغه یوم البعث دے خو تاسو ته معلوم نۀ وُو" (الروم. آیتونه ۵۵-۵۶). د دے مختلفو تشریحاتو نه ښکاره کیږی چه د دُنیا ژوند او د قبر ژوند به هغوی ته ډیر لږ معلومیږی. د دُنیا د ژوند په حقله به هغوئ ځکه دا خبره کوی چه هرکله هغوئ د خپلو اُمیدونو خلاف د آخرت په همیشه ژوند کښې سترګې اُوغړوی او وینه ئے اُولیږی چه د دے ځائے د پاره خو مونږ هیڅ ډا وری نۀ دی، نو هغوئ به ډیر په ارمان سره د دنیا خپل ژوند ته واپس ګوری او دا افسوس ښکولی به مروری چه د څلورو ورځو د خوشحالئ د پاره مونږ خپل همیشه ژوند برباد کړو. د مرګ نه روستو د قیامته پورے وخت به ځکه هغوی ته لږ ښکاری چه په دنیا کښې هغوی د مرګ نه روستو ژوند ناممکنه ګنړلو او قرآن چه د آخرت کوم نقشه پیش کړی وه هغه هیڅ وخت د هغوی په ذهن کښې ناسته نۀ وه. د دے خیالاتو په وجه به دُنیا کښې آخرت د هغه نه هیر شوے وُو. بیا چه هغه ناساپه د آخرت په ژوند کښې سترګې اُوغړوی او د یو بګل په آواز نا نو میدان حشر ته روان وی نو سخت هیبت به نیولے وی او د ځان سره به اندازه لګوی چه په فلانی هسپتال کښې د بے هوشه کیدو

إِن لَّبِثْتُمْ إِلَّا يَوْمًا ﴿۱۰۴﴾ وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْجِبَالِ فَقُلْ يَنسِفُهَا

لږ. ستاسو دنيا ژوند څومره ورځې ژوند وو ـــــ دا خلق[82] ستاسو تپوس کوی چه په هغه ورځ به دا غرونه آخر کوم ځائے ته ځی؟ ورته اُووايه چه زما رب به تر ريلئ جوړ کړی

نه روستو، يا په فلانی جهاز کښې د ډوبيدو نه روستو، يا په فلانی ځلې کښې د ماد ئے کيدو نه روستو به د دې وخته پورې آخر څومره وخت تير شوے وی. د دې وخته پورې به د هغوی په دماغو کښې دا خبره نه راځی چه هغوی په دُنيا کښې مړ شوی وُو او اُوس دا د آخرت جهان ژوندے چه هغوی به نه منوا وخندا کلف به لے ورپورې کولے. دا وجه ده چه د هرسړی به دا گمان وی چه شايد زۀ به يو څو گينټے يا يو څو ورځے بے هوشه شوے وُوم او اُوس په يو داسے وخت کښې په هوش کښې راغلے يا اتفاقاً يو دا سے ځائے ته رسيدلے يم چه هلته ډير وهه څنې حادثے پروجه ټول خلق يو طرفته منډې وهی روان دی. کيده شی چه په نن زمانه کښې کوم خلق مره کيږی هغوی چه کله د صُور آواز واوری نو تر هغه وخته پورې به هغوی داسے گنړی چه د آلنی د هوائی حملے سائرن دے.

[81] دا د تقرير په مينځ کښې يوه بله خبره ده چه جمله معترضه ورته وائی. دا خبره د دے شپې د خلقو د پاره شوی ده چه خلق کله ميدانِ حشر ته منډې وهی او خپلو کښې پټے پټے خبرې کوی نو د هغه بيان آخر نن دلته څنگه کيږدی.

[82] دا هم جمله معترضه ده چه د تقرير په دوران کښې د يو تپوس کولو په جواب کښې ويلے شوی ده معلوميږی چه څۀ وخت به دا تقرير اورولے کيدو نو په هغه وخت کښې به يو تن د مذاق د پاره دا تپوس کړے وی چه نبیؐ د قيامت کومه نقشه پيش کوی د هغے نه خو داسے معلوميږی چه د ټولے دنيا خلق به په يو هوار ميدان کښې منډې وهی- آخر دا لوئے لوئے غرونه به په هغه وخت کښې چرته ځی؟ په کوم ماحول کښې چه دا تقرير کيدو هغه په نظر کښې ځان ته مخکښې يادساتئ- د مکے بنار چه په کوم ځائے کښې دے هغه د يو تالاب په شان دے چه څلورواړه طرفونو ته تړ دنگ غرونه دی. تپوس کونکی به د دې غرونو ته اشاره کړی وی او تپوس به ئے کړے وی- هم په دغه وخت کښې ورته د وحی په ذريعه دا جواب ورکړے شو چه دا غرونه به د ريگ د ذرو پشان ريز مريز کړے شی او د خاوو پشان به والوزولے شی او د ټولے زمکے نه به يو داسے هوار ميدان جوړ کړے شی چه هيڅ کندے کوندې به پکښې باقی نه شی، او يو داسے هوار فرش به تر جوړ شی چه معمولی کو بزوالے او د ذرے هومره بنکته برهٔ دالے به پکښې هم نۀ وی.

رَبِّيْ نَسْفًا ﴿١٠٥﴾ فَيَذَرُهَا قَاعًا صَفْصَفًا ﴿١٠٦﴾ لَّا تَرٰى فِيْهَا عِوَجًا وَّ
لَآ اَمْتًا ﴿١٠٧﴾ يَوْمَئِذٍ يَّتَّبِعُوْنَ الدَّاعِيَ لَا عِوَجَ لَهٗ ۚ وَ خَشَعَتِ
الْاَصْوَاتُ لِلرَّحْمٰنِ فَلَا تَسْمَعُ اِلَّا هَمْسًا ﴿١٠٨﴾ يَوْمَئِذٍ لَّا تَنْفَعُ

آو وابه ئې لوزدوي او دَ زمکې نه به دا سې هوار ميدان جوړ کړي چه په هغې کښې به ته هيڅ کوږوالے او لوړوالے اُونه وينې[83] ـــ په دغه ورځ به ټول خلق دَ آواز کوونکي په آواز نيغ راروان وي، هيڅوک به دَ ذرې هومره کوږ به نه شي . او دَ رحمٰن په مخکښې به آوازونه رو شي، دَ کش کش او دَ پس پس[84] نه بغير به ته هيڅ نه آورې ـ په دغه ورځ به سفارش

[83] په عالم آخرت کښې چه به دَ زمکې کوم نوے شکل جوړيږي هغه دَ قرآن مجيد په مختلفو ځايونو کښې بيا کړے شوے دے . په سورة انشقاق کښې فرمائي "اِذَا الْاَرْضُ مُدَّتْ" زمکه به خوره کړے شي" په سورة انفطار کښې فرمائي "اِذَا الْبِحَارُ فُجِّرَتْ" سمندرونه به اُوشلولے شي" چه مطلب ئې غالبًا دا دے چه دَ سمندرونو تلوُدَ به اُوشليږي او ټولے اُوبه به په زمکه کښې ښکته لاړے شي . په سورة تکوير کښې فرمائي "اِذَا الْبِحَارُ سُجِّرَتْ" سمندرونه به ډکې کړے شي" او دلته ويلے کيږي چه غرونه به ريزه ريزه کړے شي او دَ ټولے زمکې نه به يو هوار ميدان جوړ کړے شي . دَ دے نه چه کوم شکل دَ سړي په ذهن کښې جوړيږي هغه دا دے چه په عالم آخرت کښې به دا ټول سمندرونه ډک کړے شي ، غرونه به والوزولے شي ، کندے کوندی به هوارے کړے شي ، ځنګلونه به صفا کړے شي او دا ټوله زمکه به دَ پندوس پشان هواره کړے شي . دے شکل ته په سورة ابراهيم په آيت ۴۸ کښې فرمائي "يَوْمَ تُبَدَّلُ الْاَرْضُ غَيْرَ الْاَرْضِ" هغه ورځ چه دا زمکه به بدله کړے شي" او دا به دَ زمکې هغه شکل وي چه حشر به پرې قائميږي او الله تعالٰی به پرې عدالت کوي . بيا به دَ دے نه آخري شکل هغه جوړ کړے شي کوم چه دَ سورة زمر په آيت ۷۴ کښې بيان شوے دے او دا شکل به دَ هميشه دَ پاره وي . فرمائي ، "وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِيْ صَدَقَنَا وَعْدَهٗ وَاَوْرَثَنَا الْاَرْضَ نَتَبَوَّاُ مِنَ الْجَنَّةِ حَيْثُ نَشَآءُ ۚ فَنِعْمَ اَجْرُ الْعٰمِلِيْنَ ٥" يعني پرهيزګار خلق به وائي چه شکر دے دَ هغه خدائے چه هغه زمونږ سره خپله وعده پوره کړه او مونږ ئې دَ زمکې وارثان کړو ، مونږ په دے جنت کښې چه کوم ځائے غواړو هلته ځان له ځائے جوړولے شو . پس ډيره ښه اجر دے دَ عمل کوونکو دَ پاره " دَ دے نه معلومه شوه چه دَ دے ټولے زمکې نه به جنت جوړ کړے شي او دَ خدائے نيکان او پرهيزګار بندګان به دَ دے وارثان وي . په هغه وخت کښې به ټوله زمکه يو مُلک وي . دا غرونه ، سمندرونه ، درياګانه او صحراګانے ، چه نن ئې زمکه په بے شميره ملکونو او وطنونو کښې تقسيم کړے ده ، او ورسره ورسره ئې انسانان هم تقسيم کړي دي ، دا به هلته موجود نه وي (ياد لرئ چه په صحابو او تابعينو کښې حضرت ابن عباس او قتاده هم دَ دے خبرې قائل دي چه جنت به هم په دے زمکه باندې وي . او هغوی دَ سورة نجم دَ آيت "عِنْدَ سِدْرَةِ الْمُنْتَهٰى ٥ عِنْدَهَا جَنَّةُ الْمَاْوٰى" دا معنٰی کوي چه دَ دے نه مراد هغه جنت دے چه اوس په کښې دَ شهيدانو روحونه جمع ساتلے کيږي .

الشَّفَاعَةُ اِلَّا مَنْ اَذِنَ لَهُ الرَّحْمٰنُ وَرَضِیَ لَهٗ قَوْلًا ﴿١٠٩﴾ يَعْلَمُ مَا
بَيْنَ اَيْدِيْهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيْطُوْنَ بِهٖ عِلْمًا ﴿١١٠﴾ وَعَنَتِ الْوُجُوْهُ

فائده منده نه وی، بغیر د هغه چا نه رحمٰن د سفارش اجازت ورکړی وی او د هغه خبره اورېدل خوښ کړی.^٨٥ هغه د خلقو مخکښې روستو ټول حال پېژنی او بل چا ته د پوره علم نشته د.^٨٦ د خلقو سرونه

^٨٤ په اصل کښې لفظ "هَمْسٌ" استعمال شوی دے، چه د خپو د کشا، د پتو خبرو د آواز، د اوښ د تلو آواز او د نورو داسې سپکو آوازونو د پاره ویلے کیږی. مطلب دا دے چه هلته به د خپو د کشار او د پتو خبرو د پسا رنه علاوه بل څه نه اورېدے کیږی. یو هیبتناک منظر به وی.

^٨٥ د دے آیت دوه ترجمے کیدے شی. یوه هغه چه په متن کښې شوی ده. دویمه دا چه "په هغه ورځ به شفاعت فائده منده نه وی، بغیر د دے نه چه د چا په حق کښې رحمٰن د دے اجازت ورکړی او د هغه د پاره په خبره اورېدو راضی وی." الفاظ داسې جامع دی چه دواړه مطلبونه ترې اخستلے کیدے شی. او حقیقت هم دا دے چه د قیامت په ورځ به څوک ساه قدرله په تیزه اخستے نه شی نو د سفارش د پاره به خبره څنګه اُوکړی. سفارش به هم هغه سړے کولے شی چا ته چه الله د خبرو کولو اجازت ورکړی، او د هغه چا په حق کښې به کولے شی چه د چا د پاره د الله تعالٰی د طرف نه د سفارش کولو اجازت مِلاوْ شی. دا دواړه خبرې د قرآن په ډیرو ځایونو کښې بنه په تفصیل سره بیان کړے شوی دی. یو طرفته فرمائی مَنْ ذَا الَّذِیْ يَشْفَعُ عِنْدَهٗۤ اِلَّا بِاِذْنِهٖ، "څوک دے چه د هغه د اجازت نه بغیر د هغه په دربار کښې سفارش اُوکړی" (سورة بقره آیت ٢٥٥) - او "يَوْمَ يَقُوْمُ الرُّوْحُ وَالْمَلٰٓئِكَةُ صَفًّا، لَّا يَتَكَلَّمُوْنَ اِلَّا مَنْ اَذِنَ لَهُ الرَّحْمٰنُ وَقَالَ صَوَابًا" "هغه ورځ چه روح او فرښتے ټول به په قطار کښې ولاړ وی، او هیڅ خبره به نه کوی، صرف هغه به خبرې کولے شی چا ته چه رحمٰن اجازت ورکړی او چه ټیک خبره کوی" (النبأ - آیت ٣٨) بل طرفته وائی وَلَا يَشْفَعُوْنَ اِلَّا لِمَنِ ارْتَضٰى وَهُمْ مِّنْ خَشْيَتِهٖ مُشْفِقُوْنَ، "او هغوی د چا سفارش نه کوی بغیر د هغه سړی نه چه د هغه په حق کښې په سفارش اورېدو (رحمٰن) راضی وی، او هغوی د هغه د یرې نه په یره وْسی" (الانبیاء آیت ٢٨) - او "وَكَمْ مِّنْ مَّلَكٍ فِی السَّمٰوٰتِ لَا تُغْنِیْ شَفَاعَتُهُمْ شَيْئًا اِلَّا مِنْۢ بَعْدِ اَنْ يَّاْذَنَ اللّٰهُ لِمَنْ يَّشَآءُ وَيَرْضٰى" "څو مره ډیرے فرښتے په آسمانونو کښې دی چه د هغوی سفارش هیڅ فائده نه شی ورکولے بغیر د دے نه چه د الله د اجازت نه روستو (سفارش) اُوکړی، او کوم سړی په حق کښې ئے اُوکړی چه د هغه د پاره الله سفارش اورېدل اُوغواړی او خوښ ئے کړی" (النجم آیت ٢٦)-

^٨٦ دلته وجه بیان کړے شوې ده چه په سفارش باندے دا پابندی ولے ده - که فرښتے دی، که پیغمبران دی او که اولیاء دی، هیچا ته دا علم نشته چه د چا ریکارډ څنګه دے، چا په دُنیا کښې څه کړی، او د الله عدالت ته ئے څه عمل راوړے د ے. د دے برعکس الله تعالٰی ته هر چا د عمل نه خبر دے او دا ورته هم معلومه ده چه یو سړے نیک دے نو څنګه نیک دے، او که یو سړے مجرم دے نو د کومے درجے مجرم دے. د معاف کولو قابل دے او که نه دے. د پوره سزا ورکولو مستحق دے او که څه رعایت ورسره هم کیدے شی. په

لِلْحَيِّ الْقَيُّوْمِ ۚ وَقَدْ خَابَ مَنْ حَمَلَ ظُلْمًا ﴿۱۱۱﴾ وَمَنْ يَّعْمَلْ مِنَ الصّٰلِحٰتِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَا يَخٰفُ ظُلْمًا وَّلَا هَضْمًا ﴿۱۱۲﴾

د همغه حيّ او قيّوم خدائ ته ښکته شي. ناکام به وي هغه څوک چه په دغه وخت کښې ئې د ظلم ګناه پېټې اوچت کړې وي. او څوک چه نيک عمل کوي او هغه مؤمن هم وي نو هغهٔ سره به د ظلم يا د حق تلفئ هيڅ خطره نهٔ دي.

دا به حالت کښې دا څنګه صحيح کيدې شي چه فرښتو او پيغمبرانو او نيکانو صالحانو خلقو ته دې د سفارش کولو آزادي ورکړې شي او دوئ چه د چا په حق کښې سفارش کول غواړي نو کوي دې. يو معمولي آفسر که په خپله ورته شان محکمه کښې د خپل هر دوست يا هر عزيز سفارش او رېدل شروع کړي نو په څلور ورځو کښې به خپله ټوله محکمه برباده کړي. نو بيا د زمکې او د آسمانو نو د بادشاه نه دا توقع څنګه کيدې شي چه هلته دې د سفارشونو بازار ګرم وي، او هر بزرګ دې ځي او چه څوک بخښل غواړي هغه دې په خدائ بخښي، حالانکې يو بزرګ ته هم دا پته نهٔ لږي چه هغه د کومو خلقو سفارش کوي چه د هغوي عملنامې څنګه دي. په دنيا کښې چه د کوم افسر سره د خپلې ذمه وارئ څه لږ شان احساس هم وي نو د هغه طريقه دا وي چه که چرې د هغه يو دوست د هغه د يو خطا کار ماتحت په سفارش کښې هغهٔ له ورشي نو هغه ورته وائي چه تا ته پته نشته چه دا سړے څومره کام چور دے، خپله ډيوټي نهٔ پيژني، رشوت خوردے او خلق هسې بېسه تنګوي، زهٔ د دهٔ د عمل نه خبريم، مهرباني اوکړه ته ما ته د دهٔ سفارش مهٔ کوه. د دې وړوکي شان مثال نه سړے دا اندازه لګولے شي چه په دے آيت کښې د شفاعت په حقله کومه قاعده بيان کړې شوې ده هغه څومره صحيح او مناسب انصاف والا ده. د خدائ په دربار کښې به د شفاعت دروازه نهٔ بنده وي. کومو نيکو بندګانو چه په دنيا کښې د خدائ د مخلوق سره د همدردئ سلوک کولو هغوي ته به په آخرت کښې هم د همدردئ کولو موقع ورکړې کيږي. ليکن د سفارش کولو نه مخکښې به هغوي د الله تعالىٰ نه اجازت غواړي او الله تعالىٰ چه ورله د چا په حق کښې د سفارش کولو اجازت ورکړي صرف د هغه په حق کښې به سفارش کولے شي. او د سفارش د پاره به هم دا شرط وي چه هغه به مناسب او حق وي، لکه څنګه چه د الله تعالىٰ د دې ارشاد نه "وَقَالَ صَوَابًا" او ټيک خبره اوکړي" صفا معلوميږي. د ناحقو سفارشونو کولو اجازت به هلته نهٔ وي چه يو سړي به په دنيا کښې د سوونو او د زرګونو خلقو حقونه وهلي وي او يو بزرګ به راپاسي او سفارش به اوکړي چه جناب دهٔ له انعام ورکړه دا زما خاص سړے دے.

۸۸ يعني هلته به فيصله د هر انسان د خپل عمل (Merits) په بنياد باندې وي. څوک چه په دا حالت کښې راشي چه د ظلم د ګناه بارئې په اوږو پروت وي، خواه هغه دا ظلم د خدائ په حقونو کښې کړے وي، يا د مخلوق په حقونو کښې، يا د خپل نفس په حق کښې، خو بهرحال د دے عمل په وجه به هغه کاميابي وَنهٔ ويني. بل طرفته چه کوم خلق د ايمان او د نيک عمل سره راشي (يعني يوازے نيک عمل نهٔ بلکه د ايمان سره نيک

وَكَذٰلِكَ اَنْزَلْنٰهُ قُرْاٰنًا عَرَبِيًّا وَّصَرَّفْنَا فِيْهِ مِنَ الْوَعِيْدِ لَعَلَّهُمْ
يَتَّقُوْنَ اَوْ يُحْدِثُ لَهُمْ ذِكْرًا ﴿۱۱۳﴾ فَتَعٰلَى اللّٰهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ ۚ وَلَا تَعْجَلْ
بِالْقُرْاٰنِ مِنْ قَبْلِ اَنْ يُّقْضٰٓى اِلَيْكَ وَحْيُهٗ ۫ وَقُلْ رَّبِّ زِدْنِيْ عِلْمًا ﴿۱۱۴﴾

او اے محمد، دا رنگے مونږه دا د قرآنِ عربي په حیثیت نازل کړے دے[88] او په دې کښے مو قسما قسم سزا گانے اوړولی دی د پاره د دے چه دا خلق د غلط عمل نه ځان وساتي یا د دے په وجه په دوی کښے څه پوهه پیدا شي[89] پس اوچت او بهتر دے الله، چه حقیقي بادشاه دے[90]
او گوره، ته د قرآن په لوستلو کښے تلوار مه کوه ترڅو پورے چه د هغے وحی تا ته پوره پوره درسیدلی نه وي، او دعا کوه چه اے پروردگاره ماله زیات علم راکړے[91]

عمل، او یوانه ایمان هم نه بلکه د نیک عمل سره ایمان ضروري دے) نو د هغوی د پاره هلته نه خو د دے خبرې خطره شته چه په هغوی به ظلم اوشي، یعنی خامخا به ورله بے گناه سزا ورکړے شي، او نه ورته د دے خبرې خطره شته چه د هغوی عملونه به ضائع کړے شي او خپل جائز حقونه به ورله ورنه کړے شي.

[88] یعنی د دغه رنگے مضمونونو او نصیحتونو نه ډک - د دے اشاره هغه ټولو مضمونونو ته ده کوم چه په قرآن کښے بیان شوی دی، یوازے د دے ترمے مضمون ته کوم چه په برني آیت کښے بیان شوے دے اشاره نه ده او دا د هغه آیتونو سره لږی کوم چه د قرآن په حقله د سورة په شروع کښے بیان شوی دی او بیا د موسیٰ د قیصے د ختمیدو نه روستو بیان شوی دی. مطلب دا دے چه کوم "تذکره" مونږه تا ته درلیږلے ده، او کوم "ذکر" چه مونږه خاص د خپل طرفه تا له درکړه دے هغه د دا سے شان تذکره او ذکر دے.

[89] یعنی د خپل غفلت نه بیدار شي، هیر شوے سبق را یاد کړي، او د دے خبرے فکر ورسره شي چه دوی په کومو غلطو لارو روان دی او د دے گمراهئ انجام څه دے.

[90] په قرآن کښے چه کله یو تقریر ختمیږي نو عام طور د غسے فقرے ویلے کیږي او مقصد ئے دا وي چه خبره د الله تعالیٰ په حمد او ثنا ختمه شي. د کلام په انداز بیان او په وړاندې روستو عبارت باندې چه سړے غور اوکړي نو معلومیږي چه دلته یو تقریر ختم شوے دے او د "وَلَقَدْ عَهِدْنَآ اِلٰٓى اٰدَمَ" نه دویم تقریر شروع شوے دے. غالب گمان دا دے چه دا دواړه تقریرونه په مختلفو وختونو کښے نازل شوی وی او روستو به نبی صلی الله علیه وسلم د الله په حکم په یو سورة کښے راجمع کړی وی. د دواړو د راجمع کولو وجه دا ده چه د دواړو مضمونونه د یو بل سره سمون خوري. او د دے وضاحت به مونږه وړاندې اوکړو.

[91] فَتَعٰلَى اللّٰهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ باندې تقریر ختم شوے وو. د دے نه روستو د رخصتیدو په وخت کښے فرشته د الله تعالیٰ په حکم نبی صلی الله علیه وسلم ته د یوے خبرې خبردارے ورکوي چه د وحی نازلولو په دوران کښے پرهغه پوهه شوی وه. د تقریر په منځ کښے ئے خبره کول مناسب و نه گنړله، نو ځکه ورته د تقریر د ختمیدو نه روستو خبره کوي. په کومه خبره چه خبردارے ورکړے شو هغه څه خبره وه، هغه د دے الفاظو نه پخپله معلومیږي.

وَلَقَدْ عَهِدْنَآ إِلٰىٓ اٰدَمَ مِنْ قَبْلُ فَنَسِيَ وَلَمْ نَجِدْ لَهٗ عَزْمًا ﴿۱۱۵﴾

دَدې نه مخکښې مونږه آدم ته یو حکم کړې وو ۹۲، خو دَ هغهٔ نه هیر شو او مونږه په هغه کښې کلکه اراده اُونهٔ موندله ۹۳ ع

نبي صلی الله علیه وسلم به دَ وحي دَ نازلیدو په دوران کښې دَ وحي دَ یادَولو کوشش کړې وي. او دَ دې کوشش کولو په وجه به دَ هغه توجه کما حقه نه شوې وي او دَ وحي په اغستلو کښې به خلل راغلے وي. دَ وحي آوریدو ته به ئې توجه پوره نهٔ وی راغلې - دَ دې حالت په لیدو سره دا ضروري وه چه نبي ته دَ وحي دَ یادَولو صحیح طریقه اُوښودلے شي، او دَ پیغام په منځ منځ کښې چه هغه دَ یادولو کوم کوشش کوي، چه دَ هغه نه منع کړے شي.

دَ دې نه معلومیږي چه دَ سورۃ طٰهٰ دا حصه دَ ولنئي زمانے په وخت کښې ده - اول اول چه لا نبي صلی الله علیه وسلم دَ وحي دَ یادَولو لوبنهٔ عادت نهٔ وو، نو ډیر ځله دَ هغهٔ نه تندي شوې ده، او په هغه موقع باندې ورته دَ الله تعالیٰ دَ طرفه نه دَ تنبیه دَ پاره ارشاد شوے دے. دَ سورة قیامه دَ نازلیدو په وخت کښې هم دا کار شوے وو او په هغه وخت کښې دَ کلام په منځ کښې ارشاد اُوشو چه "لَا تُحَرِّكْ بِهٖ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهٖ، إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهٗ وَقُرْاٰنَهٗ، فَإِذَا قَرَأْنٰهُ فَاتَّبِعْ قُرْاٰنَهٗ، ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهٗ" "دَ دې دَ یادَولو په تلوار کښې خپله ژبه له بار بار حرکت مهٔ ورکوه، دَ دې تا ته دَ یادَول او تا ته اَوَرول زمونږه ذمه ده" په سورة اعلیٰ کښې هغه له تسلي ورکړې شوې ده چه دا به مونږه تا ته اَورَوو او دا به ستا نه هیریږي نهٔ، "سَنُقْرِئُكَ فَلَا تَنْسٰىٓ" وروستو چه بیا کله هغه دَ وحي دَ یادَولو سره ښهٔ عادت شو او مهارت ورته حاصل شو نو بیا په رچت دا حالت نهٔ دے راغلے. دا وجه ده چه په روستنو سورتونو کښې دا قسم تنبیه هیچرته نشته.

۹۲ نه ځنګه چه اُوس اُوس وئیلے شوي دي، چه دَ دې ځائے نه یو جُدا تقریر شروع کیږي چه غالبًا دَ بَرَنئي تقریر نه روستو په څه وخت کښې نازل شوے دے او چونکه مضمون ئې دَ دې سره یو شان دے نو ځکه ورسره په دې یو سورۃ کښې یو ځائے لیکلے شوے دے. دَ مضمون دَ یو شان والي سببونه ئې ډیر دي مثلاً :-

(۱) قرآن چه کوم هیر شوے سبق انسان ته وریادَوي دا هم هغه سبق دے کوم چه انسان ته دَ پیدا کید و سره ورکړې شوے وو او چه الله تعالیٰ ئې انسان ته دَ وریادَولو وعده کړې وه، او چه دَ هغې دَ وریادَولو دَ پاره دَ قرآن نه مخکښې هم بار بار "ذکر" راغلے دے.

(۲) انسان دغه سبق بار بار دَ شیطان په لمسون سره هیروي، او دا غلطي تر دا ول پیدائښ راسې دغسې کیږي. دَ ټولونه اول دَ انسانانو دَ اولنو مور او پلار نه هیر شوي وو او دَ هغې نه روستو دا سلسله دغه شان روانه ده، دا وجه ده چه انسان دے خبرې محتاج دے چه دا سبق ورته مسلسل وریادَولے کیږي.

(۳) او دا خبره انسان ته دَ اول پیدا کیدو سره صفا صفا ښودلے شوې وه چه انسان دَ الله تعالیٰ دَ رالیږلی شوي "ذکر" سره ځنګه سلوک اُوکړو هم هغه رنګے به دَ انسان انجام وي یعني په ښه سلوک به نیک بخته وي او په بد سلوک به بد بخته وي - نن دا څه نوې خبره نهٔ کیږي چه که چرې دَ دې "ذکر" پیروي مو وکړه نو نیک بخته به یئ او په نیغه لار به یئ او که مو ونهٔ کړه نو په دنیا او په آخرت کښې به په مصیبت کښې مبتلا یئ.

(۳) یو څیز دے "هیر" او "د ارادے کمزوری" چه د دے په وجه انسان د خپل ازلی دشمن شیطان په دوکه کښے راځی او غلطی ترکیږی۔ دا دے معافی کیدے شی خو هله چه انسان ته کله چه دا غلطی معلومه شی او توبه اُوباسی او خپل عمل صحیح کړی۔ دوئم څیز دے سرکشی او بغاوت او قصدًا د الله په مقابله کښے د شیطان بندګی کول، لکه څنګه چه فرعون او سامری کړی وه۔ دا دے د معاف کیدو هیڅ امکان نشته، د دے انجام هغه دے کوم چه د فرعون او د سامری شوا و دا انجام به د هر هغه چا وی څوک چه په دغه طریقه چلیږی۔

۹۳ د دے نه مخکښے د آدم علیه السلام قیصه په سورة بقره کښے، په سورة اعراف کښے (دوه ځایه)، په سورة حجر کښے، په سورة بنی اسرائیل کښے او په سورة کهف کښے تیره شوی ده۔ دا اُووم ځل دے چه دا قیصه بیانیږی۔ په هر ځائے کښے دا قیصه د هغه ځائے د مناسبت سره په مختلفے طریقے سره بیان کړے شوی ده۔ د قیصے کوم اجزاء چه د کوم ځائے د بیان سره مناسبت خوری هغه هم هلته بیان کړے شوی دی، هغه اجزاء به په بل ځائے کښے نه ملاویږی، یا به ئے د بیان طرز او شان مختلف وی۔ په ټوله قیصه باندے د ځان پوهولو د پاره په دغه ټولو ځایونو باندے نظر اچول پکار دی۔ مونږه په هر ځائے کښے په خپلو حاشیو کښے د قیصے ربط او غرض بیان کړے دے۔

۹۴ یعنی هغه چه روستو دے حکم سره کومه معامله اُوکړه هغه د تکبر او د قصدًا نافرمانئ کولو په وجه نه وه، بلکه د غفلت او تهیر او د ارادے د کمزورئ په وجه وه۔ هغه د حکم خلاف ورزی څه په دے خیال او په دے نیت نه وه کړی چه زهٔ د خدائے څه پروا لرم، د هغه حکم کموی نو وی د کنه، څه چه زما زړه غواړی زهٔ به هغه کوم، خدائے څوک دے چه زما په معاملو کښے دخل اُوکړی۔ د دے برعکس د هغه د نافرمانئ کولو سبب دا وو چه هغه زمونږه د حکم یاد ساتلو کوشش اُونه کړو، مونږ چه ورته څه حکم کړے وو هغه ترے هیر شو، او په اراده کښے ئے دومره مضبوطیا نه وه چه کله ورله شیطان د دوکه کولو د پاره راغے نو چه په هغه وخت کښے ورته زمونږه هغه نصیحت او خبردارے وریاد شوے وے (چه ذکر ئے اُوس وړاندے راروان دے) او شیطان چه ورله کوم لالچ ورکوو د هغے نه به ئے په سختئ سره مقابله کړے وے۔

ځینو خلقو د دے فقرے "نجد" مونږ ه په هغهٔ کښے کلکه اراده اُونه موندله" دا مطلب اخستے دے چه" مونږه په هغهٔ کښے د نافرمانئ کولو کلکه اراده اُونه موندله"، یعنی هغه چه څه اُوکړل نو په هیره سره ئے اُوکړل، د نافرمانئ په اراده ئے اُونه کړل۔ لیکن دا خامخا په زور خبره جوړول دی۔ که دا ئے مطلب وے نو دا الفاظ" لَمْ نَجِدْ لَهُ عَزْمًا عَلَى الْعِصْيَانِ" به ئے ویلی وو او یوازے لَمْ نَجِدْ عَزْمًا به ئے نه وو ویلے۔ د آیت د الفاظو نه صفا معلومیږی چه د کلکے ارادے د نه موندلو نه مراد د حکم منلو کلکه اراده نه موندل دی، نه چه د نافرمانئ کولو کلکه اراده نه موندل دی۔ د دے نه علاوه که چیرے سره موقع او محل ته اُوکورې او وړاندے روستو عبارت ته اُوکورې نو صفا معلومیږی چه دلته الله تعالیٰ د دے غرض د پاره دا قیصه نه بیانوی چه څنګه هغه د آدم علیه السلام صفائی پیش کوی، بلکه الله تعالیٰ دا فرمائی چه هغه بشری کمزوری څه وه چه د آدم نه اُوشوه او د چه د هغے په وجه نه هغهٔ یوازے بلکه د هغهٔ اولادهم د خپل دشمن په جال کښے ګیر شو او نښلی باوجود د دے چه الله تعالیٰ ورله خبردارے د مخکښے نه ورکړے دے۔ د دے نه علاوه چه یو خالی الذهن سړے دا آیت وُلولی نو د هغه په ذهن کښے

وَاِذْ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ اسْجُدُوْا لِاٰدَمَ فَسَجَدُوْٓا اِلَّآ اِبْلِيْسَ ؕ اَبٰى ﴿۱۱۶﴾ فَقُلْنَا يٰٓاٰدَمُ اِنَّ هٰذَا عَدُوٌّ لَّكَ وَلِزَوْجِكَ فَلَا يُخْرِجَنَّكُمَا مِنَ

یاد کړئ هغه وخت کله چه مونږ فرښتو ته ووئیل چه آدم ته سجده اُوکړئ۔ نو هغوئ ټولو سجده اُوکړه، خو یوا ابلیس ؤ چه انکار ئے اُوکړو۔ نو بیا مونږ آدم ته اُووے چه "گوره، دا ستا او ستا د ښځې دُشمن دے،⁹⁶ هسې نه چه دے تاسو دواړه د

بل اولنے مطلب دا راځي چه "مونږ په هغه کښې د حکم منلو کلکه اراده یا مضبوطه اراده اُونه مونده" دویم مطلب ئے دسرې په ذهن کښې تر هغې وخته پورې نه شي راتللے ترڅو پورې چه آدم علیه السلام ته د گناه نسبت غیر مناسب اُونه گنړي او د آیت بله معنی کول شروع نه کړي۔ هم دا رائے علامه آلوسي په دے موقع کښې په خپل تفسیر کښې ظاهر کړې ده۔ هغه وائي چه "لکن لا یخفی علیك ان هذا التفسیر غیر متبادر ولا کثیرا لمناسبة للمقام۔" "او ستاسو نه به دا خبره پټه نه وي چه دا تفسیر د آیت د الفاظو په آورېدو سره فورًا په ذهن کښې نه راځي او نه د موقعے او د محل سره څه زیات مناسبت خوري۔" (اُوگوره روح المعاني۔ جلد ۱۶۔ صفحه ۲۲۳)۔

۹۵ دلته هغه اصل حکم نه دے بیان کړے شوے کوم چه آدم علیه السلام ته ورکړے شوے ؤ، یعنی دا چه "د دے خاصې ونې میوه مه خوره"۔ هغه حکم د قرآن مجید په نورو ځایونو کښې بیان شوے دے۔ دلته اصل مقصد معروف دا دے چه انسان څنګه د خپل ښکاره دشمن په خوږو وېستو خبرو دوکه کیږي، باوجود د دے چه الله تعالیٰ د هغې نه خبردارے ورکړے دے، او څنګه د دے خپلې کمزورۍ په وجه هغه کار کوي کوم چه د دهٔ د پاره نقصاني دے، په دے وجه الله تعالیٰ د اصل حکم ذکر اُونه کړو، او د دے ځائے دلته د هغه نصیحت ذکر اُوکړو کوم چه د دے حکم سره آدمؑ ته شوے ؤ۔

۹۶ د دُشمنۍ مظاهره په دغه وخت کښې شوې وه۔ آدم او حوا علیهما السلام دواړو په خپله لیدلے ؤ چه ابلیس ورته د سجدے کولو نه انکار اُوکړو او صفا ئے اُووئیل چه "اَنَا خَيْرٌ مِّنْهُ ۚ خَلَقْتَنِيْ مِنْ نَّارٍ وَّخَلَقْتَهٗ مِنْ طِيْنٍ" "زهٔ د دهٔ نه بهتر يم، تا زهٔ د اُور نه پیدا کړے يم او دے دې د خاورو نه پیدا کړے دے" (اعراف آیت ۱۲۔ ص۔ آیت ۷۶)۔ "اَرَءَيْتَكَ هٰذَا الَّذِيْ كَرَّمْتَ عَلَيَّ" "لږ شان خو اُوگوره، دا ده هغه هستي چه تا په ما باندې غوره کړې ده"۔ "ءَاَسْجُدُ لِمَنْ خَلَقْتَ طِيْنًا" "آیا زهٔ هغه چا ته سجده اُوکړم چه تا د خاورو نه جوړ کړے دے" (بني اسرائیل۔ آیتونه ۶۱-۶۲)۔ د خپل حسد په ظاهرولو ئے هم تسلي اُونه شوه او د الله تعالیٰ نه ئے مهلت اُوغوښتو چه ماله موقع راکړه چه زهٔ په کښې خپل غوروالے او د انسان نا اهلي ثابته کړم، زهٔ به دے په خوږو وېستو خبرو دوکه کوم او تا ته به ئے ښایم چه دا ستا څنګه خلیفه دے۔ په سورة اعراف، په سورة حِجرٌ او په سورة بني اسرائیل کښې د ابلیس دا خبره تیره شوې ده او وړاندې په سورة ص کښې هم دا خبره راروانه ده۔ دا وجه ده چه کله الله تعالیٰ دا اُو فرمائیل چه دے ستاسو دُشمن دے، نو دا هسې د غیب خبره نه وه، بلکه دا ښځې خاوند دواړو په خپلو سترګو لیدلې وه او په خپلو غوږونو ئے اورېدلې وه۔

الْجَنَّةِ فَتَشْقٰى ﴿۱۱۷﴾ اِنَّ لَكَ اَلَّا تَجُوْعَ فِيْهَا وَلَا تَعْرٰى ﴿۱۱۸﴾ وَاَنَّكَ لَا
تَظْمَؤُا فِيْهَا وَلَا تَضْحٰى ﴿۱۱۹﴾ فَوَسْوَسَ اِلَيْهِ الشَّيْطٰنُ قَالَ يٰۤاٰدَمُ
هَلْ اَدُلُّكَ عَلٰى شَجَرَةِ الْخُلْدِ وَمُلْكٍ لَّا يَبْلٰى ﴿۱۲۰﴾ فَاَكَلَا مِنْهَا فَبَدَتْ

جنت نه اوباسی۹۷ او په مصیبت کښې اخته شئ. دلته خو تا ته دا آرام حاصل دے چه نه وږے کیږے او نه بربنډ پرېږے، نه تږے کیږے او نه د نمر تنکوی۹۸". لیکن شیطان هغه په خبره پسته دوکه کړه ورته ئے اووئیل" اے آدم، او بنایم درته هغه ونه چه په هغې سره همیشه ژوند او همیشه بادشاهی حاصلیږی۹۹؟" آخر دا چه (ښځې خاوند) دواړو د هغې ونې میوه اوخوړه. نتیجه ئے دا راووتله چه فوراً د هغوی

۹۷؎ دغه شان هغوی ته دا هم اووئیلے شو چه که چرے د شیطان په خبرو وپستو خبرو دوکه شوئ او د حکم خلاف ورزی مو اوکړه نو په جنت کښې به نه اوسیږئ او کوم نعمتونه چه تاسو ته حاصل دی هغه ټول به درنه واخستلے شی.

۹۸؎ دا تشریح ده د هغې مصیبت چه د جنت نه د وتلو نه روستو به پکښې انسان اخته کیدو. دلته د جنت د لویو لویو او د غوره غوره نعمتونو د ذکر کولو په ځائے صرف څلور بنیادی نعمتونه ذکر شوی دی، یعنی دا چه دلته ستاسو د خوراک د اوبو، د کپړو او د اوسید و انتظام سرکاری طور کیږی، د دے د پاره تاسو هیڅ محنت او کوشش نه کوئ. د دے نه ښکاره دا خبره آدم او حوا علیهما السلام ته معلومه شوه چه که چرے هغوی د شیطان په خبرو دوکه شو او د سرکاری حکم خلاف ورزی ئے اوکړه نو د جنت نه به اوځی او د جنت لوی نعمتونه خو لا څه کوے چه دا بنیادی نعمتونه به تر ے هم واخستلے شی. هغوی به بیا د دے خپلو بنیادی ضرورتونو پوره کولو د پاره کوشش خپله کوی او چه تر څو به دا نه وی خوګلی کړے نو تر هغې به دوی نه شی مونده د هغوی ټوله توجه او ټول وختونه او ټول طاقتونه به د روزئ ګټلو په فکر کښې لږی او د لوړ مقصد د پاره به ورسره نه طاقت وی او نه وخت.

۹۹؎ دلته قرآن صفا وائی چه شیطان وسوسه آدم علیه السلام ته کړی وه حضرت حوا ته ئے نه وه کړی. اګرچه د سورة اعراف د بیان مطابق خطاب دواړو ته دے او دواړه په خوږو پستو خبرو دوکه شو، لیکن شیطان په اصل کښې وسوسه حضرت آدم ته کړی وه. د دے برعکس د بائبل بیان دے چه مار اول د ښځے (حوا) سره خبره اوکړه او بیا ښځے خپل خاوند دوکه کړو او د ونے میوه ئے پرے اوخوړله.

(پیدائش باب، ۳).

۱۰۰؎ په سورة اعراف کښې د شیطان د خبرو تر زیاتی تفصیل دا دے" وَقَالَ مَا نَهٰكُمَا رَبُّكُمَا عَنْ هٰذِهِ الشَّجَرَةِ اِلَّآ اَنْ تَكُوْنَا مَلَكَيْنِ اَوْ تَكُوْنَا مِنَ الْخٰلِدِيْنَ" او هغه ورته اووے چه ستا رب ته د دے ونے نه صرف په دے وجه منع کړے ئے چه هسے نه ستاسو د دواړو نه فرښتے جوړے شی، یا مو همیشه ژوند نصیب شی" (ایت - ۲۰).

لَهُمَا سَوْاٰتُهُمَا وَطَفِقَا يَخْصِفٰنِ عَلَيْهِمَا مِنْ وَّرَقِ الْجَنَّةِ ۚ وَعَصٰٓى
اٰدَمُ رَبَّهٗ فَغَوٰى ﴿۱۲۱﴾ ثُمَّ اجْتَبٰهُ رَبُّهٗ فَتَابَ عَلَيْهِ وَهَدٰى ﴿۱۲۲﴾ قَالَ

دَ پردے ځایونہ یو بل تہ ښکارہ شو او دواړو خپل ځانونہ دَ جنت پہ پاڼو پټول شروع کړل[۱۰۰] آدم دَ خپل
رب نافرمانی اُوکړہ او دَ نیغې لارے نہ بے لارے شو[۱۰۱] بیا دَ هغہ رب هغہ غورہ کړو[۱۰۲] او دَ هغہ توبہ ئے
قبولہ کړہ او هغہ تہ ئے هدایت اُوکړو[۱۰۳] او وے فرمائیل تاسو دواړہ (دلتہ)، یعنی انسان او

[۱۰۱] یعنی دَ نافرمانۍ کولو سرہ تر هغہ نعمتونو وا خستلے شو کوم چہ سرکاری طور هغوی تہ ملاؤ وُو، او دَ
تہ لہ لاول تہ کیدہ وا غستہ شی چہ اک، اُوبہ او دَ اُوسیدو ځائے ئے ترلاسہ کړا غستلے کیدو او پټیدو

اهْبِطَا مِنْهَا جَمِيعًا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي

هُدًى فَمَنِ اتَّبَعَ هُدَايَ فَلَا يَضِلُّ وَلَا يَشْقَىٰ ﴿۱۲۳﴾ وَمَنْ أَعْرَضَ

عَنْ ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنكًا وَنَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَعْمَىٰ ﴿۱۲۴﴾

شیطان) دَدے ځائے نه کوز شئ - تاسو به دَ یو بل دُشمنان یئ. بیا که چرې زما دَ طرفه تاسو ته څه هدایت درشي نو چا چه زما دَ دغه هدایت پیروي اُوکړه نو هغه به نه بے لارے کیږي او نهٔ به بد بخته کیږي. او چا چه زما دَ "ذکر" (یعنی دَ نصیحت دَ سبق) نه مخ واړوَ دو نو دَ هغهٔ به په دُنیا کښے لنډ تنګ ژوند وي او دَ قیامت په ورځ به هغه موږ ړوند را پا څوو.

چه دَ هغې وفاداریئو سره کیدے شي چه صرف دَ "هیر" او دَ "ارادے دَ کمزورئ" په وجه ترې قصور شوے وي، خو چه کله په هوش کښے راشي او پته ورته اُولږي نو په خپل قصور دیر شرمنده شي. دا سلوک دَ حضرت آدم او حوّا سره وُشوه، ځکه چه هغوئ ته کله خپله غلطي معلومه شوه نو دا دُعائے اُوغوښتله: "رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنفُسَنَا وَإِن لَّمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ" "اے زمونږه پروردګاره! مونږه په خپل نفس باندِ ظلم اُوکړو، او که چرے تا مونږه معاف نهٔ کړو او رحم دِ را باندِ اُو نهٔ کړو نو مونږ به برباد شو" (الاعراف - آیت ۲۳).

۱۰۴ سُه یعنی یوازے ئے معاف نهٔ کړل، بلکه نیغه لارے ورته هم اُوښودله او په هغې باندِ ورته دَ تللو طریقه هم اُوښوله.

۱۰۵ سُه په دُنیا کښے دَ لنډ تنګ ژوند مطلب دا نهٔ دے چه دَ دهٔ سره به دولت نهٔ وي. بلکه دَ دے دا مطلب دے چه په دنیا کښے به ورته تسکین نهٔ نصیب کیږي. کروړپتي به وي خو به اطمینان نه به وي. دَ وطنونو بادشاه به وي خو اطمینان به ورته نصیب نهٔ وي. په دُنیا کښے به به خوشحاله او کامیابه ښکاري خو دَ تو لو خوشحالو بنیاد به ئے ناجائزه کاروبار وي او دَ دے ناجائزه کاروبار په وجه به هر وخت دَ خپل ضمیر او دَ خوا وُشا اجتماعي ماحول سره په جنګ وي او حقیقي امن او اطمینان او خوشحالي به ورته هیڅکله نصیب نهٔ وي.

۱۰۶ سُه دلته دَ آدم علیه السلام قیصه ختمیږي. دا قیصه چه په کومه طریقه دلته، او دَ قرآن په نورو ځایونو کښے بیان شوي ده په دے باندِ دَ غور کولو نه زما په علم کښے دا خبره راغلې ده (والله اعلم بالصواب) چه دَ زمکے اصلي خلافت هم هغه وُو کوم چه آدم علیه السلام ته اول په جنت کښے ورکړے شوے وُو. هغه جنت کیدے شي چه په آسمانونو کښے وي او کیدے شي چه په دے زمکه باندِ جوړ کړے شوے وي. بهرحال په دغه جنت کښے دَ الله تعالیٰ خلیفه په داسے شان سره اُوسید وچه دَ هغه دَ خوراک څکاک او دَ لباس او دَ مکان ټول انتظام دَ سرکار په ذمه وُو او هغه متکارے (فرښته) دَ هغهٔ دَ حکم تابع وے. دَ هغهٔ سره دَ خپل ذاتي ضرورتونو پوره کولو قطعًا هیڅ فکر نهٔ وُو، بلکه دا به سرکاري طور پوره کیدل، غرض دا وُو چه هغه دَ خلافت دَ بوجو او لویو کارونو دَ پاره تیار شي. خو په دے عهده باندِ دَ مقرر کولو نه مخکښے دا خبره ضروري اُوګڼله شوه چه دهٔ نه دِ امتحان واخستلے شي چه پته اُولږي چه په دهٔ کښے څومره کمزورتیانے دي او څومره خوبیانے دي.

نو امتحان ترې واخستلے شو چه اُولیدے شی چه څومره طمع اَو لالچ کښے راځی، د اطاعت کولو اراده باندې په مضبوطئ سره قائم نه اُوسیږی او په دۀ باندې هیر غلبه کیږی. دَ دے امتحان نه رُکسنو آدم او دَ هغه اولاد ته دَ مستقل خلافت په ځائے یو آزمیښتی خلافت ورکړے شو، او دَ آزمیښت دَ پاره یوه موده (اجلِ مسمّٰی چه دَ قیامته پورے به وی) مقرر کړے شوه - په دے آزمیښتی دَور کښے دَ انسانانو دَ پاره دَ خوراک څښاک او دَ جامے کپړے سرکاری انتظام ختم کړے شو. اُوس به دَ خپلے استوګنے انتظام په خپله کوی - البته په زمکه باندې او دَ زمکے په مخلوقاتو باندې دَ انسان اختیارات برقرار دی - آزمیښت دَ دے خبرې دَے چه دَ اختیاراتو باوجود دی حکم منلو ته غاړه ږدی او که نه، او که چرے هیر و رله راشی یا په طمع او لالچ کښے راشی نو چه دَ تنبیه او دَ تذکیر او دَ تعلیم اثر قبلوی او که نه؛ او چه په هغے سره خپل عمل صحیح کوی او که نه؛ او چه آخری فیصله به ئے حکم منل وی او که نافرمانی کول؟ دَ خلافت په دے آزمیښتی دَور کښے به دَ هر انسان عمل لیکلے کیږی او تهول ریکارډ به ئے محفوظ ساتلے کیږی. او دَ حساب کتاب په ورځ چه کوم خلق کامیاب شی نو هغوی ته به بیا مستقل خلافت، یعنی هغه همیشه ژوند او همیشه بادشاهی چه دَ هغے لالچ شیطان ورکړے وو او په دۀ ئے دَ حکم خلاف ورزی کړی وه، ورکړے شی په دغه وخت کښے به دَ دے تهولے زمکے نه جنت جوړ کړے شی او دَ دے وارثان به دَ خدائے هغه نیکان بندګان وی چه هغوی به آزمیښتی خلافت کښے دَ الله تعالیٰ حکم منلے وی، او یا که ترې په هیره سره نافرمانی شوې وی خو بیا ئے دَ الله تعالیٰ حکم ته غاړه ایښودلے وی. دَ جنت دَ ژوند ته چه څوک صرف دَ خوراک څښاک او دَ آرام کولو ژوند وائی نو دَ هغوی دا خیال صحیح نه دے - هلته به په هغه ترقی کیږی او دَ تنزل به هیڅ خطره نه وی - او هلته به دَ خلافت الٰهی عظیم الشان کار انسان کوی او هیڅکله به ناکام کیږی نه - لیکن دَ هغے تر بیاتو او دَ هغے خدمتونو تصور کول زمونږ دَ پاره دومره مشکل دی لکه څنګه چه دَ یو ماشوم بچی دَ پاره دا تصور کول مشکل وی چه هغه کله غټ شی او واده اُوکړی نو دَ ښځے خاوند ژوند به څنګه وی - دا وجه ده چه په قرآن کښے دَ جنت دَ ژوند کوم خوندونه ذکر شوی دی نو هغه صرف هغه خوندونه دی چه هغه مونږ دَ دنیا په خوند و نو باندې قیاس کړو نو دَ هغے دَ خوند دَ څه لږ اندازه لګولے شو.

په دے موقع باندې دا هم ضروری ده چه په بائیبل کښے دَ آدم او دَ حوا قیصه په کومه طریقه بیان شوې ده چه هغه هم یو نظر اُوکورو - دَ بائیبل بیان دَے چه "خدائے دَ زمکے دَ خاورے نه انسان جوړ کړو او دَ هغه په پوزه کښے ئے دَ ژوند پوکے ورپوکو نو ژوندے انسان جوړ شو - او خداوند خدائے مشرق طرفته په عدن کښے یو باغ جوړ کړو او انسان ئے هلته دیره کړو." "او دَ باغ په مینځ کښے ئے دَ ژوند ونه او دَ نیکئ او دَ بدئ پیژندلو ونه هم اُولګوله." "او خداوند خدائے آدم ته حکم اُوکړو چه ته دَ باغ دَ هرے ونے نه میوه خوړے شے لیکن دَ نیکئ بدئ دَ ونے نه مه خوره ځکه چه دَ کومے ورځے چه اُوخوړل نو په هغه ورځ به مرے." "او خداوند خدائے دَ هغے پښتئ نه چه هغه دَ آدم نه را اُوښکلی وه ښځه جوړه کړه او آدم ته ئے راوستله." "او آدم او دَ هغه ښځه دواړه بربنډ وُو او شرمیدل نه." "او خدائے چه کوم ځناور په صحرا کښے جوړ کړی وُو په هغے کښے مار دَ ټولو نه زیات چالاک وُو، او هغه ښځے ته اُووے چه آیا واقعی خدائے ویلی دی چه دَ باغ دَ یوے ونے میوه تاسو مه خورئ؟" "مار ښځے ته اُووے چه تاسو به هیڅکله نه مرئ بلکه خدائے ته معلومه ده چه په کومه ورځ تاسو دَ دے نه میوه اُوخوره نو ستاسو سترګے به پرانستے شی او دَ خدائے په شان به نیک او بد

قَالَ رَبِّ لِمَ حَشَرْتَنِيٓ أَعْمٰى وَقَدْ كُنْتُ بَصِيرًا ﴿۱۲۵﴾ قَالَ كَذٰلِكَ أَتَتْكَ
اٰيٰتُنَا فَنَسِيْتَهَا ۚ وَكَذٰلِكَ الْيَوْمَ تُنْسٰى ﴿۱۲۶﴾ وَكَذٰلِكَ نَجْزِيْ مَنْ أَسْرَفَ

—— هغه به اُووائی "پروردګاره په دنیا کښې خو زهٔ لیدونکے وُوم، دلته دِ زهٔ ولے ړوند راپاڅولم؟ الله تعالیٰ به اُوفرمائی "هَو، دغسے زمونږ د آیتونه تا ته دررسیدلی وُو او هغه تا هیر کړی وُو هم دغسے نن ته هیرولے کیږے" —— د غه شان مونږه (په دنیا کښې) بدله ورکوُو هغه چا له

پیژندلو والا جوړشی. نو ښځې د هغې میوه اوخوړه او په خپل خاوند ئے هم اُوخوړله." نو پس د هغې د دواړو سترګے پرانستے شوے او پته ورته اُولګیده چه هغوئ خولغړ دی او د اِنځر د پانړونه ئے ځان له لنګونه جوړ کړل. او خداوند خدائے چه کله په سرزئ کښې په باغ کښې ګرزیدو نو هغوئ د هغه آواز واوریدلو او آدم او د هغه ښځے خپل ځانونه د خداوند خدائے نه د باغ په وَنوکښې پټ کړل." بیا خدائے آدم ته آواز اُوکړو چه ته کوم ځائے کښې یې ورته اُووے چه ما ستا آواز واوریدو او اُویریدم او پټ شوم ځکه چه لغړ وُوم. خدائے ورته اُووې چه تا ته چا پته اُولګیده چه ته لغړ ئے. ضرور به تا د هغې وَنے میوه خوړلې وی د کومے نه چه ما ته منع کړے وه. آدم اُووے چه حوا په ما باندِ د دے میوه خوړلې ده، او حوا اُووے چه زهٔ مار دوکه کړے وُوم. نو خدائے مار ته اُووے چه" تا دا ځه اُوکړو نو ته به په ټولو څاروُوا و صحرائی ځناوروکښې ملعون شوے. ته به په خیټه ګرزے او ټول عمر به خاوره خورے او زهٔ به ستا او د ښځے په منځ کښې او ستا د نسل او د ښځے د نسل په منځ کښې دشمنی واچوم. هغه به ستا سَرچیقوی او ته به د هغه پوندے چیچی." او ښځے له ئے دا سزا ورکړه چه زهٔ به ستا د بچی کیدو درد ډیر زیات کړم، په ډیر درد دنو سره به د بچے کیږی او ستا شوق به خپل خاوند طرفته وی او هغه به په تا باندِ حکومت کوی." او د آدم په باره کښې ئے دا فیصله اُوکړه چه تا چونکه د ښځے خبره اُومنله او زما د حکم خلاف ورزی دِ اُوکړه" نو زمکه ستا په سبب لعنتی شوه، ته به ټول عمر د زمکے پیداوار په مشقت سره خورے...... ته به د خپلے خولے د خولو ډوډئ خورے." بیا "خداوند آدم او د هغه د ښځے د پاره د څرمنے کمیسونه جوړ کړل او ورواغوندول." او خداوند خدائے اُووے چه ګوره انسان د نیکئ او د بدئ په پیژندګلو کښې په مونږه کښې یو پشان شو. وَس هسے نه چه خپل لاس راأوږد کړی او د ژوند د وَنے نه هم څه اُوخوری او بیا همیشه ژوندے وی. په دے وجه خداوند خدائے هغه د باغ عدن نه بهر کړو" (پیدائش باب ۲. آیتونه ۷-۲۵. باب ۳-آیتونه ۱-۲۴).

کوم خلق چه په دے خبرو کولو نه شرمیږی او وائی چه په قرآن کښې دا قیصه د بنی اسرائیلو نه نقل کړے شوی ده نو هغوئ دِ د بائیبل دا بیان او د قرآن بیان د یو بل سره مقابله کړی او اُودِ ګوری چه په دے کښې څومره فرق دے.

۱۰۱ د قیامت په ورځ چه نوے ژوند شروع شی د هغے نه را واخله جهنم ته د داخلیدو پورے چه به کوم مختلف حالتونه په مجرمانو باندِ تیریږی هغه د قرآن مجید په مختلفو ځایونوکښې جُدا جُدا بیان کړے شوی دی. یو حالت دا دے، لَقَدْ كُنْتَ فِيْ غَفْلَةٍ مِّنْ هٰذَا فَكَشَفْنَا عَنْكَ غِطَآءَكَ فَبَصَرُكَ الْيَوْمَ حَدِيْدٌ "ته د دے څیز نه په غفلت کښې پروت وے، او س مونږه ستا د مخے نه پرده لرې کړې ده، نو ستا نظر ډیر تیز دے" یعنی

وَلَمْ يُؤْمِنْ بِاٰيٰتِ رَبِّهٖ ؕ وَلَعَذَابُ الْاٰخِرَةِ اَشَدُّ وَاَبْقٰى ﴿۱۲۷﴾ اَفَلَمْ
يَهْدِ لَهُمْ كَمْ اَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِّنَ الْقُرُوْنِ يَمْشُوْنَ فِيْ مَسٰكِنِهِمْ ؕ اِنَّ

چه هغه کسان نه اوډري او د خپل رب آیتونه نه منی، او د آخرت عذاب زیات سخت او زیات باقی پاتې کیدونکے دے.

نو آیا دے خلقو ته (د تاریخ د دے سبق نه) څه هدایت ملاؤ نه شو چه د دوی نه وړاندې څومره ډیر قومونه مونږه هلاک کړی دی چه د هغوی په (تباه شوو) کلو کښې ن دوی کرزی راګرزی؟ په حقیقت کښې

ن بند هر څه وینی (ق ـ آیت ۲۲) ـ دویم حالت دا دے : اِنَّمَا يُؤَخِّرُهُمْ لِيَوْمٍ تَشْخَصُ فِيْهِ الْاَبْصَارُ ۙ مُهْطِعِيْنَ مُقْنِعِيْ رُءُوْسِهِمْ لَا يَرْتَدُّ اِلَيْهِمْ طَرْفُهُمْ ۚ وَاَفْـِٕدَتُهُمْ هَوَآءٌ ، "الله خو دوی روستو کوی هغه ورځے ته چه حال به دا وی چه سترګے به ئې پټې راختلی وی، سر به پورته وی او مخ ته به وهی، بره به په یو هغه کوری او زړونه به الوتلی وی" (ابراهیم ـ آیت ۴۳) ـ دریم حالت دا دے : وَنُخْرِجُ لَهٗ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ كِتٰبًا يَّلْقٰىهُ مَنْشُوْرًا ۞ اِقْرَاْ كِتٰبَكَ ؕ كَفٰى بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيْبًا ۞ ، "د قیامت په ورځ به مونږ د ده د پاره یو خط را او باسو چه دے به ئې د پرانستی کتاب په شان اُووینی. ولوله خپله عملنامه، نن ته د خپل حسا کولو د پاره پخپله کافی ئې" (بنی اسرائیل ـ آیتونه ۱۳-۱۴) ـ او یو حالت دا هم دے کوم چه په دے آیت کښې بیان شوے دے. معلومیږی دا سے چه د اخلق به د خدائے په قدرت سره د آخرت هیبتناک منظر او د خپلو بد عملونو نتیجے بند وینی، لیکن د هغوی نظر به صرف د دے څیزونو د لید لو د پاره وی. د نورو څیزونو د پاره به د هغوی حال د ړند و په شان وی، نه به ورته خپله لار ښکاری، نه به ورسره همسا وی چه لار پرے معلومه کړی او نه به څوک وی چه د لاس نه ئې اُونیسی، قدم په قدم به تیندکونه وهی او هیڅ معلومات به ورته نه کیږی چه کوم خوا ته لاړشی او خپله ضرورت پوره کړی ـ دا حالت په دے الفاظو سره بیان کړے شوے دے چه "لکه څنګه تا زمونږه آیتونه هیر کړی وو دغه شان نن ته هیر کړے شوے" یعنی نن به څوک ستا پروا نه لری چه ته په کوم ځائے کښې تیندکونه خورے او را غورزیږے، او څومره نقصان برداشت کوے ـ هیڅوک به تا د لاس نه نه را نیسی، هیڅ ډک به ستا حاجتونه نه پوره کوی او هیڅوک به ستا خبر نه اخلی.

۱۲۸؎ اشاره ده هغه لنډ تنګ ژوند طرفته چه د الله د "ذکر" یعنی د هغه د کتاب او د هغه د رالیږلے شوی نصیحت نه مخ اړونکی خلق ئې په دنیا کښې تیره وی.

۱۲۹؎ اشاره ده د عرب هغه خلقو ته کوم چه په هغه وخت کښې مخاطب وو.

فِيْ ذٰلِكَ لَاٰيٰتٍ لِّاُولِي النُّهٰى ﴿١٢٨﴾ وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَّبِّكَ
لَكَانَ لِزَامًا وَّاَجَلٌ مُّسَمًّى ﴿١٢٩﴾ فَاصْبِرْ عَلٰى مَا يَقُوْلُوْنَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ
قَبْلَ طُلُوْعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوْبِهَا ۚ وَمِنْ اٰنَآئِ الَّيْلِ فَسَبِّحْ وَاَطْرَافَ
النَّهَارِ لَعَلَّكَ تَرْضٰى ﴿١٣٠﴾ وَلَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ اِلٰى مَا مَتَّعْنَا بِهٖٓ اَزْوَاجًا

په دے کښې ډیرے نښے دی د هغه خلقو د پاره چه عقلِ سلیم لري[۱۱۱]ع

که چرے ستا د رب د طرفه یوه خبره د اول نه فیصله شوی نه وه او د مهلت یوه موده مقرر شوی نه وه نو د دوئ فیصله به هم ضرور شوی وه۔ پس اے محمد[۱۱۲]، دا خلق چه کومے خبرې جوړوی په هغے صبر کوه، او د خپل رب د حمد او ثنا سره د هغه تسبیح وایه د نمر ختلو نه مخکښې او د نمر پریوتلو نه مخکښې، او د شپے په وختونو کښې هم تسبیح وایه او د ورځے په غاړو کښې هم[۱۱۳] شاید چه ته راضی شے[۱۱۴]۔ او د دُنیا د ژوند هغے شان وشوکت ته پورته هم مه ګوره کوم چه مونږه په دوئ کښې مختلف قسم

[۱۱۱] یعنی د تاریخ په دے سبق کښے، د آثار قدیمه په دے لیدو کښے، او د نسل انسانی په دے تجربه کښے۔

[۱۱۲] یعنی چونکه الله تعالیٰ لا دوی هلاکول نه غواړی، او د دوئ د پاره د مُهلت یوه موده مقرر کړے شوی ده، نو د دے مُهلت په دوران کښے چه دوئ هر څه ستا سره کوی ته هغه برداشت کوه او ښه په صبر سره د هغوئ ترخه خبرے آوره او د خپل تبلیغ فرض ادا کوه۔ د صبر کولو او د برداشت کولو طاقت به تا ته په مانځه سره ملا ویږی چه په دے وختونو کښے په پابندئ سره ادا کوه۔

"د رب د حمد او ثنا سره د هغه د تسبیح" و ئیلو نه مراد مونځ دے، لکه څنګه چه وړاندے چله فرمائی وَاْمُرْ اَهْلَكَ بِالصَّلٰوةِ وَاصْطَبِرْ عَلَيْهَا، "خپل بال بچ ته د مانځه حکم کوه او پخپله پرهم پابندو شه" د مونځ وختونو ته دلته هم صفا اشاره شوی ده۔ د نمر ختلو نه مخکښے د سحر مونځ۔ د نمر د ډوبیدو نه مخکښے د مازیګر مونځ۔ او د شپے په وختونو کښے د ماسخوتن او د تهجد مونځ۔ او د ورځے غاړے دریے کیدے شی۔ یوه غاړه سحر ده، دویمه غاړه د نمر زوال دے، او دریمه غاړه ماښام دے۔ د ورځے د غاړو نه مراد د سحر، د ماسپخین او ماښام مونځ کیدے شی۔ د زیات تفصیل د پاره اُګوره تفهیم القرآن دویم جلد۔ هود، حاشیه ۱۱۳۔ بنی اسرائیل، حاشیه ۹۱ تا ۹۷، دریم جلد الروم، حاشیه ۲۴۔ څلورم جلد، المؤمن، حاشیه ۷۴۔

[۱۱۴] د دے دوه مطلبونه کیدے شی او غالباً چه دواړه ئے مراد دی۔ یو دا چه ته په خپل موجوده حالت باندِ راضی شه، او د خپل دعوت د پاره دا سپکے سپورے خبرې برداشت کوه، او د الله په دے فیصله باندِ راضی شه چه څوک په تا ظلم زیاتے کوی هغوی له به لا اوس سزا نهٔ ورکړے کیږی، هغوئ به

مِّنْهُمْ زَهْرَةَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا ۙ لِنَفْتِنَهُمْ فِيْهِ ؕ وَرِزْقُ رَبِّكَ خَيْرٌ وَّاَبْقٰى ﴿۱۳۱﴾
وَاْمُرْ اَهْلَكَ بِالصَّلٰوةِ وَاصْطَبِرْ عَلَيْهَا ؕ لَا نَسْـَٔلُكَ رِزْقًا ؕ نَحْنُ
نَرْزُقُكَ ؕ وَالْعَاقِبَةُ لِلتَّقْوٰى ﴿۱۳۲﴾ وَقَالُوْا لَوْلَا يَاْتِيْنَا بِاٰيَةٍ مِّنْ رَّبِّهٖ ؕ

خلقو له ورکړې دے. دا خو موږ دوئ له ددے د پاره ورکړې دي چه دوئ په آزميښت کښې واچوو، او ستا د رب حلال رزق بهتر دے[۱۱۳] او باقي پاتے کيدونکے دے. خپل بال بچ ته د مونځ حکم کوه[۱۱۴] او پخپله هم پرې پابند وسه. مونږه ستا نه څه رزق نه غواړو، رزق خو مونږه تاله درکوو- او ښه انجام د پرهيزګارئ دے[۱۱۵].
هغوئ وائي چه دا سړے د خپل رب د طرفنه څه نښه (معجزه) ولے نه راوړي؟

د حق داعي تنکوي هم او په زمکه به خوشحاله کوزي هم. دويم مطلب ئے دا دے چه ته خولې شان دا کار اوکړه نو بيا اوګوره چه د دے انجام به هغه وي چه ستا زړه به پرې خوشحاله شي. دا دويم مطلب د قرآن په مختلفو ځايونو کښې بيان کړے شوے دے. مثلاً په سورة بني اسرائيل کښې د مونځ د حکم نه روستو فرمائي "عَسٰٓى اَنْ يَّبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحْمُوْدًا" "اُميد دے چه ستا رب به تا مقامِ محمود ته ورسوي" آيت ۷۹
او په سورة ضحٰى کښې فرمائي، "وَلَلْاٰخِرَةُ خَيْرٌ لَّكَ مِنَ الْاُوْلٰى ۝ وَلَسَوْفَ يُعْطِيْكَ رَبُّكَ فَتَرْضٰى"، "ستا د پاره روستنے دور يقيناً چه د اولني دور نه بهتر دے، او ډير زر به ستا رب تاله دومره ډير څه درکړي چه ته به خوشحاله شے."

[۱۱۳] د رزق ترجمه مونږه "حلال رزق" کړې ده، ځکه چه الله تعالٰي حرام مال ته چرې "د رب رزق" نه دے ويلے. مطلب دا چه ستا او ستا د مؤمنانو ملګرو دا کار نه دے چه د دے فاسقانو او فاجرانو دولت ته او د دوئ د ژوند ظاهري شان و شوکت ته اُوګوري او د ارمان په نظر ورته اُوګورئ- دا مال و دولت او دا ظاهري شان و شوکت ستاسو د پاره د پسنديدو قابل نه دے. کوم پاک رزق چه تاسو په خپل محنت سره ګټئ، خواه که هغه هرڅومره لږ وي خو د مومنانو د پاره هغه بهتر دے او په دے کښې هغه نيکړه ده چه د دُنيا نه د آخرت پورے برقرار پاتې کيدونکې ده.

[۱۱۴] يعني ستا بال بچ د هم د خپلے غريبئ په مقابله کښې د دے حرام خوړو عيش وعشرت ته نه ګوري او خپلے حوصلے د نه بائيلي. هغوئ ته نصيحت کوه چه مونځ کوي. د دے سره به د هغوي فکر بدل شي، د هغوئ د ښه او بد معيار به بدل شي او د هغوئ د خيالاتو مرکز به بدل شي- هغوئ به په پاک رزق باندے صابره شي او د فسق و فجور په وجه چه کوم عيش حاصليږي د هغه پځائے به هغوئ هغه نيکوکارو نوله ترجيح ورکړي کوم چه د ايمان او د تقوٰي په وجه حاصليږي.

[۱۱۵] يعني مونږه تاسو ته د مونځ کولو حکم د دے د پاره نه کوو چه مونږ ته په دے کښې څه فائده ده. فائده ستاسو خپله ده، او هغه دا ده چه په تاسو کښې به تقوٰي پيدا شي چه په دنيا او په آخرت دواړو کښې د آخري او د مستقلے کاميابئ ذريعه ده-

أَوَلَمْ تَأْتِهِم بَيِّنَةُ مَا فِي الصُّحُفِ الْأُولَىٰ ﴿١٣٣﴾ وَلَوْ أَنَّا أَهْلَكْنَاهُم بِعَذَابٍ
مِّن قَبْلِهِ لَقَالُوا رَبَّنَا لَوْلَا أَرْسَلْتَ إِلَيْنَا رَسُولًا فَنَتَّبِعَ آيَاتِكَ مِن
قَبْلِ أَن نَّذِلَّ وَنَخْزَىٰ ﴿١٣٤﴾ قُلْ كُلٌّ مُّتَرَبِّصٌ فَتَرَبَّصُوا فَسَتَعْلَمُونَ
مَنْ أَصْحَابُ الصِّرَاطِ السَّوِيِّ وَمَنِ اهْتَدَىٰ ﴿١٣٥﴾ ع

اوآیا دوئ ته د پخوا نو صحیفو د ټولو تعلیمونو واضح بیان [۱۱۶] رانغے؟ که چرے مونږه ته دے قرآن د راتلو نه مخکښے دوئ په یو عذاب باندے هلاک کړي وے نو بیا به دے خلقو ویل چه اے زمونږ پروردګاره، تا مونږ ته یو رسول ولے را اُونه لیږو چه د ذلیله کیدو او رسوا کیدو نه مخکښے مونږه ستا د آیتونو پیروی اختیار کړے وے - اے محمدؐ، دوئ ته اُووایه، هر سړے د انجام په انتظار کښے دے، [۱۱۷] نو تاسو هم په انتظار کښے وسئ، ډیر زر به تاسو ته معلومه شی چه څوک په نیغه لاره تلونکی دی او څوک هدایت موندونکی دی ع

[۱۱۶] یعنی دا ولے څه وړه خبره ده چه په دوی کښے یو اُمی سړي هغه کتاب پیش کړو چه په هغے کښے د اول نه را واخله تر اُوسه پورے د ټولو آسمانی کتابونو د مضمونونو او د تعلیماتو نچوړ لیکلے شوے دے - د انسان د لارښودنے د پاره چه په هغه کتابونو کښے څه وُو هغه ټول نه یوازے دا چه په دے کتاب کښے راجمع کړے شوی دی، بلکه هغه ئے دومره صفا او واضحه بیان کړی هم دی چه په صحرا کښے اُوسیدونکی بدوګان هم پوهیږی او فایده ترا غستے شی -

[۱۱۷] یعنی د کله نه چه دا دعوت ستا په ښار کښے راپورته شوے دے، نو نه یوازے د دے ښار هر سړے بلکه د نورو ښارونو او علاقو هر سړے انتظار کوی چه د دے آخری انجام به څه وی -

تفہیم القرآن

الانبیاء

(۲۱)

الانبیاء

نوم دَدے سورت نوم دَ یو خاص آیت نه نۀ دے راخستے شوے۔ چونکه په دے کښے مسلسل دَ ډیرو پیغمبرانو ذکر راغلے دے، نو ځکه ئے نوم "الانبیاء" کیښودے شوے دے۔ دا هم دَ موضوع په لحاظ سره دَ سورۃ عنوان نۀ دے بلکه صرف دَ پیژندګلو یو علامت دے۔

دَ نازلیدو زمانه دَ مضمون او دَ انداز بیان نه دا معلومیږی چه دا دَ مکے په منځنی دور کښے نازل شوے دے، یعنی مونږ چه کوم تقسیم کړے دے دَ هغې په لحاظ سره دا دَ نبی صلی الله علیه وسلم دَ مکی ژوند دریم دَور دے۔ دَدے په پس منظر کښے هغه حالات نشته کوم چه دَ آخری دَور په سورتونو کښے ښکاریږی۔

موضوع او مضمون کوم کشمکش چه دَ نبی صلی الله علیه وسلم او دَ قریشو دَ سردارانو په مینځ کښے وُو هغه په دے سورت کښے بیان شوے دے۔ هغوئ چه به په نبیؐ باندې دَ رسالت، دَ توحید او دَ آخرت په حقله کوم اعتراضونه کول دَ هغې جواب ورکړے شوے دے۔ هغوئ چه به دَ نبیؐ کوم مخالفت کولو په هغې زورنه ورکړے شوی ده او دَ هغې دَ بد انجام نه خبردارکړے شوی دی۔ هغوئ چه به په کومې بے پروائی سره دَ نبیؐ دَ دعوت هرکله کولو په هغې باندې خبردارے ورکړے شوے دے او په آخر کښے ورته دا وئیلے شوی دی چه کوم سړے تاسو دَ ځان دَ پاره زحمت او مصیبت ګڼړئ هغه په اصل کښے ستاسو دَ پاره رحمت دے۔

دَ تقریر په دوران کښے چه کوم خاص خبری شوی دی هغه دا دی؛

(۱) دَ مکے کافران په دے دوکه کښے پراته وُو چه بشر هیڅکله رسول نۀ شی جوړیدے او په دے وجه هغوئ دَ نبی صلی الله علیه وسلم دَ رسالت نه انکار کولو ——— دَدے خبری رد ډیر په تفصیل سره شوے دے۔

(۲) هغوی به په نبیؐ او په قرآن باندې مختلف قسم کړ وړ اعتراضونه کول او په یوه خبره باندې به ټینګ نۀ وُو ——— په دے باندې مختصر بحث شوے دے لیکن ډیر په مدلل طریقه شوے دے۔

(۳) دَ هغوئ دا خیال وُو چه دا ژوند صرف یو لوبه ده، یو څو ورځے پس به هم دا ختمه شی، دَدے هیڅ نتیجه نشته، دَ عملونو حساب کتاب او جزا او سزا هیڅ نشته ——— دَدے عقیدے په وجه به هغوی دَ نبیؐ دعوت رد کولو، نو ډیره په اثرناکه طریقه سره دَ هغوئ دا عقیده باطله ثابته کړے شوی ده۔

(۴) هغوئ په شرک باندې ټینګ ولاړ وُو او دَ توحید سره ئے دُشمنی وه او دا خبره دَ هغوی او دَ نبی صلی الله علیه وسلم په مینځ کښے دَ جګړې اصل بنیاد وُو ——— دَدے دَ اصلاح دَ پاره دَ شرک خلاف

او د توحید په حق کښې مختصر لیکن ډیر زوردار دلیلونه ورکړے شوی دی۔

(۵) هغوی په دے دوکه کښې پراته وو چه مونږه نبی ته بار بار وایو چه ته دروغژن یې خو بیا هم په مونږه باندې عذاب نه راځی نو نبی ضرور دروغژن دے او هغه چه د خدائے د طرفه مونږه د کوم عذاب نه یرَوی هغه هسے تشے د خولے خبرې دی ——— د دے خبرې د ختمولو کوشش په دلیلونو او په نصیحتونو سره شوے دے۔

د دے نه روستو د پیغمبرانو د کردار د اهمو واقعاتو نه یو شو مثالونه پیش کړے شوی دی، چه مقصد ئې دا دے چه په انسانی تاریخ کښې د خدائے تعالیٰ د طرفه څومره پیغمبران راغلی وو، هغوی ټول انسانان وو، او د نبوت د درجے نه علاوه په کښې نور ټول صفتونه د دُنیا د عامو انسانانو په شان وو۔ په هغوی کښې د اُلوهیت او د خدائی هیڅ آثار نه وو بلکه هغوی به د خپل هر ضرورت د پاره خدائے ته لاس نیول۔ د دے سره د دغه تاریخی مثالونو نه دوه خبرې نورے هم واضحه کړے شوی دی۔ یوه دا چه په پیغمبرانو باندې قسما قسم مُصیبتونه راغلی دی، او د هغوی مخالفینو هم د هغوی د بربادولو کوششونه کړی دی، خو آخر دا چه د الله تعالیٰ د طرفه د هغوی امداد شوے دے۔ دویمه دا چه د ټولو پیغمبرانو دین یو وُو۔ او دا هغه دین وُو کوم چه محمد صلی الله علیه وسلم پیش کوی۔ د انسانانو اصل دین دا دے، او باقی چه څومره مذهبونه په دُنیا کښې جوړ شوی دی هغه ټول گمراهی ده۔

په آخر کښې دا ویلے شوی دی چه د انسان کامیابی په دے دین کښې ده۔ کوم خلق چه دا دین قبول کړی هغوی به د خدائے په آخری عدالت کښې کامیاب وی او د زمکے وارثان به وی۔ او کوم خلق چه دا دین قبول نه کړی هغوی به په آخرت کښې ډیر بد انجام اُووینی۔ دا د الله تعالیٰ غټه مهربانی ده چه د فیصلے کولو د وخت نه مخکښې د خپل نبی په ذریعه خلق د دے حقیقت نه خبروی۔ ډیر بے وقوفان دی هغه خلق چه د نبی راتلل د خپل ځان د پاره د رحمت په ځائے زحمت گنړی۔

اٰیاتہا ۱۱۲ سُوْرَةُ الْاَنْبِيَاۤءِ مَكِّيَّةٌ رکوعاتہا ۷

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

اِقْتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمْ وَهُمْ فِيْ غَفْلَةٍ مُّعْرِضُوْنَ

مَا يَاْتِيْهِمْ مِّنْ ذِكْرٍ مِّنْ رَّبِّهِمْ مُّحْدَثٍ اِلَّا اسْتَمَعُوْهُ وَهُمْ يَلْعَبُوْنَ ۲

لَاهِيَةً قُلُوْبُهُمْ ۗ وَاَسَرُّوا النَّجْوَى ۖ الَّذِيْنَ ظَلَمُوْا ۖ هَلْ هٰذَآ

الجزء ۱۷

نژدے راغلے دے د خلقو د حساب وخت،[۱] او حال دا دے چه دوی په غفلت کښے مخونه اړولی دی.[۲] دوی ته چه هر تازه نصیحت د خپل رب د طرفنه راځی هغه په مشکل سره اوری او په لوبو کښے اخته وی،[۳] د دوی زړونه (په نورو فکرونو کښے) مصروف دی.[۴]

او ظالمان په خپلو کښے پټے پټے خبرې کوی چه "دا سړے خو اخر ستاسو په شان

---

[۱] د قیامت نژدے والے ته مراد دے. یعنی اوس هغه وخت لرے نه دے چه خلق به د حساب کتاب د پاره خپل رب ته وړاندې حاضریږی. د محمد صلی اللہ علیه وسلم پیغمبری د دے خبرے علامه ده چه انسانی تاریخ اوس په خپل آخری دور کښے داخل شوے دے. اوس انسان د خپل آغاز په نسبت خپل انجام ته ډیر نژدے دے. آغاز او درمیانی مرحلے تیرے شوی دی او آخری مرحله شروع شوی ده. هم دا خبره نبی صلی اللہ علیه وسلم په یو حدیث کښے بیان کړی ده. نبیؐ خپلے دوه ګوتے اوچتے کړے او وے فرمایل "بُعِثْتُ اَنَا وَالسَّاعَةُ كَهَاتَيْنِ" "زه په دا سے وخت کښے رالیږلے شوے یم چه زه او قیامت د دے دوو ګوتو په شان یو" یعنی زمانه روستو بس قیامت دے، د بل نبیؐ دعوت په منلو کښے نشته. که ځان سمول غواړی نو زما په دعوت ځان سم کړی. بل لارښود نه راځی او زیری ورکونکے او یروونکے راتللو والا نشته.

[۲] یعنی هیڅ خبری ته توجه نه کوی. نه خپله سوچ کوی چه زمونږه انجام به څه وی او نه د هغه پیغمبر خبره اوری څوک چه هغوی د خبردارولو کوشش کوی.

[۳] یعنی د قرآن هر نوے سورت چه په محمد صلی اللہ علیه وسلم باندې نازلیږی او دوی ته اورولے کیږی.

[۴] د "وَهُمْ يَلْعَبُوْنَ" دوه مطلبونه کیدے شی. یو هغه چه بره په ترجمه کښے بیان کړے شوے دے او په هغے کښے د لوبے نه مراد هم دا د ژوند لوبه ده چه دا د خدائے او د آخرت نه غافله خلق ئے کوی. دویم مطلب دا دے چه دا په غور سره نه اوری بلکه د لوبو توقو په طور ئے اوری.

إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ ۚ أَفَتَأْتُونَ السِّحْرَ وَأَنتُمْ تُبْصِرُونَ ③

یو بشر دے، نو آیا تاسو به په غرېبو لو سترګو د جادو په جال کښې نخښلئ؟[5]

[5] لفظي ترجمه په مستقبل کښې ده لیکن په حال کښې هم کېدے شي، او دواړه مطلبونه ئې صحیح دي. پټه پټه خبرې به د وکړے هغو هغو غټو کافرانو سردارانو کولے چه د هغوي سره د نبي صلی الله علیه وسلم د دعوت د مقابلې کولو فکر وُو. هغوي به وئیل چه دا سړے خو په هیڅ حال نبي نه شي کېدے، ځکه چه زمونږ په شان انسان دے، خوراک څکاک کوي، په بازارونو کښې ګرزي او بال بچ لري. آخر په دهٔ کښې هغه نا آشنا خبره کومه یوه ده چه د هغې په وجه د دے زمونږ نه بڼه دے او د خدائے تعالیٰ سره ئې تعلق جوړ شوے دے؟ البته په دے سړي کښې او د دهٔ په خبرو کښې یو جادو دے چه څوک دهٔ ته نژدے ورشي او د دهٔ خبرې په غور سره واوري نو ئې ترې ضرور کېږي. نو که خپل خیر غواړئ نو مهٔ د دهٔ خبرې اورئ، مهٔ ورسره یو ځائے کېږئ، ځکه چه د دهٔ خبرې اورېدل او د دهٔ سره نژدے کېدل داسے دي لکه چه په غرېبو لو سترګو ځان د جادو په جال کښې نخښلول دي.

د کوم شي په وجه چه به هغوي په نبي صلی الله علیه وسلم باندې د "سحر یعنې د جادو" الزام لګولو د هغې یو څو مثالونه مشوافي سیرت لیکونکي محمد بن اسحٰق (متوفی ۱۵۲ھ) بیان کړي دي. هغه لیکي چه یو ځل عُتبه بن ربیعه (چه د ابوسفیان خسر او د هند جګرخوارے پلار وُو) د قریشو سردارانو ته اُووے، که چرے ستاسو خوښه وي نو زهٔ به محمدؐ له لاړ شم او د هغه د پوهه کولو کوشش به اُوکړم. دا د هغه وخت واقعه ده چه حضرت حمزهؓ اسلام قبول کړے وُو او د نبي صلی الله علیه وسلم د صحابو تعداد ورځ په ورځ زیاتېدو او د قریشو سرداران په دے خبره پرېشان وُو. خلقو اُووے چه ابوالولیدَ، په تا باندې پوره تسلي ده، ته ضرور لاړ شه او د هغوي سره خبره اُوکړه. هغه نبيؐ له ورغے او ورته ئې اُووئیل "وراره، په مونږ کښې چه ستا کوم عزت وُو هغه تاته پخپله معلوم دے او په نسب کښې هم ته د یو شریف کورني سړے یئې. تا په خپل قوم باندې دا څه مصیبت راوستے دے؟ تا په خپل قوم کښې اختلاف راوستلے. ټول قوم ته دے بے وقوف اُووے. د قوم دین او د قوم معبودانو ته دے خراب اُووے. کوم پلرونه او نیکونه چه مړه شوي دي هغوي ټول لو ته دے ګمراه او کافران اُووے. زما وراره، که چرے د دے خبرو نه ستا مقصد دا وي چه ته د دُنیا یو غټ سړے بنکاره شے نو راشه چه مونږ درله دومره روپئ درکړو چه ته به د ټولو نه زیات مالدار شے. که سرداري غواړے نو مونږ به تا خپل سردار منو. که بادشاهي غواړے نو بادشاه دے جوړ وُو. او که چرے تا له څه بیماري لګېدلې وي چه د هغې په وجه تاته په وُدو او په ویښه څه په نظر راځي نو مونږ به درله په غټو غټو طبیبانو علاج اُوکړو." دا خبرې ورته هغه کولے او نبي صلی الله علیه وسلم په خاموشۍ سره اورېدلے. هر کله چه هغه ښه ډیرے خبرے اُوکړے نو نبيؐ اُو فرمائیل "ابوالولیدَ، تا چه څه وئیل غوښتل هغه دې اُووئیل او که نور څه وائے؟" هغه اُووئیل چه بس ما څه وئیل هغه ما اُووے. نبيؐ اُو فرمائیل ښه او س زما واوره. بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ حٰمٓ ۚ تَنْزِيْلٌ مِّنَ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ. د دے نه روستو نبيؐ د څه ساعته پورې مسلسل د سورة حٰمٓ السجدة تلاوت کولو او عتبه زمکے ته لاس لګولے وُو او تلاوت ئې په غور سره

اورېدو. او تر دېرشم آیت ته چه اورسېدو نو نبی سجده اوکړه او بیائې سر پورته کړو او عُتبه ته ئې اوفرمائیل "ابوالولیده، چه څه ما وئیل خو بشتل هغه تا واورېدل، اوس ته پوهه شه او ستا کار." عُتبه چه د دې ځائه نه پاسېدو او د قریشو سردارانو ته واپس لاړو نو خلقو ورته د لرې نه اوویل "په خدائے مې د قسم وی چه د ابوالولید مخ بدل شوے دے. دا هغسې نه دے لکه څنګه چه د تلو په وخت کښې وو." د ورسېدو سره ترې خلقو تپوس اوکړو "وایه ابوالولیده، څه اوکړل او څنګه راغلې؟" هغه اووې "په خدائے مې د قسم وی نن ما داسې کلام اورېدلے دے چه د دې نه مخکښې مې هیچرې نه وو اورېدلے. قسم دے چه دا شعر نه دے، نه جادو دے او نه د غیبو خبرې دی. اے قریشو زما خبره واورئ او دا سړے په خپل حال پرېږدئ. ما د ده کومې خبرې چه اورېدلې دی هغه به ضرور خپل اصل ښکاره کوی. که عرب پرې غالب شو نو د خپل رورو وینه به ستاسو په ذمه نه وی، د نورو خلقو په ذمه به وی. او که چرې دے په عربو باندې غالب راغے نو د هغه حکومت به ستاسو حکومت وی او د هغه عزت به ستاسو عزت وی." خلقو ورته اووې "چه قسم دے ابوالولیده، په تا یا نه هم د هغه جادو اوچلېدو." هغه ورته اووے چه "دا زما رائے ده، اوس تاسو پوهه شئ او ستاسو کار" (ابن هشام، اول جلد، ص ۳۱۲، ۳۱۴) - بیهقی چه د دې واقعې په حقله کوم روایتونه راجمع کړی دی په هغې کښې په یو روایت کښې دا دی چه کله نبی د سورة حٰمٓ السجدة تلاوت کولو او د دې آیت ته را اورسېدو چه ﴿فَإِنْ أَعْرَضُوا فَقُلْ أَنذَرْتُكُمْ صَاعِقَةً مِّثْلَ صَاعِقَةِ عَادٍ وَثَمُودَ﴾، نو عُتبه بے اختیاره راوړاندې شو او د نبی په خوله یې لاس کېښودلو او دے وئیل چه د خدائے د پاره په خپل قوم باندې رحم اوکړه -

دویمه واقعه ابن اسحاق دا سې بیان کړې ده چه یو ځل د اراش د قبیلې یو سړی څه اوښان د مکې نه راوستل او په ابوجهل ئې ورخرڅ کړل خو کله چه ترې هغه قیمت غوښتلو نو ابوجهل هغه دغه کول او قیمت ئې نه ورکولو. اراشی چه تنګ شو نو یوه ورځ ئې د کعبې په حرم کښې د قریشو سردارانو ته په عامو خلقو کښې فریاد شروع کړو. بل طرفته د حرم په یو کوټ کښې نبی صلی الله علیه وسلم ناست وو. د قریشو سردارانو هغه سړی ته اووے چه "موږ هیڅ نه شو کولے، اوګوره، هغه سړے چه په کوټ کښې ناست دے، لاړ شه هغه ته اووایه، هغه به درله ترې روپئ واخلی." اراشی نبی صلی الله علیه وسلم له لاړو، او د قریشو سردارانو په خپلو کښې اووے چه "نن به د یر خوند اوکړی." اراشی لاړو او نبی ته ئې خپل شکایت بیان کړو. هغه په هغه دم راپاسېدو او دے ئې د ځان سره کړو او د ابوجهل کور ته روان شو. سردارانو ورپسې روستو یو سړے ورپسې کړو او ورته ئې اووے چه څه اوشی نو هغه موږ ته اووایه. نبی صلی الله علیه وسلم نېغ د ابوجهل دروازې ته اورسېدو او د دروازې زنځیر ئې اوشنړ وو. هغه تپوس اوکړو چه څوک ئې؟ نبی جواب ورکړو چه "محمد"، هغه په حیرانتیا سره بهر رااووتو. نبی ورته اووے "دے سړی له خپل حق ورکړه." هغه هیڅ غږ اونه کړو، دننه لاړو او د اوښانو قیمت ئې ورله راوړو او ورئې کړو. د قریشو مخبر چه دا حال اولید نو حرم ته په منډه لاړو او سردارانو ته ئې ټول حال واوروو او دے وئیل چه په خدائے مې د قسم وی چه نن ما داسې عجیبه کار لیدلے دے چه مخکښې ما هیڅ کله نه وو لیدلے، حکم بن هشام (ابوجهل) چه کله راووتو او محمد ئې اولید نو د ځنګه ئې تک زیړ شو، او کله چه ورته محمد اووے چه ده له خپل حق ورکړه نو داسې معلومېدو چه د حکم بن هشام په بدن کښې روح نیشته. (ابن هشام، دویم جلد، ص ۲۹، ۳۰) -

قَالَ رَبِّيْ يَعْلَمُ الْقَوْلَ فِي السَّمَآءِ وَالْاَرْضِ وَهُوَ السَّمِيْعُ الْعَلِيْمُ ﴿٤﴾ بَلْ قَالُوْٓا اَضْغَاثُ اَحْلَامٍۭ بَلِ افْتَرٰىهُ بَلْ هُوَ شَاعِرٌ ۚ

رسول اووے هرهغه خبره چه په آسمان او په زمکه کښے اوشی هغه زما رب ته معلومه ده، هغه هرڅه اوریدونکے او په هرڅه پوهه دے[1]
دوی وائی "بلکه دا اګډ وډ خوبونه دی، بلکه دا ده د ځانه جوړ کړی دروغ دی، بلکه دا سړے شاعر دے[2]"

[1] دا د دوی د نبی د شخصیت او د هغه د کردار اثر او د هغه د کلام اثر چه خلقو به ورته جادو وهه او ناخبره خلق به ئے پېرول چه د دے سړی خوا له مه ځئ کنه نو جادو به درباندے اوکړی.

[2] یعنی رسول د هغوی د دے دروغو پروپیګنډے کولو او د یو بل په غوږونو کښے د پټو پټو خبرو کولو په جواب کښے د دے نه بغیر بل څه نه دی وئیلی چه "تاسو دا څه خبری جوړوئ هغه ټول الله اوری او الله ته معلوم دی، خواه که په زوره ئے وائی او که پټ پټ ئے د یو بل په غوږونو کښے وائی". هغه هیڅکله د بے انصافو په مقابله کښے د هغوی پشان بد تمیزه جواب نه دے ورکړے.

[3] د دے پس منظر دا دے چه کله د نبی صلی الله علیه وسلم دعوت په خوریدو شو نو د مکے سردارانو په خپلو کښے مشوره اوکړه او دا فیصله ئے اوکړه چه د ده خلاف به پروپیګنډه شروع کول پکار دی، او هر څوک چه د مکے زیارت له راشی نو هغه دومره بدګمانه کول پکار دی چه د ده خبری اوریدو ته هډو تیار نه شی. هسے خو به دا مهم د کال دولس میاشتے جاری وُو، خو د حج په زمانه کښے به ډیر کسان خوارۀ کړے شو او هغوی به د مسافرو په خیمو کښے ګرزیدل او دا به ئے وئیل چه دلته دا سے یو سړے دے د هغه نه هوښیار د وسئ. هغوی به د نبی خلاف قسما قسم خبری جوړولے. کله به ئے وئیل چه دا جادوګر دے، او کله به ئے وئیل چه یو کلام هغه د خپله ځانه جوړ کړے دے او وائی چه دا د خدائے کلام دے. او کله به ئے وئیل چه یره جی! هغه کلام څه دے پس د لیونو غونډے خبری دی او ګډ وډ خیالات دی. کله به ئے وئیل چه بس د ټنګ شاعری ده او نوم ئے پرے کلام الٰهی ایښودے دے. د هغوی مقصد دا وُو چه په څه طریقه خلق له دوکه ورکړی او د هغه نه ئے بدګمانه کړی. د هغوی د رښتیا او سره هډو څه کار نه وُو چه یوه قطعی خبره ئے وئیلے وے او په هغه ټینګ ولاړ وے بلکه کله به ئے څه وئیل او کله څه. لیکن د هغوی د دے پروپیګنډے نتیجه دا اووتله چه هغوی په خپله د نبی صلی الله علیه وسلم نوم د وطن کوټ کوټ ته اورسوو. مسلمانانو چه د نبی د شهرت د پاره کوم کار په کلونو کښے هم نه شو کولے هغه د قریشو د دے پروپیګنډے په وجه په لږه موده کښے اوشو. د هر سړی په زړۀ کښے دا خبره راپیدا شوه چه آخر معلوم خو ئے کړو چه دا څنګه سړے دے چه دا مخالف خبری ئے کیږی. او ډیرو فکرمنو خلقو کښے دا سوچ اوکړو چه د دے سړی خبری خو اوریدل پکار دی، راځئ چه خبری ئے واورو، مونږ څه وارۀ خو نه یو چه مونږ به دوکه کړی.

د دے یو دلچسپ مثال د طفیل بن عمرو دوسی قیصه ده چه ابن اسحاق هم د هغه نه په ډیره تفصیل سره نقل کړے ده. هغه وائی چه زۀ د دوس قبیلے یو شاعر وُوم. د څه کار د پاره مکے ته لاړم. د رسید وسره

فَلْيَأْتِنَا بِآيَةٍ كَمَا أُرْسِلَ الْأَوَّلُونَ ۝٥ مَا آمَنَتْ قَبْلَهُم مِّن قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا ۖ أَفَهُمْ يُؤْمِنُونَ ۝٦

کنې نو دے دِ راوړي څه نښه لکه څنګه چه د پخوانئ زمانے رسولان د نښو سره لیږلے شوی وُو۔ حالانکه د دوئ نه مخکښے یو کلے هم، چه هغه مونږه هلاک کړو، ایمان رانۀ وړو، نو اُوس به دوئ ایمان راوړي؟

زانه د قریشو څه خلق راچاپیره شو او د نبی صلی الله علیه وسلم خلاف ئے راته ښه غوږ ونه دوک کړل آن ترده پورے چه زۀ سخت بد ګمانه شوم او ما دا فیصله اُوکړه چه زۀ به د هغۀ نه څان ساتم۔ بله ورځ چه زۀ حرا شریف ته لاړم نو هغه د کعبے په خوا کښے مونځ کولو۔ ما چه یو څو جملے په خپلو غوږو نو واوریدلے نو ما ته معلومه شوه چه دا خو ډیر ښه کلام دے۔ ما په خپل زړۀ کښے اُووے چه زۀ شاعریم، ځوان سړے یم، عقل لرم، څه وړوکے نۀ یم چه صحیح او غلط نۀ پیژنم۔ آخر د دے سړي سره څه پله وے نۀ ملاویږم چه پته ترا اُولږم د چه دا دے څه وائی۔ چنانچه کله نبی صلی الله علیه وسلم مونځ اُوکړو او واپس کور ته روان شو نو زۀ ورپسے روستو ور روان شوم، چه کور ته اُورسید و نو ما ورته عرض اُوکړو چه ستا قوم ما ته ستا په باره کښے دا خبرې کړي وے او زۀ ستا نه دومره بد ګمانه شوے وُوم چه ما په خپلو غوږو نو کښے مالوچ ورکړي وُو چه ترڅو ستا آواز وانۀ وړم۔ لیکن اُوس چه ما یو څو کلیمے ستا د خولے نه واوریدے نو دیر ښه راته معلومے شوے۔ تۀ ماته لږ په تفصیل سره اُووایه چه ته د څۀ وائے۔ نبی صلی الله علیه وسلم ماته په جواب کښے د قرآن څه حصه واُورولو او په ما ئے دومره اثر اُوکړو چه په هغه وخت مے پرایمان راوړو۔ بیا واپس لاړم او خپل پلار او بیخۍ مے مسلمان کړل۔ د هغے نه روستو مے په خپله قبیله کښے مسلسل اسلام خوَرولو، آن تر دے پورے چه د خندق د غزا پورے زما د قبیلے اویا اتیا خاندانونه مسلمانان شوی وُو (ابن هشام۔ دویم جلد۔ ص ۲۲، ۲۴)۔

یو بل روایت چه ابن اسحاق رانقل کړیدے د هغے نه معلومیږی چه د قریشو سردارانو به په خپلو مجلسونو کښے دا خبره کوله چه کومے خبرې مونږه د نبی صلی الله علیه وسلم خلاف جوړوُو دا بالکل دروغ دی۔ هغه واقعه چه په یو مجلس کښے نضر بن حارث تقریر اُوکړو چه "تاسو په کومه طریقه د محمد متابله کوئ په هغے سره به کار نۀ چلیږی۔ هغه چه کله په تاسو کښے نوے ځلمے وُو نو ستا سو د ټولو نه زیات خوش اخلاق وُو، د ټولو نه زیات رښتیا او د ټولو نه زیات امانتدار ګڼړلے شو۔ اُوس چه د هغه ویښته په سپینیدو شو نو تاسو وائی چه دا جادوګر دے، نجومی دے، شاعر دے، لیونے دے۔ قسم په خدائے چه هغه جادوګر نۀ دے۔ مونږه جادوګران لیدلی دی او د هغوی د دم تعویذ نه واقف یو۔ قسم په خدائے چه هغه نجومی هم نۀ دے۔ مونږه نجومیان لیدلی دی او د هغوی تک خبرې مو اوریدلی دی، او هغوی چه کومے کول مول خبرې کوی هغه مونږ ته معلوم دی۔ قسم په خدائے چه هغه شاعر هم نۀ دے۔ د هر قسم شاعري نه مونږه خبر یو لیکن د هغه کلام په هیڅ قسم شاعرۍ کښے نۀ راځی۔ قسم په خدائے چه هغه لیونے هم نۀ دے، د لیونو چه کوم حالت وی او هغوی چه کومے بے مطلبه خبرې کوی د هغے نه مونږه خبر نۀ یو څۀ؟ اے قریشو سردارانو، څه بل سوچ اُوکړئ، د کوم څیز مقابله چه تاسو درپیښه ده هغه له تاسو په دے خبرو شکست نۀ شئ ورکولے"۔ د دے نه روستو هغه دا تجویز پیش کړو چه د عجمو نه د

وَمَآ اَرۡسَلۡنَا قَبۡلَكَ اِلَّا رِجَالًا نُّوۡحِىۡۤ اِلَيۡهِمۡ فَسۡـَٔلُوۡۤا اَهۡلَ الذِّكۡرِ
اِنۡ كُنۡتُمۡ لَا تَعۡلَمُوۡنَ ۞ وَمَا جَعَلۡنٰهُمۡ جَسَدًا لَّا يَاۡكُلُوۡنَ الطَّعَامَ
وَمَا كَانُوۡا خٰلِدِيۡنَ ۞ ثُمَّ صَدَقۡنٰهُمُ الۡوَعۡدَ فَاَنۡجَيۡنٰهُمۡ وَمَنۡ نَّشَآءُ وَ
اَهۡلَكۡنَا الۡمُسۡرِفِيۡنَ ۞ لَقَدۡ اَنۡزَلۡنَاۤ اِلَيۡكُمۡ كِتٰبًا فِيۡهِ ذِكۡرُكُمۡ ؕ اَفَلَا

او اے محمدؐ، ستا نه مخکښے هم موږ چه رسولان لیږلی وُو هغه انسانان وُو او موږ به پرے وحی نازلوله[7]۔ تاسو که علم نه لرئ نو د اهلِ کتابو نه تپوس اُوکړئ۔ هغه رسولانو ته موږ داسے بدن نه وُو ورکړے چه هغوی به خوراک نه کوو، او نه هغوئ همیشه ژوندی وُو۔ بیا گورئ چه آخر نه آخر موږ د هغوی سره خپلے وعدے پوره کړے، او هغوی او نور څوک چه موږ غوښتل هغوئ موږ بچ کړل او د حد نه اوړیدُونکی خلق موهلاک کړل[8]۔ اے خلقو، موږ تاسو ته یو داسے کتاب درلیږلے دے چه په هغے کښے خاص ستاسو ذکر دے، آیا تاسو

د رستم او د اسفندیار قیصے راوړے شی او هغه د خورے کړے شی چه خلق په هغے کښے دلچسپی واخلی او د قرآن د کلام نه ورته زیاتے ناآشنا معلومے شی۔ چنانچه څه وړځے په دے باندے عمل اُوکړے شو۔ او نضر بن حارث هم په دے قیصے وئیل شروع کړل۔ (اول جلد، ص ۳۲۰، ۳۲۱)۔

[8] په دے مختصره جمله کښے چه د نبی د مطالبے کوم جواب ورکړے شوے دے په هغے کښے درے مضمونونه شامل دی۔ یو دا چه تاسو د څنګه نو رسولانو نښانے غواړئ، خو دا درته هیر دی چه ضدیانو خلقو د غے نښانو لیدلو باوجود هم ایمان نه وُو راوړے۔ دوېم دا چه تاسو د نښے مطالبه خو کوئ، خو دا درته یاد نه دی چه کومو خلقو د معجزے لیدلو نه روستو ایمان نه دے راوړے نو هغوی بیا هلاک کړے شوی دی۔ دریم دا چه تاسو کومه نښه غواړئ او هغه درته الله نه رالیږی نو دا در باندے د خدائے عظیمه مهربانی ده۔ د اُوسه پورے تاسو په یوه نښه انکار کوئ او عذاب در باندے رانغے۔ آیا اُوس نښه د دے د پاره غواړئ چه د هغه قومونو شان انجام اُووینئ چه د نښے لیدلو نه روستو ئے هم ایمان را نه وړو او تباه کړے شول؟

[9] دا د هغوی د دے قول جواب دے چه "دا سړے خو ستاسو پشان یو بشر دے"۔ د هغوی دا دلیل وُو چه نبی صلی الله علیه وسلم چونکه بشر دے نو ځکه هغه نبی نه شی کیدے۔ جواب ورکړے شو چه د څوانئ زمانے کوم خلق تاسو چیند منئ چه هغوی د خدائے د طرفنه رالیږلے شوی وُو، نو هغوی خو ټول انسانان وُو او د خدائے د طرفنه پرے وحی راتلله۔ (د زیاتے تشریح د پاره اُوګوره تفهیم القرآن څلورم جلد، یونس حاشیه[11])۔

[10] یعنی دا یهودیان، چه نن د اسلام په دشمنئ کښے ستاسو ملګری دی او تاسو ته د مخالفت کولو طریقے ښائی، د دوئ نه تپوس اُوکړئ چه موسیٰ او د بنی اسرائیلو نور پیغمبران څوک وُو، آیا انسانان وُو او که نور مخلوق وُو؟

تَعْقِلُوْنَ ﴿۱۰﴾ وَكَمْ قَصَمْنَا مِنْ قَرْيَةٍ كَانَتْ ظَالِمَةً وَّاَنْشَاْنَا بَعْدَهَا
قَوْمًا اٰخَرِيْنَ ﴿۱۱﴾ فَلَمَّآ اَحَسُّوْا بَاْسَنَآ اِذَا هُمْ مِّنْهَا يَرْكُضُوْنَ ﴿۱۲﴾
لَا تَرْكُضُوْا وَارْجِعُوْٓا اِلٰى مَآ اُتْرِفْتُمْ فِيْهِ وَمَسٰكِنِكُمْ لَعَلَّكُمْ
تُسْـَٔلُوْنَ ﴿۱۳﴾ قَالُوْا يٰوَيْلَنَآ اِنَّا كُنَّا ظٰلِمِيْنَ ﴿۱۴﴾ فَمَا زَالَتْ تِّلْكَ دَعْوٰىهُمْ

پوهیږئ نه ؟[۱۱]

څومره ظالمان کلي دي چه هغوئ مونږه ریز مریز کړل او د هغوئ نه روستو مو بیل قوم را اوچت کړه[۱۲] هرکله چه هغوئ زمونږه عذاب اُولیده[۱۳] نو د هغې کلي نه ئې په تښتیدو شروع اوکړه. (ورته اُوویلے شو) "تښتئ مه، واپس لاړشئ خپلو کورونو ته او د عیش هغه سامانونو ته چه تاسو به پکښې آرام کولو، شاید چه ستاسو نه تپوس اُوکړے شي[۱۴]." هغوئ اُوویل چه "هائے زمونږه کمه نصیبه، بے شکه چه مونږه ظالمان وُو" او هغوئ هم د غه چغې و هلے

[۱۱] یعنی ځکښے تاریخ مونږ ته ډیر ساده داسبق نه راکوي چه ځکښے کوم رسولان رالیږلے شوي وُو هغوئ انسانان وُو، بلکه داسبق هم راکوي چه د هغوئ سره الله تعالیٰ د امداد کوم وعده کړے وه هغه پوره شوه، او کوم قوم چه د هغوئ مخالفت کولو هغه برباد شو. اُوس تاسو د خپل انجام په حقله په خپله سوچ اُوکړئ.

[۱۲] د مکے کافرانو چه به د قرآن او د محمد صلی الله علیه وسلم په حقله کومے کډے وډے خبرې کولے چه دا شاعري ده، دا جادوګري ده، داګډ وډ خوبونه دي او دا د ځان نه جوړه کړے شوې تپه دې، نو دا د دے ټولو خبرو په غونډه جواب دے. فرمائي چه په دے کتاب کښے آخر کوم داسے ناآشنا خبره ده چه په هغې تاسو نه پوهیږئ، او چه د هغې په وجه دا د ومره مختلف خیالونه زغلوئ. په دے کښے خو ستاسو خپل حال بیان کړے شوے دے. ستاسو د نفسیاتو او ستاسو د ژوند د حالاتو په حقله پکښې بحث شوے دے. ستاسو د فطرت، ستاسو د جوړښت، او ستاسو د پیدائش او ستاسو د انجام خبرې پکښے شوې دي. ستاسو د ګیرچاپیره ماحول نه پکښے هغه نښے پیش کړے شوې دي چه هغه حقیقت طرف ته اشاره کوي. او ستاسو د ښو اخلاقو او د بد اخلاقو دا هسے فرق ښکاره کوي چه د هغې د صحیح والي ګواهي ستاسو ضمیر په خپله کوي. په دے ټولو خبرو کښے کوم یو څیز داسے ګران او ګرځیچن دے چه هغه ستاسو د عقل نه بهر دے ؟

[۱۳] یعنی هرکله چه د خدائے عذاب په سر راغے او هغوي ته معلومه شوه چه عذاب راغے.

[۱۴] دیره د مطلب نه ډکه نقره ده او د دے ډیر مطلبونه کیدے شي، مثلاً: د دے عذاب لږه ښه معائنه اُوکړئ چه صبا له درنه څوک تپوس اُوکړي نو چه ټیک حال ورته اُووایئ. بیا د شان و شوکت سره

حَتّٰى جَعَلْنٰهُمْ حَصِيْدًا خٰمِدِيْنَ ﴿۱۵﴾ وَمَا خَلَقْنَا السَّمَآءَ وَالْاَرْضَ
وَمَا بَيْنَهُمَا لٰعِبِيْنَ ﴿۱۶﴾ لَوْ اَرَدْنَآ اَنْ نَّتَّخِذَ لَهْوًا لَّاتَّخَذْنٰهُ مِنْ
لَّدُنَّآ ۖ اِنْ كُنَّا فٰعِلِيْنَ ﴿۱۷﴾ بَلْ نَقْذِفُ بِالْحَقِّ عَلَى الْبَاطِلِ
فَيَدْمَغُهٗ فَاِذَا هُوَ زَاهِقٌ ۚ وَلَكُمُ الْوَيْلُ مِمَّا تَصِفُوْنَ ﴿۱۸﴾

آن تردے پورے چہ موبڑہ هغوی ریژمریژکړل، او په هغوی کښے د ژرے هوموہ ژوند هم پاتے نۀ شوه۔
موبڑہ دا آسمان او زمکه او څه چه په دے دواړو کښے دی د لوبو په طوره نۀ دی جوړکړی[۱۵]۔ کۀ چرے موبڑہ
د لوبو څه شیز جوړول غوښتل او بس هم دغه لوبے کول زموبږ مطلب وے نو د خپل ځان سره به مو
کولے[۱۶]۔ بلکه موبڑہ خو باطل له په حق گوزار ورکوو چه سر ورله ماتوی او هغه په هغه ځاے ورکیږی[۱۷] او
ستاسو د پاره تباهی ده د هغے خبرو په وجه چه تاسو ئے جوړوئ[۱۸]۔

خپل مجلسونه گرم کړئ، شاید چه اوس هم ستاسو نوکران او ستاسو لښکرے ستاسو نه پوښتنه اوکړی چه جناب
څۀ حکم دے۔ بیا خپلے کمیټئ او خپل کونسلونه جوړکړئ او په آرام کښینئ، شاید چه اوس هم ستاسو د
هوښیارو مشورونه د فائدے اخستلو د پاره د دُنیا خلق راشی۔

[۱۵] دا د هغوی د ژوند په هغه نظریه باندے تبصره ده چه د هغے په وجه به هغوی د نبی صلی الله علیه وسلم د
دعوت ته توجه نۀ کوله۔ د هغوی دا خیال وو چه انسان په دُنیا کښے بس هم دغسے آزاد پریښودے شوے دے
چه څۀ ئے زړۀ غواړی هغه دِ کوی او چه څنګه ژوند تیرول غواړی هغه شان دِ تیر دی، د هغۀ نه د پوښ
کولو څوک نشته۔ د هغه سره حساب کتاب نشته۔ یو څو ورځے بندیانه ژوند تیرول دی او بیا بس هم خ
ختم۔ دویم ژوند نشته چه کمی په هغے کښے به په ښه کارانو انعام او په بد کار سزا ملاویږی۔ د هغوی
د دے خیال مطلب په حقیقت کښے دا وو چه د کائنات دا ټول نظام هسے مقصده لوبے دی۔ او هم د دے
خیال په وجه هغوی د پیغمبرؑ د دعوت نه بے پروا وو۔
[۱۶] یعنی کۀ چرے موبڑہ لوبے کولے نو د لوبو شیزونه به موجوړکړی وے او په خپله به مو لوبے کولے۔ دا
ظلم به مو هیڅکله نۀ کوو چه یو عقلمند او ذمه وار مخلوق به مو پیدا کوو او هغوی په منځ کښے به مو د حق او د
باطل دا کشمکش او جګړے راوستلے او صرف د خپل زړۀ د خوشحالولو او د مزے اخستلو د پاره به مو نور
څوک په تکلیفونو کښے اچولو۔ ستاسو خدائے دا د دُنیا د لوبو تماشو ځاے نۀ دے جوړکړے لکه د روم د لوبو
د میدان (Colosseum) پشان چه په هغے کښے انسانان د درندګانو سره جنګوی او د درندګانو
چه د انسانانو نه پوټی را شوکوی نو د خوشحالئ خند اکانے شروع شی۔
[۱۷] یعنی موبڑہ تماشه بین لوبو والا نۀ یو، نۀ زموبږ کار لوبے تماشے کول دی۔ زموبږ دا دُنیا
یو مکمل نظام دے چه په دے کښے باطل شیز تینګیدے نۀ شی۔ دلته چه باطل کله سر اوچتوی نو د حقیقت

وَلَهٗ مَنْ فِي السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ ۭ وَمَنْ عِنْدَهٗ لَا يَسْتَكْبِرُوْنَ عَنْ عِبَادَتِهٖ وَلَا يَسْتَحْسِرُوْنَ ﴿١٩﴾ يُسَبِّحُوْنَ الَّيْلَ وَالنَّهَارَ لَا يَفْتُرُوْنَ ﴿٢٠﴾

په زمکه او په آسمانونو کښې چه کوم مخلوق دے هغه د الله دے[۱۹] او کوم (فرښتې) چه د هغه سره دی هغوی نه د هغه د عبادت کولو نه ځان غټ کنړی او نه ستومانه کیږی[۲۰] شپه او ورځ د هغه تسبیح لولی، دمه کښې نه کوی.

سره به ټکراؤ راځی او آخر دا چه بیا ختمیږی. تاسو که چرے دا دنیا د تماشے ځائے کنړئ او د تماشګیر په حیثیت پکښې ژوند تیروئ، یا پکښې د حقیقت نه خلاف د باطلو نظریو مطابق کار کوئ نو نتیجه به ئے ستاسو خپلتباهی وی. انسانی تاریخ را اوچت کړئ او اوګورئ چه چا دنیا صرف د تماشه ځائے کنړلے دے، یا ئے ئے د یو عام لنګر ځائے کنړلے دے، او یا ئے صرف د عیش و عشرت ځائے کنړلے دے، او پیغمبرانو چه کوم حقیقت ښودلے دے د هغے نه ئے مخ اړولے دے او ژوند ئے د باطلو نظریاتو مطابق تیر کړے دے نو د هغوی څه انجام شوے دے. بیا د کومه د عقلمندئ خبره ده چه کله موږ هغوی له پوهه کوو نو په هغه پورے ټوقے کوئ، او چه کله د ربانی د خپلو بدو عملونو په وجه د خدائے عذاب راشی نو چغے کړئ چه" هائے زمونږه بد نصیبه، بے شکه مونږ ظالمان وُو".

[۱۸] د دے ځائے نه د توحید په ثبوت کښې او د شرک په مخالفت کښې خبرې اترې شروع کیږی چه د نبی صلی الله علیه وسلم او د مکے د مشرکانو په مینځ کښې د جګړے اصل سبب وُو. اُوس مشرکانو ته دا وئیلے کیږی چه د کائناتو دا کوم نظام چه تاسو پکښې اُوسیږئ (چه د دے په حقله اوس اُوس دا وئیلے شوی دی چه دا هسے بے مقصده لوبے نه دی، چه د دے په حقله دا هم وئیلے شوی دی چه دا یو بامقصده او حقیقی نظام دے، او چه د دے په حقله دا هم وئیلے شوی دی چه په دے کښې باطل همیشه د حقیقت سره د غره خوری او باطل تو کړے تو کړے کیږی) د دے حقیقت دا دے چه د دے ټول نظام خالق، مالک حاکم او رب صرف یو خدائے دے، او د دے حقیقت په مقابله کښې باطل دا دے چه دا نظام د ډیرو خدایانو مشترکه بادشاهی اُوګنړلے شی، او یا دا عقیده اُولرلے شی چه د یو لوئے خدائے په خدائیئ کښې د ډیرو ورو خدایانو هم څه دخل شته.

[۱۹] یعنی هغه فرښتې چه د عربو مشرکانو به د خدائے اولاد ګنړلے، او یا به ئے په خدائیئ کښې اختیارمند ګنړلے او د هغوی عبادت به ئے کولو.

[۲۰] یعنی د خدائے بندګی کول د هغوی ناخوښه کار نه دے چه کنی به زړه به ئے کوی او ستومانه کیږی. په اصل کښې لفظ لَا يَسْتَحْسِرُوْنَ استعمال شوے دے. په استحسار کښې د ډیر ستړی والی مطلب پروت دے، او د دے نه مراد هغه ستړی والے دے چه د ناخوښه کار په کولو سره پیدا کیږی.

أَمِ اتَّخَذُوٓا آلِهَةً مِّنَ الْأَرْضِ هُمْ يُنشِرُونَ ﴿٢١﴾ لَوْ كَانَ فِيهِمَآ آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا ۚ فَسُبْحَانَ اللَّهِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ ﴿٢٢﴾

دے خلقو چه کوم د زمکے خدایان جوړکړی دي آیا هغه داسے خدایان دی چه (په بے روحه څیزونو کښے روح اچوی او) اوچت ئے راپاسوی؟[21]
که چرے په آسمان او په زمکه کښے د یو الله نه سوا نور خدایان هم موجود وے نو (د زمکے او د آسمان) دواړو نظام به خراب شوے وے.[22] پس پاک دے الله رب العرش[23] د هغه خبرو نه کومے چه دا خلق جوړوی.

[21] په اصل کښے لفظ "یُنْشِرُوْنَ" استعمال شوے دے چه د "اِنشار" نه مشتق دے. د اِنشار معنیٰ ده بے روحه څیز پاڅول او ژوندے کول. اګرچه دا لفظ په قرآن مجید کښے عام طور د مړګ نه روستو د ژوند د پاره استعمال شوے دے لیکن د دے معنیٰ نه علاوه، د اصلی لغوی معنیٰ په اعتبار سره دا لفظ په بے روحه څیز کښے د ژوند اچولو د پاره استعمالیږی. او د موقع او د محل سره پیرسره پوهیږی چه دا لفظ دلته په دے معنیٰ کښے استعمال شوے دے. مطلب دا دے چه د کوم هستیانو نه هغوئ خدایان جوړکړی دی او عبادتونه ئے کوی نو آیا په هغه کښے داسے هستئ شته چه په بے روحه څیز کښے ژوند واچوی؟ که چرے د یو الله نه بغیر په بل چا کښے دا طاقت نشته ـــــ او د عربو مشرکانو هم په خپله دا خبره منله چه د الله نه بغیر په هیچا کښے دا طاقت نشته ـــــ نو بیا هغوئ دغه نورے هستیانے د څه د پاره خدایان منی؟

[22] دا دلیل ساده هم دے او ډیر زوردار هم دے. ساده شان خبره ده چه په هغه پوهه وی، یو بانډیچے او یو معمولی عقل والا سړے هم په آسانه پوهیدے شی. هغه ساده خبره دا ده چه د یو معمولی کور نظام هم په خیریت سره نه شی چلیدے که چرے د هغے دوه مالکان وی. او ژوره خبره دا ده چه د کائناتو ټول نظام، د زمکے د تل نه راواخله د لرے لرے سیارو پورے، په یو هم ګیر قانون باندے چلیږی. دا نظام د یو ساعت د پاره هم قائم نه شی پاتے کیدے ترڅو چه د دے د مختلفو طاقتونو او د دے د بے حسابه څیزونو په مینځ کښے خاص تناسب او خاص توازن او د یو بل سره خاص تعاون نه وی. او دا ټول هرڅه د دے نه بغیر ممکن نه دی چه ترڅو پورے یو مضبوط او زبردست قانون دا مختلف طاقتونه او دا بے شماره څیزونه د یو بل سره په یو خاص مناسبت سره په تعاون کولو مجبوره کوی نه. اوس دا تصور څنګه کیدے شی چه د ډیرو خود اختیاره بادشاهانو په حکومت کښے یو قانون په دومره باقاعدګئ سره اوچلیږی؟ چه بنه نظم موجود وی نو دا د دے خبری ثبوت دے چه ناظم یو دے. په ټول کائنات کښے یو هم ګیر قانون چلیدل په خپله د دے خبری ثبوت دے چه اختیارات د یو حاکم سره دی او د مختلفو حاکمانو سره نه دی. (د زیاتے تشریح د پاره اوګوره تفهیم القرآن، دویم جلد، بنی اسرائیل، حاشیه ۴۷. دریم جلد، المؤمنون حاشیه ۸۵).

[23] رب العرش، یعنی د کائناتو د بادشاهئ د تخت مالک.

لَا يُسْـَٔلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْـَٔلُوْنَ ﴿۲۳﴾ اَمِ اتَّخَذُوْا مِنْ دُوْنِهٖٓ
اٰلِهَةً ؕ قُلْ هَاتُوْا بُرْهَانَكُمْ ۚ هٰذَا ذِكْرُ مَنْ مَّعِىَ وَذِكْرُ مَنْ قَبْلِىْ ؕ
بَلْ اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُوْنَ ۙ الْحَقَّ فَهُمْ مُّعْرِضُوْنَ ﴿۲۴﴾ وَمَآ اَرْسَلْنَا
مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَّسُوْلٍ اِلَّا نُوْحِىْٓ اِلَيْهِ اَنَّهٗ لَآ اِلٰهَ اِلَّآ اَنَا
فَاعْبُدُوْنِ ﴿۲۵﴾ وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمٰنُ وَلَدًا سُبْحٰنَهٗ ؕ بَلْ عِبَادٌ

هغه هرڅه کوي د هغه نه به د هغې تپوس نه کیږي او د نورو ټولو نه به تپوس کیږي.
آیا دوئ هغه پریښودم دے او نور خدایان ئې جوړ کړي دي؟ اے محمدؐ دوئ ته اُووایه
چه" راوړئ خپل دلیل، دا کتاب هم موجود دے چه پکښې زما د زمانے د خلقو د پاره نصیحت موجو
دے او هغه کتابونه هم موجود دي چه پکښې زما نه د مخکښې خلقو د پاره نصیحت موجود وو.[۲۴] خو په
دوئ کښې اکثر خلق د حقیقت نه ناخبره دي، ځکه ئې مخ ونه اړولے دے.[۲۵] موږ چه ستا نه
مخکښې کوم رسول لیږلے دے هغه ته مو دا وحی کړې ده چه زما نه سوا بل خدائے نشته، نو بس خاص
زما عبادت کوئ.
دوئ وائې چه" رحمٰن اولاد لري"،[۲۶] سُبحان الله، هغه (فرښتې) خو بندګان دي چه

[۲۴] او دلته دوه دلیلونه عقلي وو- او دا دلیلونه نقلي دي. د دے مطلب دا دے چه د نن زمانے پورے
څومره کتابونه د خدائے د طرفه د دُنیا قومونو ته په مختلفو پیغمبرانو نازل شوي دي په هغې ټولو
کښې په یو کښې دا خبره اُوښایئ چه د یو الله نه سوا نور څوک هم خدائے جوړیدے شي او بل چا ته هم
د بندګۍ او د عبادت حق حاصیدے شي. بیا دا څنګه مذهب تاسو خلقو جوړ کړے دے چه په
تائید کښې ئې نه د عقل نه څه دلیل شته او نه پرآسماني کتابونه ګواهي کوي.
[۲۵] یعنی د نبي خبرې ته چه دوئ توجه نه کوي نو د دے سبب علم نه دے بلکه جهالت او
ناپوهتیا ده. د حقیقت نه بے خبره دي ځکه چه د پوهه کونکي خبرې ته توجه نه کوي-
[۲۶] دلته بیا د فرښتو ذکر دے چه د عربو مشرکانو به ورته د خدائے لونړه ویلې. د روستني
تقریر نه دا خبره پخپله ظاهریږي.

مُّكْرَمُونَ ﴿٢٦﴾ لَا يَسْبِقُونَهُ بِالْقَوْلِ وَهُم بِأَمْرِهِ يَعْمَلُونَ ﴿٢٧﴾ يَعْلَمُ
مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنِ ارْتَضَىٰ وَهُم
مِّنْ خَشْيَتِهِ مُشْفِقُونَ ﴿٢٨﴾ وَمَن يَقُلْ مِنْهُمْ إِنِّي إِلَٰهٌ مِّن دُونِهِ
فَذَٰلِكَ نَجْزِيهِ جَهَنَّمَ كَذَٰلِكَ نَجْزِي الظَّالِمِينَ ﴿٢٩﴾ أَوَلَمْ يَرَ الَّذِينَ
كَفَرُوا أَنَّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا وَجَعَلْنَا

عزت ورله ورکړې شوې دې. - دَ هغه نه وړاندې خبره نه کوي او بس دَ هغه په حکم باندې عمل کوي. څه چه دَ هغوئ په وړاندې دي هغه هم هغه ته معلوم دي او څه چه دَ هغوئ نه شاته دي دَ هغې نه هم هغه خبر دې. هغوئ دَ هیچا سفارش نه کوي بغیر دَ هغه چا نه چه دَ هغه په حق کښې په سفارش کولو الله راضي وي، او هغوئ دَ هغه دَ ېرې نه په ېره ېره وسي.[۲۷] او که په هغوئ کښې څوک او وائي چه دَ الله نه سیوا زۀ هم یو خدائے یم، نو مونږ به هغه له دَ جهنم سزا ورکوو، زمونږ سره دَ ظالمانو هم دا بدله ده.ع

کومو خلقو چه (دَ نبي دَ خبرو منلو نه) اِنکار کړے دے آیا هغوئ غور نه کوي چه دا ټول آسمانونه او زمکه یو بل سره پیوست وو، بیا مونږه هغه جدا کړل،[۲۸] او دَ اوبو نه موهر

[۲۷] مشرکانو به دَ فرښتو عبادت په دَوو وجو سره کولو. یو دا چه دَ هغوئ په نزد فرښتې دَ خدائے اولاد وو. دویم دا چه هغوئ به عبادت ځکه کولو چه دَ هغوئ دَ پاره خدائے ته سفارش اوکړي. ﴿وَيَقُولُونَ هَٰؤُلَاءِ شُفَعَاؤُنَا عِندَ اللَّهِ﴾ (یونس، آیت ۱۸) - او ﴿مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَا إِلَى اللَّهِ زُلْفَىٰ﴾ (الزمر، آیت ۳) په دې آیتونو کښې دَ دواړو وجو تردید شوے دے.

دلته دا خبره هم دَ توجه قابله ده چه قرآن عام طور دَ شفاعت دَ مشرکانه عقیدې تردید کوي او په دې حقیقت باندې زور ورکوي چه تاسو کومو خلقو ته سفارشیان وایئ دَ هغوئ سره عِلم غیب نشته، او دې خبرې له هم زور ورکوي چه الله تعالیٰ ته هغه خبرې هم معلومې دي کومې چه دَ هغوئ په وړاندې دي او هغه خبرې ورته هم معلومې دي کومې چه دَ هغوئ نه شاته دي. دَ دې حقیقت دَ ښکاره کولو مقصد دا دے چه دَ هغوئ په ذهن کښې دا خبره کینې چه چا ته دَ هر سړي وړاندې روستو او پټ ښکاره حالات معلوم نۀ وي نو آخر هغه ته به دَ سفارش کولو مطلق اختیارات څنګه حاصل شي. او دا وجه ده چه که فرښتې دي او که پیغمبران، هر یو به هله شفاعت کولے شي چه الله تعالیٰ ورته دَ چا په حق کښې دَ شفاعت کولو اجازت ورکړي. دَ خپل طرفنه دَ شفاعت کولو اختیار به دَ هیچا سره نۀ وي. او هر کله چه شفاعت اوریدل اونۀ وریدل او شفاعت قبلول او نۀ قبلول بالکل دَ الله په رضا سره تړلے شوي دي نو بیا به په اختیار سفارشي کله دَ دې خبرې قائل کیدے شي چه سړے دې هغه ته سر ښکته کړي او دَ هغه نه دې خپل مُراد غواړي. (دَ زیاتې تشریح دَ پاره اُوګورئ تفهیم القرآن، دریم جلد، طٰهٰ، حاشیه ۸۵، ۸۶).

مِنَ الْمَآءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ ۖ أَفَلَا يُؤْمِنُونَ ﴿٣٠﴾ وَجَعَلْنَا فِي الْأَرْضِ
رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِهِمْ وَجَعَلْنَا فِيهَا فِجَاجًا سُبُلًا لَعَلَّهُمْ
يَهْتَدُونَ ﴿٣١﴾ وَجَعَلْنَا السَّمَاءَ سَقْفًا مَحْفُوظًا ۖ وَهُمْ عَنْ آيَاتِهَا

ژوندۍ شیز پیدا کړو[٢٩]۔ آیا دوی (زموږ د پیدا کول) نه منی؟ او موږ په ځمکه کښې غرونه
ودرول د پاره د دې چه په دوی باندې اُونه خوزی[٣٠]، او په هغې کښې مو فراخه لارې[٣١] جوړې کړې، بنایې ی

مُعْرِضُوْنَ ﴿٣٢﴾ وَهُوَ الَّذِىْ خَلَقَ الَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ ؕ
كُلٌّ فِىْ فَلَكٍ يَّسْبَحُوْنَ ﴿٣٣﴾ وَمَا جَعَلْنَا لِبَشَرٍ مِّنْ قَبْلِكَ الْخُلْدَ ؕ

توجه نه کوی. او هغه هم الله دے چه شپه او ورځ ئے جوړ کړل او نمر او سپوږمئ ئے پیدا کړل، ټول په یو یو فلک کښے کرزی.[۳۵]

او اے محمد ﷺ، همیشوالے خو مونږه ستا نه وړاندې هم د یو انسان د پاره نه دے مقرر کړے

[۳۵] د "کُلٌّ" او د "یَسْبَحُوْنَ" د الفاظو نه دا معلومیږی چه د دے نه مراد صرف نمر او سپوږمئ نه دی بلکه ستوری وغیره ترے هم مراد دی، ځکه خو د تثنیه په ځائے د جمع صیغه استعمال کړے شوی ده. فَلَك، په عربئ ژبه کښے د آسمان د عامو نومونو نه یو نوم دے، او د فارسئ ژبه د لفظ "چرخ" او "گردون" هم معنیٰ دے. "ټول په یو یو فلک کښے کرزی" د دے نه دوه خبرې صفا معلومیږی. یوه دا چه دا ټول ستوری په یو "فلک" کښے نه دی بلکه د هر یو فلک جدا جدا دے. دویمه دا چه فلک څه داسے څیز نه دے چه پکښے دا نمر ستوری سپوږمئ د میخونو پشان ښختی دی او د فلک د کرزیدو په وجه دا څیزونه کرزی، بلکه یو نرم څیز دے، یا د هوا او د خلا پشان یو څیز دے چه په هغے کښے دا نمر ستوری سپوږمئ د اسے حرکت کوی لکه څنګه چه په اوبو کښے لامبو وهی. (د زیاتے تشریح د پاره اوګورئ تفهیم القرآن څلورم جلد، یٰسٓ، حاشیه ۳۷).

په پخوا زمانه کښے د آسمان او د زمکے د رتق او د فتق (یعنی د یو ځائے والی او د جدا والی)، او د اوبو نه د هر ژوندی څیز د پیدا کیدو، او د ستورو په یو یو فلک کښے د کرزیدو مطلب څه بل څه وو، په موجوده زمانه کښے د علم طبعیات (Physics)، د علم حیاتیات (Biology) او د علم هیئت (Astronomy) د نوی معلوماتو په وجه د دے مطلب تبدیل شوے دے، او نه شو ویلے چه وړاندې به انسان نه کوم معلومات حاصلیږی چه د هغے په وجه به د دے الفاظو څه مطلب جوړیږی. به هرحال په موجوده زمانه کښے دا درے واړه آیتونه بالکل د نوی معلوماتو مطابق دی.

دلته پورے خبره هم ځان پوهه کول پکار دی چه د "وَلَهٗ مَنْ فِى السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ" نه واخله د "كَذٰلِكَ نَجْزِى الظّٰلِمِيْنَ" پورے ټول تقریر د شرک په تردید کښے دے، او د "اَوَلَمْ يَرَ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا" نه واخله د "فِىْ فَلَكٍ يَّسْبَحُوْنَ" پورے چه څه فرمائیلے شوی دی په هغے کښے د توحید د پاره اقراری یعنی ایجابی Positive دلیلونه ورکړے شوی دی. مدعا دا ده چه دا کوم نظام کائنات ستاسو په وړاندې دے، آیا په دے کښے د یو الله رب العالمین نه سوا د بل چا کاریګری وینئ؟ آیا دا نظام د یو نه د زیاتو خدایانو په بادشاهئ کښے جوړیدے شو او په دومره باقاعدګئ سره چلیدے شو؟ آیا د دے حکیمانه نظام په حقله یو عقلمند سړے دا خیال کولے شی چه دا د یو لوبغاړی لوبه ده او هغه صرف د تفریح د پاره یو څو ګُډیانے جوړے کړې دی چه څه موده به ورسره لوبے اوکړی او بیا به ئے هم دغسے ورانے کړی؟ دا ټول هرڅه په خپلو سترګو وینئ او بیا هم د نبی د خبرو منلو نه انکار کوئ؟ تاسو نه وینئ چه د زمکے او

أَفَإِنْ مِّتَّ فَهُمُ الْخٰلِدُوْنَ ﴿٣٤﴾ كُلُّ نَفْسٍ ذَآئِقَةُ الْمَوْتِ ۗ وَ
نَبْلُوْكُمْ بِالشَّرِّ وَالْخَيْرِ فِتْنَةً ۗ وَإِلَيْنَا تُرْجَعُوْنَ ﴿٣٥﴾ وَإِذَا رَاٰكَ
الَّذِيْنَ كَفَرُوْٓا إِنْ يَّتَّخِذُوْنَكَ إِلَّا هُزُوًا ۗ أَهٰذَا الَّذِيْ

که چرې ته مړ شوې نو کني دا خلق به همیشه ژوندي وسي؟ هر ذي روح ساه خاوند له د مرګ څکل شته،[۳۷] او موږ ښه او بد وحالاتو کښې ستاسو د ټولو آزمیښت کوو، تاسو به آخر زموږ طرف ته واپس کیږئ.[۳۸] دا د حق نه منکر خلق چه کله تا اووینی نو په تا پورې ټوقې جوړوي. وائي چه آیا دا دے هغه سړے

دَ آسمان یو یو څیز دَ توحید دَ هغه نظریئے ګواهي کوي کوم چه دا نبيؐ تاسو ته پیش کوي؟ دَ دے نښو با وجود تاسو وایئ چه فَلْيَأْتِنَا بِاٰيَةٍ، "دا نبيؐ دِ څه نښه راوړي" آیا دَ نبي دَ دعوتِ توحید په حقانیت باندې دَ ګواهئ دَ پاره دا نښے کافي نه دي؟

۳۶؎ دلته بیا تقریر دَ هغې کشمکش په حقله شروع کیږي کوم چه دَ نبي صلی الله علیه وسلم او دَ هغه دَ مخالفینو په مینځ کښې شروع وُو.

۳۷؎ نبي صلی الله علیه وسلم ته چه به کومے بدے ردے ویلے کیدلے، او دَ یرے ترهے کومے خبرې چه به ورته کیدلے، او چه کومے بدے دعاګانے به ورته کیدلے، او دَ هغه خلاف چه به کوم دَ قتل سازشونه کیدل، دا دَ هغے ټولو یو مختصر جواب دے. یو طرف ته دَ قریشو لوئی لوئی خلق وُو چه همیشه به ئے نبيؐ دَ دے تبلیغ دَ خطرناکو نتیجو نه یرولو، او څینو مخالفینو خو به دا سوچ کولو چه دے په څه طریقه ختم کړي. بل طرف ته چه به په کوم کور کښې یو تن اسلام قبول کړو نو هغه ټول کور به دَ هغه دشمن شو. دَ هغے کورنئ به ورته بد دعائې کوله او سرو به ورته دَ یروونے خبرے کوله. خاص طور دَ حبشے دَ هجرت نه روستو په ټول مکه کښې یوه غوغا جوړه شوې وه ځکه چه په مشکله سره به چرته یو کور داسے پاتې شوے وُو چه دَ هغه نه یو هلک یا یوے جینئ هجرت نه وُو کړے. دے ټولو خلقو به دَ نبي صلی الله علیه وسلم په نوم واویلا کوله چه دے سړي زمونږه کورونه برباد کړي دي. دَ دے ټولو خبرو جواب په دے آیت کښې ورکړے شوے دے.

۳۸؎ یعني په غم او په خوشحالئ کښې، په فقیرئ او په امیرئ کښې، دَ غلبے او دَ مغلوبئ په وخت کښې، دَ طاقت او دَ کمزورئ په حالت کښې، دَ صحت او دَ بیمارئ په حالت کښې، غرض دا چه په هر قسم مختلفو حالتونو کښې ستاسو آزمیښت کیږي، دَ پاره دَ دے چه موږ ه اُوګورو چه تاسو په ښه حالاتو کښې لوئي چاري او ظالمان جوړیږئ او که نه، چه خدائے درنه هیریږي او که نه، چه دَ نفس بندګان کیږئ او که نه، او چه په بد و حالاتو کښې حوصله بائیلئ او که نه، ذلیله طریقے او ناجائزه لارے اختیاروي او که نه. نو هر عقلمند سړي له پکار دي چه په دے مختلفو حالاتو کښې دوکه نه شي او هر قسم حالت دَ ځان دَ پاره آزمیښت اُوګڼړي او دَ هغے نه په خیریت سره دَ وتلو کوشش اُوکړي. دا دَ یو بے وقوفه او ذلیله سړي کار دے چه کله په ښه حالت راشي نو فرعون ترې جوړ شي او چه کله پرې بد حالت راشي نو بیا پوزه په زمکه راکاږي.

يَذْكُرُ اٰلِهَتَكُمْۚ وَهُمْ بِذِكْرِ الرَّحْمٰنِ هُمْ كٰفِرُوْنَ ﴿۳۶﴾ خُلِقَ الْاِنْسَانُ
مِنْ عَجَلٍؕ سَاُورِيْكُمْ اٰيٰتِيْ فَلَا تَسْتَعْجِلُوْنِ ﴿۳۷﴾ وَيَقُوْلُوْنَ
مَتٰى هٰذَا الْوَعْدُ اِنْ كُنْتُمْ صٰدِقِيْنَ ﴿۳۸﴾ لَوْ يَعْلَمُ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا

چه ستاسو د خدايانو ذکر کوی"؟[۳۹] او د دغوی خپل حال دا دے چه د رحمان د ذکر نه منکر دی[۴۰]۔ انسان پوتلوار کونکے مخلوق دے۔[۴۱] ويرزر به زه تاسو ته خپلے نښے اوښايم، تلوار مه کوئ[۴۲] ـــ داخلق وائی "آخر دا دهمکی به کله پوره کيږی که تاسو رښتينی يئ"۔ افسوس چه د کافرانو ته دغه وخت معلوم وے

۳۹ يعنی په بدئ سره د دغوئ ذکر کوی۔ دلته په دے خبره ځان پوه کول پکار دی چه د دے فقرے نه د دغوئ توقع نه معلوميږی بلکه دا فقره د دغوئ د توتوکولو اصل بنياد بنائی۔ ښکاره خبره ده چه په دے فقره کښے هيڅ توقه نشته۔ کيدے شی چه توقے وشتے به دغوئ په نورو الفاظو سره کولے۔ البته د دے توتوکولو اصلی بنياد دا وُو چه نبیؐ به د دغوئ د خدايانو رد کولو۔

۴۰ يعنی د بتانو او د دروغو خدايانو په مخالفت کولو ورله دومره غصه ورځی چه د دغے په بدله کښے په تا پورے توقے خندا کانے کوی، خو دغوی له چغپله په خپل حال باندِ شرم نه ورځی چه د خدائے نه يشا شوی دی او د دغه د ذکر په اوريدو سره ورله غُصّه ورځی۔

۴۱ په اصل کښے الفاظ "خُلِقَ الْاِنْسَانُ مِنْ عَجَلٍ" استعمال شوی دی چه لفظی ترجمه ئے ده "انسان د تلوارے نه جوړ کړے شوے دے، يا پيدا کړے شوے دے" ليکن اصل مقصد دا لفظی معنیٰ نه ده۔ لکه څنګه چه موږ په خپله ژبه کښے وايو چه فلانے سړے د عقل نه جوړ دے، او فلانے سړے د حرفونو نه جوړ شوے دے، دغه شان په عربئ ژبه کښے وائی چه هغه د فلانی څيز نه پيدا شوے دے، او مطلب ئے دا وی چه فلانے څيز د هغه په طبيعت کښے دے۔ هم دا خبره دلته د "خُلِقَ الْاِنْسَانُ مِنْ عَجَلٍ" په وينا سره ادا کړے شوی ده، په بل ځائے کښے "وَكَانَ الْاِنْسَانُ عَجُوْلًا" "انسان تلوار کونکے دے" (بنی اسرائيل، آيت-۱۱) الفاظ بيان کړے شوی دی۔

۴۲ د روستنی تقرير نه پخپله معلوميږی چه دلته د "نښو" نه څه مراد دے۔ دغوی چه به په کومو خبرو پورے توقے کولے په هغے کښے عذاب الٰهی، او قيامت او دوزخ هم شامل وُو۔ دغوئ به وئيل چه دا سړے هميشه موږ ويروی چه که زما د خبرو نه مو انکار اوکړو نو د خدائے عذاب به دربانديِ راشی، او د قيامت په ورځ به ستاسو دا حالت وی او د دوزخ خشاک به يئ۔ ليکن موږه روزانه انکار کوُو او ښه خوشحاله ګرزو۔ نه مو عذاب اوليدو او نه قيامت راځی۔ د دے جواب په دے آيتونو کښے ورکړے شوے دے۔

حِيْنَ لَا يَكُفُّوْنَ عَنْ وُّجُوْهِهِمُ النَّارَ وَلَا عَنْ ظُهُوْرِهِمْ وَلَا هُمْ
يُنْصَرُوْنَ ﴿۳۹﴾ بَلْ تَاْتِيْهِمْ بَغْتَةً فَتَبْهَتُهُمْ فَلَا يَسْتَطِيْعُوْنَ رَدَّهَا
وَلَا هُمْ يُنْظَرُوْنَ ﴿۴۰﴾ وَلَقَدِ اسْتُهْزِئَ بِرُسُلٍ مِّنْ قَبْلِكَ فَحَاقَ
بِالَّذِيْنَ سَخِرُوْا مِنْهُمْ مَّا كَانُوْا بِهٖ يَسْتَهْزِءُوْنَ ﴿۴۱﴾ قُلْ مَنْ يَّكْلَؤُكُمْ
بِالَّيْلِ وَالنَّهَارِ مِنَ الرَّحْمٰنِ ۭ بَلْ هُمْ عَنْ ذِكْرِ رَبِّهِمْ مُّعْرِضُوْنَ ﴿۴۲﴾
اَمْ لَهُمْ اٰلِهَةٌ تَمْنَعُهُمْ مِّنْ دُوْنِنَا ۭ لَا يَسْتَطِيْعُوْنَ نَصْرَ اَنْفُسِهِمْ وَلَا هُمْ

چه دوی به نه خپل مخونه د وُور نه بچ کولے شي او نه به خپلے شاګانے، او نه به دوی ته د چرته نه امداد ورسیدے شي. هغه بلا به ناساپه راځي او دوی به یودم دابے راګیر کړي چه نه به هغه دفع کولے شي او نه به دوی ته د یو ساعت دپاره مهلت ملاوشي. ستانه مخکښے هم په رسولانو پورے شوی دي، خو چا چه په هغوی پورے توقے کولے هغوی خپله د هغه څیز په چکر کښے راګیر شول په کوم څیز پورے چه به ئے توقے کولے ٤

اے محمدؐ، دوی ته اُووایه "څوک دے چه د شپے یا د ورځے تا سو د رحمٰن نه بچ کولے شي؟"[۴۳] خو دوی د خپل رب د نصیحت نه مخ اړوي. آیا د دوی داسے خدایان شته چه زمونږ په مقابله کښے د دوی حمایت اُوکړي؟ هغوی خو نه خپله خپل مدد کولے شي او نه زمونږه مدد کوونکیا

---

۴۳ یعنی که چرے ناساپه د ورځے یا د شپے په څه وخت کښے د خدائے عذاب په تاسو راشي نو آخر هغه څوک دا سے زور ور حمایتي دے چه د هغه نه به تاسو بچ کړي؟

مِّنَّا يُصْحَبُوْنَ ﴿٤٣﴾ بَلْ مَتَّعْنَا هٰٓؤُلَآءِ وَاٰبَآءَهُمْ حَتّٰى طَالَ عَلَيْهِمُ
الْعُمُرُ ۗ اَفَلَا يَرَوْنَ اَنَّا نَاْتِي الْاَرْضَ نَنْقُصُهَا مِنْ اَطْرَافِهَا ۗ اَفَهُمُ
الْغٰلِبُوْنَ ﴿٤٤﴾ قُلْ اِنَّمَآ اُنْذِرُكُمْ بِالْوَحْيِ ۖ وَلَا يَسْمَعُ الصُّمُّ الدُّعَآءَ

هغوئ ته حاصل ده ۔ اصل خبره دا ده چه دے خلقو ته او د دوئ پلرونو نيكونو ته موږ د ژوند بنه سامانونه وركول او تر ډېره پورے چه په دوئ ډيره موده تېره شوه.[44] خو آيا دوئ وينی نه چه موږ د زمكه د مختلفو طرفونو نه راكمه وو؟[45] نو آيا كنی دوئ به غالب شی؟[46] دوئ ته اُووايه چه "زه خو د وحی په ذريعه تاسو له خبرداريے دركوم" ـــــ خو كانړه آواز نه اوری

۴۴ يعنی زموږه د دے مهربانئ او د پالنے په وجه دوئ په دے دوكه كښے پراته دی چه دا هرڅه كښی د دوئ څپل ذاتی حق دے او هيڅوك دا سے نشته چه دا به د دوئ نه واخلی ۔ دا خوشحاليانے او سره ريانے دوئ هميشه كړلی دی او دا سے مست شوی دی چه دا خيال ئے هډو نه راځی چه ډېره كښی خدائے هم شته چه هغه د دوئ د قسمتونو جوړولو او د رانولو قدرت لری ۔

۴۵ دا خبره د دے نه مخكښے د سورة رعد په آيت ۴۱ كښے تيره شوی ده او هلته موږه د دے تشريح هم كړی ده ۔ (اُوګوره حاشيه ۶۰) ۔ دلته د وړاندے روستو عبارت په لحاظ سره د دے يوه بله معنیٰ هم ده هغه دا چه په زمكه كښے هر طرفته د يو غالب طاقت بادشاهی په نظر راځی ۔ موږه وينو چه كله د قحط په شكل كښے، كله د سيلاب په شكل كښے، كله د زلزلے په شكل كښے، او كله په بل شكل كښے څه دا سے بلا راشی چه د انسان ټول كوششونه په اوبو ويسی ۔ په زرګونو او په لكونو خلق مړه شی، كلی تباه شی، شنے شنے فصلونه برباد شی، پيداوار كم شی، په تجارتونو كښے نقصان راشی ۔ غرض دا چه د انسان د ژوند په وسائلو كښے كله د يو طرفنه كمے راشی او كله د بل طرفنه ۔ او انسان كه څپل ټول زور اُولكوی خو بيا هم دغه نقصانونه نه شی منع كولے ۔ (د زياتے تشريح د پاره اُوګوره تفهيم القرآن څلورم جلد، السجده، حاشيه ۳۳) ۔

۴۶ يعنی هركله چه د دوئ د ژوند توكے ويلے زموږ په لاس كښے دی، چه كوم څيز كمول غواړو هغه كموو او چه كوم څيز منع كول غواړو هغه منع كوو، نو آيا دوئ دومره طاقت لری چه زموږ په مقابله كښے غالب راشی او زموږ د كوشش نه ځان بچ كړی؟ آيا دا آثار دوئ له دا تسلی وركوی چه ستاسو طاقت او ستاسو ژوند هميشه دے او هيڅوك نشته چه تاسو به اُونيسی ۔

إِذَا مَا يُنذَرُونَ ﴿٤٥﴾ وَلَئِن مَّسَّتْهُمْ نَفْحَةٌ مِّنْ عَذَابِ رَبِّكَ
لَيَقُولُنَّ يَا وَيْلَنَا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ ﴿٤٦﴾ وَنَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ
الْقِيَامَةِ فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئًا ۖ وَإِن كَانَ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِّنْ
خَرْدَلٍ أَتَيْنَا بِهَا ۗ وَكَفَىٰ بِنَا حَاسِبِينَ ﴿٤٧﴾ وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَىٰ وَ
هَارُونَ الْفُرْقَانَ وَضِيَاءً وَذِكْرًا لِّلْمُتَّقِينَ ﴿٤٨﴾ الَّذِينَ

څه وخت چه هغوئ له خبرداری ورکړے کیږی۔ او که چرے ستا د رب عذاب د رو شان دوئ ته ورسی نو
بیا چغې وهی چه هائے زمونږه کمه نصیبه، بے شکه مونږ خو په خطا وو۔
د قیامت په ورځ به مونږه صحیح تول والا تلے کیږدو، بیا به په هیڅ یو ذرے هومره ظلم نه وی
چه که چا د اوری د دانے هومره هم څه عمل وی هغه به راوړاندی کړو۔ او د حساب تګولو د پاره مونږه کافی یو
اول مونږه موسی او هارون له فرقان او رڼا او "ذکر" ورکړے وو د هغه پرهیزګارو خلقو د ښیګړے د پاره

هغه عذاب چه هغه ته هغوئ تلوار کوی او د کوم په طور دوئ چه راولو هغه عذاب کښ، ولے هغه له راځی

د تشریح د پاره اوګورئ تفهیم القرآن دویم جلد، الاعراف، حاشیه ۸-۹ - زمونږ د پاره په دے خبره
پوهیدل ګران دی چه دا به کوم قسم تله وی۔ بهرحال هغه به یو داسے تله وی چه د مادی شیزونو د تللو
په ځائے به د انسان اخلاقی اعمال او د هغه نیکی او بدی تلی، او په صحیح تول سره به دا معلوموی چه په
اخلاقی لحاظ سره د انسان څه مرتبه ده۔ چه نیک دے نو څومره نیک دے او چه بد دے نو څومره بد دے
الله تعالیٰ د دے د پاره زمونږ په ژبه کښے د نورو الفاظو په ځائے لفظ "تله" یا خو په دے وجه استعمال
کړے دے چه د دے شکل به د "تلے" په شان وی، او یا ئے په دے وجه استعمال کړے دے چه د انسان په ذهن
کښے دا خبره کینوی چه لکه څنګه تله صحیح تول کوی او د دوو شیزونو د وزن فرق ښائی دغه شان به په آخرت
کښے د عملونو تله د هر انسان عمل صحیح صحیح تلی او دا به معلوموی چه نیکی ئے زیاته ده او که بدی۔

دلته د دے ځائے نه د پیغمبرانو ذکر شروع کیږی او مسلسل ډیرو پیغمبرانو ته د ژوند تفصیلی یا مختصرو
واقعاتو ته اشاره کیږی۔ دا ذکر چه په کوم عبارت کښے راغلے دے چه په هغې سړے غور اوکړی نو صفا
معلومیږی چه د دے نه دا لاندینی خبری په ذهن کښے کینول مقصد دی:
اول دا چه مخکنی ټول پیغمبران هم انسان وو، هغوئ څه نا آشنا مخلوق نه وو۔ په تاریخ کښے دا څه
نوی واقعه نه ده چه څوک په اول ځل یو بشر له پیغمبری ورکړے شوی ده۔
دویم دا چه مخکنی پیغمبرانو هم د هغې کار د پاره راغلی وو کوم کار چه اوس محمد صلی الله علیه وسلم کوی
هم دا د هغوی مشن وو او هم دا د هغوئ تعلیم وو۔

يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ بِالْغَيْبِ وَهُمْ مِّنَ السَّاعَةِ مُشْفِقُوْنَ ﴿٤٩﴾ وَ
هٰذَا ذِكْرٌ مُّبٰرَكٌ اَنْزَلْنٰهُ ۚ اَفَاَنْتُمْ لَهٗ مُنْكِرُوْنَ ﴿٥٠﴾
وَلَقَدْ اٰتَيْنَآ اِبْرٰهِيْمَ رُشْدَهٗ مِنْ قَبْلُ وَكُنَّا بِهٖ عٰلِمِيْنَ ﴿٥١﴾

په نه لیدلو د خپل رب نه یریږی او چه د هغوی سره (د حساب کتاب) د هغه وخت یره دی ۔ او اوس دا برکتی "ذکر" مونږه (ستاسو د پاره) نازل کړے دے ۔ نو آیا تاسو د دے د قبلولو نه انکاریان یئ؟ [۵۲] د هغه نه هم مخکښے مونږه ابراهیمؑ ته بنه فهم فکر ورکړے وو او مونږه هغه ښه پیژندلو [۵۳]

دیته دا چه د پیغمبرانو سره د الله تعالیٰ خاص معامله وی ۔ غټ غټ مصیبتونه په هغوی راغلی دی ۔ په کلونو کلونو ئے په مصیبت کښے ژوند تیر کړے دے ، ذاتی مصیبتونه پرهم راغلی دی او د مخالفینو د طرفه پرهم راغلی دی ، خو آخر دا چه د الله نصرت او تائید هغوی ته حاصل شوے دے ، الله تعالیٰ خپل خاص فضل په هغوی کړے دے ، د هغوی دعا گانے ئے قبول کړی دی ، د هغوی تکلیفونه ئے لرے کړی دی ، د هغوی مخالفان ئے ذلیله کړی دی او د هغوی مدد ئے په معجزانه طریقو سره کړے دے ۔

څلورم دا چه هغوی د الله تعالیٰ محبوب او مقبول بندګان وو ، او د الله تعالیٰ د طرفه هغوی ته لوئی لوئی طاقتونه حاصل وو ، خو کمه مرتبه یا وجود هغوی بندګان او انسانان وو ۔ هیڅ ئے په کښے د خدائی درجه حاصله نه وه ۔ په رائے پیش کولو او په فیصلے کولو کښے د هغوی نه غلطی هم کیدله ۔ بیمار کیدل به هم ۔ آزمیښتونه به پرهم کیدل ۔ آن تردے پورے چه خطا به ترےهم کیدله او بیا به د الله تعالیٰ د طرفه ګرفت هم کیدو ۔

[۵۰] دریه واړه لفظونه د توراة په تعریف کښے استعمال شوی دی ۔ یعنی هغه د حق او د باطل په مینځ کښے فرق ښودونکے وو ، هغه انسان ته د ښیغه لاره ښودلو د پاره رڼا وه ، او هغه د آدم اولاد ته د هیر شوی سبق د وریادولو نصیحت وو ۔

[۵۱] یعنی اګرچه هغه د ټولو انسانانو د پاره رالیږلے شوی وو ، خو عملاً ترغایه هغه خلقو اخستے شوه چه په کومو کښے دا صفتونه وو ۔

[۵۲] چه اوس ئے بره ذکر شوے دے ، یعنی قیامت ۔

[۵۳] "فهم فکر" مونږه د "رشد" ترجمه کړی ده چه معنیٰ ئے ده "په صحیح او په غلط کښے تمیز کول او په صحیح خبره باندے عمل کول او د غلطے نه ځان ساتل" د دے مفهوم په لحاظ سره د "رشد" ترجمه "راست روی" یعنی په صحیح لاره هم کیدے شی ۔ لیکن لفظ "رشد" صرف په صحیح لاره باندے تللو ته نه وائی بلکه هغه صحیح تګ ته وائی چه هغه د صحیح فکر او د عقل سلیم په نتیجه کښے اختیار شوی وی ، دا وجه ده چه مونږه لفظ "فهم فکر" د "رشد" مفهوم ته نزدے ګڼلے دے ۔

"ابراهیمؑ ته مو فهم فکر ورکړو" یعنی کوم په هغه ته حاصل وه هغه مونږه ورکړی وه ۔

إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِ مَا هَٰذِهِ التَّمَاثِيلُ الَّتِي أَنتُمْ لَهَا

۵۳ هغه وخت را یاد کړه کله چه هغه خپل پلار او خپل قوم ته اُووې چه "دا څنګه شکلونه دی چه تاسو ورته

"مونږ هغه ښه پیژندو" یعنې مونږ ورته بخښش څه په رند ونه وُو کړے. مونږ ته معلوم وُو چه هغه څنګه سړے دے، نو ځکه ورته مونږ دا بخښش اُوکړو. اَللّٰهُ اَعْلَمُ حَیْثُ یَجْعَلُ رِسَالَتَهٗ "الله ښه پیژنی چه خپل رسالت چاته حواله کړی" (سورۃ الانعام آیت ۱۲۴) - په دے کښے یوه باریکه شان اشاره ده هغے اعتراض ته کوم چه به د قریشو سردارانو په نبی صلی الله علیه وسلم باندے کولو. هغوئ به وئیل چه آخر په دے سړی کښے څه خوبی ده چه الله مونږه پریښودو او خپل رسالت ئے ده له ورکړو. د دے جواب د قرآن مجید په مختلفو ځایونو کښے په مختلفو طریقو سره ورکړے شوے د. حـ دلته صرف په دے باریکه اشاره باندے اکتفا اُوشوه چه دا سوال خو د ابراهیمؑ په حقله هم کیدے شو، د اتیوس کیدے شو چه د عراق په ټول وطن کښے یوا براهیمؑ ولے پیغمبر جوړ کړے شو، لیکن مونږ ته معلومه وه چه په ابراهیمؑ کښے څه قابلیت وُو، ځکه خو موهغه د ټول قوم نه غوره کړو او دا نعمت مو ورله ورکړو.

د حضرت ابراهیم علیه السلام د پاک سیرت په حقله بحث د دے نه مخکښے د سورۃ بقرے په آیتونو ۱۲۴ تا ۱۴۱ - ۲۵۸ - ۲۶۰ کښے، د سورۃ الانعام په آیتونو ۷۴ تا ۸۱ کښے - (دویم جلد)، د سورۃ هود په آیتونو ۶۹ تا ۷۶ کښے، د سورۃ ابراهیم په آیتونو ۳۵ تا ۴۱ کښے، د سورۃ الحجر په آیتونو ۵۱ تا ۶۰ کښے، د سورۃ النحل په آیتونو ۱۲۰ تا ۱۲۳ کښے تیر شوے دے، په هغے باندے یو نظر اچول فائده مندوی.

۵۴ کوم واقعه چه وراندے ذکر کیږی د هغے د لوستلو نه مخکښے دا خبره په ذهن کښے تازه کړئ چه د قریشو خلق د حضرت ابراهیمؑ اولاد وُو، کعبه دوئ جوړه کړے وه، کعبه د دوئ په وجه د ټول عرب مرکز وُو او قریش په دے وجه عزتمند وُو چه دوئ د ابراهیم اولاد دی او د ابراهیمی کعبے خادمان دی. نن په دے زمانه کښے او د عربو نه په دے لرے لرے ماحول کښے خو د حضرت ابراهیمؑ دا قیصه هسے یوه عبرتناکه تاریخی واقعه ښکاری، لیکن په کومه زمانه او ماحول کښے چه اول اول دا قیصه بیان کړے شوی وه هغه په خیال کښے راولئ نو بیا به درته معلومه شی چه دا د قریشو په مذهب او د هغوئ د مشرکے په جرړو باندے یو سخت ګوزار وُو.

عٰكِفُوْنَ ﴿٥٢﴾ قَالُوْا وَجَدْنَآ اٰبَآءَنَا لَهَا عٰبِدِيْنَ ﴿٥٣﴾ قَالَ لَقَدْ كُنْتُمْ
اَنْتُمْ وَاٰبَآؤُكُمْ فِيْ ضَلٰلٍ مُّبِيْنٍ ﴿٥٤﴾ قَالُوْٓا اَجِئْتَنَا بِالْحَقِّ اَمْ اَنْتَ
مِنَ اللّٰعِبِيْنَ ﴿٥٥﴾ قَالَ بَلْ رَّبُّكُمْ رَبُّ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ الَّذِيْ
فَطَرَهُنَّ ۖ وَاَنَا عَلٰي ذٰلِكُمْ مِّنَ الشّٰهِدِيْنَ ﴿٥٦﴾ وَتَاللّٰهِ لَاَكِيْدَنَّ
اَصْنَامَكُمْ بَعْدَ اَنْ تُوَلُّوْا مُدْبِرِيْنَ ﴿٥٧﴾ فَجَعَلَهُمْ جُذٰذًا اِلَّا كَبِيْرًا

ځانونه کانږه کوئ؟" هغوی ورته په جواب کښې اُووئے "مونږ خپل پلرونه نیکونه د دوی په عبادت کښې اخته موندلی وو." هغه ورته اُووئے "تاسو هم بې لارې یئ او ستاسو پلرونه نیکونه هم په ښکاره ګمراهۍ کښې پراته وُو." هغوی ورته اُووئے "آیا ته مونږ ته خپل اصلي خیالات پیش کوے او که ټوقې کوے؟"[55] هغه جواب ورکړو "نه، بلکه په حقیقت کښې ستاسو رب هم هغه دے چې د زمکے او د آسمانونو رب دے او د دے پیدا کړی دے په دے باندې زۀ ستاسو په مخکښې ګواهي کوم. او په خدائ د قسم دے چې ستاسو په غیر موجودګۍ کښې به زۀ ستاسو بتانو خبر ضرور واخلم."[56] چنانچه هغۀ هغه بُتان ټوټې ټوټې کړل[57] او صرف یو غټ بُت ئے ترې پرېښودو

[55] د دے فقرې لفظي ترجمه به دا وی چې "آیا ته زمونږ په مخکښې حق پیش کوے یا لوبې کوے؟" لیکن اصلي مطلب هغه دے کوم چې پره په ترجماني کښې بیان کړے شوے دے. د دے خلقو د خپل دین په حق والي دومره یقین وُو چې د هغوی په خیال کښې هم دا نه راتلله چې څوک به په رښتیا سره څوک دا خبرې کولے شي څکه هغوی اُووے چې آیا دا ته هسے ټوقې ټکالې کوے یا واقعي ستا هم دا خیالات دي.

[56] یعني که چرے ستاسو په دلیل سره په خبره نه پوهیږئ نو زۀ به درته عملاً دا اوښایم چې دا بې وسه دي، د دوی سره هیڅ اختیارات نشته او د دوی نه خدائے جوړول غلطه خبره ده. باقي شوه دا خبره چې عملاً به هغه دا خبره څنګه ثابتوی، نو په دے موقع حضرت ابراهیمؑ د دے خبرې تفصیل بیان نه کړو.

[57] یعني هر کله چې ټول مېنه وال او خادمان نه وُو، نو حضرت ابراهیمؑ د دے موقعے نه فائده واخستله او د هغوی مرکزي بُت خانې ته ورننوتو او ټول بُتان ئے مات کړل.

لَهُمْ لَعَلَّهُمْ إِلَيْهِ يَرْجِعُونَ ﴿٥٨﴾ قَالُوا مَنْ فَعَلَ هَٰذَا بِآلِهَتِنَا إِنَّهُ
لَمِنَ الظَّالِمِينَ ﴿٥٩﴾ قَالُوا سَمِعْنَا فَتًى يَذْكُرُهُمْ يُقَالُ لَهُ إِبْرَاهِيمُ ﴿٦٠﴾
قَالُوا فَأْتُوا بِهِ عَلَىٰ أَعْيُنِ النَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَشْهَدُونَ ﴿٦١﴾ قَالُوا
أَأَنْتَ فَعَلْتَ هَٰذَا بِآلِهَتِنَا يَا إِبْرَاهِيمُ ﴿٦٢﴾ قَالَ بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ
هَٰذَا فَاسْأَلُوهُمْ إِنْ كَانُوا يَنْطِقُونَ ﴿٦٣﴾ فَرَجَعُوا إِلَىٰ أَنْفُسِهِمْ

دده غرض دپاره چه شاید هغوی دهغهٔ طرفته رجوع اوکړی ۵۸ . (هغوی چه راغلل او دبتانو داحال ئې اُولیدو نو) ده وئیل "زمونږ دخدایانو سره داکار چا اُوکړو؟ دا خو ډیر غټ ظالم وُو" (څه کیسے) اُو ده مونږه اوریدلی وُو چه یو ځلمی د دوی ذکر کوو، چه دهغهٔ نوم ابراهیم دے" هغوی اُووے "نو وهٔ نیسی اوده تولو په مخکښے ئې راولئ چه خلق ئې اُووینی (چه دهٔ ته څنګه سزا ورکړے کیږدی)" (ابراهیم چه راغے نو) : هغوی ترینه تپوس اُوکړو" اے ابراهیمه، آیا تا زمونږ د خدایانو سره دا سلوک کړے دے؟" هغه ورته اُووے" بلکه دا ټول هرڅه د دوی دے سردار کړی دی، د دوی نه تپوس اوکړئ که دوی خبرے کوی ۶۳" د ده جواب په اوریدو سره هغوی د خپل ځان سره فکر اوکړو او (په خپلو زړونو کښے)

۵۸ ه د هغه طرفته "دا اشاره غټ بت ته هم کیدے شی او ابراهیم ته هم. که بت ته اشاره وی نو دا لکه چه دحضرت ابراهیم د طرفنه د هغوی په عقیده باندے یو طنز وی. یعنی که دوی واقعی دے تهٔ خدایان وائی نو دوی له پکار دی چه په ده غټ خدائے باندے شک راشی او دا ګمان اوکړی چه شاید دا غټ خدائے به ددے ورو خدایانو نه په څه خبره خفه شوے وی او ټول به ئې مات کړی وی. او بیا دا چه دوی د ده غټه بت نه دا تپوس اُوکړی چه جناب ستا په موجودګئ کښے دا څه اُوشو؟ دا کار چا اُوکړو؟ او تا ولے نهٔ منع کول؟ ـــــ او که دا اشاره ابراهیم ته وی نو ددے کار کونه د حضرت ابراهیم مطلب دا وُو چه کله دوی د خپلو بتانو دا حال اُووینی نو شاید چه زما طرفته به ئې فکر راشی او زما نه به تپوس اُوکړی نو بیا به ما ته د صفا صفا خبرو کولو موقع مِلاؤ شی.

۵۹ ه دا لکه چه د حضرت ابراهیم د زړهٔ خبره وه، ځکه چه هغهٔ هم دا غوښتل چه خبره دے یوازے کو کلی د مشرانو او عالمانو په مخکښے نه وی بلکه د عامو خلقو په مخکښے دے وی چه ټول ئې اُووینی چه دا کوم بتان دوی د خپلو حاجتونو پوره کولو دپاره جوړ کړی دی دا څومره بے وسه دی او چیرته دا عالمان او خادمان ئې څه کنی. په همه طریقه د ده بتانو د خادمانو نه هم هغه غلطی اُوشوه کومه چه د فرعون نه شوی وه ـ فرعون هم چه هر کله د حضرت موسیٰ سره د جادوګرانو مقابله کوله نو د ټول وطن نه ئے خلق راجمع کړے وُو او دوی هم د حضرت ابراهیم د مقدمے اوریدو دپاره ټول عوام راجمع کړو. هلته حضرت موسیٰ ته دا موقع ملاؤ شوه چه خلقو ته دا ثابته کړی چه ما کوم څیز راوړے دے دا جادو نهٔ دے بلکه معجزه ده ـ او دلته حضرت ابراهیم ته د شمنانو په خپله دا موقع

ورکړه چه هغه د عوامو په فکرونو د هغوئ د دوکې راز بسکاره کړي.

٦٠ د دې آخري فقرې نه ښکاره معلومیږي چه په اوله فقره کښې حضرت ابراهیمؑ کومه خبره کړې وه چه د اِبتان په غټ بُت مات کړي دي نو د دې نه د هغه مقصد دروغ وئیل نه وُو، بلکه هغه په خپلو مخالفینو باندې حُجت قایمول غوښتل. دا خبره هغه ځکه کړې وه چه هغه خلق په خپله اقرار اُوکړي چه زمونږ دا خدایان بالکل بې وسه دي او د دوئ نه د څه کار کولو توقع نه شي کیدې. په داسې موقعو کښې چه یو سړې د دلیل پیش کولو په خاطر کوم خلاف حقیقت خبره کوي نو هغې ته دروغ نه شي وئیلې کیدې، ځکه چه نه هغه په خپله د دروغو په نیت دا خبره کوي او نه ئې مخاطب دروغ گڼي. وئونکې ئې د دلیل قایمولو د پاره وائي او اورېدونکې ئې تر هم دغه معنیٰ اخلي.

د بدقسمتئ د وجه نه د حدیث په یو روایت کښې دا خبره راغلې ده چه حضرت ابراهیمؑ په خپل ژوند کښې درې ځله دروغ وئیلي دي. په هغې کښې یو "دروغ" خو دا دی، او دویم "دروغ" په سورۃ صافات کښې د حضرت ابراهیمؑ دا بیان دی چه اِنِّي سَقِيْمٌ او دریم "دروغ" دا دی چه هغه خپلې ښځې ته خور وئیلې وه چه ذکر ئې په قرآن کښې نشته بلکه د بائیبل په کتاب پیدائیش کښې ئې ذکر راغلې دې. یوه ډله د روایت پرستئ په زور دې حد ته رسیدلې ده چه هغوئ ته د بخاري او مسلم د یو څو راویانو صداقت زیات خوږ دې او د د پیغمبرانو هیڅ پرواه نه لري چه په د سره خو په یو نبي باندې د دروغو الزام راځي. دویمه ډله د دې یو روایت په وجه د حدیثو ټوله ذخیره رد کوي او وائي چه دا ټول حدیثونه اُوغورزوئ ځکه چه په دې کښې داسې داسې غلط روایتونه راغلي دي. حالانکه نه دا ضروري ده چه سړې په یو روایت یا په یو څو روایتونو کښې څه خرابي اُووینې او د هغې په وجه ټول روایتونه بې اعتباره اُوگڼي، او نه دا خبره ضروري ده چه د علم حدیث په لحاظ سره د یو روایت سند مضبوط وي نو که د هغې متن هر څومره غلط وي خو په رند و سترگو به هغې ته صحیح وئیلې کیږي. که سند بند قوي او اعتباري وي خو بیا هم ډیر اسباب داسې کیدې شي چه د هغې په وجه یو متن په غلط شکل کښې رانقل کړې شي او داسې غلطې خبرې پکښې رانقل کړې شي چه هغه د نبي صلی الله علیه وسلم د شان سره نه ښائي. د دې وجه نه چه د سند سره سره متن هم کتل ضروري دي، او که په متن کښې واقعي څه خرابي وي نو بیا خامخا هغې ته صحیح وئیل ضروري نه دي.

په دې کوم حدیث کښې چه د حضرت ابراهیمؑ درې "دروغ" بیان کړې شوي دي، دا حدیث صرف په دې وجه قابلِ اعتراض نه دې چه د دې په وجه یو نبي دروغژن کیږي. بلکه په دې وجه هم غلط دې چه په دې کښې د کومو درې واقعاتو ذکر شوې دې هغه درې واړه د ذکر کولو مقام لري. په دې کښې خو دا یو "دروغ" حال اُوس تاسو لیدلې شئ چه یو معمولي عقل والا انسان هم د حضرت ابراهیمؑ دې قول ته "دروغ" نه شي وئیلې نو یو پیغمبر به ورته څنگه "دروغ" اُووائي. پاتې شوه د "اِنِّي سَقِيْمٌ" والا واقعه نو هغه خو تر هغې دروغ ثابتیدې نه شي ترڅو چه دا ثابته شوې نه وي چه حضرت ابراهیمؑ واقعي په هغه وخت کښې دروغ جوړې کړې وُو او هغه ته هیڅ شکایت نه وُو. دا خبره نه په قرآن کښې چرته بیان شوې ده او نه د دې روایت نه علاوه په یو بل معتبر روایت کښې د دې ذکر راغلې دې. اُوس پاتې شوه خپلې ښځې ته د خور وئیلو واقعه نو دا په خپله دومره بې مطلبه ده چه که هر څوک ئې دا وري نو دا به وائي چه دا هیڅکله حقیقت کیدې نه شي. د قیصه د هغه وخت ده کله چه حضرت ابراهیم د خپلې ښځې حضرت ساره سره مصر ته تلې وُو. د بائیبل

فَقَالُوٓا اِنَّكُمْ اَنْتُمُ الظّٰلِمُوْنَ ﴿۶۴﴾ ثُمَّ نُكِسُوْا عَلٰى رُءُوْسِهِمْ لَقَدْ
عَلِمْتَ مَا هٰٓؤُلَآءِ يَنْطِقُوْنَ ﴿۶۵﴾ قَالَ اَفَتَعْبُدُوْنَ مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ
مَا لَا يَنْفَعُكُمْ شَيْـًٔا وَّلَا يَضُرُّكُمْ ﴿۶۶﴾ اُفٍّ لَّكُمْ وَلِمَا تَعْبُدُوْنَ مِنْ

اُووے "واقعي تاسو پخپله ظالمان يئ." خو بيا د هغوئ راځے بدلے شوے[۱] او وے ويل "تا ته معلومه ده چه دوئ خبرې نه کوی." ابراهيمؑ اُووے "نو آيا بيا تاسو الله پرېږدئ او د هغه څيزونو عبادت کوئ چه نه در ته نفع رسوی شي او نه نقصان. لعنت دې په تاسو باندې او ستاسو په معبودانو باندې چه تاسو الله پرېږدئ

د بيان مطابق په هغه وخت کښې د حضرت ابراهيمؑ عمر يو سل اويا کاله او د حضرت ساره عمر د نوي کالو نه څه زيات وو. او په دغه عمر کښې د حضرت ابراهيمؑ سره دا فکر وو چه د مصر بادشاه به د دے ښائسته بي بي په وجه دے قتل کړي او دا ښائسته بي بي به تر ولاخلي. نو خپله ښځے ته يئے اُووے چه کله مصريان تا اُونيسی او بادشاه له دې بوځي نو ته هم وايه چه دا زما رُور دے او زه به هم دا وايم چه دا زما خورده، نو زه خو به تر ژوندي شم (پيدائش، باب ۱۲) په حديث کښې چه کوم روايت دے او په هغې کښې چه د حضرت ابراهيمؑ په حقله کوم دريم "دروغ" دے د هغې بنياد په دے لغو اسرائيلي روايت باندې دے. آيا دا څه د عقل خبره ده چه د کوم حديث په متن کښې دا سے غلطے خبرې شاملے وې هغه دې هم موږ په نبي صلى الله عليه وسلم پورے صرف په دے وجه ورو تړو چه د دے سند صحيح دے؟ دغه شان د اعتدال د حد نه په اوړيدو سره معامله خرابه شي او خبره هغه حد ته ورسي کومه چه منکرين حديث کوی (د زياتے تشريح د پاره اُوګورو زما کتاب "رسائل و مسائل"، دويم جلد، ص ۳۵ تا ۳۹)۔

[۱] په اصل کښې نُكِسُوْا عَلٰى رُءُوْسِهِمْ (اُلټا کړے شو په خپلو سرونو باندې) فرمائيلے شوی دی. څينو خلقو د دے نه دا مطلب اخستلے دے چه هغوئ د شرم نه سر ښکته کړو. ليکن د دے موقعه مناسبت سره دا معنی صحيح نه ښکاري. دلته صحيح مطلب دا دے چه د حضرت ابراهيمؑ جواب ئے کله واوريدو نو اول ئے په خپلو زړونو کښے سوچ اُوکړو چه واقعي ظالمان خو تاسو پخپله يئ، دا څنګه بے وسه او بے اختياره خدايان موجور کړي دی چه پخپله دا هم نه شي وئيلے چه په هغوئ څه تير شو او چا اُووهل نو چه پخپله ځان نه شي بچ کولے نو نصرت به څه امداد اُوکړي. ليکن د دے نه روستو فوراً په ضد کښې راغلل او عقل ئے اپوته شو. اول ئے دماغو صحيح سوچ کولو ليکن بيائے نا ساپه اُلټا سوچ شروع کړو.

دُوْنِ اللّٰهِ اَفَلَا تَعْقِلُوْنَ ﴿٦٧﴾ قَالُوْا حَرِّقُوْهُ وَانْصُرُوْٓا اٰلِهَتَكُمْ اِنْ
كُنْتُمْ فٰعِلِيْنَ ﴿٦٨﴾ قُلْنَا يٰنَارُ كُوْنِيْ بَرْدًا وَّ سَلٰمًا عَلٰٓى اِبْرٰهِيْمَ ﴿٦٩﴾
وَاَرَادُوْا بِهٖ كَيْدًا فَجَعَلْنٰهُمُ الْاَخْسَرِيْنَ ﴿٧٠﴾ وَنَجَّيْنٰهُ وَلُوْطًا
اِلَى الْاَرْضِ الَّتِيْ بٰرَكْنَا فِيْهَا لِلْعٰلَمِيْنَ ﴿٧١﴾ وَوَهَبْنَا لَهٗٓ اِسْحٰقَ وَيَعْقُوْبَ

او د هغوی عبادت کوئ. آیا تاسو لږ شان عقل هم نه لرئ؟ هغوی اُووے "اُوسوزوئ دے او مدد اُوکړئ د خپلو خدایانو که تاسو څه کول غواړئ." مونږه اُووے "اے وُوره، یخ شه او سلامتیا والا شه په ابراهیم بانِدِ."[۶۲] هغوی غوښتل چه د ابراهیمؑ سره بدی اُوکړی خو مونږه هغوی ټنټ ناکام کړل. او مونږه هغهٔ او لوط[۶۳] هغے زمکے ته بچ اُوویستل چه په هغے کښے مونږه د ټولے دُنیا د خلقو د پاره برکتونه ایښوولی دی.[۶۴] او مونږه هغهٔ له اسحاق ورکړو او یعقوب پرے

۶۲ د الفاظو نه او د ورانِدِ روستو عبارت نه ښکاره معلومیږی چه هغوی واقعی په دے خپله فیصله بانِدِ عمل اُوکړو، او کله چه وُور تیار شو او هغوی ورته حضرت ابراهیمؑ ورګوزار کړو نو بیا د هغے الله تعالیٰ وُور ته حکم اُوکړو چه په ابراهیمؑ بانِدِ یخ شه او بے ضرره شه. پس په قرآن کښے چه کوم معجزه بیان کړے شوی دَ په هغے کښے دا هم یوه ښکاره معجزه ده. چه څوک د معجزو تأویلونه صرف په دے وجه کوی چه د هغوی په نز الله تعالیٰ د عام معمول (Routine) نه بدل څه کار نه شی کولے نو آخر هغوی الله تعالیٰ مَنی ولے. او که څوک په دے وجه تأویلونه کوی چه د نوے زمانے عقل پرست خلق د معجزو منلو ته تیار نهٔ وی، نو مونږ د هغه نه دا تپوس کوو چه ایا د الله بندهٔ په تا بانِدِ دا څیره چا فرض کړی ده چه هغوی خامخا معجزو منلو ته تیار کړی؟ څوک چه په خپل اصلی حالت کښے د قرآن منلو ته تیار نهٔ دے نو هغه په خپل حال بانِدِ پرېږده او دا کوشش مهٔ کوه چه د هغه د منلو د پاره قرآن د هغه د خیالاتو مطابق پیش کړے شی. څکه چه قرآن په خپله د دے نه منع کوی چه هغه دِ د نورو نظریاتو مطابق پیش کړے شی. آخر دا کوم قسم تبلیغ دے او کوم عقلمند سړے به دے ته جائز ویلے شی. (د زیاتے تشریح د پاره اُوګوره سورة عنکبوت حاشیه ۲۹).

۶۳ د بائیبل د بیان مطابق د حضرت ابراهیمؑ دوه رونړه وُو، نحور او حاران. حضرت لوطؑ د حاران ځوئ وُو (پیدائش باب ۱۱، آیت ۲۶). په سورة عنکبوت کښے چه د حضرت ابراهیمؑ کوم ذکر راغلے دے د هغے نه مفاد معلومیږی چه د هغه د قوم نه صرف یو حضرت لوطؑ په هغهٔ بانِدِ ایمان راوړے وُو. (آیت ۲۶).

۶۴ یعنی د شام او د فلسطین په زمکه. د دے برکتونه مادی هم دی او روحانی هم. په مادی حیثیت سره هغه د دُنیا د ټولو نه زرخیزه علاقه ده. او په روحانی حیثیت سره هغه د دوو زرو کالو پورے د پیغمبرانو د راکوزیدو علاقه وه، د دنیا په بله علاقه کښے دومره ډیر پیغمبران نهٔ دی راکوز شوی.

نَافِلَةً ؕ وَكُلًّا جَعَلْنَا صٰلِحِيْنَ ﴿۷۲﴾ وَجَعَلْنٰهُمْ اَئِمَّةً يَّهْدُوْنَ بِاَمْرِنَا
وَاَوْحَيْنَآ اِلَيْهِمْ فِعْلَ الْخَيْرٰتِ وَاِقَامَ الصَّلٰوةِ وَاِيْتَآءَ الزَّكٰوةِ ۚ
وَكَانُوْا لَنَا عٰبِدِيْنَ ﴿۷۳﴾ وَلُوْطًا اٰتَيْنٰهُ حُكْمًا وَّعِلْمًا وَّنَجَّيْنٰهُ
مِنَ الْقَرْيَةِ الَّتِيْ كَانَتْ تَّعْمَلُ الْخَبٰٓئِثَ ؕ اِنَّهُمْ كَانُوْا قَوْمَ
سَوْءٍ فٰسِقِيْنَ ﴿۷۴﴾ وَاَدْخَلْنٰهُ فِيْ رَحْمَتِنَا ؕ اِنَّهٗ مِنَ الصّٰلِحِيْنَ ﴿۷۵﴾

سوائی[۶۵]، او دې یو مو صالح کړو. او مونږه هغوئ اِمامان کړل چه زمونږ په حکم سره به ئې د دین لاښودنه کوله او مونږه هغوئ ته د وحی په ذریعه د نیک کارونو او د مونځ قائمولو او د زکوٰة ورکولو هدایت اوکړو او هغوئ زمونږ عبادت کونکی وو[۶]

او لوطؑ له مونږ د حکم او عِلم ورکړو[۶۶] او هغه مو د هغه کلی نه بچ اُوویستو چه د هغې خلقو به بدکاریانې کولې — په حقیقت کښې هغه ډیر بدکاره او فاسق قوم وو — او لوطؑ مونږه په خپل رحمت کښې داخل کړو، هغه د صالحانو خلقو نه وو[ع]

[۶۵] یعنی د ځوئ نه روستو ئې نوسے هم داسے وو چه پیغمبری ورکړے شوه.

[۶۶] د حضرت ابراهیمؑ د ژوند د دے اهم واقعې ذکر په بائبل کښې نشته. بلکه هغه چه په عراق کښې کوم دورتیر کړے وُو د هغې د دوریوه واقعه هم په دے کتاب کښې نشته. د نورو دسره د هغه مقابله، د پلار او د قوم سره د هغه جګړه، د بُت پرستئ خلاف د هغه کوشش، په اور کښې د هغه د اچولو قیصه، او د هغه وطن پریښودو په ده کښې یوه واقعه هم د بائبل د کتاب "پیدائیش" مصنف نه ده لیکلې. هغه صرف د هغه د هجرت ذکر کړے دے، خو هغه ئې هم په داسے انداز سره کړے دے لکه چه یو خاندان د روزګار لټولو د پاره یو وطن پریږدی او بل وطن ته لاړ شی. د قرآن او د بائبل ترمینځ د دے نه هم زیات دلچسپ اختلاف دا دے چه قرآن وائی چه د حضرت ابراهیمؑ مشرک پلار به په هغه باندې ډیر ظلم کولو، او بائبل وائی چه د هغه پلار د خپلو ځامنو، نوسو، او اینګوریانو سره حاران ته لاړو او هلته آباد شو (باب ۱۱ آیتونه ۲۷ تا ۳۲). د دے نه روستو الله تعالیٰ حضرت ابراهیمؑ ته یکدم وائی چه ته حاران پریږده او په کنعان کښې استوګنه اختیار کړه او "زه به ستا نه یو لوئ قوم جوړ کړم او برکت به در کوم او ستا نوم به اُوچت کړم، نو ته د برکت باعث شے، څوک چه تا ته مبارک وائی هغه له به زه برکت ورکوم او څوک چه په تا لعنت کوی زه به په هغه لعنت کوم او د زمکې ټولے قبیلې به ستا په وسیله سره برکت موی" (باب ۱۲ - آیت ۱-۳) هیڅ پته نه لګی چه ناساپه په حضرت ابراهیمؑ د د مهربانئ نظر ولے اُوشو.

البته په تلمود کښې د ابراهیمؑ د عراق دور د ډیرو هغه واقعات ملاویږی کوم چه د قرآن په مختلفو

ځایونو کښې بیان شوې دی. خو چه سړے د دواړو مقابله اوکړی نو د قیصے په اکثرو ځایونو کښې ښکاره فرق په نظر راځي، سړي ته صفا معلومیږي چه د تلمود بیان د یو جوړه او د خلافِ قیاس خبرو نه ډک دے او د دے برعکس قرآن بالکل په صفا شکل کښې د حضرت ابراهیمؑ د ژوند اهمه واقعه بیانوی. موږ دلته د مدعا واضحه کولو د پاره د تلمود د قیصے خلاصه پیش کوو چه د هغه خلقو غلطی صفا ښکاره شی کوم چه وائی چه قرآن د بائبل او د یهودی ادب نه فائده حاصله کړې ده -

د تلمود بیان دے چه حضرت ابراهیمؑ کله پیدا کیدو نو په هغه ورځ نجومیانو په آسمان باندې یو علامه اولیده او نمرود بادشاه له ئے دا مشوره ورکړه چه د تارح کره کوم ماشوم پیدا شوے دے هغه اووژنه. چنانچه هغه د ابراهیمؑ د وژلو اراده اوکړه. لیکن تارح د خپل غلام یو ماشوم په بدله کښې ورکړو او هغه ئے پټ کړو. د دے نه روستو تارح خپله ښځه او ماشوم یو غار ته بوتلل او هلته ئے پټ کړل، او هلته هغوئ د لسو کالو پورے ئے پریولسم کال تارح حضرت ابراهیمؑ حضرت نوحؑ ته ورسولو او دیوکم شلوبینت[39] کالو پورے هغه د حضرت نوحؑ او د هغه د ځوئ د سام په تربیت کښې وو. په دغه زمانه کښې حضرت ابراهیمؑ د خپلے سکه وریره "ساره" سره نکاح اوکړه چه دوه څلویښت کاله د هغه نه کشره وه (په بائبل کښې دا نشته چه ساره د حضرت ابراهیمؑ وریره وه - او د عمر فرق ئے هم لس کاله ښائی - پیدائش باب ۱۱. آیت ۲۹ او باب ۱۷ آیت ۱۷) -

بیا تلمود وائی چه حضرت ابراهیمؑ د پنځوسو کالو په عمر کښې د حضرت نوح کور پریښودو او د خپل پلار کور ته راغے. هغه اوکتل چه پلار ئے بت پرست دے او په کور کښې ئے د کال د دولسو میاشتو په حساب سره دولس بتان کیښودلی دی. هغه د پلار د پوهه کولو کوشش اوکړو، خو چه کله هغه په خبره پوهه نه شو نو یو ورځ چه ورته موقع ملاؤ شوه نو د کور د بت خانے بتان ئے مات کړل. تارح چه کله راغے او د خپلو بتانو دا حال ئے اولیدو نو نیغ نمرود له لاړو او دا شکایت ئے اوکړو چه پنځوس کاله مخکښې زما په کور کښې کوم هلک پیدا شوے وو نن هغه زما په کور کښې دا حرکت کړے دے، د هغه فیصله ته اوکړه. نمرود حضرت ابراهیمؑ راوغوښتو او تپوس ئے ترے اوکړو. هغه ورله سخت جوابونه ورکړل. نمرود هغه فوراً جیل ته اولیږلو او بیا ئے معامله خپل کونسل ته پیش کړه چه په مشورے سره د دے مقدمه فیصله اوکړے شی. د کونسل اکانو فیصله اوکړه چه دا سړے دے په اور کښې اوسوزولے شی. چنانچه هغه د اور تیار کړے شو او حضرت ابراهیمؑ هغے ته ور اوغورزولے شو. د حضرت ابراهیمؑ سره د هغه رور او ملګرے حاران هم ور اوغورزولے شو، ځکه چه نمرود کله د تارح نه تپوس اوکړو چه ستا دا ځوئ خو ما د پیدا کیدو په ورځ وژلو، تا هغه ولے بچ کړو - او په بدل کښې دې یل ماشوم راباندې ولے اووژلو، نو هغه ورته اوویل چه دا ما د حاران ویلی وو - دا وجه وه چه دا کار چا کړے وو هغه ئے پریښودو او چا چه مشوره ورکړې وه هغه ئے د حضرت ابراهیمؑ سره اور ته ورګوزار کړو. د هغه د اور نه د وتو سره حاران فوراً اوسوزیدو او هیره شو خو حضرت ابراهیمؑ خلقو اولیدو چه دننه په اطمینان سره ګرځی راګرځی. نمرود له دا خبر ورکړے شو چه هغه راغے او په خپلو سترګو ئے دا حال اولیدو نو په زوره ئے اووے چه "اے د آسمان خدائے بندهٔ د وړ

وَنُوحًا إِذْ نَادَىٰ مِن قَبْلُ فَاسْتَجَبْنَا لَهُ فَنَجَّيْنَاهُ وَأَهْلَهُ مِنَ الْكَرْبِ

او هم دا نعمت مونږه نوحؑ له ورکړو۔ یاد کړه څه وخت چه هغه د دوی نه وړاندې مونږ ته آواز[۶۸] کړې وو۔ مونږه د هغه دُعا قبوله کړه او هغه او د هغه کور والا مو د لوی مصیبت[۶۹] نه

نه را اُوځه او زما مخې ته ودرېږه." حضرت ابراهیمؑ بهرته راوُوتو۔ نمرود د هغه مرید شو او ډېرې قیمتي تحفې ئې ورله ورکړې او رخصت ئې کړو۔

د تلمود د بیان مطابق حضرت ابراهیمؑ د دې نه روستو دوه کاله هلته وُو۔ بیا نمرود یو خوب اُولیدو او نجومیانو د هغه خوب دا تعبیر راوُبښکو چه ابراهیمؑ به ستا د بادشاهۍ د تباهۍ سبب جوړیږي۔ هغه اُو وژنه هغهٔ د هغه د قتل دپاره سړي وراُولیږل، خو حضرت ابراهیمؑ له چه نمرود کوم الیعزر نومې یو غلام ورکړې وُو هغه ابراهیمؑ د دې منصوبې نه مخکښې خبر کړو، نو حضرت ابراهیمؑ اُوتښتیدو او د حضرت نوحؑ کره ئې پناه واخسته۔ هلته بتارح راتللو او پټ پټ به ئې ملاقات کولو، او آخر دا چه پلار او ځامنو د وطن پریښودلو فیصله اُوکړه۔ حضرت نوحؑ او سام هم دا خبره خوښه کړه۔ چنانچه تارح خپل ځوئ ابراهیمؑ او خپل نوسے لُوطؑ او خپله نوسۍ او ابنګور سارهؑ د ځان سره کړل او حاران ته لاړل۔ (منتخبات تلمود از لیچ پولانو لندن ۔ صفحه ۳۰ تا ۴۲)۔

دې قیصې ته یو عقلمند سړے اُوګوري نو آیا هغه دا تصور کولے شي چه قرآن به دا قیصه د داستانونو نه اغستې وي؟

۶۷ "حکم او علم ورکول" په قرآن مجید کښې عام طور پیغمبرۍ ورکولو ته وائي۔ د "حکم" نه مراد حکمت هم دے، د صحیح فیصلې کولو طاقت هم دے، او د الله تعالیٰ د طرفنه د حکمرانۍ سند (Authority) حاصلول هم دي۔ پاتې شو "علم" نو د دې نه مراد هغه حق علم دے چه هغه د وحي په ذریعه ورکړې شوے وي۔ د حضرت لوطؑ په حقله د زیاتو تفصیلاتو دپاره اُوګورئ، الاعراف آیتونه ۸۰ تا ۸۴۔ هود، آیتونه ۶۹ تا ۸۳۔ الحجر، آیتونه ۵۷ تا ۷۶۔

۶۸ اشاره ده د حضرت نوحؑ هغه دُعا ته، چه هغهٔ کله د خپل قوم د اصلاح دپاره ډېره موده کوشش اُوکړو او په آخر کښې ستړے شو نو دا دُعا ئې اُوغوښتله چه "إِنِّي مَغْلُوبٌ فَانتَصِرْ" "اے خدایه، زه عاجز شوے یم، اُوس زما امداد اُوکړه" (القمر۔ آیت ۱۰)۔ او "رَّبِّ لَا تَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا"، "اے خدایه، په زمکه یو کافر هم مه پرېږده" (نوح آیت ۲۶)۔

۶۹ د کربِ عظیم نه مراد یا خو په بد عمله قوم کښې ژوند تیرول دي یا تر بیا مراد طوفان دے۔ د حضرت نوحؑ د قیصې د تفصیلاتو دپاره اُوګورئ۔ الاعراف، آیتونه ۵۹ تا ۶۴۔ یونس، آیتونه ۷۱ تا ۷۳۔ هود، آیتونه ۲۵ تا ۴۸، بني اسرائیل، آیت ۳)۔

الْعَظِيْمِ ﴿۷۶﴾ وَنَصَرْنٰهُ مِنَ الْقَوْمِ الَّذِيْنَ كَذَّبُوْا بِاٰيٰتِنَا ۭ اِنَّهُمْ
كَانُوْا قَوْمَ سَوْءٍ فَاَغْرَقْنٰهُمْ اَجْمَعِيْنَ ﴿۷۷﴾ وَدَاوٗدَ وَسُلَيْمٰنَ اِذْ
يَحْكُمٰنِ فِي الْحَرْثِ اِذْ نَفَشَتْ فِيْهِ غَنَمُ الْقَوْمِ ۚ وَكُنَّا لِحُكْمِهِمْ
شٰهِدِيْنَ ﴿۷۸﴾ فَفَهَّمْنٰهَا سُلَيْمٰنَ ۚ وَكُلًّا اٰتَيْنَا حُكْمًا وَّعِلْمًا

بچ کړل او د هغې قوم په مقابله کښې مونږ هغه مدد اُوکړو چه هغوی زمونږ آیتونه دروغ گڼړلی وُو. هغوی ډیر خراب خلق وُو، نو مونږه هغوی ټول غرق کړل.

او دا نعمت مونږه داؤد او سلیمان له ورکړو. یاد کړه هغه موقعه څه وخت چه هغوی دواړو دیو فصل په مقدمه کښې فیصله کوله چه د شپه پکښې د نورو خلقو بیزې خوړې شوی وُ، او مونږه د هغوی عدالت پخپله لیدلو. په هغه وخت کښې مونږه د صحیح فیصلې کولو پوهه سلیمان له ورکړه، حالانکه حکم او علم مونږه دواړو له ورکړی

ته د دے واقعه ذکر په بائبل کښې نشته، او په یهودی کتابونو کښې هم مونږه د دے څه ذکر اُونه لیدو. مسلمانو مفسرینو چه د دے کومه تشریح کړی ده هغه دا ده چه د یو سړی پټی ته د بل سړی بیزه د شپه ورادرېدلی وه. هغه حضرت داؤد ته فریاد اُوکړو. هغه فیصله اُوکړه چه د هغه بیزه د د هغه په زوروا خستلے شی او ده له د ورکړے شی. حضرت سلیمان د دے نه اختلاف اُوکړو او دا رائے ئے پیش کړه چه بیزه د هغه وخت پورے د پټی د خاوند سره وی تر څو پورے چه د بیزه خاوند هغه پټے بیا تیار کړے نه وی. د دے په حقله الله تعالیٰ فرمائی چه دا فیصله مونږه سلیمان ته ښودلی وه. خو چونکه د مقدمے دا تفصیل په قرآن کښې بیان شوی نه دے او نه په حدیث کښې د نبی صلی الله علیه وسلم نه د دے تفصیل نقل شوے دے، نو دا څوک نه شی وئیلے چه په دے قسم مقدمه کښې هم دا د اسلامی قانون دفعه ده. او هم دا وجه ده چه د حنفیانو د شافعیانو او د مالکیانو او د اسلام د نورو علمانو په مینځ کښې په دے مسئله کښې اختلاف دے چه د څاروی د بل سړی پټے خراب کړی نو چه تاوان به پرے اوکه نه، او که تاوان وی نو چه په څه شکل کښې به ادا کیږی.

دلته د حضرت داؤد او د سلیمان دا خاص واقعه د دے مقصد د پاره ذکر شوی ده چه پیغمبران د نبوت باوجود انسانان وُو، په هغوی کښې د خدائی هیڅ احتمال نه وُو. په دے مقدمه کښې حضرت داؤد مرسته د وحی په ذریعه اُونه کړے شوه او هغه په فیصله کولو کښې غلط شو، حضرت سلیمان ته ښودنه اُوکړے شوه او هغه صحیح فیصله اُوکړه، حالانکه دواړه پیغمبران وُو. وراندې چه د دے دواړو پیغمبرانو کوم کمالات ذکر کړے شوی دی، هغه هم د دے خبرې د پوهه کولو د پاره ذکر کړے شوی دی چه دا ټول کمالات د خدائے تعالیٰ د طرف نه وُو او په دے کمالاتو سره د سړی نه خدائے نه جوړیږی.

اشارةً د دے آیت نه د عدالت دا اصول هم معلوم شو چه که چرے دوه ججان د یوے مقدمے فیصله

وَسَخَّرْنَا مَعَ دَاوُدَ الْجِبَالَ يُسَبِّحْنَ وَالطَّيْرَ ۚ وَكُنَّا فَاعِلِينَ ﴿٧٩﴾ وَعَلَّمْنَاهُ
صَنْعَةَ لَبُوسٍ لَّكُمْ لِتُحْصِنَكُم مِّن بَأْسِكُمْ ۖ فَهَلْ أَنتُمْ شَاكِرُونَ ﴿٨٠﴾
وَلِسُلَيْمَانَ الرِّيحَ عَاصِفَةً تَجْرِي بِأَمْرِهِ إِلَى الْأَرْضِ الَّتِي

د داؤد سره مونږ غرونه او مارغان مسخر کړي وو چه تسبيح به ئے[٧١] وئيله، د دے کار کونکي خاص هم مونږه وو۔ او مونږ هغه ته ستاسو د فائدے د پاره د زغرے جوړول ښودلي وو، چه تاسو د يو بل د ګوزار نه بچ کړي،[٧٢] نو آيا تاسو شکر اداکونکي يئ؟[٧٣] او د سليمان د پاره مونږه تيزه هوا مسخر کړي وه چه د هغه په حکم به هغه زمکے ته تلله چه په هغے کښے مونږه

اُوکړي، او د دواړو فيصلے مختلف وي، نو اګرچه صحيح فيصله به يوه وي، ليکن دواړه به حق وي، ليکن په دے شرط چه د انصاف کولو قابليت به په دواړو کښے موجود وي، يو به هم ناپوهه او ناتجربه کاره نه وي۔ نبي صلی الله عليه وسلم په خپلو احاديثو کښے دا خبره ښه په تفصيل سره بيان کړي ده۔ په بخاري کښے د عمرو بن العاص رضه روايت دے چه نبي ﷺ فرمائي "اِذا اجتهد الحاکم فاصاب فله اجران و اذا اجتهد فاخطاء فله اجر" که حاکم د خپله وسه پوره د فيصلے کولو پوره کوشش اُوکړي نو که صحيح فيصله ئے اُوکړه نو د هغه د پاره دوه اجرونه دي او که غلطه فيصله ئے اُوکړه نو يو اجر دے"۔ په ابوداؤد او ابن ماجه کښے د بريده رضه نه روايت دے چه نبي ﷺ فرمائي چه "قاضيان درے قسمه دي، په هغوئ کښے يو جنتي دے او دوه دوزخيان دي۔ جنتي هغه قاضي دے چه حق اُوپيژني او د هغے مطابق فيصله اُوکړي۔ خو څوک چه د حق پيژندلو باوجود د حق خلاف فيصله اُوکړي نو هغه دوزخي دے۔ او دغه شان هغه هم دوزخي دے چه بے علمه د خلقو فيصلے کوي۔

٧١ دا الفاظ داسے دي چه مَعَ دَاوُدَ، داسے نه دي چه لِدَاوُدَ، يعني "د داؤد د پاره" نه بلکه د داؤد سره غرونه او مارغان مسخر کړے شوي وو، او په دے وجه هغوئ به هم د حضرت داؤد سره د الله تسبيح وئيله۔ دا خبره په سورة ص کښے هم بيان کړے شوې ده۔ "اِنَّا سَخَّرْنَا الْجِبَالَ مَعَهٗ يُسَبِّحْنَ بِالْعَشِيِّ وَالْاِشْرَاقِ ۝ وَالطَّيْرَ مَحْشُوْرَةً ۭ كُلٌّ لَّهٗٓ اَوَّابٌ ۝" مونږ د هغه سره غرونه مسخر کړي وو چه سحر او ماښام به ئے تسبيح وئيله، او مرغئ هم مسخر کړي وے چه راجمع کيدلې به، ټول به د هغه تسبيح وئيله۔" په سورة سبا کښے دي چه "يٰجِبَالُ اَوِّبِيْ مَعَهٗ وَالطَّيْرَ"، "غرونو ته مونږه حکم ورکړو چه د هغه سره تسبيح وايئ او دا حکم مو مرغو ته هم اُوکړو"۔ د دے آيتونو نه چه کومه خبره په ذهن کښے کيني هغه دا ده چه کله به حضرت داؤد د الله تعالی حمد وثنا په خوږ آواز وئيله نو د هغه د خوندناک آواز سره به په غرونو کښے کونج راپيدا شو، مرغئ به ودريدلے او يو خوندور حالت به جوړ شو۔ د دے معنی تائيد په هغه حديث سره کيږي چه په هغے کښے دا ذکر راغلے دے چه يو ځل حضرت ابو موسی اشعري چه ډير خوش آوازه بزرګ انسان وو، د قرآن تلاوت

کولو. نبی صلی الله علیه وسلم په دغه طرف تیریدو نو چه د هغه آواز ئې واوریدو نو ودریدو او د ډیر ساعته پورې ئې دغه آواز اوریدو. چه هغه تلاوت ختم کړو نو نبي ؐ اوفرمايل "لَقَدْ اُوْتِيَ مِزْمَارًا مِّنْ مَزَامِيْرِ اٰلِ دَاوٗدَ، یعنی دے سړی ته د حضرت داؤد د خوش آوازئ نه حصه ملاؤ شوه ده".

ڪلـه ۵ په سورة سبا کښې زیات تفصیل دا دے: وَ اَلَنَّا لَهُ الْحَدِیْدَ اَنِ اعْمَلْ سٰبِغٰتٍ وَّ قَدِّرْ فِی السَّرْدِ، "او مونږ د وسپنه د هغه د پاره نرمه کړه (او هغه ته مو هدایت اوکړو چه) پوره پوره زغره جوړوه او ټیک په اندازه سره کړئ جوړوه" د دے نه معلومیږی چه الله تعالی حضرت داؤد له د وسپنے د استعمالولو قدرت ورکړے وو، او خاص طور د جنګ د پاره د زغرے جوړولو طریقه ئې ورته ښودلې وه. په موجوده زمانه کښې چه کوم تاریخي او اثري تحقیقات شوي دي د هغې سره د دے آیت معنې ښه واضحه کیږي. موجوده تحقیقات دا دي چه په دنیا کښې د وسپنے د استعمال دور Iron age د سن ۱۲۰۰ او د سن ۱۰۰۰ ق م په مینځ کښې شروع شوے دے، دا د حضرت داؤد زمانه ده. د شام او د ایشیائے کوچک د حِتّی قوم Hittites د عروج زمانه د سن ۲۰۰۰ ق م نه سن ۱۲۰۰ ق م پورې وه. اول اول دے قوم د وسپنے د ویلی کولو او د وسپنے د تیارولو یو ګرانه طریقه معلومه کړه او د تولے دُنیا نه ئې دا خبره په راز کښې ساتلې. خو په دے طریقه چه به کومه وسپنه تیاریدله هغه به د سرو او د سپینو پشان قیمتي وه او په عام استعمال کښې نه راتلله. روستو بیا فلستیانو هم دا طریقه معلومه کړه او هغوي به هم چا ته نه ښودله. د بائیبل بیان دے چه د طالوت د بادشاهئ نه وړاندې حِتّیانو او فِلستیانو بنی اسرائیلو له کوم شکستونه ورکول د هغې یوه غټه وجه دا هم وه چه دے خلقو به د وسپنے ګاډي استعمالول او د وسپنے نوره وسله ورسره هم وه. (یشوع باب ۱۷. آیت ۱۶. قُضاة باب ۱. آیت ۱۹. باب ۴. آیت ۲-۳). په سن ۱۰۲۰ ق م کښې چه کله طالوت د خدائے په حکم سره د بنی اسرائیلو بادشاه شو نو هغه دے خلقو له مسلسل شکستونه ورکړل او د فلسطین غټه حصه ئې ترے واپس واخستله، او بیا حضرت داؤد (سن ۱۰۰۴ - سن ۹۶۵ ق م) په فلسطین، په شرق اُردن او د شام په ډیرو حصو باندې اسرائیلي سلطنت قائم کړو. په دے زمانه کښې چه د حِتّیانو او د فِلستیانو په قبضه کښې د وسپنے د وسلے جوړولو کوم راز وو هغه ښکاره شو او دا سے آسانه طریقے راواوتلے چه د عام استعمال د پاره د وسپنے ارزان ارزان څیزونه تیاریدل شروع شو. د فلسطین په سویل کښې د اَدُوم علاقه د کچه وسپنے نه ډکه ده، او اوس اوس چه په دے علاقه کښې د آثار قدیمه کوم ځایونه کنستلے شوي دي په هغې کښې ډیر داسے ځایونه ښکاره شوي دي چه هلته د وسپنے ویلی کولو بټئ لګیدلے وے. د عقبه او ایله سره جوخت د حضرت سلیمان د زمانے په بندرګاه کښې، یعنی د عِصیُون جابر په آثار قدیمه کښې چه کومه بټئ ملاؤ شوی ده د هغې د معاینے کولو نه دا اندازه لګیدلې ده چه په هغې کښې به ځینی هغه اصول استعمالیدل کوم چه ننن د نوے زمانے په (Blast Furnace) کښې استعمالیږي. اوس دا یوه قدرتي خبره ده چه حضرت داؤد به د ټولو نه اول دا نوی وسله د جنګي غرض د پاره استعمال کړي وي، ځکه چه لږه موده مخکښې د خوا وشا د دشمن قومونو د

بٰرَكْنَا فِيهَا ۚ وَكُنَّا بِكُلِّ شَيْءٍ عٰلِمِينَ ﴿٨١﴾ وَمِنَ الشَّيٰطِينِ مَنْ

برکتونه کیښودلي دي[۷۵]، موږ سره د هر څیز علم وو. او په شیطانانو کښې د یر موږ د هغه

وچه د وسیلې په ذریعه د هغوئ ژوند تنګ کړے وو.

[۷۳] د حضرت داؤد په حقله زیات تفصیل اُوګورئ البقره، آیت ۲۵۱، بنی اسرائیل حاشیه ۶۳-۷۰.

[۷۴] دا ده تفصیل په سورة سبا کښې دا دے: وَلِسُلَيْمٰنَ الرِّيحَ غُدُوُّهَا شَهْرٌ وَرَوَاحُهَا شَهْرٌ "او د سلیمان د پاره موږ هوا مسخر کړې وه، سحر به ئې هم د میاشتې هومره مزل کوو او ماښام به ئې هم د میاشتې هومره مزل کوو" او نور زیات تفصیل ئې په سورة ص کښې دا دے: فَسَخَّرْنَا لَهُ الرِّيحَ تَجْرِي بِأَمْرِهٖ رُخَاءً حَيْثُ أَصَابَ "نو موږ د هغه د پاره هوا مسخر کړه چه د هغه په حکم سره به په آسانه تلله کوم خوا چه به هغه تلل غوښتل" د دې نه معلومه شوه چه د حضرت سلیمانؑ د پاره هوا داسې تابع کړې شوې وه چه د هغه د بادشاهئ نه به د یوې میاشتې مزل بنه په آسانئ سره کیدې شو. په تلو کښې به هم هوا همیشه د هغه د مرضئ مطابق وه او په واپس راتلو کښې به هم. د بائبل او د نوې تاریخي تحقیقاتو نه چه کوم معلومات شوي دي هغه دا دي چه حضرت سلیمانؑ د خپل حکومت په دور کښې سمندري تجارت ډیره په غټه پیمانه شروع کړے وو. یو طرفته به د عصیون جابر نه بندرګاه نه د هغه تجارتي جهازونه یمن او نورو سویلي او مشرقي ملکونو ته تلل، او بل طرفته به د بحر روم د تمولو بندرګاهونو نه د هغه بیړه (چه په بائبل کښې ورته "ترسیسي" بیړه ویلې شوې ده) مغربي ملکونو ته تلله. په عصیون جابر کښې چه د هغه د زمانه کومه عظیم الشانه بټئ ملاؤ شوې ده د هغې د مقابلې یوه بټئ هم لا تراوسه پورې په مغربي ایشیا کښې او په مشرق وسطیٰ کښې نه ده ملاؤ شوې. د آثار قدیمه د ماهرینو اندازه ده چه دلته به د ادوم په عربه نومې علاقه کښې د درنګونو نه کچه وسپنه او تانبا را وړے کیدله او په دې بټئ کښې به ویلې کیدله او د نورو کارونو نه علاوه به د جهازونو جوړولو په کار کښې هم استعمالیدله. د دې نه د قرآن مجید د هغې آیت مطلب واضحه کیږي کوم چه په سورة سبا کښې د حضرت سلیمان په حقله راغلے دے چه وَأَسَلْنَا لَهُ عَيْنَ الْقِطْرِ "او موږ د هغه د پاره د ویلې شوې د سپینې چینه رااُو بهوله" دا رنګ د دې تاریخي حالاتو نه د اخبره هم په ذهن کښې کیني چه د حضرت سلیمان د پاره د یوې میاشتې د مزل پورې د هوا د "مسخر" کولو څه مطلب دے. په هغه زمانه کښې به سمندري سفر هله کید وچه کله به هوا موافق وه او په حضرت سلیمان باندې د الله تعالیٰ دا خاص کرم وو چه هوا به همیشه د هغه د دواړو سمندرونو بیړو د تګ موافق وه. بیا هم که چرې حضرت سلیمانؑ د په هوا باندې د حکم چلولو څه اختیار ورکړے شوے وو نو څنګه چه د "تَجْرِي بِأَمْرِهٖ" د الفاظو نه معلومیږي، نو د الله تعالیٰ د قدرت نه بهر خبره نه ده. هغه د خپلې بادشاهئ په خپله مالک دے. خپل بنده له چه څه اختیار ورکول غواړي هغه ورکولے شي. هرکله چه هغه په خپله چا له څه اختیار ورکړي نو موږ له په دې خفه کیدل نه دي پکار.

يَغُوصُونَ لَهٗ وَيَعْمَلُونَ عَمَلًا دُونَ ذٰلِكَ ۚ وَكُنَّا لَهُمْ حٰفِظِينَ ﴿۸۲﴾

دا ئے تابع کړي وُو چه دَ هغهٔ دَپاره به ئے غوپے وهلے او دَ دے نه علاوه نور کارونه به ئے هم کول. او خاص موږه دَ دے ټول هـرڅه نګرانان وُو.

ؔ پہ سورۃ سبا کښے دَ دے تفصیل دا دے، وَمِنَ الْجِنِّ مَنْ يَّعْمَلُ بَيْنَ يَدَيْهِ بِاِذْنِ رَبِّهٖ ۚ وَمَنْ يَّزِغْ مِنْهُمْ عَنْ اَمْرِنَا نُذِقْهُ مِنْ عَذَابِ السَّعِيْرِ ۝ يَعْمَلُوْنَ لَهٗ مَا يَشَآءُ مِنْ مَّحَارِيْبَ وَتَمَاثِيْلَ وَجِفَانٍ كَالْجَوَابِ وَقُدُوْرٍ رّٰسِيٰتٍ ..... فَلَمَّا قَضَيْنَا عَلَيْهِ الْمَوْتَ مَا دَلَّهُمْ عَلٰى مَوْتِهٖٓ اِلَّا دَآبَّةُ الْاَرْضِ تَاْكُلُ مِنْسَاَتَهٗ ۚ فَلَمَّا خَرَّ تَبَيَّنَتِ الْجِنُّ اَنْ لَّوْ كَانُوْا يَعْلَمُوْنَ الْغَيْبَ مَا لَبِثُوْا فِى الْعَذَابِ الْمُهِيْنِ ۝ او په پیریانو کښے مو دا ئے پیریان دَ هغه مسخر کړي وُو چه دَ هغه دَ رب په حکم سره به ئے دَ هغهٔ دَ وړاندې کار کولو، او په هغوئ کښے چه به چا زموږ دَ حکم نه مخ اړوو نو موږ به ورته دَ غرځنده وَ اُورمزه ورڅکوله. هغوئ به دَ هغهٔ دَپاره دَ هغهٔ دَ خوښے مطابق ډُګے مانړئ او کالبوتونه او دَ حوض غونډې لوئ لوئ خانګونه او په ځائے پراتهٔ درانهٔ دیګونه جوړول..... بیا چه کله موږ دَ سلیمان وفات کړونو وے پیریانو ته دَ هغهٔ دَ مرګ پته بل چا ورنهٔ کړه خو دَ ځمکے یو زندهٔ سرې (یعنی وَینهٔ) چه دَ هغهٔ همسلهٔ خوړله. نو هـر کله چه هغه راپریوتو نو پیریانو ته پته اُولګیده چه که چرے واقعی هغوئ ته دَ غیبو څه خبر وے نو په دے ذلیله عذاب کښے به دومره موده نهٔ وے پراته" (آیت ۱۲-۱۳-۱۴). دَ دے آیت نه دا خبره بالکل واضحه کیږی چه دَ حضرت سلیمان دَپاره کوم شیطانان مسخر کړے شوي وُو او چه دَ هغهٔ دَپاره به ئے مختلف کارونه کول، هغه ټول پیریان وُو، او هغه پیریان وُو چه دَ هغوئ په باره کښے دَ عربو دَ مشرکانو دا عقیده وه او هغوئ پخپله هم په دے دوکه کښے پراته وُو چه هغوئ ته کښې علم غیب حاصل دے. اُوس چه څوک قرآن مجید په غرض لوستو کوي اولولی، او په خیالاتو کښے نورکنه نظریات نه وي او بالکل په صفا دماغو سره ئے اُولولی، نو هغه پخپله دا لیدے شی چه په کوم ځائے کښے قرآن مطلق لفظ "شیطان" او "جن" استعمالوی نو هلته ترے مراد کوم قسم مخلوق وی او هغه کوم قسم پیریان دی چه دَ عربو دَ مشرکانو پرے دا عقیده وه چه هغوئ په غیبو پوهیږی.

دَ نن زمانے مفسرین دَ دے خبرې دَ ثابتولو دَپاره ډیر زور لګوی چه کوم پیریان او شیطانان دَ حضرت سلیمان دَپاره مسخر کړے شوي وُو، هغه انسانان وُو او دَ خوا وُ شا قومونو نه ورته دا کړے شوی وُو لیکن یو ازے دا نه چه دَ قرآن په الفاظو کښے دَ هغوئ دَ دے تأویل دَپاره څه ګنجائش نشته دے، بلکه په قرآن کښے په کوم ځائے کښے دا قیصه راغلې ده هلته دَ وړاندې روستو عبارت سره او دَ انداز بیان سره دَ هغوئ دا تأویل (معنی) بالکل نه لږی. دَ حضرت سلیمانؑ دَپاره چه به ئے مانړئ جوړ ول که هغوئ چرے انسانان وُو نو آخر په هغوئ کښے کوم دا سے خصوصیت وُو چه هغه دومره په لوئ شان سره په قرآن مجید کښے بیان کړے شوے دے. دَ اهرام مصر نه را واخله دَ نیو یارک دَ ډګو ډنګو غرونو عمارتونو پورے کوم یو څیز انسان نه دے جوړ کړے او دَ کوم بادشاه سره هغه "جن" او "شیطانان" نشته کوم چه ته دَ حضرت سلیمانؑ

وَاَيُّوْبَ اِذْ نَادٰى رَبَّهٗۤ اَنِّىْ مَسَّنِىَ الضُّرُّ وَاَنْتَ اَرْحَمُ الرّٰحِمِيْنَ ﴿۸۳﴾ ع
فَاسْتَجَبْنَا لَهٗ فَكَشَفْنَا مَا بِهٖ مِنْ ضُرٍّ وَّاٰتَيْنٰهُ اَهْلَهٗ وَمِثْلَهُمْ

او دا (فهم فکر او د حکم او د علم نعمت) مونږه ایوبؑ ته ورکړے وَو۔ یاد کړه کله چه هغه خپل رب ته آواز اُوکړو چه "ما ته بیماري نګیدلې ده او ته ارحم الرّاحمین ئے"۔ مونږه د هغه دُعا قبوله کړه او هغه ته چه کوم تکلیف وُو هغه مولرے کړو، او هغه له مو صرف د هغه اهل عیال ورنه کړو بلکه د هغوی

د پاره ثابتول غواړے؟

۷۵ د حضرت ایوب د شخصیت، د هغهٔ د زمانے او د هغهٔ د قومیت په باره کښے اختلاف دے۔ د نوی زمانے محققین څوک هغه ته اسراعیلي وائی او څوک ورته مصري او څوک ورته عربي۔ څوک وائی چه د هغهٔ زمانه د حضرت موسیٰؑ نه مخکښے ده، څوک وائی چه هغهٔ د حضرت داؤدؑ او د حضرت سلیمانؑ د زمانے سره وَو، او څوک وائی چه د دے نه هم روستو وُو۔ لیکن د دے ټولو قیاسونو بنیاد هغه سِفرِ ایُّوب یا صحیفهٔ ایوب ده کومه چه د بائیبل د پاکو کتابونو په مجموعه کښے شامله ده۔ ټول د دغے صحیفے انداز بیان ته او کلام ته کتلی دی او مختلفے رائے ئے قائمے کړے دی، بل څه تاریخي شهادت ورسره نشته۔ او د دے سِفرِ ایوب حال دا دے چه د هغے په بیانا تو کښے هم تضاد دے او د هغے بیان د قرآن د بیان نه دومره مختلف دے چه سره په یو وخت دواړه نه شی منلے۔ لهٰذا مونږه په هغے باندے قطعًا اعتماد نه شو کولے۔ د زیاتو نه زیات قابلِ اعتماد شهادت که دے نو هغه دا دے چه د یسعیاه نبی او د حزقی ایل نبی په صحیفو کښے د هغهٔ ذکر راغلے دے او دا صحیفے په تاریخي حیثیت سره زیاتے قابلِ اعتماد دی۔ یسعیاه نبی د مسیح نه مخکښے په اتمه صدئ کښے تیر شوے دے او حزقی ایل نبی د مسیح نه مخکښے په شپږمه صدئ کښے تیر شوے دے۔ نو دا یقیني خبره ده چه حضرت ایوب علیه السلام په نهمه صدئ کښے یا د دے نه مخکښے وُو۔ پاتے شو د هغه قومیت نو د سورۃ نسآء په آیت ۱۶۳ کښے او د سورۃ انعام په آیت ۸۴ کښے چه د هغه څنګه ذکر راغلے دے نو د هغے نه دا ګمان کیږی چه هغه د بنی اسراعیلو وُو، لیکن د وهب بن مُنَبِّہ دا بیان هم د قیاس نه لرے نهٔ دے چه هغه د حضرت اسحاق د ځوی د "عیسُو" د نسل نه وُو۔

۷۶ څنګه په باریک انداز کښے ئے دا دُعا غوښتلی ده۔ په لنډو الفاظو کښے د خپل تکلیف ذکر کوی او بیا روستو ئے صرف دا وائی چه "ته ارحم الراحمین ئے"۔ وړاندے ورته څه شکایت نهٔ کوی او نه څه څیز غواړی۔ دا دا سے د اُوچت شان دُعا ده لکه چه یو سړے انتهائی صبرناک او شریف او خود دار انسان وی او د لوږے د لاسه بے قراره وی او هغه یو سخی انسان ته بس دومره اُووائی چه "زهٔ وږے یم او ته سخی ئے"؟ او وړاندے څه د ژبے نه یو لفظ را او نه باسی۔

۷۷ د سورۃ ص په څلورمه رکوع کښے ددے تفصیل دا رنګے دے چه الله تعالیٰ هغه ته اُو فرمائیل "اُرْكُضْ بِرِجْلِكَ، هٰذَا مُغْتَسَلٌۢ بَارِدٌ وَّشَرَابٌ"، "خپله پښه اُووهه، دا یخے اُوبهٔ موجودی دی د لامبلو او د څکلو د پاره"۔ د دے نه معلومیږی چه په زمکه باندے د پښے د وهلو سره الله تعالیٰ د هغهٔ د پاره یوه

مَعَهُمْ رَحْمَةً مِّنْ عِنْدِنَا وَ ذِكْرٰى لِلْعٰبِدِيْنَ ﴿۸۴﴾

مو ور سره نور هم ورکړو، د خپل خاص رحمت په طور باندې، او د پاره د دې چه دا یو نصیحت وي د عبادت کذارو خلقو د پاره.۷۹

چینه جاری کړه چه د هغې په او بو کښې دا خاصیت وو چه په هغې کښې د لامبلو سره او د هغې د اوبو د څکلو سره د هغه مرض لرې شو. دا قسم علاج د دې خبرې ته اشاره کوي چه د هغه د پوستکي بیمارۍ وه، او د بایبل بیان هم د دې خبرې تائید کوي چه د هغه بدن د سر نه د پښو پورې د ټنکرو نه ډک شوے وو (ایوب، باب ۲، آیت ۷).

۷۹ قرآن مجید چه د حضرت ایوب قیصه په کوم شان سره پیش کوي نو د هغې نه معلومیږي چه هغه یو صبرناک انسان وو. او قرآن وائي چه د هغه ژوند د عبادت کذارو خلقو د پاره یو نمونه ده. لیکن بل طرفته چه سړے سِفرِ ایوب اولولي نو هغه یو بے صبره انسان ښکاري چه خدائے ته شکایت کوي او هر وخت د خپل مصیبت فریاد کوي. بار بار د خولے نه دا خبره راوځي چه "ورکه دې شي هغه ورځ چه زۀ پکښې پیدا شوم". "زۀ په رحم کښې ولے مړ نۀ شوم". "زۀ د پیدا کیدو سره ولے مړ نۀ شوم". او هغه بار بار د خدائے خلاف شکایتونه کوي چه "د خدائے غشي زما د تنه ښکیدلے دے، زما روح هم د هغې زهر څکښي، د خدائے د غضب خبرې په ما پسے راپسے دي". "اے بني آدم ته کتونکیه، که ما ګناه کړې ده نو تا له پرې څه نقصان دے؟ تا ولے زۀ نښنه کړے یم آن ترمے پورې چه په ما دا خپل ځان بوج دے؟ ته زما ګناه ولے نۀ معاف کوے او زما بدکاری ولے نۀ لرے کوے؟" "زۀ به خدائے ته وایم چه ما ملزم کوه مه، ما ته او وایه چه ته ولے زما سره جګړه کوے؟ آیا تا ته دا ډیر ښه کار ښکاري چه ظلم اوکړے او په خپل لاس جوړ کړے شوے څیز سپک اوګڼے او د شریرانو منصوبه روښانه کړے؟"

د هغه درے دوستان هغه له تسلي ورکوي او هغه ته د صبر کولو نصیحت کوي، خو هغه نۀ منی. هغه د نصیحت په جواب کښې مسلسل په خدائے الزام لګوي چه د خدائے په دے کار کښې هیڅ حکمت نشته، بس یو ظلم دے چه زما غوندې په یو متقي او عبادت ګذار ابنده باندې کیږي. هغه د خدائے په دے انتظام باندې سخت اعتراضونه کوي چه یو طرفته په بدکاره خلقو باندې نعمتونه راوریږي او بل طرفته په نیکانو خلقو باندې ظلمونه کیږي. هغه خپله یوه یوه نیکي شماري او بیا هغه تکلیفونه بیانوي کوم چه پرې د خدائے د طرفنه راغلي دي، او بیا وائي چه که د خدائے سره څه جواب وي نو ما ته دې اووائي چه د کومے ګناه په بدله کښې زما سره دا سلوک کیږي. د هغه د اینټ وینا د خدائے په مقابله کښې دومره زیاته شي چه آخر ورسره هغه دوستان خبرې کول پریږدي. هغوي چپ شي نو یو ځلورم سړے په مینځ کښې خبرې کول شروع کړي او ایوب له په دے خبره زورنه ورکوي چه "هغه د خدائے په ځائے خپل ځان صحیح ثابت کړو". د هغه تقریر لا ختم شوے نۀ وي چه په مینځ کښې الله تعالیٰ پخپله خبرې کول شروع کړي او بیا د الله او د ایوب په مینځ کښې دوه په دوه سنه بحث اوشي. دا ټول

داستان چه سر په تولی نو په هیڅ ځائے کښې دا سری نه نه محسوسیږی چه موږ ته ګنی د هغه صبرناک سړی حال ګورو لولو چه هغه په قرآن کښې د عبادت کزارو خلقو د پاره د سبق نمونه ده۔

د حیرانتیا خبره داده چه د دے کتاب اولنی حصه څه بل څه وائی، منځنئ حصه ئے څه بل څه وائی او په آخر کښې نتیجه څه بل څه راوځی۔ په دریو واړو حصو کښې هیڅ مناسبت نشته۔ په اولنئ حصه کښې وائی چه ایوب یو رښتینے، خدا ترسه او نیک سړے وو، او ډیر دولتمند وو چه په مشرق والو کښې هغه د ټولو نه غټ سړے وو۔" یوه ورځ خدائے ته د خدائے خپل ځامن حاضر شو او ورسره شیطان هم راغے خدائے تعالیٰ په دے محفل کښې په خپل بنده ایوب باندې ډیر فخر اوکړو۔ شیطان ورته اووے چه تا ده له دومره څه ورکړی دی چه هغه په هغے باندې شکر نه اوباسی نو څه به کوی۔ دا نعمتونه ترې نه واخله او بیا ئے اوګوره که ده کفر اونه کړو نو زما نوم به شیطان نه وی۔ خدائے اووے، ښه ده، د ده هر څه ستا په اختیار کښې شو۔ البته د ده ذات ته هیڅ نقصان مه رسوه۔ شیطان لاړو او ایوب ئے د تول مال و دولت او د تول خاندان نه صفا کړو او بالکل یوانے پاتے شو۔ خو ایوب هیڅ خفه نه شو۔ هغه خدائے ته سجده اوکړه او دا ئے ووئیل چه" زه د مور د خیټے نه لغړ راغلے وم او لغړ به واپس ځم۔ خدائے راکړی وو او خدائے واخستل۔ د خدائے نوم دِ مبارک وی۔" بیا یوه ورځ د الله تعالیٰ سره هم دغسے محفل جوړ شو۔ د هغه ځامن هم راغلل او شیطان هم حاضر شو۔ الله تعالیٰ شیطان ته اوښودله چه ګوره کنه، ایوب څنګه رښتینے سړے ثابت شو۔ شیطان اووے چه په بدن ئے ئې ترې شان مصیبت راوله او بیا اوګوره۔ دے به ستا په مخکښې کفر اوکړی۔ الله اووے ښه ده، هغه م تا له په اختیار کښې ورکړو، بس صرف د هغه روح دِ محفوظ وی۔ چنانچه شیطان واپس شو او ایوب له راغے او "ایوب ته ئے د ښپو د تلونه د سر پورے په ننکو سره تکلیف ورکړو۔" خپلے ښځے ورته اووے" آیا ته به اوس هم په خپله راستئ باندې قایم ئې؟ د خدائے تکفیر اوکړه او مړ شه۔" هغه جواب ورکړو" ته د بے وقوفو ښځو پشان خبرې کوے۔ آیا مونږ به د خدائے د لاس نه خوشحالی مومو او تکلیف به نه مومو؟"

دا د سفرِ ایوب کتاب د اول او د دویم باب خلاصه ده۔ لیکن د دے نه روستو د دریم باب نه یو بل مضمون شروع کیږی چه د دوه څلویښتم باب پورے د ایوب د بے صبرئ او د خدائے خلاف د شکایتونو او د الزامونو یو مسلسل داستان دے، او د دے نه دا خبره ثابتیږی چه د ایوب په باره کښې د الله تعالیٰ اندازه غلطه وه او د شیطان اندازه صحیح وه۔ بیا په دوه څلویښتم باب کښې خبره په دے ختمیږی چه د الله تعالیٰ سره ئے بنه دوه په دوه بحث اوکړو او د هغے نه روستو ایوب د صبر او د شکر په طور نه بلکه د الله تعالیٰ د طرفه د زورولے په نتیجه کښې د خدائے نه معافی غواړی او الله تعالیٰ ئے قبلوی او د هغه د تکلیفونه لرے کوی او د مخکښې نه ورله دوچنده څیزونه ورکوی۔ د دا آخری حصه چه سړے ئې لولی نو دا سے معلومیږی چه ایوب او الله تعالیٰ دواړه د شیطان په مقابله کښې ناکام شو، او بیا هسے ځیری جوړولو د پاره الله هغه له زور نه ورکوی او هغه په معافئ غوښتلو مجبوره کوی، او چه بیا کله هغه معافی او غوښتله نو دے ئے قبوله کړه چه شیطان

وَ اِسۡمٰعِیۡلَ وَ اِدۡرِیۡسَ وَ ذَا الۡکِفۡلِ ؕ کُلٌّ مِّنَ الصّٰبِرِیۡنَ ﴿۸۵﴾ وَ

او هم دا نعمت موږ اسماعیل او ادریس^۸۰ او ذوالکفل^۸۱ ته ورکړو، ځکه چه دا ټول صابران خلق وو. او

ته رسوا نه شي.

دا کتاب څینې خلق وائي چه دا نه د خدائ کلام دے او نه د حضرت ایوب کلام دے، بلکه دا کلام د حضرت ایوب د زمانے هم نه دے. د هغه نه په سوونو کاله روستو چا د "یوسف زلیخې" د قیصے په شان د ایوب قیصه لیکلې ده او په هغې کښې ایوب، الیفز تیمانی، سوخی بلدد، نعماتی ضوفر، د براکیل بوزی ځوے الیهو یو څو کسان دي چه د هغوئ په ژبه د کائناتو د نظام په حقله هغه په اصل کښې خپله فلسفه بیانوي. د هغه شاعري او د هغه بیان که هر څومره قابل قدر دے خو د آسماني صحیفے په حیثیت سره هغې له د مقدس کتابونو په مجموعه کښې ځائے ورکول بے مطلبه دي. د حضرت ایوب علیه السلام سره د هغې تعلق بس دومره دے لکه څومره چه د "یوسف زلیخې" د قیصے سره تعلق د حضرت یوسف دے، بلکه دومره هم نه دے. موږ د بس دومره ویلے شو چه د دے کتاب په اولنې او په آخرۍ حصه کښې چه کوم واقعات بیان کړے شوي دي په هغې کښې هغه لږ شان صحیح تاریخ شته، او دغه صحیح تاریخ یو ناخوشاعر زبانی طور اوریدلے وي کوم چه په هغه زمانه کښې مشهور وو، او یا به ئې د یو داسے صحیفے نه اخستلے وي چه هغه اوس نه پیدا کیږي.

۸۰ د تشریح د پاره اُوګوره تفهیم القرآن دریم جلد، سورة مریم، حاشیه ۳۳ -

۸۱ د ذوالکفل لفظي ترجمه ده "نصیب والا" او مُراد ترېنه اخلاقي بزرګي او د آخرت د ثواب په لحاظ سره نصیب والا، نه چه د دنیوي فائدے په لحاظ سره. دا د دغه بزرګ نوم نه دے بلکه د هغه لقب دے. په قرآن مجید کښې دوه ځایه د هغه ذکر راغلے دے او دواړو ځایه هغه په دے لقب سره یاد کړے شوے دے نوم ئې نه دے اخستلے شوے.

د مفسرینو په دے کښې اختلاف دے چه دا بزرګ څوک دے؟ د کوم وطن او د کوم قوم سره تعلق لري، او په کومه زمانه کښې تیر شوے دے. څوک وائي چه دا د حضرت زکریا دویم نوم دے (حالانکه دا بالکل غلطه خبره ده ځکه چه د هغه ذکر اُوس وړاندے راځي)، څوک وائي چه دا حضرت الیاس دے، څوک وائي چه یوشع بن نون دے، څوک وائي دا الیسع دے (حالانکه دا خبره هم غلطه ده، په سورة ص کښې د هغه ذکر جُدا شوے دے او د ذوالکفل ذکر جُدا شوے دے)، څوک وائي چه دا د حضرت الیسع خلیفه دے، او څوک وائي چه دا د حضرت ایوب ځوے وو چه د هغه نه روستو بیا نبي شو او اصلي نوم ئې بشر وو. آلوسي په روح المعاني کښې لیکلي دي چه "یهودیان وائي چه دا حزقیال (حزقي ایل) نبي دے چه د بني اسرائیل د قید په زمانه کښې (۵۹۰ ق م) پیغمبر شو او د خابور نهر په غاړه ئې په یو کلي کښې د پیغمبرۍ کار کولو."

په دے مختلفو قولونو کښې څوک دا په یقین سره نه شي ویلے چه واقعي دا کوم نبي دے. د موجوده زمانے مفسرین وائي چه دا حزقي ایل نبي دے، لیکن موږ سره د دے رائے قائمولو د پاره څه مناسب

أَدْخَلْنٰهُمْ فِيْ رَحْمَتِنَا ۖ إِنَّهُمْ مِّنَ الصّٰلِحِيْنَ ﴿۸۶﴾ وَذَا النُّوْنِ إِذْ ذَّهَبَ مُغَاضِبًا

هغوئ مونږه په خپل رحمت کښې داخل کړل ځکه چه هغوئ صالحان وُو.
او مَهِي والاله هم مونږه دا نعمت ورکړو ^۸۲^ یاد کړه هغه وخت کله چه هغهٔ په غُصه تللے وُو ^۸۳^

دلیل نشته. بیا هم که چرے څه دلیل ملاؤ شي نو دا رائے قابلِ ترجیح کیدے شي، ځکه چه د بائبل د حزقی ایل صحیفے د کتلو نه معلومیږي چه واقعي هغهٔ د دے تعریف مستحق دے کوم چه په دے آیت کښې شوے دے یعني صبرناک او نیک صالح. دے په هغه خلقو کښې وُو کوم چه د یروشلم د آخري تباهئ نه مخکښې بخت نصر گرفتار کړي وُو. بخت نصر په عراق کښې د اسرائیلي تیدیانو یو نوے کلے د خابور دریاب په غاړه جوړ کړے وُو چه نوم ئے تل آبیب وُو. هم په دے مقام باندې په ۵۹۴ق.م کښې حضرت حزقي ایل ته پیغمبري ملاؤ شوه، چه عُمر ئے دیرش کاله وُو، او دوه کاله مسلسل ئے دا خدمت کولو چه یو طرفته ئے مصیبت زپلي اسرائیلیان او بل طرفته ئے د یروشلم غافله او مست خلق او حاکمان رابیدارول. په دے لوئ کار کښې هغه دومره سخت مشغول وُو چه کله د نبوت په نهم کال د هغهٔ بي بي وفات شوه او خلق د هغهٔ غم رازئ له راجمع شو نو دهٔ خپل غم پریښودو او خپل قوم ته ئے د خدائے د هغه عذاب نه یرول شروع کړل کوم چه هغوئ په سر باندې ولاړ وُو. (باب ۲۴. آیتونه ۱۵-۲۷). د بائبل حزقي ایل صحیفه دا سے صحیفه ده چه هغه سړے ئے ولولي نو واقعي معلومیږي چه دا الهامي کلام دے.

^۸۲^ مُراد دے ترے حضرت یُونس. کله د هغه نوم اخستلے شوے دے او کله د "ذوالنون" او د "صاحب الحوت" یعني د "مهي والا" په القابو سره یاد کړے شوے دے. مهي والا ورته په دے وجه نهٔ وائي چه گني هغه به مَهي نیول یا به ئے خرڅول، بلکه په دے وجه به ئے ورته مهي والا ویلو چه هغه د الله تعالیٰ په حکم سره یو مَهي تیر کړے وُو، لکه څنگه چه د سورۃ صافات په آیت ۱۴۲ کښې دي. د زیاتے تشریح دپاره او گوره تفهیم القرآن، یونس حاشیے ۹۸ تا ۱۰۰. الصّٰفّٰت، حاشیے ۷۷ تا ۸۵.

^۸۳^ یعني هغه د خپل قوم نه ناراضه شوا ولاړو، مخکښې د دے نه چه هغه ته د خدائے د طرفنه د هجرت حکم ملاؤ شوے وے او د هغه د پاره خپل کار پریښودل جائز شوے وے.

فَظَنَّ اَنْ لَّنْ نَّقْدِرَ عَلَيْهِ فَنَادٰى فِى الظُّلُمٰتِ اَنْ لَّآ اِلٰهَ اِلَّآ اَنْتَ
سُبْحٰنَكَ ۖ اِنِّىْ كُنْتُ مِنَ الظّٰلِمِيْنَ ۝۸۷ فَاسْتَجَبْنَا لَهٗ ۙ وَنَجَّيْنٰهُ
مِنَ الْغَمِّ ۗ وَكَذٰلِكَ نُـْۨجِى الْمُؤْمِنِيْنَ ۝۸۸ وَزَكَرِيَّآ اِذْ نَادٰى رَبَّهٗ
رَبِّ لَا تَذَرْنِىْ فَرْدًا وَّاَنْتَ خَيْرُ الْوٰرِثِيْنَ ۝۸۹ فَاسْتَجَبْنَا لَهٗ ۫ وَ
وَهَبْنَا لَهٗ يَحْيٰى وَاَصْلَحْنَا لَهٗ زَوْجَهٗ ۭ اِنَّهُمْ كَانُوْا يُسٰرِعُوْنَ فِى
الْخَيْرٰتِ وَيَدْعُوْنَنَا رَغَبًا وَّرَهَبًا ۭ وَكَانُوْا لَنَا خٰشِعِيْنَ ۝۹۰

او دا خیال ئے وُو چه مونږ به هغه نه رانیسو.[84] آخر چه هغه د تورو تیرو نه آواز اوکړو[85] "نشته دے بل خدائے بغیر له تا نه بل څوک، پاک د ستا ذات، بیشکه چه زه قصور وار یم." پس مونږه د هغه دعا قبوله کړه او د غم نه مو خلاص کړو، او دغه شان مونږه مؤمنان بچ کوو.

او زکریا له، کله چه هغه خپل رب ته آواز اوکړو چه "اے پروردګاره، ما یوازے مه پریږده، او بهترین وارث هم تهٔ ئے." نو مونږ د هغه دعا قبوله کړه او هغه له مو یحیٰی ورکړو او د هغه ښځه مو د هغه د پاره روغه کړله.[86] دے خلقو به د نیکئ په کارونو کښې منډې وهلې او مونږ ته به ئے د اُمید او د یرے سره آوازونه کول او مونږ ته راټیټ شوی وُو.[87]

[84] هغه دا خیال اوکړو چه په دے قوم باندے نو عذاب راتللو والا دے، اُوس ماله پکار دی چه چرته پناه واخلم چه هسے نه څه په کښې پښېله او عذاب بیامو. دا خبره خو چه په ځائے قابل ګرفت نه وه خو د الله تعالیٰ د اجازت نه بغیر د پیغمبر خپل کار پریښودل قابل ګرفت وو.

[85] یعنی د ماهی د ګیډے نه چه په هغے کښې هم تیاره وه او د پاسه پرے د سمندر تیاره هم وه.

[86] د تشریح د پاره اُوګوره تفهیم القرآن، اول جلد، آل عمران آیتونه ۳۷ تا ۴۱ د حاشیو سره. دریم جلد، مریم، آیتونه ۲ تا ۱۵ د حاشیو سره. د ښځے د روغولو نه مراد د هغے شنډ والے لرے کول دی او د بوډاوالی باوجود د بچی راوړلو قابله جوړول دی. "بهترین وارث خو هم تهٔ ئے" یعنی که ته اولاد راهم نهٔ کړے نو پروا نشته، ستا پاک ذات د وراثت د پاره کافی دے.

[87] په دے ورانديز روستو عبارت کښې چه د پیغمبرانو ذکر د کوم مقصد د پاره شوے د هغه لړ شان بیا په ذهن کښې را تازه کړئ. د حضرت زکریا د واقعے د ذکر کولو نه دا مقصد په ذهن کښې کینول دی چه دا ټول پیغمبران صرف بندګان او انسانان وُو، په هغوئ کښې د خدائی هیڅ احتمال نهٔ وُو. بل چا ته اولاد بخښلو والا نهٔ وُو بلکه پخپله الله ته د اولاد د پاره زاری کونکی وُو. د حضرت یونس ذکر ځکه اوشو چه د پیغمبرئ باوجود کله د هغه نه قصور اُوشو نو هغه د هغے په سزا کښې راګیر شو او نیوسے شو. او کله چه هغه خپل رب ته

وَالَّتِیْۤ اَحْصَنَتْ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا فِیْهَا مِنْ رُّوْحِنَا وَجَعَلْنٰهَا وَابْنَهَاۤ اٰیَةً لِّلْعٰلَمِیْنَ ﴿۹۱﴾ اِنَّ هٰذِهٖۤ اُمَّتُكُمْ اُمَّةً وَّاحِدَةً ۖ وَّاَنَا رَبُّكُمْ

او هغه زنانه چه د خپله پاک لمنئ حفاظت ئے کړے وو۔[۸۸] مونږه په هغې کښې د خپل روح نه پوکے اوکړو[۸۹] او هغه او د هغې ځوئے مو د ټولے دُنیا د پاره نښه اوګرځول۔

دا ستا اُمّت په حقیقت کښے یو اُمّت دے او زۀ ستاسو رب یم،

د عاجزئ سر یاتیت کړو نو هغهٔ د الله په فضل سره د مځکې د خیتې نه ژوندے راووېستلے شو۔ د حضرت ایوب ذکر د دے د پاره اوشو چه په پیغمبر باندې مصیبت راتلل څه نوی خبره نۀ ده، او په پیغمبر باندې هم چه کله مصیبت راشی نو د شفا د پاره الله ته زاری کوی۔ پیغمبر نور چا له شفا ورکولو والا نۀ وی بلکه هېڅوک نۀ ده او بل چا نه شفا غوښتلو والا وی۔ بیا د دے ټولو خبرو سره یو طرفته دا حقیقت هم په ذهن کښے کینوی چه دا ټول پیغمبران د توحید قائل وو، او خپل حاجتونه به ئے ئے یو الله نه بغیر بل چا ته نۀ پیش کول، او بل طرفته دا هم ښائی چه الله تعالیٰ همیشه د عام طریقے نه خلاف د خپلو پیغمبرانو امداد کوی، که په شروع کښے پرې څو مره آزمېښتونه راغلی وی خو آخر د هغوئ دُعا گانے په معجزانه شان سره پوره شوی دی۔

[۸۸] حضرت مریم علیها السلام ته مراد ده۔

[۸۹] د حضرت آدم علیه السلام په حقله هم دا فرمائیلے شوی دی چه اِنِّیْ خَالِقٌۢ بَشَرًا مِّنْ طِیْنٍ ۝ فَاِذَا سَوَّیْتُهٗ وَنَفَخْتُ فِیْهِ مِنْ رُّوْحِیْ فَقَعُوْا لَهٗ سٰجِدِیْنَ ۝ (ص۔ آیتونه ۷۱۔۷۲)۔ "زۀ د خاورے یو بشر جوړوم، نو (اے فرښتو) کله چه زۀ هغه پوره جوړ کړم، او په هغه کښے د خپل روح نه پوکے اوکړم نو تاسو هغهٔ ته وړاندې سجدہ اوکړئ"۔ او دا خبره د حضرت عیسیٰ علیه السلام په حقله په مختلفو ځایونو کښے فرمائیلے شوی ده۔ په سورة نساء کښے فرمائی رَسُوْلُ اللّٰهِ وَكَلِمَتُهٗۤ اَلْقٰهَاۤ اِلٰی مَرْیَمَ وَرُوْحٌ مِّنْهُ ۡ (آیت ۱۷۱)۔ "د الله رسول او د الله فرمان چه مریم ته اِلقا کړے شو او د هغهٔ د طرفنه یو روح"۔ او په سورة تحریم کښے فرمائی وَمَرْیَمَ ابْنَتَ عِمْرٰنَ الَّتِیْۤ اَحْصَنَتْ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا فِیْهِ مِنْ رُّوْحِنَا (آیت ۱۲)، " او د عمران لور مریم چه د خپل شرمګاه حفاظت ئے اوکړو نو مونږه پوکے اُوکړو په هغې کښے د خپل روح نه"۔ د دے سره دا خبره هم په نظر کښے ساتل پکار دی چه الله تعالیٰ د حضرت عیسیٰ پیدائیش ته او د حضرت آدم پیدائیش ته یو شان پیدائیش وائی، په سورة آل عمران کښے فرمائی "اِنَّ مَثَلَ عِیْسٰی عِنْدَ اللّٰهِ كَمَثَلِ اٰدَمَ ؕ خَلَقَهٗ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهٗ كُنْ فَیَكُوْنُ ۝ (آیت ۵۹)۔ "د عیسیٰ مثال د الله په نزد آدم شان دے چه هغه الله تعالیٰ د خاورے نه جوړ کړو بیا ئے اُوفرمائیل چه "شه" او هغه شی"۔ په دے آیتونو باندې د غور کولو نه دا خبره څرګندیږی چه د پیدائیش د عامے طریقے په ځائے کله الله تعالیٰ په خپل حکم سره څوک نیغ په نیغه پیدا کول غواړی نو د هغې د پاره "د خپل روح نه پوکے کول" الفاظ استعمالوی۔ د دے روح نسبت الله تعالیٰ ته غالبًا چه په دے

فَاعْبُدُوْنِ ﴿۹۲﴾ وَتَقَطَّعُوْٓا اَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ ۭ كُلٌّ اِلَيْنَا رٰجِعُوْنَ ﴿۹۳﴾ فَمَنْ
يَّعْمَلْ مِنَ الصّٰلِحٰتِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَا كُفْرَانَ لِسَعْيِهٖ ۚ وَاِنَّا لَهٗ
كٰتِبُوْنَ ﴿۹۴﴾ وَحَرٰمٌ عَلٰى قَرْيَةٍ اَهْلَكْنٰهَآ اَنَّهُمْ لَا يَرْجِعُوْنَ ﴿۹۵﴾ حَتّٰٓى

نو تاسو زما عبادت کوئ. خو (دا د خلقو شرارت دے چه) هغوئ په خپل منځ کښے خپل دین ټوټه ټوټه کړو[۹۱] ــــ ټول موږ ته واپس راتلونکی دی.ع بیا چه څوک نیک عمل کوی، په داحال کښے چه هغه د ایمان خاوند وی، نو د هغه د کار ناقدری به نه کیږی، او هغه موږ لیکو. او ممکنه نه ده چه کوم کلے موږ تباه کړے وی هغه، دِ بیا واپس راشی[۹۲]. آن ترد ے پورے

وجه شرے دے چه روح پوک وهل د معجزے پشان یو غیر عادی طریقه ده. د زیاتے تشریح د پاره اُوګوره تفهیم القرآن اول جلد، النسآء حاشیه ۲۱۲-۲۱۳-

۹۰ یعنی دا مور او ځوے دواړه نه خدایان وُو او نه په خدائی کښے شریک وُو بلکه د خدائے د نښونه یوه نښه وه څنګه "نښه" وه، د دے د تشریح د پاره اُوګوره سورة مریم حاشیه ۲۱ او سورة المومنون حاشیه ۴۳-

۹۱ لفظ "ستاسو" تول انسانانو ته خطاب دے. مطلب دا مه چه اے انسانانو، تاسو ټول په حقیقت کښے یو اُمت او یو مِلَّت وَئ، دنیا ته چه څومره پیغمبران راغلی دی هغوئ ټولو یو دین راوړے وُو او هغه اصل دین دا وُو چه صرف یو الله د انسان ربه دے او یواځے د الله بندګی او عبادت کول پکار دی. ستو د چه څومره مذهبونه پیدا شو هغه هم دا دین خلقو وران کړے دے او مختلف مذهبونه ئے ترے جوړ کړی دی. د دے اصلی دین نه یو یو څیز راغستے دے او چاپل څیز، او بیائے ورسره د ځان نه نور څیزونه ملګری کړل او دغه شان بے شماره ملتونه جوړ شول. اُوس دا خیال کول چه فلانی نبی فلانے مذهب جوړ کړو او فلانی نبی فلانے مذهب، او په انسانانو کښے دا فرق پیغمبرانو راوستلے دے، نو دا هسے یو غلط خیال دے. او د مختلفو مذهبونو دا اخلاق چه دا خپل ځان د مختلفو پیغمبرانو سره تړی، نو دا د دے خبرے دلیل نه دے چه د ملتونو او مذهبونو دا اختلاف کښی پیغمبرانو راوستلے دے. خدائے چه کوم پیغمبران رالیږلی وُو هغوئ مختلف مذهبونه نه شو جوړولے او نه ئے د یو خدائے نه علاوه د بل چا بندګی خلقو ته ښودلے شوه.

۹۲ د دے آیت درے مطلبونه دی:
یو دا چه په کوم قوم باندِ د الله عذاب نازل شوے وی هغه بیا هیڅکله نه شی پا سیدے د هغوئ دوباره ترقی کول او د هغوئ نوے ژوند نصیب کیدل ممکن نه وی.
دویم دا چه د تباه کیدو نه روستو بیا دے دنیا ته واپس راتلل او دوباره ورته د امتحان موقع ملاویدل ممکن نه دی. بیا خو به د الله تعالیٰ په عدالت کښے د هغوئ پیشی وی.
دریم دا چه د کوم قوم بد عملونه او ظلمونه او د حق نه پښا کړیدل د ے حد ته وُرسی چه په

إِذَا فُتِحَتْ يَأْجُوجُ وَمَأْجُوجُ وَهُمْ مِّنْ كُلِّ حَدَبٍ يَنْسِلُونَ ﴿٩٦﴾
وَاقْتَرَبَ الْوَعْدُ الْحَقُّ فَإِذَا هِيَ شَاخِصَةٌ أَبْصَارُ الَّذِينَ كَفَرُوا
يَا وَيْلَنَا قَدْ كُنَّا فِي غَفْلَةٍ مِّنْ هَٰذَا بَلْ كُنَّا ظَالِمِينَ ﴿٩٧﴾ إِنَّكُمْ

چې کله یاجوج او ماجوج پرانستې شي او د هرې لوړې نه هغوی راووزي او د حقې وعدې د پوره کیدو وخت رانږدې شي نو ناڅاپه به د هغې خلقو سترګې بڼې پاتې شي چا چه کفر کړې وُو. وائي به چه "هائې زموږ کمه نصیبه، مونږه د دې د انجام نه په غفلت کښې پراته وُو، بلکه مونږه خطا کار وُو".[٩٤] بې شکه تاسو

هغوی یا نیز د الله تعالیٰ د طرفه د تباه کیدو فیصله اوشي، نو هغوی له بیا د رجوع کولو او د توبه ایستلو موقع نه شي ورکړې کیدې۔ د هغوی د پاره بیا دا ممکنه نه وي چه د ګمراهۍ نه بیخي لاره ته واپس راشي۔

٩٣ د یاجوج او د ماجوج تشریح د سورة کهف په حاشیه ٦٢، ٦٩ کښې شوې ده۔ د هغوی د پرانستلو مطلب دا دې چه هغوی به په دُنیا باندې داسې حمله اوکړي لکه چه یو ښکاري ځناور ناساپه د پنجرې نه یا د پړي نه آزاد کړې شي. "د حقې وعدې د پوره کیدو وخت به رانږدې شي"، دا صفاوې طرفته اشاره ده چه په دُنیا به د یاجوج او د ماجوج حمله په آخره زمانه کښې وي، او د هغې نه روستو به فوراً قیامت راځي۔ د نبي صلی الله علیه وسلم کوم حدیث چه امام مُسلم د حُذیفه بن اَسید الغفاري د روایت نه نقل کړې دې هغه د دې آیت مطلب نور واضحه کوي. فرمائي چه "قیامت به تر هغې نه قائميږي ترڅو چه تاسو د هغې نه مخکښې لس علامې اونه وینئ: لوګې، دجال، دابة الارض، د مغرب نه د نمر راختل، د عیسیٰ ابن مریم راکوزیدل، د یاجوج او د ماجوج حمله، درې ځایه د زمکې کیناستل (Landslide) یو په مشرق کښې، دویم په مغرب کښې او دریم د عرب په جزیره کښې، بیا به د ټولو نه په آخر کښې د یمن نه یو سخت وُور راپورته شي چه خلق به محشر طرفته ورغونډ وي (یعنی د هغې نه روستو به بیا قیامت راځي) په یو بل حدیث کښې نبي ﷺ د یاجوج او د ماجوج د خروج ذکر کړې دې او فرمائیلي ئې دي چه په هغه وخت کښې به قیامت دومره نږدې وي لکه د پوره ورځو حامله ښځه چه شرده نه شي چه کله به بچه پیدا کیږي د شپې او که ورځې" کالحامل المتم لا یدري اهلها متی تفجؤهم بولدها لیلا او نهارًا"، لیکن په قرآن مجید او په احادیثو کښې چه د یاجوج او د ماجوج په حمله څه بیان راغلی دې د هغې نه دا معلومیږي چه دا دواړه به یو ځائې کیږي او په جمع به په دُنیا باندې حمله کوي. کیدې شي چه قیامت ته په نږدې زمانه کښې دا دواړه په خپلو کښې او جنګیږي او بیا د هغوی جنګ په ټوله دُنیا کښې د فساد سبب جوړ شي.

٩٤ په "غفلت" کښې بیا هم یو قسم د عُذر وو، په دې وجه به هغوی اول د خپل غفلت ذکر اوکړي او بیا به فوراً په دې خبره ګواهي اوکړي چه مونږ ته پیغمبران راغلي وُو او هغوی مونږه ده

وَمَا تَعْبُدُوْنَ مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ ۭ اَنْتُمْ لَهَا وٰرِدُوْنَ (۹۸)
لَوْ كَانَ هٰٓؤُلَاۗءِ اٰلِهَةً مَّا وَرَدُوْهَا ۭ وَكُلٌّ فِيْهَا خٰلِدُوْنَ (۹۹) لَهُمْ

اوستاسو معبودان چه تاسو الله پریږدئ او د هغوی عبادت کوئ، د دوزخ خشاک یئ، هم دغلته به تاسو ورځئ ۹۶
که واقعي دوی خدایان وو نو هلته به نه تلي. اوس به ټول په هغې کښې همیشه اوسیږي" هلته به هغوی

وریځه نه غبړ دار کړي وُو نو په حقیقت کښې موږ ته نه په غفلت کښې پراته وُو او نه بې خبره وُو بلکه خطا کار وُو.

۹۶ په روایتونو کښې راغلي دي چه په دې آیت باندې عبد الله بن الزبعری اعتراض اُوکړو چه بیا خو
به یوازې زموږ خدایان نه، بلکه مسیح او عزیر او فرښتې هم دوزخ ته ځي، ځکه چه په دُنیا کښې د هغوی
عبادت کیږي. په جواب کښې نبي صلی الله علیه وسلم اُوفرمایل " نعم، کل من احب ان یعبد من دون الله
فهو مع من عبده،" هو، هر هغه څوک چه دا ئې خوښه وه چه د الله پرځائے د ده بندګي اُوشي نو هغه
به د هغه خلقو سره وي چا چه د هغه بندګي اُوکړه." د دې نه معلومیږي چه چا خلقو ته د خدائ پرستۍ
تعلیم ورکړے وي او بیا خلقو د هغه نه خدائ جوړ کړو، او یا دا چه هغه هم و د دې نه خبر نه وي چه
خلق په دُنیا کښې هم د هغه څوک بندګي کوي، نو هغوی به دوزخ ته نه ځي ځکه چه هغوی د دې شرک
ذمه وار نه دي. البته چه کومو خلقو دا کوشش اُوکړو چه خلق دې ته خدائ اُو وائي او ددې په
کوشش سره خلق په شرک کښې اخته شو نو هغوی به د دغې عبادت کونکو سره دوزخ ته ځي. دغه شان
هغه خلق به هم دوزخ ته ځي چا چه د خپل غرض د پاره د الله نه بغیر بل معبود خلقو له جوړ کړو، ځکه
چه د مشرکانو به اصلي معبودان هم دوی وي، او هغه ظاهري بُتان وغیره به معبودان نه وي کوم چه دې
فسادیانو د خلقو د پاره جوړ کړي وو. دغه شان شیطان هم د خلقو په معبودانو کښې راځي، ځکه چه د ده
په اشاره باندې خلقو څه خدایان جوړ کړي دي په اصل کښې هغه معبودان نه دي، بلکه اصلي معبود
شیطان پخپله دے ځکه چه دا کار د ده په اشاره باندې کیږي. د دې نه علاوه د کاڼو او د لرګو وغیره
بُتان به هم د مشرکانو سره دوزخ ته داخلولے کیږي د پاره د دې چه د دې بُتانو په وجه به مشرکانو د
دوزخ اور نور هم ور تیز شي، او چه د دوی په لیدو سره مشرکان نور هم خفه شي ځکه چه مشرکانو
خو دا طمع وه چه دا بُتان به د هغوی شفاعت کوي او دا اُلټا د هغوی د سخت عذاب سبب اُوګرځیدل.

فِيْهَا زَفِيْرٌ وَّهُمْ فِيْهَا لَا يَسْمَعُوْنَ ﴿۱۰۰﴾ اِنَّ الَّذِيْنَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِّنَّا
الْحُسْنٰىٓ ۙ اُولٰٓئِكَ عَنْهَا مُبْعَدُوْنَ ﴿۱۰۱﴾ لَا يَسْمَعُوْنَ حَسِيْسَهَا ۚ وَهُمْ
فِيْ مَا اشْتَهَتْ اَنْفُسُهُمْ خٰلِدُوْنَ ﴿۱۰۲﴾ لَا يَحْزُنُهُمُ الْفَزَعُ الْاَكْبَرُ
وَتَتَلَقّٰىهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ ۭ هٰذَا يَوْمُكُمُ الَّذِيْ كُنْتُمْ تُوْعَدُوْنَ ﴿۱۰۳﴾
يَوْمَ نَطْوِي السَّمَآءَ كَطَيِّ السِّجِلِّ لِلْكُتُبِ ۭ كَمَا بَدَاْنَآ اَوَّلَ خَلْقٍ

پُرشار کوی[96] او حال به داوی چه په هغې کښې به د شور دا سې هیڅ نه اوریدے کیږی. پاتے شو هغه خلق چه د هغوئ په حقله به زمونږ د طرفه د خیر فیصله دا ول نه شوې وی، نو هغوی به یقیناً د هغې (عذاب) نه لرے ساتلے کیږی،[97] د هغې کشار تد رلمبه هم نه آوری، او هغوئ به همیشه همیشه د خپلے خوښه په څیزونو کښې اوسیږی. د هغه د غټې یرے وخت به هغوئ د ذرے هومره نه پریشانه کوی،[98] او فرښتے به ورته په عزت سره راوړاندے کیږی چه "دا ستاسو هغه ورځ ده چه ستاسو سره به ئے وعده کیدله".
هغه ورځ چه آسمان به مونږه داسے را او نغاړو لکه چه په طومار کښے د کاغذ پانړے رانغښتلے کیږی. لکه څنګه چه مونږه اول ځل د پیدا وښت ابتدا کړی وه دغه شان به ئے بیا

[96] په اصل کښے لفظ "زَفِيْرٌ" استعمال شوے دے، د سختے ګرمئ په حالت کښے چه سړے ستړے وی او ساه اخلی نو پرشا رغونډ کوی دے ته په عربئ ژبه کښے زفیر وائی.

[97] د دے نه مراد هغه خلق دے چه په دُنیا کښے ئے نیکه لار اختیار کړی وی. د داسے خلقو د پاره الله تعالیٰ دا ول نه دا وعده کړی ده چه هغوئ به د دے عذاب نه محفوظ ساتلے کیږی.

[98] یعنی د محشر ورځ او د خدائے سره د پیشئ وخت، چه د عامو خلقو د پاره به د پریشانئ او د یرے وخت وی، لیکن نیکان خلق به په دغه وخت کښے بنه د اطمینان په حالت کښے وی. ځکه چه هر څه به د هغوئ د خیالا تو د نقشے مطابق کیږی. په دُنیا کښے چه هغوئ کوم ایمان راوړے وُو او کوم نیک عملونه ئے کړی وُو د هغے په وجه به د هغوئ حوصله غټه وی او هیڅ غم به ورسره نه وی او د الله په فضل سره به په زړونو کښے دا امید لری چه د بر زد به ورته د خپلو نیکو عملونو بانګا ملا وُشی.

نُّعِيدُهُ ۚ وَعْدًا عَلَيْنَا ۚ إِنَّا كُنَّا فَاعِلِينَ ﴿١٠٤﴾ وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزَّبُورِ
مِن بَعْدِ الذِّكْرِ أَنَّ الْأَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ ﴿١٠٥﴾ إِنَّ فِي
هَٰذَا لَبَلَاغًا لِّقَوْمٍ عَابِدِينَ ﴿١٠٦﴾ وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ ﴿١٠٧﴾

دوباره پیدا کړو۔ دا یوه وعده ده زمونږه په ذمه، او دا کار به مونږه خامخا کوو۔ او په زبور کښے مونږه دَ نصیحت نه روستو دا لیکلی دی چه دَ زمکے وارثان به زمونږه نیکان بندګان وی۔ په دے کښے یو لوئے خبر دے دَ عبادت کذارو خلقو دَپاره۔ [۹۹]
اے محمدؐ، مونږ چه ته دُنیا ته لیږلے یې، نو دا په اصل کښے دَ دنیا والا په حق کښے زمونږه رحمت دے۔ [۱۰۰]

[۹۹] یعنی خلق دَ دے آیت په مطلب نه دی پوهه شوی او دَ دے نه ئے یو داسے مطلب اخستلے دے چه هغه دَ ټول قرآن تردید کوی او دَ دین ټول نظام ختموی۔ هغوی دَ آیت نه دا مطلب اخلی چه دَ دُنیا په مرجوده ژوند کښے به دَ زمکے وراثت (یعنی حکومت او بادشاهی او دَ زمکے په وسایلو باندے تصرُّف) صرف نیکانو خلقو ته ملاویږی او خاص دوی له الله تعالی دا نعمت ورکوی۔ بیا دَ دے قاعدے نه هغوی دا نتیجه راوباسی چه په صالح او په غیر صالح کښے دَ فرق کولو معیار هم دا دَ زمکے وراثت دے، چا ته چه دا وراثت ملاؤ شی هغه صالح دے او چا ته چه ملاؤ نه شی نو هغه غیر صالح دے۔ دَ دے نه روستو هغوی بیا دَ هغے قومونو ذکر کوی چه هغوی اول هم په دنیا کښے دَ زمکے وارثان وُو او نن هم دَ وراثت مالکان دی۔ هغوی وینی چه کافران، مشرکان، دهریه، فاسقان او فاجران اول هم دَ زمکے وارثان وُو او نن هم دی۔ په کومو کومو کښے چه هغه ټول صفتونه ملګښے هم وُو او اوس هم پکښے دی کوم صفتونو ته چه قرآن کفر، فسق، فجور، ګناه او بدی وائی، هغوی دَ دے وراثت نه محرومه نه شول بلکه دا وراثت ورته ملاؤ شوے دے او نن هم ورته ملاویږی۔ دَ فرعون او نمرود نه راواخله دَ نن زمانے دَ کمونسټو حاکمانو پورے ټول په ښکاره دَ خدائے تعالی نه منکر دی بلکه دَ خدائے تعالی مقابله کوی او بیا هم دَ زمکے وارثان دی۔ دے منظر ته چه هغوی اُوکوری نو دا رائے قایموی چه قرآن کومه قاعده بیان کړیده هغه غلطیدے خو نه شی، البته غلطی چه څه ده نو هغه دَ لفظ صالح په هغه مطلب کښے ده کوم چه تر مسلمانان اخلی۔ نو هغوی دَ صلاح یو داسے نوے تصوُّر لټوی چه دَ هغے مطابق دَ زمکے وارثان ټول یو شان "صالحان" اُوګرزی خواه که هغوی ابوبکر صدیق او عمر فاروق وی او که چنګیز خان او هلاکوخان وی۔ دَ دے نوی تصوُّر په لټون کښے دَ داروِن دَ ارتقاء نظریه دَ هغوی رهنمائی کوی او قرآن چه دَ "صلاح" کوم تصوُّر پیش کړے دے دا هغوی دَ داروِن دَ "صلاحیت" (Fitness) دَ تصوُّر سره یو شان کوی۔

دَ دے نوی تفسیر په رڼا کښے دَ دے آیت دا معنی جوړیږی چه کوم خلق ملکونه فتح کوی او دَ خپل طاقت په زور په ملکونو حکومت کوی او دَ زمکے وسایل په کامیابی سره استعمالوی نو هغوی دَ خدائے "صالحان بندګان" دی او دَ هغوی دا کار عین "عبادت" دے، او دَ هغوی دا کار ته کتو نو "عابدانو" خلقو دَپاره یو پیغام دے

چه که چرې تاسو د اعبادت نه کوئ او په دې وجه د زمکې د وراثت نه محرومه یئ نو نه تاسو صالحان کېدې شئ او نه د خدائې عبادت گذار بندگان.

دې حضراتو چه دا معنیٰ اوکړه نو روستو ورته دا خبره ورورانده شوه چه که چرې د "صلاح" او د "عبادت" دا معنیٰ اوشي نو بیا د قرآن د تعلیم مطابق هغه کوم ایمان (بالله، بالیوم الآخر، بالرسل او بالکتب) دې چه د هغې نه بغیر الله تعالیٰ یو نیک عمل هم نه قبلوي؟ او بیا د قرآن د دې دعوت څه مطلب دې چه د هغې شریعت پیروي کوئ کوم چه الله تعالیٰ د خپل رسول په ذریعه رالیږلے دے؟ او بیا د قرآن د دې باربار وینا څه مطلب دے چه چا رسول و نه منو او د خدائې په حکمونو عمل اونه کړو هغه کافر فاسق دے او د عذاب مستحق دے؟ دا داسې خبرې وې چه که چرې دې خلقو په پوره پاملرنې سره غور کړې وې نو دا به ورته معلومه شوې وه چه د دې آیت په مطلب بیانولو کښې د هغوي نه سخته غلطي شوې ده. لیکن هغوئ د خپلې غلطئ منلو په ځائې بنه په زور زورتیا سره د اسلام، د توحید، د آخرت او د رسالت وغیره معنې په دې غرض بدلے کړې چه د هغوئ د دې آیت د تفسیر سره مطابقت اوخوري او د دې یو کار د ټیک کولو د پاره هغوي د قرآن ټول تعلیمات گډ وډ کړل. او بیا لطیفه دا ده چه څوک د هغوي د دې تفسیر نه اختلاف کوي نو هغوي پرې الټا دا الزام لگوي چه "پخپله نه بدلیږي او قرآن بدلوي" دا په اصل کښې د مادي ترقئ د خواهش لرلو هیڅه ده چه په ځینو خلقو داسې لگېدلې ده چه هغوئ د قرآن په معنوي تحریف کښې هم هیڅ باک نه کوي.

د هغوئ په دې تفسیر کښې اولنۍ بنیادي غلطي دا ده چه دا خلق د یو آیت داسې تفسیر کوي چه هغه د قرآن د ټولو تعلیماتو نه خلاف دې. حالانکه اصولاً د قرآن د هر آیت صرف هغه تفسیر صحیح کېدې شي کوم چه د قرآن د مجموعي نظام فکر سره مطابقت لري. کوم سړے چه یو ځل هم په غور سره د قرآن د لوستلو کوشش کړے وي نو هغه ته په ښکاره دا معلومه وي چه "قرآن کوم څیز ته نېکي او تقوي وائي د هغې مطلب مادي ترقي او د حکمرانئ کولو صلاحیت نه دے" او که د لفظ "صالح" نه مطلب "صاحب صلاحیت" واخستلے شي نو دا یو آیت د ټول قرآن د مطلب نه مخالف کیږي.

دویمه بنیادي غلطي دا ده چه دا خلق یو آیت د وړاندې روستو عبارت نه جدا کړي او بیا پخپله خوښه د هغې د الفاظو نه معنیٰ را اوباسي، حالانکه د هر آیت صرف هغه معنیٰ صحیح کېدې شي کوم چه د وړاندې روستو عبارت سره مناسبت لري. که چرې دا غلطي نه وې شوې نو دوي به په آسانئ سره دا معلومه کړې شوه چه د پره نه کومه خبره راروانه ده هغه په عالم آخرت کښې د مؤمنانو صالحانو او د کافرانو او د مشرکانو د انجام بحث کوي. په دې مضمون کښې د دننه ناساپه د دې خبرې د بیانولو آخر څه موقع وه چه په دنیا کښې د زمکې د وراثت انتظام د کومې قاعدې مطابق کیږي.

د تفسیر چه کوم صحیح اصول دي د هغې مطابق چه سړے اوگوري نو د آیت مفاد او مطلب دا دے چه په عالم آخرت کښې به د زمکې وارثان صرف صالحان خلق وي او د ژوند په هغه همیشه نظام کښې به د دنیا وې ژوند د عارضي نظام په شان حالت نه وي چه په زمکه باندې به د فاسقانو او ظالمانو حکمراني هم راځي. دا مضمون د سورة مومنون

په آیت ۱۱۰ و ۱۱۱ کښې هم بیان شوی دی او دی ته هم زیات په تفصیل سره د سورة زُمر په آخر کښې بیان شوی دی چې هلته الله تعالیٰ د قیامت ذکر کوی او د اول صُور او د دویم صُور ذکر کوی او بیا روستو د خپل عدالت ذکر کوی، بیا د کفارو انجام بیانوی او ورپسې د نیکو خلقو انجام په دې طریقه بیانوی چې "وَسِیْقَ الَّذِیْنَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ اِلَی الْجَنَّةِ زُمَرًا حَتّٰی اِذَا جَآءُوْهَا وَفُتِحَتْ اَبْوَابُهَا وَقَالَ لَهُمْ خَزَنَتُهَا سَلٰمٌ عَلَیْكُمْ طِبْتُمْ فَادْخُلُوْهَا خٰلِدِیْنَ ۝ وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِیْ صَدَقَنَا وَعْدَهٗ وَاَوْرَثَنَا الْاَرْضَ نَتَبَوَّاُ مِنَ الْجَنَّةِ حَیْثُ نَشَآءُ فَنِعْمَ اَجْرُ الْعٰمِلِیْنَ ۝" او کوم خلق چې د خپل رب د ویرې نه تقویٰ اختیار کړې وه هغوی به جنت ته ډلې ډلې بوتلې شی آن تر دې چې کله هغوی هلته اُورسی نو هغوی ته به د جنت دروازې پرانستې شی او د جنت انتظام کونکی فرښتې به ورته اُووائی چې سلام دِ وی په تاسو باندې، تاسو ډیر ښهٔ وئ، راځئ اُوس دلته د همیشه اُوسیدلو د پاره ورننوځئ۔ او هغوی به وائی چې ثناء ده هغه خدائ له چې زمونږ سره ئې خپله وعده پوره کړه او مونږه ئې د زمکې وارثان کړو، اُس چې مونږه په جنت کښې کوم ځائ چې ورول غواړو هلته ځان له ځائ جوړ ولے شو، پس ډیر ښه اجر دی د عمل کونکو د پاره" اُوګورئ دا دواړه آیتونه یو خبره بیانوی او په دواړو آیتونو کښې د زمکې د وراثت تعلق د عالم آخرت سره دی نه چې د دې دُنیا سره۔

اُوس زبور اُوګورئ چې په دې آیت کښې ئې حواله ورکړې شوې ده. اګرچه دا خبره زمونږ د پاره مشکله ده چې په بائیبل کښې اُوس زبور نوې کوم کتاب دی چې آیا هغه په خپل اصلی شکل کښې دی او که نهٔ دی ځکه چې په دې کښې د مزامیر داؤد نه علاوه د نورو خلقو مزامیر هم خلط ملط کړې شوې دی او اصلی زبور هیچرته نشته۔ بیا هم چې کوم زبور اُوس په دې وخت کښې موجود دی په هغې کښې د نیکئ او د توکل د نصیحت کولو نه روستو دا بیان دی:

"ځکه چې بدکرداره خلق به ختم کړې شی لیکن کوم خلق چې د خدائ نه اُمید لری هغوی به د ملک وارثان وی. ځکه چې په لږ ساعت کښې به شریر ختم کړې شی، ته به د هغه ځائ نه په غور سره کورې خو هغه به نهٔ وی، لیکن صبرناک به د ملک وارثان وی او د ډیر سلامتئ د وجې نه به خوشحاله وی۔ ...... د هغوی میراث به د همیشه د پاره وی...... صادقان به د زمکې وارثان وی او په هغې کښې به همیشه آباد وی" (۳۷ د داؤد مزمور۔ آیتونه ۹-۱۰-۱۱-۱۸-۲۹)۔

اُوګورئ دلته د صادقانو خلقو د پاره د زمکې د همیشه وراثت ذکر شوی او په آسمانی کتابونو کښې د همیشه ژوند تعلق د آخرت سره دی نه چې د دُنیا د ژوند سره۔

په دُنیا کښې د زمکې د عارضی وراثت تقسیم چې په کوم قاعده شوی دی هغه په سورة اعراف کښې په دې طریقه بیان شوی دی چې اِنَّ الْاَرْضَ لِلّٰهِ یُوْرِثُهَا مَنْ یَّشَآءُ مِنْ عِبَادِهٖ (آیت ۱۲۸). "زمکه د الله ده، په خپلو بندګانو کښې چې چا ته په میراث کښې ورکول غواړی هغه له ئې ورکوی." د الله تعالیٰ د مشیت لاندې دا وراثت مومن او کافر، صالح او فاسق، فرمانبرداره او نافرمانه، هر چا ته ملاویږی خو د عملونو بدلې په طریقه نه بلکه د امتحان په طور، لکه څنګه چې د دې آیت نه روستو په دویم آیت کښې فرمائی وَیَسْتَخْلِفَكُمْ فِی الْاَرْضِ فَیَنْظُرَ كَیْفَ تَعْمَلُوْنَ ۝ (آیت ۱۲۹) "او هغه به تاسو په زمکه کښې خلیفګان جوړ کړی بیا به کتې شی

قُلْ إِنَّمَا يُوحَىٰ إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ ۖ فَهَلْ أَنتُم مُّسْلِمُونَ ﴿١٠٨﴾
فَإِن تَوَلَّوْا فَقُلْ آذَنتُكُمْ عَلَىٰ سَوَاءٍ ۖ وَإِنْ أَدْرِي أَقَرِيبٌ أَم بَعِيدٌ
مَّا تُوعَدُونَ ﴿١٠٩﴾ إِنَّهُ يَعْلَمُ الْجَهْرَ مِنَ الْقَوْلِ وَيَعْلَمُ مَا تَكْتُمُونَ ﴿١١٠﴾

دوی ته اُووایه "ما ته چه کوم وحی راځی هغه دا ده چه ستاسو خدائے صرف یو خدائے دے، نو آیا تاسو منونکی یئ؟" که هغوی مخ واړوی نو ته ورته اُووایه چه "ما بنه په ښکاره تاسو خبردار کړی یئ. اُوس زۀ په دے نۀ پوهیږم چه ستاسو سره د کوم شی وعده کیږی چه آیا هغه نزدے دے او که لرے. الله په هغه خبروهم پوهیږی کوم چه په اُوچت آواز کیږی او په هغه خبروهم کوم چه تاسو پټه کوئ.

چه تاسو څنګه عمل کوئ" په دے وراثت کښے هیڅ واله نشته. دا مستقل او همیشه بند وبست نۀ دے. دا صرف د یو امتحان موقع ده چه د الله تعالیٰ د قاعدے مطابق په دنیا کښے مختلفو قومونو ته وار په وار ورکړے کیږی. د دے برعکس به په آخرت کښے د دے زمکے همیشه بند وبست اُوشی، او دا بند وبست به د قرآن د دے قاعدے مطابق اُوشی چه "زمکه د الله ده او الله به صرف مؤمنان صالحان خلق د دے وارثان جوړوی، د امتحان په طور نۀ، بلکه د هغه نیک عمل د بدلے په طور کوم چه هغوی په دنیا کښے کړی وی." (د دیلته تشریح د پاره اُوګوره تفهیم القرآن، النور، حاشیه ٨٣).

١٠٠ د دے ترجمه داهم کیدے شی چه "مونږ ته د دُنیا والو د پاره د رحمت په طور لیږلے یئ." په دواړو صورتونو کښے مطلب دادے چه د نبی صلی الله علیه وسلم پیغمبری په اصل کښے د انسانانو د پاره د خدائے رحمت او مهربانی ده، ځکه چه هغه دُنیا ته راغے او په غفلت کښے پراتۀ خلق ئے را بیدار کړل، او هغوی له الله تعالیٰ علم ورکړے دے چه په هغے د حق او د باطل فرق واضح کوی، او هغه ته ئے د سلامتیا لار او د تباهئ لار صفا صفا ښودلی ده. د مکے کافرانو به د نبیؐ پیغمبری د شان د پاره زحمت او مصیبت ګنړلو او وئیل به ئے چه د دے سړی زمونږ په قوم کښے بے اتفاقی راوستلی ده او رشته داراں ئے د یو بل نه جُدا کړی دی. د دے په جواب کښے فرمائی چه بے وقوفانو، تاسو چه کوم سړے زحمت ګنړئ دا په حقیقت کښے ستاسو د پاره د خدائے رحمت دے.

١٠١ یعنی د خدائے عذاب چه د رسالت د نۀ منلو په وجه به راځی، خواه که په هر شکل کښے وی.

١٠٢ اشاره ده هغه مخالفو خبروته او د سازش هغه پټو پټو خبروته کوم چه د سورة په شروع کښے ذکر کړے شوی وے. هلته هم د رسول په خوله هغوی له دا جواب ورکړے شوے وُو چه تاسو کومے خبری جوړوی هغه ټولے خدائے اُوری او په ټولو پوهیږی. یعنی په مے مۀ دوکه کیږئ چه دا خبری به هوا کښے والوځی او د دے به هیڅ تپوس نۀ کیږی.

وَاِنْ اَدْرِیْ لَعَلَّهٗ فِتْنَةٌ لَّكُمْ وَ مَتَاعٌ اِلٰی حِیْنٍ ﴿۱۱۱﴾ قٰلَ
رَبِّ احْكُمْ بِالْحَقِّ ؕ وَ رَبُّنَا الرَّحْمٰنُ الْمُسْتَعَانُ عَلٰی مَا تَصِفُوْنَ ﴿۱۱۲﴾ ع

او زما خو دا خیال دے چه شاید دا (تاخیر) ستاسو دپاره یوه فتنه ده[۱۰۳] او تاسو له یو خاص وخت پورے د مزے کولو موقع درکړے کیږی".

(آخر دا چه) رسول ع اُووے چه "اے زما ربه، حقه فیصله اُوکړه، او اے خلقو، تاسو چه کومے خبرے جوړوئ د هغے په مقابله کښے زمونږ پروردګار چه رحمٰن دے زمونږ د پاره د امداد ذریعه ده". ع

---

[۱۰۳] یعنی تاسو د دے تاخیر په وجه په فتنه کښے پریوتی یئ. تاخیر خو د دے غرض د پاره دے چه تاسو له د ځان سمولو د پاره کافی مُهلت درکړے شی. خو تاسو په دے دوکه کښے پریوتئ چه ګنی د نبی تهولے خبری دروغ دی، که چرے دا رښتینے نبی وے او د خدائے د طرفه را غلے وے نو د ده په دروغژن کولو به په مونږه پخوا عذاب راغلے وے.

دَ خانه کعبې نقشه

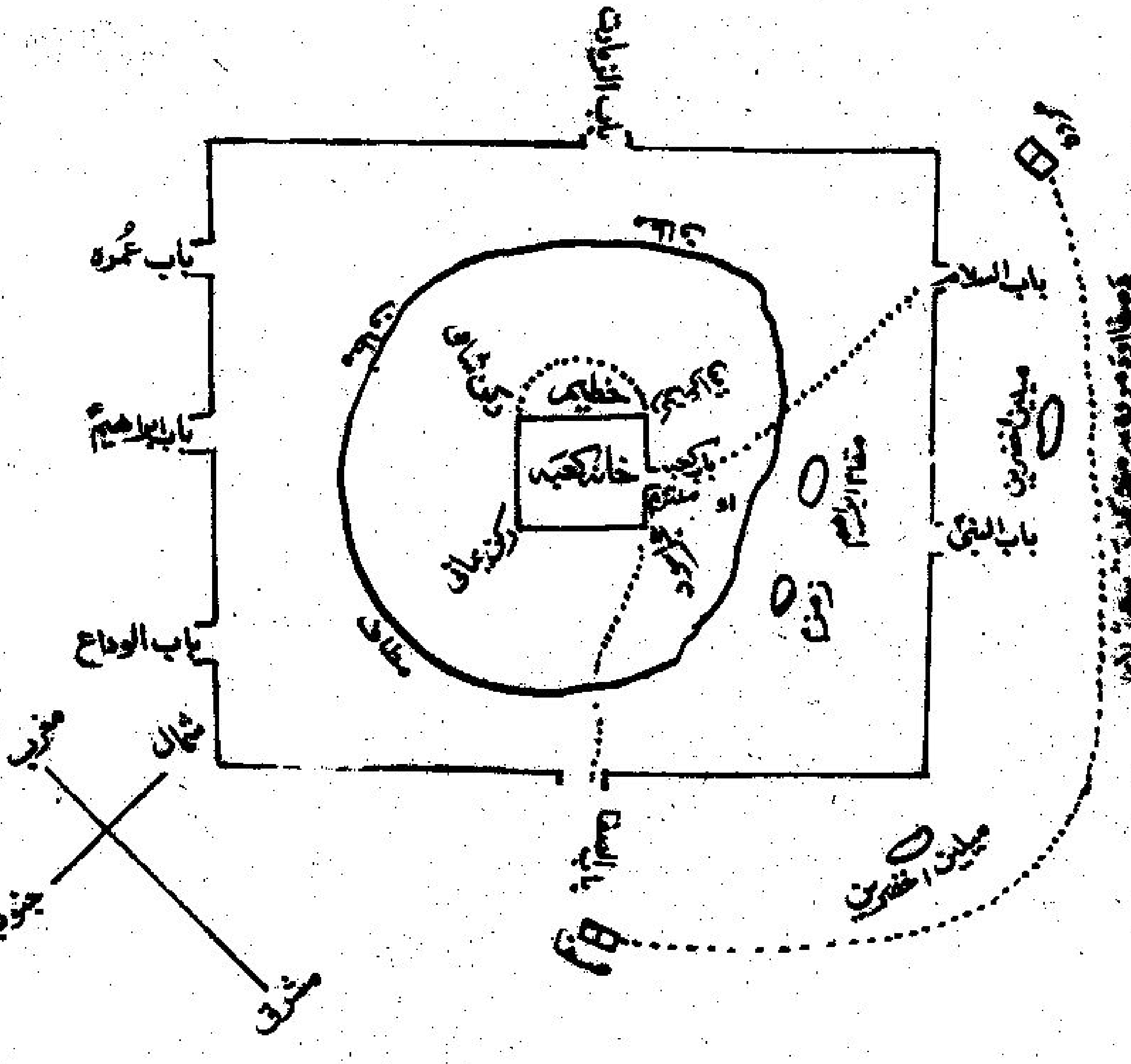

تفہیم القرآن

الحج

(۲۲)

الحَجّ

نوم د دے سورۃ نوم د څلورم رکوع د دویم آیت وَاَذِّنْ فِی النَّاسِ بِالْحَجِّ نه اغستلے شوے دے۔

د نازلیدو زمانه په دے سورۃ کښې د مکّی سورتونو او د مدنی سورتونو خاصیتونه ګډ وډ دی۔ په دے وجه د مفسرینو په دے خبره کښې اختلاف دے چه دا مکّی دے او که مدنی۔ لیکن زمونږ په نزد وجه داده چه د دے سورۃ یو حِصّه د مکّی دور په آخر کښې او دویمه حصّه مدنی دور په شروع کښې نازله شوی ده۔ او په دے وجه د دواړو دورونو خاصیتونه په دے کښې راجمع شوی دی۔

د اولنۍ حصّے د انداز بیان نه صفا دا معلومیږی چه دا حصه په مکه کښې نازله شوی ده او غالب ګمان داده چه دا حِصه د مکے په آخرئ دور کښې د هجرت نه لږه شان مخکښې نازله شوی ده۔ دا حصه په آیت ۲۴ (وَهُدُوٓا اِلَی الطَّیِّبِ مِنَ الْقَوْلِ وَهُدُوٓا اِلٰی صِرَاطِ الْحَمِیْدِ) باندې ختمیږی۔ د دے نه روستو د "اِنَّ الَّذِیْنَ کَفَرُوْا وَیَصُدُّوْنَ عَنْ سَبِیْلِ اللّٰهِ" نه یکدم د مضمون

[redacted]

په هغه کښې مسلمانانو ته د جنګ اجازت ورکړے شوے دے. او د حدیثونه دا خبره ثابته ده چه د دے اجازت نه روستو فوراً د قریشو خلاف عملی سرګرمیانې شروع شوے او اولنۍ مهم په صفر سنه ۲ هـ کښې د بحر احمر غاړے ته روان شوچه د غزوهٔ وَدّان یا د غزوهٔ ابواء په نوم مشهور دے.

موضوع: په دے سورۃ کښې درے ډلے مخاطب دی. د مکے مشرکان، مذبذب مسلمانان او صادقا مؤمنان. مشرکانو ته نصیحت په مکه کښې شروع شو او په مدینه کښې سرته اُورسیدو. په دے نصیحت کښې هغوئ ته په زور او زیر پوهه کړے شو چه تاسو ضد اُوکړو او په خپلو غلطو خیالاتو باندې ټینګ شوئ، خدائے مو پرېښودو او په هغه معبودانو پسې مو اعتماد اُوکړو چه د هغوئ سره هیڅ طاقت نشته، او د خدائے رسول مو دروغ اُوګڼړو. اُوس به ستاسو انجام هم هغه وی کوم چه ستاسو نه مخکښې د ګمراهانو خلقو وو. تاسو چه نبیؐ دروغ اُوګڼړو او د خپل قوم په نیکانو خلقو مو ظلم اُوکړو نو خپل نقصان مو اُوکړو. د دے په وجه چه به په تاسو د خدائے کوم غضب نازلیږی د هغې نه تاسو دا بناوټی معبودان نه شی بچ کولے. د دے اخطار نه د خبردارولو سره سره هغوئ ته په ټول سورۃ کښې ځائے په ځائے نصیحت شوے دے او د شرک خلاف او د توحید او د آخرت په حق کښې ورته اثرناک دلیلونه هم پیش کړے شوی دی.

مذبذب مسلمانانو د خدائے بندګی قبوله کړې خو ه لیکن په دے لار کښې د خطرے او تکلیف برداشت کولو ته تیار نه وو. هغوئ ته بنه په سختئ سره وئیلے شوی دی چه آخر دا څنګه ایمان دے چه که خوشحاله خوشحالی وی نو بیا الله ستاسو خدائے وی او تاسو د هغه بندګان یئ. خو چه کله د خدائے په لار کښې مصیبت راشی نو بیا نه الله ستاسو خدائے وی او نه تاسو د هغه بندګان یئ. حالانکه په دے طریقه تاسو د ځان نه هغه مصیبت او هغه نقصان یا تکلیف نه شئ لرے کولے کوم چه خدائے ستاسو په نصیب کښې لیکلے وی.

مؤمنانو ته په دوه طریقو سره خطاب شوے دے. یو خطاب داسے دے چه په هغې کښې هغوئ بچیله هم مخاطب دی او د عربو عام خلق هم. او په دویم خطاب کښې صرف مومنان مخاطب دی. په اولنی خطاب کښې د مکے مشرکانو ته وئیلے شوی دی چه تاسو مسلمانانو د مسجد حرام نه بندکړی وی. تاسو دا نه شئ کولے ځکه چه مسجد حرام ستاسو څه ذاتی جائیداد نه دے او نه تاسو ته دا حق حاصل دے چه خلق د حج نه منع کړئ. دا اعتراض یو حق اعتراض وو او په سیاسی حیثیت سره د قریشو خلاف یوه غټه جنګی حمله وه. په دے سره د ټول عرب په ذهن کښې دا سوال راپیدا شو چه آیا قریش د حرم خادمان دی او که مالکان؟ که نن د خپلې ذاتی دشمنۍ په وجه هغوئ یوه ډلے د حج نه منع کوی او په هغه باندې څوک غږ اُونه کړی نو کیدے شی چه صباله د هغوئ د چاسره تعلقات خراب شی او په هغوئ هم حج او عمره بنده کړی. په دے سلسله کښې د مسجد حرام تاریخ بیان کړے شوے دے او دا وئیلے شوی دی چه کله حضرت ابراهیم علیه السلام د خدائے په حکم سره کعبه جوړه کړه نو ټولو خلقو ته ئے د حج کولو اعلان اُوکړو او د

اوږده ورځه نه ده د مقامي خلقو او د مسافرو د پاره يو شان حقونه مقرر کړل - او بله طرفته دا وئيلے شوي دي چه دا کور د شرك د پاره نه بلکې يو خدايه د بندګئ د پاره جوړ شوے وو، اوس دا ډيره به مناسبه وه چه هلته د يو خداے بندګي منع وي او د بتانو د بندګئ د پاره د پوره آزادي وي۔

په دويم خطاب کښې مسلمانانو ته اجازت ورکړے شوے دے چه د قريشو د ظلم جواب په طاقت سره ورکړي او ورسره ورسره هغوي ته دا هم وئيلے شوي دي چه کله ستاسو اقتدار حاصل شي نو تاسو نيکو طريقه اختيار کړئ او په خپل حکومت کښې به کوم مقصد د پاره کار کوئ. دا خبره د سورة په منځ کښې هم ده او د سورة په آخر کښې هم - په آخر کښې د مؤمنانو د پاره د "مسلمان" نوم باقاعده د اعلان اوشو او دا اُو فرمائيلے شو چه په اصل کښې تاسو د حضرت ابراهيم جانشين يئ، تاسو د دے خدمت د پاره غوره کړے شوي يئ چه په دنيا کښې په خلقو باندې د ګواه په حيثيت سره ژوند تير کړئ يعني د شهادت على الناس په مقام ودريږئ. اوس تاسو له پکار دي چه د دنيا په مخ قائمولو (اقامت صلوة) د زکوة ورکولو (ايتاء زکوة) او د نيکو کارونو کولو يوه بهترينه نمونه پيش کړئ، او د الله په بروسه د الله د کلمے د اوچتولو د پاره جهاد اوکړئ.

د دے سره د سورة بقره او د سورة انفال په ديباچو باندې هم نظر واچوئ نو مطلب به په آسانه پوهه شئ.

سُوْرَةُ الْحَجِّ مَدَنِيَّةٌ

آیاتها ۷۸ — رکوعاتها ۱۰

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

يٰۤاَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوْا رَبَّكُمْ ۚ اِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيْمٌ ①

اے خلقو، دَ خپل ربِّ غضب نه ځان ساتئ، حقیقت دا دے چه دَ قیامت زلزله ډیره (هیبتناک) شیز ده[1]۔

[1] دا زلزله به دَ قیامت په اوّل حالت کښې وی او غالب یقین دا دے چه دا به په هغه وخت کښې وی کله چه زمکه ناساپه اُلټا گرزیدل شروع کړی او نمر دَ مغرب نه راوخیژی۔ دا خبره په پخوانو مفسرینو کښې علقمه او شعبی بیان کړی ده چه "یکون ذٰلک عند طلوع الشمس من مغربها"۔ او هم دا خبره دَ هغه اُوږده حدیث نه معلومیږی کوم چه ابن جریر و طبرانی او ابن ابی حاتم وغیره دَ حضرت ابوهریره دَ روایت نه نقل کړے دے۔ په هغه کښې نبی صلی الله علیه وسلم فرمائیلی دی چه دَ "نفخ صُور" درے موقعے دی۔ یو نفخ فزع، دویم نفخ صعق او دریم نفخ قیام لرب العٰلمین۔ یعنی دَ اول پوکی دَ آواز سره به عام ویره او پریشانی پیدا شی، دویم پوکی دَ آواز سره به ټول مړهٔ شی او دَ دریم پوکی دَ آواز سره به ټول خلق را ژوندی شی او دخپل ربّ ته به پیش کړے شی۔ بیا نو دَ اولنی آواز تفصیلی حالت بیانوی چه په هغه وخت کښې دَ زمکې حالت دَ هغې کشتۍ پشان وی چه هغه سمندر په چپو کښې راگیره شوی وی او کله یو خوا کږه شی او کله بل خوا، یا به دَ هغه فانوس پشان وی چه هغه آویزان وی او هر اوړخ تیزه تیزه تالئ ورکوی۔ په هغه وخت کښې چه دَ زمکې په مخ څه تیریږی دَ هغې نقشه دَ قرآن مجید په مختلفو ځایونو کښې بیان کړے شوی ده مثلاً:

فَاِذَا نُفِخَ فِي الصُّوْرِ نَفْخَةٌ وَّاحِدَةٌ ۙ وَّحُمِلَتِ الْاَرْضُ وَالْجِبَالُ فَدُكَّتَا دَكَّةً وَّاحِدَةً ۙ فَيَوْمَئِذٍ وَّقَعَتِ الْوَاقِعَةُ ۙ (الحاقة)

بیا چه کله په صُور کښې یو پوکے اُووهلے شی او زمکه او غرونه اُوچت کړے شی او په یو وار سره مات کړے شی نو هغه عظیمه واقعه به راشی

اِذَا زُلْزِلَتِ الْاَرْضُ زِلْزَالَهَا ۙ وَاَخْرَجَتِ الْاَرْضُ اَثْقَالَهَا ۙ وَقَالَ الْاِنْسَانُ مَا لَهَا ۚ (الزلزال)

هر کله چه زمکه سخته تیزه اُوخوزولے شی او خپل دننه بوج بهر راوُغورځوی او انسان به اُووائی چه دا په دے څه شوی دی۔

يَوْمَ تَرْجُفُ الرَّاجِفَةُ ۙ تَتْبَعُهَا الرَّادِفَةُ ۗ قُلُوْبٌ يَّوْمَئِذٍ وَّاجِفَةٌ ۙ اَبْصَارُهَا خَاشِعَةٌ ۘ (النازعات)

په کومه ورځ چه دَ زلزلے یو جټکے راشی او ورپسے بل جټکے، په هغه ورځ به زړونه رپیږی او سترگے به دَ یره نه په یو ځلے ولاړے وی۔

اِذَا رُجَّتِ الْاَرْضُ رَجًّا ۙ وَّبُسَّتِ الْجِبَالُ بَسًّا ۙ فَكَانَتْ هَبَآءً مُّنْۢبَثًّا ۙ (الواقعة)۔

په کومه ورځ چه زمکه اُوجټولے شی او غرونه ریزه ریزه کړے شی او دَ دوړے پشان والوزولے شی۔

يَوْمَ تَرَوْنَهَا تَذْهَلُ كُلُّ مُرْضِعَةٍ عَمَّآ اَرْضَعَتْ وَتَضَعُ كُلُّ ذَاتِ
حَمْلٍ حَمْلَهَا وَتَرَى النَّاسَ سُكٰرٰى وَمَا هُمْ بِسُكٰرٰى وَلٰكِنَّ عَذَابَ
اللّٰهِ شَدِيْدٌ ۝۲ وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُّجَادِلُ فِي اللّٰهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَّيَتَّبِعُ

په کومه ورځ چه تاسو هغه زلزله اُووینئ، نو داسې حال به وي چه هره تي ورکونکې ښځه به د خپل تي رودونکي ماشوم نه بې خبره شي[1] او د هرې حامله ښځې نه به حمل پریوزي، او خلق به درته بې هوشه ښکاري حالانکې هغوئ به په نشه کښې نه وي، بلکې د الله عذاب به څه دا رنګې سخت وي[3]۔
ځینې خلق داسې دي چه بې علمه د الله په باره کښې بحثونه کوي[4] او د هر سرکشه شیطان

وَكَيْفَ تَتَّقُوْنَ اِنْ كَفَرْتُمْ يَوْمًا يَّجْعَلُ الْوِلْدَانَ شِيْبَا ۝ اِۨ السَّمَآءُ مُنْفَطِرٌۢ بِهٖ ۝ (المزمل)

که چرې تاسو د پیغمبر خبره اُونه منله نو د هغه ورځې د مصیبت نه به څنګه بچ شئ چه ماشومان به بوډاګان کوي او چه د هغې د سختۍ نه به آسمان شلیږي۔

اګرچه ځینې مفسرین وائي چه دا زلزله به په هغه وخت کښې وي چه کله مړي را ژوندي شي او خپل رب ته به حاضریږي، او د دې په تائید کښې ځینې حدیثونه هم رانقل کړي دي، لیکن د قرآن د دې واضحې وینا په وړاندې دغه روایتونه قابل قبول نه دي۔ قرآن وائي چه د دې زلزلې وخت هغه دے کله چه میندې د خپلو ماشومانو پریږدي او تښتې شروع کړي او د حملدارو ښځو نه حمل اُوغورځیږي۔ او دا خو دا معلومه خبره ده چه په آخرت کښې به نه یو ښځه خپل بچي له تې ورکوي او نه به د حملدارې ښځې د حمل غورځیدو موقع وي، ځکه چه د قرآن د بیان مطابق به هلته ټول رشتې ختم شوي وي او هر سړے به یوازې خدای ته د حساب د پاره ولاړ وي۔ لهٰذا قابل ترجیح روایت هغه دے کوم چه مونږه مخکښې نقل کړے دے، اګرچه د هغې سند ضعیف دے خو د قرآن سره مطابقت لري نو په دې وجه مضبوطیږي۔ او دا نور روایتونه اګرچه د سند په لحاظ سره مضبوط دي لیکن د قرآن د ظاهري بیان سره مطابقت نه لري نو په دې وجه کمزوري دي۔

[2] په آیت کښې د مُرْضِع په ځائې مُرْضِعَه لفظ استعمال شوے دے۔ په دواړو کښې دا فرق دے چه مُرْضِع هغې ښځې ته وائي چه تي ورکونکې وي، او مُرْضِعَه په هغه حالت کښې ویلے کیږي چه کله ښځه عملاً ماشوم له تې ورکوي او ماشوم ئې تې رودي۔ نو دلته دا سې نقشه وړاندې کړے شوې ده چه کله دغه قیامت زلزله راشي نو میندې به خپل تي رودونکي بچي پریږدي او تښتي به، او د ځان په سوربه هم دا فکر نه وي چه د هغه په خوله بچي به څه تیریږي۔

[3] دلته اصل مقصد د قیامت حال بیانول نه دي بلکې د خدائے د عذاب نه یرول مقصد دے چه خلق د هغه کارونو نه ځان اُوساتي کوم چه د خدائے د غضب سبب جوړیږي۔ لهٰذا د قیامت دغه مختصر حالت بیانولو نه روستو په اصل مقصد باندې خبرې شروع کیږي۔

كُلَّ شَيْطٰنٍ مَّرِيْدٍ ﴿۳﴾ كُتِبَ عَلَيْهِ اَنَّهٗ مَنْ تَوَلَّاهُ فَاَنَّهٗ يُضِلُّهٗ وَ
يَهْدِيْهِ اِلٰى عَذَابِ السَّعِيْرِ ﴿۴﴾ يٰۤاَيُّهَا النَّاسُ اِنْ كُنْتُمْ فِيْ رَيْبٍ
مِّنَ الْبَعْثِ فَاِنَّا خَلَقْنٰكُمْ مِّنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُّطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ
ثُمَّ مِنْ مُّضْغَةٍ مُّخَلَّقَةٍ وَّغَيْرِ مُخَلَّقَةٍ لِّنُبَيِّنَ لَكُمْ ؕ وَنُقِرُّ فِي الْاَرْحَامِ

پيروي کوي، حالانکه د هغه ځو په نصيب کښې داليکلې شوي دي چه څوک ځان له هغه دوست کوي نو هغه به ئے بې لارې کوي او د دوزخ د عذاب لار به ورته ښائي. اے خلقو که چرې د مرګ نه پس د ژوند په باره کښې ستاسو څه شک وي نو تاسو ته دې معلومه وي چه مونږه تاسو د خاورې نه پيدا کړي يئي، بيا د نطفې نه،[۵] بيا د وينې د ټوټې نه، بيا د غوښې د ټوټې نه چه شکل والا هم وي او بې شکله هم[۶] (د ادرته مونږ ځکه بنايو) چه په تاسو باندې حقيقت واضح کړو. مونږ چه کوم (نطفې) پخطلاً د غواړو نو هغه يو خاص وخت پورې د مور

[۴] د وړاندينۍ تقرير نه معلوميږي چه د لته د هغوي جګړه د الله د وجود په باره کښې نه ده بلکه د هغوي جګړه د الله د حقونو او د هغه د اختيارا تو او د هغه د راليږلې شوي تعليماتو په باره کښې ده. نبي صلی الله عليه وسلم به هغوي ته وئيل چه توحيد او آخرت او مني او هغوي به ورسره په دے خبره جګړه کوله. په دے دوا رو عقيدو ويلې به جګړه آخر دے حد ته ورسيده چه خدائے څه نه کولے شي او څه نه شي کولے، او په کائناتو کښې خدائي صرف د يو خدائے ده او که نه د نورو هم ده.

[۵] د دے مطلب يا خو دا دے چه هر انسان د هغه څيزونو نه پيدا کيږي چه هغه ټول د زمکې نه حاصليږي او د دے تخليق ابتدا د نطفې نه کيږي. يا دا چه د انسان شروع د آدم عليه السلام نه شوي ده چه هغه د خاورې نه جوړ شوے وو، او بيا وړاندې د انسان نسل سلسله د نطفې نه پيدا کيدل شروع شو، لکه چه په سورة سجده کښې فرمائي "وَبَدَاَ خَلْقَ الْاِنْسَانِ مِنْ طِيْنٍ ۝ ثُمَّ جَعَلَ نَسْلَهٗ مِنْ سُلٰلَةٍ مِّنْ مَّآءٍ مَّهِيْنٍ ۝" (آيتونه ۷-۸)، "د انسان پيدائش ئے د خاورې نه شروع کړو، بيا ئے د هغه نسل د يو ست نه روان کړو چه کبه قدره او بو په شکل کښې دا اوځي".

[۶] دا اشاره ده هغه مختلفو حالتونو ته کوم چه په بچي باندې د مور په خيټه کښې تيريږي. د دے هغه تفصيلات ئے نه دي بيان کړي کوم چه نن صبا معرفي د طاقتور خوردبين په ذريعه سره ليدے شي، بلکه هغه غټ غټ او ښکاره حالتونه ئے بيان کړي دي چه د هغه نه د هغے زمانے عام نا پوهه سړے هم واقف وو. يعنې د نطفې په خيټه کښې چه د سړي نطفه قرار بيا موي نو اول تر د وينې يوه ټوټه جوړه شي، بيا تر د غوښې يو ټوټه جوړ شي چه اول پکښې شکل نه وي او بيا روستو پکښې رودو د انسان شکل را ښکاره کيږي. د نطفې د زيان په مختلفو حالتونو کښې په خلقو دا تيرلے مرحله ليدلو ځکه څه غټو غټو حالتونو ته اشاره شوې ده. په دے باندې پوهيدلو د پاره نه په هغه وخت کښې د

مَا نَشَآءُ اِلٰٓى اَجَلٍ مُّسَمًّى ثُمَّ نُخْرِجُكُمْ طِفْلًا ثُمَّ لِتَبْلُغُوْٓا اَشُدَّكُمْ ۚ وَمِنْكُمْ
مَّنْ يُّتَوَفّٰى وَمِنْكُمْ مَّنْ يُّرَدُّ اِلٰٓى اَرْذَلِ الْعُمُرِ لِكَيْلَا يَعْلَمَ مِنْۢ بَعْدِ عِلْمٍ
شَيْـًٔا ۭ وَتَرَى الْاَرْضَ هَامِدَةً فَاِذَآ اَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاۗءَ اهْتَزَّتْ وَ
رَبَتْ وَاَنْۢبَتَتْ مِنْ كُلِّ زَوْجٍۢ بَهِيْجٍ ۝ ذٰلِكَ بِاَنَّ اللّٰهَ هُوَ الْحَقُّ

په رحم کښې اُوساتو، بیا تاسو د یو بچي په شکل کښې راؤباسو (بیا تاسو پالو) د پاره د دې چه تاسو خپلې پوره ځوانۍ ته ورسئ. او په تاسو کښې څوك په وخت وا پس راغوښتلے کیږی او څوك د دې د پاره بدترین عمر ته رسولے کیږی چه په هر څه باندې د پوهیدو نه روستو بیا نا پوه شی[۷] او ته وینې چه زمکه وچه پرته ده، خو چه کله پرې مو بوره اُورښت را اُوورولو نو هغه حرکت اُوکړو او را اُوپړسیږی او هر قسم ښائسته بوټی را اُوټوکوی – دا ټول څه ځکه دی چه الله حق دے[۸]

علم الجنین د تفصیلی تحقیقاتو هغه ضرورت وُو او نه نن څه ضرورت شته۔

[۷] یعنی د بړدا والی هغه حالت چه سړے پکښې د خپل بدن نه هم ناخبره وی۔ هغه سړے چه اول نورو ته عقل بناؤ، هغه چه بوډا شی نو بیا د بچو پشان کارونه کوی۔ په کوم علم او هوښیارتیا چه په هغه نازکولو هغه دا دے ختم شی چه بیا ماشومان هم د هغه په خبرو پورے خاندی۔

[۸] دلته د دے فقرے درے مطلبونه دی۔ یو دا چه الله رښتینی دے او ستاسو دا گمان باطل دے چه د مرګ نه روستو د دوباره ژوند هیڅ امکان نشته۔ دویم دا چه د الله وجود دے یو خیالی او فرضی وجود نه دے چه ګنی د ځینې عقلی مشکلاتو د حل کولو د خاطره منلے شوے دے۔ هغه یوازے د فلسفیانو د خیال مطابق واجب الوجود او علت العلل First Cause نه دے بلکه هغه حقیقی اختیارمند دے هغه هر وخت په خپل قدرت سره او په خپل اراده سره، او په خپل علم او په خپل حکمت سره د ټول کائنات د یو یو څیز تدبیر کوی۔ دریم دا چه هغه لوبو والا نه دے چه هسے د خپل زړه د خوشحالولو د پاره د لوبو څیزونه جوړوی او بیا ئې هسے دغسے ما توی را ماتوی۔ هغه حق دے، د هغه ټول کارونه مقصدی وی او د حکمت نه ډک وی۔

وَأَنَّهُ يُحْيِ الْمَوْتَىٰ وَأَنَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٦﴾ وَأَنَّ السَّاعَةَ
آتِيَةٌ لَّا رَيْبَ فِيهَا وَأَنَّ اللَّهَ يَبْعَثُ مَن فِي الْقُبُورِ ﴿٧﴾

او هغه مړي ژوندي کوي، او هغه په هر څيز باندې قادر دے، او دا (د دے خبرې دليل دے) چه قيامت به خامخا راځي، په دې کښې هيڅ شک نشته، او الله به ضرور هغه خلق راژوندي کوي کوم چه قبرونو ته تللي دي۔ ۹

۹ په دے آيتونو کښې د انسان د پيدائش، د مختلفو مرحلو، په زمکه باندې د باران اثرات او د بوټو د راټوکېدو په باره کښې داسې دليلونه دي چه پنځه حقيقتونه ترې ظاهرېږي:

(۱) دا چه الله حق دے۔

(۲) دا چه هغه مړي ژوندي کوي۔

(۳) دا چه هغه په هر څيز باندې قادر دے۔

(۴) دا چه قيامت به خامخا راځي، او

(۵) دا چه الله به ضرور هغه خلق راژوندي کوي کوم چه مړه شوي دي۔

اوس اوگورئ چه د دے نه دا پنځه حقيقتونه څنګه ظاهرېږي۔

چه سړے د تخليق د انسان نظام ته اوگوري او په خپل پېدائش باندې غور اوکړي نو دا حقيقت به ورته معلوم شي چه په هر انسان کښې د الله تعالیٰ حقيقي تدبير هر وخت کار کوي او د هر انسان د پيدا کېدو او د هغه د ودې يوه يوه مرحله د الله تعالیٰ د فېصلې مطابق کېږي۔ ځکه چه دا تول هر څه د يو بل قانون لاندې کېږي۔ ليکن که هغه ته ښه اوگورئ نو معلومه به شي چه انسان په څه طريقه د مور په خېټه کښې قرار موندي او بيا په څه طريقه په هغه مختلفو مرحلو تېرېږي نو په دے کښې د الله تعالیٰ اراده او پوره پوره حکمت سره کار کوي۔ انسان چه کوم څيزونه خوري په هغې کښې انساني تخم هيچرې موجود نه وي، نه په کښې دا سے څيزونه موجود وي چه د هغې نه انساني خاصيتونه پيدا کېږي۔ دا خوراک چه د انسان بدن ته لاړ شو نو هلته ترې وينه جوړه شي، سخه ترې هډوکي جوړ شي او غوښه ترې جوړه شي، او بيا په يو خاص مقام ترې هغه نطفه جوړه شي چه په هغې کښې د انسان د جوړېدو تخم موجود وي۔ په دې نطفه کښې د اتقونو دومره ډېروي چه په يو وخت کښې يو سړي د څومره نطفه خارجېږي په هغې کښې په کروړونو د نسلونو تخمونه موجود وي او هر يو تخم دا صلاحيت لري چه کله د ښځې د نطفې سره ملاؤ شي نو انسان ترې جوړ به شي۔ ليکن دا د حکيم او د قادر فېصله ده چه هغه د دے بې شماره انساني تخمونو نه يو تخم د يو خاص وخت کښې د ښځې د نطفې سره د ملاوېدو موقع ورکوي او هغه د مور په خېټه کښې قرار موندي۔ بيا د قرار موندلو په وخت کښې د سړي او د ښځې د نطفې د کوم څيزونو اول کښې جوړېږي هغه دومره وړوکي وي چه د خوردبين نه بغير يو نظر نه راځي۔ دا وړوکے شان څيز نهه مياشتې او يو څو ورځې د مور

په خیټه کښې وي او په دې دوران کښې چه پرې څومره مرحلې تیریږي په هغې کښې چه په هره مرحله سره غور اُوکړې نو ښکاره به دا کواهي کوي چه په دې کښې هر وخت د یو حکمت والا اراده کار کوي. هغه فیصله کوي چه کوم بچې د انساني شکل ته اُورسي، او کوم بچې د وینې د توکړې یا د غوښې د پوټې یا د ټیمګري په شکل کښې ختم کړې شي. هغه فیصله کوي چه کوم بچې د ژوندې دنیا ته لاړ شي او کوم د مړ لاړ شي. څوک د صحیح سالم وي او څوک د ړوند، کوڼ، ګونګي یا شل ګوډ وي. څوک د ښائسته وي او څوک د بد شکله وي. کوم د سړې وي او کوم د ښځه وي. کوم د قابل وي او کوم د ناقابله. د پیدائښت دا عمل چه هره ورځ د کرو ړونو ښځو په خیټو کښې کیږي، په دې کښې د یو خدائ نه سوا د بل هیچا لاس نه رسي، بلکه چا ته دا هم نه وي معلوم چه د چا په خیټه کښې څه جوړیږي او څه به پیدا کیږي. حالانکه د انسانانو د قسمتونو اکثره فیصلې هم په دې مرحله کښې کیږي، او هم په دې موقعه کښې یوازې د افرادو نه بلکه د قومونو او د ټولو انسانانو د آئنده ژوند فیصله کیږي. د دې نه روستو چه کوم بچې دنیا ته راځي، د هغوئ په حقله دا فیصله څوک کوي چه څوک به د ژوند د وې ساه اخستلو سره ختمیږي، څوک به ځوان شي جوړیږي او څوک به بوډا والي ته رسي؟ دلته هم دا ښکاري لکه چه یو غالب حکمت کار کوي، او چه سړې غور اُوکړي نو معلومیږي چه دا یو عالمګیر تدبیر او حکمت دې چه یکښې یوازې د افرادو نه بلکه د قومونو او د ملکونو د قسمت فیصلې هم کیږي. دا هرڅه چه سړې اُووینې او بیا هم په دې خبره کښې شک کوي چه الله "حق دې" او صرف یو الله "حق" دې، نو بې شکه چه هغه بې عقله دې.

دویمه چه کومه خبره د دې آیت نه ثابتیږي هغه دا ده چه "الله مړي ژوندي کوي". خلق چه دا خبره واوري نو حیرانیږي چه الله تعالیٰ به په یو وخت کښې دا مړي را ژوندي کوي، لیکن که هغوئ سترګې اُوغړوي او اُوګوري نو اُوبه وینې چه الله هر وخت مړي ژوندي کوي. د کوموشیزونو نه چه انسان بدن جوړ دې او په کومو خوراکونو چه هغه ښه تربیت اُوکړې شي. کوئله، وسپنه، چونه، نمکیات، هوا، کاڼي، او دا سې څه شیزونه نو ر دي. په دې کښې په یو شیز کښې هم نه ژوند شته او نه نور څه انساني خاصیتونه. خو دا بې روحه او مړه شیزونه راجمع کړې شوي دي او ژوندې انسان ترې جوړ کړې شوې دې. بیا د دې شیزونو خوراک ستا بدن ته ځي او هلته ترې په نارینوو او زنانو کښې هغه اُوبه جوړیږي چه هغه د یو بل سره ملاؤ شي نو ستا غوندې ژوندې انسان ترې روزانه جوړیږي او دُنیا ته راځي. د دې نه پس خپلې چاپیره زمکې ته اُوګوره. د بې شماره شیزونو تخمونه دي چه هغه هواګانو او مرغو په هر ځائ کښې خواره کړي دي، او د بې شماره شیزونو جرړې دي چه په هر ځائ کښې د ځاورو لاندې پرتې دي. په دې کښې د ژوند هیڅ نښه موجود نه وه. ستا نه چاپیره د چه زمکه د دې لکونو مړو قبرونو. خو چه کله پرې د اُوبو یو څاڅکې راپریوتو نو هر طرفته ژوند راګیله هره مړه جرړه د خپل قبرونه راوچته شوه، او هر بې روحه تخم د یو ژوندي بوټي په شکل کښې راپورته شو. د مړو د را ژوندي کیدو دا عمل په هر بیشکال کښې ستا د سترګو وړاندې کیږي.

دریم چه کوم شی دې آیت نه ثابتیږي هغه دا دې چه "الله په هر شي قادر دے"۔ ټول کائنات پریږده صرف دا ځمکه واخله، او د ځمکې هم ټول حقیقتونه پریږده صرف د انسانانو د بڼو ژوند باندې نظر واچوه او اوګوره. په دې بڼه چه د الله تعالیٰ د قدرت کومې نښې تاته په نظر راځي آیا د هغې په لیدو سره یو عقلمند سړی دا خبره کولې شي چه خدائے بس هغه څه کولې شي کوم چه نن موږ وینو او مشاهده کړې دے نور څه کول غواړي نو هغه نه شي کولې؟ خدائے خو یوه ډیره لویه هستي ده، د انسان په حقله د تیرې شوې صدئ پورې د مخلوقو اندازه وه چه صرف هغه ګاډي جوړولې شي چه په ځمکه باندې ګرځي، په هوا کښې الوتونکي ګاډي نه شي جوړولې. لیکن نن هوائي جهازونو دا ثابته کړه چه د انسان د "امکاناتو" په حقله د مخلوقو اندازه څومره غلطه وه. اوس که څوک د الله تعالیٰ د پاره د هغه د فن کار په لیدو سره د امکاناتو څه حدونه مقرره وي او وائي چه هغه د دې نه سیوا نور څه نه شي کولې، نو هغه صرف د خپل ذهن د تنګوالي ثبوت ورکوي، د خدائے قدرت د هغه د امکاناتو په حدونو کښې نه شي راېندېدې۔

څلورمه او پنځمه خبرې "چه قیامت به خامخا راځي" او دا چه "الله به ضرور هغه خلق را ژوندي کوي کوم چه مړه شوي دي" د پاسنو دریو خبرو عقلي نتیجه ده. د الله کارونو ته چه د هغه د قدرت د اړخ نه اوګورې نو زړه به دې ګواهي ورکړي چه هغه کله اوغواړي نو قیامت راوستلې شي او چه کله اوغواړي نو هغه ټول مړي بیا را ژوندي کولې شي کوم چه هغه اول د نیشت نه شته کړي وو. او که د الله کارونو ته د هغه د حکمت د اړخ نه اوګورې نو عقل به دې ګواهي ورکړي چه دا دواړه کارونه به هغه ضرور کوي ځکه چه د دې د کولو نه بغیر حکمتي عمل نه پوره کیږي او د دې نه پوره کول د یو حکیم د شان سره مناسب نه دي. څه لږ شان حکمت او هوښیارتیا چه انسان ته حاصله ده د هغې په وجه موږ دا وینو چه سړی خپل مال یا خپل جائیداد یا خپل کاروبار چا ته حواله کوي نو په څه وخت کښې د هغه سره حساب ضرور کوي. ګویا د امانت او د محاسبې په منځ کښې یو عقلي رابطه ده چه د انسان محدود حکمت هم ضروري ګڼړي. بیا د دې حکمت په بنیاد باندې انسان په ارادي او په غیر ارادي کارونو کښې فرق کوي، د ارادي کارونو سره اخلاقي ذمه واري تړي، په نیک او بد کارونو کښې تمیز کوي، د ښه کارونو په نتیجه کښې انعام غواړي، او په بد کارونو باندې سزا ورکوي، او د دې غرض د پاره د عدالت یو نظام جوړوي. دا حکمت چه کوم خالق په انسان کښې پیدا کړے دے، آیا دا باور کیدې شي چه هغه به په خپله د حکمت نه خالي وي؟ آیا دا د منلو خبره ده چه هغه دا دومره لویه دُنیا د دومره ډیرو اختیاراتو سره انسان ته حواله کړه او بیا تر هیره شوه، اُوس به ګنی هغه د دې حساب کتاب د چا سره نه کوي؟ آیا یو عقلمند سړے دا ویلې شي چه انسان ته د کومو غلطو عملونو سزا نه ده ملاؤ شوې یا ورته د خپلې غلطۍ پوره سزا نه ده ملاؤ شوې ګنی د هغې د پاره به عدالت نه قائمیږي، او د کومو ښیګړو بدله چه ورته نه ده ملاؤ شوې

وَمِنَ النَّاسِ مَن يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ
مُّنِيرٍ ﴿٨﴾ ثَانِيَ عِطْفِهِ لِيُضِلَّ عَن سَبِيلِ اللَّهِ ۖ لَهُ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ ۖ
وَنُذِيقُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَذَابَ الْحَرِيقِ ﴿٩﴾ ذَٰلِكَ بِمَا قَدَّمَتْ

ځینې نور خلق داسې دي چه بغیره علم ۱۰ او بغیره هدایت ۱۱ او بغیره روښانه کوونکي کتاب ۱۲ نه په تاؤ کړي څټ تنده به په باره کښې جګړه کوي د پاره ددې چه خلق د هغه لارې نه بې لارې کړي ۱۴ ددغه سړي د پاره په دنیا کښې هم شرمندګي ده او د قیامت په ورځ به ورته مونږ د سوځونکي عذاب مزه ورڅکوو ——— دا ستا هغه مستقبل دې چه ستا خپلو لاسونو ستا د پاره

نې هغه به ورته هیڅ نه ملاویږي. که چیرې داسې نه وي نو بیا خو د مړو نه روستو ژوند او قیامت د الله حکیم حکمت سره ضروري ده چه پوره کیدل ئې د عقل مطابق دي او نه پوره کیدل ئې د عقل نه لیرې خبره ده.

۱۰ یعنی هغه ذاتي واقفیت چه د مشاهدې او د تجربې نه حاصل شوې وي.

۱۱ یعنی هغه واقفیت چه د څه دلیل نه حاصل شوې وي، یا د یو عالم رهنمونې سره حاصل شوې وي.

۱۲ یعنی هغه واقفیت چه د خدائې د نازل کړې شوي کتاب نه حاصل شوې وي.

۱۳ په دې کښې دریې حالتونه شامل دي، جاهلانه ضد، تکبر او غرور، او د پوهه کوونکي خبرې ته توجه نه کول.

۱۴ اول د هغه خلقو ذکر وو چه هغوی پخپله بې لارې دي، او په دې آیت کښې د هغه خلقو ذکر دې چه بیا نه په خپله بې لارې نه دي بلکې نور خلق هم بې لارې کوي.

يَدٰكَ وَ اَنَّ اللّٰهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِّلْعَبِيْدِ ﴿۱۰﴾ وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ يَّعْبُدُ
اللّٰهَ عَلٰى حَرْفٍ ۚ فَاِنْ اَصَابَهٗ خَيْرُ ٳطْمَاَنَّ بِهٖ ۚ وَ اِنْ اَصَابَتْهُ
فِتْنَةُ ٳنْقَلَبَ عَلٰى وَجْهِهٖ ۚ خَسِرَ الدُّنْيَا وَ الْاٰخِرَةَ ؕ ذٰلِكَ هُوَ
الْخُسْرَانُ الْمُبِيْنُ ﴿۱۱﴾ يَدْعُوْا مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ مَا لَا يَضُرُّهٗ وَ مَا لَا يَنْفَعُهٗ

تیار کړې دې کنځ نو الله په خپلو بندګانو باندې ظلم کونکے نه دے ع
او ځینې خلق داسې دي چه په غاړه غاړه د الله بندګي کوي، [15] که فایده ورته ورسي نو مطمئن شي او چه څه مصیبت پرې راشي نو بیرته واپس شي [16] د هغه دُنیا هم خرابه شوه او آخرت هم. دا ښکاره نقصان دے[17] بیا هغه الله پرېږدي او هغه چا ته آوازونه کوي چه نه ورته څه نقصان ور رسولے شي او نه فایده،

[15] یعني د دین د دائرې په منځ کښې نه بلکه په غاړه باندې، یعني د کفر او د اسلام په سرحد باندې بندګي کوي. لکه چه یو مذبذب سړے د لښکر په غاړه باندې ولاړ وي، که فتح اُووینې نو د لښکر سره شامل شي او که شکست اُووینې نو غلے شان پټ شي.

[16] د دې نه مراد هغه مذبذب خلق دي چه اسلام قبلوي خو د فایدې د شرط سره، هغوی په دې شرط ایمان راوړي چه د هغوی مرادونه دې پوره کیږي، هغوی ته دې د هر قسم آرام حاصل وي، د هغه دین دې د هغوی نه څه قربانی نه غواړي، او نه دې په دُنیا کښې د هغوی یو خواهش او آرام نیمګړے پاتې کیږي که داوي نو هغوی د خدائ نه راضي دي او د هغه دین ویر خوښ ئے. لیکن که یو مصیبت پرې راشي، یا ورته د خدائ په لار کښې څه نقصان او تکلیف ور ورسي، یا ئے څه آرزو پوره نه شي، نو بیا ئے د خدائ په خدائیئ او د رسول په رسالت او د دین په حقانیت باندې هیڅ اطمینان نه وي. بیا چه ورته د کوم دربار نه د فایدې د رسیدو اُمید وي نو هغه ته سر ټیټوي.

[17] دا یو ډیر لوئ حقیقت دے چه په یو څو لفظونو کښې بیان کړے شوے دے. د مذبذب مسلمان حال په حقیقت کښې د ټولو نه بدتر دے. کافر که د خپل رب نه بې پرواه وي او د خدائ د حکمونو پابندي نه کوي او بیا په تسلي سره د دُنیا په فایدو پسې ورپسې وي نو هغه که خپل آخرت برباد کړي نو دُنیا خو څه اُوګټي. او مومن چه بیا په کلکه د خدائ د دین پیروي کوي نو اګر چه په دنیا کښې ورته هم آخر کامیابي نصیب کیږي، خو بیا هم که چرې دنیا ئے هم د پلاس را نشي، نو په آخرت کښې خو ئے کامیابي یقیني ده. لیکن دا مذبذب مسلمان نه خپله دنیا جوړولے شي او نه ئے په آخرت کښې د کامیابئ څه امکان شته. که د دُنیا د پاره منهه وهي نو د خدائ او د آخرت په حقله چه ئے څه ګمان په زړه کښې پروت دے، او د اسلام سره د تعلق ساتلو په وجه چه څه اخلاقي پېند اچولي دي، هغه ئے لښ را نیسي، او د دُنیا په ګټلو کښې ورته د کافر په شان تسلي نه وي حاصل. او که د آخرت د پاره منهه وهي نو د دُنیا لالچ

ذٰلِكَ هُوَ الضَّلٰلُ الْبَعِيْدُ ﴿۱۲﴾ يَدْعُوْا لَمَنْ ضَرُّهٗٓ اَقْرَبُ مِنْ نَّفْعِهٖ ۚ
لَبِئْسَ الْمَوْلٰى وَلَبِئْسَ الْعَشِيْرُ ﴿۱۳﴾ اِنَّ اللّٰهَ يُدْخِلُ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا
وَعَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ جَنّٰتٍ تَجْرِيْ مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهٰرُ ۗ اِنَّ اللّٰهَ يَفْعَلُ مَا

دا ده انتهائی گمراهي. هغه، هغه چا ته آوازونه کوي چه نقصان ئې د نفع نه ډیر نزدې دے، ډیر بد دے هغه مولٰی او ډیر بد دے هغه ملګرے [۱۹] (د دے برعکس به) الله تعالٰی هغه خلق چه ایمان ئې راوړو او نیک عملونه ئې اوکړل، یقیناً چه ‌هغه جنتونو ته داخل کړي چه لاندې به ترې نهرونه بهیږي، الله کوي هر هغه چه

او د نقصان مونډ لو ېره او په شوا هشا تو بانډې پابندي نه قبلول ئې هغه طرفته نه پرېږدي بلکه دنیا پرستي ئې عقیده او عمل دواړه خراب کړي چه په آخرت کښې ئې د عذاب نه بچ کیدل ممکن نه وي. د ... شان دنیا ئې هم خرابه شي او آخرت هم.

[۱۸] په اولنی آیت کښې ویلے شوي دي چه د الله نه بغیر نور ټول معبودان قطعاً نه چا ته نفع رسولې شي او نه نقصان ځکه چه هغوئ چا ته د نفع نقصان رسولو قدرت نه لري. په دوئم آیت کښې وئیلي شوي دي چه د هغوئ نقصان د هغوئ د نفع نه ډیر نزدے دے، ځکه چه هغوئ ته د خپل حاجت پوره کولو د پاره د لاس نیولو سره خو ایمان ختم شي. او پاتے شوه هغه نفع نو د هغې حاصلیدل خو هیڅ یقیني نه دي کیدے شي چه د دهٔ د ګمراهٔ کولو د پاره الله تعالٰی په یو دربار باندې پوره کړي، او کیدے شي چه په هغه دربار باندې خپل ایمان هم بائیلي او مراد هم ورته حاصل نه شي.

[۱۹] یعني هر چا چه هغه په دے لار باندې روان کړو، خواه که هغه انسان وي او که شیطان، خو هغه ډیر بد کارساز او سرپرست دے او ډیر بد دوست او ملګرے دے.

[۲۰] یعني چه د هغوئ حال د دے مطلب پرست او مذبذب او بے یقینه مسلمان پشان نه دے، بلکه په بنهٔ سوچ فکر سره د خدائے او د رسول او د آخرت د منلو فیصله کوي، بیا بنه په کلکه په حق لار باندې روان وي، خواه که حالات بنهٔ وي او که خراب وي، خواه که مصیبتونه پرې راځي او که انعامونه ورته حاصلیږي.

يُرِيدُ ﴿۱۴﴾ مَنْ كَانَ يَظُنُّ أَنْ لَنْ يَنْصُرَهُ اللّٰهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ
فَلْيَمْدُدْ بِسَبَبٍ إِلَى السَّمَاءِ ثُمَّ لْيَقْطَعْ فَلْيَنْظُرْ هَلْ يُذْهِبَنَّ كَيْدُهُ
مَا يَغِيظُ ﴿۱۵﴾ وَكَذٰلِكَ أَنْزَلْنٰهُ آيٰتٍ بَيِّنٰتٍ وَّأَنَّ اللّٰهَ يَهْدِي مَنْ يُّرِيدُ ﴿۱۶﴾

غواړي.[۲۱] څوک چه دا ګمان لري چه الله به په دُنیا او په آخرت کښې د هغه هیڅ امداد اُونه کړي نو هغه له پکار دی چه یو رسئ په ذریعه آسمان ته ورسي او یو سُوری اُوکړي او بیا اُوګوري چه آیا د هغه تدبیر هغه څیز منع کولے شي کوم چه د هغه خوښ نه دے.[۲۲] ــــــــ د دا رنګه صفا صفا خبرو سره موږ دا قرآن نازل کړے دے، او هدایت چه الله چا ته غواړي هغه ته کوي.

[۲۱] یعنی د الله د اختیار او توجه څه نشته. په دُنیا او په آخرت کښې چه هغه چا ته څه ورکول غواړي هغه ورکوي او چه څه نه ورکول غواړي هغه نه ورکوي. د هغه د ورکړې څوک منع کولے نه شي. او هغه چه څه نه ورکول غواړي نو بل څوک ئے ورکولے نه شي.

[۲۲] ددے آیت په تفسیر کښې ډیر اختلافات دي. د مختلفو مفسرینو د تفسیرونو خلاصه دا ده:

(۱) د چا چه دا خیال وي چه الله به د هغه (یعنی د محمد ﷺ) امداد اُونه کړي نو هغه دِ په چت پورې رسئ اُوتړي او خپل ځان دِ مړ کړي.

(۲) د چا چه دا خیال وي چه الله به د هغه (یعنی د محمد ﷺ) امداد اُونه کړي نو هغه دِ د یو رسئ په ذریعه آسمان ته لاړ شي او د مدد بندولو کوشش دِ اُوکړي او بیا دِ اُوګوري چه بندیږي او که نه.

(۳) د چا چه دا خیال وي چه الله به د هغه (یعنی د محمد ﷺ) امداد اُونه کړي نو هغه دِ آسمان ته وُخیژي او د وحی بندولو کوشش دِ اُوکړي.

(۴) د چا چه دا خیال وي چه الله به د هغه (یعنی د محمد ﷺ) امداد اُونه کړي نو هغه دِ آسمان ته وُخیژي او هغه به د رزق بندولو کوشش اُوکړي.

(۵) د چا چه دا خیال وي چه الله به د هغه (یعنی پخپله د خیال کونکي) امداد اُونه کړي نو هغه دِ د خپل کور په چت پورې رسئ اُوتړي او خودکشي دِ اُوکړي.

(۶) د چا چه دا خیال وي چه الله به د هغه (یعنی پخپله د خیال کونکي) امداد اُونه کړي نو هغه دِ آسمان ته وُخیژي او د امداد د کولو کوشش دِ اُوکړي.

په دے کښې اولني څلور مطلبونه خو بالکل د وړاندې روستو عبارت سره تعلق نه لري. او آخري دوه مطلبونه اګر چه د وړاندې روستو عبارت سره ډیر نزدې دي لیکن د کلام د یک مطلب نه ادا کوي. چه دا د نظم په تسلسل سره اُوګورو نو صفا معلومیږي چه د ګمان کونکے سړے هم هغه شان څوک دے چه د یو کنډې په غاړه ولاړ وي او عبادت کوي، تر څو چه حالات ښه وي نو په اطمینان سره ولاړ وي، خو چه کله په هغه تکلیف او مصیبت راشي، یا پرهغه داسے حالات راشي چه کوم ئے خوښ نه وي، ...

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِئِينَ وَالنَّصَارَىٰ وَالْمَجُوسَ وَ

کوم خلق چې ایمان راوړو[۲۲]، او څوک چې یهودیان شو[۲۳]، او صابیا[۲۴]، او نصارئ[۲۵]، او مجوسیان[۲۶]، او

تعالیٰ نه پشاشی او په دربارونو باندې تنده شو لری۔ د دې سرې حالت داسې وَلې دے؟ داځکه دا سې دے چې هغه د خدائے په تقدیر راضی نه دے او دا ئې خیال دے چې د قسمت جوړولو او ورانولو طاقت د الله نه بغیر بل چا سره لاس کښې هم شته، او په دې وجه د الله نه نااُمیده شی او د غیرو دربارونو طمع دارشی د داسې سرې په حقله فرمائی چې د چا دا خیالات وی نو هغه دې خپل تول زور اُولګوی، آن تردې که آسمان ته ختلے شی نو هم دې وُخیژی او وُدګوری چې آیا د دهٔ تد بیرځۀ د تقدیر بدلولے شی؟ "آسمان ته ختل او په هغهٔ کښې څوړے کول" د دے نه مُراد دا دے چې څومره کوشش د انسان په وَس کښې وی هغه دې اُوکړی د دے الفاظونه خپل لفظی مطلب مُراد نۀ دے۔

[۲۲] یعنی "مسلمانان" چې په خپله خپله زمانه کښې ئې د خدائے تول پیغمبران اُومنل، او د هغه په کتابونو باندې ئې ایمان راوړو او د محمد صلی الله علیه وسلم په زمانه کښې ئې د تیرو شوُو پیغمبرانو سره په هغهٔ باندې هم ایمان راوړو۔ په دوی کښې رښتینی مؤمنان هم شامل وُو او هغه خلق په کښې هم وُو چې شامل خو به د مؤمنانو په ډله کښې لیکن په "غاړه" به ئې بندګی کوله او د کفر او د ایمان په مینځ کښې مذبذب وُو۔

[۲۳] د تشریح د پاره اُوګوره تفهیم القرآن اول جلد، النسآء، حاشیه ۷۲۔

[۲۴] په پخوانئ زمانه کښې دوه ډلې ته صابیا وئیلې شو۔ یوه ډله د حضرت یحیٰی علیه السلام پیروکاران وُو چې د عراق په پاسنئ علاقه یعنی الجزیره کښې په کثیر تعداد کښې اُوسیدل او د حضرت یحیٰی په پیروئ کښې به ئې د اصطباغ په طریقه باندې عمل کولو۔ دویمه ډله هغه خلق وُو چې د ستورو عبادت به ئې کولو او د خپل دین نسبت به ئې حضرت شیث او حضرت ادریس علیهما السلام ته کولو او د دے خبرې قایل وُو چې په عنصرونو باندې ستوری حکومت کوی او په ستورو باندې فرښتې حکومت کوی۔ حرّان د هغوی مرکز وُو او د عراق په مختلفو ځایونو کښې خوارهٔ وُو۔ دا دویمه ډله د خپلې فلسفې او د سائنس په وجه او د خپلې طبیبئ په وجه زیاته مشهوره شوې ده۔ لیکن زیات غالب ګمان دا دے چې دلته اولنئ ډله مراد ده۔ ځکه چې غالبًا دا دویمه ډله د قرآن د نازلیدو په زمانه کښې په دے نوم سره نه یادیدله۔

[۲۵] د تشریح د پاره اُوګوره تفهیم القرآن، المائدۃ، حاشیه ۳۶۔

[۲۶] یعنی د ایران آتش پرست خلق چې د رنړا او د تیارې دوه خدایان به ئې منل او ځان ته به ئې د زردشت پیروکاران وئیل۔ د مزدک د ګمراهئ په وجه د هغوی مذهب او اخلاق ډیر خراب شوی وُو، آن تردې پورې چې د سکه خور سره نکاح کول په هغوی کښې رواج جوړ شوے وُو۔

الَّذِيْنَ اَشْرَكُوْٓا ۖ اِنَّ اللّٰهَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ ۭ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى
كُلِّ شَيْءٍ شَهِيْدٌ ﴿۱۷﴾ اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّٰهَ يَسْجُدُ لَهٗ مَنْ فِي السَّمٰوٰتِ وَمَنْ فِي
الْاَرْضِ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالنُّجُوْمُ وَالْجِبَالُ وَالشَّجَرُ وَالدَّوَاۗبُّ وَكَثِيْرٌ
مِّنَ النَّاسِ ۭ وَكَثِيْرٌ حَقَّ عَلَيْهِ الْعَذَابُ ۭ وَمَنْ يُّهِنِ اللّٰهُ فَمَا لَهٗ مِنْ

چه کومو خلقو شرک اوکړو،[۲۸] ددې ټولو په منځ کښې به الله د قیامت په ورځ فیصله اوکړي،[۲۹] هر څیز د الله
په نظر کښې دے۔ آیا ته وینې نه چې الله ته سر په سجده[۳۰] پراته دي هغه ټول څوک چې په آسمانونو کښې
دي،[۳۱] او څوک چې په زمکه کښې دي، نمر او سپوږمۍ او ستوري او غرونه او ونې او ځناور او ډیر انسانان[۳۲]
او ډیر هغه خلق هم چې د عذاب مستحق شوي دي؟[۳۳] او څوک چې الله د لسپله او خوار کړي نو هغه له

[۲۸] یعنی د عربو د نورو ملکونو مشرکان خلق چه د پاسنو ولو پشان په څه خاص نوم نه یادیدل
قرآن مجید چه کله د دوئ د نورو ډلو نه بیل ظاهروی نو د "مُشرکین" او د "اَلَّذِيْنَ اَشْرَكُوْٓا" په نوموئ
سره ئې یادوی، اګرچه د مؤمنانو نه علاوه باقي د نورو ټولو په عقیدو او عملونو کښې شرک داخل
شوے وو۔

[۲۹] یعنی د خدائے په باره کښې چه د انسانانو د مختلفو ډلو په منځ کښې کوم جګړه ده د هغې فیصله به
په دے دنیا کښې نه وي بلکه د قیامت په ورځ به وي۔ هلته به د دے معنوي فیصله کیږي چه کوم ډله
په حق ده او کومه په باطله ده۔ اګرچه په یو لحاظ سره دا فیصله دلته په دے دنیا کښې هم د خدائے کتابونه
کوي، لیکن دلته د فیصلے لفظ "د جګړے د ختمولو" او د دوارو ډلو په منځ کښې د انصاف کولو په معنیٰ کښې
استعمال شوے دے څه وخت چه د یوه ډلے په حق کښې او د بلے ډلے خلاف باقاعده سند ورکړے شي۔

[۳۰] د تشریح د پاره اوګورئ تفہیم القرآن دویم جلد، الرعد، حاشیه ۲۴، ۲۵، النحل حاشیه ۴۱-۴۲۔

[۳۱] یعنی فرښتے، اَجرامِ فلکي، او هغه ټول مخلوقات چه د زمکے نه پورته په نورو جهانونو کښې دي،
خواه که هغه د انسان پشان عقل والا او اختیارمند وي، او که د ځناورو او د کانړو بوټو او د هوا او
د رنړا پشان بے عقله او بے اختیاره وي۔

[۳۲] یعنی هغه انسانان چه په مجبوري سره نه بلکه بنده په خپله رضا سره الله ته سجده کوي۔ د دوئ
په مقابله کښې د دویم انساني ډلے، چه په روستنۍ فقره کښې ئې ذکر را روان شے، هغه ده چه په خپله اراده
خدائے ته د سجدے کولو نه انکار کوي، لیکن د نورو بے اختیارو مخلوقاتو پشان هغوئ هم د فطرت
د قانون نه آزاد نه دي او د ټولو سره مجبوراً په سجده کونکو کښې شامل دي۔ د دوئ د عذاب د
مستحق کیدو وجه دا ده چه دوئ د خپل اختیار په وجه بغاوت (لار) اختیار کړې ده۔

[۳۳] مطلب دا دے چه اګرچه د دے مختلفو ډلو د جګړے فیصله خو به د قیامت په ورځ کیږي

مُّكْرِمٍ ۚ إِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ ۩ ﴿۱۸﴾ هَٰذَانِ خَصْمَانِ اخْتَصَمُوا فِي
رَبِّهِمْ ۖ فَالَّذِينَ كَفَرُوا قُطِّعَتْ لَهُمْ ثِيَابٌ مِّن نَّارٍ يُصَبُّ مِن

عزت ورکوونکی څوک نشته، ۳۴ الله کوي هغه څه چه غواړي ۳۵۔

دا دوه ډلې دي چه د دوی په منځ کښې د خپل رب په حقله جګړه ده ۳۶۔ په دوی کښې چه کوم خلقو کفر اوکړو لو د هغوی د پاره د اور جامې پرېکړې شوی دی، د هغوی په سرونو باندې به

لیکن په څوک سترګې لري هغه دا هم لیدے شي چه په حقه څوک دے او آخری فیصله د چا په حق کښې کېدونکې ده۔ د کائناتو ټول نظام په دے خبره ګواه دے چه د زمکې نه د آسمانونو پورے د یو خدائے خدائی چلیږي. د زمکې د یوے ذرے نه را واخله د آسمان د لویو لویو سیارو پورے ټول څیزونه د یو قانون پابند دی او یو څیز تر هم د ویښته هومره نافرمانی نه شي کولے۔ مومن خو خیر د زړه نه د الله حکم مني، لیکن هغه دهریه چه د الله د وجود نه انکار کوي او هغه مشرک چه بے اختیاره هستۍ ته سر ټیټوي هغوي هم د الله په حکم منلو کښې هغسې مجبور دی لکه څنګه چه هوا او اوبه مجبورې دي۔ د یوے فرښتے سره یا د یو پیری سره یا د یو نبی ولی سره یا د یوے دیوتې یا دیوکنړے او دیوتا سره د خدائی په صفتونو او اختیاراتو کښې یو صفت او اختیار هم نشته چه د هغې په وجه ورله سړے د خدائی او د معبودیت مقام ورکړي، یا ئے د خدائے سره برابر اوګڼي۔ یو بے حاکمه قانون او یو بے صانعه فطرت او یو بے ناظمه نظام داکوم نه شي چه دومره لوئے کائنات په وجود کښې راولي او دنیا دے څنګه په باقاعدګۍ سره چلوي او تقدیر او د حکمت نه ډکې دانه کارنامې ښکاره وي چه هغه په کائناتو کښې هر طرفته په نظر راځي۔ د سړي مخے ته چه د کائناتو دا غوړیدلے کتاب موجود دے او بیا هم د پیغمبرانو خبرے نه مني او د خود ساخته عقیدو په بنیاد د خدائے په باره کښې جګړه کوي نو هغه دا هم معلومه په باطله ده لکه څنګه چه به د قیامت په ورځ په باطله ثابتیږي۔

۳۴ دلته د ذلت نه مراد د حق نه انکار کول دي او د عزت نه مراد د حق پیروی کول دي، څکه چه د حق نه د انکار کولو لازمي نتیجه ذلت دے او د حق د پیروی کولو لازمي نتیجه عزت دے۔ څوک چه صفا او څرګنده حقیقتونو ته په غړیدلو سترګو اونه ګوري او د یو څه سړي خبرے هم وا نه وري نو هغه ذلت پخپله په خپل ځان راولي، او الله هم هغه څیز د هغه په نصیب کښې لیکي کوم چه هغه پخپله غوښتلے او کله چه الله هغه له د حق د پیروی کولو عزت ورنه کړو نو بیا څوک دي چه عزت به ورکړي۔

۳۵ دلته د تلاوت سجده واجبه ده، او د سورة حج دا سجده متفق علیه ده چه په سجدهٔ تلاوت کښې حکمت او د دے څه حکم دے، د دے د پاره اوګورئ تفهیم القرآن دوم جلد، الاعراف، حاشیه ۱۵۷۔

۳۶ د هغه شپږ باندے کښې ویري د څه جګړې کوي خو بیا هم هغه ټول د بشر په دوو ډلو کښې تقسیم کړے شوی دی، یو هغه ډله ده چه د پیغمبرانو خبره مني او د خدائے صحیح بندګي کوي۔ دویمه

فَوْقِ رُءُوسِهِمُ الْحَمِيمُ ﴿١٩﴾ يُصْهَرُ بِهِ مَا فِي بُطُونِهِمْ وَالْجُلُودُ ﴿٢٠﴾
وَلَهُمْ مَقَامِعُ مِنْ حَدِيدٍ ﴿٢١﴾ كُلَّمَا أَرَادُوا أَنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا مِنْ غَمٍّ
أُعِيدُوا فِيهَا وَذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ ﴿٢٢﴾ إِنَّ اللَّهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ
آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ يُحَلَّوْنَ
فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَلُؤْلُؤًا ۖ وَلِبَاسُهُمْ فِيهَا حَرِيرٌ ﴿٢٣﴾ وَهُدُوا

یشید لی اوبه اچولی کیږی چه د هغې سره به ئې یوازې څرمنه نه بلکې په کیڼ، کښې دننه حصې هم ویلې کیږی، او د هغوی د وهلو د پاره به د اوسپنې ګرزونه وی. هرکله چه هغوی د ېریږی او د جهنم نه د وتلو کوشش کوی نو بیا به ورډیکه کړې شی چه وڅکئ اوس د سوزیدو د سزا مزه. ع رب علی چه کوم خلقو ایمان راوړو او نیک عملونه ئې اوکړل هغوی به الله تعالیٰ داسې جنتونو ته ور داخل کړی چه لاندې به ترې نهرونه بهیږی. هلته به هغوی د سرو زرو په بنګړو او ملغلرو سره بنائسته کړې شی او د هغوی جامې به د ریښمو وی. هغوی ته د پاکیزه

یا هغه ده چه د خدائے او د رسول خبره نه منی او د کفر لاره اختیار وی، خواه که په کفر کښې د ننه په پله هرڅومره اختلافات وی او د کفر هرڅومره مختلف شکلونه وی.

۳۷ په راتلونکی وخت کښې چه د کوم څیز کیدل بالکل قطعی او یقینی وی نو هغه له چه څوک په زور ورکولو په داسې طریقه ئې بیانوی لکه چه هغه شوی وی. د اور د جامو نه مراد غالباً هغه څیز دے کوم چه په سورة ابراهیم آیت ۵۰ کښې سَرَابِيلُهُم مِّن قَطِرَانٍ فرمایلے شوے دے د تشریح د پاره اوګوره تفهیم القرآن، ابراهیم، حاشیه ۵۸.

۳۸ د دې نه مراد دا دے چه هغوی ته به شاهانه جامې وراغوستولے کیږی. قرآن چه کله نازلیدو نو په هغه زمانه کښې به بادشاهانو او لویو لویو سردارانو د سرو زرو او د ملغلرو کالی استعمالول، او نن ورځ په زمانه کښې هم د هندوستان راجا ګانو او نوابانو داسې کالی استعمال کړی دی.

إِلَى الطَّيِّبِ مِنَ الْقَوْلِ ۖ وَهُدُوا إِلَىٰ صِرَاطِ الْحَمِيدِ ﴿٢٤﴾ إِنَّ الَّذِينَ
كَفَرُوا وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ الَّذِي جَعَلْنَاهُ
لِلنَّاسِ سَوَاءً الْعَاكِفُ فِيهِ وَالْبَادِ ۚ وَمَن يُرِدْ فِيهِ بِإِلْحَادٍ

خبرې د قبلولو هدایت اُوکړے شو[٣٩] او د ستایلی شوی خدای لار ورته اُوښودلے شوه.[٤٠]
کوم خلقو چه کفر اُوکړو[٤١] او چه (نن) د الله د لارے نه او د هغه مسجد حرام د زیارت نه
خلق منع کوی[٤٢] کوم چه مونږه د ټولو خلقو د پاره جوړ کړے دے، او چه په هغے کښے د مقامی خلقو
او د بهرنو راتلونکو خلقو حقونه برابر دی[٤٣] (د هغوی عمل یقیناً چه د سزا مستحق دے)
او هر څوک چه په دے (مسجد حرام) کښے د حق نه بدله

٣٩ اګرچه د ټکینه خبرې الفاظ عام دی، لیکن مُراد ترې هغه پاککلمه او هغه نیکه عقیده ده چه د هغے د قبلولو په وجه هغوی مؤمنان شو.

٤٠ لکه څنګه چه په دیباچه کښے بیان شوے دے، زمونږه په نزد دلته د سورۃ هغه حصه ختمیږی کومه چه په مکی دور کښے نازله شوې وه. د دے تیجے مضمون او انداز بیان هم هغه دے کوم چه د مکی سورتونو وی، او په دے کښے هیڅ داسے علامه نشته چه د هغے په وجه د سړی دا شک راشی چه شاید دا ټوله حصه یا د دے یو جزء به په مدینه کښے نازل شوے وی. صرف د دے آیت هَٰذَانِ خَصْمَانِ اخْتَصَمُوا فِي رَبِّهِمْ ۖ (دا دوه ډلے دی چه د دوی په مینځ کښے د خپل رب په باره کښے جګړه ده) په متعلقه بعضې مفسرینو دا وائی چه دا آیت مدنی دے. لیکن د دے قول بنیاد صرف دا دے چه د هغوی په نزد د دے دواړو ډلو نه مُراد د جنګ بدر دواړه ډلے دی، او دا څه مضبوط بنیاد نه دے. په وړاندې روستو عبارت کښے هیڅ څیز داسے نشته چه هغه ګنی دا اشاره د جنګ بدر د دواړو ډلو ته راګرزوی. الفاظ عام دی، او د وړاندې عبارت نه صفا معلومیږی چه د دے نه مُراد هغه عامه جګړه ده چه هغه د کفر او د ایمان د دواړو ډلو په مینځ کښے د شروع نه راروانه ده او د قیامته پورے به جاری وی. که چرے د دے تعلق د جنګ بدر د دواړو ډلو سره وے نو بیا به دا آیت په سورۃ انفال کښے وُو نه به په دے سورۃ کښے نُو. او نه به په دے روان عبارت کښے وُو. د تفسیر کولو دا طریقه که چرے صحیح اُوګڼلی شی نو د دے به دا مطلب وی چه د قرآن آیتونه بالکل خوارهٔ وارهٔ نازل شوی دی او بیا هم د غیر په ربطه د خپله خوښه مطابق راغونډ کړے شوی دی. حالانکه د قرآن کلام چه څومره منظم دے دا په خپله د دغے خبرې تردید دے.

٤١ یعنی د محمد صلی الله علیه وسلم د دعوت د منلو نه ئے انکار اُوکړو. د وړاندې مضمون نه صفا معلومیږی چه د دے نه مُراد د مکے کافران دی.

٤٢ یعنی د محمد صلی الله علیه وسلم او د هغه پیروکاران حج او عمرے کولو ته نه پریږدی.

٤٣ یعنی د یو سړی یا د یو خاندان یا د یو قبیلے جائیداد نه دے، بلکه عام وقف څیز دے او

هیچا ته دا حق نه دے حاصل چه ددے د زیارت کولو نه خلق منع کړی۔

دلته دوه خبرې دی چه په فقهی نقطه نظر سره په هغې کښې د عالمانو اختلاف دے:

اول دا چه د "مسجد حرام" نه مراد څه دے؟ آیا صرف جومات یا د مکې پوره حرم؟

دویم دا چه په دے کښې د عاکف (د مقامی اوسیدونکی) او د باد (یعنې د بهرنه د راتلونکی سړی) د حقونو د برابرئ وڅه مطلب دے؟

یوه ډله وائی چه ددے نه مراد صرف جومات دے، نه کل ځکه چه د قرآن د ظاهری الفاظو نه معلومیږی او په دے کښې د حقونو د برابرئ مطلب د عبادت په حق کښې یو شان والے دے، لکه څنګه چه د نبی صلی الله علیه وسلم ددے حدیث نه معلومیږی چه "یا بنی عبد مناف من ولی منکم من امور الناس شیئًا فلا یمنعن احدًا طاف بهذا البیت وصلی ایة ساعة شاء من لیل اونهار۔" "اے د عبد مناف بچو! په تاسو کښې که هر څوک د خلقو په معاملاتو باندې د څه اقتدار مالک وی نو هغه له پکار دی چه د شپه یا د ورځې په هر وخت کښې څوک د خانه کعبې د طواف نه یا په خانه کعبه کښې د مونځ کولو نه منع نه کړی۔" کوم خلق چه ددے خبرې حامیان دی نو هغوئ وائی چه د مسجد حرام نه پوره حرم مراد اخستل او بیا هلته په هر حیثیت سره د مقامی خلقو او د بهرنه د راتلونکو خلقو حقونه برابر ګرځول غلطه خبره ده ځکه چه د مکې په کورونو او په زمکه باندې د خلقو د ملکیت او د وراثت حقونه او د بیع او د اجارې حقونه د اسلام نه مخکښې وو او د اسلام نه روستو هم دی، آن تردے پورې چه د حضرت عمر رضی الله عنه په زمانه کښې د صفوان بن اُمیه کور په مکه کښې د جیل جوړولو د پاره په څلور زره درهمه واخستے شو۔ نو دا برابروالے صرف په عبادت کښې دے بل په هیڅ څیز کښې نه دے۔ دا قول د امام شافعیؒ او د هغه د همخیال ملګرو دے۔

دویمه ډله وائی چه د مسجد حرام نه مراد د مکې ټول حرم دے۔ د دے اولنی دلیل دا دے چه پخپله په دے آیت کښې په کوم څیز باندې د مکې مشرکان ملامته کړے شوی دی، هغه د حج نه مسلمانان منع کول دی، او د هغوی د دے کار رد په دے خبره شوے دے چه هلته د ټولو حقونه برابر دی۔ اوس خو دا هرچا ته معلوم دے چه حج یوازې په جومات کښې نه کیږی بلکه صفا او مروه، مِنیٰ، مُزدلفه او عرفات ټول د حج د ارکانو مقامات دی۔ بیا په قرآن کښې په ځائې ځائې نه بلکه په ډیرو ځایونو کښې مسجد حرام ویلے شوے دے او مُراد ترې پوره حرم شریف دے۔ مثلاً "وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَاِخْرَاجُ اَهْلِهٖ مِنْهُ اَكْبَرُ عِنْدَ اللّٰهِ۔" "د مسجد حرام نه خلق منع کول او د مسجد حرام اُوسیدونکی د هغه نه ایستل د حرم په میاشت کښې د الله په نزد جنګ کولو نه لویه ګناه ده۔" (بقره۔ آیت ۲۱۷)۔ ظاهره خبره ده چه دلته د جومات نه مونځ کونکی خلق ایستل مُراد نه دی بلکه د مکې نه مسلمانان ایستل مُراد دی۔ بل ځائې کښې فرمائی "ذٰلِكَ لِمَنْ لَّمْ يَكُنْ اَهْلُهٗ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ۔" "دا رعایت د هغه چا د پاره دے چه د هغه کور والا د مسجد حرام اُوسیدونکی نه دی۔" البقرة آیت ۱۹۶)۔ دلته هم د مسجد حرام نه مراد د مکې پوره حرم دے نه یوازے جومات۔ لهٰذا په "مسجد حرام" کښې برابرید ل یوازے په جومات کښې برابریدل نه دی، بلکه د مکې په ټول

حرم کښې برابر حقونه حاصلېدل دي.

بیا دا چه وائي چه دا مساوات یوازې په عبادت او په تعظیم او په حرمت کښې نه دې، بلکه د مکې په حرم کښې د ټولو حقونو په اعتبار سره دي. د حرم زمکه د خدای د طرفه عام وقف زمکه ده لهٰذا په دې زمکه باندې او په دې عمارتونو باندې د چا د ملکیت حق نشته دی. هر سړی په هر ځای کښې د مکې کولې شي یعنې قیام کولې شي. هیڅوک ئې منع کولې نه شي او نه ناست سړی څوک پاسولې شي. د دې په ثبوت کښې دا خلق ډېر احادیث او ډېر آثار پیش کوي مثلاً،

د عبدالله بن عمرو روایت دی چه نبي صلی الله علیه وسلم اُوفرمائیل "مکة مناخٌ لا تباع رباعها ولا تؤاجر بیوتها" "مکه د مسافرو د راتلو ځای دی، نه د دې زمکه خرڅولې کېږي او نه د دې مکانونه په کرایه ورکولې کېږي."

د ابراهیم نخعي مرسل روایت دی چه نبي اُوفرمائیل "مکة حرمها الله لا یحل بیع رباعها ولا اجارة بیوتها" "د مکې نه الله تعالیٰ حرم جوړ کړې دې، د دې زمکه خرڅول او د دې د مکانونو کرایه اخستل حلال نه دي." (دا خو تاسو ته معلومه وي چه د ابراهیم نخعي مُرسلات حدیث د مرفوع په حکم کښې دي، ځکه چه د هغه دا قاعده مشهوره ده چه کله هغه مرسل روایت کوي نو په اصل کښې هغه د عبدالله بن مسعودؓ په واسطه سره روایت کوي). مجاهد هم تقریباً په دې الفاظو سره یو روایت نقل کړې دې.

د علقمه بن نضله نه روایت دی چه "د رسول الله صلی الله علیه وسلم او د ابوبکر او د عمر او د عثمان رضي الله عنهم په زمانه کښې به د مکې زمکه سوائب (یعنې شاملات زمکه) گڼلې شوه، چه د چا به ضرورت ؤ هغه به سیده وه په کښې اوسېدو او چه ضرورت به ئې نه ؤ نو بل به ئې پکښې اوسېدو."

د عبدالله بن عمر روایت دی چه حضرت عمرؓ حکم کړې ؤ چه د حج په زمانه کښې د مکې د کورونو دروازې بندې نه شي، بلکه د مجاهد روایت خو دا دی چه حضرت عمرؓ د مکې والو ته حکم کړې ؤ چه د خپلو کورونو صحن یعنې انگړونه مه بندوئ او هغوی ته ئې په کورونو باندې دروازې لگولو نه منع کړې وو د پاره د دې چه مسافر په کوم ځای کښې دېره کول غواړي هلته دېره کړي. هم دا روایت د عطاء دی او هغه وائي چه صرف سهیل بن عمرو ته حضرت عمرؓ په صحن باندې دروازه لگولو اجازت ورکړې وو ځکه چه هغه به تجارت کولو، نو خپل اوښان به ئې هلته بندول.

د عبدالله بن عمر قول دی چه څوک د مکې د مکانونو کرایه اخلي هغه خپله خېټه د اور نه ډکوي.

د عبدالله بن عباس قول دی چه الله تعالیٰ د مکې ټول حرم د جومات جوړ کړې دې او هلته د ټولو حقوقو برابر دي. مکې والو ته دا حق نه دې حاصل چه د بهر نه مسافرو نه کرایه اخلي.

د مکې امیر ته د عمر بن عبدالعزیز حکم چه د مکې د مکانونو کرایه مه اخله ځکه چه دا حرامه ده.

د دې روایتونو په وجه زیات تابعین دې طرف ته تللي دي، او په فقهاؤ کښې د امام مالک، د امام ابوحنیفه، د سفیان ثوري، د امام احمد بن حنبل او د اسحاق بن راهویه هم دا رائې ده چه د مکې د زمکې خرڅول، او خو په موسم کښې د مکې د مکانونو کرایه جائز نه ده. البته ډېر فقهاؤ د مکې په مکانونو باندې د خلقو ملکیت تسلیم کړې دې او د هغې د مکان خرڅول ئې جائز گرځولي دي نه چه د زمکې خرڅول.

بِظُلْمٍ نُّذِقْهُ مِنْ عَذَابٍ اَلِيْمٍ ﴿۲۵﴾ وَاِذْ بَوَّاْنَا لِاِبْرٰهِيْمَ مَكَانَ الْبَيْتِ

دَ ظلم لارا اختیاروی[۴۲] هغه ته به مونږه دَ دردناک عذاب مزه ورڅکوو۔ ع

یادکړئ هغه وخت کله چه مونږه دَ ابراهیم دَپاره دَ دے کور (خانه کعبه) ځائے په ګوته کړے وُو

دا مسلک دَ الله دَ کتاب ، دَ رسول دَ سنت ، او دَ خلیفګانو دَ طریقے سره ډیر نزدے معلومیږی ، ځکه چه الله تعالیٰ په ټولو مسلمانانو بانْدے حج دَ دے دَپاره نه دے فرض کړے چه دا دَ مکے والو دَپاره دَ آمدنی ذریعه جوړه شی او کوم مسلمانان چه دَ فرض ادا کولو دَپاره هلته لاړشی دَ هغوی نه دَ هغه ځائے دَ زمکے مالکان بنه ډیره ډیره کرایه واخلی ۔ هغه دَ ټولو مومنانو دَپاره یو عام وقف ځائے دے ۔ دَ هغے زمکه دَ چا ملکیت نه دے ۔ هر مسافر ته حق حاصل دے چه کوم ځائے قیام کوی نو کولے شی ۔

[۴۳] دَ دے نه مُراد هر هغه کار دے چه هغه دَ حق نه خلاف وی او ظلم ورته ویلے کیږی ، خو یو خاص کار ترې مراد نه دے ۔ دا قسم کارونه اګرچه په هر حال کښے ګناه ده ، لیکن په حرم کښے دَ هغه کول زیاته سخته ګناه ده ۔ مفسرینو بیضرورته قسم خوړل هم په الحاد فی الحرم کښے شمار کړے دے او دَ دے آیت مصداق ئے ګرزولے دے ۔ دَ دے علاوه ګناهونو نه علاوه دَ حرم دَ عزت په حقله چه کوم خاص حکمونه دی دَ هغے خلاف ورزی کول په اولی طریقه ګناه ده ۔ مثلاً :

دَ حرم نه بهر چه چا څوک قتل کړے وی ، یا بل څه داسے جُرم ئے کړے وی چه دَ هغے په وجه پرے حد لازم کیږی ، او بیا هغه په حرم کښے پناه واخلی نو تر څو چه هغه په حرم کښے وی تر هغے پورے به ورته څه نه ویلے کیږی ۔ دَ حرم دا حیثیت دَ حضرت ابراهیم دَ زمانے راهسے راروان دے ، دَ مکے دَ فتح کولو په ورځ صرف دَ یو ساعت دَپاره دا حیثیت ختم کړے شو ، او بیا دَ همیشه دَپاره قائم شو ۔ په قرآن کښے فرمائی " وَمَنْ دَخَلَهٗ كَانَ اٰمِنًا " " څوک چه په دے کښے داخل شو هغه په امن شو " دَ حضرت عمر ، دَ عبدالله بن عمر او دَ عبدالله بن عباس دا قولونه په معتبرو روایتونو کښے راغلی دی چه که چیرے مونږه دَ خپل پلار قاتل هم هلته ومومو نو هیڅ به ورته نه وایو ۔ دا وجه ده چه اکثر تابعین ، حنفیان ، حنبلیان او اهل حدیث دَ دے خبرے قائل دی چه کوم مُجرم دَ حرم نه بهر شوے وی دَ هغه قصاص به په حرم کښے نشی اخستلے کیدے ۔

په حرم کښے جنګ کول او وینه تویول حرام دی ۔ دَ مکے دَ فتح کید و په دویمه ورځ چه نبی صلی الله علیه وآله وسلم کوم خطبه ورکړی وه په هغه کښے ئے دا اعلان کړے وُو چه " اے خلقو ، الله تعالیٰ مکه دَ اول ورځے نه حرام کړے ده او دا دَ قیامته پورے حرام ده ۔ څوک چه په الله او په آخرت ایمان لری دَ هغه دَپاره حلال نه دی چه دلته دَ چا وینه توئی کړی ۔" بیا نبیؐ اُوفرمائیل چه " که څوک زما دا جنګ دَ ځان دَپاره دلیل ګرزوی او دلته وینه تویول جائز ګنړی نو هغه ته اُووایئ چه هغه الله تعالیٰ دَ خپل رسول دَپاره جائز کړی وُو نه چه ستاسو دَپاره ۔ او زما دَپاره هم دا صرف د یوے ورځے دَ یو ساعت دَپاره حلال کړے شوی وُو ، تن بیا دَ هغه حُرمت هغسے قائم دے لکه څنګه چه پرون وُو ۔"

دَ حرم مقدس ونې دے څوک نه پرېکوی ، نه بخیله راز رغون شوی کیا څوک ربنی ، نه دَ مرغوا و نه

أَنْ لَّا تُشْرِكْ بِيْ شَيْـًٔا وَّ طَهِّرْ بَيْتِيَ لِلطَّآئِفِيْنَ وَ الْقَآئِمِيْنَ وَ
الرُّكَّعِ السُّجُوْدِ ﴿٢٦﴾ وَ اَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ يَاْتُوْكَ رِجَالًا وَّ عَلٰى
كُلِّ ضَامِرٍ يَّاْتِيْنَ مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَمِيْقٍ ﴿٢٧﴾ لِّيَشْهَدُوْا مَنَافِعَ لَهُمْ

(د دے هدایت سره) چه زما سره هیڅ څیز مه شریکوه او زما کور د طواف کونکو او د قیام او د رکوع او د سجده کونکو د پاره پاک ساته،[۴۴] او خلقو ته د حج د پاره عام اعلان وکړه چه هغوی تا ته د لرې لرې ځایونو نه پیاده او په اوښانو باندې سواره راشي،[۴۵] د پاره د دے چه هغه فائدے اووینی کومے چه دلته د هغوی د پاره ساتلے شوې

د ښکار څوک کوی، او نه څوک د ښکار په غرض د هغه ځناور پسې منډې وهي چه اوس هغه په حرم کې دی. هغه ښکار کړي. د دے حکم نه صرف مار، لړم او نور ضرري ځناور بهر دی، او په کیاه کې تر اذخر یعنی سرکړه او وچه کیاه بهر ده. د دے په حقله په صحیح حدیثونو کې صفا صفا حکمونه راغلی دی.

په حرم کې غورځیدلے څیز راپورته کول منع دی، لکه څنګه چه په ابوداؤد کې راغلی دی "ان النبی صلی الله علیه وسلم نهی عن لقطة الحاج" یعنی "نبی د حاجیانو غورځیدلے څیز راپورته کول منع کړی دی".

دلته چه هر څوک د حج یا د عمرے په نیت سره ځی هغه د احرام تړلو نه بغیر نه شی داخلیدے. البته په دے کې اختلاف دے چه څوک د بل غرض د پاره داخلیږی چه آیا د هغه د پاره احرام تړل ضروری دی او کنه. د ابن عباسؓ مذهب دے چه په هیڅ حال کې د احرام نه بغیر نشی داخلیدے. د امام احمدؒ او امام شافعیؒ یو قول هم د دے خبرے په تائید کې دے. دویم مذهب دا دے چه هغه خلق چه د احرام نه تړلو څوک چه د خپل کار د پاره بار بار دلته ځی راځی. باقی هر چا له احرام تړل پکار دی. دا د امام احمدؒ او امام شافعیؒ دویم قول دے. دریم مذهب دا دے چه څوک د میقاتونو په حد کې دننه وسی هغوی له ته بغیر د احرام تړلو نه داخلیدے شی، او څوک چه د میقات د حد نه بهر وسی هغوی بغیر د احرام تړلو نه نه شی داخلیدے. دا قول د امام ابو حنیفهؒ دے.

۴۵ ځینو مفسرینو په "پاک ساته" باندې هغه فرمان ختم کړے دے کوم چه حضرت ابراهیمؑ ته شوے وو او وائی چه "خلقو ته د حج د پاره عام اجازت ورکړه" دا خطاب نبی صلی الله علیه وسلم ته دے. لیکن د کلام د انداز نه صفا معلومیږی چه دا خطاب هم حضرت ابراهیمؑ ته دے او د هغه حکم یوه حصه ده کوم چه هغه ته د کعبے د جوړولو په وخت کې ورکړے شوے وو. د دے نه علاوه دلته د کلام مقصد هم دا دے چه خلقو ته معلومه شی چه دا کور دا وله وبه نه دے چه د یو خدائے د بندګئ د پاره جوړ کړے شوے وو او د تولو خدائے پرستو خلقو ته دلته د حج د پاره د راتلو عام اجازت وو.

۴۶ په اصل کې لفظ ضامر استعمال شوے دے چه خاص طور کمزورو اوښانو ته ویلے کیږی. د دے نه هغه مسافر مراد دی کوم چه د لرې لرې ځایونو نه راځی او په لاره کې د هغوی اوښان د خوراک او د اوبو د نه ملاویدو په وجه کمزوری شوی وی.

وَيَذْكُرُوا اسْمَ اللّٰهِ فِيْٓ اَيَّامٍ مَّعْلُوْمٰتٍ عَلٰى مَا رَزَقَهُمْ مِّنْۢ بَهِيْمَةِ الْاَنْعَامِ

او چه په یو څو مقررو ورځو کښې په هغه څارووُ دَ الله نوم واخلی کوم چه ورله هغه ورکړی دی،[۴۹]

[۴۷] دلته هغه حکم ختم شو کوم چه په اول کښې حضرت ابراهیم ته شوے وو، او وړاندې نی خبره په دې باب زیاتی تشریح ده۔ زمونږ دَ دے رائے وجه داده چه دَ کلام "دَ دے پخوانی کور طواف کوه" باندې ختم شوے ده چه ظاهره خبره ده چه دَ خانه کعبے دَ جوړولو په وخت کښې به نه دی فرمائیلی شوی۔ (حضرت ابراهیمؑ چه کله خانه کعبه جوړوله نو دَ هغې په حقله تفصیلات او ګوره په سورۃ بقره آیتونه ۱۲۵-۱۲۹ کښې، په آل عمران آیتونو ۹۶-۹۷ کښې او په سورۃ ابراهیم، آیتونه ۳۵-۴۱ کښې)۔

[۴۸] دَ دے نه مراد صرف دینی فائدے نه دی بلکه دُنیوی فائدے هم دی۔ دا خو دَ دے خانه کعبے او دَ دے دَ حج برکت وُو چه دَ حضرت ابراهیمؑ دَ زمانے نه را واخله دَ نبی صلی الله علیه وسلم دَ زمانے پورې په دوه نیم زره کاله موده کښې عربو ته دَ وحدت یو مرکز حاصل وُو چه دَ هغې په وجه دَ هغوی عربیت قائم وُو۔ دَ مرکز ته به خلق دَ حج دَ پاره دَ ملک دَ هر ځائے نه تلل راتلل او په دے وجه دَ هغوی ژبه یوه وه، دَ هغوی طور طریقه یو شان وه او دَ وبل دَ خیالاتو نه په وخت په وخت خبریدل۔ بیا دا هم دَ دے حج برکت وُو چه دَ عربو دَ بد امنۍ په زمانه کښې به پوره څلور میاشتے امن وامان وُو په هغې کښې به دَ ملک دَ هر ځائے سفر سړی کوله شو او تجارتی قافلے هم به خیریت سره تلے راتلے شوے۔ دَ غه شان دَ عربو دَ روزګار دَ پاره هم حج یو رحمت وُو۔ دَ زیاتے تشریح دَ پاره اُوګوره تفهیم القرآن، آل عمران، حاشیے ۸۰-۸۱۔ المائده، حاشیه ۱۳۔

دَ اسلام نه روستو دَ حج دَ دینی فائدو سره دَ حج دُنیوی فائدے هم ډیرے زیاتے شوے۔ اول هغه یوازے دَ عرب دَ پاره رحمت وُو۔ اُوس هغه دَ ټوله دُنیا دَ مسلمانانو دَ پاره رحمت شو۔

[۴۹] دَ څارووُ نه مراد اُوښ، غوا، ګډه، بیزه ده، لکه څنګه چه دَ سورۃ انعام په آیتونو ۱۴۲-۱۴۴ کښې وئیلے شوی دی۔ په څارووُ باندې دَ الله دَ نوم اخستلو مُراد دا دے چه سره دَ ذبحه کولو په وخت دَ الله نوم واخلی او دَ الله په نوم باندې ئے ذبحه کړی، لکه څنګه چه دَ روستنۍ فقرے نه ښکاره معلومیږی۔ په قرآن مجید کښې دَ قربانۍ دَ پاره عام طور دا الفاظ استعمال شوی دی چه "په څارووُ باندې دَ الله نوم اخستل" او هر ځائے کښې دَ دے نه مراد دَ الله په نوم باندې څاروے ذبحه کول دی۔ په دے سره دا حقیقت څرګند کړے شوے دے چه دَ الله دَ نوم اخستلو نه بغیر، یا دَ الله نه بغیر دَ بل چا په نوم باندې څاروی ذبحه کول دَ کافرانو او دَ مشرکانو طریقه ده۔ مسلمانان چه کله څاروے ذبحه کوی نو دَ الله نوم به پرے اخلی او ذبحه کوی به ئے، او کله چه قربانی کوی نو دَ الله دَ پاره به ئے کوی۔

ایامِ معلومات (دَ یو څو مقررو ورځو) نه مراد کومے ورځے دی؟ په دے کښې اختلاف دے۔ یو قول دا دے چه دَ دے نه مراد دَ ذی الحجے (دَ لوئی اختر) دَ میاشتے اولنۍ لس ورځے دی۔ دا قول دَ ابن عباسؓ، حسن بصری، ابراهیم نخعی، قتاده او دَ نورو ډیرو صحابو او تابعینو دے۔ امام ابو حنیفهؒ هم په دے قول کښې شامل دے۔ دَ امام شافعیؒ او دَ امام احمدؒ یو یو قول هم دَ دے په تائید کښې دے۔ دویم قول دا دے چه دَ دے نه مراد یوم النحر (یعنی دَ ذی الحجے دَ میاشتے لسمه ورځ) او دَ دے نه روستو دریے ورځے دی۔ دَ دے په تائید کښې ابن عباسؓ

فَكُلُوا مِنْهَا وَأَطْعِمُوا الْبَائِسَ الْفَقِيرَ ﴿٢٨﴾ ثُمَّ لْيَقْضُوا تَفَثَهُمْ وَ

په خپله ئے هم خورئ او تنګ لاسو محتاجو له ئے هم ورکوئ،[۵۰] بیا خپل خیرے لرے کړئ[۵۱] او

دَ ابن عمرؓ، دَ ابراهیم نخعی، دَ حسن او دَ عطا قولونه پیش کړے کیږی، او دَ امام شافعیؒ او دَ احمد نه هم یو قول دَ دے په حق کښے نقل کړے شوے دے. دریم قول دا دے چه دَ دے نه مُراد دے ورځے دی، یوم النحر او دوه ورځے دَ دے نه روستو. دَ دے په تائید کښے دَ حضرت عمرؓ، دَ حضرت علیؓ، دَ ابن عمرؓ، دَ ابن عباسؓ، دَ انس بن مالکؓ، دَ ابو هریرهؓ، دَ سعید بن مُسَیَّب او دَ سعید بن جُبَیر رضی الله عنهم قولونه نقل شوی دی. په فقهاؤ کښے سُفیان ثوریؒ، امام مالکؒ، امام ابو یوسفؒ او امام محمدؒ دا قول اختیار کړے دے او په حنفی او مالکی مذهب کښے هم په دے باندے فتویٰ ده. باقی څه لږ قولونه نور هم دی، مثلاً چا دَ قربانئ کولو ورځے دَ محرم دَ میاشتے دَ اولے ورځے پورے جائز کړی دی، چا دا وخت صرف دَ یوم النحر پورے محدود کړے دے، او څوک وائی چه دَ یوم النحر نه روستو صرف دَ یوے ورځے پورے قربانی کیږی. لیکن دا قول کمزوری قولونه دی چه دلیلے مضبوطے...

[۵۰] څنو خلقو دَ دے نه دا مطلب اخستے دے چه په خپله خوړل او بل له ورکول دواړه واجب دی ځکه چه حکم دَ امر په صیغے سره شوے دے. دویمه ډله وائی چه په خپله خوړل مستحب دی او بل له ورکول واجب دی دا رائے دَ امام شافعیؒ او دَ امام مالکؒ ده. دریمه ډله وائی چه په خپله خوړل او بل له ورکول دواړه مستحب دی. په خپله خوړل ځکه مستحب دی چه دَ جاهلیت په زمانه کښے بعضے خلقو دَ خپلے قربانئ غوښه په خپله خوړل ناجائز ګنړل، او بل له ورکول ځکه مستحب دی چه په دے کښے دَ غریبانو سره امداد دے. دا دَ امام ابو حنیفهؒ قول دے. ابن جریرؒ، دَ حسن بصریؒ، دَ عطاؒ، دَ مجاهد او دَ ابراهیم نخعی دا قول نقل کړے دے چه "فَكُلُوا مِنْهَا" کښے دَ امر دَ صیغے دَ وجے نه په خپله خوړل نه ثابتیږی. دا داسے حکم دے لکه چه فرمائی "وَإِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا" "کله چه تاسو احرامات کړئ نو بیا ښکار کوئ" (المائده آیت ۲) او "فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ فَانتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ" "بیا چه کله مونځ ختم شی نو په زمکه کښے خواره شئ" (الجمعه آیت ۱۰). دَ دے دا مطلب نه دے چه دَ احرام ماتولو نه روستو ښکار کول او دَ جمعے دَ مونځ نه روستو په زمکه کښے خوریدل کئی واجب دی بلکه مطلب دا دے چه بیا که چرے څوک دا سے کوی نو منع نشته. دغه شان دلته هم چونکه خلقو دَ خپلے قربانئ غوښه په خپله خوړل منع ګنړل نو ځکه ئے وفرمائیل چه شرح نه، دا خورئ، یعنی دَ دے هیڅ منع نشته.

په تنګ لاسو فقیرانو باندے دَ خوړولو په حقله چه کوم فرمان شوے دے دَ هغے دا مطلب نه دے چه کوم په غنیانو باندے ئے مه خوروئ. دوست، ملګری، رشته دار، خواه که هغه محتاجه نه وی، خو بیا هم هغوی له قربانئ دَ غوښے نه ورکول جائز دی. دا خبره دَ اصحاب کرامو دَ عمل نه ثابته ده. علقمه وائی چه حضرت عبدالله بن مسعودؓ ماله دَ قربانئ څاروے راولیږلو او راته ئے اوفرمائیل چه په یوم النحر ذبح کړه، په خپله ئے اوخوره، مسکینانو له ئے هم ورکړه، او زما دَ رور کورته هم ورئے لیږه. دَ ابن عمرؓ هم دا قول دے چه یو حصه په خپله اوخورئ، یوه حصه ګاونډی له ورکړئ او یوه حصه په مسکینانو تقسیم کړئ.

[۵۱] یعنی په یوم النحر (دَ ذی الحجے په لسمه ورځ) چه دَ قربانئ نه فارغ شئ نو احرامات کړئ غسل...

لِيُوفُوا نُذُورَهُمْ وَلْيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ ﴿٢٩﴾ ذَٰلِكَ وَمَن يُعَظِّمْ حُرُمَاتِ اللَّهِ فَهُوَ خَيْرٌ لَّهُ عِندَ رَبِّهِ ۗ وَأُحِلَّتْ لَكُمُ الْأَنْعَامُ إِلَّا مَا

خپل نذرونه پوره کړي[52] او د دې پخوانی کور طواف اوکړي.[53]

دا وو (د کعبې د جوړولو مقصد) او الله چه کوم حُرمتونه قایم کړي دي څوک چه د هغې عزت کوي نو دا کار د هغه د رب په نزد پخپله د هغه د پاره ډیر بهتر دے.[54]

او ستاسو د پاره څرېدونکي څاروي حلال کړے شو[55] بغیر د هغه څیزونو نه کوم

برابر کړي، اُو لامبي، او د احرام د حالت نورې پابندیانې ختم کړي. په لغت کښې د تَفَثٌ اصلي معنٰی هغه ګرد او خیرې دے کوم چه په سري باندې د سفر په وجه وي. خو دلته د حج په سلسله کښې د خیرې لرې کولو ذکر راغلے دے نو د دے بهغه مطلب وي کوم چه برو بیان شوے دے. ځکه چه حاجي ترڅو پورې د حج د کار د تو نه او د قرباني نه وزګار شوے نه وي نو تر هغې نه هغه ویښته پریکولے شي، نه نوکان پریکولے شي او نه د بدن نوره صفائي کولے شي. (په دے سلسله کښې دا خبره په ذهن کښې کینول پکار دي چه د قرباني کولو نه روستو نورې ټولې پابندیانې خوختے شي، لیکن ښځې له ورتلل تر هغې نه جائز کیږي ترڅو چه سړي طواف افاضه نه وي کړے.

[52] یعني څه نذر چه چا د دے موقعې د پاره منلے وي.

[53] د کعبې د پاره "بیت عتیق" لفظا ستعمال د معنٰی نه ډک دے. لفظ "عتیق" په عربۍ ژبه کښې د دریو معنو د پاره استعمالیږي. یو قدیم یعني پخوانے، دویم آزاد چه په هغې باندې د چا ملکیت نه وي، دریم عزت والا. دا درے واړه معنې د دے پاک کور سره مناسب دي.

د طواف نه مراد طوافِ افاضه، یعني طوافِ زیارت دے چه د ذی الحج د میاشتې په لسمه ورځ د قرباني کولو او د احرام ماتولو نه روستو کولے شي. دا طواف د حج په ارکانو کښې شامل دے. او چونکه د خیرې د لرې کولو د حکم سره د دے ذکر شوے دے نو په دے وجه دا په دے خبره دلالت کوي چه دا طواف د قرباني کولو او د احرام ماتولو نه روستو پکار دے.

[54] په ظاهره دا یو عام نصیحت دے چه الله تعالٰی کوم حُرمتونه قایم کړي دي د هغې د احترام او د ادب کولو د پاره شوے دے. لیکن دلته تر هغه حُرمتونه خاص طور مُراد دي کوم چه د مسجد حرام او د حج او د عُمرې او د مکې د حرم په باره کښې قایم کړے شوي دي. دا نکته په دے کښې یوه باریکه اشاره ده طرفته هم ده چه قریش د هغه ټولو حُرمتونو هتک او سپکاوے کړے دے کوم چه د ابراهیم علیه السلام د وخت نه قایم کړے شوي دي یعني د حرم نه ئې مسلمانان اُو ویستل، په هغوی ئې د حج لاره بنده کړه او د حج په کارونو کښې ئې مشرکانه او جاهلانه رسمونه شامل کړل او بیت الله ئې د شرک په ګند کښې ککړ کړو.

[55] په دے موقع د څرېدونکو څاروو د حلالوالي د ذکر کولو نه مقصد دا دے چه د دوه خبرو اصلاح وشي، یوه دا چه قریشو او د عربو مشرکانو به بحیره، او سائبه او وصیله او حام هم په هغه حُرمتونو

يُتْلٰى عَلَيْكُمْ فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْاَوْثَانِ وَاجْتَنِبُوْا قَوْلَ الزُّوْرِ ﴿۳۰﴾

چه تاسو ته بښودلے شوی دی.[56] نو د بتانو د ګندګئ نه ځان ساتئ،[57] د دروغو خبرو نه پرهیز کوئ،[58]

کښې شامل کوا چه الله قائم کړی دی. لو دغې وجې نه او فرمائیلے شو چه اد الله قائم کړے شوی حُدُو تو نه تېری بلکه هغه تو لو څیزونو کې شاروی حلال کړی دی. دغه د بچه د احرام په حالت کښې تکنګه چه ښکار کول حرام دی هسې نه چه دا خیال اشي چه غسے د څوین ښکرشاروو ذبح کول او د هغې خوړل هم حرام دی. دغه وجې نه او فرمائیلے شو چه اد الله قائم کړے شوی حُدُو تو نه

[56] اشاره ده هغه حکم ته کوم چه په سورة انعام او په سورة نحل کښې شوے ده چه "الله کوم څیزونه حرام کړی دی هغه دا دی: مُردار، وینه، د خنزیر غوښه او هغه شاروے چه کاالله د نوم نه بغیر د بل چا په نوم ذبح کړے شی." (الانعام، آیت ۱۴۵ - النحل، آیت ۱۱۵)۔

[57] یعنی د بتانو د عبادت نه داسے ځان ساتئ لکه څنګه چه د ګندګئ نه سړے کرکه کوی او ځان ترې ساتی۔ مطلب دا شو چه دا بتان د ګندګئ ډک دی سړے چه نزدے ورځی نو پلیتیږی به۔

[58] اګر چه الفاظ عام دی او کوم نه دا ثابتیږی چه هر قسم دروغ، بهتان او د دروغو ګواهی حرام ده، لیکن دلته خاص طور اشاره هغه باطلو عقیدو، هغه باطلو حکمونو، او هغه باطلو رسمونو ربیا جونو ته ده چه د هغې نکفر او شرک وَده موی. د الله سره نور څه شریکول او د هغه په ذات کښې او د هغه په صفتونو کښې او د هغه په اختیارا تو کښې او د هغه په حقونو کښې بندګان حصه دار جوړول هغه غټ دروغ دی چه د هغې نه دلته منع شوی ده. او بیا هغه دروغ هم د دے فرمان لاندې راځی چه د هغې په وجه به مشرکانو بحیره او سائبه او حام وغیره حرام ګڼړل، لکه چه په سورة نحل کښې فرمائی وَلَا تَقُوْلُوْا لِمَا تَصِفُ اَلْسِنَتُكُمُ الْكَذِبَ هٰذَا حَلٰلٌ وَّهٰذَا حَرَامٌ لِّتَفْتَرُوْا عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ، "او دا ستاسو ژبې چه د دروغو کوم حکمونه لګوی چه دا حلال دی او هغه حرام دی، نو په دغه شان حکمونو لګولو سره په الله باندې دروغ مه ور تړئ" (آیت ۱۱۶)۔

د دے سره د دروغو قسم او د دروغو ګواهی هم د دے لاندې راځی، لکه څنګه چه په صحیح احادیثو کښې د نبی ﷺ نه روایت شوے دے چه هغه اُو فرمائیل "عُدلت شهادة الزور بالاشراك بالله" "د دروغو ګواهی د شرک بالله سره برابر کړے شوی ده" او بیا نبی ﷺ په ثبوت کښې دا آیت پیش کړو۔ په اسلامی قانون کښې دا جرم د سزا ورکولو مستحق دے۔ د امام ابو یوسف او د امام محمد دا فتوٰی ده چه څوک په عدالت کښې د دروغو ګواه ثابت شو نو د هغه شهرت دې اُوکړے شی او د اوږد قید سزا دې ورکړے شی۔ دا د حضرت عمر قول دے او فعل ئے هم دے۔ د مکحول روایت دے چه حضرت عمر اُو فرمائیل "یضرب ظهره و یحلق رأسه و یسخم وجهه و یطال حبسه"، "د هغه شا دې په کوړو او وهلے شی، سر دې تیا اُو خرئیلے شی، مخ دې تور کړے شی او د اوږد قید سزا دې ورکړے شی"۔ عبدالله بن عامر د خپل پلار نه روایت کوی چه حضرت عمر په عدالت کښې د یو سړی ګواهی دروغ ښکاره شوه نو هغه ئے یو ورځ په عام بازار کښې ودرولو او اعلان ئے اُوکړو چه دا فلانے ځوئے د فلانی دروغژن ګواه دے، دے او پیژنئ۔ او بیا ئے هغه قید کړو۔

حُنَفَآءَ لِلّٰهِ غَيْرَ مُشْرِكِيْنَ بِهٖ ؕ وَمَنْ يُّشْرِكْ بِاللّٰهِ فَكَاَنَّمَا خَرَّ مِنَ
السَّمَآءِ فَتَخْطَفُهُ الطَّيْرُ اَوْ تَهْوِيْ بِهِ الرِّيْحُ فِيْ مَكَانٍ سَحِيْقٍ ﴿۳۱﴾
ذٰلِكَ ۗ وَمَنْ يُّعَظِّمْ شَعَآئِرَ اللّٰهِ فَاِنَّهَا مِنْ تَقْوَى الْقُلُوْبِ ﴿۳۲﴾

يو هيزي دَ الله بندګان شئ، دَ هغهٔ سره څوك مه شريكوئ۔ او څوك چه دَ الله سره شرك كوي نو هغه داسې دے لكه چه هغه دَ آسمان نه راپرېوتو او اُوس خو به يا مارغان وتښتوي يا به ئې هوا داسې ځائے ته ورغورزار كړي چه هلته به ئې اندامونه ريز مريز شي[59]۔ داده اصل معامل (په دے ځان پوهه كړئ)، او څوك چه دَ الله دَ مقرر كړے شوو شعائرو[60] احترام اُوكړي نو دا (احترام) دَ زړونو دَ تقوىٰ په وجه دے[61]۔

په موجوده زمانه كښې كه څه هم سړي نوم په اخبارونو كښې وركړے شي نو دا مقصد پوره كيدے شي۔

[59] په دے مثال كښې دَ آسمان نه مُراد دَ انسان خپل اصلي او حقيقي حالت دے، يعني انسان پيدائشي طور د يو خدائے نه بغير د بل پابند نه دے او دَ توحيد نه علاوه بل هيڅ يو مذهب نه پيژني۔ كه چرې انسان دَ پيغمبرا تعليم قبول كړي نو هغه په همدے خپل اصلي حالت باندې دَ علم او دَ پوهې سره ټينګ پاتے شي، او وړاندې منزل ته مخ په وړاندې روان شي۔ ليكن كه چرې انسان شرك (يا دهريت يا الحاد) اختيار كړي نو هغه دَ خپل اصلي حالت (يعني آسمان) نه راپرېوزي او بيا به پرېشانه دوو حالتونو كښې يو حالت وي۔ يو دا چه شيطانان او ګمراه انسانان، چه دلته ئې مثال دَ ښكاري مارغانو سره وركړے شوے دے، هغه طرفته راښكل شروع شي او هر يو دا كوشش كوي چه ځان ملګرے ئې كړي۔ دويم دا چه دَ هغهٔ دَ خپل نفس خواهشات او دَ هغه خپل جذبات او خيالات، چه دلته ورلګيدلي سره تشبيه وركړے شوې ده، هغه په هوا هوا كښې ګرځوي او آخر دا چه يو ډوره كندے ته ئې ورغورزار كړي۔

دَ سحيق لفظ دَ سحق نه وتلے دے چه اصلي معنىٰ ئې ده وُړه ول، يو ځائے ته سحيق په دے صورت كښې ويلے كيږي كله چه هغه دومره ژور وي چه څه شے ورته ورغورزار شي نو هغه ټوټه ټوټه شي۔ دلته دَ فكر او دَ اخلاقو زوال حالت ته په مثال كښې هغه ژورې كندې ويلے شوې ده چه سړے ورته ورپرېوزي نو اندامونه ئې ريز مريز شي۔

[60] يعني دَ خدا پرستۍ نښې خواه كه هغه اعمال وي، لكه مونځ، روژه، حج وغيره، او كه اشياء وي، لكه جُمات او دَ قربانۍ اُوښ وغيره۔ دَ زيات تشريح دپاره اُوګورئ تفهيم القرآن اول جلد، المائدة، حاشيه ۵۔

[61] يعني دا احترام كول دَ زړهٔ دَ تقوىٰ نتيجه ده او دا دے خيرې علامه ده چه دَ سړي په زړه كښې څه نه څه دَ خدائے يره شته دے ځكه خو هغه دَ خدائے دَ شعائرو احترام كوي۔ او كه څوك په قصد باندې دَ شعائر الله هتك كوي نو دا دَ دې خبرې ښكاره ثبوت دے چه دَ هغه په زړه كښې دَ خدائے يره نشته، يا خو هغه دَ خدائے قائل نه دے، او كه دَ خدائے قائل دے نو بيا ئې دَ بغاوت لار اختيار كړې ده۔

لَكُمْ فِيهَا مَنَافِعُ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى ثُمَّ مَحِلُّهَا إِلَى الْبَيْتِ الْعَتِيقِ ﴿٣٣﴾ ع

تاسو ته ددے (قربانئ د څاروو) نه د یو مقرر وخت پورے د فایدے اغستلو حق حاصل
دے ۶۳ بیا د هغوی (د قربانئ نولو یعنی ذبحه کولو) ځائے هم د دے پخوانی کور ته دے ۶۴

۶۲ په اولنی آیت کښے د شعائر الله د احترام کولو عام حکم اوشو او د دے ته د زړه د تقوی علامه اوګرځولے
شوه - د دے نه ر وستو د فقره د یو غلط فهمئ د لرے کولو د پاره اوفرمائیلے شوه - په شعائر الله کښے
د قربانئ څاروی هم شامل دی، لکه څنګه چه په د عربو خلقو منله او قرآن پخپله هم وړاندې فرمائی چه والبدن
جَعَلْنٰهَا لَكُمْ مِّنْ شَعَآئِرِ اللّٰهِ " او د قربانئ دغه اوښان مونږه ستاسو د پاره په شعائر الله کښے شامل کړی
دی ۔" اوس دا خبره په ذهن کښے راپیداکیږی چه د شعائر الله د احترام کولو کوم حکم بر وشو دے آیا د هغے
مطلب دا دے چه کله د قربانئ څاروی بیت الله طرف ته روان کړے شی نو د هغے نه هیڅ فائده نشی اغستلے
کیدے؟ آیا په هغوی سوریدل یا په هغوی سامان اوړل، یا د هغوی پئ څکل د شعائر الله د تعظیم
خلاف خو نه دی؟ د عربو د خلقو هم دغه خیال وو چه دا د تعظیم خلاف دی ـ نو هغوی به د قربانئ څاروی
بالکل تش تور بوتلل ـ په لاره کښے د هغوی نه هغه فائده اغستل د هغوی په نزد ګناه وه ـ د دے غلط فهمئ
لرے کولو د پاره دلته فرمائی چه د قربانئ څاروے تر د رسید و پورے تاسو د قربانئ د څاروو نه فائده اغستے
شئ، او دا خبره د شعائر الله د تعظیم خلاف نه ده ـ هم دا خبره د هغه حدیثونو نه معلومیږی کوم چه
ابو هریرة رضی اور حضرت انس رض نه روایت کړے شوی دی ـ په هغے کښے دا بیان شوے دے چه نبی صلی الله علیه و
سلم یو سړے اولید و چه اوښ ئے د پړی نه بیولے دے او پیاده روان دے او سخت په تکلیف کښے مبتلا
دے ـ نبی ورته اوفرمائیل چه په دے باندې سور شه ـ هغه سړی عرض اوکړو چه دا د قربانئ اوښ دے
نبی اوفرمائیل "چه زه وایم چه سور شه" ـ

په مفسرینو کښے ابن عباس رض، قتاده، مجاهد، ضحاک او عطاء خراسانی وائی چه په دے آیت کښے "د یو
مقرر وخت پورے" نه مراد دا دے چه "ترڅو پورے څاروے د قربانئ د پاره مقرر کړے شوے نه وی او د قربانئ
څاروے ورته ویلے شوے نه وی" د دے تفسیر مطابق سړے د دے څاروو نه صرف د هغه وخت پورے فایده
اغستلے شی چه ترڅو پورے په دے قربانئ نوم کیښودے شوے نه وی ـ چه کله په د قربانئ نوم کیښودلے شو
او بیت الله ته د بوتللو نیت پرې اوشو نو بیا د هغے نه فائده نه شی اغستلے کیدے ـ لیکن دا تفسیر هیڅ طریقه
صحیح نه معلومیږی ـ اول خو په دے صورت کښے د استعمال او د فایدے اغستلو اجازت ورکول بے مطلبه
دے ـ ځکه چه د قربانئ د څاروی نه علاوه د نورو څاروو نه د فایدے اغستلو یا نه اغستلو په باره کښے
شک کله پیدا شوے وو چه د هغے شک د لرے کولو د پاره د اجازت ورکولو ضرورت پیښ شو ـ بیا آیت صفا
وائی چه د هغے څاروو د استعمالولو اجازت دے چه کوم په "شعائر الله" کښے شمار کړی وی، او ظاهره خبره
ده چه دا هله کیدے شی چه کله هغه د قربانئ د پاره مقرر کړے شی ـ

نور مفسرین، مثلاً عروه بن زبیر او عطاء بن ابی رباح وائی چه "د مقرر وخت" نه مراد د قربانئ

وَلِكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنسَكًا لِّيَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَىٰ مَا رَزَقَهُم مِّن بَهِيمَةِ الْأَنْعَامِ ۗ فَإِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ فَلَهُ أَسْلِمُوا ۗ وَبَشِّرِ

د هر امت دپاره موږ د قربانئ يو قاعده مقرر کړې ده دپاره د دے چه (د هغے امت) خلق په هغه څارو باندې د الله نوم واخلي کوم چه ورله هغه ورکړي دي[۶۴] (په مختلفو طريقو کښے مقصد ايو دے) پس ستاسو خدائے يو خدائے دے او هم د هغه فرمان منونکي جوړ شئ - او اے نبی، زيرے ورکړه

وخت" دے، د قربانئ نه علاوه د قربانئ څاروی د سورلئ دپاره هم استعماليدے شي، د هغې نه هم څکلے کيدے شي، د هغوئ بچي هم اخستلے کيدے شي او د هغوئ ورئ او وېښته وغيره هم سکوَلے کيدے شي. امام شافعيؒ دا تفسير اختيار کړے دے. حنفيان اگرچه د اول تفسير قائل دي ليکن بيا هم دومره رعايت کوي چه د ضرورت په وخت کښے ترې فائده اخستلے کيدے شي.

۶۳ لکه چه بل ځائے کښے فرمائي "هَدْيًا بَالِغَ الْكَعْبَةِ" (المائدة - آيت ۹۵) د دے نه مراد دا نه دے چه په کعبه يا په مسجد حرام کښے د قربانئ اُوکړے، بلکه د حرم په حدودو کښے د ننه قربانئ کول ترې مراد دے - دا د دے خبرې يو مثال ليل دے چه قرآن کله لفظ کعبه، يا بيت الله يا مسجد حرام اُروائي نو د هغې نه مراد حرم مکه وي نه چه صرف هغه عمارت.

۶۴ د دے آيت نه دوه خبرې معلومے شوے. يوه دا چه قربانئ د الله تعالیٰ په ټولو شريعتونو کښے د عبادت يو لازمي حصه پاتې شوې ده. د توحيد في العبادت په بنيادي خبرو کښے دا خبره هم شامله ده چه انسان په کوم شکل کښے د غير الله بندگي کړې ده، هغه منع کړي او عبادت صرف د الله دپاره خالص کړي. مثلاً انسان غير الله ته رکوع او سجده کړې ده - نو د الله شريعتونو هغه د الله دپاره خاص کړل. انسان غير الله ته نذرانے پيش کړي دي - شريعت الٰهي د هغه نذرانے منع کړے او زکوٰة او صدقه ئے د الله دپاره واجب کړل - انسان د باطلو معبودانو دربارونو ته تلے دے - شريعت الٰهي يو مقام نه پاک ځائے يا د الله کور جوړ کړو او د هغې د زيارت او د طواف کولو حکم ئے اُوکړو - انسان د غير الله په نوم روژے نيولے دي - شريعت الٰهي دا هم د الله دپاره خاص کړے - بيک هم دغه شان انسان د خپلو جوړو کړو معبودانو دپاره د څارو قربانئ هم کوي او د الله شريعت دا هم د غير الله دپاره قطعاً حرام کړه او د الله دپاره ئے واجب کړه.

دويمه خبره د دے آيت نه دا معلومه شوه چه اصل شے د الله په نوم باندې قرباني کول دي - باقی شو دا خبره چه قرباني کله او په کوم ځائے کښے او په کومه طريقه اُوکړے شي نو دا اصل شے نه دے. په دے کښے د مختلفو زمانو او د مختلفو قومونو او د مختلفو ملکونو د پيغمبرانو په شريعتونو کښے د حالاتو په لحاظ سره اختلاف راغلے دے، ليکن د ټولو مقصد ايو وو.

الْمُخْبِتِينَ ﴿۳۴﴾ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَالصَّابِرِينَ
عَلَىٰ مَا أَصَابَهُمْ وَالْمُقِيمِي الصَّلَاةِ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ ﴿۳۵﴾
وَالْبُدْنَ جَعَلْنَاهَا لَكُم مِّن شَعَائِرِ اللَّهِ لَكُمْ فِيهَا

عاجزي کونکو خلقو له، چه د هغوی دا حال دے چه د الله ذکر اوري نو زړونه ئې رپیږي، چه هر مصیبت پرې راځي نو په هغې صبر کوي، مونځ قائموي، او کوم رزق چه ورله مونږ ورکړے دے د هغې نه خرچ کوي[66]
او (د قربانۍ) اُوښان مونږ ستاسو د پاره په شعائر الله کښې شامل کړي دي، ستاسو د پاره په هغې کښې

[64] په اصل کښې لفظ "مُخْبِتِين" استعمال کړے شوے دے چه مطلب ئې په یو لفظ سره نه ادا کیږي. په دې کښې درې مطلبونه شامل دي. غرور او تکبر پرېښودل او د الله په مقابله کښې عاجزي اختیارول، د الله په بندګۍ او غلامۍ باندې مطمئن کیدل او د الله په فیصلو باندې راضي کیدل.

[66] د دې نه مخکښې مونږه دا وئیلي دي چه الله تعالیٰ حرام او ناپاک مال ته هیڅ خپل رزق نه دے وئیلے. د دې وجې نه د آیت مطلب دا دے چه کوم پاک رزق مونږه هغوی له ورکړے دے او کوم حلال کټه مونږه د هغوی نصیب کړي ده د هغې نه هغوی خرچ کوي. بیا د خرچ نه مُراد هم هر قسم خرچ نه دے بلکه د دې نه مُراد خپل او د خپل بال بچ ضرورتونه پوره کول دي، د رشته دارانو او د ګاونډیانو او حاجتمندو خلقو مدد کول دي، د عامې فایدې په کارونو کښې حصه اخستل دي او د الله د کلمې د اُوچتولو د پاره مالي قرباني کول دي. بې ځایه خرچ کول، د عیش عشرت د پاره خرچ کول او د ریا د پاره خرچ کول هغه څیز نه دے چه هغې ته قرآن "انفاق" وائي، بلکه قرآن دے ته "اسراف او تبذیر" وائي. دغه شان چه کوم خرچ په نازړه او په شومتیا سره اُوکړے شي، یعنې خپل بال بچ هم تنګ او ساتي، او خپله هم خپل ضرورتونه د خپل حیثیت مطابق پوره نه کړي او د خلقو امداد هم د خپل وس مطابق نه کوي نو په دې صورت کښې اګر چه سړے څه نه څه خرچ خو کوي، لیکن هغې ته "انفاق" نه وائي. قرآن هغې ته "بُخل" او "شُحِّ نفس" وائي.

[67] په اصل کښې لفظ "بُدن" استعمال شوے دے چه په عربۍ ژبه کښې د اُوښانو د پاره مخصوص دے. لیکن نبي صلی الله علیه وسلم د قربانۍ په حکم کښې غواګانې هم د اُوښانو سره شامله کړي ده. لکه څنګه چه د یو اُوښ قرباني د اُوو کسانو د پاره کافي کیږي، دغه شان د یوې غوا په قربانۍ کښې هم اُووه کسان شاملیدے شي. په مسلم کښې د جابر بن عبد الله روایت دے چه "امرنا رسول الله صلی الله علیه وسلم ان نشترک فی الاضاحی البدنة عن سبعة والبقرة عن سبعة،" "رسول الله صلی الله علیه وسلم مونږ ته حکم اُوکړو چه مونږه په قربانۍ کښې شریک شو، اُوښ د اُوو کسانو د پاره او غوا د اُوو کسانو د پاره."

خَیْرٌ ۖ فَاذْكُرُوا اسْمَ اللّٰهِ عَلَيْهَا صَوَآفَّ ۚ فَاِذَا وَجَبَتْ جُنُوبُهَا

خیر دے[۶۸]، پس هغه وَدروئ او دَ الله نوم پرې واخلئ[۶۹]، او کله چه (دَ قربانئ نه روستو) دَ هغوئ شاګانے په زمکه

[۶۸] یعنی تاسو دَ هغے نه ډیره فائده اخلئ۔ دا اشاره دَ دے خبرے ته چه تاسو له قربانئ کول وَلے پکار دی۔ انسان له چه خدائے کوم څیزونه ورکړی دی او دَ هغے نه فائده اخلی نو دهٔ له پکار دی چه دَ هر څیز قربانی دَ الله په نوم اُوکړی، نه یوازے دَ نعمت دَ شکریے اپستلو دَ پاره، بلکه دَ الله دَ لویئ او دَ هغه دَ مالک والی دَ منلو دَ پاره هم، دَ پاره دَ دے چه سړے دَ زړهٔ نه هم او په عمل سره هم دا خبره اُومنی چه دا ټول هر څه کُمَه ائے دی او هغهٔ موږ له راکړی دی۔ ایمان او اسلام دَ نفس قربانی ده۔ مونځ او روژه دَ بدن او دَ بدن دَ طاقتونو قربانی ده۔ زکوٰة دَ هغه مالونو قربانی ده چه په مختلفو شکلونو کښے الله موږ له راکړی دی۔ جهاد دَ وخت دَ ذهن او دَ بدن قربانی ده۔ دَ الله په لار کښے جنګ کول دَ روح قربانی ده۔ دا ټول دَ یو یو قسم نعمت او دَ یو یو بخشش شکریه ده۔ دغه شان څاروُو دَ قربانئ حکم هم موږ ته شوے دے، دَ پاره دَ دے چه موږ دَ الله تعالیٰ په دے لوئ نعمت باندے دَ الله تعالیٰ شکر ادا کړو او دَ هغه لوئی اُومنو چه هغه ډیر ځناور زموږ دَ فائدے دَ پاره پیدا کړی دی چه په هغه باندے موږ سورلی کوؤ چه دَ هغے نه ذکر کروندے او دَ بار وړلو خدمت اخلو، چه دَ هغے غوښه خورو او دَ هغے پئ څښو، او دَ هغے دَ څرمنو، او کهغه دَ وړئ، دَ ویښتو او دَ هډوکو نه، غرض دا چه دَ هغه دَ یو یو څیز نه بے حسابه فائدے اخلو۔

[۶۹] یاد لرئ چه دَ اُوښ قربانی په ولاړه کیږی۔ دَ اُوښ یوه خپه اُوتړلے شی، بیا دَ هغهٔ مرئ په زور سره په نیزه اُووهلے شی چه وینه راوتل ترے شروع شی۔ کله چه ترے ډیره وینه اُووځی نو اُوښ په زمکه راپریوزی۔ دا مطلب دے دَ صَوَآف۔ ابن عباس رض، مجاهد او ضحاک وغیره دَ دے دا تشریح کړی ده۔ بلکه دَ نبی صلی الله علیه وسلم نه هم دا تشریح نقل کړے شوی ده۔ په مسلم او په بخاری کښے روایت دے چه ابن عمر یو سړے اولیدو چه هغه خپل اُوښ کینولے دے او ذبحه کوی ئے۔ هغه ورته اُووئیل "ابعثها قیاما مقیدة سنة ابی القاسم صلی الله علیه وسلم۔" دے وَدروه او خپه ورله اُوتړه، دا دَ ابوالقاسم صلی الله علیه وسلم طریقه ده۔" په ابو داؤد کښے دَ جابر بن عبد الله روایت دے چه نبی صلی الله علیه وسلم او دَ هغهٔ اصحابو به دَ اُوښ کسه خپه تړله او په دریو خپو به ئے ودرولو او بیا به ئے ذبحه کولو۔ دَ مفهوم طرف پخپله قرآن هم اشاره کوی: اِذَا وَجَبَتْ جُنُوبُهَا، "کله چه دَ هغوی شاګانے په زمکه اولږی" دا په هغه صورت کښے ویلے کیږی چه کله څاروے ولاړ وی او بیا په زمکه راپریوزی کنئ په ملاسته ئے خو هسے هم شا په زمکه لګیدلی وی۔

[۷۰] دا الفاظ بیا په دے خبره دلالت کوی چه په کوم څاروی دَ الله نوم نهٔ وی اخستلے شوے نو هغه حلال نهٔ وی، ځکه خو الله تعالیٰ هغوی ته "دَ ذبحه کولو" په ځائے دا فرمائی چه "په هغوی باندے دَ الله نوم واخلئ"، او مطلب ئے دَ څاروُو ذبحه کول دی۔ دَ دے نه دا خبره پخپله معلومیږی چه په اسلامی شریعت کښے دَ څاروُو

فَكُلُوا مِنْهَا وَاَطْعِمُوا الْقَانِعَ وَالْمُعْتَرَّ ۚ كَذٰلِكَ سَخَّرْنٰهَا لَكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُوْنَ ﴿۳۶﴾ لَنْ يَّنَالَ اللّٰهَ لُحُوْمُهَا وَلَا دِمَآؤُهَا وَلٰكِنْ يَّنَالُهُ التَّقْوٰى مِنْكُمْ ۚ كَذٰلِكَ سَخَّرَهَا لَكُمْ لِتُكَبِّرُوا اللّٰهَ عَلٰى مَا هَدٰىكُمْ ۚ وَ

او لږئې نو د هغې نه څه هم خورئ او په هغه خلقو ته هم خوروئ چه په صبر سره ناست دي او په هغه خلقو هم چه خپل حاجت پېش کړي. هم دا رنګې دا ځناروي موږ ستاسو د پاره مسخر کړي دي د پاره د دې چه تاسو شکريه ادا کړئ.[۶۶] نه د هغې غوښه الله ته رسي او نه وينه، ليکن هغه ته ستاسو تقوىٰ رسي.[۶۷] هغه ستاسو د پاره دا ځناروي مسخر کړي دي چه تاسو د هغه په ښودلې شوې هدايت باندې د هغه لوئي بيان کړئ[۶۸] او

د ذبحې کولو طريقه صرف يو ده او هغه دا چه د الله نوم پرې اخستلې کيږي او ذبحه کيږي. د دې نه علاوه بله هېڅ طريقه نشته.

د ذبحې کولو په وخت کښې بِسْمِ اللّٰهِ اَللّٰهُ اَكْبَرُ الفاظ ويل هم د دې ځائې نه اخستلې شوي دي. په آيت ۳۶ کښې فرمائي "فَاذْكُرُوا اسْمَ اللّٰهِ عَلَيْهَا" په هغې باندې د الله نوم اخلئ". او په آيت ۳۷ کښې فرمائي "لِتُكَبِّرُوا اللّٰهَ عَلٰى مَا هَدٰىكُمْ" چه تاسو هغه په ښودلې شوې هدايت باندې د هغه لوئي بيان کړئ".

د قربانۍ کولو په وخت کښې د الله د نوم اخستلو مختلف صورتونه په احاديثو کښې نقل شوي دي. مثلاً،

(۱) بِسْمِ اللّٰهِ وَاللّٰهُ اَكْبَرُ اَللّٰهُمَّ مِنْكَ وَلَكَ "د الله په نوم، او الله د ټولو نه لوئې دے. اے خدايه ستا مال دے او خاص ستا د پاره حاضر دے". (۲) اَللّٰهُ اَكْبَرُ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ، اَللّٰهُمَّ مِنْكَ وَلَكَ" الله د ټولو نه لوئې دے، د الله نه بغير بل هېڅوک د عبادت لائق نشته. اے خدايه دا ستا مال دے او خاص ستا د پاره حاضر دے". (۳) اِنِّيْ وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِيْ فَطَرَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ حَنِيْفًا وَّمَآ اَنَا مِنَ الْمُشْرِكِيْنَ ۝ اِنَّ صَلَاتِيْ وَنُسُكِيْ وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِيْ لِلّٰهِ رَبِّ الْعٰلَمِيْنَ ۝ لَا شَرِيْكَ لَهٗ وَبِذٰلِكَ اُمِرْتُ وَاَنَا مِنَ الْمُسْلِمِيْنَ، اَللّٰهُمَّ مِنْكَ وَلَكَ" ما خپل مخ د ټولو طرفونو نه د هغه ذات طرفته کړو چه هغه مځکه او آسمانونه پيدا کړي دي، او زه د مشرکانو نه نه يم. بيشکه چه زما مونځ او زما قرباني او زما مرګ او زما ژوند ټول د الله رب العٰلمين د پاره دي، هغه له هېڅوک شريک نشته. د دې ما ته حکم شوے دے او زه د منونکو خلقو نه يم. اے خدايه دا ستا مال دے او ستا د پاره حاضر دے".

[۶۵] په زمکه د لګيدو مطلب يوازې دا نه دے چه هغه په زمکه باندې پرېوزي، بلکه دا هم چه هغه پرېوزي او په آرام شي او ساه ترې پوره اوزي. په ابو داؤد، ترمذي او مسند احمد کښې د نبي صلى الله عليه وسلم دا حديث نقل شوے دے چه "مَا قُطِعَ (اَوْ مَا بَانَ) مِنَ الْبَهِيْمَةِ وَهِيَ حَيَّةٌ فَهُوَ مَيْتَةٌ" يعني د ځناور نه چه کومه غوښه په داسې حالت کښې پرېکړې شي چه هغه لا ژوندے وي نو هغه مردار ده".

[۶۶] دلته بيا دے ته اشاره ده چه د قربانۍ کولو حکم ولې شوے دے. فرمائي دا حکم چه دا شکريه ده د هغې

عظیم الشان نعمت چه الله تاسو له مسخر کړي شاروي در کړي دي.

۶۳ مکه څنګه چه به د جاهلیت په زمانه کښې د بتانو د قربانۍ غوښه په بتانو وراچولې کیدله، د غسې به د الله د نوم د قربانۍ غوښه د کعبې مخې ته کیښودلې کیدله او وینه به ئې د کعبې په دیوالونو وراچولې کیدله ـ د هغوی په نزد دا قرباني د دې د پاره ګڼله چه الله ته د دې وینه او غوښه پیش کړې شي. د دې جهالت د ختمولو د پاره فرمائي چه کوم اصل شے د الله ته پیش کیږي هغه د شاروي وینه او غوښه نه ده بلکه ستاسو تقوی ده. که چرې تاسو د شکر د جذبې سره په خالص نیت صرف د الله د پاره قرباني اوکړئ نو د دې جذبې، د دې نیت او د دې خلوص نذرانه به الله ته رسي، کنه نو وینه او غوښه به دلته پاتې کیږي. هم دا خبره د نبي صلی الله علیه وسلم نه نقل شوې ده ـ فرمائي چه "ان الله لاینظر الی صورکم ولا الی الوانکم ولکن ینظر الی قلوبکم و اعمالکم" "الله ستاسو شکلونو او رنګونو ته نه ګوري، بلکه هغه ستاسو زړونو او عملونو ته ګوري".

۶۴ یعنې د زړه د اخلاص د هغه لوئي او منني او په عمل سره د هغې اظهار اوکړئ ـ بیا د قربانۍ غرض او سبب ته اشاره شوې ده ـ قرباني یوازې د دې د پاره نه ده واجب کړې شوې چه د دغه شاروو د تسخیر په نعمت بانې د الله شکریه ده، بلکه د دې د پاره هم واجب کړې شوې ده چه د چا دا شاروي دي، او چا مونږ د پاره مسخر کړي دي، چه د زړه د اخلاص د هغه مالکانه حق ته اومنو او په عمل سره د هغې اظهار اوکړو، هسې نه چه دا خیال مو راشي چه دا ټول هر څه زمونږ خپل مال دے. دا خبره په هغه فقره کښې ادا کیږي کوم چه د قربانۍ کولو په وخت کښې ویلے کیږي چه "اَللّٰهُمَّ مِنْكَ وَلَكَ" "اے خدایه دا ستا مال دے او خاص ستا د پاره حاضر دے".

دلته په دې خبره هم ځان پوهه کول پکار دي چه دلته د قربانۍ کوم حکم شوې دے هغه یوازې د حاجیانو د پاره نه دے، او نه یوازې د دې د پاره دے چه خاص د حج په موقع د په مکه کښې اوشي، بلکه دا حکم د ټولو مالدارو مسلمانانو د پاره عام دے، خواه که هغوی په هر ځائے کښې وي ـ هغوی له پکار دي چه د شاروو د تسخیر په نعمت بانې شکریه ادا کړي او د الله لوئي هم بیان کړي او د حاجیانو سره په عمل کښې شریک هم شي ـ که د حج سعادت حاصل نه شو نو نه سهي، کم از کم د حج په ورځو کښې خو د ټولې دنیا مسلمانان هغه کار کوي کوم چه حاجیان د بیت الله خوا ته کوي ـ دا خبره په ډیرو صحیح حدیثونو کښې راغلې ده او په ډیرو معتبرو روایتونو سره هم ثابته شوې ده چه نبي صلی الله علیه وسلم به پخپله په مدینه منوره کښې هر کال د لوئي اختر په ورځ قرباني کوله او په مسلمانانو کښې د هغه د سنت نه دا طریقه جاري شوه ـ په مسند احمد او ابن ماجه کښې د ابوهریرهؓ روایت دے چه نبيؐ فرمائي:

من وجد سعة فلم یضح فلا یقربن مصلانا ـ

کوم سړے چه مال لري او قرباني ونه کړي، هغه دې زمونږ عیدګاه ته نزدې نه راځي ـ

د دې روایت ټول راویان ثقه دي. په محدثینو کښې صرف په دې خبره باندې اختلاف شوے دے چه دا مرفوع روایت دے او که موقوف ـ په ترمذي کښې د ابن عمر روایت دے:

اقام رسول الله صلی الله علیه وسلم بالمدینة عشر سنین یضحی ـ

نبي صلی الله علیه وسلم لس کاله په مدینه کښې وو او هر کال به ئې قرباني کوله ـ

په بخاري کښې د حضرت انسؓ روایت دے چه نبي صلی الله علیه وسلم د لوئي اختر په ورځ اوفرمائيل:

بَشِّرِ الْمُحْسِنِيْنَ ۝٣٧ اِنَّ اللّٰهَ يُدٰفِعُ عَنِ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا ۭ اِنَّ اللّٰهَ

اے نبیؐ، زیرے ورکړه نیکی کونکو خلقو ته۔ [٦٥]

یقیناً الله مدافعت کوی دَ هغه خلقو دَ طرفنه کوم چه ایمان راوړے دے۔ [٦٦] یقیناً الله

من کان ذبح قبل الصلوٰة فلیعد — چا چه دَ اختر مونځ نه مخکښے ذبحه اُوکړه۔

ومن ذبح بعد الصلوٰة فقد تم — هغه له پکار دی چه دوباره قربانی اُوکړی او چا چه دَ مونځ

نسکه واصاب سنة المسلمین۔ — نه روستو قربانی اُوکړه دَ هغه قربانی پوره شوه او هغهٔ دَ

مسلمانانو طریقه بیا موندله۔

او دا معلومه ده چه په مکه کښے دَ غر په ورځ هیڅ داسے یو مونځ نه وی چه دَ هغے نه مخکښے قربانی کول دَ مسلمانانو دَ طریقے نه خلاف وی او دَ هغے نه روستو کول دَ هغے مطابق وی۔ لهٰذا دا حکم لازماً په مدینه کښے شوے دے نه چه په مکه کښے دَ حج په موقع شوے دے۔

په مسلم کښے دَ جابر بن عبدالله رضی روایت دے چه نبی صلی الله علیه وسلم په مدینه کښے دَ لوئی اختر مونځ ورکړو او څه خلقو داخیال اُوکړو چه نبیؐ کښی قربانی کړی ده، نو هغوئی هم خپلے خپلے قربانئ اُوکړے۔ نبیؐ چه دَ دے نه خبر شو نو حکم ئے اُوکړو چه کوم خلقو زما نه مخکښے قربانی کړی ده هغوی دِ دوباره اُوکړی۔

پس په دے خبره کښے هیڅ شک نشته چه دَ لوئی اختر په ورځ عام مسلمانانو کومه قربانی په ټوله دُنیا کښه کوی دا دَ نبیؐ جاری کړے شوی سنت دی۔ البته اختلاف صرف په دے خبره کښے دے چه آیا دا واجب ده او که صرف سنت ده۔ ابراهیم نخعی، امام ابو حنیفهؒ امام مالک او امام محمدؒ او دَ یو روایت مطابق امام ابو یوسف هم وائی چه دا واجبه ده۔ لیکن امام شافعی او امام احمد بن حنبل وائی چه دا صرف دَ مسلمانانو سنت دی، او سفیان ثوری هم دَ دے خبری قائل دے چه کچیرے څوک ئے اُونه کړی نو باک نشته۔ بیا هم دَ اُمت په ټولو عالمانو کښے هیڅوک دَ دے خبری قائل نه دے چه کچیرے ټول مسلمانان په اتفاق سره قربانی پریږدی نو ګنی بیا هم پکښے څه باک نشته داټوله سوچ صرف زمونږ دَ زمانے دَ ځینو خلقو دے چه دَ هغوی خپل نفس دَ هغوی قرآن هم دے او دَ هغوی سنت هم دے۔

[٦٦] دَ دے عملهٔ نه تقریریه خبری شروع کیږی۔ په روان کلام باندِ دَ شانِ پوهه کولو دَ پاره دا خبره په ذهن کښے تازه کول پکار دی چه دا تقریر په هغه وخت شوے کله چه دَ هجرت نه روستو په اول ځل دَ حج موسم راغلے وو۔ په هغه وخت کښے یو طرفته خو په مهاجرینو او دَ مدینے په انصارو باندِ دا خبره ډیره سخته کراندوه چه هغوی دَ حج دَ نعمت نه محروم کړے شوی دی او په هغوی باندِ دَ حرم لار په زوریځ کړے شوی ده۔ او بل طرفته دَ مسلمانانو په زړونو باندِ نه صرف دَ هغے ظلم داغ تازه وُو کوم چه په مکه کښے په هغوی باندِ شوے وُو، بلکه هغوی په دے خبره باندِ هم ډیر سخت خفه وُو چه کله هغوی خپل کورونه پریښودل او دَ مکے نه اووتل نو اوس په مدینه کښے هم هغوی څوک په آرام نه پریږدی۔ په دے موقع چه کوم تقریر اُوشو دَ هغے په اول حصه کښے دَ کعبے په جوړولو او دَ حج په نظام او دَ قربانئ په طریقه باندِ تفصیلی بحث اُوشو او دا اُوښودلے شو چه په اصل کښے دَ دے ټولو څیزونو مقصد څه وُو او جاهلیت

لَا يُحِبُّ كُلَّ خَوَّانٍ كَفُوْرٍ ﴿٣٨﴾ اُذِنَ لِلَّذِيْنَ يُقٰتَلُوْنَ بِاَنَّهُمْ ظُلِمُوْا ۗ وَاِنَّ اللّٰهَ عَلٰى نَصْرِهِمْ لَقَدِيْرُ ۨ ﴿٣٩﴾ الَّذِيْنَ اُخْرِجُوْا مِنْ دِيَارِهِمْ

هیڅ یو نعمت ناشکره خیانت کوونکې نه خوښوي ۷۶ اجازت ورکړې شو هغه خلقو له چه د چا خلاف جنګ کیږي ځکه چه هغوي مظلومان دي، ۷۷ او یقیناً چه الله د هغوي په مدد کولو قادر دي ۷۸ - دا هغه کسان دي چه خپلو کورونو نه ناحقه

تراوس مجبور کړي دي - د غه شان په مسلمانانو کښې دا جذبه راپیدا شوه چه د انتقام په نیت نه بلکه د اصلاح په نیت را پاسي او دا حالت بدل کړي. دا رنګې په مدینه کښې د قربانۍ طریقه جاري کړې شوه او مسلمانانو له دا موقع هم ورکړې شوه چه د حج په زمانه کښې په خپل خپل کور کښې قرباني اوکړي او هغه سعادت حاصل کړي د کوم نه چه دشمنانو هغوي د محرومه کولو کوشش کړې دے، او د حج نه جدا دي یو مستقل سنت په حیثیت سره ئے قرباني جاري کړه د پاره د دے چه کوم خلق حج له لاړ نه شي نو چه هغوي هم د الله د نعمت شکر او د هغه د لوئي حق ادا کړي. - د دے نه روستو اوس د تقریر په دویمه حصه کښې مسلمانانو له اجازت ورکړې کیږي چه هغوي د هغه ظلم خلاف توره راواخلي کوم چه په هغوي باندې مکښې شوې وو او اوس هم پرې کیدو.

۷۶ "مدافعت" د "دفع" نه مه چه اصلي معنٰي ئې ده یو شیز لرې کول. لیکن کله چه د دفع کولو په ځلئ مدافعت اووئیلې شو نو دوه مطلبونه په کښې نور شامل شي - یو دا چه دشمن حمله کوي او مدافعت کوونکې د هغه مقابله کوي. دویم دا چه دا مقابله یو ځل نه وي بلکه هر کله چه هغه حمله کوي نو دے هغه دفع کوي. - چه دا دوه مطلبونه د سرې په نظر کښې وي او وګوري نو د مؤمنانو د طرفه د الله تعالیٰ د مدافعت کولو مطلب دا معلومیږي چه د کفر او د ایمان په جنګ کښې مؤمنان بالکل یوازې نه وي بلکه الله پخپله د هغوي سره یو فریق وي. هغه د مومنانو ملګرتیا کوي د مؤمنانو خلاف د دشمنانو منصوبې ناکام کوي او د دشمنانو ضرر د هغوي نه دفع کوي. پس دا آیت په حقیقت کښې د اهلِ حق د پاره یو غټ زیرے دے، د دے نه لویات بل هیڅ څیز د مؤمنانو د زړه د مضبوطیا د پاره نه شي کیدے.

۷۷ دا سبب د دے خبرې چه د کفر او د ایمان په جنګ کښې الله تعالیٰ ولې د اهلِ حق سره ملګرتیا کوي. دا ځکه چه د حق خلاف جنګ کوونکې د له خیانت کره دے، او نعمت ناشکره دے. هغوي په هر هغه امانت کښې خیانت کوي کوم چه الله هغوي ته حواله کړې دے، او هغوي د هر هغه نعمت ناشکري او بې قدري کوي کوم چه ورله الله ورکړې دے. په دے وجه الله تعالیٰ هغوي نه خوښوي او د هغوي خلاف د حق پرستو خلقو امداد کوي.

۷۸ تکمتکه چه په دیباچه کښې دا بیان شوې دے چه دا د "قتال فِي سبیل الله" په باره کښې اولنئ آیت نازل شوې دے. په دے آیت کښې صرف اجازت ورکړې شوې وُو. روستو په سورۂ بقره کښې هغه آیتونه نازل شو په کوموکښې چه د جنګ کولو حکم شوې دے، یعنې وَ قَاتِلُوْا فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ الَّذِيْنَ يُقَاتِلُوْنَكُمْ، (آیت ۱۹۰) او وَاقْتُلُوْهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوْهُمْ وَ اَخْرِجُوْهُمْ مِّنْ حَيْثُ اَخْرَجُوْكُمْ، (آیت ۱۹۱) او وَقَاتِلُوْهُمْ حَتّٰى لَا تَكُوْنَ فِتْنَةٌ وَّيَكُوْنَ الدِّيْنُ لِلّٰهِ (آیت ۱۹۳) او كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهٌ لَّكُمْ (آیت ۲۱۶) او قَاتِلُوْا فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ وَاعْلَمُوْا اَنَّ اللّٰهَ سَمِيْعٌ عَلِيْمٌ (آیت ۲۴۴)-
د اجازت او د حکم په منځ کښې صرف د یو څو میاشتو فرق دے. زمونږ د تحقیق مطابق اجازت په ذي الحجه

بِغَيْرِ حَقٍّ إِلَّآ أَن يَقُولُوا رَبُّنَا اللَّهُ ۗ وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُم

اُووېستلے شو، ګناه ئے صرف دا وه چه هغوئ وئیل "زمونږ رب الله دے".[81] که چرے الله خلق یو بل په ذریعه

سنه ۱ هجری کښے نازل شو او حکم د جنګ بدر نه لږ مخکښے په رجب یا په شعبان سنه ۲ هجری کښے نازل شو.

۷۹ یعنی اګرچه دا یو موټے خلق دے لیکن الله تعالیٰ ئے د عربو په ټولو مشرکانو باندې غالب کولے شی. دا خبره په نظر کښے ساتل پکار دی چه په کوم وخت کښے د ټورے اوچتولو اجازت ملاویږی ونو د مسلمانانو ټول طاقت د مدینے په یو قصبه کښے وُو او د مهاجرینو او د انصارو ټول تعداد زر کسانو ته هم نه رسیدو. اوپه دا حالت کښے قریشو ته د مقابلے کولو اعلان کیدو چه قریش یو ازے نه وُو بلکه د هغوئ سره د عربو د نورو مشرکو قبائیلو ملاتړ هم وُو او روستو ورسره یهودیان هم ملګری شول. په دے موقع باندې دا حکم چه "یقیناً الله د مومنانو په امداد کولو باندې قادر دے" ډیر صحیح وُو. په دے سره د هغه مسلمانانو حوصلے هم اوچتے کړے شوے کوم چه د ټول عرب سره مقابلے کولو ته تیارولے کیدل، او کافرانو له هم خبردارے ورکړے شو چه ستاسو مقابله په اصل کښے د دغے یو موټی مسلمانانو سره نه ده بلکه د خدائے سره ده. که د هغه د مقابلے کولو طاقت در کښے وي نو را وړاندې شئ.

۸۰ د دے آیت نه صفا معلومیږی چه د سورة حج دا حصه خامخا د هجرت نه روستو نازل شوی ده.

۸۱ په کوم ظلم سره چه دا خلق ایستلے شوی دی د هغے د اندازه لګولو د پاره لاندې یو څو واقعات اوګورئ:

حضرت صُهیب رومی چه کله هجرت کولو نو د قریشو کافرانو ورته اُووے چه ته دلته خالی لاس راغلے وے او دلته بنه مالدار شوے. ته که تلل غواړے نو خالی لاس تلے شي، خپل مال د ځان سره نه شی اُوړلے. حالانکه هغه چه څه ګټلی وُو نو د خپلو لاسونو په محنت ئے ګټلی وُو، چا خیرات نه وُو ورکړے. آخر دا چه هغه غریب خپل ټول او سنتول له ورپاسیدو او خپل هر څه ئے ظالمانو ته حواله کړل، چه مدینے ته اُورسیدو نو د تن د کپړو نه سوا ورسره هیڅ نه وُو.

حضرت اُمِّ سَلَمه او د هغې خاوند ابو سلمه د خپل ماشوم سره په هجرت روان شو. بنی مغیره (چه د اُمِّ سلمه خاندان وُو) ورته لاره ونیوله او ابو سلمه ته ئے اُووے چه ته په هر چرته ځئ ځه، خو زمونږ د زامنه د ځان سره نه شی بوتلے. هغه په مجبورئ سره ښځه پریښودله او لاړو. بیا بنی عبدالاسد (د ابو سلمه خاندان) هغه را وړاندې شو او وے وئیل چه بچے زمونږ د قبیلے دے، دا مونږ ته حواله کړه. د غشان بچے د مور او پلار نه په زوره واخستلے شو. تقریباً د یو کال پورے اُم سلمه د خپل بچی او خاوند په غم کښے ترپیدله آخر په ډیره مشکله ئے خپل بچے ملاؤ شو، هغه ئے په غیږ کښے واخستو او یوازے سوره شوه او د مکے نه روانه شوه او په هغه خطرناکه لاره تلله چه په هغه به وسله بند سړے قافلے تللے نو هم به یرېدلے.

عیّاش بن ربیعه، د ابو جهل د مور شریک رور وُو. د حضرت عمر سره ئے هجرت وکړو او مدینے ته اُورسیدو. روستو ورپسے ابو جهل د خپل رور سره لاړو او دا خبره ئے جوړه کړه چه مور دے قسم خوړلے دے چه ترڅو عیاش لیدلے نه وی نو تر هغه به د غرمو نه سورے ته نشم او نه به په سر کښے ګومنز اُووهم. نو بس دومره راشه چه

بِبَعْضٍ لَّهُدِّمَتْ صَوَامِعُ وَبِيَعٌ وَّصَلَوٰتٌ وَّمَسٰجِدُ يُذْكَرُ فِيْهَا
اسْمُ اللّٰهِ كَثِيْرًا ؕ وَلَيَنْصُرَنَّ اللّٰهُ مَنْ يَّنْصُرُهٗ ؕ اِنَّ اللّٰهَ لَقَوِيٌّ

نۀ دفع کولے نو ر دَ راهبانو) خانقاهونه او (دَ عيسايانو) گرجے او (دَ يهوديانو) عبادت خانے او (دَ مسلمانانو) جوماتونه، چه پکښے دَ الله نوم ډير ډير اخستلے کيږی، ټول به وران کړے شوی وے الله به ضرور دَ هغه چا مدد کوی څوک چه دَ هغه مدد کوی. الله ډير طاقتور او

هغهٔ دَ اُووينځ او بيا واپس راغله. نو هغه ورسره دَ مورۀ مينځ له کيله رارهان شو. په لاره کښے دَ ارو رونړو هغهٔ قيد کړو او هغه تيځے په رسو تړلے راوستو او اعلان ئے وکړے چه" اے مکے والو خپل نالايقه ځوانان داسے سيده کوئ لکه څنګه چه مونږ سيده کړے دے" ډيره موده دا غريب په قيد کښے وُو او آخر دا چه يو بهادر مسلمان مرانه اوکړه او هغه ئے دَ مکے نه اُوويستو.

دغه شان ظلمونه تقريبًا په هر هغه چا شوی وُو چا چه دَ مکے نه مدينے ته هجرت کړے وُو. دے ظالمانو کور پرينبودو په وخت کښے هم دا غريبان په خيريت سره پريے نه ښودل.

۸۲ه په اصل کښے الفاظ صَوَامِعُ او بِيَعٌ او صَلَوٰتٌ استعمال شوی دی. صومعه هغه ځائے ته وائی په کوم ځائے کښے چه راهبان او تارک الدنيا فقيران اُوسيږی. بيعه لفظ په عربئ ژبه کښے دَ عيسايانو دَ عبادت ځائے دَ پاره استعماليږی. صَلَوٰتٌ دَ يهوديانو دَ مونځ کولو ځائے ته وائی. يهوديانو به دے ته صلوتا ويلو چه دَ آرامی ژبے لفظ دے. کيدے شی چه دَ انګريزئ لفظ Salute يا Salutation دَ دے نه وتلے وی او بيا لاطينئ ژبے ته او بيا انګريزئ ژبے ته رسيدلے وی.

۸۳ه يعنی دا دَ الله لوئ فضل دے چه هغه يو ډله يا يو قوم سره دَ هميشه اقتدار معامله نۀ ده کړی، بلکه هغه وخت په وخت په دنيا کښے يوه ډله دَ بلے ډلے په ذريعه دفع کوی. او که نه چرے يوے ډلے ته دَ اقتدار کولو اجازت ورکړے شوے وے نو يوازے به قلاګانے او ماڼئ، سياست او تجارت وغيره نۀ وُو تباه شوی بلکه عبادت ځائے به هم روغ نه وے پاتے شوے. په سورۀ بقره کښے دا خبره په دے طريقه شوی ده "وَلَوْلَا دَفْعُ اللّٰهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَّفَسَدَتِ الْاَرْضُ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ ذُوْ فَضْلٍ عَلَى الْعٰلَمِيْنَ" "که چرے الله تعالیٰ دا خلق يو بل په ذريعه نه دفع کړے نو په زمکه کښے به فساد راپور ته شوے وُو. ليکن الله تعالیٰ په دنياوالو باندے ډير فضل کونکے دے." (آيت ۲۵۱).

۸۴ه دا خبره دَ قرآن مجيد په ډيرو ځايونو کښے بيان شوی ده چه څوک مخلوق توحيد طرف ته رابلی او حق دين قائموی او دَ شر په ځائے دَ خير دَ خورولو کوشش کوی نو هغوی په اصل کښے دَ الله مددګاری دی، ځکه چه دا کار دَ الله تعالیٰ دے او دوئ ورسره ملګرتيا کوی. دَ زياتے تشريح دَ پاره اُوګورئ تفهيم القرآن اول جلد، آل عمران، حاشيه ۵۰.

عَزِيزٌ ﴿٤٠﴾ الَّذِينَ إِنْ مَّكَّنّٰهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتَوُا
الزَّكٰوةَ وَأَمَرُوْا بِالْمَعْرُوْفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ ۗ وَلِلّٰهِ عَاقِبَةُ
الْأُمُورِ ﴿٤١﴾ وَإِنْ يُّكَذِّبُوكَ فَقَدْ كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ
وَّعَادٌ وَّثَمُودُ ﴿٤٢﴾ وَقَوْمُ إِبْرٰهِيمَ وَقَوْمُ لُوطٍ ﴿٤٣﴾ وَّأَصْحٰبُ
مَدْيَنَ ۚ وَكُذِّبَ مُوسٰى فَأَمْلَيْتُ لِلْكٰفِرِيْنَ

زبردست دے۔ دا هغه خلق دی چه که مونږه ورله په زمکه کښے اقتدار ورکړو نو هغوی به مونځ قائموی زکوٰة به ورکوی، د نیکئ حکم به کوی او د بدئ نه به منع کول کوی۔[۸۵] او د ټولو معاملاتو انجام د الله په لاس کښے دے۔[۸۶]

اے نبی، که چرے دوئ تا دروغژن گڼړی[۸۷] نو د دوئ نه مخکښے د نوح قوم او عادیانو او ثمودیانو او د ابراهیم قوم او د لوط قوم او مدین والو هم (خپل خپل رسولان) دروغژن گڼړلی دی او موسیٰ هم دروغژن گڼړے شوے دے۔ د دے ټولو حق منکرو خلقو له ما اول مهلت ورکړو،

[۸۵] یعنی کوم خلق چه د الله مددګار دی او د الله د امداد مستحق دی نو د هغوئ دا صفتونه دی چه که چرے په دُنیا کښے هغوئ له حکومت ورکړے شی نو د هغوئ کار به د ګناه د خوړلو او د تکبر کولو په ځائے مونځ قائمول وی به د هغوئ دولت به د عیاشئ او د نفس پرستئ په ځائے په زکوٰة ورکولو کښے خرچ کیږی، د هغوئ حکومت به د نیکئ ختمولو په ځائے د نیکئ د خورولو خدمت کوی او د هغوی طاقت به د بدئ د خورولو په ځائے د بدئ د ختمولو د پاره استعمالیږی۔ په دے یوه فقره کښے د اسلامی حکومت د کارکنانو اصلی خاصیتونه بیان شوی دی۔ که څوک ځان پوهه کول غواړی نو دے به په دے فقره باندے پوهه شی چه اسلامی حکومت په حقیقت کښے څه ته وائی۔

[۸۶] یعنی دا فیصله کول د الله په لاس کښے دی چه د زمکے انتظام په یو وخت کښے چا ته وسپاری۔ مغرور خلق په دے دوکه کښے پراته دی چه کله هغوی یو ځل د زمکے او د خلقو د قسمتونو فیصله کونکی دی۔ لیکن کوم طاقت چه د یو معمولی تخم نه طاقتور ونه جوړوی او د یو طاقتور ونے نه د سوزولو خشاک جوړوی، هغه ته دا قدرت حاصل دے چه د لوے شان او د غټے دبدبے والا خلق د اسے راغورځوی چه هغوی بیا د دُنیا د پاره د عبرت نمونه وی، او دا سے کمزوری خلق راپورته کړی چه بیا په دُنیا کښے د هغوئ د مدے ډنکے کیږی۔

[۸۷] یعنی د مکے کافران۔

ثُمَّ اَخَذْتُهُمْ ۚ فَكَيْفَ كَانَ نَكِيْرِ ﴿۴۴﴾ فَكَاَيِّنْ مِّنْ قَرْيَةٍ
اَهْلَكْنٰهَا وَهِيَ ظَالِمَةٌ فَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلٰى عُرُوْشِهَا وَبِئْرٍ
مُّعَطَّلَةٍ وَّقَصْرٍ مَّشِيْدٍ ﴿۴۵﴾ اَفَلَمْ يَسِيْرُوْا فِى الْاَرْضِ فَتَكُوْنَ
لَهُمْ قُلُوْبٌ يَّعْقِلُوْنَ بِهَاۤ اَوْ اٰذَانٌ يَّسْمَعُوْنَ بِهَا ۚ فَاِنَّهَا لَا
تَعْمَى الْاَبْصَارُ وَلٰكِنْ تَعْمَى الْقُلُوْبُ الَّتِىْ فِى الصُّدُوْرِ ﴿۴۶﴾

بیا مې را اونیول ۸۸ اوس اوګوره چه زما عذاب څنګه وو ۸۹ څومره ډېر کلي دي چه هغه مونږ تباه کړي دي او دن هغه په خپلو چتونو باندې پرمخې پراته دي، څومره ډېر کوهیان ۹۰ شاړ شوي دي او څومره ډېرې ماڼۍ ورانې شوي دي. آیا دا خلق په زمکه کښې ګرځېدلي نه دي چه زړونه ئې پوهې والا جوړ شوي وې او غوږونه ئې اورېدو والا جوړ شوي وې؟ حقیقت دا دے چه سترګې ړندې نه وي لیکن هغه زړونه ړانده وي کوم چه په سینو کښې دي ۹۱.

۸۸ یعنې په هغوی کښې یو قوم هم داسې نه وو چه هغوی نبي ته دروغژن اووې او هغوی فوراً را اونیولې شو، بلکه هر قوم له د سوچ فکر کولو د پاره کافي وخت ورکړے شوے وو او ډېر انصاف ورسره شوے وو، او ډېر پوره انصاف کولو نه پس بیا هغوی را اونیولې شو. دغه شان د مکې کافران دې دا نه ګڼړي چه په هغوی دا عذاب نه راځي نو ګنې د دې وجه دا ده چه د پیغمبر خبرې تش د ځلې دباؤ دے. په حقیقت کښې دا د غور فکر کولو هغه مهلت دے چه الله تعالیٰ د خپلې قاعدې مطابق دوی له ورکړے دے، که د دې مهلت نه دوی فایده وانه خستله نو د دوی انجام به هم هغه وي کوم چه مخکښنو خلقو وو.

۸۹ په اصل کښې لفظ نکیر استعمال شوے دے چه پوره مطلب ئې په عذاب یا په بل لفظ سره نه ادا کېږي. د دې لفظ دوه معنې دي. یوه دا چه سړے څوک په غلط کار باندې د ناخوښۍ اظهار اوکړي. دویمه دا چه سړے هغه له داسې سزا ورکړي چه حالت ورله بدل کړي. د هغه شکل ورانه کړي. چه څوک ئې اوویني نو چه ده نه پېژني چه دا هغه سړے دے. د دې دواړو مطلبونو په لحاظ سره د دې فقرې مطلب دا دے چه "اوس ګوره چه د دوی په بدعملۍ باندې کله ما غصه راغله نو بیا ما د هغوی حالت څنګه بدل کړو"

۹۰ په عربو کښې کوهې او کلي تقریباً په یوه معنې سره استعمالیږي چه د یوې قبیلې د کلي نوم اخلي نو وائي چه "ماء بني فلان" یعنې د فلانې قبیلې کوهے. د یو عربي په مخکښې چه دا اوویلې شي چه کوهیان شاړ پراته دي نو هغوی ترې دا مطلب اخلي چه کلي وران پراته دي.

۹۱ خیال لرئ چه قرآن د سائنس په ژبه خبرې نه کوي بلکه د ادب په ژبه کښې خبرې کوي. دلته خامخا په ګنګره پریشانۍ نه ده پکار چه د سینې والا زړه لا کله سوچ کوي. په ادبي ژبه کښې احساسات، جذبات، خیالات، بلکه تقریباً د ماغزو ټول کارونه سینې او زړه ته منسوب کیږي. ان تر دې پورې چه د یو څیز د "یاد یاته کیدلو" په حقله هم

وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ وَلَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ وَعْدَهُ ۚ وَإِنَّ يَوْمًا عِنْدَ
رَبِّكَ كَأَلْفِ سَنَةٍ مِمَّا تَعُدُّونَ ﴿٤٧﴾ وَكَأَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ أَمْلَيْتُ لَهَا وَهِيَ
ظَالِمَةٌ ثُمَّ أَخَذْتُهَا وَإِلَيَّ الْمَصِيرُ ﴿٤٨﴾ قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّمَا أَنَا ع ١٢
لَكُمْ نَذِيرٌ مُبِينٌ ﴿٤٩﴾ فَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ

دا خلق د عذاب د پاره تلوار کوی.[٩٢] الله به هېڅکله د خپل وعدے خلاف نۀ کوی، لیکن ستا د ربّ په نزد یوه ورځ ستاسو د شمار مطابق د زرو کالو برابر وی.[٩٣] څو مره ډیر کلی دی چه هغه ظالمان وُو، ما اول هغوی له مهلت ورکړو، بیا مې راونیول - او ټول خو به واپس ما ته هم خواله راځی.ع

اے محمدؐ، اُووایه چه "اے خلقو، زۀ خو ستاسو د پاره صرف هغه سړے یم چه هغه (د سخت وخت د راتلونه مخکښې) صفا صفا خبردار ورکونکے وی.[٩٤] بیا چه څوک ایمان راوړی او نیک عمل اوکړی نو هغوی د پاره بښنه د

مونږه ده او وایی چه "هغه خو زما په سینه کښې محفوظ ده"

٩٢ یعنی بار بار دا وائی چه که ته خامخا رښتینے نبی یې نو په مونږ هغه عذاب ولې نۀ راځی کوم چه رښتینی نبیانو د دروغژنو لو په وجه راتلل پکار دی، او چه د هغې د مکیانو هم تا د پر خله مونږ له را کړے دی۔

٩٣ یعنی په انسانی تاریخ کښې د خدائے فیصلے ستاسو د ګړو او د جنتریانو مطابق نۀ کیږی چه تاسو چا نیکی یا بدی اوکړه او د هغې بنه یا بد اثر ښکاره شو. یو قوم ته که چرې دا اُووئیلے شی چه ستاسو فلانی عمل انجام به تباهی وی او هغوی ورته په جواب کښې دا اووائی چه مونږ د دے عمل خو لس یا شل یا پنځوس کاله شوی دی، د اوسه پورے خو په مونږ هیڅ اُونۀ شو، نو هغوی به ډیر بے وقوفان وی - د تاریخی نتیجو د پاره ورځے او میاشتے او کلونه خو لا پریږده چه په سوګونو کلونه هم څه ډیر غټ څیز نۀ دے -

٩٤ یعنی زۀ هغه نۀ یم چه ستاسو د قسمتونو فیصلے کوم، بلکه زۀ صرف خبردارونکے یم - زما کار بس صرف دا دے چه د عذاب راتلو نه مخکښې تاسو خبردار کړم - وړاندې فیصله کول د الله کار دے - هغه به فیصله کوی چه چا له څو مره مهلت ورکول پکار دی او په چا باندې کله او څنګه عذاب راوستل پکار دی -

وَرِزْقٌ كَرِيمٌ ﴿٥٠﴾ وَالَّذِينَ سَعَوْا فِي آيَاتِنَا مُعَاجِزِينَ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ
الْجَحِيمِ ﴿٥١﴾ وَمَا أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ مِن رَّسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ إِلَّا إِذَا
تَمَنَّىٰ أَلْقَى الشَّيْطَانُ فِي أُمْنِيَّتِهِ فَيَنسَخُ اللَّهُ مَا يُلْقِي
الشَّيْطَانُ ثُمَّ يُحْكِمُ اللَّهُ آيَاتِهِ ۗ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٥٢﴾

او دعزت روزي ده[٩٥]. او خوك چه زمونږ د آيتونو د بنكته كولو كوشش كوي هغوي د دوزخ ياران دي.
او اے محمدﷺ، ستا نه وړاندې مونږ نه يو رسول داسے ليږلے دے[٩٦] او نه يو نبي[٩٧] (چه د هغه سره دا معامله نه وي شوي چه) كله هغه تمنّا اُوكړه[٩٨]، نو شيطان د هغه په تمنا كښے خلل واچوؤ. د غه شان شيطان چه كوم خلل اچوي الله هغه ختموي او خپل آيتونه مضبوطوي[٩٩]. الله عليم او حكيم دے[١٠٠]. (هغه دا ئے كولو اجازت ځكه وركړي)

[٩٥] د "مغفرت" نه مُراد دے خطا كانے او كمزوريانے معاف كول. او د "رزق كريم" دوه مطلبونه دي. يو دا چه ښه رزق وركړے شي. دويم دا چه په عزت سره كينولے شي او روزي وركړے شي.

[٩٦] د رسول او د نبي په منځ كښے څه فرق دے، د دے تشريح د سورة مريم په حاشيه ۳۰ كښے شوي ده.

[٩٧] لفظ تمنّي په عربي ژبه كښے د دوو معنو د پاره استعماليږي. يوه معنيٰ ده د څه څيز خواهش او آرزو كول. دويمه معنيٰ ده تلاوت، يعني څه څيز لوستل.

[٩٨] كه د لفظ تمنّا اوله معنيٰ اُوكړے شي نو مطلب به ئے دا وي چه شيطان د هغه په آرزو كښے خلل داچوؤ او بنديزئے پكښے واچوو. كه دويمه معنيٰ ئے اُوكړے شي نو مطلب به ئے دا وي چه هركله هغه د الله كلام خلقوته اُورَوَوُ نو شيطان د هغے كلام په باره كښے قسما قسم شبهے او اعتراضونه پيدا كړل، عجيبه عجيبه معنے ئے ورله جوړے كړے، او ډير غلط غلط مطلبونه ئے ورته اُوښودل.

[٩٩] د اولے معنيٰ په لحاظ سره د دے مطلب دا دے چه الله تعاليٰ د شيطان د خلل اچولو باوجود د نبي تمنا پوره كوي (او د نبي تمنا د دے نه سوا پلخه كيدے شي چه د هغه كوشش دِ ئتيجه مند شي او د هغه كار دِ هر طرفته خور شي)، او خپل آيتونه (يعني هغه وعدے كومے چه هغه نبي سره كړي وي) مضبوط ثابتوي. د دويمے معنيٰ په لحاظ سره ئے مطلب دا دے چه د شيطان غلط شبهے او اعتراضونه الله ختموي او ديو آيت په باره كښے چه شيطان كومے تشكونے د خلقو په ذهنونو كښے اچوي هغه روستو په ډير واضحه آيت سره صفا كوي.

[١٠٠] يعني هغه ته علم دے چه شيطان په كوم ځائے كښے خلل اچولے دے او د هغے څه اثرات شوي دي. او هغه په خپل حكمت سره هر شيطاني فتنه ختموي.

لِّيَجْعَلَ مَا يُلْقِي الشَّيْطٰنُ فِتْنَةً لِّلَّذِيْنَ فِيْ قُلُوْبِهِمْ مَّرَضٌ وَّ الْقَاسِيَةِ قُلُوْبُهُمْ ؕ وَاِنَّ الظّٰلِمِيْنَ لَفِيْ شِقَاقٍۭ بَعِيْدٍ ﴿۵۳﴾ وَّلِيَعْلَمَ الَّذِيْنَ اُوْتُوا الْعِلْمَ اَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَّبِّكَ فَيُؤْمِنُوْا بِهٖ فَتُخْبِتَ لَهٗ قُلُوْبُهُمْ ؕ وَاِنَّ اللّٰهَ لَهَادِ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْۤا اِلٰى صِرَاطٍ مُّسْتَقِيْمٍ ﴿۵۴﴾

چه شیطان کومه خرابي اَچولی وی چه دَ هغې نه دَ هغه خلقو دَپاره فتنه جوړه کړي دَ کومو خلقو په زړونو کښې چه (دَ منافقت) مرض دے او زړونه ئے عیبناک دی ـــ حقیقت دادے چه دا ظالمان خلق په ضد کښې ډیر لرے تلی دی ـــــ او چه دَ پوهے خاوندان او پیژنی چه دا حق دے ستا دَ رب دَ طرفنه او په هغې ایمان راوړی او زړونه ئے هغه ته ټیټ شی، یقیناً چه الله تعالیٰ مؤمنانو ته همیشه نیغه لار ښائي.[۱۰۱]

[۱۰۱] یعنی دَ شیطان دَدے فتنو په ذریعه الله تعالیٰ دَ خلقو آزمیښت کوی او کَره او کوټه بیل بیل نه جُدا کوی. دَ کومو خلقو ذهنونه چه خراب وی هغوئ دَدے شیزونو نه غلطے نتیجے اخلی او دا دَ هغوی دَپاره دَ ګمراهئ ذریعه جوړیږی. او دَ کومو خلقو ذهنونه چه صفاوی نو دَ هغوی یقین دَدے خیزونو په ذریعه په نبی او په کتاب الله باندې نور هم کلکیږی او په دے پوهه شی چه دا توول دَ شیطان شرارتونه دی او په دے سره دَ هغوی زړونو له اطمینان راشی چه بے شکه دا دعوت دَ خیرا و دَ راستئ دعوت دے، کنه نو شیطان به پرے دومره نه سوزیدلو.

کومه خبره چه را روانه ده چه هغه دَ سرې په نظر کښې وی نو بیا دَدے آیتونو په مطلب صفا پوهیږي. په هغه وخت کښې چه دَ نبی صلی الله علیه وسلم دَ تحت په کومه مرحله کښې وَغږی ته چه به سړی او کتل نو په ظاهره به دو که کیدو چه نبی ګنی په خپل مقصد کښې ناکام شوے دے. کتونکی خو به بس دا لیدل، چه یو سړے وُو او دَ هغه دا تمنا او آرزو وه چه دَ هغه قوم دِ په هغه ایمان راوړی، لیکن هغه اُوس دَ دیارلس کالو دَ کوشش کولو نه روستو دَ خپلو لږ وپیرو کا را نو سره په وطن پریښودلو مجبور شوے دے. په دے حالت کښې چه به کله خلقو دَ هغهٔ دے خبرو ته کتل چه زهٔ دَ الله نبی یم او دَ الله امداد زما سره دے، او چه دَ قرآن دے اعلاناتو ته به ئے کتل چه کوم قوم نبی دروغژن او ګنړی نو په هغوی باندې عذاب راځی، نو دَ هغوی به دَ نبی او دَ قرآن په صداقت باندې شک راغے، او مخالفینو به دا خبری کولے چه دَ خدائے هغه امداد کوم ځائ لاړو، او دَ کوم عذاب ذکر ئے چه موږ ته پرے دلو هغه وَس ولے نه راځی. دَدے خبرو جواب په مخکښې آیتونو کښې ورکړے شوے وُو او دا آیتونه هم دَدے په جواب کښې دی. په مخکښو آیتونو کښې جواب کافرانو ته وُو او په دے آیتونو کښې جواب هغه خلقو ته دے څوک چه دَ کافرانو دَ پروپیګنډے نه متأثره کیدل. دَ ټول جواب خلاصه دا ده چه؛

"یو قوم چه خپل پیغمبر دروغژن گڼړی نو دا په انسانی تاریخ کښې څه نوی واقعه نه ده، هګښې هم ډیرې واقعات راغلی دی. بیا د دغه دروغو گڼړلو چه کوم انجام شو هغه هم ستاسو د وړاندې دے، د تباه شوو قومونو آثارِ قدیمه موجود دی، که د هغې نه سبق اخستل غواړئ نو بښه سبق تر اخستلے شئ. پاتې شوه دا خبره چه د دروغو گڼړلو سره هغه عذاب ولے رانغے کوم چه د قرآن په اکثرو آیتو نو کښې ذکر شوے وُو، نو آخر دا خبره کله شوې ده چه د هر دروغو نه روستو به فوراً عذاب راځی. او نبیؑ کله دا ویلی وُو چه عذاب راوستل د هغه خپل کار دے. د عذاب فیصله خو د الله په لاس کښې ده او هغه تلوار کوونکے نه دے. هګښې هم هغه د عذاب راوستلو نه مخکښې قومونو له مهلت ورکړے دے او وُس هم ورکوی. د مهلت دا زمانه که په سوو نو کالو اوږده هم شی خو دا د دے خبرې دلیل نه دے چه د پیغمبر په دروغ گڼړونکو خلقو باندې کښې د عذاب د راتللو وعدے هسې تش د خلے دباوُ وُو.

بیا دا هم څه نوې خبره نه ده چه د پیغمبر په تمنا او په آرزو پوره کید و کښې څه بندیز راشی یا د هغه د دعوت خلاف د دروغو الزامونه اُولیږی. دا هرڅه د مخوانو تو لو پیغمبرانو سره شوی خو الله تعالیٰ دا شیطانی فتنې ختموی. او د حق دعوت د دے ټولو بندیزونو باوجود خوریږی، او د محکم آیتونو په ذریعه شک شبهې لرے کیږی. شیطان او د هغه مُریدان په دے تدبیرونو سره د الله آیتونه مغلوبه کول غواړی، خو الله تعالیٰ هم دا تدبیرونه د کره او کوټې انسانانو معلومولو ذریعه جوړوی. په دے ذریعے سره که انسان د حق دعوت ته راځی او کوټه خلق ځان له جُدا شی.

دا مے هغه سیده او صفا مطلب کوم چه د وړاندې روستو عبارت په رڼا کښې د دے آیتونو نه حاصلیږی. خو افسوس دے چه یو روایت د دے آیتونو په تفسیر کښې دومره گړبړ راپیدا کړل چه نه صرف د دے معنیٰ بدله شوه بلکه د ټول دین بنیاد په خطره کښې پریوتو. د لته د مے ذکر مونږه ځکه کوُچه د قرآن شاگردکله د روایتونو نه امداد اخلی نو چه د صحیح او د غلطو روایتونو په فرق پوهه شی او چه دا ورته معلومه شی چه په روایت پرستئ کښې نا جائزه زیاتے څه نتیجه پیدا کوی، او چه کوم روایتونه د قرآن غلط تفسیر کوی نو په هغې باندې د تنقید کولو صحیح طریقه څه ده.

قیصه دا بیانیږی چه د نبی صلی الله علیه وسلم په زړه کښې دا تمنا پیدا شوه چه ارمان دے په قرآن کښې یو سورة دا سے نازل شی چه د هغې په وجه د اسلام خلاف د کافرانو نفرت لرے شی او څملیږ راتږ شی. یا کم از کم د کافرانو د دین خلاف دو دومره سخت تنقید نه وی چه هغوی له پرغصه ورځی. دا تمنا لا د نبیؐ په زړه کښې وه چه یوه ورځ د قریشو په یو لوئ مجلس کښې هغه ناست وُو او سورة نجم پرې نازل شو. کله چه نبیؐ سورة لوستل شروع کړل او "اَفَرَءَيۡتُمُ اللّٰتَ وَالۡعُزّٰى ۝ وَمَنٰوةَ الثَّالِثَةَ الۡاُخۡرٰى" ته ورسید نو ناساپه ئے دا الفاظ په ژبه راغلل "تلك الغرانقة العلی ۝ وان شفا عتهن لترجیٰ (دا د لوړے مرتبے بزرگے نیجی دی، د دوی د سفارش اُمید ضرور کیدے شی)" د دے نه روستو ئے د سورة نجم آیتونه لوستل، ان تر دے پورے چه کله سورة ختم شو نو هغه سجده اُوکړه او ورسره مشرکانو

مسلمانان ټول په سجده پریوتل. د قریشو کافرانو ووئے چه اوس زمونږه د محمدؐ سره څه اختلاف دے. مونږه خو داوئیل چه خالق او رازق یو الله دے. البته زمونږ دا معبودان د هغه په دربار کښے زمونږه سفارشیان دی. ماښام جبریل راغے او ورته ئے ووے چه دا تا څه اوکړل؟ دا دوه فقرے خو ما نه وے راوړے. نبیؐ ډیر سخت په غم کښے پریوتو او الله تعالیٰ هغه آیت نازل کړو کوم چه د سورهٔ بنی اسرائیل په اتم رکوع کښے دے چه "وَاِنْ كَادُوْا لَيَفْتِنُوْنَكَ عَنِ الَّذِيْٓ اَوْحَيْنَآ اِلَيْكَ لِتَفْتَرِيَ عَلَيْنَا غَيْرَهٗ ..... ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ عَلَيْنَا نَصِيْرًا." دے څیز نبی صلی الله علیه وسلم په غم کښے اخته کړے وو او تر دے پورے چه د سورهٔ حج دا آیت نازل شو او په دے کښے نبیؐ له تسلی ورکړے شوه چه ستا نه وړاندې هم د پیغمبرانو سره دا سے شوی دی. هلته دا واقعه د حبشے مهاجرینو ته په دا سے رنګ ورو رسیده چه د قرآن په اورېدو سره د نبیؐ سره قریشو هم سجده اوکړه او د هغوی په منځ کښے هم صلح شوې ده. نو په دے سره د ډیر مهاجرین مکے ته واپس راغلل. خو چه دلته را اورسیدل نو ورته معلومه شوه چه د صلحے خبر غلط وو. د اسلام او د کفر دشمنی په خپل ځائے قایمه ده.

دا قیصه ابن جریر او ډیرو مفسرینو په خپلو تفسیرونو کښے نقل کړې ده. ابن سعد په طبقات کښے، الواحدی په اسباب النزول کښے، موسیٰ بن عقبه په مغازی کښے، ابن اسحاق په سیرت کښے، او ابن ابی حاتم، ابن المنذر، بزار، ابن مردویه او طبرانی د احادیثو په مجموعو کښے نقل کړې ده. په کومو سندونو سره دا قیصه رانقل کړے شوې ده هغه په محمد بن قیس، محمد بن کعب قرظی، عروه بن زبیر، ابوصالح، ابوالعالیه، سعد بن جبیر، ضحاک، ابوبکر بن عبد الرحمن بن حارث، قتاده، سدی، ابن شهاب زهری او په ابن عباس باندے ختمیږی. (د ابن عباس نه علاوه په دے کښے یو هم صحابی نشته). د قیصے په تفصیلاتو کښے د ورو ورو اختلافاتو نه علاوه دوه غټ غټ اختلافات دی. یو دا چه د بتانو په تعریف کښے کوم کلمے نبی صلی الله علیه وسلم ته منسوب کړے شوی دی هغه تقریباً په هر روایت کښے د بل روایت نه مختلفے دی. مونږه د خپله وسه پورے کوشش اوکړو نو یخلش عبارتونه مو په جدا جدا الفاظو کښے بیا موندل. دویم غټ اختلاف دا دے چه په یو روایت کښے دی چه دا الفاظ د وحی په دوران کښے شیطان د نبیؐ په زړه کښے وراچول او هغه وئیل چه ګنی دا هم جبریل راوړی دی. په یو روایت کښے دی چه دا الفاظ هغه د تمنا مطابق په هیره د هغه د ژبے نه اووتل. په یو روایت کښے دی چه په هغه وخت کښے په نبیؐ پرکالی راغلی وه او په دغه حالت کښے دا الفاظ د هغه د خلے نه اووتل. څوک وائی چه نبیؐ دا الفاظ په قصد وئیلی وو خو د استفهام انکاری په طور ئے وئیلی وو. څوک وائی چه شیطان د نبیؐ د آواز سره څه آواز شامل کړو او دا الفاظ ئے اووئیل او د خلقو داخیال راغے چه دا نبیؐ وئیلی دی. او څوک وائی چه د دے الفاظو دیوونکے د مشرکانو نه څوک سړے وو.

ابن کثیر، بیهقی، قاضی عیاض، ابن خزیمه، قاضی ابوبکر ابن العربی، امام رازی، قرطبی، بدرالدین عینی، شوکانی او آلوسی وغیره وائی چه دا قیصه بالکل غلط ده. ابن کثیرؒ وائی چه دا روایت چه په څومره سندونو سره نقل شوے دے هغه ټول مرسل او منقطع دی، دا روایت ما ته د صحیح متصل سند نه ملاؤ نه شو. بیهقی وائی چه "د نقل په لحاظ سره دا قیصه ثابته نه ده." د ابن خزیمه نه د دے په حقله تپوس

اُوشوا وهغه اُوویل چه "دا د زندیقانو جوړه کړې شوې قیصه ده" قاضي عیاض وائي چه "د دې کمزوري د دې نه معلومه ده چه د صحاح سته په مؤلفینو کښې یو هم دا روایت نه دے نقل کړے او نه دا د صحیح متصل او بې عیبه سند سره د ثقه راویانو نه نقل شوے دے" امام رازي، قاضي ابوبکر او آلوسي په تفصیل بحث کړے دے او ډیر په کلکه ئې رد کړے دے. لیکن بل طرفته حافظ ابن حجر چه لوئ محدث دے او ابوبکر جصاص چه مشهور فقیه دے، او زمخشري چه عقلیت پسند مفسر دے، او ابن جریر چه د تفسیر او د تاریخ او د فقهې امام دے، هغوي دا روایت صحیح منلي او د دې آیت تفسیر ئې کړې. د ابن حجر دلیل دا دے چه:

د سعید بن جُبیر د سند نه علاوه باقي نور ټول سند ونه یا خو ضعیف دي یا منقطع، لیکن د سند ونو زیاتوالے په دې خبره دلیل دے چه د دې څه اصل ضرور شته. د دې نه علاوه دا په یوه طریقه متصلاً د صحیح سند سره هم نقل شوے دے چه هغه بزار رائیستلے دے (مراد دے یوسف بن حماد عن اُمیه بن خالد عن شعبه عن ابي بشر عن سعید بن جُبیر عن ابن عباس) او په دوؤ طریقو سره دا اگرچه مُرسل دے لیکن راویان د صحیحینو د شرط مطابق دي. دا دواړه روایتونه طبري نقل کړي دي. یو په سند د یونس بن یزید عن ابن شهاب، دویم په سند د معتمر بن سلیمان او حماد بن سلمه عن داوُد عن ابي هند عن ابي العالیه".

کوم خلق چه د دې روایت په حق کښې دي هغوي خو دا صحیح منلے دے. لیکن مخالفینو هم په دې باندې د تنقید کولو حق نه دے ادا کړے. یو ډلې دا روایت ځکه رد کړے دے چه د هغوي په نزد د دې سند قوي نه دے. یعنې که چرې د دې سند قوي وے نو دوي به دا قیصه منلې وه. دویمې ډلې په دې وجه رد کړے دے چه په دې سره خو ټول دین شکمن کیږي او د دین د هرې خبرې په حقله دا شک راپیدا کیږي چه معلومه نه ده چه نور به په کوم کوم ځائے کښې شیطاني یا نفساني دخل شوے وي. حالانکه په دې قسم دلیل سره خو د هغه خلقو اطمینان راتلے شي څوک چه په ایمان باندې کلک قائم وي. لیکن د کومو خلقو چه د اول نه شک وي یا اُوس غور فکر کوي او دا فیصله کوي چه ایمان راوړي او که نه، نو د هغوي په زړونو کښې دا خو به نه شي راپیدا کیدلے چه په کومو کومو څیزونو سره دین شکمن کیږي نو چه هغه رد کړي. هغوي خو به وائي چه هر کله د یو مشهور صحابي او د ډیرو تابعینو او د تبع تابعینو په روایت سره او د نورو ډیرو معتبرو راویانو په روایت سره چه دا قصه ثابتیږي نو هغه ولې صرف په دې وجه ولې رد کړې شي چه په هغې سره ستاسو دین شکمن کیږي؟ د دې په ځائے ستاسو دین ولې شکمن اُونه کنړلے شي هر کله چه دا واقعه ئې شکمن ثابتوي؟

اُوس که تپوس کیدے شي چه د تنقید هغه صحیح طریقه څه ده چه که چرې په هغې سره د دې قیصې جاج واخستلے شي نو دا ناقابل قبوله گرځي خواه که سند ئې هر څومره قوي وي.

اول خیز چه پله په دې قیصه کښې دننه دا سې خبرې دي چه هغه دا قیصه غلطه ثابتوي. په قیصه کښې ویلے شوي دي چه دا د هغه وخت واقعه ده کله چه حبشې ته هجرت شوے وُو او مهاجرینو چه د دې واقعې نه خبر شو نو یوه ډله د حبشې نه مکې ته واپس راغله. اُوس د تاریخونو فرق لږ شان اُوگوره:

—— د معتبرو تاريخي روايتونو مطابق حبشې ته هجرت په رجب ۵ نبوي کښې شوې وُو، او د حبشې د مهاجرو يو ډلې چه د صلحې دا غلط خبر واوريد ونو دره مياشتې روستو (يعنې تقريباً د دغه کال په شوال مياشت کښې) مکې ته واپس راغله. د دې نه معلومه شوه چه دا واقعه د ۵ نبوي ده.

—— د سورة بني اسراعيل د کوم آيت په حقله چه وئيلې کيږي چه هغه د نبي صلى الله عليه وسلم په دې کار باندې د ملامتيا په طور نازل شوې وُو، نو هغه ټول سورة د معراج د واقعې نه روستو نازل شوې دې، او د معراج زمانه د معتبرو روايتونو مطابق ۱۱ نبوي يا ۱۲ نبوي ده. د دې دا مطلب شو چه کله په دې کار باندې پنځه شپږ کاله تير شو نو پس د هغې پرالله تعالى د غصې اظهار اُوکړو.

—— او د سورة حج دا آيت په ۱ هجري کښې نازل شوې دې. يعنې د غصې په اظهار باندې هم چه کله نور دوه درې کاله تير شو نو پس د هغې اعلان اُوشو چه دا خبره خو د شيطان د طرفنه شوې وه، او س دا الله منسوخ کړې ده.

آيا يو عقلمند سړې دا باور کولې شي چه شيطاني کار دې اُوشي، ملامتيا دې پرې شپږ کاله روستو اُوشي او د هغې د منسوخ کولو اعلان دې نهه کاله روستو اُوشي؟

بيا په دې قيصه کښې وئيلې شوي دي چه دا شيطاني خبره په سورة نجم کښې شامله کړې شوې وه او هغه دا قصه چه نبي د اصل سورة الفاظ لوستل، ناساپه چه "مَنَاةَ الثَّالِثَةَ الْأُخْرَىٰ" ته اُورسيد ونو يا خپله يا شيطاني حرکت په وجه د ورسره دا فقره شامله کړه او ورپسې بيا د سورة نجم اصلي آيتونه لوستل شروع کړل چه د دې په حقله وائي چه د مکې کافران ډېر په اوريدو ورسره ډير خوشحاله شول ووې وئيل چه اُوس زمونږ او د محمد په مينځ کښې اختلاف ختم شو. ليکن د سورة نجم په روان عبارت کښې دا فقره شامله کړئ او بيا اُوګورئ:

"بيا تاسو څه لږ ډير غور رهم اُوکړو په دې لات او په عُزّىٰ باندې او په دريمې يو بل (بوځکه) مناة باندې؟ دا د اُوچتې مرتبې مقدسې ښځې دي، د دوئ د سفارش اُميد ضرور کيدې شي. آيا ستاسو د پاره خو وې ځامن او د هٔ (يعنې الله) د پاره دې وې لونړه؟ دا خو ډيره بې انصافۍ تقسيم دې. په اصل کښې دا هيڅ نه دي خو بس يو څو نومونه دي چه تاسو او ستاسو پلار نيکونو ايښودلي دي. الله د دوئ د پاره څه سند نازل نه کړو. خلق محض د ګمان او د خپلو خيالاتو پيروي کوي، حالانکه د هغوئ د رب د طرفنه صحيح رهنمائي راغلې ده."

اُوګورئ، په دې عبارت کښې چه د کرې فقرې د پاسه کړې شوې ده، هغه فقره څنګه تضاد پيدا کړې دې. په يو ساعت کښې وائي چه واقعي ستاسو دا مقدسې ښځې لوړه مرتبه لري د دوئ د سفارش اُميد ضرور کيدې شي. بيا سمدستي هغوئ له زورنه ورکوي چه بې د توفو، دا تاسو د خدائ د پاره لونړه څنګه مقرر کړې دي؟ ډير بې تقسيم دې چه ستاسو خو ځامن وي او د خدائ دې لونړه وي. دا تول ستاسو ځانه جوړ کړې دي د خدائ د طرفنه د هيڅ سند نشته. د لږ ساعت د پاره دا خبره چه [illegible] آکيږي ورې خبرې د يو عقلمند سړي د خُلې کيدې شي نيکنه. زه دا مو اُومنله چه شيطان غلبه اُوکړه او دا الفاظ د نبي د خُلې نه اُوويستل. خود تر يو څو کمو نه وروستو آيتونه اوريدل نو آيا هغوئ ټول يا کلان وُو چه د ستايئې د دې خبرې نه روستو ورپسې د زورنې خبرې واوريدې او بيا ئې هم دا خيال وُو چه دا تقي د هغوي

د بزرګو دیو یا نو ستاینه شوی ده؟ سورة نجم د آخره پورې ټول دغه یوه نقره خلاف ده. دا یا ور څنګه کیدای شي چه قریشو به دا سورة د آخره پورې اوریدلې وی او بیا به ئې سجده کړې وی چه زمونږ او د محمد صلی الله علیه وسلم اختلاف ختم شو. داغو دغه دده قیصې دننه خپل شهادت چه دا ګواهي کوی چه دا قیصه سرا سر غلطه ده. د دې نه روستو دویم درجه څیز دغه کتل پکار دی چه په دغه قیصه کښې د دې دریو آیتونو کوم شان نزول بیانیږي آیا چه هغه د قرآن د ترتیب سره سمون هم خوری او که نه؟ په قیصه کښې دا ویلې کیږی چه دا شیطانی خبره ورسره په سورة نجم کښې شامله شوی وه، چه هغه د نبوت په پنځم کال نازل شوې وه. د سورة بنی اسرائیل په یو آیت کښې په دغه خبره ملامتیا اوکړه شوه، او بیا د سورة حج په دغه آیت کښې هغه منسوخ کړه شوه. اوس به په دوو صورتونو کښې یو صورت خامخا وی. یا خو به د ملامتیا او د تنسیخ والا آیتونه هم په هغه زمانه کښې نازل شوی وی په کومه زمانه کښې چه د آمیزش واقعه شوی وه، او یا به بیا د ملامتیا والا آیت د سورة بنی اسرائیل سره او د تنسیخ والا آیت د سورة حج سره نازل شوې وی. که اولنې صورت وی نو دا څومره عجیبه خبره ده چه دا دواړه آیتونه په سورة نجم کښې شامل نه کړه شو بلکه د ملامتیا والا آیت ئې د شپږو کالو پورې هم ځنې اوساتو او کله چه سورة بنی اسرائیل نازل شو نو بیا ئې په هغې کښې چرته کیښودو. بیا د تنسیخ والا آیت نورهم د دوه دوه نیم کالو پورې هسې پروت وو او د سورة حج د نازلیدو پورې هیچرته لګولې شوې نه وو. آیا د قرآن ترتیب په دغه طریقه شوې دې چه په یوه موقعه کښې نازل شوی آیتونه به جدا جدا پراته وو او ډیر کلونه روستو به یو آیت په یو سورة کښې او بل آیت په بل سورة کښې لګولې کیدو؟ لیکن که چرې دویم صورت وی چه د ملامتیا والا آیت د واقعه نه شپږ کاله روستو او د تنسیخ والا آیت اته نهه کاله روستو نازل شو، نو که څنګه چه موږ په هغې کښې ذکر کړې دې چه بیا خو دا هسې ګډوډې خبرې دی، او د دې نه علاوه دا خبره په ذهن کښې راپیدا کیږی چه په سورة بنی اسرائیل کښې او په سورة حج کښې د دې د نازلیدو موقع څه ده.

د دې نه آخوا صحیح تنقید دریمه قاعده زمونږ په نزد دا ده چه د دې دریو آیتونو کوم تفسیر بیانیږی هغې ته د اوکتلې شي چه آیا د قرآن وړاندې روستو عبارت هم هغه قبلوی او که نه. د سورة بنی اسرائیل اتم رکوع اولنې اوکوری او د دې نه په هغې کښې روستو عبارت باندې هم نظر واچوئ. په دغه روان عبارت کښې آخر دغه خبرې څه موقع ده چه شپږ کاله مخکښې یوه واقعه شوی ده او په هغې د نبی له زورنه ورکړه شي (دا لا پریږده چه په آیت اِنْ كَادُوْا لَيَفْتِنُوْنَكَ کښې نبی له زورنه ورکړه شوی هم ده او که نه ده، او د آیت الفاظ د کافرانو په فتنه کښې د نبی د اخته کیدو تردید کوی او که تصدیق). دغه شان سورة حج هم ستاسو په وړاندې موجود دې. د آیت نه وړاندې عبارت هم اولولئ او روستو هم. آیا څه مناسب وجه ستاسو په خیال کښې راځی چه په ګډ روان عبارت کښې دا خبره څنګه راغله چه "اے نبی، نهه کاله مخکښې چه په قرآن کښې د زیاتې خبرې د شاملولو کوم حرکت شوې وو، د هغې په حقله په زړه کښې پریشانه مه راوله، مخکښې پیغمبران هم شیطانانو ځنې دوکه کړی دی، او هر کله چه پیغمبرانو نه دا غلط کار اوشی نو الله هغه منسوخ کوی او خپل آیاتونه بیا مضبوطوی"؟

موږ د دې نه مخکښې هم دیرغه ویلی دی، او دلته بیا وایو چه که د یو روایت سند هرڅومره صحیح دی خو چه متن ئې غلط وی، او د قرآن د الفاظو سره، د وړاندې روستو عبارت سره او د ترتیب سره سمون نه خوري

خوري، نو هيڅکله قبليدے نۀ شي. په دے دليلونو سره خو به يو تنکے او تحقيق کونکے سړے هم مطمئن شي چه دا قيصه بالکل غلطه ده. پاتے شو مومن سړے نو هغه خو هيڅکله دا نۀ شي منلے ځکه چه هغه بښکاره ويني چه دا روايت د قرآن د يو آيت نه نۀ بلکه ډيرو آيتونو مخالف دے. د يو مسلمان د پاره دا منل ډير آسان دي چه ځينې ددے روايت راويان شيطان دوکه کړي دي، په نسبت ددے خبرے چه هغه دا اُومني چه رسول الله صلی الله عليه وسلم په خپل خواهش سره په قرآن کښے څه لفظ شاملولے شو، يا د نبیؐ په زړه کښے دا راغلي وو چه د کافرانو د راضي کولو د پاره د توحيد سره شرک هم شامل کړے شي، يا د نبیؐ دا آرزو وه چه څيزے نه الله تعالی څه داسے خبره اُوکړي چه کافران پرے ناراضه شي، يا وحي دومره غير محفوظ وه چه د جبريل سره شيطان هم خپل الفاظ شاملولے شو او نبیؐ پرے پوهيد وچه دا الفاظ د جبريلؑ دي او که د شيطان. په دے کښے هره يوه خبره د قرآن د واضحه واضحه خبرو نه خلاف ده او د هغے عقيد ونه خلاف ده کوم چه مونږ د قرآن او د محمد صلی الله عليه وسلم په باره کښے لرو. په خدائے پورے پناه غوارم د هغے روايت پرستۍ نه چه صرف د سند د اتصال په وجه يا د راويانو د ثقه والي په وجه يا د روايتونو د پيروالي په وجه يو مسلمان دے ته اماده کوي چه هغه د خدائے د کتاب او د هغه د رسول په باره کښے داسے سختے خبرے اُومني.

دا مناسب معلوميږي چه د لته هغه شک هم لرے کړے شي کوم چه ددے قيصے د ډيرو راويانو په وجه د خلقو په زړونو کښے راپيدا کيږي. يو سړے دا ويلے شي چه که چرے ددے قيصے هيڅ اصليت نۀ وي او دا بالکل دروغ ده نو په نبیؐ او په قرآن باندے دا دومره لوئي بهتان ددومره ډيرو راويانو په ذريعه، چه ځنې پکښے ثقه بزرګان هم دي، اخر څنګه خور شو؟ ددے جواب دا دے چه د کوم اسباب په وجه دا قيصه دومره خوره شوه د هغے پته مونږ ته ځيني حديثو د ذخيرے نه ملاويږي. په بخاري او مسلم، ابو داود او نسائي او په مسند احمد کښے اصل واقعه داسے راغلې ده چه نبی صلی الله عليه وسلم د سورة نجم تلاوت اُوکړو، کله چه سورة ختم شو نو ئے سجده اُوکړه او ټول خلق چه هلته حاضر وو، که هغه مسلمانان وو او که مشرکان وو، هغوی هم ټول په سجده پريوتل. قيصه بس هم دومره وه. او دا هيڅ د تعجب انتيا خبره نۀ وه. اول خو د قرآن د کلام زور او دا انداز بيان دومره اثرناک دے، او بيا د نبی صلی الله عليه وسلم د خُلے مبارکے نه د هغے په الهامي شان سره ادا کيدل دومره اثرلري، چه که چرے د مجلس په ټولو خلقو باندے وجداني حالت راغلے وي او هغوی په يو په سجده پريوتلي وي نو دا څه ناممکنه خبره نۀ ده. دا خو هغه څيز وُو چه ددے په حقله به قريشو ويل چه دا خو جادو ګر دے. البته داسے معلوميږي چه روستو به د قريشو خلق په دے خپل کار باندے پښيمانه شوي وي او چا به پکښے ددے خپل کار (يعنی سجدے کولو) د پاره دا وجه بيان کړي وي چه کوزه روره، مونږ خو د محمدؐ د خُلے نه د خپلو معبودانو په حق کښے د خير څه کلمے اوريدے وے ځکه مونږ هم سره په يو ځائے سجده اُوکړه. بل طرف ته دا قيصه د حبشه مهاجرينو ته په دے شکل اُورسيدے چه د نبیؐ او د قريشو په منځ کښے صلح شوې ده ځکه چه مشرکان او مومنان د نبیؐ سره په يو ځائے سجده ليدلے شوی وُو. دا خبره دومره خوره شوه چه د مهاجرينو نه تقريبًا درے ديرش ۳۳ کسان مکے ته واپس راغلل. په يوه صدۍ کښے دننه دننه دے درے واړو خبرو يعنی د قريشو سجده، د هغه سجدے وجه بيانول او د حبشے د مهاجرينو واپسي د يوے قيصے شکل اختيار کړو او ځني اعتبار بيان (ثقه) خلق هم دے په روايت کښے مبتلا شو. انسان اخر

وَلَا يَزَالُ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي مِرْيَةٍ مِّنْهُ حَتَّىٰ تَأْتِيَهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً
أَوْ يَأْتِيَهُمْ عَذَابُ يَوْمٍ عَقِيمٍ ﴿٥٥﴾ الْمُلْكُ يَوْمَئِذٍ لِّلَّهِ يَحْكُمُ
بَيْنَهُمْ ۚ فَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ ﴿٥٦﴾
وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا فَأُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ ﴿٥٧﴾ ع
وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ قُتِلُوا أَوْ مَاتُوا لَيَرْزُقَنَّهُمُ اللَّهُ

انکارونکی خو به دَدې (دین) په حقله همیشه په شک کښې پراته وي آن تر دې پورې چه یا خو پرېاسا به قیامت راشي، یا پر دوی به منحوسې[۱۰۲] ورځې عذاب نازل شي. په دغه ورځ به بادشاهي خاصه الله وي، او هغه به د دوی په منځ کښې فیصله کوي. شوک چه ایمان دار او نیک عمله وي هغوی به د نعمتونو نه ډک جنتونو ته ځي، او چا چه کفر کړې وي او زمونږ آیتونه ئې دروغ گڼلي وي د هغوی د پاره به رسواکونکی عذاب وي.ع او کومو خلقو چه د الله په لار کښې هجرت[م] وکړو بیا قتل کړی شو، یا مړه شو الله به هغوی ته

انسان دے. د دې نیک عقلمند سړي نه هم اکثر غلطي پېښي، او د هغه غلطي د عامو خلقو د غلطئ نه زیاته نقصان ورکونکی ثابتیږي. د کومو خلقو چه د بزرگانو سره زیات عقیدت وي نو هغوئ د خپلو بزرگانو د صحیح خبرو سره د هغوی غلطې خبرې هم په پټو سترگو مني. او بیا اخلاقه خلق د هغوی یو یوه غلطي راجمع کوي او د دې خبرې د پاره ئې ډېل جوړوي چه د دوی په ذریعه موثرته څه رارسیدلي دي هغه ټول په اوور د سوزولو لائق دي.

۱۰۲ په اصل کښې لفظ "عَقِيمٌ" استعمال شوے دے چه لفظي ترجمه ئې ده "شنډ". ورځې ته د شنډ سره دوه معنې کیدے شي. یوه دا چه هغه داسے منحوسه ورځ وي چه هیڅ یو کار کښې سمون نه خوري، هر کار کښې غلطیږي، او هر امید کښې په نا امیدئ کښې بدلیږي. دویمه دا چه هغه داسے ورځ وي چه د هغې نه روستو شپه لیدل نصیب نه شي. په دواړو صورتو کښې مراد دا دے چه هغه ورځ چه په هغې کښې د یو قوم د بربادئ فیصله اوشي. مثلاً په کومه ورځ چه د نوح په قوم باندې طوفان راغے نو هغه ئې د هغوی د پاره "شنډه" ورځ وه. دغه شان د عاد، د ثمود، د لوط د قوم، د مدین والوا و د نورو تباه شوو قومونو په حق کښې د عذاب الهي د نازلیدو ورځ شنډه ورځ وه. ځکه چه په هغه ورځ "بیه چا" صبا" اونه لیدے شو، او هیڅ یو تدبیر د هغوی کامیاب نه شو چه خپل بد حالت ئې بدل کړے وے.

رِزْقًا حَسَنًا ۚ وَإِنَّ اللَّهَ لَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ ﴿٥٨﴾ لَيُدْخِلَنَّهُم مُّدْخَلًا
يَرْضَوْنَهُ ۗ وَإِنَّ اللَّهَ لَعَلِيمٌ حَلِيمٌ ﴿٥٩﴾ ذَٰلِكَ وَمَنْ عَاقَبَ بِمِثْلِ
مَا عُوقِبَ بِهِ ثُمَّ بُغِيَ عَلَيْهِ لَيَنصُرَنَّهُ اللَّهُ ۗ إِنَّ اللَّهَ لَعَفُوٌّ
غَفُورٌ ﴿٦٠﴾ ذَٰلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَيُولِجُ
النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَأَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ ﴿٦١﴾ ذَٰلِكَ بِأَنَّ

ورکوی. او بې شکه چه خاص هم الله د ټولو نه ښه رزق ورکونکے دے. هغه به هغوی داسے ځائے ته اورسوی چه په هغے سره به هغوی خوشحاله شی. بے شکه الله علیم او حکیم دے.[۱۰۳] دا خو دے د هغوی حال، او چا چه بدله واخستله، هم هغسے لکه څنګه چه د هغه سره شوی وو، او بیا په ده باندے زیاتے هم شوے وی، نو الله به د هغه مدد ضرور کوی.[۱۰۴] الله معاف کونکے او بخښونکے دے.[۱۰۵] دا ځکه چه د شپے نه ورځ او د ورځے نه شپه را ایستونکے الله دے[۱۰۶] او هغه اوریدونکے او لیدونکے دے.[۱۰۷] دا ځکه

[۱۰۳] "علیم" دے، یعنی هغه ته معلوم دے چه چا په حقیقت کښے د هغه په لار کښے کور پرینودلے دے او هغه د کوم انعام مستحق دے. "حلیم" دے یعنی د داسے خلقو د ورو ورو ګناهونو په وجه د هغوی لوئی لوئی خدمتونه او قربانیانے نه ضایع کوی. هغه به د هغوی سره نرمی کوی او د هغوی ګناهونه به معاف کوی.

[۱۰۴] اول د هغو مظلومانو ذکر وو چه د ظلم په مقابله کښے ئے څه جوابی کاروائی نه وه کړی، او دلته د هغے خلقو ذکر دے چه هغوی د ظالمانو په مقابله کښے طاقت استعمال کړی.

امام شافعیؒ د دے آیت نه دا دلیل پیش کوی چه قصاص هم په هغه شکل کښے اخستل پکار دی په کوم شکل کښے چه ظلم شوے وی. مثلاً که چا یو سړے په اوبو کښے ډوب کړے وی او وژلے ئے وی نو هغه به هم په اوبو کښے ډوبولے شی او وژلے به شی، او که چا څوک سوزولے وی نو هغه به هم سوزولے کیږی. لیکن حنفی مذهب والا وائی چه قاتل چه په هر طریقه قتل کړے وی، لیکن د هغه نه به قصاص د یو خاص طریقے مطابق اخستلے کیږی.

[۱۰۵] د دے آیت دوه مطلبونه کیدے شی او غالباً چه دواړه ئے مراد دی. یو دا چه د ظلم په مقابله کښے کوم قتل او کړے شی نو هغه د الله په نزد معاف دے، اګر چه قتل او خون ریزی ښه څیز نه دے. دویم دا چه هغه الله چه ستاسو بندګی کوئ، هغه معاف کونکے دے، نو تاسو هم د خپله وسه پورے د معافئ نه کار اخله. د مومنانو ښه اخلاق هم دا دی چه هغوی صبرناک او زغم والا وی. هغوی ته دا ښائی چه بدلے اخستلو کښے حرص او د انتقام په فکر کښے دومره ډوبے نه وی چه د هغوی د پاره مناسب نه دی.

[۱۰۶] د دے پیراګراف تعلق د پاسنی ټول پیراګراف سره دے نه چه یوازے د دے آخری فقرے سره. یعنی

اللّٰهَ هُوَ الْحَقُّ وَاَنَّ مَا يَدْعُوْنَ مِنْ دُوْنِهٖ هُوَ الْبَاطِلُ وَاَنَّ اللّٰهَ هُوَ
الْعَلِيُّ الْكَبِيْرُ ﴿۶۲﴾ اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّٰهَ اَنْزَلَ مِنَ السَّمَآءِ مَآءً فَتُصْبِحُ
الْاَرْضُ مُخْضَرَّةً ؕ اِنَّ اللّٰهَ لَطِيْفٌ خَبِيْرٌ ﴿۶۳﴾ لَهٗ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَ

چه یوازے الله حق دے او د الله نه بغیر چه دوی چا ته آواز ده کوی هغوی ټول باطل دی[۱۰۹] او بے شکه چه الله بالادست او بزرګ دے. آیا ته ګورے نه چه الله د آسمان نه اوبه راورَوی او د هغے په وجه زمکه شنه کیږی؟[۱۱۰] حقیقت دا دے چه هغه لطیف او خبیر دے[۱۱۱]. د هغه دی ټول چه په آسمانونو کښے دی او

په کافرانو او ظالمانو باندے عذاب نازلول، مومنانو صالحانو ته انعام ورکول، د اهلِ حق مظلومانو فریاد اوریدل، او هغه اهلِ حق چه په طاقت سره د ظالمانو مقابله کوی د هغوی امداد کول، دا ټول ولې دے؟ ځکه چه د الله صفتونه دا او دا دی.

۱۰۷ یعنی د کائناتو په ټول نظام باندے هغه حاکم دے او ورځ او شپه راوستل د هغه په قدرت کښے دی. د دے ظاهری معنٰی نه علاوه په دے فقره کښے یوه باریکه اشاره دے طرف ته هم ده چه کوم خدائے د شپے د تیرے نه د ورځے رڼا راویاسی، او په رڼا ورځ باندے د شپے تیاره راولی، هغه خدائے په دے هم قادر دے چه نن د چا د اقتدار نمر روښانه دے چه هغه سباله ډوب کړی، او د کفر کومے تیرے چه نن د حق او صداقت د سبا لاربند وی چه هغه په چټل حکم سره لرے کړی او هغه ورځ راولی چه په هغے کښے ترلے دنیا د علم او د معرفت د رڼا نه روښانه شی.

۱۰۸ یعنی هغه لیدونکے او اوریدونکے خدائے دے، ړوند کونړ نه دے.

۱۰۹ یعنی د حقیقی اختیاراتو مالک او حقیقی پالونکے هغه دے، نو څوک چه د هغه بندګی کوی هغه به نقصان کښے نه شی پاتے کیدے او نور ټول معبودان سرا سر بے حقیقته دی، هغوی چه کوم صفتونو او د کومو اختیاراتو مالکان ګنړلے شوی دی، د هغے هیڅ حقیقت نشته، نو څوک چه د خدائے نه مخ واړوی او د دوی په بروسه ژوند تیروی هغوی هیڅکله کامیاب بیدے نه شی.

۱۱۰ دلته بیا د ظاهری مطلب نه شاته یوه باریکه اشاره پټه موجود ده. ظاهری مطلب خو صرف د الله قدرت ښودل دی. لیکن په دے کښے باریکه اشاره دا ده چه لکه څنګه الله تعالٰی باران اوورَوی او د باران سره تاسو وینئ چه وچه بنجر زمکه یکدم شنه شی، دغه شان چه نن د وحئ د رحمت کوم باران کیږی، هغه به زر تاسو ته اوښائی چه دا عرب بنجرا و ریګستان زمکه به د علم او د ښو اخلاقو داسے چمن شی چه هیچا به هیڅکله نه وی لیدلی.

۱۱۱ "لطیف" دے، یعنی په داسے طریقه خپل کارکوی چه څوک پرے نه پوهیږی. د هغه کارونه داسے وی چه په شروع کښے څوک دا خیال هم نه شی کولے چه د دے انجام به څه وی. په لکونو بچی په دنیا کښے پیدا کیږی، چا ته پته ده چه په دے کښے څوک ابراهیم دے چه هغه به د دنیا د دریو حصو روحانی پیشوا وی، او څوک

مَا فِي الْأَرْضِ ۗ وَإِنَّ اللَّهَ لَهُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ ۝٦٤ أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ
سَخَّرَ لَكُم مَّا فِي الْأَرْضِ وَالْفُلْكَ تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِأَمْرِهِ وَيُمْسِكُ
السَّمَاءَ أَن تَقَعَ عَلَى الْأَرْضِ إِلَّا بِإِذْنِهِ ۗ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرَءُوفٌ
رَّحِيمٌ ۝٦٥ وَهُوَ الَّذِي أَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ۗ إِنَّ الْإِنسَانَ

څه چه په زمکه کښې دی. بے شک هغه غنی دے او ستائیلے شوے دے.[۱۱۲] آیا ته گورے نه چه هغه ستاسو د پاره
هغه هر څه مسخر کړی دی کوم چه په زمکه کښې دی او هغه کشتئ د بوے قاعدے پابند کړې ده چه د هغه
په حکم په سمندر کښې چلیږی، او هغه آسمان داسے ټینګ کړے دے چه د هغه د اجازت نه بغیر په زمکه را پریوتے
نه شی؟[۱۱۳] حقیقت دا دے چه الله تعالیٰ د خلقو په حق کښې ډیر مهربانه او رحیم دے. دا خو هم هغه دے چه تاسو له
ئے ژوند درکړے دے، هغه تاسو له مرګ درکوی او هغه بیا تاسو ژوندی کوی. رښتیا ده چه انسان

چنګیز خان دے چه ایشیا او یورپ به تباه کوی. خوردبین چه کله جوړ شوے وو نو په هغه وخت کښې چا د
خیال لوله شو چه دا به ایټم بم او هایډرو جن بم ته خبره رسوی. کولمبس چه کله په سفر وتلے وو نو چا ته
معلومه وه چه دا د ریاستهائے متحدهٔ امریکه بنیاد کیښودلے کیږی. غرض دا چه د خدائے منصوبے داسے
بایکے وی چه سرے پرے هغے نه پوهیږی ترڅو چه هغه سرته رسولی نه وی، هیچا ته پته نه وی چه
دا کار د څه څیز د پاره کیږی.

"خبیر" دے، یعنی هغه د خپلے دنیا د حالاتو نه او د هغے د ضرورتونو نه خبردار دے او پوهیږی چه
د خپلے خدائی کار څنګه اُوکړی.

[۱۱۲] هم هغه "غنی" دے، یعنی صرف د هغه ذات داسے دے چه چا ته محتاجه نه دے. او هم هغه
"ستائیلے شوے" دے، یعنی حمد و ثنا د هغه د پاره دی، او هغه په خپل ذات کښې پخپله ستائیلے شوے
دے خواه که څوک ئے حمد کوی او که نه کوی.

[۱۱۳] دلته د آسمان نه مراد ټول عالم بالا دے چه هر څیز ئے په خپل خپل ځائے باندې ټینګ دے.

لَكَفُوْرٌ ﴿۶۶﴾ لِكُلِّ اُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنْسَكًا هُمْ نَاسِكُوْهُ فَلَا يُنَازِعُنَّكَ فِي
الْاَمْرِ وَادْعُ اِلٰى رَبِّكَ اِنَّكَ لَعَلٰى هُدًى مُّسْتَقِيْمٍ ﴿۶۷﴾ وَ اِنْ
جٰدَلُوْكَ فَقُلِ اللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا تَعْمَلُوْنَ ﴿۶۸﴾ اَللّٰهُ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ يَوْمَ
الْقِيٰمَةِ فِيْمَا كُنْتُمْ فِيْهِ تَخْتَلِفُوْنَ ﴿۶۹﴾ اَلَمْ تَعْلَمْ اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا فِي

دَ حق نه پرو منکر دے[۱۱۴]

دَ هر اُمت[۱۱۵] دَپاره مونږه دَ عبادت یو طریقه[۱۱۶] مقرر کړې ده چه هغوی دَ هغې پیروی کوی، نو اے محمدﷺ، هغوی دِ په دے معامله کښې ستاسره جګړه نه کوی.[۱۱۷] ته خپل رب ته خلق رابله، یقیناً ته په نیغه لار یې.[۱۱۸] او که چرے هغوی ستاسره جګړه کوی نو ورته اُووایه چه "څه تاسو کوی هغه الله ته ښه معلوم دی، الله به دَ قیامت په ورځ ستاسو په مینځ کښې دَ هغې ټولو خبرو فیصله اُوکړی په کومو کښې چه تاسو اختلاف کوی." آیا تا ته معلومه نه ده چه دَ آسمان او دَ زمکے

[۱۱۴] یعنی دا هر څه وینې او بیا هم دَ هغې حقیقت نه انکار کوی کوم چه پیغمبرانو پیش کړے دے.

[۱۱۵] یعنی دَ هر نبی دَ اُمت دَپاره.

[۱۱۶] دلته دَ مَنسک معنیٰ قربانی نه ده بلکه دلته ترِ مراد دَ عبادت ټول نظام دے. دَ مخه نه ورانه دے لفظ معنیٰ "دَ قربانیٔ قاعده" شوی وه ځکه چه هلته ور پسے هغه روستنیٔ فقره "دَپاره دے چه خلق په هغه څاروو باندِ دَ الله نوم واخلی کوم چه ورله هغه ورکړی دی" دے صرف "قربانی" معنیٰ خاص کوی. لیکن دلته هیڅ داسے وجه نشته چه دَ دے نه صرف "قربانی" مراد واخستے شی. بلکه "عبادت" هم که دَ بندګی په فراخه معنیٰ کښې واخستے شی نو مدعا به دیره ترده وی. دغه شان به دَ مَنسک (دَ بندګی طریقه) هم معنیٰ شی کومه معنیٰ چه دَ شریعت او دَ منهاج ده، او دا به دَ هغه خبرے دوباره تکرار وی کومه چه په سورة مائده کښے شوی ده چه "لِكُلٍّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَّمِنْهَاجًا"، "مونږ ستاسو کښې دَ هر یو دَپاره یو شریعت او دَ عمل یوه لاره مقرر کړه." (آیت ۴۸).

[۱۱۷] یعنی لکه څنګه چه رومبنو پیغمبرانو خپلو خپلو اُمتو ته دَپاره یو "منسک" راوړے وُو، دغه شان دے زمانے دَ اُمت دَپاره تا یو منسک راوړے دے، اُوس هیچا ته دا حق نه دے حاصل چه ستاسره جګړه اُوکړی ځکه چه دَ دے زمانے دَپاره دا منسک حق دے. په سورة جاثیه کښې دا خبره په دے طریقه بیان شوی ده: "ثُمَّ جَعَلْنٰكَ عَلٰى شَرِيْعَةٍ مِّنَ الْاَمْرِ فَاتَّبِعْهَا وَلَا تَتَّبِعْ اَهْوَآءَ الَّذِيْنَ لَا يَعْلَمُوْنَ (آیت ۱۸)" "بیا (دَ بنی اسرائیلو دَ پیغمبرانو نه روستو) اے محمدﷺ، مونږ ه ته دَ دین په معامله کښې په یو شریعت (طریقه) باندِ قائم کړے، پس ته دَ هغې پیروی کوه او دَ بے علمو خلقو په خواهشاتو پسے مه ځه." (دَ تفصیل دَپاره اُوګورئ تفهیم القرآن، څلورم جلد، سورة الشوریٰ، حاشیه ۲۰).

السَّمَآءِ وَالْاَرْضِ اِنَّ ذٰلِكَ فِیْ كِتٰبٍ اِنَّ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ یَسِیْرٌ ﴿۷۰﴾
وَیَعْبُدُوْنَ مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ مَا لَمْ یُنَزِّلْ بِهٖ سُلْطٰنًا وَّمَا لَیْسَ لَهُمْ
بِهٖ عِلْمٌ وَمَا لِلظّٰلِمِیْنَ مِنْ نَّصِیْرٍ ﴿۷۱﴾ وَاِذَا تُتْلٰى عَلَیْهِمْ اٰیٰتُنَا
بَیِّنٰتٍ تَعْرِفُ فِیْ وُجُوْهِ الَّذِیْنَ كَفَرُوا الْمُنْكَرَ یَكَادُوْنَ

هر څیز د الله په علم کښې دے؟ ټول هر څه په یو کتاب کښې درج دی. د الله د پاره دا هیڅ هم گرانه نه دهٔ.[۱۱۹] دا خلق الله پریږدی او د هغه څیزونو عبادت کوی چه د هغې د پاره نه خو الله څه سند نازل کړے دے او نه دوی پخپله د هغوی په حقله څه علم لری.[۱۲۰] د دے ظالمانو د پاره هیڅوک مددگار نشته.[۱۲۱] او هر کله چه دوی ته زمونږه صفا صفا آیتونه اوروَلے کیږی نو ته وینی چه د حق منکرو خلقو مخونه بدل شی، او دا سے معلومیږی لکه چه اُوس

[۱۱۸] دا فقره هغه مطلب بنه پوره واضحه کوی کوم چه د ملکیتی فقرے په تفسیر کښې اُوس مونږه بیان کړه دے.

[۱۱۹] د روان عبارت سره د دے پیراگراف تعلق څهٔ دے په دے باندے د ځان پوهه کولو د پاره د دے سورت آیتونه ۵۵ تا ۵۷ په نظر کښې ساتل پکار دی.

[۱۲۰] یعنی نه خو د الله تعالیٰ په یو کتاب کښې دا وئیلے شوی دی چه مونږه فلانے فلانے په خپله خدائی کښې د ځان سره شریک کړے دے نو د هغوی عبادت هم کوئ، او نه هغوی ته په څه علمی ذریعه دا معلومه شوی ده چه دا خلق واقعی په خدائی کښې حصه دار دی او په دے وجه د هغوی عبادت پکار دے. اُوس چه دا قسما قسم معبودان جوړ کړے شوی دی، او د هغوی د صفتونو او د اختیاراتو په حقله مختلف عقیدے جوړے کړے شوی دی، او د هغوی په دربارونو پورے تندی سو لولے کیږی، دُعا گانے ترے غوښتلے کیږی، قربانی ورته کیږی، نذرونه ورکړے کیږی، طوافونه او اعتکافونه پکښې کیږی، دا ټول جاهلیت نه دے نو آخر څهٔ دی.

[۱۲۱] یعنی دا بے وقوف خلق دا گمان کوی چه دا معبودان په دنیا او په آخرت کښې د هغوی مددگاران دی، حال دا دے چه په حقیقت کښې د هغوی هیڅوک هم مددگار نشته. نه خو دا معبودان مددگاران دی، ځکه چه د دوی سره د مدد کولو هیڅ طاقت نشته، او نه الله مددگار دے، ځکه چه د هغه نه خو دوی بغاوت کړے دے. نو دوی په خپله بے وقوفیا سره په خپل ځان ظلم کوی.

يَسْطُونَ بِالَّذِينَ يَتْلُونَ عَلَيْهِمْ آيَاتِنَا ۗ قُلْ أَفَأُنَبِّئُكُم بِشَرٍّ مِّن
ذَٰلِكُمُ ۗ النَّارُ وَعَدَهَا اللَّهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ۖ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿٧٢﴾
يَا أَيُّهَا النَّاسُ ضُرِبَ مَثَلٌ فَاسْتَمِعُوا لَهُ ۚ إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِن
دُونِ اللَّهِ لَن يَخْلُقُوا ذُبَابًا وَلَوِ اجْتَمَعُوا لَهُ ۖ وَإِن يَسْلُبْهُمُ
الذُّبَابُ شَيْئًا لَّا يَسْتَنقِذُوهُ مِنْهُ ۚ ضَعُفَ الطَّالِبُ وَ
الْمَطْلُوبُ ﴿٧٣﴾ مَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ ۗ إِنَّ اللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ ﴿٧٤﴾

به هغوی په هغه خلقو حمله کوی څوک چه ورته زمونږه آیتونه اوروی. دوئ ته اووایه "ایا ددے نه بدتر څیز درته اوښایم چه څه دے؟ [۱۲۲] (هغه) اور (دے)، د کوم وعده الله د هغه خلقو په حق کښے کړې ده چه هغوی د حق نه انکار کوی، او هغه ډیر ناکاره ځائے دے." ع

اے خلقو، یو مثال بیانیږی، په غور سره ئے واورئ. تاسو چه خدائے پریږدئ او کوم معبودانو ته آوازونه کوئ هغوی که ټول راجمع شی او یو مچ پیدا کول غواړی نو هم ئے نه شی پیدا کولے. بلکه که مچ ترې څه څیز اوتښتوی نو هغه ترې هم نه شی خلاصولے. مدد غوښتونکی هم کمزوری دی او د چا نه چه مدد غوښتلے کیږی هغه هم کمزورے دے. [۱۲۳] دے خلقو د الله قدر اونه پیژندو لکه څنګه چه د هغه د پیژندو حق دے. حقیقت دا دے چه قوت والا او عزت والا خو الله دے.

[۱۲۲] یعنی د کلام الٰهی د آیتونو د اوریدو په وجه چه کومه غصه تاسو له درځی د هغې نه ډیر سخت څیز، یا دا چه د دے آیتونو د اوروونکو سره تاسو کوم غټ زیاتے کولے شئ د هغې نه زیات بدتر څیز چه هغه به تاسو ته ملاویږی.

[۱۲۳] یعنی مدد غوښتونکی خو په دے وجه یو بالاتر طاقت ته د امداد د پاره لاس نه غوړوی چه هغه کمزورے دے. لیکن د دے غرض د پاره چه دوی چا ته لاس نه غزوی د هغوی د کمزورئ دا حال دے چه هغوی د یو مچ نه هم ځان نه شی خلاصولے. اوس غور اوکړئ چه د هغه خلقو د کمزورئ به څه حال وی چه ځیله هم کمزوری وی او چه په چا پورے ځان راتینګوی هغوی هم کمزوری وی.

اَللّٰهُ يَصْطَفِيْ مِنَ الْمَلٰٓىِٕكَةِ رُسُلًا وَّمِنَ النَّاسِ ؕ اِنَّ اللّٰهَ سَمِيْعٌۢ
بَصِيْرٌ ۚ ﴿٧٥﴾ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ اَيْدِيْهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ ؕ وَاِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ
الْاُمُوْرُ ﴿٧٦﴾ يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوا ارْكَعُوْا وَاسْجُدُوْا وَاعْبُدُوْا رَبَّكُمْ وَ
افْعَلُوا الْخَيْرَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُوْنَ ۩ ﴿٧٧﴾ وَجَاهِدُوْا فِي اللّٰهِ حَقَّ جِهَادِهٖ ؕ هُوَ

السجدة عند الشافعی

حقیقت دا دہ چہ اللہ (دَ خپلو حکمونو دَ رسولو دَ پارہ) دَ فرښتو نہ هم اُستازی منتخب کوی او دَ انسانانو نہ هم[124] هغه اوریدونکے او لیدونکے دے، څه چہ دَ هغوی دَ وړاندې دی هغه هم ورته معلوم دی او څه چہ دَ هغوی نہ پناه دی دَ هغې نہ هم خبر دے[125] او ټول معاملات هغه ته واپس کیږی.[126]

اے هغه خلقو چہ ایمان مو راوړے دے، رکوع او سجدہ کوئ، دَ خپل رب بندګی کوئ او نیک کار کوئ، شاید چہ تاسو ته کامیابی نصیب شی.[127] دَ اللہ په لار کښې جهاد کوئ لکه څنګه چہ دَ جهاد کولو حق[128] دے

[124] مطلب دا دے چہ مشرکانو دَ کوم مخلوقاتو نہ خان له معبودان جوړ کړی دی په هغې کښې دَ ټولو نه غوره مخلوق یا فرښتې دی یا پیغمبران دی. او دَ هغوی حیثیت هم دَ دے نه څه زیات نه دے چہ هغوی دَ اللہ دَ حکمونو رسولو ذریعه دی څکه چہ اللہ تعالیٰ هغوی دَ دے خدمت دَ پاره منتخب کړی دی. صرف په دے فضیلت سره خونه که هغوی نه خدایان جوړیږی، او نه په خدائی کښې دَ اللہ سره شریکیږی.

[125] عام طور دا فقره په قرآن مجید کښې دَ شفاعت دَ مشرکانه عقیدے دَ تردید دَ پاره راځی. نو دلته دَ دے مطلب دا شو چہ که چرے تاسو دَ فرښتو او دَ پیغمبرانو او دَ صالحانو خلقو عبادت خواه که په دے وجه کوئ چہ هغوی حاجت روا او مشکل کشا ګنړئ او خواه که په دے وجه نه کوئ چہ هغوی به اللہ ته ستاسو سفارش کوی نو دا غلط دے. څکه چہ هر څه لیدونکے او اوریدونکے صرف یو اللہ دے، دَ هر سړی ښکاره او پټ حالات هغه ته معلوم دی، دَ دُنیا دَ ښکاره او پټو مصلحتونو نه هم خبر دے، فرښتو او پیغمبرانو او نورو مخلوق ته هم تیک دا نه دی معلوم چہ په خلاف وخت کښې څه کول مناسب دی او څه کول مناسب نه دی، نو اللہ تعالیٰ خپل نزدے مخلوق ته هم دا حق نه دے ورکړے چہ که هغوی دَ هغه دَ اجازت نه بغیر څه سفارش کول غواړی هغه دِ کوی او دَ هغوی سفارش به قبلیږی.

[126] یعنی ټول معاملات دَ هغه په اختیار کښې دی. دَ کائنات که وړه معامله ده او که لویه معامله ده هغه بل خوا ته نه ځی چہ تاسو کښې هلته خپل درخاستونه وړئ. هره معامله اللہ ته دَ فیصلے دَ پاره پیش کیږی نو که څه غواړی نو دَ هغه نه غواړئ. دَ دے بے اختیاره مخلوق نه څه غواړئ چہ خپل حاجتونه هم پخپله نه شی پوره کولے.

[127] یعنی دَ کامیابئ اُمید که کیدے شی نو په دے طریقه اختیارولو سره کیدے شی. لیکن څوک چہ دا طریقه اختیار کړی هغه له په خپل عمل باندې غرور کول نه دی پکار چہ زه خو دا سے عبادت گذار او نیکو کار یم نو

ما ته به خامخا کامیابي حاصلیږي، بلکه هغه لپکاروي چه د الله د فضل اُمید لري او د هغه د رحمت طمع دار
وي. که هغه کامیابي ورکوي نو بس د هغه په سببه کامیابېده شي. یعنې کامیابي حاصلول د چا د وس خبره نه ده
”شاید چه تاسو ته کامیابي نصیب شي“، د دے فقرې دا مطلب نه دے چه ګنې په دے طریقه کامیابي حاصلېدل
شکمن دي. بلکه دا په اصل کښې د بادشاهانو غوندې خبره ده. بادشاه که خپل نوکر ته دا اُووائي چه فلانے
کار کوه شاید چه تا ته فلانے منصب ملاؤ شي، نو نوکر په دے خبرو خوشحالیږي ځکه چه په دے
کښې اشارةً یوه وعده ده او د یو مهربان مالک نه دا توقع نه شي کېدے چه هغه دِ غلته د یو کارټبه له کښې
چالان اُمید ورکړي او بیا دِ خپل وفادار نوکر نا اُمیده کړي.

د امام شافعيؒ، د امام احمدؒ، د عبدالله بن مبارکؒ او د اسحاق بن راهویه په نزد سورۃ حج دا آیت هم د
سجدے آیت دے. لیکن امام ابوحنیفهؒ، امام مالکؒ، حسن بصريؒ، سعید بن المسیّبؒ، سعید بن جبیرؒ، ابراهیم
نخعيؒ او سفیان ثوريؒ دلته د سجدهٔ تلاوت قایل نه دي. دلته مونږه د دواړو ډلو مختصر دلیلونه نقل کوو.
د اولې ډلې اولنے دلیل دا ظاهري آیت دے چه په دے کښې د سجدے حکم دے. دویم دلیل د عقبهؓ بن عامر
هغه روایت دے چه احمد، ابوداؤد، ترمذي، ابن مردویه او بیهقي نقل کړے دے چه ”قلت یا رسول الله افضلت
سورة الحج علی سائر القرآن بسجدتین؟ قال نعم فمن لم یسجدهما فلا یقرأهما“. ”ما عرض اُوکړه چه
اے د الله رسوله، آیا سورۃ حج په ټول قرآن کښې افضل دے ځکه چه په دے کښې دوه سجدے دي؟ نبيؐ
اُوفرمائیل هو، پس څوک چه په دے سجده نه کوي هغه دِ دا نه لولي“. دریم دلیل د ابوداود او د ابن ماجه
هغه روایت دے چه په هغې کښې عمروؓ بن عاص وائي چه نبي صلی الله علیه وسلم هغه ته په سورۃ حج کښې دوه سجدے
ښودلې دي. څلورم دلیل دا دے چه د حضرت عمرؓ، عليؓ، عثمانؓ، ابن عمرؓ، ابن عباسؓ، ابوالدرداءؓ، ابو
موسیٰ اشعريؓ او د عمار بن یاسرؓ نه دا خبره نقل کړے شوې ده چه په سورۃ حج کښې دوه سجدے دي.

د دویمې ډلې دلیل دا دے چه په آیت کښې صرف د سجدے حکم نه دے بلکه د رکوع حکم ورسره هم دے او په قرآن
کښې چه کله رکوع او سجده یو ځائے اُوویلے شي نو د هغې نه مراد مونځ وي. د رکوع او سجدے چه یو ځائے راتلل
نو هغه د مانځه د پاره خاص وي. د عقبه بن عامر د روایت په حقله دوي وائي چه د دے سند ضعیف دے
د دے روایت ابن لهیعه د ابوالمصعب بصري نه کوي او دا دواړه ضعیف راویان دي. خاص طور ابوالمصعب
خو هغه سړے دے چه د حجاج بن یوسف سره ئې په کعبه باندې په منجنیق کانړي ورولي وو. د عمرو بن
العاص والا روایت هم هغوي بے اعتباره ګڼړي ځکه چه دا سعید العتقي د عبدالله بن منین الکلابي نه روایت
کوي او دواړه نامعلومه دي، هیڅ پته نه لږي چه هغوي څوک وو او کوم قسم خلق وو. د صحابو د قولونو په
سلسله کښې هغوي وائي چه ابن عباسؓ سورۃ حج د دوو سجدو دا مطلب ښودلے دے چه الاولی عزیمة والاخرة
تعلیم، یعنې اوله سجده لازمي ده، او دویمه سجده تعلیمي ده.

۱۲۸ د جهاد نه مراد صرف ”قتال“ (یعنې جنګ) نه دے، بلکه دا لفظ د انتهائي کوشش کولو په معنیٰ کښې
استعمالیږي. بیا په جهاد او په مجاهد کښې دا مطلب هم شامل دے چه څه نیوونکي طاقتونه شته چه د هغې
په مقابله کښې دا کوشش ضروري دے. او د دے سره چه د ”فی الله“ کوم قید دے د هغې دا مطلب دے چه څه

اجْتَبٰىكُمْ وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّيْنِ مِنْ حَرَجٍ ۭ مِلَّةَ اَبِيْكُمْ

تاسو د خپل کار د پاره خوښ کړي يئ[۱۲۹] او په دين کښې ئې تاسو له څه تنګسيا نه ده درکړې.[۱۳۰] قائم شئ د خپل پلار ابراهيم

بيوزګی طاقتونه هغه دي چه د الله بندګی کولو ته او د الله په لار باندې تللو ته شوك نه پرېږدي، او د کوشش مقصد دا دے چه سرپه دغې طاقت له شکست ورکړی او ځېله هم د الله بندګی ټيک ټيک اوکړي او په دنيا کښې هم د الله د کلمې د اوچتولو د پاره او د کفر او د الحاد د کلمې د ښکته کولو د پاره انتهائی کوشش اوکړي. د ا جنګ (مجاهده) د ټولو نه اول د خپل نفس اماره نه شروع کيږي چه هر وخت د خدائ نه د بغاوت کولو د پاره زور لګوي او داکوشش کوي چه سړے د ايمان او د طاعت د لارے نه واړوي. ترڅو پورے چه د ے تابع نه کړے شي، نو بهرته هيڅ مجاهده امکان نشته. د او جه وه چه د يو جنګ نه واپس راتلونکو غازيانو ته نبي صلی الله عليه وسلم اوفرمائيل "قدمتم خير مقدم من الجهاد الاصغر الی الجهاد الاکبر" "تاسو د ورکی جهاد نه لوئ جهاد ته واپس راغلي يئ." چا اوويل چه هغه لوئ جهاد څه دے؟ نبي اوفرمائيل "مجاهدة العبد هواه" "د خپل نفس د خواهشاتو خلاف کوشش." د دے نه روستو ټوله دُنيا د جهاد د پاره يو فراخه ميدان دے کښې د ټولو باغي طاقتونو خلاف په زړهٔ او په دماغ سره او په بدن او په مال سره کوشش کول هغه جهاد دے چه د هغې دلته مطالبه کيږي.

[۱۲۹] يعني په ټولو انسانانو کښې تاسو د هغې خدمت د پاره خوښ کړے شوي يئ د کوم خدمت چه بره ذکر شوے دے. دا خبره د قرآن مجيد په مختلفو ځايونو کښې په مختلفو طريقو سره بيان شوي ده. مثلاً په سورة بقره کښې فرمائي: وَكَذٰلِكَ جَعَلْنٰكُمْ اُمَّةً وَّسَطًا (آيت ۱۴۳). او په سورة آل عمران کښې فرمائي كُنْتُمْ خَيْرَ اُمَّةٍ اُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ (آيت ۱۱۰). دلته د دے خبرے ښکاره کول مناسب معلوميږي چه دا آيت د هغې آيتونو نه دے کوم چه د صحابه کرامو په فضيلت باندې دلالت کوي او د هغه خلقو غلطي ثابتوي څوک چه په صحابو باندې رد وائي. ښکاره خبره ده چه دا آيت نيغ په نيغه صحابو ته مخاطب دے، نورو خلقو ته د دے خطاب بالتبع رسي.

[۱۳۰] يعني ستاسو ژوند د هغې بے ځايه پابندونه آزاد کړے شوے دے کوم پابندياني چه د مخکينو اُمتونو عالمانو او فريسيانو او پاپاګانو لګولے وے. دلته په فکر او خيال باندې هغه پابندياني نشته چه په هغې سره علمی ترقی بنديږي، او نه په عملی ژوند باندې هغه پابندياني شته چه هغه د معاشره ترقی بندوي. يو ساده او آسانه عقيده او قانون تاسو له درکړے شوے دے چه د هغې سره تاسو څومره وړاندې تلل غواړئ نو تلے شئ. دلته چه کومه خبره په ثبوتی او ايجابی انداز کښې بيان کړے شوي ده هم دغه خبره په بل ځائے کښې په سلبی انداز کښې شوي ده چه يَاْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوْفِ وَيَنْهٰىهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبٰتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبٰۗىِٕثَ وَيَضَعُ عَنْهُمْ اِصْرَهُمْ وَالْاَغْلٰلَ الَّتِيْ كَانَتْ عَلَيْهِمْ (الاعراف آيت ۱۵۷). "دا رسول هغوی ته د معلومونيکو حکم ورکوي او د هغه بدو نه منع کوي چه د هغې نه د انسان فطرت انکار کوي، او هغه څيزونه حلالوي کوم چه پاکې دي او هغه

إِبْرٰهِيمَ ۚ هُوَ سَمّٰىكُمُ الْمُسْلِمِينَ ۙ مِن قَبْلُ وَفِي هٰذَا لِيَكُونَ الرَّسُولُ
شَهِيدًا عَلَيْكُمْ وَتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ ۚ فَأَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَآتُوا
الزَّكٰوةَ وَاعْتَصِمُوا بِاللّٰهِ هُوَ مَوْلٰىكُمْ ۖ فَنِعْمَ الْمَوْلٰى وَنِعْمَ النَّصِيرُ ﴿۷۸﴾ ع

په مِلّتِ باندې۔[۱۳۱] الله اول هم ستاسو نوم "مسلمان" کېښودلے وُو او په دے (قرآن) کښې هم (ستاسو دا نوم دے)[۱۳۲]۔ د پاره د دے چه رسول په تاسو باندې ګواه شي او تاسو په خلقو باندې ګواهان شئ۔[۱۳۳] پس مونځ قائم کړئ، زکوٰة ورکړئ او د الله سره تعلق قائم کړئ۔[۱۳۴] هغه ستاسو مولیٰ دے۔ ډیر ښه مولیٰ دے هغه ډیر ښه مددګار دے هغه۔ ع

ښیږونه حراموی کوم چه ګنده دی او د هغوی نه هغه درون بوج لرے کوی کوم چه په هغوی باندې اچولے شوے وُو او هغه زنځیرونه پرانزی په کوم کښې چه هغوی تړلے شوی وُو۔"

[۱۳۱] اګرچه اسلام ته ملّتِ نوح، ملّت موسیٰ، ملّت عیسیٰ هم ویلے کیدے شی لکه څنګه چه ورته ملّت ابراهیم ویلے کیږی، لیکن په قرآن مجید کښې چه ورته بار بار ملّت ابراهیم ویلے شوے دے او د ابراهیم په طریقه باندې د عمل کولو دعوت ورکړے شوے دے نو د دے دریے وجے دی۔ یوه دا چه اول مخاطب د عربو خلق وُو او هغوی چه د حضرت ابراهیم سره څومره آشنا وُو دومره د بل چا سره نه وُو۔ د هغوی په تاریخ کښې او د هغوی په عقید وکښې چه د کوم سړی اثر او رسوخ زیات وُو هغه ابراهیم وُو۔ دوېمه وجه دا ده چه حضرت ابراهیم یو داسے سړے وُو چه د هغه په بزرګئ باندې یهودیان، عیسایان، مسلمانان او د شرقِ وسطٰ صابیان ټول متفق وُو۔ په پیغمبرانو کښې بل څوک داسے نه وُو او نه شته چه په هغه باندې د ټولو اتفاق وی۔ دریمه وجه دا ده چه حضرت ابراهیم د ټولو ملّتونو نه مخکښے تیر شوے دے۔ یهودیت، عیسائیت او صابیت خو معلومه خبره ده چه روستنی ملّتونه دی۔ پاتے شو د عربو مشرکان، نو هغوی هم دا خبره منله چه په هغوی کښې د بُت پرستئ رواج د عمرو بن لحی نه شروع شوے وُو چه هغه د بنی خزاعه سردار وُو او د مآب (موآب) د علاقے نه هُبل نومے بُت راوړے وُو۔ د هغه زمانه د مسیحؑ نه پنځه شپږ سوه کاله مخکښے وه۔ نو دا ملّت هم د حضرت ابراهیمؑ نه په سوګونو کالو روستو پیدا شوے وُو۔ په دے صورتِ حال کښې چه قرآن کله دا ئی چه د دے ملّتونو په ځائے ملّتِ ابراهیم اختیار کړئ، نو هغه په اصل کښې دا حقیقت ښکاره کوی چه که چرے حضرت ابراهیمؑ په حقه وُو او په هدایت باندې وُو او په دے ملّتونو کښې د چا پیروکار نه وُو، نو بیا هغه اصلی او حق ملّت دے نه چه دا روستنی ملّتونه، او د محمد صلی الله علیه وسلم دعوت ابراهیمی ملّت ته دے۔ د زیاتے تشریح د پاره اُوګورہ تفهیم القرآن اول جلد، البقره، حاشیه ۱۳۴ - ۱۳۵۔ آل عمران، حاشیه ۵۸ - ۷۹ دویم جلد، النحل، حاشیه ۱۲۰۔

[۱۳۲] د لفظ "ستاسو" خطاب مخصوص طور یوازے هغه مسلمانو ته نه دے کوم چه د دے آیت

دَ نازلیدو په وخت کښې موجود وُو، یا ئې دَ دوئ نه روستو ایمان قبول کړو، بلکه دا خطاب هغه ټولو خلقو ته دے چه دَ انسانی تاریخ دَ شروع نه دَ توحید، دَ آخرت، دَ رسالت او دَ آسمانی کتابونو منونکی وُو. مطلب دا دے چه دَ دے حق ملّت منونکو ته په اول هم "نوحیان"، "ابراهیمیان"، "موسویان" او "مسیحیان" وغیره نه ویلے کیدل بلکه دَ هغوئ نوم "مسلمان" (دَ الله فرمان منونکی) وُو. او نن هم هغوئ "محمدیان" نه دی بلکه "مسلمانان" دی. په دے خبره باندې دَ نه پوهیدو په وجه خلقو ته دا خبره گرانه شوه چه دَ محمد صلی الله علیه وسلم دَ پیروکارانو نوم دَ قرآن نه مخکښې په کوم کتاب کښې "مسلمان" کیښودے شوے وُو.

۱۳۳ دَ تشریح دَ پاره اُوګوره تفهیم القرآن اول جلد. البقره، حاشیه ۱۴۴. دَ دے نه زیاته تشریح مونږ په خپله کتابچه "شهادتِ حق" کښې کړې ده.

۱۳۴ یعنی دَ الله لمن مضبوطه اُونیسئ. هدایت دَ هغه نه حاصل کړئ، ژوند دَ هغه په تابعیت تیر وئ، حکم دَ هغه منئ، یره دَ هغه نه کوئ، اُمید ونه دَ هغهٔ نه لرئ، امداد دَ هغهٔ نه غواړئ او توکل او بروسه په هغهٔ کوئ.

تفہیم القرآن

المؤمنون

۲۳

المؤمنون

نوم | د اولنی آیت قَدْ اَفْلَحَ الْمُؤْمِنُوْنَ نه اخستلے شوے دے۔

د نازلیدو زمانه | د انداز بیان نه او د مضمونو نو نه دا معلومیږی چه دا سورة د نازلیدو زمانه د مکے منځنے دور دے۔ د حالاتو نه صفا معلومیږی چه اگرچه د نبی صلی الله علیه وسلم او د کافرانو په مینځ کښے سخت کشمکش شروع دے، لیکن لا د کافرانو د طرفه ظلم زیاتے سخت شوے نه دے۔ د آیت ۷۵-۷۶ نه صفا دا شهادت ملاویږی چه دا د مکے د هغه سخت قحط په زمانه کښے نازل شوے دے چه هغه معتبرو روایتونو مطابق په دے منځنی دور کښے وو۔ د عروه بن زبیر د یو روایت نه معلومیږی چه په هغه وخت کښے حضرت عمرؓ ایمان راوړے وو۔ هغهٔ د عبدالرحمٰن بن عبد القاری په حواله سره د حضرت عمرؓ دا قول نقل کوی چه دا سورة د هغه په مخکښے نازل شوے دے۔ هغه پخپله د وحی د نازلیدو حالت په نبی صلی الله علیه وسلم باندے لیدلو، او کله چه نبیؐ د وحی نه فارغ شونو وے فرمایل چه په دے وخت کښے په ما باندے داسے لس آیتونه نازل شوی دی چه که څوک په دے مطابق پوره شونو یقیناً چه هغه به جنت ته ځی، بیا هغهٔ د دے سورة اولنی آیتونه واوروله (احمد، ترمذی، نسائی، حاکم)۔

موضوع او بحثونه | د رسول پیروی ته دعوت ورکول د دے سورة مرکزی مضمون دے او ټول تقریر د دے مرکز نه گیر چاپیره تاویږی۔

د کلام شروع په دے طریقه کیږی چه کوم خلقو دے پیغمبر خبره منلی ده نو په هغوی کښے دا او دا صفتونه پیدا کیږی، او یقیناً چه دا خلق د دنیا او د آخرت د کامیابئ مستحق دی۔

د دے نه روستو د انسان پیدائش ته، د زمکے او د آسمان پیدائش ته، د بوټو او ونو پیدائش ته او د کائناتو نورو څیزونو ته توجه راگرځولے شوے ده، او مقصد ئے دا خبره په ذهن کښے کینول دی چه د توحید او د آخرت په حقله دا پیغمبر تاسو ته څه وائی د هغے په حق والی باندے ستاسو خپل وجود او د کائناتو دا ټول نظام گواه دے۔

بیا د پیغمبرانو او د هغوی د امتونو قیصے شروع کړے شوی دی، چه په ظاهره خو قیصے ښکاری، لیکن په دے طریقه په خبری او ریښتیا ولکو ته بنوولے شوی دی:-

اول دا چه نن تاسو د محمد صلی الله علیه وسلم په دعوت باندے کوم شکونه او اعتراضونه کوئ نو دا څه نوی نه دی۔ مخکښے هم چه کوم پیغمبران دنیا ته راغلی وو، او د چا تاسو خپله د خدائے تعالیٰ استازی منئ، په هغوی تو لو باندے د خپلے زمانے جاهلانو هم دا اعتراضونه کړی وو۔ اوس اوگورئ چه د تاریخ سبق څه وائی۔ آیا اعتراض کونکی په حقه وو او که پیغمبران؟

دویم دا چه د توحید او د آخرت په حقله کوم تعلیم محمد صلی الله علیه وسلم درکوی هم دا تعلیم د هرے زمانے پیغمبرانو ورکړے دے۔ د هغے نه مختلف څه نوے څیز نن نه پیش کیږی چه کنی په دنیا کښے چانه د اوریدلے

دریم دا چه کوم قومونو د پیغمبرانو خبره د انوریدله او د هغوی مخالفت ئے شروع کړونو هغوی

په آخر کښې تباه شوی دی.

څلورم دا چه په هره زمانه کښې د خدائے تعالیٰ د طرف نه یو دین راغلے دے او ټول پیغمبران د یو امت خلق وو۔ د دغه یو دین نه علاوه چه کوم مختلف مذهبونه تاسو په دنیا کښې وینئ دا ټول خلقو ځانله جوړ کړی دی، په دے کښې یو هم د الله د طرف نه نه دے.

د دے قیصو نه روستو خلقو ته ویلے شوی دی چه د دنیا خوشحالی، مال او دولت، بال بچ، شان او دبدبه، طاقت او قدرت او هغه څیزونه نه دی چه څوک د یو سړی یا د یوه ډلے د صحیح والی یقینی علامه دی او دا خبره دلیل دی چه څوک خدائے په هغه باندے مهربان دے او د هغه عمل د خدائے خوښ دے. د هغه شان د پاتے کیدو او بد حالی هم د دے خبرے ثبوت نه دے چه څوک خدائے د هغه نه او د هغه د عمل نه ناراضه دے. اصل څیز چه هغه د خدائے د رضا یا د ناراضګئ سبب دے هغه د سړی ایمان، د خدائے نه یره او صداقت دے۔ دا خبرے ځکه اوشولے چه د نبی صلی الله علیه وسلم د دعوت په مقابله کښې کوم خلق د لارښودان وو هغوی ټول د مکے غټان، او لوئ لوئ سرداران وو۔ هغوی ځپله هم په دے غرور کښې مبتلا وو، او کوم خلق چه د هغوی د اثر لاندے وو هغوی هم په دے دوکه کښې پاتے وو چه په کوم خلقو نعمتونه راورېږی نو په هغوی باندے د خدائے تعالیٰ او د دیوتاګانو کرم دے۔ پاتے شو دا ساده کوم خلق کوم چه د محمد سره دی، د دوی حالت ځپله دا واضح چه خدائے د دوی سره نه دے، او د دیوتاګانو خو بالکل په سزا کښې ګیر دی.

د دے نه روستو دا کوشش شوے دے چه مکے والا په څه طریقه د نبی صلی الله علیه وسلم په نبوت باندے مطمئن شی. بیا ورته ویلے شوی دی چه دا کوم قحط چه په تاسو نازل شوے دے، نو دا خو یو خبرداری دے د دے نه بنه خبره دا ده چه په دے سره ځان سیم کړئ او نیغ لارے ته راشئ. ګنی نو د دے نه روستو به دا سے سختے سزا راشی چه چغے به اووهئ.

بیا هغوی ته هغه نښو ته راګرځولے شوی ده کوم چه په کائنات کښې او ځپله د دوی په خپل وجود کښې دی. مطلب دا دے چه سترګے اوغړوئ او اوګورئ، چه پیغمبران تاسو له کوم توحید او د آخرت نه روستو د کوم ژوند خبرداری درکوی، آیا هر طرفته دا سے نښے خورے نه دی چه د دے خبرے ګواهی ورکوی؟ آیا ستاسو عقل او ستاسو فطرت د هغے په صداقت ګواهی نه کوی؟

بیا نبی صلی الله علیه وسلم ته هدایت شوے دے چه که ستا په مقابله کښې دا خلق هر څومره د بدچلنۍ اختیار کړی خو ته به بنه طریقه سره جواب ورکوه. چرے نه چه شیطان دے په غصه کړی او د بدئ جواب په بدئ سره ورکړے.

د کلام په آخر کښې د حق مخالفینو ته د آخرت د تپوس نه یرولے شوی دی او دا خبرداری ورکړے شوے دے چه تاسو د دعوت حق او د حق د پیرو کارانو سره څه کوئ د هغے به ډیر سخت حساب کیږی.

سُورَةُ الْمُؤْمِنُونَ مَكِّيَّةٌ

اٰيَاتُهَا ۱۱۸ رُكُوْعَاتُهَا ۶

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

قَدْ اَفْلَحَ الْمُؤْمِنُوْنَ ۝۱ الَّذِيْنَ هُمْ فِيْ صَلَاتِهِمْ خٰشِعُوْنَ

یقینًا چه کامیابي موندلې ده هغه ایمان راوړونکو خلقو چه :[1]
په[2] خپل مونځ کښې خشوع[3] کوي،

[1] د ایمان راوړونکو نه مُراد هغه خلق دي چه هغوی د محمد صلی الله علیه وسلم دعوت قبول کړو، هغه ئې خپل راهنما اُومنو، او د ژوند تیرولو هغه طریقه ئې خوښه کړه کومه چه هغه پیش کړې ده.

د فلاح معنی ده کامیابي او خوشحالي. دا لفظ د خُسران ضد دے چه معنی ئې ده ناکامي او نقصان. د اَفْلَحَ الرَّجُلُ معنی ده فلانے سړے کامیاب شو، خپل مُراد ته اُورسیدو، خوشحاله شو، د هغه کوششونو فایده اُوکړه، د هغه حالت ښه شو.

قَدْ اَفْلَحَ "یقینًا کامیابي اُوموندله". په دے الفاظو سره د کلام د شروع کولو په مطلب سره د هغه خو پوره پوهیدلے نه شي ترڅو چه هغه ماحول د سرې په نظر کښې نه وي په کوم ماحول کښې چه دا تقریر کیدو. په هغه وخت کښې یو طرفته د اسلامي دعوت مخالفین د مکے سرداران وُو، چه تجارت کړو او دولتمند خلق وُو او د دُنیا خوشحالیانے ورته حاصل وے. او بل طرفته د اسلامي دعوت پیروکاران وُو چه اکثر خلق پکښے د اول نه غریبان وُو او کوم خلقو چه د مالدارو کورنو سره تعلق لرلو یا په خپل کاروبار کښې کامیاب وُو، هغوی هم د خپل قوم د مخالفت په وجه بدحاله شوي وُو. په داسے حالت کښې چه کله د تقریر شروع د دے فقرے نه اُوشوه "چه یقینًا کامیابي موندلې ده ایمان راوړونکو خلقو" نو د دے نه په خپله دا مطلب راوُځي چه ستاسو د کامیابۍ او د ناکامۍ معیار غلط دے، ستاسو اندازه غلطې دي، ستاسو نظر لیرے نه رسي، تاسو چه کومه عارضي خوشحالي ته فلاح وایئ، دغه فلاح نه ده خُسران دے، او د محمد صلی الله علیه وسلم منونکي چه تاسو ناکام گڼړئ هغوی په اصل کښې کامیاب دي. هغوی چه دا حق دعوت منلے دے نو د خسارے سودا ئې نه ده کړې بلکه هغه شیز ئې موندلے دے چه په دُنیا و په آخرت دواړو کښې به ورته همیشه خوشحالیانے نصیب شي. او تاسو چه دا دعوت رد کړے دے نو تاسو په اصل کښې د خسارے سودا کړې ده چه په دُنیا کښې به ئې هم خراب انجام اُوویني او د آخرت په ژوند کښې به ئې هم اُوویني.

دا د دے سورة مرکزي مضمون دے او د اول نه د آخر پورے ټول تقریر د دے مضمون د پاره شوے دے چه د مُدعا د پخولو کښې کیږي.

[2] د دے آیت نه د نهم آیت پورے چه د ایمان راوړونکو کوم صفتونه بیان کړے شوي دي دا لکه چه دلیلونه دي د دے دعوے چه "هغوی په ایمان راوړلو سره په حقیقت کښې کامیابي موندلې ده" یعنې وائي چه داسے خلق به آخر ولے کامیاب نه وي چه په هغوی کښې دا او دا صفتونه وي. د داسے صفتونو والا خلق به څنګه ناکام شي. کامیابي چه دوی ته نه نصیب کیږي نو بل چا ته به نصیب کیږي

[3] د خشوع اصلي معنی ده د چا وړاندې ټیټیدل، او د عاجزۍ اظهار کول. د دے حالت تعلق د زړه

سره هم دے او د ظاهري بدن سره هم دے. کله چه د زړه خشوع دا ده چه څوک د چا د هیبت، د عظمت او د بزرګۍ د وجه نه په رُعب کښې راشي. او د بدن خشوع دا ده چه د هغه په مخ لوړې نو سر ئې ښکته شي، اندامونه ئې سست شي، سترګې ئې ښکته شي، آواز ئې نرم شي او د هیبت هغه ټول نښې ترې ښکاره شي کوم چه د یوې زبردستې او طاقتورې هستۍ په مخ کښې راځي. په مونځ کښې د خشوع نه مراد د زړه او د بدن دا حالت دے او هم دا د مونځ اصلي روح دے. په حدیث کښې راځي چه یو ځل نبي صلی الله علیه وسلم یو سړے اُولیدو چه مونځ ئې کولو او د ږیرې د ویښتو سره ئې لوبې کولې. نو نبيؐ او فرمایل "لو خشع قلبه خشعت جوارحه"، "که چرې د ده په زړه کښې خشوع وے نو د ده په بدن به هم خشوع ښکاریدله"۔

اګرچه د خشوع تعلق په حقیقت کښې د زړه سره دے او د زړه خشوع چیغې په اندامونو باندې ظاهریږي لکه څنګه چه په پاسنۍ حدیث کښې دي. لیکن په شریعت کښې د مونځ د پاره څه آداب داسې هم مقرر کړے شوي دي چه یو طرفته د زړه په خشوع کښې امداد کوي او بل طرفته په ظاهري حیثیت سره مونځ په یو خاص معیار باندې قائم لري. په دے آدابو کښې یو خبره دا ده چه سړے دِ تاویږي را تاویږي نه او نه دِ بره کوري (د زیاتو نه زیات بس مرف د سترګو په کونټونو اخوا دیخوا کتلے شي. د حنفیانو او د شافعیانو په نزد نظر د سجدې د ځائے نه اوړیدل نه دي پکار. لیکن مالکیه د دے خبرې قائل دي چه نظر مخامخ ساتل پکار دي). په مونځ کښې خوځیدل او اخوا دیخوا کیدل هم منع دي. جامې باربار راغونډول، یا سنبالول یا ورسره لوبې کول هم منع دي. دا هم منع دي چه سجدې ته د تللو په وخت کښې سړے د سجدې ځائے یا د ناستې ځائے صفا کوي. په غرور سره ودریدل، په ډیر اوچت آواز سره قرأت لوستل یا د سندرو په طرز قرأت لوستل هم د مونځ د آدابو نه خلاف دي. په مونځ کښې ستوماني ایستل او اوږدې کول هم بې ادبي ده. زر زر په تلوار مونځ کول هم ښه نه دي. حکم دا دے چه د مونځ هر کار دِ ښۀ په آرام او اطمینان سره ادا کړے شي او یو فعل مثلاً رکوع یا سجده یا قیام یا قعده چه ترڅو مکمل شوے نه وي نو تر هغې دِ بل فعل نه شروع کوي. په مونځ کښې که یو څیز سړي له تکلیف ورکوي نو هغه په یو لاس سره لرې کولے شي، لیکن باربار لاسونه خوزول یا دواړه لاسونه استعمالول منع دي.

د دے ظاهري آدابو سره دا خبره هم ډیره اهمه ده چه سړے دِ په مونځ کښې قصداً غیر متعلق خبرې نه سوچ کوي. که بے اراده څه خیالات په ذهن کښې راشي نو دا د انسان یوه فطري کمزوري ده. لیکن سړي له پوره کوشش کول پکار دي چه د مانځه په وخت کښې دِ د هغه خیالات خدائے طرفته وي او څه چه په خله وائي هغې دِ د زړه نه هم پیش کوي. په دے دوران کښې که بے اختیاره څه نور خیالات راشي نو مانځه ګذار له پکار دي چه څه وخت پرې پوه شي نو په هغه وخت دِ خپله توجه مانځه طرفته راګرځوي.

وَالَّذِيْنَ هُمْ عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُوْنَ ۝۳ وَالَّذِيْنَ هُمْ لِلزَّكٰوةِ فٰعِلُوْنَ ۝۴

دَ لغویاتو نه لرې وسي[۴]

دَ زکوٰة په طریقه باندې عمل کوونکي وي[۵]

[۴] "لغو" هر هغه خبرې او هر هغه کار ته وائي چه هغه فضول، بې مطلب او بې فائدې وي۔ دَ کومو خبرو یا کارونو چه هیڅ فائده نه وي، چه دَ فائدې هیڅ نتیجه ترې نه راوځي، چه هیڅ حقیقي ضرورت یې نه وي، چه هیڅ ښه مقصد ترې نه حاصلیږي، نو هغه ټول "لغویات" دي۔

دَ "مُعْرِضُوْنَ" ترجمه مونږ "لرې وسي" کړې ده۔ لیکن په دې سره خبره نه واضحه کیږي۔ دَ آیت پوره مطلب دا دے چه هغوی دَ لغویاتو طرفته توجه نه کوي، هغې طرفته نه ورکوي نه په هغه کښې هیڅ دلچسپي نه اخلي، په کوم ځائے کښې چه دا سې خبرې یا کارکیږي هلته نه ورځي نه، په هغې کښې دَ شرکت کولو نه ځان ساتي، او که چرته ناساپه ئې دا سې موقع پېښه شي نو ځان ورنه ژغوري او په ښه طریقه ترې ځان اړوي، او آخر چه کیر شي نو بیا ځان بالکل بې تعلقه ساتي۔ هم دا خبره په بل ځائے کښې په دې طریقه شوې ده چه "وَإِذَا مَرُّوا بِاللَّغْوِ مَرُّوا كِرَامًا" (الفرقان۔ آیت ۷۲) یعنی هرکله چه هغوي په یو داسې ځائے ورتیریږي چه هلته لغو خبرې یا کارونه کیږي نو په شرافت سره تیریږي۔

دا کوم صفت چه په دې مختصره فقره کښې بیان شوے دے، دا په اصل کښې دَ مومن ډیر لوئ صفت دے۔ مومن هغه سړے وي چه دَ هغه سره هر وخت دَ خپلې ذمه واري فکر وي۔ هغه پوهیږي چه دا دنیا په اصل کښې دَ امتحان یو ځائے دے او کوم څیز ته چه ژوند، عمر او وخت ویلے کیږي دا په حقیقت کښې یو ځاص موده ده چه انسان له دَ امتحان دَ پاره ورکړے شوې ده۔ دَ دې پوهې په وجه هغه بالکل دَ هغې طالب علم په شان په توجه سره کار کوي چه هغه دَ امتحان په کمره کښې ناست وي او خپله پرچه حل کوي۔ لکه څنګه چه دَ هغه طالب علم سره دا فکر وي چه دَ امتحان دا یو څو ګړیې دَ هغه دَ راتلونکي ژوند دَ پاره ډیرې اهم دي، او دَ همدې فکر په وجه هغه دا کوشش کوي چه په دغه وخت کښې خپله پرچه په صحیح طریقه سره حل کړي او یو سیکنډ ترې هم فضول ضائع نه شي، ټیک هم دغه شان مومن دَ دُنیا دا ژوند په هغه کارونو کښې صرف کوي کوم چه دَ انجام په لحاظ سره فائده مند وي۔ آن تردې پورې چه مؤمن لوبه هم هغه غوره کوي چه هغه هسې وخت ضائع کول نه وي بلکه سړے دَ یو بهتر مقصد دَ پاره تیار وي۔ دَ هغه په نزد وخت دَ "تیرولو" څیز نه وي بلکه دَ "استعمالولو" څیز وي۔

دَ دې نه علاوه مؤمن یو سلیمُ الطبع، پاک مزاجه او خوش اخلاقه انسان وي۔ دَ فضولیاتو سره دَ هغه طبیعت نه لږي۔ هغه دَ فائدې خبرې کولے شي، لیکن فضول ګپ نه شي لګیدلے۔ هغه ټوکې ټکالې او لطیفې کولے شي، لیکن کنځل او پوچ خُله نه شي خوزولے، کندې ټوکې او مسخرې نه شي برداشت کولې۔ تفریحي ګپو نه خپل مشغله نه شي جوړولے۔ دَ هغه دَ پاره په هغه خلقو کښې ناسیدل یو مستقل عذاب دے چه هلته هر وخت کنځلې، غیبتونه او په یو بل تورې پورې کول، دَ دروغو شوکرې، کندې سندرې او ګندې خبرې وي۔ هغه ته چه الله تعالیٰ دَ کوم جنت اُمید ورکوي دَ هغې په نعمتونو کښې یو نعمت دا هم

وَالَّذِيْنَ هُمْ لِفُرُوْجِهِمْ حٰفِظُوْنَ ۝٥ اِلَّا عَلٰٓى اَزْوَاجِهِمْ اَوْ مَا مَلَكَتْ

د خپلو شرم ځایونو حفاظت کوي،[٦] بیا د خپلو ښځو نه او د هغه زنانو نه چه د هغوی

بیانوي چه "لَا تَسْمَعُ فِيْهَا لَاغِيَةً" "هلته به تاسو هیڅ لغو خبره نه اورئ"

٥ په "زکوٰة ورکولو" کښې او د "زکوٰة په طریقه باندې عمل کولو" کښې د معنٰی په لحاظ سره ډیر لوی فرق دے، د دواړو یوه معنٰی کول صحیح نه دي۔ آخر څه خبره خو شته چه د هغې په وجه دلته د مؤمنانو په صفتونو کښې د "يُؤْتُوْنَ الزَّكٰوةَ" په ځائے "لِلزَّكٰوةِ فٰعِلُوْنَ" ویلے شوي دي۔ په عربۍ ژبه کښې په لفظ "زکوٰة" کښې دوه مطلبونه شامل دي. یو "پاکوالے" او بل "ډیریدل"؛ د یو څیز په ترقۍ کښې چه کوم څیزونه مانع وي هغه لرې کول، او د هغې څیز اصلي خاصیت له وده ورکول، دا دوه مطلبونه چه یو ځائے شي نو د زکوٰة پوره مطلب ظاهریږي. بیا چه کله دا لفظ اسلامي اصطلاح جوړیږي نو د دے دوه معنٰی کانے وي. یو هغه مال چه د تزکیې د مطلب دپاره اُوویستلے شي. دوېم پخپله د تزکیې فعل. که چرے يُؤْتُوْنَ الزَّكٰوةَ اُوویلے شي نو د دے به دا معنٰی وي چه هغوی د تزکیې په غرض د خپل مال یوه حصه ورکوي یا ادا کوي. په دے کښې خبره صرف د مال ورکولو پورے ده. لیکن که چرے لِلزَّكٰوةِ فٰعِلُوْنَ اُوویلے شي نو د دے به دا مطلب وي چه هغوی د تزکیې فعل کوي، او په دے سره به خبره صرف د مالي زکوٰة ورکولو پورے نه وي بلکه د نفس تزکیه، د اخلاقو تزکیه، د ژوند تزکیه، د مال تزکیه، غرض دا چه د هر اړخ تزکیه په کښې شاملیږي او د دے مطلب به صرف دا نه وي چه هغوی به صرف د خپل ژوند تزکیه کوي بلکه د خپل گیر چاپیره ژوند تزکیه به هم کوي. یعنی په نورو الفاظو کښې به د دے آیت ترجمه دا وي چه "هغوی داسې خلق دي چه د تزکیې کار کوي" یعنی خپل ځانونه هم پاکوي او د نورو خلقو د پاکولو خدمت هم کوي، په خپل ځان کښې هم انسانیت له وده ورکوي او د بهر په ژوند کښې هم د انسانیت د ترقۍ دپاره منډے ترړے وهي. دا خبره د قرآن مجید په نورو ځایونو کښې هم بیان شوې ده، مثلاً په سورة اعلٰی کښې فرمائي قَدْ اَفْلَحَ مَنْ تَزَكّٰى ۝ وَ ذَكَرَ اسْمَ رَبِّهٖ فَصَلّٰى ۝ "کامیاب شو هغه سړے چا چه پاکوالے اختیار کړو او د خپل رب نوم ئې واخستو او مونځ ئې اُوکړو" او په سورة شمس کښې فرمائي قَدْ اَفْلَحَ مَنْ زَكّٰىهَا ۝ وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسّٰىهَا "کامیاب شو هغه سړے چا چه د نفس تزکیه اُوکړه، او ناکام شو هغه سړے چا چه هغه دبا اُوکړو" لیکن دا آیت د دے دواړو آیتونو په نسبت زیات مفهوم لري، ځکه چه هغه صرف د خپل نفس په تزکیې زور ورکوي او دا پخپله د تزکیې د کار اهمیت بیانوي چه د خپل ځان تزکیه او د نورو خلقو د ژوند تزکیه په کښې هم شامله ده.

٦ د دے دوه مطلبونه دي. یو دا چه هغوی د خپل بدن قابلِ شرم ځایونه پټوي، یعنی د لغړ نه ځان ساتي او خپل ستر نور چا ته نه ښکاره کوي. دوېم دا چه هغوی خپل پاکوالے محفوظ ساتي، یعنی په جنسي معاملاتو کښې آزادي نه کوي او د شهوت په استعمال کښې بے مهاره نه وي. (د تشریح دپاره اوگورئ تفهیم القرآن، دریم جلد، النور حاشیه ٣٠، ٣٢)۔

أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ ۝٦ فَمَنِ ابْتَغَىٰ وَرَاءَ ذَٰلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْعَادُونَ ۝٧

په قبضه کښې وی ځکه چه په هغوی باندې (په محفوظ نه ساتلو کښې) هغوی ملامته نه دی، البته څوک
چه د هغې نه علاوه نور څه اوغواړی نو هغوی زیاتی کوونکی دی ګنړه

شو دا یکښے په مینځ کښے جمله معترضه ده. دا هغه غلط فهمی لرے کوی کومه چه "د شرمګاهونو د حفاظت
د لفظ نه پیدا کیدی. په دُنیا کښے څنګه هم خلقو دا کنړله اوس هم ډیر خلق په دے غلط فهمی کښے مبتلا دی چه
شهوتی قوت ګنی بوخراب څیز دے او د دے تقاضے پوره کول اګرکه په جائزه طریقه وی، خو بهرحال د نیکو خلقو
او د الله والو د پاره مناسب نه دی. دا غلط فهمی به نوره هم مضبوطه شوی وه که چرے صرف دومره خبره شوی وه
چه کامیاب مؤمنان خپل شرمګاهونه محفوظ ساتی. ځکه چه د دے نه دا مطلب اخستلے کیدے شو چه هغوی د
راهبانو پشان خلق وی د واده د خبرو سره څه کار نه لری. نو په دے وجه د حقیقت واضحه کولو د پاره په منځ
کښے یو جمله معترضه او ویئلے شوه چه په جائز مقام کښے خپل خواهش پوره کول څه د ملامتیا خبره نه ده،
البته دا ګناه ده چه سړے د خپل شهوت پوره کولو د پاره د دے جائز ځائے نه علاوه څه بل ځائے تلاش کوی.
د دے جمله معترضه نه یو څو حکمونه را اوځی چه هغه موږ دلته مختصر بیانوو.

(۱) "د شرمګاهونو د حفاظت" حکم عام دے، د دے عام حکم نه دوه قسمه زنانه بیلے کړے شوے. یو "ازواج"
بل "مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُهُمْ". "ازواج" د عربی ژبے د عام استعمال مطابق هم او د قرآن د بیانانو مطابق
هم صرف د هغه زنانو د پاره استعمالیږی چه د هغوی سره با قاعده نکاح شوی وی چه په اُردو کښے ورته
"بیوی" او په پښتو ژبه کښے ورته "ښځه" وائی. پاتے شو لفظ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُهُمْ، نو د عربی ژبے او د قرآن
د استعمال مطابق دا وینځے ته وائی یعنی هغه زنانه چه هغه د سړی په ملک کښے وی. د هغه شان د دے آیت نه دا
صفا معلومیږی چه د نکاح شوی ښځے پشان د وینځے سره هم جنسی تعلق جائز دے، او د دے د جواز بنیاد نکاح
نه ده بلکه ملک دے. که چرے د دے د پاره هم نکاح شرط وے نو بیا د دے د ازواج نه جُدا بیانولو هیڅ ضرورت
نه وو ځکه چه د نکاح په صورت کښے دا هم په ازواج کښے داخله ده. دن زمانے هغه مفسرین چه د وینځے سره
د کورولی د جائز ګنړلو نه انکار کوی، هغوی د دلیل په طور د سورة نساء دا آیت "وَمَنْ لَّمْ يَسْتَطِعْ
مِنْكُمْ طَوْلًا اَنْ يَّنْكِحَ الْمُحْصَنٰتِ الْمُؤْمِنٰتِ (آیت ۵) پیش کوی او د دے خبری د ثابتولو کوشش
کوی چه د وینځے سره کوروالے کول صرف نکاح په ذریعه کیدے شی، ځکه چه هلته دا حکم شوے دے
چه که چرے تاسو د مالی حالت د کمزورئی په وجه د آزاد خاندانی زنانه سره واده نه شئ کولے نو د
وینځے سره نکاح اوکړئ. لیکن د دے خلقو دا عجیبه کار دے چه د یو آیت کومه حصه د دوی د مطلب مطابق
وی نو هغه را اخلی، او د آیت کومه حصه چه د دوی د مطلب خلاف وی نو هغه قصدًا پریږدی. په دے
آیت کښے چه د وینځو سره د نکاح کولو هدایت په کومو الفاظو سره شوے دے هغه الفاظ دا دی: فَانْكِحُوْهُنَّ
بِاِذْنِ اَهْلِهِنَّ وَاٰتُوْهُنَّ اُجُوْرَهُنَّ بِالْمَعْرُوْفِ، "پس د هغه (وینځو) سره نکاح اوکړئ د هغوی
سرپرستانو په اجازت سره او هغوی ته په معروف طریقه د هغوی مهرونه ورکړئ". د دے الفاظو نه

صفا معلومیږي چه دلته بحث د وینځې د مالک نه دے بلکه بحث د یو داسے سړي دے چه هغه د خرچ د وجے نه د آزادے ښځې سره نکاح نه شي کولے او په دې وجه د بل سړي د مملوکه وینځې سره نکاح کول غواړي. او که نه چرے معامله د خپلے وینځے سره د نکاح کولو وے نو د هغوی هغه "اهل" (سرپرستان) څوک کیدے شو چه اجازت اغستل ترې ضروري دي؟ لیکن د قرآن سره چه څوک لوبے کوي هغوي صرف فَانۡكِحُوۡهُنَّ لفظ رااخلي او وړاندې بِاِذۡنِ اَهۡلِهِنَّ الفاظ پریږدي. د دے نه علاوه هغوي د یو آیت نه داسے مطلب رااخلي چه هغه د قرآن مجید د نورو داسے آیتونو سره چه هغه د دغه موضوع سره تعلق لري بالکل سمون نه خوري. یو سړے چه په خپلو خیالاتو پسے نه ځي بلکه د قرآن پیروي کول غواړي نو هغه دې د سورة نساء آیت ۳-۲۵، د سورة احزاب آیت ۵۰-۵۲، او د سورة معارج آیت ۳۰ د سورة مومنون د دے آیت سره یو ځائے او لولي. هغه ته به پخپله معلومه شي چه په دے مسئله کښے د قرآن قانون څه دے؟ (په دې مسئله باندې د زیات تفصیل د پاره اُوګوره تفهیم القرآن اول جلد، النساء حاشیه ۴۴، تفهیمات دوم جلد صفحه ۲۹۰ تا ۳۴۴. رسائل و مسائل اول جلد، صفحه ۳۲۲ تا ۳۳۳).

(۲) په "اِلَّا عَلٰۤى اَزۡوَاجِهِمۡ اَوۡ مَا مَلَكَتۡ اَيۡمَانُهُمۡ" کښے لفظ عَلٰى دا خبره څرګندوي چه په دې جمله معترضه کښے کوم قانون بیانیږي د هغے تعلق صرف د سړو سره دے. باقي نور ټول آیتونه د "قَدۡ اَفۡلَحَ الۡمُؤۡمِنُوۡنَ" نه د "خٰلِدُوۡنَ" پورے، د نارینو او زنانو دواړو د پاره دي، اګرچه پکښے ضمیرونه مذکر دي، ځکه چه په عربي ژبه کښے کله د نارینو او د زنانو په شریکه ذکر کیږي نو ضمیر مذکر استعمالیږي. لیکن دلته د "لِفُرُوۡجِهِمۡ حٰفِظُوۡنَ" د حکم نه جدا د لفظ عَلٰى په استعمال سره دا خبره واضحه کړے شوې ده چه دا حکم یوازے د نارینو د پاره دے د زنانو د پاره نه دے. که چرے "په هغوي باندې" "په ځائے" د "هغوي نه" په محفوظ نه ساتلو کښے هغوي ملامته نه دي، ویلے شوي وے نو بیا دا حکم هم د نارینو او زنانو دواړو د پاره کیدے شو. دا هغه باریکه نکته ده چه په دے باندې د نه پوهیدو په وجه یوے زنانه د حضرت عمرؓ په زمانه کښے د خپل غلام سره تمتع کړې وه. صحابه کرامو په مجلس شورٰی کښے چه کله دا مسئله پیش کړے شوه نو ټولو په اتفاق سره اُووے "تاولت کتاب الله تعالٰى غیر تاویله" یعنی "هغه ښځے د کتاب الله غلط مطلب اغستلے دے". دلته د چا دا شک راتلے شي چه که چرے دا حکم د نارینو د پاره خاص وي نو بیا د زنانو د پاره د هغوي خاوندان څنګه حلال شو؟ دا شک ځکه غلط دے چه هر کله د ښځو په معامله کښے خاوندان د "حفظِ فروج" د حکم نه جدا کړے شو نو د خپلو خاوندانو په معامله کښے ښځے په خپله د دے حکم نه جدا شولے. د هغوي د پاره د جدا حکم حاجت پاتے نه شو. او د استثنا حکم صرف د سړي او د هغه د وینځې د پاره خاص شو او په ښځه باندې خپل غلام حرام شو. د ښځے د پاره د دې څیز د حرامیدلو حکمت دا دے چه غلام خو د هغے خواهش پوره کولے شي لیکن د هغے او د کور قوام (حاکم) نه شي جوړیدے چه د کوم په وجه کورنۍ ژوند درې ورې کیږي.

(۳) "البته څوک چه د هغے نه علاوه نور څه اُوغواړي نو هغوي زیاتي کوونکي دي" د دے فقرے د پاسنو د دوو جائزو صورتونو نه علاوه د خواهش پوره کولو نور ټول صورتونه حرام کړل، خواه که هغه زنا ده، که د قوم لوطؑ عمل (یعنی په نارینه خواهش پوره کول)، که د څناورو سره بدعملي کول دي او که نور څه دي. صرف یو صورت دے یعنی د لا

په ذریعه خپل شهوت پوره کول (اِستِمنا بالید) چه د دې په حقله د فقهاؤ په منځ کښې اختلاف دی. امام احمد بن حنبل رح ئې جائز ګڼي. امام مالک او امام شافعي رح ئې قطعي حرام ګڼي. او د حنفیانو په نیز اګرچه دا عمل حرام دی لیکن هغوی وائي چه که چرې د شهوت تیزي غلبې په وجه کله ناکله د سړي نه دا کار اوشي نو امید دې چه معاف کړې شي.

(۲) ځینو مفسرینو د متعې حراموالې د دې آیت نه ثابت کړې دی. د هغوی دلیل دا دې چه ممنوعه نه ده نه خو د نکاحي ښځې په حکم کښې داخله ده او نه د وینځې په حکم کښې. ښکاره خبره ده چه وینځه خو هغه نه ده. او نکاحي ښځه ځکه نه ده چه د نکاحي ښځې د پاره څومره قانوني حکمونه دي په هغه کښې یو حکم هم په هغې صادق نه راځي. نه هغه د سړي وارثه ده او نه سړې د هغې وارث دی. نه د هغې د پاره عدت شته، نه طلاق، نه نفقه، نه ایلاء او ظهار او لعان وغیره. بلکه د څلورو ښځو د حد نه هم هغه مستثنیٰ ده. نو هر کله چه هغه "نه نکاحي ښځه ده" او نه "وینځه" نو بیا خامخا هغه "د دې نه علاوه" په تورو کښې شامله ده، چه د هغې طلب کوونکي ته قرآن "د حد نه اوړیدونکي" وائي. دا دلیل ډیر قوي دې، لیکن په دې کښې د کمزورۍ یو اړخ دا دې چه د هغې په وجه دا دلیل مشکل دی چه د متعې حراموالې د دې آیت نه ثابتیږي. هغه اړخ دا دې چه نبي صلی الله علیه وسلم د متعې د حراموالي آخري او قطعي حکم د مکې د فتحې په کال کړې وو، او د دې نه مخکښې د اجازت ثبوت په صحیح حدیثونو کښې موجود دې. که چرې دا اومنلې شي چه د متعې د حراموالي حکم د قرآن په دې آیت کښې شوې وو چه په اتفاق سره مکي دې او د هجرت نه ډیر کلونه مخکښې نازل شوې وو، نو دا څنګه کیدې شي چه نبي صلی الله علیه وسلم به هغه د مکې فتحې پورې جائز ساتلې وي. لهذا دا خبره زیاته صحیح ده چه د متعې حراموالې د قرآن مجید په څرګند حکم سره نه دې بلکه د نبي صلی الله علیه وسلم په سنتو سره دې. که په سنتو کښې د دې څرګند حراموالې نه وې نو صرف د دې آیت په بنیاد د دې د حراموالي فیصله کول مشکل وو. د متعې ذکر اوشو نو مناسب معلومیږي چه د دوه خبرو وضاحت هم اوکړې شي. اول دا چه د متعې حراموالې څېړله د نبي صلی الله علیه وسلم نه ثابت دی. لهذا دا خبره چه دا حضرت عمر رض حرام کړې ده، صحیح نه ده. حضرت عمر رض دا حکم نوې ایجاد کړې نه وو بلکه صرف خور او جاري کړې وو. چونکه دا حکم نبي ﷺ په آخري زمانه کښې کړې وو او عامو خلقو ته نه وو رسیدلې، نو په دې وجه حضرت عمر رض د دې عام اشاعت اوکړو او د قانون په ذریعه ئې جاري کړو. دویم دا چه شیعه حضراتو کوم مسلک اختیار کړې دې چه متعه ئې مطلقاً مباح ګڼلې نو د دې په کتاب و سنت کښې هډو هیڅ ګنجائش نشته. په اول کښې چه کوم صحابه، تابعین او فقهاء د متعې د جواز قائل وو نو هغوی صرف د مجبورۍ او د سخت ضرورت په حالت کښې دا جائز کړې وه. په هغوی کښې یو هم د دې خبرې قائل نه وو چه دا د نکاح په شان مطلق مباح ده او په عام حالاتو کښې ترې سره فائده اخستلې شي. ابن عباس چه نوم ئې د متعې د جواز په قائلینو کښې د ټولو نه زیات پیش کیږي، هغه د خپل مسلک وضاحت په دې الفاظو سره کوي چه "ما هي الا کالمیتة لا تحل الا للمضطر" (د دې مثال د مردارې دې چه د مجبوره سړي نه علاوه د بل چا د پاره حلال نه دې) او د دې فتوې نه هم هغه په هغه وخت کښې واپس شو کله چه هغه اولیدل چه خلق د دې نه ناجائز فائده اخلي او په آزادۍ سره متعه کوي او دا د ضرورت د حد پورې محدوده نه ګڼي. که دا خبره سره پریږدو چه ابن عباس او د هغه هم خیال یو څو صحابه د دې مسلک نه واپس شوي وو او که نه، خو شیعه

وَالَّذِيْنَ هُمْ لِاَمٰنٰتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رٰعُوْنَ ۝ وَالَّذِيْنَ هُمْ عَلٰى صَلَوٰتِهِمْ يُحَافِظُوْنَ ۝

دَ خپلو امانتونو او دَ خپلو وعدو لحاظ ساتي، ۸

او دَ خپلو مونځونو حفاظت کوي ۹

دَ هغوي مسلک اختیاري نو زیات نه زیات بس دَ مجبورۍ په حالت کښ ورته جائز ویلے شي. دغه تمتع مباح وئیل، بلاضرورته جائز گنړل، آن تر دې پورې چه که دَ نکاح نه بچي وي هم خود متوع اولاد ـ فافهمْ اختلاف یوه داسے آزادي ده چه شریف انسان ئې هم نه خوښوي نو څنگه به شریعت محمدي ته منسوب کړے شي او څنگه به دَ اهل بیت په امامانو دَ دې تهمت اولگولے شي. زما خیال دے چه په شیعه حضراتو کښې هم یو شریف سړے دا نشي خوښولے چه څوک دې دَ هغه لور یا خور ته دَ نکاح په ځائے دَ متعې پیغام اولیږي. دَ دې مطلب دا شو چه دَ متعې دَ جواز دَ پاره په خلقو کښې یو داسے ادنیٰ طبقه پکار ده چه هغوي دغه کار جاري اوساتي. یا دا چه متعه صرف دَ غریبو خلقو دَ لونړو او خویندو دَ پاره وي او دَ هغوي نه دا کار اخستل یې دَ خوشحالۍ طبقې دَ سرو حق وي. آیا دَ خدائے او دَ رسول دَ شریعت نه دَ دا عجیبه انصافۍ توقع کیدے شي؟ او آیا دَ خدائے او دَ رسول نه دا امید کیدے شي چه هغوي به یو داسے کار مباح کړي چه هغه به هر شریف سړے دَ ځان دَ پاره بې عزتي هم گنړي او بې حیائي هم؟

۸ په لفظ "امانات" کښې هغه ټول امانتونه شامل دي کوم چه الله تعالیٰ، یا قوم، یا خلقو یو سړي ته حواله کړي وي. او هغه ټولے وعدې پکښې شامل دي کومې چه دَ انسان او دَ خدائے په منځ کښې، یا دَ انسان او دَ انسان په منځ کښې یا دَ قوم او دَ قوم په منځ کښې شوي وي. دَ مومن صفت دا دے چه هغه به په امانت کښې هیڅکله خیانت نه کوي او نه به دَ خپلې وعدې نه اوړي. نبي صلی الله علیه وسلم به اکثر په خپلو خطبو کښې فرمائیل "لا ایمان لمن لا امانة له ولا دین لمن لا عهد له" "په چا کښې چه دَ امانت صفت نه وي په هغه کښې ایمان نه وي او څوک چه دَ وعدې پابندي نه کوي دَ هغه دین نشته" (بیهقي في شعب الایمان). دَ بخاري او دَ مسلم متفق علیه روایت دے چه نبي ؐ او فرمائیل "څلور خصلتونه دي چه په چا کښې څلور واړه وي هغه خالص منافق دے او چه په چا کښې یو وي نو په هغه کښې دَ منافقت یو خصلت دے تر څو چه ئې هغه پریښود نه وي. کله چه ورته امانت حواله کړے شي نو خیانت کوي. چه خبره کوي نو دروغ وائي. چه وعده اوکړي نو ماتوي ئې او کله چه جګړه کوي نو (دَ اخلاقو او دَ دیانت) دَ ټولو حدونو نه ورتیر شي."

۹ بره دَ خشوع په ذکر کښې "مونځ" فرمائیلے شوے وو او دلته دَ جمعې په صیغه سره "مونځونه" فرمائیلے شوي دي. په دواړو کښې فرق دا دے چه هلته جنس مونځ مراد وو او دلته په یو یو وخت مونځ ځان له ځان له مراد دے. "دَ مونځونو دَ حفاظت" مطلب دا دے چه هغوي دَ مونځ دَ وختونو، دَ مونځ دَ آدابو، دَ مونځ دَ ارکانو غرض دا چه دَ مونځ دَ هر شي پوره حفاظت کوي. بدن او جامې پاکې ساتي، اودس په ټیک طریقه کوي او دَ دې خیال ساتي چه چرته به اودسه نه شي. په صحیح وخت دَ مونځ کولو فکر کوي. بې وخته مونځ نه کوي. دَ مونځ ټول ارکان پوره په اطمینان او آرام سره کوي. مونځ بوج نه گنړي چه زر زر ئې اوکړي او

أُولَٰئِكَ هُمُ الْوَارِثُونَ ﴿١٠﴾ الَّذِينَ يَرِثُونَ الْفِرْدَوْسَ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿١١﴾

داخلق هغه وارثان دي چه په ميراث کښې به فردوس[۱۰] اخلي او په هغې کښې به هميشه اوسي[۱۱]۔

او اُوګنبتي. او شه چه په مونځ کښې وائي نو هغه پدا سې طريقه وائي لکه چه يو بنده خپل خدائې ته عرض کوي په دا سې طريقه نه لکه چه يو ياد شوې سبق په شه طريقه په هوا کښې ورګوي۔

۱۰ه فردوس، د جنت د پاره يو معلوم لفظ دے چه تقريبًا په ټولو انساني ژبو کښې مشترک دے. په سنسکرت ژبه کښې ورته پردېشا، په قديم کلداني ژبه کښې پرديسا، په قديم ايراني (ژند) ژبه کښې پيري وانزا، په عبراني ژبه کښې پرديس، په ارمني ژبه کښې پردېز، په سرياني ژبه کښې فرديسو، په يوناني ژبه کښې پارادائسوس، په لاطيني ژبه کښې پاراډائسس، او په عربي ژبه کښې فردوس وائي. دا لفظ په دے ټولو ژبو کښې يو داسې باغ ته وائي چه هغې نه ګيرچاپيره ديوال تاوُ وي، بنه فراخه وي او د انسان د استوګنې د ځائې سره جوخت وي، او په هغې کښې هر قسم ميوه، خاص طور انګور وي. بلکه په ځنو ژبو کښې خو د دے په مطلب کښې دا هم شامل دي چه په هغې کښې خاص پالتو مرغۍ او ځناور هم وي. د قرآن نه مخکښې د عربو په جاهلي کلام کښې هم لفظ فردوس استعمال شوے وو. او په قرآن کښې دا لفظ د ډيرو باغونو مجموعے ته وائي، لکه چه په سورة کهف کښې فرمائي "كَانَتْ لَهُمْ جَنَّاتُ الْفِرْدَوْسِ نُزُلًا" "د هغوي د ميلستوب د پاره د فردوس باغونه دي". د دے نه چه کوم خيال په ذهن کښې راځي هغه دا دے چه فردوس يو غټ ځائې دے چه په هغې کښې ډير باغونه او چمنونه او ګلشنونه وي۔

"مؤمنان به د فردوس وارثان وي" په دے باندې په سورة طٰهٰ، حاشيه ۸۳ کښې، او په سورة انبياء، حاشيه ۹۹ کښې کافي بحث شوے دے۔

۱۱ه په دے آيتونو کښې څلور راڅے خبرې شوي دي:

اول دا چه کوم خلقو د قرآن او د محمد صلى الله عليه وسلم خبره ومنله او دا صفتونه ئې په ځان کښې پيدا کړل او ځان ئې د دے عمل پابند کړو نو هغوي به په دنيا او په آخرت کښې فلاح بيامومي. بغير د دے نه چه هغوي د کوم قوم، د کوم نسل او د کوم وطن سره تعلق لري۔

دويم دا چه فلاح (کاميابي) يوازې د ايمان د اقرار کولو، يا يوازې د ښه اخلاقو او د ښه عملونو نتيجه نه ده، بلکه په شريکه د دواړو نتيجه ده. هر کله چه سړے د خدائې رالېږلې شوې هدايت اُومني، او بيا د هغې مطابق ښه اخلاق او ښه عمل په ځان کښې پيدا کړي، نو بيا د هغې به هغه ته فلاح (کاميابي) نصيب کيږي۔

دريم دا چه فلاح يوازې د دُنيا د خوشحالۍ او د وقتي طور د کاميابو نوم نه دے، بلکه دا د خير ګړنو داسې حالت نوم دے چه هغه ډير فراخه دے، په هغې کښې د دُنيا او د آخرت هميشه او مستقله کاميابي او خوشحالي شامله ده. دا خير د ايمان او د نيک عمل نه بغير نه نصيب کيږي. او دا کليه نه خو د ګمراهانو وقتي خوشحالۍ او کاميابۍ ماتولے شي، او نه ئې د صالحانو مؤمنانو عارضي مصيبتونه۔

څلورم دا چه د مؤمنانو دا صفتونه نبي صلى الله عليه وسلم د پيغمبرۍ کار د صداقت د پاره د دليل په

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنسَانَ مِن سُلَالَةٍ مِّن طِينٍ ﴿١٢﴾ ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِي
قَرَارٍ مَّكِينٍ ﴿١٣﴾ ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً
فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا ثُمَّ أَنشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ

مونږه انسان د خاورې د ست نه جوړ کړو، بیا مو هغه په یو محفوظ ځائ کښې د نطفې په شاڅکي کښې بدل کړو، بیا مو دغه څاڅکي له د وینې د ټوټې شکل ورکړو، بیا مو د وینې د ټوټې نه د غوښې پوټه جوړه کړه، بیا مو پوټي هډوکي جوړ کړل، بیا مو هډوکو ته غوښه ورواغوستوله،[۱۲] بیا مو تر یو بل مخلوق تیار کړو۔[۱۳]

طور پیش کړې شوی دی، او هم دا مضمون د دې عبارت سره د دې آیتونو ربط تا ښوی۔ د دې رکوع د آخره پورې د توحید تقریر دلیل په دې طریقه شو چه په شروع کښې تجربي دلیل دی، یعنی دا چه د دې نبي تعلیم څلله ستاسو په خلقو کښې د اکردار او د اخلاق او دا صفتونه پیدا کړل، او س تاسو څپله سوچ اوکړئ که د اتعلیم حق نه وه نو دا سې نیکې صالحې نتیجې به ترې څنګه راوتلې وې۔ د دې نه روستو مشاهداتي دلیل دی، یعنی دا چه د انسان په خپل وجود کښې او په خوا وشا کائناتو کښې کوم نښې په نظر راځي هغه ټولې د دې خبرې ګواهي ورکوي چه محمد صلی اللہ علیہ وسلم د توحید او د آخرت په حقله کوم تعلیم ورکوي هغه حق دی۔ بیا تاریخي دلیلونه دي چه په هغه کښې وښلې شوی دي چه د نبي او د کافرانو جګړه تن شه نوې نه ده بلکه دا جګړه هم په دې خبرو د پخوا زمانه راروانه ده او په هره زمانه کښې د دې یس یوه نتیجه راوتلې چه دا تر صفا معلومیږي چه په دواړو ډلو کښې په حقه څوک وو او په باطله څوک وو۔

[۱۲] د تشریح د پاره اوګورئ سورة حج حاشیه ۵، ۶، ۹۔

[۱۳] یعنی یو خلق الذهن سړې چه بچې د مور په ګیډه کښې د جوړیدو په حالت کښې اوویني نو دا خیال هم نه شي کولې چه دلته هغه انسان تیاریږي چه که بهرته راووځي نو د عقل او د هوښیارتیا کمالونه به را ښکاره کوي او تسما قسم د حیرانتیا کارونه به ترې ظاهریږي۔ د مور په ګیډه کښې انسان د هډوکو او د غوښې یو ښکلوړی وي چه د پیدا کیدو پورې په کښې د ژوندي ولني خصوصیاتو نه سوا بل هیڅ نه وي۔ نه اوریدل، نه لیدل، نه ویناء نه عقل او نه هوښیارتیا، لیکن د غه ښکلوړی چه بهرته راشي نو شه بل شان څیز ترې جوړ شي چه د ګیډې د بچي سره ئې بیا هیڅ مناسبت نه وي۔ بیا هغه یو آوریدونکې او لیدونکې او ګویانه وجود وي۔ بیا هغه په تجربه او په مشاهده سره علم حاصلوي۔ بیا په هغه کښې یو داسې څیز (خودي) راپیدا کیدل شروع شي چه تر اول وخته د خپلو خوا وشا په څیزونو باندې د خپل حکم او د خپل زور د چلولو کوشش کوي۔ بیا چه هغه څوم روړ لوییږي، نو حالت ئې ورو ورو بهتریږي۔ د ورکوالي په نسبت په ځوانۍ کښې بل شان شي۔ چه د ځوانۍ نه بوډا عمر ته اورسي نو حالت ئې بیا بدل شي۔ او یو بیا دا لی ته چه اورسي نو د نوي نسل خلقو ته دا اندازه لګول هم ګران نه شي چه د ده د ورکوالي څنګه وو او ځوانۍ ئې څنګه وه۔ دومره لویه تبدیلي د دنیا په نورو مخلوق کښې نه راځي۔ یو سړې چه یو طرفته د پوخ عمر والا انسان طاقتونو او قابلیتونو او کارونو ته اوګوري

فَتَبٰرَكَ اللّٰهُ اَحْسَنُ الْخٰلِقِيْنَ ﴿۱۴﴾ ثُمَّ اِنَّكُمْ بَعْدَ ذٰلِكَ لَمَيِّتُوْنَ ﴿۱۵﴾
ثُمَّ اِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ تُبْعَثُوْنَ ﴿۱۶﴾ وَلَقَدْ خَلَقْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعَ طَرَآئِقَ
وَمَا كُنَّا عَنِ الْخَلْقِ غٰفِلِيْنَ ﴿۱۷﴾ وَاَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَآءِ مَآءًۢ بِقَدَرٍ فَاَسْكَنّٰهُ

پس ډېر برکت والا دے الله،[۱۳] د ټولو کاریګرانو نه ښه کاریګر۔ بیا د دے نه روستو به تاسو ضرور مرئ،
بیا به د قیامت په ورځ یقیناً چه تاسو راپاسولے کیږئ۔
او ستاسو د پاسه مونږه اُوه لارے جوړے کړے[۱۵] د پیدا کولو د کار نه مونږه څه نابلده نه وُو۔[۱۶]
او د آسمان نه مو ټیک د حساب مطابق په یو خاص مقدار کښے اُوبه نازلے کړے او هغه مو په زمکه کښے

او بل طرف ته د بخیل اُوګوری چه پخوس شپیته کاله وړاندے کله چه د مور په ګیډه کښے د نطفے په شکل کښے وو نو له هغه نه

نو په ده کښے دا هر څه موجود وو، نو بیا اختیاره ئے د خولے نه دا اُوزی چه فَتَبٰرَكَ اللّٰهُ اَحْسَنُ الْخٰلِقِيْنَ۔

[۱۳] په اصل کښے الفاظ دی فَتَبٰرَكَ اللّٰهُ چه پوره معنیٰ کولے په ترجمه کښے مشکل دی۔ د لغت او د استعمال
په لحاظ سره په دے کښے دوه مطلبونه شامل دی۔ یو دا چه هغه ډیر مقدس او پاک دے۔ بل دا چه هغه ډیر د
خیر او د خوبئ مالک دے چه څومره ئے د هغه اندازه لګوے نو هغه نه هغه زیات بیا موئے۔ ان تر دے چه په
هغه د نیکیو سلسله هیڅ چرے ختمه نشی۔ (د زیاتے تشریح د پاره اُوګورئ تفهیم القرآن، دریم جلد،
الفرقان، حاشیے ۱ او ۱۹)۔ په دے دواړو معنو چه سړے غور اُوکړی نو دا جمله په ځائے کښے راځی چه
انسان په کومو درجو کښے جوړیږی د هغه د بیان کولو نه روستو فَتَبٰرَكَ اللّٰهُ ویل هسے د تعریف یوه کلمه نه بلکه
دا د دلیل نه روستو د دلیل نتیجه هم ده۔ ګویا چه په دے کښے دا ویلے کیږی چه کوم خدائے ته د خاورے ست د ترقئ ورکړی
او کوم انسان ورته تر دے اُورسوی هغه د دے نه په څو درجے زیات پاک دے چه په خدائی کښے د هغه
سره څوک شریک شی او کمه نه په څو درجے بالا تر دے چه د هغه انسان د بیا نه شی پیدا کولے، او د هغه د
خورے والی دا ډیره کمه اندازه ده چه بس په یو ځل د انسان جوړولو سره د هغه کمالات ختم شی، او د بیا
نو هغه نه شی جوړ ولے۔

[۱۵] په اصل کښے لفظ طرائق استعمال شوے دے چه معنیٰ ئے "لارے" هم دی او "طبقے" هم۔ که چرے او معنیٰ
واخستلے شی نو غالباً چه د دے نه مراد د اُوو ستورو د ګرځیدو لارے دی، او چونکه د هغه زمانے انسان د اُوو ستورو
نه واقف وو نو ځکه د اُوو لارو ذکر اُوکړے شو۔ بهرحال د دے هم مطلب نه دے چه د دے نه علاوه نورے لارے نشته
او که دویمه معنیٰ واخستلے شی نو د سَبْعَ طَرَآئِقَ به هم هغه مطلب وی کوم چه د سَبْعَ سَمٰوٰتٍ طِبَاقًا (اُوه
آسمانونه طبقے طبقے) مطلب دے۔ او دا چه ئے فرمائیلی دی چه "ستاسو د پاسه" مونږ اُوه لارے جوړے کړے نو د دے
خو یو سیده ساده مطلب هغه دے کوم چه د ظاهری الفاظو نه په ذهن کښے راځی، او دویم مطلب ئے دا دے چه
ستاسو نه هم زیات لوئے څیز مونږه دا آسمانونه جوړ کړی دی، لکه چه په یو بل ځائے کښے فرمائی: لَخَلْقُ السَّمٰوٰتِ
وَالْاَرْضِ اَكْبَرُ مِنْ خَلْقِ النَّاسِ۔ "د آسمانونو او د زمکے پیدا کول د انسانانو پیدا کولو نه زیات لوئے

فِي الْأَرْضِ ۖ وَإِنَّا عَلَىٰ ذَهَابٍ بِهِ لَقَادِرُونَ ﴿١٨﴾ فَأَنْشَأْنَا لَكُمْ بِهِ

دَ درولے ۱۸ او مونږ چه هر څنګه مطرلقه غابول څو اودونو غایب یے شُو. بیا دَه اُوبو په ذریعه مونږ ستاسو دَ پاره

کار وه." (المؤمن آیت ۵۷)۔

۱۷ دوئم ترجمه دا هم کیدے شی "او دَ مخلوقاتو دَ طرف نه مونږ به غافله نه وُو، یا نه یُو" په متن کښے چه کومه ترجمه شوی ده دَ هغے په لحاظ سره دَ آیت مطلب دا دے چه دا هر څه کوم مونږ جوړ کړی دی، دا بس هم دغسے دَ یو ناتجربه کار دَ لاس نه په اټکل نه دی جوړ شوی، بلکه دَ یو صحیح منصوبے مطابق به دَ علم سره جوړ شوی دی په دے کښے پوره هم قانون کار کوی، دَ ادنیٰ څیز نه واخله دَ اعلیٰ څیز پورے په ټول نظام کائنات کښے یو مکمل ترون دے، او په دے لویه کارخانه کښے هر طرف ته یو مقصد په نظر راځی چه دَ جوړونکی په حکمت باندے دلالت کوی. دَ دوئم ترجمے په لحاظ سره به مطلب دا وی چه په دے کائناتو کښے مونږ څومره مخلوقات پیدا کړی دی دَ هغوئ دَ حاجت نه مونږ به هیڅکله غافله نه یُو او نه دَ هغوئ دَ حالت نه ناخبره یُو. یو څیز له مونږ دا اختیار نه دے ورکړے چه هغه زمونږ دَ منصوبے خلاف جوړ شی یا دَ هغے خلاف کار اُوکړی. دَ هر څیز فطری ضرورت مونږ پوره کړے دے، او دَ یو یو ذرے او دَ یو یو پانړے حالت مونږ ته معلوم دے۔

۱۸ دَ دے نه مُراد اګر چه موسمی بارانونه هم کیدے شی، لیکن دَ آیت په الفاظو باندے دَ غور کولو نه یو بل مطلب هم په ذهن کښے راځی او هغه دا دے چه په اول شروع کښے الله تعالیٰ په یو وخت کښے په دومره مقدار کښے اُوبهٔ په زمکه را ورولے وے چه دَ هغے په علم کښے دَ قیامته پورے دَ دے دُنیا دَ ضرورتونو دَ پاره کافی وے. هغه اُوبهٔ دَ زمکے په ژورو ځایونو کښے وردیدلے چه سمندرونه او دریابونه تری جوړ شو او دَ زمکے لاندے اُوبهٔ Sub-soil water تری جوړے شوے. اُوس دا هغه اُوبه دی چه دَ ګرمئ او دَ یخنئ په ذریعه او دَ هواګانو په ذریعه بنګته او پاس چپیږی را چپیږی، بارانونه، دَ واوره دَ ک غرونه، دریابونه، چینے او کوهیانے دَ زمکے په مختلفو حصو کښے خورَوی، او هم دَ دغه اُوبو په ذریعه مختلف څیزونه پیدا کیږی او بیا په هوا کښے بدلیږی او هغه شان اصلی ذخیره ته واپس ځی راځی. دَ شروع نه دَ نن پورے دَ اُوبو په دے ذخیره کښے نه یو قطره کمے راغے او نه په کښے دَ یو قطرے دَ زیاتولو ضرورت راغے. دَ دے نه هم زیاته دَ حیرانتیا خبره دا ده چه دَ اوبو حقیقت لکه څنګه چه نن دَ هر یو مدرسے طالب علم ته معلوم دے چه هغه دَ دوؤ ګیسونو یعنی هائیډروجن او آکسیجن دَ یو ځائے کیدو نه جوړ شوی دی او بیا خو په یو ځل دومره ډیرے جوړے شوے چه سمندرونه تری ډک شو او اوس په کښے دَ یو قطرے زیاتے هم نه کیږی. هغه څوک وُو چه په یو وخت کښے دومره ډیره هائیډروجن او آکسیجن یو ځائے کړه او دومره ډیرے اُوبهٔ تے جوړے کړے؟ او هغه څوک دَے چه اوس دا دواړه ګیسونه نه یو ځائے کوی چه اُوبه تری جوړی شی حالانکه دواړه ګیسونه اوس هم په دُنیا کښے موجود دی؟ او هر کله چه دَ اُوبو بړاس جوړ شی او په هوا کښے الوزی نو هغه څوک دَے چه آکسیجن او هائیډروجن په دغه وخت کښے دَ جُدا کیدو نه منع کوی؟ آیا دَ دهریانو سره دَ دے څه جواب شته؟ او څوک چه دَ اوبو او هوا او دَ ګرمئ او دَ یخنئ جُدا جُدا خدائے منی نو آیا هغوئ دَ دے څه جواب لری؟

جَنّٰتٍ مِّنْ نَّخِيْلٍ وَّاَعْنَابٍ لَكُمْ فِيْهَا فَوَاكِهُ كَثِيْرَةٌ وَّمِنْهَا تَاْكُلُوْنَ ﴿۱۹﴾

وَشَجَرَةً تَخْرُجُ مِنْ طُوْرِ سَيْنَآءَ تَنْۢبُتُ بِالدُّهْنِ وَصِبْغٍ لِّلْاٰكِلِيْنَ ﴿۲۰﴾

وَاِنَّ لَكُمْ فِي الْاَنْعَامِ لَعِبْرَةً نُسْقِيْكُمْ مِّمَّا فِيْ بُطُوْنِهَا وَلَكُمْ فِيْهَا مَنَافِعُ

د کجورو او د انګورو باغونه پیدا کړل. ستاسو د پاره په دې باغونو کښې ډېرې خوندناکې میوې دی[19] او د دغې
باغونو نه تاسو روزي حاصلوئ.[20] او هغه ونه هم مونږه پیدا کړله چه هغه د طور سینا نه راوځي[21]،
چه د خان سره تیل راز رغونوي او د خوړونکو د پاره انکولے هم.
او حقیقت دا دے چه ستاسو د پاره په څارو ووکښې هم یو سبق شته. د هغوی په خیټو کښې چه څه
د هغې نه یو څیز مونږه تاسو باندې څکووځ[22] او ستاسو د پاره په هغوی کښې نورې ډېرې

۱۸ه یعنی د دې د غائبولو څیوه طریقه نه ده، بې شماره طریقې ممکن دي، او په دې کښې چه مونږه په کومه طریقه تاسو ژوند د دے اوبو ذریعے ته محروم کول او غواړو نو محروم کولے شو. دغه شان دا آیت د سورة ملك د آیت نه ډېر زیاته معنی لري. په سورة ملك کښې فرمائي چه "قُلْ اَرَءَيْتُمْ اِنْ اَصْبَحَ مَآؤُكُمْ غَوْرًا فَمَنْ يَّاْتِيْكُمْ بِمَآءٍ مَّعِيْنٍ ؁" ورته اُووایه، چه تاسو چرته سوچ کړے دے که ستاسو اوبه په زمکه کښې لاندې غیبې شي نو څوك به درله بیا روانه چینې راولي؟"

۱۹ه یعنی د کجورو او د انګورو نه علاوه پکښې نورې هم قسما قسم میوې دی.

۲۰ه یعنی د دې باغونو د پیداوار نه تاسو خپله روزي پیدا کوئ، چه د میوې، غلې، لرګی او په نورو مختلفو صورتونو کښې، رته حاصلیږي. په مِنْهَا تَاْكُلُوْنَ کښې د مِنْهَا ضمیر جنّٰت طرفته دے. د میوو طرفته نه دے. او د تَاْكُلُوْنَ معنی صرف دا نه ده چه د دې باغونو میوې تاسو خورئ، بلکه د دې مطلب روزي حاصلول دي. لکه څنګه چه مونږه په خپله ژبه کښې وایو چه فلانے سړے د خپل فلانی کار ډوډۍ خوري، دغه شان په عربئ ژبه کښې هم وائي. فلانٌ یاکل من حرفته.

۲۱ه یعنی د ځوندۍ ونه، چه د بحر روم په خوا وشا علاقه کښې د تولو نه زیات اهم څیز دے. د دې ونه ډېر نیم زر او د دوو زرو کالو پورې وي، ان تر دے پورې چه د فلسطین د ځتونو نه په حقله دا وئیلے شي چه هغه د حضرت عیسیٰؑ د زمانے دي او اوس هم شته. او طور سینا ته د دې د منسوب کولو وجه غالبًا دا ده چه د کوم علاقے مشهور مقام طور سینا دے، نو هم دغه علاقه د دې ونے اصلی وطن دے.

۲۲ه یعنی پئ، چه د دے په حقله په سورة النحل کښې فرمایلے شوی دی چه د وینې او د غولو په مینځ کښې دا یو داسې څیز دے چه د څارووو د خوراك نه پیدا کیږي (آیت ۶۶).

كَثِيرَةٌ وَّمِنْهَا تَأْكُلُونَ ﴿٢١﴾ وَعَلَيْهَا وَعَلَى الْفُلْكِ تُحْمَلُونَ ﴿٢٢﴾ وَلَقَدْ
أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ فَقَالَ يَٰقَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُم مِّنْ إِلَٰهٍ
غَيْرُهُ ۚ أَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٢٣﴾ فَقَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِن قَوْمِهِ مَا هَٰذَا إِلَّا
بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُرِيدُ أَن يَتَفَضَّلَ عَلَيْكُمْ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَنزَلَ مَلَائِكَةً

تاسو ته هم دی. هغه تاسو خورئ او په هغوئ باندې او په کشتو باندې هم سورلی درکړے کېږئ.[۲۳]
مونږه نوحؑ د هغه قوم ته اولېږلو.[۲۴] هغه اُووے "اے زما د قوم خلقو، د الله بندګي کوئ، د هغه نه بغیر ستاسو د پاره بل هیڅ معبود نشته، آیا تاسو نه یرېږئ نه؟"[۲۵] د هغه د قوم کوم سردارانو چه منلو نه انکار او کړو هغوی اُووئیل چه "دا سړے نور هیڅ نه دے خو یو بشر دے ستاسو غوندې.[۲۶] د ده غرض دا دے چه په تاسو باندې برتري حاصله کړي.[۲۷] الله که رالېږل غوښتل نو فرښتے به ئې رالېږلے وے.[۲۷الف]

[۲۳] د څاروُو او د کشتو یو ځائې ذکر کولو وجه دا ده چه عربیانو به د بار وړلو د پاره او د سورلئ د پاره زیات تر اُوښ استعمالولو، او اُوښ ته "د وچے جهاز" ویړه څخوانو وئیلے کېږی د جاهلیت د زمانے شاعر ذوالرُّمَّة وائي:

ع سفینة برّ تحت خدی زمامها

[۲۴] د تقابل د پاره اُوګوره الاعراف، آیتونه ۵۹ تا ۶۴. یونس آیتونه ۷۱ تا ۷۳. هود آیتونه ۲۵ تا ۴۸. بنی اسرائیل، آیت ۳. الانبیاء، آیتونه ۷۶ - ۷۷.

[۲۵] یعنی آیا تاسو چه خپل اصلی او حقیقی خدائے پرېښودے دے او د نورو بندګي کوئ نو یرېږئ نه؟ تاسو چه خپل مالک او د ټول جهان مالک پرېښودے دے او د هغه په بادشاهئ کښے د بل چا بندګي کوئ او د بل چا خدائي منئ، نو آیا تاسو د دے خبرې نه نه یرېږئ چه د دے به څه انجام وي؟

[۲۶] دا خیال د ټولو ګمراهانو خلقو یو مشترک خیال دے چه بشر نبي نه شي جوړېدے او نبي بشر نه شي کېدے. په دے وجه قرآن بار بار د دے جاهلانه خیال ذکر کوي او تردید ئې کوي او دا خبره ډېره زور سره بیانوي چه ټول پیغمبران انسانان وُو او د انسانانو د پاره انسان نبي پکار دے. (د تفصیلاتو د پاره اُوګوره الاعراف آیتونه ۶۳ - ۶۹ - یونس، آیت ۲. هود ۲۷ - ۳۱ - یوسف ۱۰۹ - الرعد ۳۸ - ابراهیم ۱۰، ۱۱ - النحل ۴۳ - بني اسرائیل، ۹۴، ۹۵ - الکهف ۱۱۰ - الانبیاء ۳، ۳۴ - المؤمنون ۳۳، ۳۴، ۴۷ - الفرقان ۷، ۲۰ - الشعراء ۱۵۴ - ۱۸۶ - یٰسٓ ۱۵ - حٰم السجدة ۶ سره د حاشیو).

[۲۷] دا هم د حق د مخالفینو یو څخوانے الزام دے چه کله هم یو سړے د اصلاح د پاره راپاسی نو فوراً په هغه باندې دا الزام و لګوی چه نور هیڅ نه دی، بس د اقتدار وږے دے. دا الزام فرعون په حضرت موسیٰ او هارون باندې لګولے وُو چه تاسو ځکه راغلي یئ چه تاسو ته په ملک کښے لوئي حاصله شي، تکوت

لکما الکبریاء فی الارض (یونس آیت ۷۸)۔ هم دا الزام په حضرت عیسیٰ باندې اولګولے شو چه دا سړے د یهودیانو بادشاه جوړیدل غواړی۔ او دا شبه د نبی صلی الله علیه وسلم په حقله د قریشو سردارانو وه، هغوی ګوتو ګوتو خله په نبی باندې دا کوشش اوکړو چه که اقتدار غواړے نو مخالفت (اپوزیشن) پریږده او په اقتدار کښے شامل شه، مونږه دې بادشاه جوړوُو۔ اصل خبره دا ده چه کوم خلق ټول عمر د دُنیا د شان و شوکت او د فائدُو د پاره منډې ترړې وهی نو د هغوی د پاره دا خیال کول ډیر مشکل بلکه ناممکن وی چه په دے دُنیا کښے به لا هم څوک داسے وی چه هغه به په نیک نیت سره د انسانانو د فائدے او د فلاح د پاره خپل ځان ستړے کوی او خپل هیڅ غرض به ئے پکښے نه وی۔ هغوی چونکه پخپله د خپل اثر و اقتدار قائمولو د پاره د دروغو نعرے او د دروغو عذرونه استعمالوی، نو په دے وجه دا دوکے د هغوی په نظر کښے بالکل یو فطری څیز ښکاری، او هغوی دا ګمان کوی چه د اصلاح خبرې هسے دوکه وی په دے کښے صداقت او خلوص هیڅ کله نه وی، د اصلاح نوم چه څوک اخلی نو هغه به ضرور د هغوی په شان دوکه باز وی۔ او لطیفه خو دا ده چه د مصلحینو خلاف "د اقتدار د لوږے" دا الزام همیشه هغه خلق لګوی چه هغوی پخپله په اقتدار کښے وی۔ لکه چه دا اقتدار خو د هغوی خپل پیدائشی حق دے، د دے د حاصلولو او په دے باندې د قبضے کولو په باره کښے په هغوی هیڅ الزام نه راځی، البته د ملامتیا قابل هغه خلق دی چه هغوی د پاره دا "خوراک" پیدائشی حق نه وُو او اوس پکښے د ویُ تمه د دے څیز لوږه ښکاره شوه (د زیاتے تشریح د پاره اوګورئ حاشیه ۳۶)۔

د لته په دے خبره هم ځان ښه پوهه کول پکار دی چه کوم سړے د رائج الوقت نظام د خرابو د لرے کولو د پاره راپاسی او د هغے په مقابله کښے یو اصلاحی نظام یا نظریه پیش کړی نو د هغه د پاره خامخا ضروری ده چه د اصلاح په لار کښے کوم طاقتونه د هغه مخه نیسی راځی چه د هغے د لرے کولو کوشش اوکړی او هغه طاقتونه اقتدار ته راولی کوم چه اصلاحی نظام یا نظریه عملاً جاری کولے شی۔ دا نګه د داسے سړی دعوت چه کله کامیاب شی نو قدرتی خبره ده چه هغه به بیا د خلقو مشر او پیشوا وی او په نوی اصلاحی نظام کښے به د اقتدار واګے یا خو پخپله د هغه په لاسونو کښے وی، یا به د هغه د پیروکارانو په لاسونو کښے وی۔ آخر په پیغمبرانو کښے او په مصلحینو کښے څوک دے چه د هغه د کوششونو مقصد دا نه وُو چه خپل دعوت دې عملاً جاری کړی، او څوک دے چه کله د هغه دعوت کامیاب شو او بیا هغه د هغے پیشوا جوړ نه شو؟ نو آیا دا خبره واقعی په چا باندې د دے الزام لګولو د پاره کافی ده چه هغه په اصل کښے د اقتدار لوږے وُو او د هغه هم دغه مشری غرض وه کوم چه ورته حاصله شوه؟ ښکاره خبره ده چه د حق د دشمنانو نه علاوه به بل هیڅوک د دے خبرې دا جواب ورنه کړی چه هغو، هم دغه مشری او اقتدار ئے غرض وُو۔ حقیقت دا دے چه مطلق اقتدار غوښتل او کښیرد مقصد د پاره اقتدار غوښتل، په دے کښے د ځمکے او د آسمان فرق دے، پدے کښے دومره لوئے فرق دے لکه څومره چه د ډاکو په چاړه کښے او د ډاکټر په چاړه کښے دے۔ که څوک د ډاکو او د ډاکټر دواړو ته په دے وجه یو شان ګڼی چه خو دواړه بدن څیری او د دواړو لاسونو له مال ورځی، نو ده په خپلو ذهن کښے فرق ګډ کنی نو د دواړو په نیت کښے، د دواړو په کار کښے او د دواړو په مجموعی کردار کښے

مَا سَمِعْنَا بِهٰذَا فِیْٓ اٰبَآئِنَا الْاَوَّلِیْنَ ﴿۲۴﴾ اِنْ هُوَ اِلَّا رَجُلٌۢ بِهٖ جِنَّةٌ
فَتَرَبَّصُوْا بِهٖ حَتّٰی حِیْنٍ ﴿۲۵﴾ قَالَ رَبِّ انْصُرْنِیْ بِمَا كَذَّبُوْنِ ﴿۲۶﴾ فَاَوْحَیْنَآ
اِلَیْهِ اَنِ اصْنَعِ الْفُلْكَ بِاَعْیُنِنَا وَوَحْیِنَا فَاِذَا جَآءَ اَمْرُنَا وَفَارَ التَّنُّوْرُ

دا خبره خو مونږ ده د خپل پلار نیکه په وختونو کښې هم واورېدلې نه ده (چه د بشر نه پیغمبر جوړېږي)۔ هیڅ نه دی، بس په دې سړي لږ شان لیونتوب راغلے دے۔ څه لږه موده ورته نور انتظار اُوکړئ (شاید چه خلاص شي)۔" نوحؑ اُووے "اے ربه، دے خلقو چه ما ته دروغژن وئيلي دي نو په دې باندې اُوس ته زما مدد اُوکړه۔" مونږ ورته وحی اُوکړه چه "زمونږ په نګرانئ کښې او زمونږ د وحی مطابق کښتئ تیاره کړه۔ بیا چه کله زمونږ حکم راشي او تنور را اُوخوټېږي[۲۹] نو

دوه مره فرق دی چه یو هوښیار سړے د هغه ادراک نه اکثر په یوه وار کښې هیڅ غلطي نه شي کولے۔

[۲۷] الفه دا دوه خبرې ښکاره ثبوت دے چه د نوحؑ قوم د الله تعالیٰ نه منکر نه وو او نه د دې خبرې نه منکر وو چه رب العالمین هم هغه دے او ټولې فرښتې د هغه فرمان منونکي دي۔ د دے قوم اصل ګمراهي شرک وه نه چه د خدائے نه انکار۔ هغوی به د خدائے په صفتونو او اختیاراتو او حقونو کښې بل څوک د هغه سره شریکول۔

[۲۸] یعنی زما د طرف نه د هغوی نه د دې دروغو بدلو به ته واخله۔ لکه چه په بل ځائے کښې فرمائي: فَدَعَا رَبَّهٗٓ اَنِّیْ مَغْلُوْبٌ فَانْتَصِرْ "پس نوحؑ خپل رب ته آواز اُوکړو چه زه د باؤ کړے شوے یم، اُوس ته د دوی نه بدله واخله" (القمر آیت ۱۰)۔ او په سورۃ نوح کښې فرمائي: وَقَالَ نُوْحٌ رَّبِّ لَا تَذَرْ عَلَی الْاَرْضِ مِنَ الْکٰفِرِیْنَ دَیَّارًا ○ اِنَّكَ اِنْ تَذَرْهُمْ یُضِلُّوْا عِبَادَكَ وَلَا یَلِدُوْٓا اِلَّا فَاجِرًا كَفَّارًا ـ "او نوحؑ اُووے، اے زما ربه په دې زمکه باندې د کافرانو نه یو هم مه پرېږده، که ته هغوی پرېږدې نو دوی به ستا بندګان ګمراه کوي او د هغوی د نسل نه به بدکاره حق منکره خلق راپیدا کېږي" (آیت ۲۶)۔

[۲۹] څینو خلقو د تنور نه مراد زمکه اخستې ده، څینو ترې د زمکې اُوچته حصه مراد اخستې ده، څینې وائي چه د فَارَ التَّنُّوْرُ مطلب صبا ختل دی، او څینو په دې رائے کښې دا د "حمی الوطیس" په شان یوه استعاره ده "د شور او غوغا ګرمېدلو" په معنیٰ کښې۔ لیکن هیڅ مناسب وجه په نظر نه راځي چه سړے بغیر د څه قرینې نه د قرآن د الفاظو مجازي معنیٰ کوي هر کله چه د ظاهري مطلب اخستلو څه قباحت (بد والے) نه وي، د دې الفاظو په وینا سره چه کوم مطلب اول د سړي په ذهن کښې راځي هغه دا دے چه یو خاص تنور د ځکښې نه مقرر کړے شوے وو چه د هغې د لاندې نه اُوبه راخوټېږي او طوفان به شروع کېږي۔ د دویمې معنیٰ کولو ضرورت په هغه وخت کښې پېښېږي کله چه سړے دې خبرې منلو ته تیار نه وي چه دومره لوئ طوفان به د یو تنور د لاندې د اوبو په راخوټېدو سره شروع شوے وي۔ لیکن د خدائے معاملې څه عجیبه شان دي۔ هغه چه په یو قوم آفت راولي نو د داسې طرف نه ئے راولي چه هغه هر وړه سړي په وهم ګمان کښې نه راځي

فَاسْلُكْ فِيهَا مِنْ كُلٍّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ وَأَهْلَكَ إِلَّا مَنْ سَبَقَ عَلَيْهِ
الْقَوْلُ مِنْهُمْ ۖ وَلَا تُخَاطِبْنِي فِي الَّذِينَ ظَلَمُوا ۖ إِنَّهُمْ مُغْرَقُونَ ﴿٢٧﴾ فَإِذَا
اسْتَوَيْتَ أَنْتَ وَمَنْ مَعَكَ عَلَى الْفُلْكِ فَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي
نَجَّانَا مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٢٨﴾ وَقُلْ رَبِّ أَنْزِلْنِي مُنْزَلًا مُبَارَكًا وَ
أَنْتَ خَيْرُ الْمُنْزِلِينَ ﴿٢٩﴾ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ وَإِنْ كُنَّا لَمُبْتَلِينَ ﴿٣٠﴾

د هر قسم ځناورو نه يو يو جوړه په دې کښې د ځان سره سواره کړه او خپل اهل و عيال هم د ځان سره کړه سِوا د هغو نه چه د هغوی خلاف مخکښې فيصله شوې ده، او د ظالمانو په معامله کښې ما ته هيڅ مه وايه، دوی اوس ډوبيدونکی دی. بيا چه کله ته د خپلو ملګرو سره په کشتۍ کښې سوړ شې نو اووايه چه شکر دے د هغه خدائے چه د ظالم قوم نه ئے مونږ له نجات راکړو[30] او دا ووايه، اے پروردګاره، ما له برکتی ځائے کښې کوز کړه او ته بهترين ځائے ورکوونکے يې[31]"۔
په دے قيصه کښې ډيرے نښے دی،[32] او آزميښت خو مونږه ځامخا کوو[33]۔

---

[30] دا د يو قوم د بد عملۍ او د شرارت ثبوت دے چه د هغوی په تباهئ باندې د شکر ادا کولو حکم ورکړے شی۔

[31] "کوزولو" نه مراد صرف کوزول نه دی، بلکه د عربئ ژبے مطابق په دے کښې د "ميلمستوب" مطلب هم شامل دے. ګويا د دے دُعا مطلب دے چه اے خدايه اوس مونږه ستا ميلمانه يُو او ته مونږله ميلمستيا راکونکے ئې.

[32] يعنی عبرتناک سبق دے چه مونږ ته دا ښائی چه د توحيد طرف ته دعوت ورکونکی پيغمبران په حقه وُو او په شرک باندې ټينګ اوسيدونکی کافران په باطله وُو، او دا چه نن هم هغے حالت په مکه کښې دے کوم چه د حضرت نوحؑ او د هغه د قوم په منځ کښې وُو او د دے انجام به هم د هغے نه څه مختلف نه وی، او دا چه د خدا په فيصله کښې که هر څومره وخت اوږدی خو فيصله آخر کيږی، او هغه د حق پرستو په حق کښې وی او د باطل پرستو خلاف وی۔

[33] دويم ترجمه دا هم کيدے شی چه "آزميښت خو به مونږه ځامخا کولو" يا دا چه "آزميښت خو مونږه ضرور کوُو" په دے دواړو صورتونو کښې اصل مطلب دا دے چه دا حقيقت ښکاره شی چه الله تعالیٰ په دُنيا کښې يو قوم هم داسے نه آزميښته نه پريږدی، بلکه آزميښت پرے کوی او کوم څه چه د غه قوم خپل اقتدار په څه طريقه استعمالوی۔ د نوحؑ د قوم سره چه څه اوشو، ټيک د دے قانون مطابق اوشو، او نور قومونه هم د الله څه دا سے نيا زولی نه دی چه بس د دنيا لنګر کښې دے ټپوسه کوزی. آزميښت به په هر يو ځامخا راځی۔

ثُمَّ اَنۡشَاۡنَا مِنۡۢ بَعۡدِهِمۡ قَرۡنًا اٰخَرِيۡنَ ﴿٣١﴾ فَاَرۡسَلۡنَا فِيۡهِمۡ رَسُوۡلًا مِّنۡهُمۡ اَنِ
اعۡبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمۡ مِّنۡ اِلٰهٍ غَيۡرُهٗ ؕ اَفَلَا تَتَّقُوۡنَ ﴿٣٢﴾ ع وَقَالَ الۡمَلَاُ مِنۡ
قَوۡمِهِ الَّذِيۡنَ كَفَرُوۡا وَكَذَّبُوۡا بِلِقَآءِ الۡاٰخِرَةِ وَاَتۡرَفۡنٰهُمۡ فِى الۡحَيٰوةِ الدُّنۡيَا ۙ مَا

د دوی نه روستو مونږه د یو بل دور قوم را اوچت کړو.[٣٤] بیا مو ده هغوی د قوم یو رسول په هغوی کښې اولیږلو. (او هغوی له یې دعوت ورکړو) چه د الله بندګی کوی، ستاسو د پاره د هغه نه سوا بل معبود نشته، آیا تاسو یرېږئ نه؟ ع د هغه د قوم کوم سرداران چه د منلو نه انکار اوکړو او د آخرت پېښې دروغ اوګڼلې، او چه مونږ ورله د دنیا په ژوند کښې د خوشحالئ سامان ورکړے وُو، هغوی اووئیل چه دا سړے

[٣٤] ځینې خلق وائي چه د دے نه مراد د ثمود قوم دے، ځکه چه وړاندې دا ذکر راځي چه دا قوم د صیحه په عذاب تباه کړے شو، او د قرآن په نورو ځایونو کښې وئیلے شوی دی چه ثمود هغه قوم دے چه په هغوی باندې دا عذاب راغلے وُو، (هود، ٦٧- الحجر، ٨٣- القمر، ٣١). ځینې نور خلق وائي چه د دے نه مراد په اصل کښې د عاد قوم دے ځکه چه د قرآن د بیان مطابق د نوح ع د قوم نه روستو هم دا قوم را اوچت کړے شوے وُو، وَاذۡكُرُوۡۤا اِذۡ جَعَلَكُمۡ خُلَفَآءَ مِنۡۢ بَعۡدِ قَوۡمِ نُوۡحٍ (اعراف- آیت ٦٩) - دا دویمه خبره صحیح معلومیږی، ځکه چه "د نوح د قوم نه روستو"، دا الفاظ دے طرف ته اشاره کوی - پاتے شو لفظ صَیۡحَه (چغه، شور او غوغا)، نو صرف د دے تکی مناسبت، دے قوم ته د ثمود وئیلو د پاره کافی نه دے، ځکه چه دا لفظ لکه څنګه چه د هغه تیزا واز د پاره استعمالیږی کوم چه د عام هلاکت سبب ګرزی، دغه شان د هغه شور او غوغا د پاره هم استعمالیږی کوم چه د عام هلاکت په وخت کښې وی خواه که د هلاکت سبب هرڅه وی.

[٣٥] دا خاصیتونه د غور کولو لائق دی. د پیغمبر مخالفت ته په هغه خلق را پاسیدل کوم چه به د قوم سرداران وُو. د هغوی ټولو مشترکه ګمراهی دا وه چه هغوی د آخرت نه منکر وُو، ځکه خو د هغوی سره دا هیڅ فکر نه وُو چه خدائے له به څه جواب ورکوی، او ځکه خو هغوی د دُنیا په ژوند مئین وُو او د "مادی نایند" نه زیات د بل څه قایل نه وُو. بیا چه په دے ګمراهی کښې کوم څیز هغوی بالکل ډوب کړی وُو هغه د دُنیا خوشحالی وه چه هغوی د ځیل ځان په حقله د حق والی دلیل ګڼرلو او دے خبرې منلو ته تیار نه وُو چه د کومے عقیدے او د کوم ژوند په وجه هغوی ته دومره فایدے حاصلے شوی دی هغه کښې غلطی دے هم شی. انسانی تاریخ بار بار دا حقیقت څرګند کړے دے چه د حق په مخالفت کښې همیشه هغه کسان وړاندې چا کښې چه دا درے خاصیتونه وی. او هم دغسے حالات په هغه وخت کښې وُو کله چه نبی صلی الله علیه وسلم په مکه کښې د اصلاح کوشش کولو.

هٰذَآ اِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يَاْكُلُ مِمَّا تَاْكُلُوْنَ مِنْهُ وَيَشْرَبُ مِمَّا تَشْرَبُوْنَ ﴿۳۳﴾
وَلَئِنْ اَطَعْتُمْ بَشَرًا مِّثْلَكُمْ اِنَّكُمْ اِذًا لَّخٰسِرُوْنَ ﴿۳۴﴾ اَيَعِدُكُمْ اَنَّكُمْ اِذَا مِتُّمْ
وَكُنْتُمْ تُرَابًا وَّعِظَامًا اَنَّكُمْ مُّخْرَجُوْنَ ﴿۳۵﴾ هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ لِمَا تُوْعَدُوْنَ ﴿۳۶﴾
اِنْ هِيَ اِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوْتُ وَنَحْيَا وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُوْثِيْنَ ﴿۳۷﴾ اِنْ هُوَ اِلَّا

نور هیڅ نه دے بس یو بشر دے ستاسو غوندې. څه چه تاسو خورئ هغه دے خوري او څه چه تاسو څکئ هغه څکي. اوس که چرے تاسو د خپل ځان غوندې د یو بشر اطاعت قبول کړو نو تاسو به نقصان کښے شوئ. دے تاسو ته وائی چه کله تاسو مړه شئ او خاورے شئ او د هډوکو پنجره پاتے شئ نو بیا به تاسو (د قبرونو نه) را بیرته کیږئ؟ لرے ده، او بالکل لرے ده دا وعده کومه چه تاسو سره کیږی. ژوند بل نشته بس هم دا د دُنیا ژوند دے. هم دلته زمونږ مرګ او ژوند دے او مونږ به هرګز نه را پاسولے کیږو. دا سړے

لـــه ۳۶ ځینی خلق په دے غلط شوی دی چه کنی دا خبری به هغوی په خپلو کښے یو بل ته کولے. نه، دا سے نه ده بلکه دا خبری به هغوی عامو خلقو ته کولے. د قوم د سردارانو سره چه کله دا خطره پیدا شوه چه عوام به د پیغمبر دا پاکو پاکو خبرو اثر قبول کړی او بیا به زمونږه سرداری په خطره کښے پریوزی، نو هغوی عامو خلقو ته دا قسم تقریرونه کول شروع کړل. دا د هغه معامله یو بل اړخ دے کوم چه په دے نوحؑ د قوم د سردارانو په ذکر کښے بیان شوے وو کوم ته هغوی به وئیل چه د خدائے د طرف نه پیغمبری سیغمبری هیڅ نشته، دا دے چه کومے خبری کوی دا اقتدار ته چل دے. رو نړو، لږ غور او کړئ چه آخر دا سړے ستاسو نه په څه څیز کښے بدل دے. هم دغسے ستاسو په شان د غوښے او د پوستکی سړے دے. په ده کښے او په تاسو کښے هیڅ فرق نشته. بیا ده ولے لوئ سړے جوړ شو او تاسو د ده فرمان منونکی شوئ؟ ګویا چه په دے تقریرونو کښے دا خبره بغیر د څه جګړے نه ملی شوی وه چه مونږه ستاسو سرداران یو نو دا خو پکار ده چه یُو، که مونږه د غوښے او د هډو کونه جوړ یُو او خوراک څکاک کوو نو خیر دے هیڅ خبره نه ده. خیر زمونږ د سردارئ نه ده ځکه چه دا خو د خپله ځانه قائمه شوی او منلے شوی ده، البته خبره د دے نوی سردارئ ده کومه چه اوس قائمیدل غواړی. د هغه شان د دے خلقو په خبره او د نوحؑ د قوم د سردارانو په خبره کښے څه زیات فرق نه وو. د هغوی په نزد قابلِ الزام څیز که وو نو هغه د "اقتدار لوږه" وه کله چه یو نوی سړی ته او ولیدی یا پړه د لوږے شک راشی. پاتے شوه د هغوی خپله ختنه، نو هغوی وئیل چه اقتدار خو زمونږه فطری خوراک دے په مه که مونږه ستا اوچتی او کړو نو

هم څه د اعتراض خبره نه ده.

رَجُلُ ۨافْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا وَّمَا نَحْنُ لَهٗ بِمُؤْمِنِيْنَ ﴿۳۸﴾ قَالَ رَبِّ انْصُرْنِيْ
بِمَا كَذَّبُوْنِ ﴿۳۹﴾ قَالَ عَمَّا قَلِيْلٍ لَّيُصْبِحُنَّ نٰدِمِيْنَ ﴿۴۰﴾ فَاَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ
بِالْحَقِّ فَجَعَلْنٰهُمْ غُثَآءً فَبُعْدًا لِّلْقَوْمِ الظّٰلِمِيْنَ ﴿۴۱﴾ ثُمَّ اَنْشَاْنَا مِنْۢ بَعْدِهِمْ
قُرُوْنًا اٰخَرِيْنَ ﴿۴۲﴾ مَا تَسْبِقُ مِنْ اُمَّةٍ اَجَلَهَا وَمَا يَسْتَاْخِرُوْنَ ﴿۴۳﴾
ثُمَّ اَرْسَلْنَا رُسُلَنَا تَتْرَا ؕ كُلَّمَا جَآءَ اُمَّةً رَّسُوْلُهَا كَذَّبُوْهُ فَاَتْبَعْنَا
بَعْضَهُمْ بَعْضًا وَّجَعَلْنٰهُمْ اَحَادِيْثَ ۚ فَبُعْدًا لِّقَوْمٍ لَّا يُؤْمِنُوْنَ ﴿۴۴﴾ ثُمَّ
اَرْسَلْنَا مُوْسٰى وَاَخَاهُ هٰرُوْنَ ۙ بِاٰيٰتِنَا وَسُلْطٰنٍ مُّبِيْنٍ ﴿۴۵﴾ اِلٰى فِرْعَوْنَ

دَ خدائے په نوم خالص دروغ جوړ وي[۳۶ الف] او موږ هيڅکله دَدهٔ منونکي نهٔ يُو." رسول اُووے "پروردګاره، دِے خلقو چه زهٔ دروغژن اُوګڼلم نو په دے اُوس ته زما مدد اُوکړه." په جواب کښے ورته الله اُوفرمائيل "نزدے هغه وخت چه دوئ به په خپلو عملو نو پښيمانه شي." آخر د اچه ټيک ټيک دَ حق مطابق يو لويه غوغا په هغوئ راغله او موږه دَ سيلابي خزلو پشان هغوی غوزار کړل[۳۷] ـــــ لرے دِ وی ظالم قوم!
بيا موږه دَ هغوئ نه روستو نور قومونه راپورته کړل. يو قوم نهٔ دَ خپل وخت نه مخکښے ختم شوا و نهٔ دَ خپل وخت نه روستو پاتے شو. بيا موږه خپل رسولان پرلپسے را واستول. کوم قوم ته چه دَ هغوئ رسول راغے نو هغه هغوی دروغژن اُوګڼړو، او موږه قومونه پرلپسے هلاکول آن ترڅه وے چه دَ هغوئ نه موږ تيه ئ جوړے کړے ـــــ لعنت دِ وی په هغه خلقو چه ايمان نهٔ راوړي![۳۸]
بيا موږه موسیٰ او دَ هغه رور هارون دَ خپلو نښو او دَ ښکاره سند سره[۳۹] فرعون او دَ هغه

[۳۶ الف] دَ دے الفاظو نه صفا معلوميږي چه دا خلق دَ الله تعالیٰ دَ هستئ نه منکر نهٔ وو. دَ دوئ هم اصلی ګمراهی شرک وه. دَ قرآن په نورو ځايونو کښے هم دَ دے قوم دا جرم بيان کړے شوے دے. اُوګوره الاعراف آيت ۷۰. هُود آيتونه ۵۳-۵۴. حم السجدة آيت ۱۴. الاحقاف آيتونه ۲۱-۲۲.
[۳۷] په اصل کښے لفظ غُثَآءً استعمال شوے دے چه معنی ئے دا هغه خزلے چه دَ سيلاب سره په اُوبو کښے بهيږی او بيا په غاړو پورے نختلی وی.
[۳۸] يعنی دَ پيغمبرانو خبره نهٔ مني.
[۳۹] دَ "نښو" نه روستو "دَ ښکاره سند" نه مراد يا خو دا دے چه دا کومے نښے دَ هغوی سره وے نو دا دَ دے خبرې ښکاره سند وو چه هغوی دَ الله دَ طرفنه راليږلے شوی پيغمبران وو. يا بيا دَ "نښو" نه مُراد دَ عصا نه علاوه نورے ټولے هغه معجزے دی کومے چه په مصر کښے ښودلے شوی وے، او دَ ښکاره سند

وَمَلَا۟ئِهٖ فَاسْتَكْبَرُوْا وَكَانُوْا قَوْمًا عَالِيْنَ ﴿۴۶﴾ فَقَالُوْٓا اَنُؤْمِنُ لِبَشَرَيْنِ
مِثْلِنَا وَقَوْمُهُمَا لَنَا عٰبِدُوْنَ ﴿۴۷﴾ فَكَذَّبُوْهُمَا فَكَانُوْا مِنَ الْمُهْلَكِيْنَ ﴿۴۸﴾
وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوْسَى الْكِتٰبَ لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُوْنَ ﴿۴۹﴾ وَجَعَلْنَا ابْنَ مَرْيَمَ
وَاُمَّهٗٓ اٰيَةً وَّاٰوَيْنٰهُمَآ اِلٰى رَبْوَةٍ ذَاتِ قَرَارٍ وَّمَعِيْنٍ ﴿۵۰﴾ ع

د سلطنت واکدارانو ته اولیږل. خو هغوی تکبر اوکړو او ځان ئې ډیر غټ اوګڼړو.[۴۵] وے وئیل آیا مونږه د خپل ځان غوندې په دوو سړو باندې ایمان راوړو؟[۴۵الف] او سړی هم هغه چه د هغوی قوم زمونږه غلامان دی.[۴۶] نو هغوی هغه دواړه دروغژن اوګڼړل او په هلاکیدونکو خلقو کښې شامل شول.[۴۷] او موسیٰ له مونږ کتاب ورکړو د دې دپاره چه خلق ترې رهنمائي حاصله کړي.

او مونږه ابن مریم او د هغهٔ مور یوه نښه[۴۸] جوړه کړه او هغوی له مو په یو لوړ ځائے کښې پناه ورکړه چه د اطمینان ځائے وو او چینے پکښے جاری وے.[۴۹] ع

نه مراد هم ساده، ځکه چه د دې په ذریعه کومه معجزه ښکاره شوه نو د هغې نه روستو دا خبره بالکل واضحه شوې وه چه دا دواړه رونړه د الله د طرف نه مامور دی. (د تفصیل دپاره اوګوره تفهیم القرآن څلورم جلد، الزخرف حاشیه ۴۳-۴۴).

۴۵ په اصل کښې الفاظ دی وَكَانُوْا قَوْمًا عَالِيْنَ، چه د دې دوه مطلبونه کیدے شي. یو دا چه هغوی ډیر مغروره او ظالمان خلق وو. دویم دا چه هغوی ځان ډیر غټ اوګڼړلو او غرور ئې اوکړو.

۴۵الف د تشریح دپاره اوګوره حاشیه ۲۶.

۴۶ اصل الفاظ دی "چه د دوئ قوم زمونږه عبادت کونکی دی". په عربۍ ژبه کښې د چا "مطیع فرمان کیدل" او د هغه "عبادت ګذار جوړیدل"، دواړه تقریبًا یوه معنیٰ لري. څوک چه د چا بندګي کوي او د هغه حکم منونکے هغه لکه چه د چا عبادت کوي. د دې نه دا ډیر غټ معلومات کیږي چه د لفظ "عبادت" معنیٰ څه ده او د پیغمبرانو د دعوت څه مطلب دے چه هغوی وائي چه عبادت صرف د الله کوئ او د هغه نه سوا د بل چا عبادت مه کوئ. "عبادت" د هغوی په نزد صرف "رسمي عبادت" نه وو. د هغوی دعوت دا نه وو چه صرف رسمي عبادت د الله کوئ، باقي بندګي او عبادت چه د چا غواړئ د هغوی کوئ. بلکه هغوی دا هم غوښتل چه انسان د الله عبادت ګذار بنده شي او دا ئې هم غوښتل چه مطیع فرمان یعنی حکم منونکے ئې هم شي، او د دې دواړو معنو په لحاظ سره به ئې د بل چا عبادت ته غلط وئیلو (د زیاتې تشریح دپاره اوګوره تفهیم القرآن، دریم جلد، الکهف حاشیه ۵۰).

۴۷ د موسیٰ او د فرعون د قیصې د تفصیلاتو دپاره اوګوره البقره، آیتونه ۴۹-۵۰. الاعراف آیتونه ۱۰۳ تا ۱۳۶. یونس ۷۵ تا ۹۲. هود ۹۶ تا ۹۹. بني اسرائیل ۱۰۱ تا ۱۰۴. طٰه ۹ تا ۸۰.

يَٰٓأَيُّهَا ٱلرُّسُلُ كُلُوا۟ مِنَ ٱلطَّيِّبَٰتِ وَٱعْمَلُوا۟ صَٰلِحًا ۖ إِنِّى بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ ﴿٥١﴾

اے پیغمبرانو[۴۵]، خورئ پاک څیزونه او عمل کوئ نیک،[۴۶] تاسو چه څه کوئ، زۀ په هغې ښه عالم یم۔

[۴۳] دا ئې اُونۀ فرمائیل چه یو ابن مریم څوک وو او یوه بله ښځه حضرت مریم وه۔ او دا ئې هم اونۀ فرمائیل چه د مریم ځوئے او د هغه مور مور دواړه ئې نښه جوړه کړے۔ بلکه دا ئې فرمائیلی دی چه هغوئ دواړه یوه نښه جوړه کړه شوه۔ د دے مطلب د دے نه سیوا بل څه کیدے شی چه د پلار نه بغیر د مریم د ځوئ پیدا کیدل او د سړی د ملاویدو نه بغیر د مریم په خیټه بچے کیدل هم هغه څیز دے چه د دواړو نه یوه نښه جوړ وی۔ کوم خلق چه بغیر پلاره د حضرت عیسیٰ پیدائیش نۀ مني نو هغوئ به د دے څه وجه بیانوی چه مور او ځوئے دواړه یوه نښه (د نښانیات تفصیل د پاره اُوګورئ تفهیم القرآن، اول جلد، آل عمران، حاشیے ۴۴، ۵۳، ۵۳۔ النساء، حاشیے ۱۹۰، ۲۱۲، ۲۱۳۔ دویم جلد، مریم، حاشیے ۱۵ تا ۲۲۔ الانبیآء، حاشیے ۸۹، ۹۰)۔ دلته دوه خبری نورے هم د توجه کولو قابلے دی۔ اول دا چه د حضرت عیسیٰ او د هغه د مور معامله د جاهلو خلقو یوه بله مزید په ګوته کوی۔ بره چه د کومو پیغمبرانو ذکر ووُ نو په هغوی باندے خوځئ ایمان نۀ کړانورو چه ورته ئې وئیل چه ته بشرئے، او بشر هم لا څرته نبي جوړیدے شی۔ لیکن د حضرت عیسیٰ او د هغه د مور سره چه کله د خلقو د عقیدت مینه زیاته شوه نو بیا دا سے زیاته شوه چه هغوی ئے د بشریت د مقام نه اُوچت کړل او د خدائی مرتبے ته ئے ورسول۔ دویم دا چه کومو خلقو په حضرت عیسیٰ باندے ایمان را وړلو نه انکار اُوکړو با وجود د دے چه هغوی د حضرت عیسیٰ معجزانه پیدائیش او د هغه د ځانګو والا تقریر اُولیدو او په حضرت مریم باندے تور اُولګوؤ نو هغوئ له بیا سزا هم دا سے ورکړے شوه چه د دُنیا د خلقو د پاره د عبرت یو نمونه جوړه شوه۔

[۴۴] مختلفو خلقو د دے نه مختلف ځایونه مُرادا خستلی دی۔ څوک وائی چه دمشق دے، څوک وائی الرَّمْلَه، څوک وائی بیت المقدس او څوک وائی چه مصر دے۔ د میسحی روایاتو مطابق د حضرت عیسیٰ د پیدائیش نه روستو حضرت مریمؑ د هغه د حفاظت د پاره دوه ځله په وطن پرېښودو مجبوره شوه۔ اول د هیرودیس باد شاه په زمانه کښے هغې هغه مصر ته یوړو او د هغه د مرګ پورے هلته وه۔ بیا د اَرخِلاؤس په زمانه کښے هغې د ګلیل په ناصره ښار کښے پناه واخستله (متی ۲: ۱۳ تا ۲۳)۔ او س دا خبره په یقین سره څوک نشي وئیلے چه د قرآن اشاره کوم طرف ته ده۔ په لغت کښے رَبْوَه هغه اُوچتے زمکے ته وائی چه هغه هواره وی او د خوا وُشا زمکے نه لوړه وی۔ د ذاتِ قرار نه مراد دا دے چه هلته د ضرورت ټول څیزونه ملاویږی او سرے پکښے په آسانه ژوند تیره ولے شی۔ او د مَعین نه مراد دے بهید ونکے اُوبۀ یا بهید ونکی چینه۔

[۴۵] په تیرو شوؤ دوو رکوعګانو کښے د ډیرو پیغمبرانو ذکر اُوشو، او اوس چه د یَآ اَیُّهَا الرُّسُلُ په ذریعه کوم خطاب ټولو پیغمبرانو ته اُوشو نو د دے دا مطلب نۀ دے چه ګنې دا ټول پیغمبران په یو ځلے موجود وو او هغوی ټولو ته دا خبره اُوشوه۔ بلکه د دے مقصد دا دے چه په هر زمانه کښے مختلفو قومونو او مختلفو ملکونو ته کوم پیغمبران راغلی وُو هغوی ټولو ته هم دا هدایت شوے وُو، او ټول د دے حکم مخاطب وو۔ په

وَإِنَّ هَٰذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاتَّقُونِ ﴿۵۲﴾ فَتَقَطَّعُوا أَمْرَهُم بَيْنَهُمْ زُبُرًا ۖ كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ ﴿۵۳﴾ فَذَرْهُمْ فِي

او دا ستاسو اُمت یو اُمت دے او زهٔ ستاسو رب یم، نو خاص زما نه یره کوئ.[۴۸]
لیکن روستو یا خلقو خپل دین په خپلو کښے ټوکړے ټوکړے کړو۔ د هرے ډلے سره چه څه دی په هغے کښے هغوی خوشحاله دی[۴۹] — ښه، ده نو، ته پریږده دوئ چه ډوب

روستنی آیت کښے چونکه ټولو پیغمبرانو ته یو اُمت، یو جماعت او یوه ډله ویلے شوی ده نو په دے وجه طرزِ بیان داسے اختیار کړے شو چه د سړی په سترګو کښے دا نقشه کیښی چه پیغمبران ټول یو ځاے ولاړ دی. بلکه چه هغوی ټول په یو ځلے کښے جمع دی او ټولو ته یو هدایت ورکړے کیږی۔ لیکن د دے دور ځینی ګند ذهنه خلق د دے کلام په باریکوالی پوهه نشو او دا نتیجه ئے ترے را وویستله چه دا خطاب هغه پیغمبرانو ته دے کوم چه به د محمد صلی الله علیه وسلم نه روستو راځی او د دے نه دا ثبوت ملاویږی چه د نبی نه پس روستو هم د نبوت سلسله جاری وی. تعجب دے په هغه خلقو چه د ژبے او د ادب د باریکوالی نه دومره ناخبره دی او بیا هم د قرآن تفسیر کوی.

[۴۸] د پاکو ځیزونو نه مراد داسے ځیزونه دی چه هغه بخپله پاک هم وی او بیا په حلاله طریقه حاصل شوی هم وی. اسلام د پاکو ځیزونو د خوراک هدایت کړے دے او په دے سره ئے د رهبانیت او د دنیا پرستئ په مینځ کښے د اعتدال لارے ته اشاره کړے ده. مسلمان نه خو د راهب په شان خپل ځان د پاک رزق نه محرومه کوی او نه د دنیا پرست په شان د حلالو او د حرامو فرق ختموی او هر ځیز ښیښتے ته اچوی.

د نیک عمل نه مخکښے د پاکو ځیزونو د خوړلو هدایت شوے دے، او په دے کښے دے طرفته صفا اشاره ده چه د حرام خوراک سره نیک عمل هیڅ فائده نه کوی. د نیک عمل د پاره اولنے شرط دا دے چه سړے حلال رزق اوخوری. په حدیث کښے راځی چه نبی صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل چه "اے خلقو، الله بخپله پاک دے خکه پاک ځیزونه خوښوی." بیا ئے دا آیت تلاوت کړو او د هغے نه روستو ئے اوفرمائیل "الرجل یطیل السفر اشعث اغبر و مطعمه حرام و مشربه حرام و ملبسه حرام و غذی بالحرام یمد یدیه الی السماء یا رب یا رب فانی یستجاب لذٰلك" "یو سړے اوږد سفرته په دوړو ککړ چپی او ببر سر راځی او آسمان طرفته لاسونه اوچتوی او دعا ګانے غواړی، اے ربه، اے ربه، خو حال دا وی چه د هغه ډوډئ حرامه ده، د هغه جامے حرامے دی، او د هغه بدن په حرام خوراک غټ شوے دے، اوس به د داسے سړی دعا څنګه قبوله شی." (مسلم۔ ترمذی، احمد من حدیث ابو هریره رض)۔

[۴۹] "ستاسو اُمت یو اُمت دے"، یعنی تاسو د یوے ډلے خلق یئی۔ "اُمت" هغه خلقوته ویلے کیږی چه په یو مشترک اصل باندے راجمع شوی وی۔ پیغمبران اګر چه په مختلفو زمانو او په مختلفو ځایونو کښے راغلی دی، لیکن د هغوی عقیده یوه وه، د هغوی دین یو وو، او د هغوی دعوت یو وو نو په دے وجه اُوفرمائیلے شو چه د دے ټولو یو اُمت دے۔ روستنی فقره بخپله ښائی چه هغه اصل مشترک ځیز څه وو چه په هغے باندے ټول پیغمبران راجمع شوی وو۔ (د زیاتے تشریح د پاره اوګورئ البقره آیتونه ۱۳۰ تا ۱۳۳۔ ۲۱۳۔

غَمْرَتِهِمْ حَتّٰى حِيْنٍ ﴿٥٤﴾ اَيَحْسَبُوْنَ اَنَّمَا نُمِدُّهُمْ بِهٖ مِنْ مَّالٍ وَّ بَنِيْنَ ﴿٥٥﴾
نُسَارِعُ لَهُمْ فِي الْخَيْرٰتِ ۭ بَلْ لَّا يَشْعُرُوْنَ ﴿٥٦﴾ اِنَّ الَّذِيْنَ هُمْ

وي په خپل غفلت کښې ډوب خاص وخت پورې.^٤٩^
آيا دوئ دا خيال دے چه مونږه په مال او په اولاد سره د دوي کوم امداد کوو داگنې مونږه دوئ ته په خير ورکولو کښې کوشش کوو؟ نه، بلکه په اصل معامله دوي پوهيږي نه.^٥٠^ خير طرفته په ځغلېدو منډې وهي او

آل عمران ١٩، ٢٠، ٣٣، ٣٤، ٦٤، ٧٩ - ٨٥ تا ٨٥ - النساء ١٥٠ تا ١٥٢ - الاعراف ٥٩، ٦٥، ٧٣ - ٨٥ - يوسف ٣٧ تا ٤٠ - مريم ٤٩ تا ٥٩ - الانبياء ٧١ تا ٩٣ -

٤٨ دا صرف د يو حقيقت بيان نه دے بلکه د سورة د شروع نه چه کوم دليلونه راروان دي دا د هغې سره تړلے شوے يو دليل هم دے. د دليل خلاصه دا ده چه هر کله د نوح عليه السلام نه را واخله د حضرت عيسىٰ عليه السلام پورے ټولو پيغمبرانو د توحيد او د آخرت د يو عقيدے تعليم ورکوي، نو د دے نه ثابتيږي چه د انسانانو اصل دين هم دا اسلام دے، او نور ټول مذهبونه د دے اسلام خراب شوي صورتونه دي، چه څه صدا تونه ترې سره کړے شوي دي او څه خبرې پکښې د خانه شاملے کړے شوي دي او مذهبونه ترې جوړ کړے شوي دي. اُوس که څوک په غلطئ څوک دي نو هغه هم دا خلق دي چه د دے خرابو شوو مذهبونو عاشقان دي، نه هغه خلق چه د مذهبونو پيروي او خلق اصل دين طرفته رابلي.

٤٩ د اولے فقرے او د دويمے فقرے په منځ کښې خالي ځائے دے، دا خالي ځائے د اوريدونکي سوچ ته پريښودے شوے دے، ځکه چه د تقرير د حالاتو نه پرسره پخپله پوهيږي. حالات دا دي چه د حضرت نبي د نبوت څو شپږ، وکالو راسه خلق اصل دين ته رابلي، په دليلونو ئے پوهه کوي، د تاريخ مثالونه ورکوي، د هغه د دعوت اثرات خلق په خپلو سترگو ويني، او د هغه خپل ذاتي کردار هم د دے خبرې ضمانت ورکوي چه هغه يو قابل اعتماد سړے دے. ليکن د دے با وجود بيا زے دا نه چه خلق په هغه باطل کښې خوشحاله دي کوم چه هغوي ته د پلار نيکه په ميراث کښې پاتے دي، او بيا زه دا هم نه چه هغوي هغه حق نه مني کوم چه په واضحه دليلونو سره پيش کيږي، بلکه هغوي په دغه داعئ حق پسے لگيدلي دي، او د هغه د دعوت د ناکام کولو د پاره هر قسم صند، طعنے، ملامتيا، ظلم او دروغ استعمالوي. په دے صورت حال کښې د دينِ حق د يو والي او د نورو مذهبونو د حقيقت بيانولو نه روستو دا وينا کول چه "پريږده دوي چه ډوب وي په خپل غفلت کښې" پخپله په دے خبره دلالت کوي چه "بس ده، که دوي نه مني او پخپلو گمراهو کښې ډوب وسيدل غواړي نو پريږده دوئ". دا "پريږده دوئ" بالکل په لفظي معنو کښې اغستل او بيا تر دا مطلب اخستل چه "اوس هدو تبليغ مه کوه" دا به د دے خبرې ثبوت وي چه د دے هدو د کلام د منشا نه ناخبره دے. په داسے موقعو کښې دا خبرو گډه غرض د پاره نه کيږي چه گني د نصيحت خبرو درته نو دے مه کوه بلکه د دے غرض د پاره کيږي چه په غفلت کښې پراته خلق را بيدار شي. بيا دا الفاظ چه "د يو خاص وخت پورے" په دے کښې يو غټ خبر دا په پروت دے چه هغه دے طرفته اشاره کوي چه د غفلت دا وخت به ډير زيات نه وي، يو وخت داسے راتلونکے دے چه دوئ

به نا بیدا رشی او دوی ته به پته اُولږی چه پیغمبر کوم شیز ته خلق رابلل هغه څه وُو او دوی چه په کوم شیز مست وُو هغه څه وُو.

۵ دلته د سورة په اولنو آیتونو یانې نظر اچول پکار دی. هم هغه خبره په یو بل انداز کښې یو ځل بیا وئیلے کیږی. د دے خلقو د "فلاح" او د "خیر" او د "خوشحالئ" په حقله یو خاص مادی خیال وُو. د دوی په نزد چه چا ته ښه خوراک، ښه جامه او ښه کور ملاؤ شو، او چه چا له مال او اولاد ورکړے شو، او چه چا ته په خلقو کښې ښه شهرت حاصل شو، نو بس هغه فلاح بیا موندو. او څوک چه د دے نه محروم شو نو هغه نا کام او نامُراد شو. د دے بنیادی غلطئ په وجه هغوی د دے نه هم په زیات غټه دوکه کښې پریوتل، او هغه دا ده چه چا ته دا قسم فلاح نصیب شو نو هغه خامخا په نیغه او په صحیح لار دے، بلکه د خدائے خوښ دے، کنې نو دا خوشحالیانے به ورته څنګه حاصلے شوی وے. او د دے نه برعکس څوک چه د دے فلاح نه مونږ ته بنکاره محرومه بنکاری نو هغه یقیناً چه د عقیدے او د عمل په لحاظ سره ګمراه دے او د خدائے (یا د خدایانو) په غضب کښې راګیر دے. دا غلط فهمی، چه په حقیقت کښې د ماده پرستو خلقو د ګمراهئ یو غټ سبب دے، په قرآن کښې ځائے په ځائے بیان شوی ده، په مختلفو طریقو سره د دے تردید شوے دے او په قسما قسم ذریعو سره دا ښودلے شوی ده چه اصل حقیقت څه دے (د مثال په طور او ګورئ البقره آیت ۱۲۶، ۲۱۲ - الاعراف ۳۲ - التوبه ۵۵، ۶۹ - ۸۵ - یونس ۱۷ - هود ۳ - ۲۷ تا ۳۱، ۳۸، ۳۹ - الرعد ۲۶ - الکهف ۲۸ - ۳۲ تا ۴۳ - ۱۰۳ تا ۱۰۵ - مریم ۷۷ تا ۸۰ - طٰه ۱۳۱ - ۱۳۲ - الانبیاء ۴۴ سره د حاشیو.

په د حقله یو څو حقیقتونه داسے دی چه ترڅو پورے سړے په هغے ښه پوهه شوے نه وی نو د هغه ذهن هیڅکله صفا کیدے نه شی.

اول دا چه "د انسان د فلاح" مطلب د یو سړی یا د یوے ډلے یا د یو قوم مادی خوشحالی او وقتی کامیابی نه ده، بلکه د "انسان د فلاح" مطلب د دے نه ډیر فراښه او ډیر اُوچت دے.

دویم دا چه که چرے "فلاح" د دُنیوی فائدے په معنو کښې د حق او د باطل او د خیر او د شر معیار اوګرزولے شی نو د دے نه یوه داسے بنیادی ګمراهی جوړیږی چه سړی ته بیا تر هغے صحیح عقیده او صحیح فکر او صحیح اخلاق نشی نصیب کیدے ترڅو چه د دغه بنیادی ګمراهئ نه وتلے نه وی.

دریم دا چه دنیا په اصل کښے د بدلے ځائے نه دے بلکه د امتحان ځائے دے. دلته په دنیا کښے که اخلاقی جزا او سزا شته هم خو ډیره محدوده او په ناقص صورت کښے ده، او په هغے کښے چیرته هم امتحان موجود وی. چه د دے حقیقت نه سړے سترګی پټی کړی او دا یقین اُوکړی چه دلته چا ته څه نعمت ملاو یږی هغه "انعام" دے او دا انعام ملاویدل د دے خبرے ثبوت دے چه دے حقه دے، دے نیک صالح دے او د خدائے خوښ دے، او په چا باندے چه څه مصیبت راځی هغه "سزا" ده، او دا سزا د دے خبرے دلیل دے چه هغه په باطل دے، نیک صالح نه دے، او د خدائے په غضب کښے دے، دا تول هر څه په حقیقت کښے یوه لویه غلط فهمی، بلکه بے وقوفیا ده چه شاید د دے نه زیات بل شیز به داسے خرابونکے نه وی چه هغه به زمونږ د حق تصورات او زمونږ د اخلاقو معیار خراب کړی. څوک چه د حقیقت طلبګار وی هغه له پکار دی چه په اول قدم ځان په دے پوهه کړی چه دا دنیا په اصل کښے

مِّنْ خَشْيَةِ رَبِّهِمْ مُّشْفِقُوْنَ ﴿۵۷﴾ وَالَّذِيْنَ هُمْ بِاٰيٰتِ رَبِّهِمْ
يُؤْمِنُوْنَ ﴿۵۸﴾ وَالَّذِيْنَ هُمْ بِرَبِّهِمْ لَا يُشْرِكُوْنَ ﴿۵۹﴾ وَالَّذِيْنَ

دَ هغې ځان ځان مخکښې وررسوي،[الف] نو هغه هغه خلق دي چه هغوی د خپل پروردګار د ډیرې نه په ډیره ډونه
یروي،[الف] او د خپل رب په آیتونو ایمان راوړي،[ب] او د خپل رب سره بل هیڅوک نه شریکوي،[۳ الف] او چه د هغوی حال دا دے

دَ امتحان یو ځائے دے او دلته په مختلفو طریقو سره د خلقونه، او د قومونو او د ټولو انسانانو امتحان اخستلے کیږي
دَ دے امتحان په دوران کښې چه کوم مختلف حالتونه خلقو ته وراندې راځي هغه د جزا او د سزا آخري فیصلې نه دي چه
هغه د کنې د عقیدو او د عملونو د صحیح والي او د غلطوالي معیار اوګرزولے شي، او د خدائے په نزد د خوښ او
د ناخوښ علامه اوګرزولے شي۔

څلورم دا چه په دے کښې هیڅ شک نشته چه د حق او د نیکۍ سره فلاح تړلے شوې څیز دے او د باطل او د بدۍ
انجام خسران دے۔ لیکن په دے دنیا کښې چونکه د باطل او د بدۍ سره عارضي او ظاهري فلاح ممکن ده، او د غسې
د حق او د نیکۍ سره ظاهري او وقتي خسران ممکن دے، او زیات تر خلق په دے څیز دوکه کیږي هم، نو د دے دپاره
نه د حق او د باطل او د خیر او د شر د پیژندګلو د پاره یو داسے مستقل معیار پکار دے چه په هغې کښې د دوکے
هیڅ خطره نه وي۔ د پیغمبرانو تعلیمات او آسماني کتابونه مونږ ته دغه معیار راکوي، او عام انساني عقل
(Commonsense) د هغې د صحیح والي تصدیق کوي، او د نیکۍ او د بدۍ په حقله د انسانانو مشترکه
وجداني تصورات په هغې ګواهي کوي۔

پنځم دا چه کله یو سړے یا یو قوم یو طرفته خو د حق نه بے لارے وي او په ظلم او په ګناه کښې اخته وي، او بل طرفته
په هغه باندې د نعمتونو باران راوریږي، نو د عقل او د قرآن مطابق دا د دے خبرې ښکاره نښه ده چه الله تعالیٰ
د هغه سخت په آزمیښت کښې اچولے دے او په ده باندې د خدائے رحمت نه بلکه د خدائے غضب دے۔ که په غلطۍ کولو
ورته سزا ملاویدے نو د دے مطلب به دا وے چه خدائے اوس په ده مهربان دے، ده له خبردارے ورکوي او د
ځان صحیح کولو موقع ورکوي۔ لیکن په غلطۍ باندې "انعام" ورکول دا معنیٰ لري چه ده له د سختې سزا ورکولو فیصله
شوې ده او د ده کشتۍ لاځکه د او بو په سر روانه ده چه ښه ډکه شي او په آسانه ډوبه شي۔ د دے برعکس چیرې
یو طرفته خداپرستي وي، پاکیزه اخلاق وي، په هره معامله کښې صداقت وي، د خدائے د مخلوق سره ښه سلوک
او همدردي وي، او بل طرفته د مصیبتونو او د تکلیفونو بارانونه وي، نو دا د خدائے غضب نه دے بلکه دا د
خدائے د رحمت نښه ده۔ زرګر سره زر د دے د پاره تکوي چه ښه صفا شي او په دنیا باندې د هغې ښه والے
ثابت شي۔ که د دنیا په بازار کښې د قیمت اوچت نه شي نو هیڅ پرواه نشته۔ زرګر پخپله د دے قیمت ورکوي
بلکه په خپل فضل سره یې زیات ورکوي۔ د دغه مصیبتونو که غضب معلومیږي نو د ده د پاره غضب نه دے
بلکه د ده د دشمنانو د پاره غضب دے، یا بیا د هغې خلقو د پاره غضب دے چه په هغوی کښې نیکانو خلقو له
تکلیفونه ورکړے کیږي او فاسقانو نافرمانو خلقو له خوشحالیانے۔

۵۰ الف دا د اردو ژبے (یعني د ترجمانۍ) په لحاظ سره مونږ د آیت ۶۱ ترجمه اول کړې ده او د آیت ۵۷، ۵ تا ۶۰ ترجمه

يُؤْتُونَ مَآ اٰتَوْا وَّقُلُوْبُهُمْ وَجِلَةٌ اَنَّهُمْ اِلٰى رَبِّهِمْ رٰجِعُوْنَ ﴿۶۰﴾ اُولٰٓئِكَ يُسٰرِعُوْنَ

چه ورکوی هغه څه چه ورکوی او زړونه ئې د دې خیال نه وېرېږی چه موږ به خپل رب ته واپس کېږو۔ [۵۴]

مو روستو کړی دی۔ د چا دا خیال راشی چه د آیت ۶۱ ترجمه پاتې شوې ده۔

[۵۱] یعنی هغوی په دُنیا کښې د خدائ نه بې یېره او بې فکره نه اوسی چه څه ئې زړه غواړی هغه کوی او دا سوچ هم کوی نه چه بره څوک خدائ هم شته چه په ظلم او زیاتی باندې خلق رانیسی، بلکه د هغوی په زړه کښې هر وخت د خدائ یېره وی او د غه یېره ئې د بد و کارونو نه بچ کوی۔

[۵۲] د آیتونو نه مراد دواړه قسمه آیتونه دی هغه هم چه پېغمبران ئې د خدائ د طرف نه پېش کوی، او هغه هم چه د انسان په خپل نفس کښې دی او هر طرف په خواؤ شا کائنات کښې خوارهٔ دی۔ د کتاب په آیتونو باندې ایمان راوړل د هغې آیتونو تصدیق کول دی او د نفس او د کائنات په آیتونو باندې ایمان راوړل په هغه حقیقتونو باندې ایمان راوړل دی چه په کوم هغوی دلالت کوی۔

[۵۳] اګر چه په آیتونو باندې د ایمان راوړلو نه پس په دا خبره لازمېږی چه انسان دې د توحید قائل وی لیکن د دې باوجود د شرک د نه کولو ذکر په دې وجه ځان له اشوې دې چه اکثر انسان په آیتونو ایمان راوړی هم خو بیا هم په یو شرک کښې مبتلا وی۔ مثلاً ریا، ځکه چه دا هم یو قسم شرک دې۔ یا د پېغمبرانو او د بزرګانو په تعلیم کښې دومره زیاتے کول چه سړے شرک ته رسوی۔ یا د الله نه علاوه د بل چا نه دُعا او امداد غوښتل یا په خپله مرضا د الله نه بغیر د بل چا بندګی او اطاعت کول او د بل چا په قانون پسې تلل۔ پس د الله په آیتونو د ایمان راوړلو نه روستو د شرک د نه کولو ذکر چه کوم جدا شوې دې د هغې مطلب دا دې چه هغوی خپله بندګی اطاعت او عبادت بالکل د الله د پاره خالص کوی او د هغه سره د بل چا د بندګئ خیال هم په زړه کښې نه راولی۔

[۵۴] په عربئ ژبه کښې لفظ (ایتاء) "ورکول" صرف د مال یا د بل څه مادی څیز د ورکولو په معنیٰ کښې نه استعمالېږی بلکه د معنوی څیزونو د ورکولو په معنیٰ کښې هم ویلے کېږی۔ مثلاً چا چه اطاعت قبول کړو نو د هغه د پاره وائی چه "اتیته من نفسی القبول"، څوک چه د چا د اطاعت نه انکار اوکړی نو د هغه د پاره وائی "اتیته من نفسی الاباۃ"۔ نو د دې ورکولو مطلب یوازې دا نه دې چه هغوی د خدائ په لار کښې مال ورکوی، بلکه په دې کښې الله ته د خپلې بندګئ او اطاعت پېش کولو مطلب هم پروت دې۔

د دې معنیٰ په لحاظ سره د آیت پوره مطلب دا شو چه هغوی د الله په فرمانبرداری کښې کومې نېکیانې کوی، کوم خدمتونه کوی، کومې قربانیانې ورکوی، په هغې هغوی خوشحالیږی نه، د تقویٰ غرور او د خدائ ئې ته د رسېد و تکبر پکښې نه راځی، بلکه د خپل وس مطابق هر څه کوی خو بیا هم یرېږی چه دا به خدائ ته قبول وی او که نه، هم چه دا به زموږ د ګناهونو په مقابله کښې دېروی او که نه، چه دا به زموږ د بخښنې د پاره کافی وی او که نه۔ د دې مطلب تشریح په هغه حدیث سره کېږی کوم چه احمد، ترمذی، ابن ماجه، حاکم او ابن جریر نقل کړے دے چه حضرت عائشهؓ د نبی صلی الله علیه وسلم نه تپوس اوکړو "اے د الله رسوله! آیا د دې دا مطلب دے چه یو سړے د غلا او زنا کوی او شراب څښی او د الله نه دېرېږی؟" د دې تپوس نه دا معلومه شوه چه حضرت عائشهؓ

فِي الْخَيْرٰتِ وَهُمْ لَهَا سٰبِقُوْنَ ﴿۶۱﴾ وَلَا نُكَلِّفُ نَفْسًا اِلَّا وُسْعَهَا وَ
لَدَيْنَا كِتٰبٌ يَّنْطِقُ بِالْحَقِّ وَهُمْ لَا يُظْلَمُوْنَ ﴿۶۲﴾ بَلْ قُلُوْبُهُمْ فِيْ غَمْرَةٍ

موږ په یو نفس د هغه د وس نه زیات تکلیف نه ورکوو،[۵۵] او زموږ سره یو کتاب دے چه (د هر یو حال) ټیک ټیک ښائی،[۵۶] او په خلقو باندې به ظلم په هیڅ حال نه کیږی[۵۷] لیکن دا خلق د دے معاملے نه

دا د "یَاْتُوْنَ مَآ اٰتَوْا" په معنیٰ کښے اغستلو یعنی "کوی هغه څه چه کوی" په جواب کښے ورته نبی صلی اللہ علیہ وسلم اوفرمائیل "لا یا بنت الصدیق ولکنه الذی یصلی ویصوم ویتصدق وهو یخاف اللہ عزوجل" "نه اے د صدیق لورے د دے نه مراد هغه سړے دے چه مونځ کوی، روژے نیسی، زکوٰة ورکوی او بیا هم د اللہ عزوجل نه یریږی." د دے جواب نه پته اولګیده چه د آیت صحیح قرات یَاْتُوْنَ نه دے بلکه یُؤْتُوْنَ دے او د یُؤْتُوْنَ یوازے د مال ورکولو په معنیٰ کښے نه دے بلکه د حکم منلو په فراخه معنیٰ کښے دے۔

د دے آیت نه معلومیږی چه یو مومن د زړه په کوم حالت سره د اللہ بندګی کوی۔ د دے مکمل تصویر د حضرت عمرؓ هغه حالت دے چه هغه ټول عمر د اسلام په مثاله خدمتونه اوکړل خو چه د دنیا نه رخصتیدو خو هغه د حساب کتاب نه یریدو او ویل ئے چه که په آخرت کښے سرې برې پاتے شوم نو غنیمت دے۔ حضرت حسن بصریؒ ډیر ښه ویلی دی چه مومن د اللہ حکم منی او بیا هم یریږی، او منافق نافرمانی کوی او بیا هم نه یریږی۔

۵۴الف د آیت ۶۱ ترجمه د آیت ۶۰ نه مخکښے شوی ده۔ د دے ځائے نه د آیت ۶۲ ترجمه شروع کیږی۔

۵۵ په دے روان عبارت کښے دا فقره ډیر غټ مطلب لری چه ښه په ځان پوهه کول پکار دی۔ په تیرو شوو آیتونو کښے ویلے شوی دی چه د نیکو کتونکی او نیکیو د یو بل نه مخکښے ځان رسونکی خلق په اصل کښے څوک دی او د هغوی کوم صفتونه دی۔ د دے نه روستو فوراً ئے دا اوفرمائیل چه موږ په یو نفس د هغه د وس نه زیات تکلیف نه ورکوو، نو د دے دا مطلب دے چه دا اخلاق او دا صفتونه په ځان کښے پیدا کول څه فوق البشری څیز نه دے۔ ستاسو غوندې د غوښو پوستکو انسانانو دا صفتونه په ځان کښے پیدا کړی دی۔ نو تاسو دا فتنی ویلے چه ستاسو نه یو داسے څیز مطالبه کیږی چه هغه ګنې د انسان د وس نه بهر دے۔ د انسان په وس کښے خو هغه عمل هم دے کوم چه تاسو کوئ او هغه عمل هم دے کوم چه ستاسو د خپل قوم یو څو مومنان کوی۔ اوس فیصله صرف په دے خبره ده چه په دے دواړو عملونو کښے څوک کوم عمل د ځان د پاره خوښوی۔ که په دے انتخاب کښے تاسو غلطی اوکړه او د نن نه د دے بدی عملونه شروع کړل او د نیکیو نه محرومه پاتے شوے، نو صبا له به د دے د بد انجام نه د دروغو عذر نه شی چلولے چه دغه نیک عملونه کول زموږ د وس نه بهر خبره وه۔ که په هغه وخت کښے به دا عذر پیش کړو نو ستاسو نه به تپوس اوشی چه که چرے دا د انسان د وس نه بهر وے نو ستاسو غوندې انسانان په دے باندې په عمل کولو کښے څنګه کامیاب شو۔

۵۶ د کتاب نه مراد عملنامه ده، چه د هر سړی د پاره جدا جدا تیاریږی، چه په هغے کښے د هغه یو یو خبره، یو یو کار، آن تر دے پورے چه د هغه خیالات او ارادے هم لیکلے کیږی۔ د دے په حقله په سورهٔ کهف کښے فرمائیلے شوی دی چه وَوُضِعَ الْكِتٰبُ فَتَرَى الْمُجْرِمِيْنَ مُشْفِقِيْنَ مِمَّا فِيْهِ وَيَقُوْلُوْنَ يٰوَيْلَتَنَا

مِّنْ هٰذَا وَلَهُمْ اَعْمَالٌ مِّنْ دُوْنِ ذٰلِكَ هُمْ لَهَا عٰمِلُوْنَ ﴿۶۳﴾ حَتّٰٓى
اِذَآ اَخَذْنَا مُتْرَفِيْهِمْ بِالْعَذَابِ اِذَا هُمْ يَجْـَٔرُوْنَ ﴿۶۴﴾ لَا تَجْـَٔرُوا الْيَوْمَ
اِنَّكُمْ مِّنَّا لَا تُنْصَرُوْنَ ﴿۶۵﴾ قَدْ كَانَتْ اٰيٰتِيْ تُتْلٰى عَلَيْكُمْ فَكُنْتُمْ عَلٰٓى اَعْقَابِكُمْ

ناخبره دی۔[۵۸] او د دوئ عملونه هم د هغه طریقے نه (کومه چه بره بیان شوی ده) مختلف دی. دوی به دا چل عملونه کوی آن تر دے پورے چه کله مونږه د هغوی عیاشان خلق په عذاب کښے راګیر کړو[۵۹] نو بیا به هغوی رمبارے شروع کړی[۶۰] ــــــــ اوس بند کړئ خپل شور او فریاد، زمونږ د طرفه درته اوس هیڅ مدد نه ملاویږی. چه زمونږ آیتو نه به درته اوروله کیدل نو تاسو به (د رسول آواز اوریدو سره) په

مَالِ هٰذَا الْكِتٰبِ لَا يُغَادِرُ صَغِيْرَةً وَّلَا كَبِيْرَةً اِلَّآ اَحْصٰهَا ۚ وَوَجَدُوْا مَا عَمِلُوْا حَاضِرًا ۭ وَلَا يَظْلِمُ رَبُّكَ اَحَدًا ٥ " او عملنامه به مخے ته کیښودے شی، بیا به ته اووینے چه مجرمان خلق به د هغے د لیکنے نه یریږی او وائی به چه هائے زمونږه بدنصیبه، دا څنګه کتاب دے چه زمونږ یو وړوکے یا لوئ عمل دا سے نه دے پاتے شوے چه هغه په دے کښے درج نه دے. څه چه هغوی کړی وو هغه ټول به حاضر بیا موی، او ستا رب به چا ظلم کونکے نه دے" (آیت ۴۹)۔ څینو خلقو دلته د کتاب نه مراد قرآن اخستے دے او د آیت مطلب ئے په غلط طرف اړولے دے۔

[۵۷] یعنی نه به د چا خلاف غلط الزام لګولے کیږی چه هغه به په حقیقت کښے هغه کړے نه وی، او نه به د چا داسے نیکی وهلے کیږی چه هغه به په حقیقت کښے د هغے د بدلے مستحق وی، نه به چا ته بے ځایه سزا ورکړے کیږی او نه به څوک د خپل حق نه محرومه کړے کیږی۔

[۵۸] یعنی د دے خبری نه چه څه هغوی کوی او څه وائی او څه سوچ کوی، دا ټول ګنی په یو کتاب کښے لیکلے کیږی او بیا به د هغے حساب کیږی۔

[۵۹] دلته د "مُتْرَفِيْنَ" لفظ ترجمه "عیاش" شوی ده۔ "مُتْرَفِيْنَ" په اصل کښے هغه خلقو ته وائی چه د دُنیا مال او دولت ورسره وی او مزے کوی او د خدائے او د مخلوق د حقونو نه غافله وی. د دے لفظ صحیح مطلب په لفظ "عیاش" سره ادا کیږی، خو په دے شرط چه یوازے د شهوت رانئ معنیٰ ترے وانخستلے شی بلکه د مروجه فراخه معنیٰ ترے واخستلے شی۔

د عذاب نه مراده دلته غالباً چه د آخرت عذاب نه دے بلکه د دنیا عذاب دے چه ظالمانو ئے په د ژوند کښے اووینی۔

[۶۰] په اصل کښے لفظ "جُؤَار" استعمال شوے دے چه د غوئ هغه آواز ته وائی کوم چه هغه د ډیرے سختے په وخت کښے راوباسی. دا لفظ دلته یوازے د شور او فریاد په معنیٰ کښے نه وئیلے کیږی بلکه د هغه سړی د شور او فریاد د پاره وئیلے کیږی چه هغه د هیڅ رحم مستحق نه وی. په دے کښے د سپکاوی او د طنز انداز پټ پروت دے. په دے کښے پټه دا معنیٰ پرته ده چه "ښه، اوس چه کله د خپلو عملونو د مزے څکلو وخت راغے نو رمبارے ئے شروع کړے"۔

[۶۱] یعنی په هغه وخت به هغوی ته دا وئیلے کیږی۔

تَنۡكِصُوۡنَ ﴿۶۶﴾ مُسۡتَكۡبِرِيۡنَ ۖۗ بِهٖ سٰمِرًا تَهۡجُرُوۡنَ ﴿۶۷﴾ اَفَلَمۡ يَدَّبَّرُوا الۡقَوۡلَ
اَمۡ جَآءَهُمۡ مَّا لَمۡ يَاۡتِ اٰبَآءَهُمُ الۡاَوَّلِيۡنَ ﴿۶۸﴾ اَمۡ لَمۡ يَعۡرِفُوۡا رَسُوۡلَهُمۡ

تښتیدلئ ۶۶ په خپل غرور کښې به موهغه هډو په خیال کښې نه راوستلو، په خپلو چوپالو کښې به مو په هغه پورې د خندا خبرې کولې ۶۷ او بکواس به مو کولو.

نو آیا دې خلقو چرته په دې کلام باندې غور نه دے کړے؟ ۶۸ یا اورته هغه څه داسې خبره راغلې ده چې د دوئ اولنو پلرونو نیکونو ته چرته راغلې نه وه ؟ ۶۹ یا دوئ د خپل رسول نه هډو واقف نه وو چې (د نا اشنا والي په

۶۶ـ یعنی د هغه خبره اوریدل ستاسو خوښ نه وو. د هغه آواز مو په غوږونو اوریدل نه برداشت کول.

۶۷ـ په اصل کښې لفظ "سٰمِرًا" استعمال شوے دے. د سمر معنیٰ ده د شپې خبرې اترې کول، کیسې ویشتل او قیصې ویل. په بانډو کښه به دا د شپې کیسه عام طور په چوپالونو کښه کیدل ۔ او هم دا دستور د مکې د خلقو وو.

۶۸ـ یعنی آیا د هغوی د نه منلو وجه دا ده چه په دے کلام هغوئ هډو پوهه نه شو ځکه ئې نه مني. ظاهره ده چه دا وجه نه ده ـ قرآن څه معمه نه ده او نه په یوه داسې ژبه کښے دے چه په هغې څوک پوهیږي نه او څه داسې خبرې پکښے هم نشته چه هغه د سړي په عقل کښے نه راځي. هغوی د قرآن په یوه یوه خبره ښه پوهیږي او مخالفت ئې په دے وجه کوي چه څه قرآن پیش کوي هغه منل نه غواړي، نه په دے وجه چه هغوی پرې پوهیدو کوشش اوکړو خو پوهه پرې نه شو.

۶۹ـ یعنی آیا د دوی انکار په دے وجه کوي چه هغه یوه داسې نوې خبره پیش کوي چه د انسان غوږونه ورسره بالکل نا اشنا دي؟ ښکاره خبره ده چه دا وجه هم نه ده ـ د خدائے د طرف نه د پیغمبرانو راتلل، کتابونه د هغوی سره راوړل، د توحید دعوت ورکول، د آخرت د تپوس نه خلق یرول، او ښه اخلاق ښودل، په دے کښې یو څیز هم داسې نشته چه هغه په اول ځل دنیا ته پیش کړے شوے وي او د دے نه مخکښے ئې هډو چاذکر نه وي اوریدلے. د دوی په خوا وشا کښې په عراق کښې، په شام کښې او په مصر کښې ډیر پیغمبران راغلي دي او هم دا خبرې ئې پیش کړي دي او دوئ د هغې نه ناخبره نه دي. بیخپله د دوئ په وطن کښې حضرت ابراهیمؑ او حضرت اسماعیلؑ راغلي دي، هود او صالح او شعیب علیهم السلام راغلي دي، د هغوی نومونه تراوسه پورے هغوی ته یاد دي، دوی منی چه هغوی د خدائ استادي دي، او دا ورته هم معلوم ده چه هغوی مشرکان نه وو بلکه خلقو ته ئې د یو خدائے بندګي ښودله. نو په حقیقت کښې د هغوی د انکار دا وجه هم نه ده چه هغوی بالکل یوه داسې نا اشنا خبره اوري چه چرته چا اوریدلې نه وه. (د زیاتې تشریح د پاره اوګورئ الفرقان حاشیه ۸۴، السجده، حاشیه ۵ ـ سباء، حاشیه ـ ۳۵).